

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

DEEL LII

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1910.

INHOUD.

Bladz.

TABLE DES MATIÈRES.

VERSLAG
BETREFFENDE HET ONDERZOEK NAAR DE VOLKSGEZONDHEID ENZ. OP DE EILANDENGROEP ENGANO (JULI—AUGUSTUS 1909).

(Met eene kaart)

DOOR

Dr. F. W. VAN HAEFTEN.

Dirigeerend officier van gezondheid der 2e klasse.

A. Eerste gedeelte (Journaal).

I. Heenreis.

Voorzien van de noodige hulpmiddelen tot het instellen van het mij opgedragen onderzoek naar de volksgezondheid enz. op de eilandengroep Engano — microscoop, laboratoriumartikelen, enz. — zoomede van vaccinestof, vaccine-instrumenten en een kleine hoeveelheid van de meest gebruikelijke genees- en verbandmiddelen, vertrok ik den 28sten Juni j.l. per S. S. Maetsuyker naar Benkoelen, alwaar ik den 30sten Juni d. a. v. aankwam.

Dienzelfden dag meldde ik mij bij den Resident, den heer C. van de Velde, aan, die mij verschillende inlichtingen omtrent het te bestudeeren vraagstuk verschafte, ook de bestaande verslagen en andere daarop betrekking hebbende bescheiden (vereenigd tot den zoogenaamden „Enganobundel") ter lezing meegaf.

Daar eerst den 5den Juli een boot naar bovengenoemde eilandengroep zou vertrekken, had ik dus voldoende tijd om mij op de hoogte van bedoelde literatuur te stellen.

Op laatstgenoemden datum embarkeerde ik reeds in den vroegen morgen te Benkoelen op het S. S. „van Swoll", vergezeld van den tijdelijken Civiel-Gezaghebber, den 1sten

Luitenant der Infanterie J. H. Juda, door den Resident van Benkoelen aangewezen om mij behulpzaam te zijn bij het onderzoek in kwestie. Tot 9 uur 's avonds bleven wij ter reede liggen.

Wegens hooge zee had namelijk de „van Swoll" den vorigen nacht niet kunnen laden en lossen, en, ofschoon zulks nu ongeveer ten 2 ure 's middags was afgeloopen, besloot de Gezagvoerder niet dadelijk onder stoom te gaan, om niet 's nachts te Engano, dat 27 geografische mijlen van Benkoelen ligt en waar geen kustlicht brandt, aan te komen.

Den 6[den] Juli te 7 ure voormiddags kwamen wij in de baai tusschen de Oostzijde van het „Groote Eiland" (Engano) en Poelau Doea.

Met twee medepassagiers, den heer R. J. van der Vossen, Agent van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij te Benkoelen en den Zendelingleeraar van het Rhijnsche Zendingsgenootschap A. Lett (standplaats Sikakap, Mentawei-eilanden) begaven de heer Juda en ik ons per sloep naar de ongeveer 20 minuten roeiens van de ankerplaats gelegen pier van Poelau Doea, alwaar de Inlandsche hoofden van Engano (Radja's en datoeks) als naar gewoonte [1]) verzameld waren om den Controleur te begroeten.

II. Verblijf te Poelau Doea van 6 tot en met 15 Juli; „Geneeskundige registratie."

Vergezeld van den Mantriopziener van het eiland Engano — deze man, Batak van geboorte, is belast met het doen onderhouden en aanleggen van wegen, fungeerend havenmeester, zoutverkooppakhuismeester enz. — en van de zooevenbedoelde radja's en datoeks, wandelden wij over een zandpad naar de recht tegenover en op slechts ongeveer 80 Meter van de pier gelegen Gouvernements pasangrahan.

1) Engano wordt slechts eenmaal in de drie maanden door de booten der Koninklijke Paketvaart Maatschappij aangedaan gaande van Benkoelen en 8 dagen later weer terug. De Controleur van Benkoelen maakt van deze gelegenheid gebruik om zijne inspectie te houden.

Dit gebouw, in 1891 voltooid, bestaande uit een verhoogde houten vloer, dito stijlen, ramen en deuren, ploepoe-wanden, atappen dak, met twee kamertjes en de noodige bijgebouwen, werd onze verblijfplaats.

Al dadelijk deelde de heer Juda den hoofden mede wat het doel van onze komst was en werden zij uitgenoodigd hunne „anak boewa's" (onderhoorigen), aanvangende op den 7den Juli, kampongsgewijze in onze pasangrahan, het zoogenaamde „Kantoor", te doen verschijnen, om daar door mij geneeskundig te worden onderzocht.

Den volgenden dag werd prompt aan dit verzoek gevolg gegeven en waren om 8 uur voormiddags allereerst de bewoners van Poelau Doea in de voorgalerij van de pasangrahan verzameld.

De Heer Juda was zoo vriendelijk voor mij boek te houden; het register was ingericht zooals aangegeven in bijlage A.

Bij het onderzoek van den, het eerst aan de beurt zijnden Enganees werden wij er reeds op voorbereid, dat ons geduld op een zware proef zou worden gesteld. Over het algemeen toch denkt de Enganees langzaam en het kostte ons, ondanks verscheidene, het Maleisch goed verstaande tolken, bepaald veel moeite om onze vragen beantwoord te krijgen.

Bij het inschrijven van de namen der te onderzoeken personen, bleken de Christen Enganeezen nieuwe namen te hebben aangenomen, onder welke zij dan ook door ons in het register werden opgenomen, echter steeds met vermelding tusschen haakjes van hunne vorige namen.

De leeftijden konden slechts geschat worden; bruikbare contrôle-punten waren hierbij o. m. het tijdperk van het verblijf op Engano van den heer R. Francis [Handelsman die in de jaren 1865 — 1866 en van 1868 — 1870 eerst op het Groote Eiland (en wel te Barhan en Karkoewa) vervolgens te Poelau Doea vertoefde, en zich voornamelijk bezighield met de bereiding van klapperolie].

De, ook over deze eilandengroep gevallen aschregen bij

de uitbarsting van den Krakatau in 1883 was een tweede hulpmiddel voor onze tijdsbepaling.

De gang van het gezondheidsonderzoek was verder als volgt: Na het inschrijven van de anamnese, werden de volwassen mannen en vrouwen gemeten, op vaccine-litteekens nagezien en vervolgens op een bedstelling in een der kamertjes van de pasangrahan zoo volledig mogelijk aan den lijve onderzocht.

Van alle mannen werd de urine bezichtigd en van de aanwezigheid van druiper-filamenten aanteekening gehouden.

De vrouwen werden onderzocht in tegenwoordigheid van zekere Doja-awa, een intelligente, het maleisch uitstekend verstaande jonge Enganeesche vrouw, en, waar mogelijk, steeds in het bijzijn van hunne mannen. Vooral voor het stellen van vragen, het intieme leven betreffende, — de vrouwen lieten, zooals te begrijpen is, hieromtrent echter niet veel los — waren de tolkdiensten van Doja-awa voor ons van groote waarde. Langzamerhand leerde ik enkele ziektenamen [1]) kennen, die voor het informeeren naar voorafgegane ziekten gemak opleverden.

Voor een sperma-onderzoek (dat ongetwijfeld in casu van belang te achten is) kon mij, tot mijn spijt, geen materiaal geleverd worden.

---

1) Worden die namen uitgesproken zooals door mij hieronder neergeschreven, dan heeft men de meeste kans goed verstaan te worden:
koortsen (malaria) = Eálóhò;
diarrhee = sakit boesor (afgeleid van botjor = lek zijn, de Enganeezen maken veelal van de „t" in maleische woorden een „s") = Ejoe;
buikpijn = kapoehè ekiiai;
hoofdpijn = kapoehè oeroe;
beri-beri (atrophische vorm) = Eá. ò;
beri-beri (in lichten graad?) = Eá. fafakoe;
Urethritis = sakit saboen (saboen = zeep) = Eara-ifeko;
bloedhoesten (haemoptoë) = sakit kijaki;
oogziekte = Earo beka;
schurft (scabies) = Eè-poe-ò;
Framboesia (gelocaliseerd uitsluitend op de voeten) = Eápokowàt,
Framboesia om den mond (ook op andere plaatsen van het lichaam) = Ejara koa
(Ejara = kind; koa = mond).—

Een speculum-onderzoek, dat volgens eenige lieden alleen raison d'être zou hebben bij vrouwen met geslachtsziekten behept, kon ook niet plaats hebben.

Zoo werd dan dagelijks voortgegaan en konden wij — dank zij de bijzondere omstandigheid, dat het meerendeel der bevolking van het groote eiland eenige dagen voor de komst van de boot van Benkoelen pleegt samen te komen te Poelau Doea om eerst eenige dagen na het vertrek van de keerende Bataviaboot naar hunne negorijen terug te gaan — 245 van de 370 [1]) te onderzoeken Enganeezen registeeren, waarmede wij den 15den Juli gereed kwamen.

Van de gelegenheid, een groot aantal mannen, vrouwen en kinderen bijeen te hebben, maakte ik ook gebruik om de daarvoor in aanmerking komende personen te vaccineeren en wel met vaccinestof, die mij van Batavia was medegegeven, later met animale lymphe, die de Directeur van Landskoepokinrichting zoo zorgzaam was, mij te doen toekomen met het S.S. „Both", dat den 13den Juli Engano aandeed. Voor de verrichte inentingen wordt verwezen naar bijlage B.

Alvorens tot een meer gedetailleerde bespreking over te gaan van de bevindingen door mij opgedaan bij het bovenbedoelde gezondheidsonderzoek, referte bijlagen C en D, komt het mij, in het belang van een gemakkelijker overzicht, gewenscht voor, daaraan een beschrijving van Poelau Doea en van de, door ons gemaakte tournée's te laten voorafgaan.

III. Korte beschrijving van Poelau Doea. (Hierbij behoort een schetskaart van den heer Juda, zie bijlage).

Poelau Doea, het voornaamste eiland van deze eilandengroep, is bijna 1 kilometer lang en ruim $^1/_2$ kilometer breed. Men kan het in $\pm$ een half uur omwandelen.

Het is met klapperboomen beplant, die schotsch en scheef

1) Hierbij zijn gerekend Enganeezen van gemengden bloede en 7 aangenomen kinderen (niet Enganeezen).

ten opzichte van elkaar staan. Verder vindt men er talrijke papaja- en malindjoebomen en voornamelijk aan de Zuidzijde ladangs van kladdie, bira en pisang. Nabij de woningen zijn kleinere tuintjes van kladdie en bira; de aardvruchten van deze gewassen zijn van ouds de nationale hoofdvoedingsmiddelen op Engano. Kladdie heeft veel weg van „tallĕs" en wordt gekookt en aan schijven gesneden, veelal met klapper gegeten. Bira doet meer aan „Commiesbrood" denken, moet herhaaldelijk gekookt worden, om geen jeukte in den mond te veroorzaken.

Tegenwoordig wordt vrij veel rijst gegeten; een oude Enganees deelde mij mede dat het rijsteten ook reeds vóór het tijdperk van den heer Francis bekend was op Engano. De Boegineezen ruilden toen rijst, parangs, bijlen, lansen, messen en koralen tegen klappers.

Om nog een oogenblik bij de voeding stil te staan: Van dierlijk voedsel gebruikt de Enganees vooral visch, kreeften en schelpdieren, een enkele maal wildvarkensvleesch (tamme varkens vindt men te lastig om te houden). Kalongs worden ook wel eens gegeten, echter geen honden (zooals Bataks doen), die hunne lievelingsdieren zijn en in menigte gehouden worden.

De bodem is hoofdzakelijk een zandgrond, daardoor poreus; op het bewoonde gedeelte tamelijk kaal, overigens met kort gras, varens of mos begroeid.

Een kruisweg verdeelt het eiland in vier ongeveer gelijke deelen.

De woningen staan aan de Noord-Westzijde op 20—80 Meter van het strand. Behalve de pasangrahan bevinden zich op het eiland: het zoutpakhuis [1]), de gevangenis, de woning van den Inlandschen opziener (mantri), een loods en

1) Op verzoek van den Resident van de Velde is — ter bevordering der vischvangst — door de Regeering, voor het inzouten van visch, Gouvernements zout tot verminderde prijzen beschikbaar gesteld.

Tot dusverre is men er niet in geslaagd, gezouten visch te bereiden die lang goed blijft, hetgeen ook aan het aanhoudend regenachtige weder te Engano zou moeten worden toegeschreven.

een magazijn van den heer van der Vossen, de kerk (die van af de ankerplaats in de baai duidelijk zichtbaar is) en 59 huizen, waarvan 38 slechts tijdelijke woningen zijn en betrokken worden vlak vóór en na de aankomst van de boot der Koninklijke Paketvaart Maatschappij.

De huizen hebben bijna alle een zoogenaamde „kolong" (vrije ruimte onder het huis), slechts enkele staan direct op den grond, maar hebben dan toch een planken of niboenglatten vloer. De omwandingen zijn verschillend: van hout, ploepoe, niboenglatten en ook wel van ongespleten dunne bamboestammetjes. Die met ploepoewanden bieden veelal weinig beschutting tegen de hevige en gure winden, welke hier vaak waaien.

De daken zijn meestal van atap, vervaardigd van nipabladeren, enkele van zink; de bladeren van de rottan — de zoogenaamde „rottan kassar" — die de dakbedekking der vroegere bijenkorfhuizen (waarvan geen enkele meer bestaat) vormden en om hare duurzaamheid bekend staan, zijn helaas in onbruik geraakt.

Bij elk erf is een ondiepe put, waarin het water ± 1 — 2 voet hoog staat; bij eb en wanneer het eenige dagen niet geregend heeft, is dit brak en ondrinkbaar. Overal in het dorpje ziet men zinken kinderbadkuipen op boomstronken tegen schuingegroeide klapperboomen aan, dienende om regenwater op te vangen en dit als drinkwater te gebruiken. Onder deze ongunstige omstandigheden is het een zegen te achten, dat tegenwoordig, door desbetreffende instructies der controleerende bestuursambtenaren, het theedrinken hier vrij algemeen in gebruik is. Ik acht het zeer in het belang der Enganeesche bevolking, ook in dat der vreemdelingen, dat op dit „rendez-vous eilandje" een of meer overdekte putten met pompinstallatie gemaakt worden. Zoo'n

Het bestuur blijft dit bedrijf aanmoedigen; zoo is o. a. den hoofden op het wenschelijke gewezen, om Javaansche vischzouters te laten overkomen, teneinde de Enganeezen in die kunst te onderrichten. Veel animo schijnt er niet voor te bestaan; zoolang voldoende geld met copra verdiend wordt, acht de Enganees het niet noodig, zich nog een ander middel van bestaan te verschaffen.

put kan dan bestaan uit betonputringen van 1 meter middellijn en 1 Meter hoogte: twee of drie van zulke ringen op elkaar en afgesloten door een betongewelf, waarop de pomp gesteld kan worden, zouden voldoende zijn. De Eerstaanwezend Waterstaatsambtenaar te Benkoelen zou voor een en ander kunnen zorgdragen.

Privaten zijn niet aanwezig; als zoodanig doet de zee dienst, terwijl de vrouwen overdag uit schaamte hare faeces op plaatsen tusschen de Busch-Busch deponeeren. Voor Poelau Doea — het voornaamste centrum van bevolking — zou een in zee gebouwd openbaar privaat wel reden van bestaan hebben. Met weinig kosten zou men daartoe een houten gebouwtje (beton-neuten, houten bovenbouw, sirappen of pannendak) kunnen opzetten.

Wat den vreemdeling bij zijn bezoek aan Engano voorts al dadelijk opvalt, is de groote zindelijkheid der erven. Daaromheen is het echter lang niet overal zindelijk te noemen en speciaal vol klapperdoppen en klapperbast; de heer Juda liet deze onverwijld opruimen en verbranden („pangang").

IV. Gemaakte tournées op het Groote Eiland (Engano) van 16 tot en met 21 Juli.

a. *Marsch van Kaja-Apoe naar Karkoewa* (*16 Juli*).

Na afloop van de „Geneeskundige registratie" te Poelau Doea, begaven wij ons den 16den Juli naar het Groote Eiland (Engano).

Met de Gouvernementssloep bereikten wij na een half uur roeiens de strandkampong Kaja-Apoe (Oostkust), eertijds bewoond door Radja Pakela (het hoofd van Poelau Doea), van welke kampong niets bijzonders te vermelden valt, dan dat de bewoners van Poelau Doea in den drogen tijd er hun drinkwater uit een kreekje (Ejara Oebò; Ejare = kind; Oebò = water) halen.

Te 8 ure 's morgens had de afmarsch plaats naar de vier

palen (1 paal = 1500 Meter) verder gelegen kampong Kèkoeba.

De weg [1]) bestaat aanvankelijk uit een ter breedte van 1 à $1\frac{1}{2}$ Meter uitgekapt voetpad door een bosch van rhizophoren over moerassig terrein, is hier en daar bedekt met naast elkaar gelegde boomstammetjes, welke als bruggen dienst doen.

Tusschen paal 3 en paal 4 passeerden wij een ompaggerde weide met bijbehoorende kraal, in 1908 aangelegd voor het door het Gouvernement geïmporteerde vee. Koeien waren daar echter niet te zien [2]); naar men mij meedeelde, zijn zij aan het trekken gegaan en verkeeren de dieren in half verwilderden toestand. Kort voorbij paal 4 ligt kampong Kèkoeba: er stonden daar nog 11 huizen, maar de kampong is sedert ± 6 maanden geheel verlaten, omdat daar een vrouw bij de bevalling overleden is. Op het Groote Eiland is het algemeen usance, dat in dergelijke gevallen alle kamponghewoners verhuizen; bij sterfgevallen wegens andere oorzaken wordt slechts het sterfhuis uit elkaar gehaald en elders weer opgezet.

Na een korte rust werd de marsch voortgezet naar kampong Kijah, gelegen dicht bij het Noorderstrand, tusschen paal 5 en paal 6. Behalve de woning van den hier gevestigden Batakschen hulpzendeling — de goeroe woont hier met vrouw en 3 kinderen — vindt men 12 andere huizen, die hoewel niet groot, toch doelmatig gebouwd zijn n.l. ± 1 Meter boven den grond staan en veelal houten vloeren en wanden bezitten. De Bataksche familie en eenige oude vrouwen werden door mij onderzocht, alsook een stokoude man — waarschijnlijk de oudste Enganees van ongemengden bloede. De man leek veel op een grooten Niasser; ik

1) Bij deze reisbeschrijving behoort een schetskaart met behulp van pedometer, kompas, zoomede van met taai geduld van de hoofden verkregen inlichtingen, samengesteld door den heer J. H. Juda.

2) Volgens den Gouvernements Veearts Staur, die in Juli 1908 een plaatselijk onderzoek instelde, is dit eiland uitstekend geschikt voor veeteelt. In Januari 1909 bedroeg het aantal runderen op Engano reeds 27 stuks.

heb hem gefotografeerd staande voor een schuurtje, gebouwd in den trant van de vroegere bijenkorfvormige woningen van Engano.

Over den gezondheidstoestand in kampong Kijah was de Batak-goeroe slecht te spreken; hij zelf is sedert kort lijdende aan beri-beri en heeft evenals twee zijner kinderen, onlangs geleden aan koortsen, gepaard met haematurie (zoogenaamde zwartwaterkoorts).

Van Kijah vervolgden wij onze wandeling westwaarts over een nagenoeg evenwijdig met het strand verloopend heerlijk beschaduwd boschpad, deels over het zonnige Noorderstrand via de kampongs Oebik (7 huizen), Koeho (5 huizen), Belowa (verlaten) naar de kleine kampong Köpököpö (6 huizen). In laatstgenoemd plaatsje, gelegen bij paal 12$^1/_2$, hielden wij — na eenige oude vrouwen geregistreerd te hebben — rust van half drie tot vier uur 's middags.

Het pad van Köpö-köpö naar Karkoea (het einddoel van onze reis op dezen dag) leidt afwisselend door klappertuinen, bosschen van niboengpalmen, terwijl men hier en daar ook bamboestruiken aantreft; de bamboe is echter van een dunne soort.

Achtereenvolgens passeerden wij de kampongs Mahamé (4 huizen), Bakoewa-Rako (3 huizen), de woning van den Batakschen Zendeling (bij paal 17) en Baroe (14 huizen).

Te zes ure 's middags kwamen wij te Karkoewa (paal 18) aan, en tien minuten later waren we in de Gouvernements pasangrahan, een betrekkelijk geriefelijk ingericht houten gebouwtje, vlak aan zee gelegen.

Ondanks den op dezen dag afgelegden marsch van ruim 18 palen, voelden de heer Juda en ik ons weinig vermoeid, hetgeen wij daaraan toeschrijven, dat de door ons gevolgde kustweg vlak en grootendeels beschaduwd is. Op onze wandeling hebben wij — behalve de enkele geregistreerde personen (de andere bewoners bevonden zich nog te Poelau Doea) — geen andere levende wezens gezien dan een enkel slangetje en een poenai (groene duifsoort), terwijl de stilte

hier en daar onderbroken werd door het getjetter van bèttèts (boeroeng kèkè), het gekir van de boeroeng markam, een groote grijze duifsoort en het gezang van krekels.

Enkele kamponghewoners hadden béo's in kooien opgesloten; deze vogels zijn afkomstig van Poelau Marbau (gelegen in de baai aan de Oostzijde van het groote eiland) en worden gevangen door middel van een val met strik, waarheen zij gelokt worden met een opengesneden rijpe papaja.

De klapperboomen — de hoofdbron van welvaart voor den Enganees — welke wij zagen, droegen over het algemeen weinig vrucht; de heer Juda voelde zich dan ook gedrongen, den ons vergezellenden hoofden ernstig op het hart te drukken, veel meer zorg aan het schoonhouden van den naasten omtrek der boomen te besteden.

Behalve kalongs, zouden ook bèttèts (boeroeng kèkè) veel schade aan de klapperboomen toebrengen. Op kalongs — die gegeten worden — wordt wel jacht gemaakt; de menschen vinden het echter jammer van de patronen om op bedoelde vogels jacht te maken. Gelukkig dat eekhorens op geen der eilanden worden aangetroffen.

Verder valt op te merken, dat uit het aantal huizen hierboven vermeld, achter de namen der kampongs (zie ook bijlage E) reeds blijken kan, dat de met den naam van „kampong" betitelde groepen van huizen een schril contrast vormen met wat men daaronder op Java verstaat; het moet hier overal, zelfs bij volledige bewoning, „doodsch" zijn, waartoe het gering aantal kinderen, alsook het gemis van luidklinkende muziekinstrumenten, hoe primitief deze ook mogen zijn [1]), vanzelf ook veel bijdragen, terwijl die zoogenaamde kampongs op betrekkelijk groote afstanden van elkaar gelegen zijn.

[1]) De „gègong" is het eenig muziekinstrumentje en bestaat uit een stuk tin in den vorm van een stemvork, ongeveer 4 c. M. lang en een tusschen de beenen van die vork bevestigde koperen draad, welke aan het vrije uiteinde rechthoekig omgebogen is. Het wordt tusschen de tanden geklemd en brengt zachte sombere tonen voort, wanneer het koperen staafje met den vinger in trilling wordt gebracht.—

b. Verblijf te Karkoea (16 tot en met 17 Juli).

Karkoewa is op het Groote Eiland de grootste kampong, en toch telt men er slechts 18 huizen.

Het is een groote klappertuin; overigens vindt men er om de woningen tuintjes, voornamelijk met kladdie en pisang beplant.

Het vlakke terrein naast de pasangrahan leent zich m. i. uitstekend voor de teelt van Inlandsche en Europeesche groenten, die thans niet te verkrijgen zijn, en waarschijnlijk wel aftrek zouden vinden.

Met het drinkwater, voor de bewoners van Karkoea, is het niet schitterend gesteld.

In den regentijd betrekt men het uit ondiepe putten en wordt ook regenwater gedronken, dat men op dezelfde wijze verkrijgt als hierboven voor Poelau Doea medegedeeld; in den drogen tijd moet men het van ± 2 palen ver halen, n. l. uit de Belowa Kiö Nopa (Belowa = rivier).

Den 17den Juli zijn wij tot 3 uur 's middags bezig geweest met registreeren, en het vaccineeren van 40 personen.

c. Tournée van Karkoea via Bachau naar Kiöjoh. (18 Juli).

Den volgenden dag maakten wij onze tweede groote tournée.

Van de pasangrahan liepen wij eerst ± $^1/_2$ paal langs het strand en sloegen toen een boschpad in, dat westwaarts naar Bahau voert.

Bij paal 20 kregen wij een, met atap overdekte flinke hooge houten brug over de zooevengenoemde Belowa Kiönöpa te zien; het viel mij op, dat het water van deze rivier bijzonder helder was. Een paal verder zagen we een dergelijke soliede brug over de Belowa Anemahai (op pijlers van het om zijn deugdzaamheid welbekende Marbouhout), getuigende van de vaardigheid der Enganeezen in de bewerking van hout met slechts eenvoudige gereedschappen (bijl en kapmes).

Ongeveer 150 Meter voorbij paal 22 kwamen we aan de

kleine pasangrahan van kampong Barhan (8 huizen) op ongeveer 200 Meter van het strand verwijderd.

Wederom werd geregistreerd. Goed drinkwater is in deze klapper-kampong niet aanwezig; men deelde mij mede, dat tegenwoordig hier algemeen thee gedronken wordt, ook wel chocolade, echter geen koffie.

Ik vond eenige oude vrouwen bezig met het vlechten van touw, zoogenaamde tali bagoek van den malindjoeboom en bestemd voor vischsleepnetten.

Overigens valt er van het plaatsje niets wetenwaardigs te vermelden.

Van Barhan loopt de weg zuidwaarts door bosch, waar vrij veel bamboe groeit, welke dikker van stam is dan wij tot dusver gezien hadden. Tusschen paal 26 en paal 27 passeerden wij de thans zoo goed als verlaten kampongs Kabaheiko (4 huizen); de bevolking is grootendeels naar de strandkampong Pahanoema verhuisd, naar men mij verzekerde, omdat, nu de menschen meer rijst eten, het transport daarvan naar die ± 40 Meter hooger dan het strand gelegen plaats te bezwaarlijk is geworden.

Bij paal 27 werd een lange rust gehouden onder het dak van de brug over de Belowa Mèha, daarna doorgemarcheerd in zuidelijke richting.

Uiterst lastig begaanbaar werd de weg tusschen paal 28 en paal 29; we moesten hier sterk dalen (tenminste 40 Meter) langs een, gelukkig van een bamboeleuning voorziene trapjesweg, zoodat ik me nu beter dan zooeven kon voorstellen, dat het rijsttransport van de strandkampong Pahanoema, herwaarts werkelijk bezwaarlijk te noemen is.

Laatstgenoemde kampong (tusschen paal 29 en paal 30) heeft zich in den laatsten tijd wat uitgebreid, telt thans 13 huizen, die wat bouwtrant betreft, uit een sanitair oogpunt voldoende genoemd mogen worden.

Het drinkwater wordt gehaald uit een naburig kreekje, de Ejara-Oebò Kokòòdè.

Na een korte rust gingen wij van Pahanoema in zuid-

oostelijke richting langs het strand naar de $2^1/_2$ palen verder gelegen kampong Kiójoh. Op dit traject moesten wij proeven van marschvaardigheid afleggen over twee hoogst primitieve en bijzonder lange (130 en 85 Meter) bruggen gelegd over breede kreeken.

Zou men op een groot gedeelte van den geheelen tot dusver door ons afgelegden weg, van paarden gebruik kunnen maken, op dit traject zou dat onmogelijk zijn.

Vermoeid kwamen wij te 4 uur 20 minuten 's middags in de pasangrahan te Kiójoh (± 150 Meter voorbij paal 32) aan.

d. Verblijf te Kiójoh van 18 tot en met 20 Juli, excursie naar de eveneens aan de Zuidkust gelegen kampongs Barkioek, Kio Doha en Kaboewé.

Onmiddellijk na onze aankomst werd door den, met de bewaking van de pasangrahan belasten „kemit" op het voorerfje (het gebouwtje staat op een in een klapperbosch uitgekapt stuk grond) — een houtvuur gestookt tegen de muskieten en de zeer bijtlustige „carafifi" (de maleiers spreken van „agas" of meroetoes, d. i. een soort kleine muskieten). Desondanks maakten wij met deze insecten ter dege kennis: zij zouden vooral talrijk zijn bij windstilte, weinig regen, tusschen licht en donker en 's morgens wanneer de zon nog niet hoog aan den hemel staat.

Van uit de voorgalerij van de pasangrahan heeft men een heerlijk uitzicht op de zee en kan men het eilandje Poelau Satoe zien liggen.

Kiójoh (9 huizen) is een onaanzienlijk strandgehucht. Niet ver achter de woningen — die allen verhoogd zijn en op een enkele uitzondering na, uit planken vloeren en wanden met atappen daken bestaan — beginnen de rawa's, waar de menschen hun rottan [1]) vandaan halen.

---

1) Voornamelijk worden 2 soorten rottan aangetroffen, bindrottan en een groote soort. Volgens den heer R. J. van der Vossen — die rottan van Engano uitvoert — wordt de bindrottan over het algemeen verkeerd behandeld, n. l. gedroogd en

Het drinkwater is op slechts korten afstand (± ½ paal) van de kampong verkrijgbaar uit de Ejara Oebò Krafoe; in den natten moesson wordt regenwater gedronken.

Den 19den Juli werden te Kiöjoh een 11-tal personen gevaccineerd en nog enkelen geregistreerd. Door alle aanwezigen werd om chininetabletten gevraagd, waarvan 10 stuks per man, aan de hoofden meer, verstrekt werden.

Ter registratie bezochten wij den 20sten Juli de aan de zuidkust gelegen kampong Barkioek (6 huizen), Kio Doha (9 huizen) en Kaboewé (6 huizen), daarbij nu eens het strandpad door klappertuinen volgende, deels gaande over het strand zelf. Op dezen marsch kwamen wij geen menschelijk wezen tegen. Onderweg schoot een jonge leguaan voor ons uit, die de ons vergezellende Enganeezen te vergeefs trachtten te strikken. In de zeer talrijke malindjoeboomen waren vele bèttèts, zich blijkbaar te goed doende aan de smakelijke (veelal in sajoers gekookte) vruchtjes. Kaboewé is het eindpunt van den kustweg; een kleine pasangrahan staat ± 100 Meter voorbij paal 36. Van hier kan men het op ± 2 palen afstands zuidwaarts gelegen onbewoonde klapper-eilandje Poelau Satoe duidelijk zien.

Langs denzelfden weg keerden wij des middags terug naar Kiöjoh.

e. Tournée door het binnenland van Zuid naar Noord (21 Juli).

Onze derde groote tournée had plaats op den 21sten Juli. Van ons aanvangspunt (de pasangrahan van Kiöjoh ± paal 32) marcheerden wij oostwaarts langs het strand tot tusschen paal 33 en paal 34. Hier begint het door ons gevolgde boschpad, dat een verbinding vormt van Zuid met Noord en door rottanbosschen, kreupelhout en lichte bamboebosschen voert.

---

berookt, waardoor zij zwart en in Amsterdam minder gewild wordt. De grootere soort is van inferieure kwaliteit, licht breekbaar. In het 2e kwartaal 1907 zijn „rottan sego" plantjes geïmporteerd en o. a. te Kiöjoh uitgeplant, evenwel zonder succes, omdat de plantjes grootendeels reeds uitgedroogd waren.

Ofschoon we slechts onbelangrijke hoogten moesten overtrekken — respectievelijk ± 90 Meter, 50 Meter en 135 Meter — was de marsch bijzonder vermoeiend, daar het pad steeds licht geaccidenteerd, doorwoekerd met boomwortels, hier en daar door omgevallen boomstammen versperd, verder door varkens omgewoeld en wegens den regen uiterst glibberig was. Hier en daar op het pad ligt het koraal bloot en klinken de voetstappen eenigszins hol.

Op onzen weg lagen de verlaten kampongs Boea-Boea (± 50 Meter boven den zeespiegel), Kahonati, Pehoda en Epoeaha (± 105 Meter hoog). In die verlaten kampongs was geen enkel huis meer; nabij de kampong Kahonati staan eenige pondoks, waarvan tijdens de jacht op wilde varkens gebruik gemaakt wordt.

Toevallig werd geen wild varken door mij gezien, wel een enkele moesang. Links en rechts van ons pad zagen we verschillende droge ravijntjes (eigenlijk niets anders dan groote holen), zoodat men zich kan voorstellen, hoe ongelijk het terrein in dit binnenland van Engano is, waar misschien wel voldoende water voor irrigatie te verkrijgen is, doch waar men tevergeefs naar vlakten van eenige uitgebreidheid zoekt en dat zich daarom m. i. alleen voor de vestiging van betrekkelijk weinig menschen leent. Het is mij een raadsel, hoe hier te midden van de altijd vochtige rottanbosschen, vroeger nog zooveel menschen gewoond hebben; ik stel mij voor, dat de malaria de noodige slachtoffers gemaakt heeft; het wonen op deze hoogere gedeelten van het eiland — men spreekt van „goenoeng", terwijl het hier „boekits" betreft — zou m. i. dit voor hebben boven het wonen aan het strand, dat men er goed, instede van „brak" water vindt, dat de winden minder hevig, als het ware „gebroken" zijn, waardoor wellicht ziekten van de ademhalingsorganen zeldzamer zouden worden en dat men er geen last van koraallucht heeft. Maar vochtig zal het in het binnenland toch wel blijven, al kapt men ook de bosschen hier en daar uit, terwijl ontwouding op eenigszins groote schaal n. h. v. in casu

aan de natuurlijke vruchtbaarheid van den bodem veel schade zal doen.

Bovendien staat het bij mij niet vast, of die zoogenaamde „bergstreken" zooveel gezonder zouden zijn dan de strandplaatsen; het wil mij voorkomen, dat een epidemie van disenterie bijvoorbeeld, daar waar men zijne faeces niet in zee, maar overal in den naasten omtrek der woningen kan deponeeren, geweldig veel slachtoffers zal kunnen maken.

Afgescheiden van bovenstaande beschouwingen, is te voorzien, dat de Enganeezen, die aan hun klappertuinen gebonden zijn, steeds aan het strand zullen blijven wonen, waar zij nu geen vrees meer voor aanvallen van vijandelijke stammen behoeven te koesteren, en, zonder zich te vermoeien, rijst en andere levensmiddelen kunnen bekomen.

Keeren wij nu op onze voetreis terug. Ter hoogte van de verlaten kampong Epoe-Aha is een koraal-rots, waardoor een onderaardsch kanaal loopt naar een ± 225 Meter verder gelegen, in een ravijntje uitmondende opening.

Dit kanaal zou regenwater inhouden en aanleiding geven tot de vorming van een zij-armpje van hoogergenoemde Belowa Kiŏ-Nopă.

Te ongeveer 2 ure 's middags kwamen wij op het Noorderstrand uit bij de uitmonding van de Belowa Malakoni (tusschen paal 10 en paal 11). Wij hadden een afstand van ruim 9 palen afgelegd.

Een groote sloep bracht ons naar Poelau Doea; wegens tegenwind konden wij niet zeilen. Onze stuurman bleek weinig ervaren te zijn, waardoor wij op zee tot twee malen een gevaarlijk moment moesten beleven, toen namelijk de juiste plaatsen van overgang door de sterke branding tegen de riffen van Engano voorbijgezien werden. Eerst om 9 uur 's avonds waren we thuis.

V. Verdere werkzaamheden te Poelau Doea in het dagelijksch ziekenrapport:

Van 22 tot 30 Juli bestonden onze werkzaamheden

te *Poelau Doea* in het dagelijksch ziekenrapport, het vervaardigen van bloedpraeparaten, het microscopisch onderzoek van druiperfilamenten op gonococcen, terwijl voorts ook onder onze leiding ongeveer in het centrum van het eiland een één — twee Meter diepe put, om te dienen als reserve in den drogen tijd, gegraven werd. Blijkt het water in dezen put drinkbaar te zijn, dan zou t. g. t. hier een overdekte put met pomp-installatie kunnen worden gemaakt.

Op het ziekenrapport — het dokterssignaal werd gegeven met de zoogenaamde „kemio", een groote hoornvormige schelp, waarvan de punt is weggesneden — meldden zich steeds verscheidene koortslijders, wien van mijn overigens bescheiden voorraad zooveel mogelijk chinine-tabletten verstrekt werden [1])

De door mij medegenomen kiezen-tangen kwamen goed te pas; drie tandextracties werden verricht. Op de polikliniek kwamen ook onder behandeling gevaccineerden met vaccinepustulae, welke in hunne genezing gestoord waren door indringend vuil als anderszins; dermatolverbanden werkten daarbij gunstig.

VI. Excursie naar Toa-abi (31 Juli 1909).

Den 31sten Juli begaven wij ons naar Tao-abi, de plaats waar de Batak-immigranten gewoond hebben. Daartoe lieten wij ons per sloep naar Kaja-Apoe overzetten, vanwaar wij tot kort vóór kampong Kèkoeba wandelden. Bij paal 4 sloegen we links een boschpad in; na ± 1½ paal marcheerens in zuidwestelijke richting, kwamen wij op een circa 15 Meter boven den zeespiegel gelegen grasvlakte. Hier stonden op 2 rijen de houten geraamten met atappen daken van 6 woningen en iets verderop een solied plankenhuis met zink gedekt, de vroegere woning van den Europeeschen Zendelingleeraar. Langs dit plekje stroomt een beek met zeer helder water, waaraan echter een lichte grondsmaak was waar te nemen.

Thans wil ik even de korte geschiedenis releveeren der Batak-immigratie, die o. m. ten doel had, allengs een ver-

1) De heer Juda, mijn boy en ik hebben achtereenvolgens koortsen gehad, die op chinine-gebruik weken.

menging van Enganeezen met Bataks tot stand te doen komen, om aldus Engano te helpen bevolken. Niet onbelangrijk is het hierbij te weten, dat Batak-vrouwen over het algemeen bijzonder vruchtbaar zijn.

Aan de immigratie is, zooals bekend, de opening van een Zendingspost op Engano door het Rhijnsche Zendingsgenootschap voorafgegaan; de eerste Bataksche hulpzendelingen (goeroes) kwamen in 1903 aan, later (in 1906) vestigde zich hier ook een Bataksche zendeling (pandita).

Den 1sten October 1907 arriveerden 28 Batak-immigranten, bestaande uit 6 families, die eerst te Kèkoeba ingekwartierd werden, later naar Tao-abi verhuisden. Al spoedig bleek hun gezondheidstoestand verre van gunstig te zijn, hadden zij zeer veel van koortsen te lijden. Geen wonder dat — vooral nadat 7 overleden waren — zij naar hun vaderland terugverlangden, daarom vroegen en van de hun terecht door het bestuur verleende vergunning huiswaarts te keeren, den 21sten October 1908 een dankbaar gebruik maakten. Welke factoren dan ook tot de mislukking van het experiment geleid hebben — de zendelingleeraar A. Lett vestigde o. a. mijn aandacht op het ziek worden van zijn collega Link, waardoor de menschen niet onder diens zoo hoog noodige leiding bleven — zoo geldt het hier m. i. niet zóo zeer de verplaatsing van bergbewoners naar „lage" streken, dan wel die naar bij uitstek ongezonde oorden.

Zonder systematische chininetoediening en zorgvuldige behandeling van het drinkwater, zal iedere immigratieproef naar mijne vaste overtuiging te Engano falen. De Soendaneesche koelies van den heer van der Vossen houden het hier goed uit — een van hen heeft wel is waar onlangs beriberi gehad, maar is nu zoover genezen, dat hij alle diensten verricht — maar zij zijn weinig in getal en staan onder het uitstekend toezicht van een schranderen mandoer.

Houdt men de volgende twee punten scherp in het oog, n.l. 1e. slechts weinig personen (natuurlijk gezond en vooral niet oud) ineens importeeren en 2e. degelijk toezicht op de

immigranten, dan tenminste kan ik mij voorstellen, dat immigratie eenige kans op succes heeft.

Wat aangaat de thans hier achtergebleven Bataks (mantri, pandita, twee goeroe's met vrouwen en kinderen) deze behooren tot de intelligenten en mag van hen toch zeker verwacht worden, dat zij zich beter tegen ziekmakende invloeden in acht nemen dan de zooveel lager ontwikkelde inheemsche bevolking.

Na een korte rust verlieten wij Tao-abi, het zoo sombere plekje in de bosschen.

VII. De laatste dagen van ons verblijf op Engano; vertrek naar Benkoelen op den 4den Augustus en van daar naar Batavia op den 9den Augustus.

Onder leiding van den Pandita kwamen de Christenen [1]) den 2den Augustus hunne gelukwenschen aanbieden met den verjaardag van Hare Majesteit Koningin-moeder Emma. Nadat de Inlandsche Zendeling het woord gevoerd had, voelde ook Radja Daniel (hoofd van het landschap Malakoni) zich gedrongen dank te zeggen voor de belangstelling van het Bestuur in het Enganeesche volk en voor hetgeen wij tijdens ons verblijf alhier voor hen gedaan hadden. De toespraken werden door den heer Juda beantwoord, waarop een algemeen driewerf „hoera" volgde.

Denzelfden dag maakte ik een uitstapje naar Oemang — een verlaten strandkampong ongeveer $1^1/_2$ paal ten zuiden van meergenoemde kampong Kaja-Apoe — teneinde een kijkje te nemen op het terrein, waarop de heer van der Vossen, daartoe van bestuurswege aangemoedigd, nu ± $1^1/_2$ jaar geleden een kleine aanplant van Hevea brasiliensis heeft doen aanleggen. Om dat terrein, een gedeeltelijk openge-

1) Het aantal Christenen bedraagt thans totaal 90. Verder zijn 2 Enganeesen (1 man en 1 vrouw) tot den Mohamedaanschen godsdienst overgegaan, nadat zij eenigen tijd te Benkoelen verbleven waren. Overigens is de bevolking heidensch.

kapt bosch, te bereiken, moet men van het strand komende al dadelijk ± 20 Meter stijgen. De plantjes (± 70 in getal) waren gemiddeld 1 Meter hoog.

De heer van der Vossen wacht nu nog op de beslissing der Regeering op de nu reeds 2 jaren geleden — met het oog op de Heveacultuur in het groot — door hem gevraagde vergunning om een gedeelte van het Groote Eiland, gelegen ten zuidoosten van het boschpad tusschen Kiöjoh en Malakoni in erfpacht te mogen ontvangen. Mocht die vergunning worden verleend, dan is aanvrager voornemens de exploitatie met Soendaneesch werkvolk ter hand te nemen. In het tweede gedeelte van dit verslag kom ik op dit onderwerp terug.

Door den heer Juda werd met de hoofden op den 3den Augustus eene vergadering belegd, waarop ik in de gelegenheid was eenige hygiënische wenken te geven.

Zij betroffen:

1°. Den bouw van huizen, die flink verhoogd en goed beschut tegen regen en wind behooren te zijn.

Een der hoofden merkte op, dat vroegere huizen te klein en de deuren te nauw waren.

De zoo deugdzame dakbedekking van de bladeren der grove rottan is nu moeilijker te verkrijgen en duurder dan atap.

2°. Voorkomen, dat zich plassen — broedplaatsen van muskieten — nabij de huizen vormen. Het gebruik van klamboe's behoefde ik niet aan te moedigen, daar zulks reeds vrij algemeen is.

3°. Het drinken van voldoende lang gekookt water en (slappe) thee.

4°. Het gebruik van versch gestampte rijst [1]) als voorbehoedmiddel tegen beri-beri.

---

1) Met de „Bantam" zijn den 4den Augustus door den heer van der Vossen op mijn verzoek 25 picols padi en 5 picols katjang idjoe van Batavia te Engano ingevoerd. Zou de invoer van reeds ontbolsterde rijst (beras) voor Engano vermeden kunnen worden — de Resident opperde dit denkbeeld, toen de heer van der Vossen, van Engano te Benkoelen terugkeerende, aan Zijn Hoog Edel Gestrenge mededeelde, dat, met het oog op de betrekkelijk vele gevallen van beri-beri, het gebruik van

5°. Het nut van hoenderteelt (deze teelt wordt belemmerd door moesangs, die kuikens en eieren opvreten); gebruik van eieren als versterkend voedingsmiddel.

6°. Het aanbevelen van groenten- en vruchtencultuur.

7°. Het eenigen tijd voortzetten van chinine-gebruik bij malaria.

8°. De behandeling van diarrhee: dieet houden.

Gewaarschuwd werd tegen het gebruik van onrijpe en bedorven vruchten (men koopt deze van handelaren van Batavia op de paketstoomers), zoomede van rauwe of even gepofte visch.

9°. Een zoo kort mogelijk verblijf te Poelau Doea (eenige dagen voor en na de komst van de pakketboot) werd aanbevolen, omdat het opeengehoopt wonen van zoovele menschen vermoedelijk reeds aanleiding tot ziekteverbreiding is geweest.

10°. Met het oog op de betrekkelijk vele ondoelmatige huwelijken vooral van jonge mannen met oudere vrouwen, sprak ik den wensch uit, dat meer en meer alleen jong met jong, oud met oud, zouden huwen.

11°. Het adopteeren van kinderen, dat het laatste jaar in zwang is gekomen (referte bijlage F).

De raad werd gegeven, liefst meisjes te adopteeren, voorts in verband met moeielijke verpleging, niet jonger dan 3 jaar (ongeveer van 3—6 jaar) en gezonde kinderen.

Op dezelfde vergadering wees de heer Juda op het heerschende misbruik van herhaalde echtscheidingen, die zooals wij weten, uit een sanitair oogpunt af te keuren zijn, omdat het daarmede meestal gepaard gaande hertrouwen tot verbreiding van geslachtsziekten en steriliteit aanleiding geeft. De hoofden stemden volmondig toe, dat zulks met kracht

---

versch gestampte rijst door mij werd noodig geacht — dan ware het met de beri-beri zeer waarschijnlijk daar spoedig gedaan. Vooreerst is er geen kijk op, dat de Enganeezen aan rijstbouw, dat een zwaar werken in den grond meebrengt, zullen doen; door verkoop van copra, rottan en tripang kan hij zich nu op een gemakkelijker wijze van rijst voorzien.

moest worden tegengegaan. Waar het tot dusver gebruik was, dat bij echtscheidingen de bezittingen van het echtpaar gelijkelijk tusschen de scheidende partijen verdeeld werden, oordeelde de rapat het wenschelijker dat zij in den vervolge het recht zou hebben bij lichtvaardige echtscheidingen den aanvrager zijn aandeel in de gemeenschappelijke bezittingen te ontnemen. De vergadering werd gevolgd door een zitting van de rapat (Inlandsche rechtbank); ik had toen gelegenheid kennis te nemen van de zware boeten, die de hoofden over het algemeen voor de overtreders eischten, wat dunkt mij wel wijst op de betrekkelijk groote finantieele draagkracht der bevolking.

Na afloop der rechtszitting verstrekte ik groene zeep aan de hoofden ter verdeeling onder hunne anak boea's. Daarmede ging een warme aanbeveling van een ruim en dagelijksch zeepgebruik gepaard.

In de meeste over Engano handelende geschriften kan men lezen, dat de Enganeezen bijzonder zindelijk op erf en woning zijn; zij zijn dit echter niet op lichaam en kleeren.

Dat in verband daarmede zoo weinig scabies door mij geconstateerd is, vindt zijn verklaring in de vele, door den heer Juda in Januari j.l. ingestelde „schurftkuren", zoodat in de maand April d. a. v. het aantal lijders aan bedoelde ziekte reeds aanmerkelijk verminderd was.

In den namiddag van den 4den Augustus liep de paketstoomer „Bantam" — door de Koninklijke Paketvaart Maatschappij bij extravaarbeurt gezonden om ons af te halen, de baai van Engano binnen.

Na van de datoeks en radja's afscheid genomen te hebben en speciaal ook van de vrouw Doja Awa, de vrouw, die mij bij het gezondheidsonderzoek zoo flink geholpen heeft en wie ik uit dankbaarheid een spiegel vereerde, scheepten wij ons — wat mij betreft, blijde dit eenzame oord te kunnen verlaten, waarop ik mij wegens het isolement dikwijls gevoeld heb als een in een net gevangen visch — op genoem-

den stoomer [1]) in, waarmede wij in den vroegen morgen van den 5den Augustus te Benkoelen aankwamen.

Tot mijn grooten spijt was de Resident, de heer van de Velde, die, gedurende onze afwezigheid naar Palembang was overgeplaatst, reeds naar zijn nieuw gewest vertrokken.

Den 9den Augustus verliet ik Benkoelen per S.S. „Reael", na mijn jongeren vriend Juda — dien ik heb leeren kennen als een zeldzaam hulpvaardig mensch en leeren respecteeren om zijn degelijk optreden tegenover het nog maar weinig ontwikkelde, sympathieke Enganeesche volk dat veel vertrouwen in hem stelt — hartelijk bedankt te hebben voor zijn beleidvolle leiding van mijn onderzoekingsreis.

Het S.S. „Reael" kwam den 11den Augustus te Tandjong Priok binnen.

---

1) De Commandant van de „Bantam" stelde mij namens den Chef over den Geneeskundigen Dienst een doosje, met poedertjes van tannaschinine à 0.100 ter hand waarom ik gevraagd had, om die zoo noodig te kunnen verstrekken aan zuigelingen en jonge kinderen. Ik heb de poedertjes met gebruiksaanwijzing afgegeven aan den, ons uitgeleide doenden Inlandschen opziener van Enggano.

B. Tweede gedeelte.

I. Inleiding.

De taak, mij opgedragen, bestond in:

1e. het instellen van een onderzoek naar den gezondheidstoestand der thans op *Engano* gevestigde bevolking;

2e. het beramen van maatregelen ter bestrijding der voorkomende ziekten en van hetgeen aan de toeneming dier bevolking in den weg staat.

Aan de medewerking der hoofden en de meegaandheid der bevolking is het toe te schrijven, dat alle [372] Enganeezen [op 12 na] aan een individueel gezondheidsonderzoek onderworpen konden worden.

Heeft dat onderzoek derhalve zoo extensief mogelijk kunnen plaats hebben, waardoor een ruim overzicht van den tegenwoordigen gezondheidstoestand verkregen is, zoo wil ik — vooruitloopende op hetgeen nader zal worden toegelicht — al dadelijk verklaren, dat de uitkomsten van de verrichte nasporingen naar de aetiologie der steriliteit van een groot deel der bevolking mij maar weinig bevredigen.

Op het laatste was ik echter eenigszins voorbereid, waar, zooals bekend, veelal in vivo en zelfs al zou men de genitaalorganen en hunne naaste omgeving kunnen zien en tasten, onmogelijk is uit te maken waarop in een gegeven geval de steriliteit berust.

II. Algemeene indruk, dien de bevolking maakt (uiterlijk voorkomen en kleeding).

Over het algemeen vallen de Enganeesche mannen op door hun krachtigen lichaamsbouw; ik heb er ware Herculessen bij gezien.

Corpulent is wel geen te noemen; maar flink gespierd zijn velen.

Op weinige uitzonderingen na, zijn allen boven de, voor

Inlandsche militairen vereischte maat van 1.55 M.; van de 147 mannen, bezitten 24 eene lichaamslengte tusschen 1.65 en 1.74.

De langste Enganeezen [2] meten 1 Meter 75.

Zij zijn overigens evenredig van bouw met symmetrisch ontwikkelde borstkas, daarbij veelal breedgeschouderd; slechts één mismaakte (aangeboren gebrek) heb ik aangetroffen. De meesten hebben een rond hoofd, hoog voorhoofd en een opvallend sterk ontwikkelde onderkaak. De neus is òf recht (goed vooruitstaande) òf ietwat gebogen (arendsneus); hierbij zijn uitgezonderd de zadelneuzen van enkele syphilitici.

De mond is klein, de lippen zijn meestal dun, terwijl het gebit regelmatig en bij vele ouden van dagen nog tamelijk compleet is.

Alle oudere mannen — men moet de alleroudsten als type beschouwen — hebben groote ooren, die vlak langs het hoofd (niet uitstaande) zijn ingeplant en doorboorde, kunstmatig uitgerekte oorlellen. Misvormingen der ooren, die als psychische degeneratieteekenen gelden, heb ik niet gevonden.

De uitdrukking der oogen is door hun eenigszins schuinen stand (Mongoolsche oogen) het best als „schalksch" aan te duiden.

De huidskleur is zeer verschillend, overwegend is echter de lichtgele huidtint.

Hun haar is sluik of lichtgolvend; op aangezicht en lichaam zijn de mannen weinig behaard.

Algemeen wordt thans het hoofdhaar kort gedragen; hierop maakt o. a. Radja *Pakela* (het hoofd van *Poelau Doea*) een uitzondering. Deze man heeft nog de ouderwetsche coiffure, n.l. het haar tot op de hoogte der oorlellen rond afgesneden (polka-haar).

Over de vrouwen — de weinige huwbare meisjes en slechts 4 jonge vrouwen niet medegerekend — kan mijn oordeel helaas niet gunstig luiden.

Zij zien er als het ware „verdord" (wel te onderscheiden

van „verziekt" dat o. a. voor de chronische malarialijders geldt) uit, missen echt het „mannenschoon", hebben een zware krassende grogstem, zijn alles behalve gratieus in hun bewegingen, rooken als mannen (aan sirihkauwen wordt niet gedaan), kortom, zijn „een ware remedie tegen de liefde". Desniettemin doen zij opgang en is het vooral jammer, dat betrekkelijk vele jonge mannen met oudere vrouwen trouwen, o. a. omdat die mannen niet veel keuze hebben.

Mannen, vrouwen en kinderen — eertijds nog gaande in paradijscostuum — zijn thans behoorlijk gekleed, men kan kortweg zeggen op z'n Bataviaasch, echter de mannen bloots-hoofds, of veelal met een doek om het hoofd bij wijze van „hoofdpijndoek", dan wel gedekt met een mutsje of strooboed.

Des Zondags gaan vele mannelijke Christenen in Europeesche kleedij ter kerke.

Aan duren opschik wordt weinig gedaan; de tegenwoordige kleeding moge kostbaarder zijn dan de vroegere van boomschors en bladeren, maar de Enganeezen zijn er erg spaarzaam mede en hebben onder den arbeid gewoonlijk slechts een broek aan (de vrouwen sarong en kabaai).

Vermeldenswaard is dat van oude tijden nog in gebruik gebleven is, het dragen van een halsband van glaskoralen, waaraan van voren een schelp bevestigd is. Voorts wordt door de heidensche mannen nog ten teeken van rouw een hoofddeksel van dahoen „kibohè" gedragen.

De vroegere gewoonte van naaktloopen schijnt bij uitzondering nog te willen opduiken. Op de laatst gehouden rapat werd een heiden daarvoor aangeklaagd; de man bleek tijdens een „sedekah boemi" (offerfeest om van de geesten een rijke vruchtdracht af te smeeken) wel niet geheel naakt te zijn geweest, maar toch slechts een kort kleedje van bladeren te hebben aangehad. Door den Civiel Gezaghebber werd met klem herinnerd aan het verbod: voor de vrouwen om met onbedekte mammae, voor allen om met onvoldoend bedekte genitalia en nates in het openbaar te verschijnen.

III. Geestelijke ontwikkeling; karakter, levenswijze.

De bevolking is geestelijk weinig ontwikkeld. Met uitzondering van eenige Christenen, die van de Batakgoeroes lezen en schrijven geleerd hebben, heeft men met analphabeten te doen. Onder de hoofden zijn er toch, aan wie het bezit van scherpte van oordeel over verschillende onderwerpen niet mag worden ontzegd.

Omtrent het karakter en de levenswijze van de Enganeezen, meen ik, voor zooveel een korte kennismaking mij daartoe in staat stelt, het volgende te mogen opmerken.

Het is een ongekunsteld (nog eenigszins ongegeneerd maar niet brutaal), rustig en eerlijk volkje. Ernstige vechtpartijen en diefstallen komen niet voor. Wel heeft zich nog niet lang geleden, als overblijfsel van eene oude adat, een geval van „kindermoord" voorgedaan en had men namelijk een pasgeboren kind met de, tijdens de bevalling overleden moeder, levend begraven, doch wreedheid lag hieraan niet ten grondslag. Men ging uit van de van ouds heerschende opinie, dat het in dergelijke gevallen beter is, het kind dadelijk te laten sterven, omdat de ondervinding hun reeds geleerd heeft, dat zulke kinderen toch niet in het leven gehouden kunnen worden.

De Enganeezen zijn spaarzaam, doen niet aan dobbelen (door het bestuur wordt er streng op gelet, dat Chineezen niet het „dadoe-spel" populariseeren), maken geen gebruik van bedwelmende dranken, rooken wel veel tabak, maar schuiven geen opium. Zij zijn m. a. w. tot dusver vrij gebleven van genoemde groote schaduwzijden der beschaving.

Daar zij gemakkelijk in eigen levensbehoeften kunnen voorzien, missen zij den prikkel der „struggle for life" t. w. geestkracht en ondernemingsgeest.

Zonder zich in het minst te haasten, houden zij zich toch geregeld bezig.

De werkzaamheden der mannen bestaan voornamelijk in: de exploitatie der klappertuinen, het bereiden en vervoeren

van copra, het inzamelen van rottan, de vischvangst (voor eigen consumptie, ook o. a. tripangvangst ten behoeve van Chineesche handelaren), het aanleggen en beplanten van ladangs en erven (voornamelijk met kladdie, bira en pisang), het kappen, transporteeren en bewerken van hout voor den bouw van huizen en pannen, het knoopen van vischnetten, het versmeden van wapenen tot lansen om te dienen op de varkensjacht en het jagen op eetbare vogels, varkens en kalongs.

Verscheidene dezer werkzaamheden worden wel zonder haast uitgevoerd, maar vereischen desniettemin lichaamskracht. En dat de Enganeezen over het geheel niet alleen sterk schijnen, maar dat ook inderdaad zijn, daarvan heb ik mij op onze tournée's kunnen overtuigen. Wij hebben toen zoowel met flinke koelies als met onvermoeide roeiers kennis gemaakt.

De vrouwen doen maar licht werk, zorgen voor het huis, bereiden het eten voor het gezin, vlechten mandjes van rottan („onèkè") en touw voor vischnetten enz. Opmerkelijk is, dat zij steeds den man op het werk en op zijn tochten volgen; men wil dit gebruik aan onderling wantrouwen toeschrijven. De avonden worden gewoonlijk onder gezelligen kout doorgebracht; bij mooi maanweer wordt van den nacht een dag gemaakt en daarop een gat in den dag geslapen. De *Poelau Dova* heb ik de hoofden gewezen op het schadelijke van dit nachtbraken, vooral voor reconvalescenten van malaria.

Het verschil van de tegenwoordige met de vroegere levenswijze, stel ik mij voor hoofdzakelijk daarin te bestaan, dat, nu het uit is met het herhaaldelijk oorlogvoeren, vanzelf een rustiger bestaan gevoerd wordt, maar de werkzaamheden der bevolking zijn overigens nagenoeg dezelfde gebleven.

De, in menig opzicht nog „onverdorven" bevolking — 't sexueele leven buiten beschouwing gelaten — is, dunkt mij, door de veranderde levenswijze als zoodanig sedert de meerdere aanraking met vreemdelingen (het tijdperk van den

heer R. FRANCIS 1865 — 1870) zeker allerminst in zijn weerkracht tegenover ziekmakende invloeden aangetast.

IV. Zedelijk leven.

Wat het zedelijk leven der Enganeezen betreft, daarover kan ik slechts uit spaarzame feiten oordeelen: de huwelijksband is over het algemeen zeer los, echtscheidingen komen herhaaldelijk voor.

Een eigenaardig gebruik is het, dat een man, die binnen 3 maanden, na de scheiding van een echtpaar, met de gescheiden vrouw wil trouwen, aan den vorigen man, boete moet betalen.

Ik woonde de behandeling van een dergelijke zaak voor den rapat bij, de opgelegde boete bedroeg *f* 20, te betalen binnen acht dagen.

Ter beoordeeling van de moraliteit der huwbare meisjes ontbreken betrouwbare gegevens. Of het waar is, dat er bijna geen meisje als maagd trouwt — zoo verhaalde mij althans een Chinees, die reeds 8 jaren te *Engano* gevestigd is — kan niet met zekerheid worden uitgemaakt.

Zooveel is echter zeker, dat de huwbare meisjes gelegenheid te over hebben, om zich aan mannen over te geven, daar zij niet in huis gehouden, of door de ouders in hun doen en laten gecontroleerd worden.

Perversiteiten op sexueel gebied schijnen niet voor te komen.

V. Ondoelmatige huwelijken en huwelijken tusschen naaste bloedverwanten „Inzucht."

Reeds terloops wees ik er op, dat betrekkelijk vele jonge mannen met oude vrouwen gehuwd zijn: dit is een gevolg van geringe keuze, terwijl ook terwille van den bruidsschat (klapperboomen) zulke ondoelmatige huwelijken worden aangegaan.

Anamnestisch kon ik vaststellen, dat onder 105 Enganeesche

echtparen 28 huwelijken tusschen naaste bloedverwanten zijn (referte bijlage G); een belangrijk percentage dus. Dat „Inzucht" (een kort Hollandsch woord is mij niet bekend (1) thans betrekkelijk veel voorkomt, was wel te verwachten. Want wel is waar bestaat sedert 1865 vrij veel aanraking met vreemdelingen (Bantammers, Soendaneezen en Maleiers), zoodat „Inzucht" had kunnen uitgebleven zijn, doch de weinige beschaving van den Enganees, ook het heidendom (dat het gebruik van varkensvleesch toelaat), hebben eene echtelijke vermenging van Enganeezen met die andere rassen in den weg gestaan. Bovendien kon de keuze onder rasgenooten, waarvan het aantal klein is, vanzelf niet groot zijn. Het komt mij tevens plausibel voor, dat ook in oude tijden, toen de verschillende Enganeesche stammen elkaar veelvuldig beoorloogden, „Inzucht", het trouwen in eigen stam, niet zelden voorkwam.

Indien als feit mag worden aangenomen, dat „Inzucht" tot steriliteit aanleiding kan geven (2), dan zou de frequente steriliteit van het tegenwoordige Enganeesche geslacht stellig voor een deel ook daaraan te wijten zijn.

VI. Rangschikking van de bevolking naar den leeftijd en de kansen om nog een progenituur voort te brengen.

Een der groote voordeelen van het individueele gezondheidsonderzoek kan blijken uit bijlage D. In het bevolkingsregister kan men n. l. slechts het aantal mannen, vrouwen en kinderen, *niet* hunne leeftijden vinden. En het aangeven van de kansen om nog een progenituur voort te brengen, zou natuurlijk — daar zoovele factoren hierbij in 't spel

(1) Door den Rhijnschen Zendelingarts Dr. Johs Winkler, die twee studiereizen naar *Engano* gemaakt heeft [n. l. in 1902 en 1904] wordt „Inzucht als een der oorzaken van den achteruitgang der bevolking beschouwd. [Zie diens Verslag in dit Tijdschrift, deel XLVI, bl. 558 — 567, Red.]

(2) Vergelijk het artikel: „Über Sterilität" von Privatdozent Dr. August Mayer, Volkmann's Sammlung klinischer Vorträge. Neue Folge No. 499 [Serie XVII, heft 19] Gynäkologie No. 184, 1908 blz. 408/409.

komen — ook niet mogelijk zijn geweest, zonder een onderzoek persoon voor persoon.

Uit de gevonden cijfers blijkt:

1e. dat het aantal jongens wat grooter is dan het aantal meisjes;

2e. dat het aantal huwbare mannen eveneens (hoewel slechts 1) meer bedraagt dan dat der huwbare vrouwen;

3e. dat er slechts weinig huwbare mannen en meisjes zijn;

4e. dat 27 + 80 = 107 mannen en 45 + 85 = 130 vrouwen (totaal 237 personen) niet in staat geacht worden een progenituur voort te brengen;

5e. dat zoowel het aantal weduwnaren als het aantal weduwen, dat nog in staat geacht wordt kinderen voort te brengen gering is;

6e. dat er niet minder dan 15 mannen en 31 vrouwen den hoogen leeftijd van boven de 60 jaren bereikt hebben.

VII. Vruchtafdrijving.

Volgens overlevering zou vruchtafdrijving van overoude tijden af herhaaldelijk plaats hebben gehad.

Dit geschiedde:

1e. om een zwangerschap, als gevolg van in 't geheim gepleegden coïtus, af te breken;

2e. uit vrees voor de martelingen, die de vrouwen tijdens hunne baring moesten verduren en voor den dikwijls doodelijken afloop van bevallingen,;

3e. wellicht ook uit ijdelheid, n.l. om niet „vroeg oud" te worden.

Ongeveer 7 jaar geleden heeft een mijner zegslieden, een vrouw, de vrucht zien afdrijven met behulp van een warm gemaakte steen gewikkeld in een doek, welke zij op haar buik legde.

Dit geschiedde ergens in een bosch.

Geen der kinderlooze gehuwde vrouwen, die ik vertrouwelijk heb afgevraagd, of zij ooit kunstmatige abortus hadden toegepast, gaf aan, zulks gedaan te hebben.

Dat de Enganeesche vrouwen inzicht hebben van het „zondige" van zoodanige bewerking, geloof ik stellig.

Niemand weet zeker of het misbruik sedert en na het tijdperk van den heer FRANCIS grooter is dan te voren, of omgekeerd. Wel ligt het voor de hand, aan te nemen, dat het allengs verdwijnen van de barbaarsche gebruiken ten aanzien van verlossingen, die nu niet meer op ruwe wijze geleid worden, onder den invloed van het Europeesche bestuur, in deze ten goede gewerkt heeft. Voor de naaste toekomst belooft ook de Zending met het bestuur krachtdadig mede te werken tot opheffing van maatschappelijke misstanden.

VIII. Steriliteit, kruising.

De individueele anamnese heeft mij in staat gesteld een cijfer te vinden voor het aantal vrouwen, die, hoewel verscheidene jaren met verschillende mannen getrouwd geweest zijnde, nooit kinderen gebaard hebben, derhalve als primair steriel te beschouwen zijn. Dit cijfer bedraagt ten minste 28, is dus groot te noemen.

In de gevallen van kinderloosheid bij echtparen, waarvan man en vrouw voor de 1e maal getrouwd zijn, was niet uit te maken, of de man dan wel de vrouw schuld had aan het kinderloos blijven van den echt.

Maar ook al zou een volledig gynaecologisch onderzoek en een sperma onderzoek zijn ingesteld, dan nog zou meestal de ware oorzaak der steriliteit niet aan te geven zijn geweest.

Wat wij van de aetiologie der onvruchtbaarheid wel weten, is, dat deze beheerscht wordt door geslachtsziekten (syphilis; gonorrhoe).

Het gezondheidsonderzoek nu heeft geleerd, dat 5 mannen en 7 vrouwen onmiskenbare verschijnselen van syphilis vertoonden; 1 man had een verschen druiper en bij 18 mannen waren filamenten in de urine, welke voor een deel bij microscopisch onderzoek gonococcen bleken te bevatten.

Bovengenoemde cijfers mogen, op zichzelf genomen, klein

lijken, maar zijn dat niet in verhouding tot het totaal aantal onderzochte personen. Ik meen dan ook het steriel zijn van een zeker aantal vrouwen te *Engano* op rekening van geslachtsziekten, vooral syphilis, te mogen stellen.

Over den invloed van „Inzucht" is reeds het noodige opgemerkt.

Wat aangaat de algemeene oorzaken, welke min of meer op de voortplanting bij de beide geslachten werken, zoo is wellicht — zij het dan ook in geringe mate — ook rekening te houden met malariaziekten.

Facultatieve steriliteit — het opzettelijk beletten van de conceptie — komt, voor zooveel mij bekend, niet voor.

Uit bijlage G. kan eenigszins de goede invloed van kruising blijken; de cijfers zijn echter wel erg klein. Toevallig lijdt een Enganeesche man getrouwd met een Bataviaasche vrouw (kinderloos huwelijk) aan impotentia coëundi.

Wat betreft de Bantammers, die met Enganeesche vrouwen gehuwd zijn, zoo is een hunner al tamelijk oud en zijn vrouw ook.

IX. Bevalling, kraambed, verpleging van zuigelingen.

Terwijl vroeger eene bevalling *nooit binnenshuis* mocht plaats hebben, blijft de barende vrouw tegenwoordig gewoon in huis en zou men haar nu meer met rust laten.

De navelstreng wordt op handbreedte afstands van den buik van het kind afgebonden met „talie bagoek" (vervaardigd van de bast van den malindjoeboom), daarna met een bamboezen mesje of een scherf van een stukgeslagen schelp a. a. doorgesneden.

De placenta wordt, in bladeren gewikkeld, door een familielid op eenige takken in een boom gelegd, niet weggegooid, omdat men bang is, dat de honden er aan zullen komen.

Regel is, dat de kraamvrouw tien dagen thuis blijft.

Het kind wordt de eerste 10 dagen gewoonlijk uitsluitend

met de borst gevoed, daarna krijgt het ook gepofte pisang.

Het zoogen wordt zeer lang voortgezet.

Dat de voeding der jonge geadopteerde kinderen zeer veel te wenschen overlaat, daarvan was ik zelf getuige; de kinderen kregen wel blikkenmelk, maar in ondoelmatige verdunning.

X. Zielental; gezondheidstoestand.

Er was een tijd dat *Engano* betrekkelijk dicht bevolkt was.

Volgens J. van der Straaten en P. Severijn *a*) bedroeg het zielental in 1854: *4870*.

J. Walland *b*) schatte de bevolking op *6000* zielen.

De uitkomsten van een meer nauwkeurige volkstelling (kampongsgewijze) vinden we in het verslag van den heer Pruis van der Hoeven, *c*) het bevolkingscijfer zou in 1866 bedragen hebben totaal *6420*.

Het eerstvolgend betrouwbare sterktecijfer der bevolking is verkregen bij een volkstelling in de maanden November en December 1885 gehouden door O. L. Helfrich *d*); het zielental was toen slechts *870*.

De belangrijke afneming der bevolking heeft dus plaats gevonden in het tijdperk 1866 tot 1885.

Na 1885 valt een geleidelijke afneming te constateeren [zie bijlage H].

In 1904 heeft Dr. Johs. Winkler *e*) een totaalcijfer gevonden van *457* zielen.

De laatste volkstelling door den heer Juda en mij gecontroleerd, bracht aan het licht, dat op den 6[en] Juli 1909 het totaal aantal Enganeezen *372* (1) bedroeg.

---

a) Tijdschrift voor Indische Taal,- Land- en Volkenkunde III. 1855 pg. 354.
b) Id. Id. Id. XIV. 1864 pg. 106.
c) Id. Id. Id. XIX. 1870 pg. 209.
d) Id. Aardr: Gen. 2e Serie V. Meer uitgebr: artikelen 1888 pg. 279.
e) Id. Bat: Gen. van K. en W. I. 1907 afl. 2, pg. 185.
1) Voor de specificatie en het aantal vreemdelingen te Engano woonachtig wordt verwezen naar bijlage I.

J. Walland vermeldt, dat vóór 1863 de bevolking sterker geweest is dan *6000* zielen, dat n. l. in 1854 een zware ziekte [waarschijnlijk *cholera*] de bevolking zeer geteisterd heeft.

Volgens Helfrich zijn de voornaamste redenen, die tot de belangrijke afneming van het zielenaantal hebben bijgedragen:

1e. een *cholera-epidemie*, die in de jaren 1870 en 1871 op het eiland gewoed en tal van slachtoffers gemaakt heeft;

2e. de ongeneeslijke en besmettelijke ziekten, die onder de bevolking voorkomen — in iedere kaoedara ontmoette die schrijver personen, die door *melaatschheid en syphilis* waren aangetast — welke laatste ziekte, naar bekomen berichten, door de bemanning van Z. M. Stoomschip „*de Sylph*", dat *Engano* in 1857 bezocht, moet zijn overgebracht;

3e. de vele en onophoudelijke oorlogen, die tusschen de verschillende landschappen gevoerd zijn geworden;

4e. de noodlottige nog steeds onder de vrouwen in zwang zijnde gewoonte, om de vrucht af te drijven.

Dr. Johs. Winkler komt tot de conclusie, dat de belangrijke vermindering der Enganeesche bevolking niet aan één enkele oorzaak, maar aan een reeks van oorzaken is toe te schrijven, n. l.

1e. Inzucht;

2e. de aanraking met vreemdelingen [en als gevolg daarvan totale verandering van levenswijze, wijziging van het voedsel, der kleeding en van den huisbouw, verhuizing uit de gezonde bergstreken naar het ongezonde strand, verweekelijking, vermindering van weerstandsvermogen tegen ziekmakende invloeden];

3e. heerschende ziekten, voornamelijk malaria. Laatstgenoemde onderzoeker beweert dat vóór het tijdperk van den heer Francis [1865 — 1870] in weerwil van „Inzucht", oorlogen, vruchtafdrijving en velerlei ziekten geen sprake was van een afneming der bevolking.

Hij vergeet echter o. a. melding te maken van de cholera-

epidemie, die volgens HELFRICH in de jaren 1870 en 1871 op het eiland *Engano* gewoed heeft, waardoor waarschijnlijk toen reeds [kort na het vertrek van den heer FRANCIS] de bevolking belangrijk gedund was. Het spijt mij nergens te hebben kunnen vinden, hoe groot het bevolkingscijfer juist in de jaren 1865—1870 bedragen heeft.

De invloed van „Inzucht" is reeds onder punt V behandeld.

Wat aangaat de veranderde levenswijze, zoo wil ik opmerken, dat men in *Engano* niet van „*bergstreken*" kan spreken, dat het voorts zeer de vraag is, of het binnenland wel zoo gezond was als door DR. WINKLER wordt aangenomen, dat de tegenwoordige huizen n. h. v. over het algemeen beter aan hygiënische eischen beantwoorden dan de vroegere nauwere en met rook overvulde bijenkorfwoningen, dat de tegenwoordige Enganeezen geenszins den indruk maken van lichaamszwak te zijn.

Alleen van de laatste jaren is het mij mogen gelukken, betrouwbare geboorte- en sterftecijfers te verkrijgen [1]. Uit bijlage H. blijkt duidelijk, dat het aantal sterfgevallen zooveel grooter is geweest dan het aantal geboorten.

Omtrent den gezondheidstoestand in de laatste 4 jaren valt aan te merken, dat in 1906 [4e kwartaal] een *mazelen-epidemie* is voorgekomen, waarbij klein en groot werden aangetast en die enkele sterfgevallen ten gevolge gehad heeft. Als een bijzonderheid deelde men mij mede, dat die sterfgevallen mogelijk daaraan geweten mogen worden, dat de aangetasten zich tijdens hunne ziekte niet van baden onthielden.

In 1907 zijn, zooals ik reeds in het eerste deel van dit verslag vermeldde, veel koortsen geconstateerd, niet alleen onder de Batak-immigranten, maar ook onder de Enganeezen.

---

1). Met den nieuwbenoemden Resident van *Benkoelen* den heer O. L. HELFRICH besprak ik reeds de wenschelijkheid om het door den Inl. opziener van *Engano* bij te houden bevolkingsregister beter te specificeeren, o. a. ook om daarin, naar beste weten, de doodsoorzaken aan te teekenen.

Voorts vinden we in het verslag van den Controleur van *Benkoelen* over het 4ᵉ kwartaal van 1908 aangeteekend, dat, voornamelijk in de maand October, *dysenterie* — volgens de meening van den Inlandschen opziener van *Engano*, geïmporteerd van *Batavia* — is voorgekomen.

In hetzelfde verslag wordt medegedeeld, dat zich ook enkele gevallen van *longtering* en *beri-beri* voordeden, maar dat vooral koortsen heerschten.

De tegenwoordige gezondheidstoestand van de inheemsche bevolking kan blijken uit bijlage C, waaraan de volgende beschouwingen zijn vast te knoopen.

Ik moet op den voorgrond stellen, dat alle cijfers op zichzelf genomen, uit den aard der zaak klein zijn.

Onder de *algemeene ziekten* verdient in de eerste plaats malaria onze aandacht. De anamnese leert, dat *koortsen* [1]) nagenoeg het geheele jaar door in meerdere of mindere mate voorkomen, en ongeveer 3 weken na onze aankomst te *Engano* had mijn reisgenoot [de heer JUDA], verslaggever en zijn boy een koorts-aanval te doorstaan. Het bloedonderzoek op malariaplasmodiën was positief bij de twee eerstgenoemden [kleine ringen], bij den boy, die chinine genomen had, negatief. De heer VAN DER VOSSEN [zie 1ᵉ gedeelte van dit verslag] kreeg eenige dagen na zijn terugkeer te *Benkoelen* een heftige aanval van malaria [tropica].

Van de inheemsche bevolking vertoonden 24 personen een miltvergrooting van één tot twee vingers breed, waren de milten duidelijk hard en hadden deze personen koortsen [Eà dòhò] in de anamnese.

Groote milten van 3 vingerbreed tot handbreed werden aangetroffen in 8 gevallen, [waaronder 1 kind].

Van de *53* onderzochte kinderen hadden *6* vergroote milten. De kindermiltmorbiditeit bedraagt derhalve *11.3*%.

Bloedpraeparaten werden gemaakt van kinderen en 70

---

1) Of er onder die „koortsen" ook typhusgevallen verloopen, is niet te beslissen; de anamnese wijst echter op malaria.

volwassenen die, naar men mij mededeelde, dikwijls aan koortsen hadden geleden, doch koortsvrij waren, toen ik hun het bloed afnam.

Van iederen persoon werden 2 strijkpraeparaten aangelegd, de voorwerpglaasjes met de onbestreken zijden op elkaar gelegd, in filtreerpapier gewikkeld en in een kalkstopflesch bewaard. Het microscopisch onderzoek werd later verricht in het Geneeskundig Laboratorium te *Batavia*.

Malariaparasieten werden slechts gevonden in het bloed van 1 kind en 4 volwassenen, [1]) t. w. tertiana-parasieten bij 2 volwassenen, tropica-parasieten bij 1 kind en 2 volwassenen.

Ofschoon het aantal positieve resultaten van het bloedonderzoek klein is, mag uit het bovenstaande toch met groote waarschijnlijkheid worden afgeleid, dat zich te Engano bij tijden endemische verheffingen van malaria voordoen.

Ook de vreemdelingen hebben voornamelijk in den eersten tijd van hun verblijf van koortsen [zeer waarschijnlijk malaria] te lijden gehad, maar door tijdige chininetoediening zijn b. v. de Soendaneesche koelies van den heer VAN DER VOSSEN, op enkele recidieven na, verder gezond gebleven.

Of de gevallen van koortsen gepaard met haematurië [zwartwaterkoorts] die zich in de maand April j.l. bij een Batak-goeroe en twee zijner kinderen hebben voorgedaan, op malaria berustten, is niet bekend; wel vond ik, dat deze personen geen vergroote milten hadden.

Een andere ziekte, die onze aandacht verdient, is de *beri-beri*. Niet minder dan *12* Enganeezen [*10* mannen en 2 vrouwen] zijn daaraan lijdende bevonden.

---

1) In het „Bericht über die zweite Untersuchungsreise nach der Insel *Engano* 1 October bis 19 November 1904" schrijft Dr. WINKLER op blz. 163, 164: Die Malaria ist auf *Engano* — entgegen den Eindrücken bei meiner ersten Reise ausserordentlich verbreitet, das Volk ist durchseucht mit Malaria. Ich habe fünfzig mikroskopische Blutuntersuchungen vorgenommen, und zwar nicht nur bei solchen Leuten, die an „sakit demam" litten, sondern systematisch bei allen, die auf die Station kamen. Bei 46 Leuten konnte ich Malariaplasmodien im Blute direkt nachweisen, danach sind 92% der Bevölkerung mit Malaria behaftet.

Van de vreemdelingen vertoonden *2* Benkoeleezen, *1* Soendanees en *1* Batakgoeroe positieve verschijnselen dier ziekte.

Het waren zonder uitzondering gevallen van beri-beri, atrophica; hydropische vormen heb ik niet waargenomen.

Over *syphilis* en *gonorrhee* is reeds het noodige in het midden gebracht onder het hoofd „steriliteit".

Gevolgen van doorstane *pokziekte* [pokdaligheid] heb ik slechts in 1 geval geconstateerd, n. l. bij een jongen man, die eenige jaren geleden waarschijnlijk varioloïs heeft doorgemaakt. Het is niet zoo vreemd, dat de bevolking van *Engano* verder van pokziekte vrij is gebleven, daar ± 6 jaren te voren op uitgebreide schaal gevaccineerd is. Wel is het opvallend dat zij vroeger daarvoor gespaard is gebleven, hetgeen aan haar isolement moet worden toegeschreven.

Het aantal *ooglijders* was niet groot. Drie personen misten het gezichtsvermogen op één oog; totale blindheid kwam niet voor.

Van de ziekten der ademhalingsorganen trof mij het betrekkelijk groot aantal gevallen [*6* mannen en *3* vrouwen] *van haemoptoë met longveranderingen.* Deze veranderingen werden gevonden in de bovenkwabben en rechtvaardigen de klinische diagnose: „*tuberculose*."

Volgens algemeene verzekering is „bloedhoesten" te *Engano* een ziekte, van de laatste jaren en was zij vroeger daar niet bekend.

Wat de *huidziekten* betreft, zoo vond ik opmerkelijk veel gevallen van „*Ejara koa*", dat, letterlijk vertaald, „kinderenmond" beteekent.

Ejara koa, is een gevolgtoestand van *framboesia*, dateerende van af de jeugd en gelocaliseerd om de voorste neusopeningen, op de bovenlip, de mondhoeken en de kin.

Het bestaat n. l. in eene oppervlakkige litteekenvorming zooals na confluceerende pokken, tengevolge waarvan soms de neusopeningen en de mondopening verkleind zijn.

Gelijktijdig hadden al deze lieden vlekken [aan de onderste extremiteiten voornamelijk] als restanten van framboesia.

Deze kinderen waren met versche framboesia-erupties behept. In slechts één enkel geval was gelijktijdig syphilis en Ejara koa aanwezig.

Vermeldenswaard is nog het voorkomen van „*tinea albigena*" [5 gevallen].

„*Tinea imbricata*" [Dajaksche schurft] is op het eiland onbekend.

Scabies-lijders zijn, zoals hierboven vermeld, thans belangrijk in aantal afgenomen.

XI. Conclusie.

I. Oorspronkelijk is de belangrijke vermindering in zielenaantal van het Enganeesche ras van 1866 — 1885 zeer waarschijnlijk het gevolg van:

1e. groote sterfte door geheerscht hebbende epidemieën;
2e. weinig geboorten, zoowel door natuurlijke als door *gewilde* [facultatieve] steriliteit.

II. De belangrijke afneming van het zielenaantal is gevolgd door een geleidelijke afname, die waarschijnlijk moet worden toegeschreven aan sterfte door ziekten als malaria, dysenterie, tuberculose, beri-beri, terwijl het aantal geboorten zeer gering bleef, nu bijna uitsluitend het gevolg van „natuurlijke" [niet meer van „gewilde"] steriliteit.

Het is er verre vandaan, dat door mijn onderzoek de gewenschte klaarheid in het *Engano*-probleem verkregen is; voortgezette observatie zal daartoe noodig zijn.

XII. Maatregelen ter bestrijding der voorkomende ziekten en van hetgeen aan de toeneming der bevolking van Engano in den weg staat.

Er bestaat inderdaad gegronde reden, om ernstig bezorgd te zijn over de langzame uitsterving van het inheemsche Enganeesche volk.

De vraag, of er veel aan verloren zal zijn, wanneer de

Enganeesche volkstam, zich geheel in vreemde rassen oploste kan verschillend beantwoord worden, al naar gelang van het standpunt van waaruit men haar beoordeelt.

Doch, hoe men daarover ook denken moge, indien ergens in onze Koloniën de nood aan den man komt, wordt helpen daar gebod.

Zoo heeft dan ook de *Nederlandsch Indische* Regeering niet nagelaten maatregelen te treffen in het belang der vroeger door oorlogen en thans nog door ziekten geplaagde en tengevolge van maatschappelijke misstanden achteruitgegane bevolking van *Engano*.

De plaatsing van een Inlandschen opziener, het geregeld bezoek van den Controleur van *Benkoelen*, de kostelooze verstrekking van geneesmiddelen de zending derwaarts van drs. djawa en vaccinateur op verschillende tijdstippen, het verschaffen van verloskundige hulp heeft [door de plaatsing van een Inl. vroedvrouw in de jaren 1901 — 1906], [1]) de subsidieering van het Rijnsche zendingsgenootschap voor het vestigen van zendingsposten te *Engano* zijn duidelijk bewijzen van 's Regeerings werkdadigen steun.

Ook de bestuursmaatregelen der laatste jaren, t. w. de invoer van runderen tot het vormen van een veestapel, de aanmoediging der vischvangst en der bereiding van gezouten visch, alsmede het bevorderen van den aanplant van Hevea brasiliensis leggen getuigenis af van den krachtigen wil om *Engano* te doen opleven.

Overal op de eilandengroep heerschen thans orde, rust en finantieele welvaart; alleen het zielenaantal der oorspronkelijke bevolking is onrustbarend blijven afnemen.

Indien het er om te doen ware, te trachten de eigen stam te behouden, dan zou in de eerste plaats en onvoorwaardelijk daartoe noodig zijn, den vreemdelingen te verbieden

1) Gedurende haar vijfjarig verblijf te *Engano* is de Inlandsche vroedvrouw SALMA slechts bij enkele bevallingen tegenwoordig geweest. De bevolking scheen de manipulaties door haar verricht te wantrouwen en vond 't vreemd, dat ze geen „inwendige" geneesmiddelen toediende.

met Enganeezen te huwen. Zeker ik geloof dat dan nog echte [1]) Enganeezen geboren zouden worden, maar ook, dat — zelfs onder de denkbaar meest gunstige condities van sterfte — het zielental eer af dan toe zou nemen.

Wanneer herbevolking het doel is, dan zal men er naar mijne overtuiging zonder immigratie van vreemde elementen [zoowel mannen als vrouwen] niet komen. M. i. is er veel voor te zeggen om in de eerste plaats de thans nog tot voortplanting in staat geachte Enganeezen in de gelegenheid te stellen, een progenituur voort te brengen. Daardoor zal weliswaar een gemengde nakomelingschap ontstaan, doch in ieder geval een ras, dat nader staat tot en dus meer recht heeft op de door hunne voorvaderen verkregen bezittingen, dan geheel vreemde elementen.

Als men de kinderen buiten beschouwing laat, zouden er, zooals uit bijlage D blijkt, vreemde vrouwen moeten worden ingevoerd voor $9 + 2 + 1 = 12$ mannen en $8 + 3 = 11$ vreemde mannen voor de daarvoor in aanmerking komende Enganeesche vrouwen.

Het spreekt wel van zelf, dat het niet op den weg der Regeering kan liggen, daarvoor zorg te dragen langs *directen* weg. Het eenige middel, dat n. h. m. daartoe *indirect* zou kunnen worden aangewend, bestaat in het verleenen van een concessie tot exploitatie van het eiland *Engano*, waardoor vanzelf vreemde elementen worden binnengebracht.

Zooals in het eerste deel van dit verslag vermeld werd, heeft de heer VAN DER VOSSEN een stuk land in erfpacht aangevraagd.

Wordt hem de concessie verleend, dan zal vreemd volk in *Engano* komen, en dus allicht gelegenheid ontstaan tot bereiking van het zooeven geopperde doel.

De heer VAN DER VOSSEN stelt zich voor, te werken met Soendaneesch werkvolk en het wil mij nu voorkomen, dat Soendaneezen beter in aanmerking komen om een repopulatie

---

1) Het woord „echt” is cum grano salis op te vatten, daar aan te nemen is, dat een deel van het jongere geslacht reeds van „gemengden” bloede is.

te bewerkstelligen dan Maleiers en Javanen, omdat te verwachten is, dat zij zich minder van de Enganeesche bevolking zullen isoleeren dan de beide laatstgenoemde rassen.

Naar ik vernam, is door een anderen Europeaan concessie voor houtaankap aangevraagd en zou dit aan een spoedige Regeeringsbeslissing ten aanzien van de erfpachtsaanvrage van den heer VAN DER VOSSEN in den weg staan.

N. b. m. is de exploitatie van de bosschen van *Engano* minder verkieslijk dan het bebouwen van een stuk land aldaar; aangezien het ruim wegkappen van boomen op dit betrekkelijk kleine eiland waarschijnlijk gevolgd zal worden door uitdroging van rivieren en leiden zal tot onvruchtbaarheid van den bodem.

Een moeilijkheid, die zich bij het vraagstuk der repopulatie thans voordoet, is gelegen in het feit, dat *Engano* al reeds zooveel Christenen telt, zoodat bij den invoer van Mohamedaansche elementen misschien op den duur een ongewenschte verstandhouding tusschen de verschillende godsdienstige gezindten zou kunnen ontstaan.

Het mislukken van de Batakimmigratieproef maakt de zaak niet eenvoudiger en al is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat, met het toenemen van het Christendom, eene herhaling der proef onder gunstiger condities nog wel kans zal aanbieden om eene vermenging van beide volkssoorten tot stand te brengen, dan zal die kans voorloopig (o. a. wegens de sterk uiteenloopende volkskarakters) gering blijven.

Een keuze tusschen de zooeven aangegeven middelen om de gewenschte repopulatie te verzekeren, zij aan het beleid der Regeering overgelaten.

Een ander middel om vreemde elementen in te voeren, is het *adopteeren van jonge weezen of verwaarloosde kinderen*. Hierdoor zal mettertijd een bevolking verkregen worden, bestaande uit menschen, die als Enganeezen zijn opgegroeid, m. a. w. zich daar thuis zullen gevoelen, zoodat een blijvende vestiging zal zijn verzekerd.

Ofschoon dit middel eerst na lange jaren resultaten zal

opleveren, verdient het zeer zeker te worden aangemoedigd door het B. B. of liever nog door de zending. Ik ben daarom van meening, dat deze bemoeienis liever aan de zending ware toe te vertrouwen, omdat haar invloed meer continueel zal zijn dan die uitgeoefend door de telkens wisselende ambtenaren, belast met bestuur over *Engano*.

Gaan we thans na, welke maatregelen tot verhooging van het peil der volksgezondheid kunnen dienen.

Het onmiddellijk toezicht op de bevolking wordt zooals bekend, uitgeoefend door een Inlandschen opziener, thans een Batak-Christen.

Van den ijver en de toewijding van dezen man hangt het eigenlijk af, of de noodige maatregelen naar behooren zullen worden nageleefd. En het is daarom noodzakelijk, dat alleen, een in alle opzichten betrouwbaar, voortvarend, (en op geloofsgebied verdraagzaam) man in die betrekking gehandhaafd wordt.

Tot een mijner, wellicht moeielijk te verwezelijken wenschen behoort het ook, dat slechts aan een Controleur als de heer Jeda (die m. i. buitengewoon geschikt is, om met de Enganeezen om te gaan) het bezoeken van *Engano* zal kunnen worden opgedragen.

Dit op den voorgrond stellende, verdienen de volgende maatregelen zoo eenigszins mogelijk te worden uitgevoerd.

1e. De *tijdelijke plaatsing* te *Poelau Doea* van een Inlandsch geneeskundige;

2e. *Het assaineeren van Poelau Doea* — het bekende rendezvous eilandje — o. a. door aldaar één of meer overdekte putten met pompinstallatie te maken, alsmede een openbaar privaat in zee te bouwen. Voorts door een voortdurend waken tegen de vorming van poelen (de broedplaatsen van anopheles).

3e. *Chinine-distributie.*

Mocht het niet mogelijk zijn een Inl. geneeskundige te plaatsen, dan verdient het m. i. aanbeveling chininetabletten (en poedertjes met *tannas chinine* voor jonge kinderen) in

voorraad (voorloopig gratis) te verstrekken aan de verschillende datoeks en hoofden ter verdeeling onder hun „anak boea's". De mantri kan n. l. onmogelijk steeds de verschillende kampongs op het groote eiland bereizen; voorts moet men 't de nog weinig ontwikkelde bevolking gemakkelijk maken om zich chinine te verschaffen.

Later zouden de tabletten (en poedertjes) tegen geringen prijs verkrijgbaar kunnen worden gesteld in het Verkoopmagazijn van den heer VAN DER VOSSEN te *Poelau Boea*, die daartegen geen bezwaar zal hebben.

4e. Het *verbieden van den invoer van ontbolsterde rijst* of in ieder geval het herhaaldelijk aanmoedigen van het gebruik van versch gestampte rijst als een voorbehoedmiddel tegen beri-beri.

5e. Het nu en dan op de hoofdenvergaderingen weder ter sprake brengen van de *hygiënische wenken* door mij in het eerste deel van het verslag beschreven.

Batavia, 14 September 1909.

SCHETSKAART ENGANO

IN 1909

DOOR J. H. JUDA

Schaal 1:100.000

LEGENDA.

N

Z

III MARGA KARKOEWA

II MARGA MALAKONI

IV MARGA POELAU SATOE

I MARGA POELAU DOEWA

K. Kapoeroe-koewô
K. Kijabé
Karkoewa
Kampong Baroe
Barhau
Bakoewa Rako
Mahâmê
Na. Mèha
K. Bobo-ojo
Kôpô Kôpô
K. Pinakô
KÔHÔ DOHÉ-AUWÊ
Kabahaiko
KÔHÔ KIHOHÊ
KÔHÔ DOEPA AUBÊ
KÔHÔ PEÔ-RÔ-I
K. Kôôma
KÔHÔ KIPABIOÔ
KÔHÔ HANOPOA
Belowa
Keohé
Oebik
Kijah
Keh'oebe
Tao Abi
B. Kea-Boeai
Pahanoema
K. Kipa Haibi
KÔHÔ KIOJOH OF
KÔHÔ KERAFOE
KÔHÔ APÊHA
Boewa Boewa
KÔHÔ EPOEAHA
Kiôjoh
KÔHÔ AKAINÊ
KÔHÔ INAKOPÊ
KÔHÔ KAHAMÔMÔ
KÔHÔ KAÔKEA
Kaja Apoe
KÔHÔ NANIHIÊ
Barkioek
Kiô Doha
Kaboewé
KÔHÔ KAOE ÔWÊ
POELAU DOEWA
K. Oema
K. Oral
Na-E-Oewe-Iho Kiowa
Kefoe-Keô-Poeadooi of Kefoe Keô Peroeoe of Kefoe Mana-Ajô of Poelau Oeiar of Poelau Bangkai
POELAU MARBAU
K. Ba-e
POELAU SATOE
Na-Dakohèha
K. Kahâ-Abi
K. Arâboeha
Na-Bahemiôe
K. Pfoenê-Pfoenê
K. Kârfoea

I MARGA POELAU DOEWA.	Aantal huizen.	Aantal zielen.
Kg. Poelau Doewa	50 1)	40
" Kaja Apoe.	8	—
II MARGA MALAKONI.		
Kg. Kiheobe.	11	—
" Kijah.	13	25
" Oebik.	7	15
" Keohé.	5	23
" Belowa.	—	—
III MARA KARKOEWA.		
Kg. Kôpô Kôpô.	6	25
" Mahâmê.	4	7
" Bakoewa Rako.	3	6
" Baroe.	14	34
" Karkoewa.	18	44
" Barhau.	8	21

IV MARGA POELAU SATOE.	Aantal huizen.	Aantal zielen.
Kg. Kabahaiko.	4	18
" Pahanoema.	13	31
" Kiôjoh.	9	25
" Barkioek.	6	19
" Kiô Doha.	9	30
" Kaboewé.	6	11
Totaal generaal op 23 juli 1909.		372 2)

1) Van deze 50 huizen zijn 38 slechts tijdelijke woningen, die bewoond worden vlak voor en na de aankomst van de boot der K. P. M.

2) Het getal 372 betreft slechts de eigenlijke Enganeezen.

Totaal bedraagt het zielental van Engano op den 23 juli 1909 (dus ook Maleiers en Chineezen medegerekend) 411.

POELAU DOEWA
Schaal 1:20.000

LEGENDA.

Het eiland Poelau Doewa telt op den 23 juli 1909 50 huizen, waarvan 38 slechts tijdelijke woningen zijn, die bewoond worden vlak voor en na de aankomst van de boot der K. P. M.
Aantal zielen 40 (Eigenlijke Enganeezen)

Topographische Inrichting, Batavia 1910.

BIJLAGE A.

Model Register voor het gezondheids-onderzoek.

Volgnummer.	NAMEN KAMPONGS.	LANDAARD.	GESLACHT Mannen Vrouwen Kinderen (beneden 14 jaren) Jongens Meisjes.	LEEFTIJD —2 jaar 2-7 „ 7—14 „ 14—20 „ 20—30 „ enz.	MANNEN. ONGEHUWD.	MANNEN. Gehuwd (vrouw in leven) zie volg. nummer.	MANNEN. WEDUWNAAR OF GESCHEIDEN. Zonder kinderen.	MANNEN. WEDUWNAAR OF GESCHEIDEN. Aantal kinderen in leven.	MANNEN. WEDUWNAAR OF GESCHEIDEN. Aantal [illegible]

VROUWEN. ONGEHUWD.	VROUWEN. GEHUWD MAN IN LEVEN. Zonder kinderen, hoelang getrouwd.	VROUWEN. GEHUWD MAN IN LEVEN. Zwanger.	VROUWEN. GEHUWD MAN IN LEVEN. Aantal kinderen in leven, Jongens [illegible] hoe oud?	VROUWEN. GEHUWD MAN IN LEVEN. Aantal abortus; hoeveel overleden.	VROUWEN. WEDUWE OF GESCHEIDEN. Zonder kinderen.	VROUWEN. WEDUWE OF GESCHEIDEN. Aantal kinderen in leven.	VROUWEN. WEDUWE OF GESCHEIDEN. Aantal abortus hoeveel overleden.	BEROEP: GEZONDHEIDSTOESTAND (vaccine, litteekens, pokdaligheid, bloedarmoede, oedemen, milt, gonorrhee, syphilis, lepra, oogziekten, darmaandoeningen, anchylostomiasis, menstruatiebezwaren, enz.) Overige bijzonderheden.

BIJLAGE B.

VACCINE-INSPECTIE ENGANO, in de maand Juli 1909.

De inspectie der vaccine geschiedde tegelijk met het gezondheidsonderzoek.

Van de 370 personen zijn 12 niet persoonlijk onderzocht.

Bij de 370 — 12 = 358 Enganeezen konden vaccine-litteekens (1) worden geconstateerd in 211 gevallen.

Gevaccineerd met animale lymphe van de Landskoepok-inrichting te *Weltevreden*:

te *Poelau doea* op den 10den Juli 125 personen; op 15 Juli 58 personen:

te *Karkoewa* den 17en Juli 40 personen;

te *Kiajoh* den 19en Juli 11 personen.

Bij 76% van de geïnspecteerde, gerevaccineerde personen werd een positief resultaat geconstateerd.

---

(1) In Januari 1908 heeft de laatste vaccinatie door een vaccinateur van Benkoelen plaats gehad.

BIJLAGE C.

Opgave van de ziekten en gebreken der inheemsche bevolking van ENGANO.

		M.	V.	K.	TOTAAL met de cijfers tusschen haakjes.
I. Algemeene ziekten.					
Anaemie.			4	1	5—
Beri-beri (1		10	2	—	12—
Malaria (2	Miltvergrooting 1-2 v. br.	7(2)	9(1)	4(1)	24—
	Idem 3 v.br. — handbreed.	3(1)	3	1	8—
Rheumatisme en jicht (chronisch).		—	2	—	2—
Syphilis (tertiare).		5	7	—	12—
II. Ziekten van het zenuwstelsel en van de zintuigen.					
ziekten der oogen.	Conjunctivitis.	2(1)	1(1)	—	5—
	Maculae corneae	3	—	—	3—
	Panophthalmie	1(1)	1	—	3—
Ziekten van het gehoor-orgaan.		1	—	—	1—
Verlamming zonder nader vastgestelde oorzaak.		2	—	1	3—
III. Ziekten van het hart en van de vaten.					
Varices.		1(1)	—	—	2—
IV. Ziekten der ademhalingsorganen.					
Asthma bronchiale.		2	—	—	2—
Chronische bronchitis.		(1)	—	1	2—
Haemoptoë (met longveranderingen).		6	—	—	9—
Transporteere.		43	32	8	

(1 Bij de vreemdelingen te Engano werden vier gevallen van beri-beri geconstateerd.

(2 Bovendien hebben verscheidene personen koorts in de anamnese die voor een groot deel waarschijnlijk op malaria berusten.

	M.	V.	K.	Totaal.
Transport.	43	32	8	
Pleuritis.	1			
V. Ziekten der Spijsverteringsorganen.				
VI. Ziekten der Urogenitaal-organen.				
Ziekten der pisblaas — Cystitis.	2	—	—	2—
Strictura Urethrae.	1	—	—	1—
Ziekten der Urethra — Urethiritis acuta.	(1)	—	—	1—
Ziekten der Urethra — Urethiritis chronica.	11(7)	—	—	18—
Dysmenorrhee.	—	1	—	1—
Impotentia coëundi.	1	—	—	1—
VII. Ziekten van de huid.				
Cicatrices ulcerae crurum.	2	2	—	4—
Eczema.	3	1	—	4—
Ejara koa.	6(1)	14	—	23—
Framboesia.	—	—	3	3—
Impetigo.	1	—	—	1—
Scabies.	(1)	3(1)	2	7—
Tinea albigĕna.	(2)	3	—	5—
VIII. Aangeboren gebreken.	1	—	—	1—
IX. Ouderdomsgebreken.	15	31	—	46—
X. *Niet ziek* (waaronder 12 personen niet onderzocht).	60	83	40	183—
Totaal Generaal. (zonder de cijfers tusschen haakjes).	147	170	53	370

(De tusschen ( ) geplaatste cijfers hebben betrekking op gevallen die onder eene andere diagnose zijn vermeld.).

BIJLAGE D.

Rangschikking van de eigenlijk Enganeesche bevolking naar den leeftijd en de kansen om nog een progenituur voort te brengen.

MANNEN	*Kinderen*	*Jongens*	— 2 jaar	1	28
		id.	2 — 7 „	13	
		id.	7 — 14 „	14	
		Meisjes	— 2 „	6	25
		id.	2 — 7 „	12	
		id.	7 — 14 „	7	
	Ongehuwd	*Huwbaar* (jong)	14 — 20 jaar	6	9—
			20 — 30 „	3	
		Vrijgezellen	30 — 40 „	1	2—
			40 — 50 „	—	
			50 — ouder „	1	
		Weduwnaar of gescheiden en *nog* in staat geacht een progenituur te verwekken.	20 — 30 jaar	1	1—
			30 — 40 „	—	
			40 — 50 „	—	
				—	
		Weduwnaar of gescheiden en *niet* in staat geacht een progenituur te verwekken (wegens ziekte, hoogen leeftijd).	20 — 30 jaar	1	27
			30 — 40 „	3	
			40 — 50 „	10	
			50 — 60 „	4	
			60 — 70 „	7	
			70 — 80 „	2	
		Gehuwd en *nog* in staat geacht een progenituur te verwekken.	14 — 20 jaar	1	28
			20 — 30 „	22	
			30 — 40 „	4	
			40 — 50 „	1	
			Transporteere		120

			Transport		120
Mannen		*Gehuwd* en *niet* in staat geacht een progenituur te verwekken. (wegens ziekte, hoogen leeftijd of ondoelmatige echtvereeniging).	20 — 30 j.	13	80
			30 — 40 „	25	
			40 — 50 „	28	
			50 — 60 „	8	
			60 — 70 „	5	
			70 — 80 „	1	
VROUWEN	*Ongehuwd*	*Huwbaar* (jong)	14 — 20 j.	8	8
			20 — 30 „	—	
		Vrije vrouwen.	30 — 40 j.	—	
			40 — 50 „	—	
			50 — onder j.	—	
		Weduwe of gescheiden en *nog* in staat geacht kinderen te baren.	20 — 30 j.	2	3
			30 — 40 „	1	
			40 — 50 „		
		Weduwe of gescheiden en *niet* in staat geacht kinderen te baren.	20 — 30 j.		45
			30 — 40 „	5	
			40 — 50 „	9	
			50 — 60 „	5	
			60 — 70 „	19	
			70 — 80 „	7	
		Gehuwd en *nog* in staat geacht een of meer kinderen te baren.	14 — 20 j.	3	29
			20 — 30 „	23	
			30 — 40 „	3	
			40 — 50 „		
		Gehuwd en *niet* in staat geacht kinderen te baren. (wegens steriliteit, ziekte, hoogen leeftijd, ondoelmatige echtvereeniging).	20 — 30 j.	13	85
			30 — 40 „	29	
			40 — 50 „	30	
			50 — 60 „	8	
			60 — 70 „	5	
			70 — 80 „	—	
			Totaal		370

MARGA'S EN KAMPOENGS
(Marga beteekent landschap).

	Aantal huizen.	Aantal inwoners (eigenlijke Engganeezen).
I. Marga Poelau II.		
Kampoeng Poelau II.	59 [1]	40
II. Marga Malakoni.		
Kg. Kèboeba.	11	verlaten
„ Kijah.	13	25
„ Oebik.	7	13
„ Koehó.	5	23
„ Belowa.	—	verlaten
III. Marga Karkoea.		
Kg. Köpö-köpö.	6	25
„ Mahamé.	4	7
„ Bakoea-Roko.	3	6
„ Baroe.	14	34
„ Karkoea.	18	44
„ Barhau.	8	21
IV. Marga Poelau I.		
Kg. Kabaheiko.	4	18
„ Pahanoema.	13	31
„ Kiójoh.	9	25
„ Barkioek.	6	19
„ Kió-Doha.	9	30
„ Kaboeë.	6	11
TOTAAL.		372

1) Van deze 59 huizen zijn 38 slechts woningen, die bewoond worden vlak vóór en na de aankomst van de boot der Koninklijke Paketvaart Maatschappij.

Bijlage F.

GEADOPTEERDE KINDEREN

LANDAARD.	Aantal	Geslacht.	Leeftijd.	Gezondheidstoestand.
Enganeesche weezen	2	1 jongen. 1 meisje.	± $4^1/_2$ jaar. ± 4 jaar.	Gezond. idem
Enganeesch kind (vader nog in leven).	1	1 meisje.	± 5 jaar.	idem
Chineesche kinderen van Batavia.	3	3 meisjes.	± 8 mnd. ± 9 mnd. en ± $1^1/_2$ jaar.	idem.
Bataviasche kinderen.	2 1 1	2 meisjes. 1 jongen. 1 meisje.	Beiden 4 jaar. ± 6 jaar. ± 9 mnd.	idem Framboesia op beide voeten. zwak kind

ECHTPAREN TE ENGANO.

	AANTAL.	Hiervan zijn huwelijken tusschen naaste bloedverwanten.	Kinderloos.	Met kinderen.	Zwanger.
I. Enganeesche echtparen.	105	28	79 (28 primair steriel).	26	1
II. Gemengde gezinnen.	—	—	—	—	—
Eng. Vrouwen gehuwd met Maleiers.	4	—	2	2	—
Eng. Vrouwen gehuwd met Chineezen.	2	—	1	1	—
Eng. Vrouwen gehuwd met Bantammers.	2	—	2	—	—
Eng. Man gehuwd met Bataksche Vrouw.	1	—	—	—	1
Eng. Mannen gehuwd met Bataviasche Vrouwen.	2	—	1	—	1
TOTAAL.	116	28	85	29	3

Aantal zielen (Enganeezen).

Geboorte en *sterftecijfers* voor zooveel na te gaan.

Jaar.	Overleden.	Geboren.	Totaal aantal zielen.	Bron, waaraan de cijfers ontleend zijn.
1854	—	—	4.870	Verslag J. VAN DER STRAATEN en P. SEVERIJN.
1863	—	—	6.000	J. WALLAND.
1866	—	—	6.420	Verslag PRUIS VAN DER HOEVEN.
1885 (Nov. Dec.)	—	—	870	Verslag O. L. HELFRICH.
1900	—	—	543	Algemeene Verslagen van den Resident van Benkoelen.
1901	—	—	520	
1902	—	—	517	
1903	—	—	492	
1904 (Oct. Nov.)	—	—	457	Verslag Dr. JOHS. WINKLER.
1905	—	—	448	Algemeene Verslagen van den Resident van Benkoelen.
1906	14	6	437	
1907	33	4	408	
1908	34	4	378	
1909 (Juli)	15	3 (+ 6 aangenomen kinderen niet-Enganeezen bijgekomen).	372 (waaronder 7 aangenomen kinderen, niet-Enganeezen).	Laatste volkstelling.

BIJLAGE I.

ZIELENTAL OP 6 JULI 1909.

	M.	V.	K.	TOTAAL.
Enganeezen.	147	170	55	372 *
Bataks.	4	4	6	14
Maleiers en Benkoeleezen.	5	2	4	11
Batavianen.	1	2	—	3
Soendaneezen.	6	1	—	7
Bantammers.	2	—	—	2
Chineezen.	2	—	—	2
	TOTAAL GENERAAL.			411

*) Het gezondheidsonderzoek betreft 2 minder (Jongens, die met den Zendelingleeraar A. Lett naar Sikakap mede gegaan zijn).

Nota van toelichting bij de korte verklaring geteekend en beëedigd door den Adatoewang en de hadatsleden van het landschap SAWITO op den 27sten Mei 1908.

A. Grenzen.

Het eigenlijke landschap Sawito grenst:

ten noorden aan de landschappen Batoelapa en Kasa;

ten oosten aan de landschappen Enrekang, Maiwa, Rapang en Sidenreng;

ten zuiden aan de landschappen Maloese Tasie en Soepa;

ten westen aan de straat van Makasser.

De Lembangs grenzen:

ten noorden aan de onderafdeeling Midden-Toradja;

ten oosten aan de onderafdeeling Midden-Toradja, en aan de federatie Doeri en het landschap Enrekang;

ten zuiden aan het landschap Batoelapa;

ten westen aan de straat van Makasser en het landschap Binoeang.

Grootte.

De grootte kan niet met juistheid worden opgegeven. Naar schatting is het eigenlijke landschap Sawito 780 $K.M.^2$ en zijn de Lembangs 750 $K.M.^2$ groot.

Bevolking.

De bevolking van het landschap Sawito behoort tot de Boegineezen.

In de Lembangs treft men de berg-Boegineezen aan met uitzondering van de districten Sopirang en Baséang, die door Toradja's bewoond zijn.

Sawito telt thans ± 6000 en de Lembangs ± 4700 geregistreerde mannen.

In Sawito treft men in Djampoea, Langa en het lage gedeelte van Alita de meeste bevolking aan. Het overige is zeer schaars bevolkt.

In de Lembangs vindt men de dichtste bevolking bij Kanipang en Padjalele aan de kust. Overigens woont de bevolking zeer verspreid over de gunstigste hellingen van het gebergte.

Godsdienst.

In eigenlijk Sawito belijdt de bevolking den Mohammedaanschen godsdienst. Van een fanatiek belijden van dezen godsdienst is echter geen sprake.

Behalve op de kustplaatsen worden de missigits zeer slecht of in het geheel niet bezocht. De geestelijkheid heeft dan ook weinig invloed en is ook zeer slecht georganiseerd.

Ook in de Lembangs belijdt de bevolking den Mohammedaanschen godsdienst, behalve in de Toradja-districten Sopirang en Baséang waar zij nog heidensch is. Het hoofd van Baséang is echter al Mohammedaan. Mohammedaansche geestelijken zijn er echter in dit district nog niet. Ofschoon van een fanatiek belijden van den godsdienst ook in de Lembangs geen sprake is, heeft de geestelijkheid toch meer invloed op de bevolking, daar deze zeer bijgeloovig is, vooral in de bergstreken. Geestdrijvers zullen hier steeds kunnen rekenen aanhang te verwerven, ook in de Toradja-districten.

B. Bergen.

Het eigenlijke landschap Sawito heeft geen bergen maar wel op enkele plaatsen heuvels.

Het district Alita wordt bijna geheel ingenomen door een kaal en steenachtig heuvelland met hier en daar bosch.

Verder vindt men nog heuvelland in het Oosten van het district Malimpoeng en kleine bodemverheffingen bij de kampongs Paleteang en Boeloe.

In de Lembangs vindt men aan de kust laag terrein, dat zeer drassig is, vooral in het zuidelijkste deel bij de Boengirivier.

Overigens worden de Lembangs ingenomen door bergen met voor het meerendeel zeer steile hellingen die zelfs in de districten Letta en Radjang loodrechte wanden vormen.

De hoogste gebergten vindt men in Letta in de Boetoe Badjei en op de grens van Oeloesadang en Baséang, waar de bruikbaarste overgang een hoogte bereikt van ± 1400 M.

Rivieren.

De voornaamste rivier in eigenlijk Sawito is de Sadang, welke uit het landschap Maiwa komende, van Oost naar West stroomende, voor een groot deel de noordelijke grens vormt. Alleen bij de monding ligt het district Paria ook gedeeltelijk ten noorden van deze rivier. De Sadang is sterk aan bandjir onderhevig, zoodat het overtrekken dikwijls zeer bezwaarlijk is. Het mondingsgebied wordt herhaaldelijk overstroomd.

Bij normalen waterstand is de Sadang alleen bevaarbaar voor kleine prauwen. Bij vloed kunnen kleine zeeprauwen de kampong Baba-Bimanga bereiken, welke op ongeveer 1 K.M. van zee gelegen is. Aan de monding heeft sterke aanslibbing plaats.

Verder heeft men in Sawito de rivier van Alita. Deze komt uit het landschap Rapang, stroomt van N. O. naar Z. W. door de districten Malimpoeng, Tiroang en Alita en verder in westelijke richting door het district Djampoea naar de straat van Makasser, waarin zij even ten Zuiden van kampong Djampoea uitmondt. Deze rivier is ook slechts voor kleine prauwen bevaarbaar. In den regentijd is zij dikwijls aan bandjir onderhevig.

In de Lembangs is de Sadang Letta de voornaamste rivier.

Deze komt uit Binoeang, stroomt van N. W. naar Z. O. door de districten Sopirang, Oeloesadang en Letta en valt bij Toengka (landschap Enrekang) in de Sadang. Door groot verval is deze rivier onbevaarbaar.

Verder vindt men in de bergen van de Lembangs vele kleine riviertjes, die sterk aan bandjir onderhevig en daardoor voor de communicatie zeer hinderlijk zijn.

Waterleidingen.

Waterleidingen bestaan in het landschap Sawito niet.

Wegen.

De wegen in het landschap Sawito bestaan nog slechts uit de verbreede en verbeterde voetpaden van vroeger. Thans wordt gewerkt om de wegen volgens betere tracé's en op beteren grondslag aan te leggen.

De hoofdverbindingen zijn:

Paré-Paré — Pinrang — Lasapé aan de Sadang;

Langa — Pinrang — Rapang;

Pinrang — Malimpoeng.

In de Lembangs zijn van uit Sabanparoe de hoofdplaatsen der districten langs verbreede voetpaden te bereiken.

Bruggen.

De bruggen zijn slechts door de bevolking gemaakte voorloopige overgangen. Naar gelang de hoofdwegen volgens goede tracé's gereed komen, zullen hierin behoorlijke bruggen gemaakt moeten worden. Voor eenig duurzaam werk moeten hout en werklieden van elders komen.

C. Samenstelling van het landschap met opgave van kampongs.

Het landschap Sawito bestaat uit het eigenlijke landschap Sawito en de Lembangs, welke ook geacht worden verbonden te zijn aan het Gouvernement door bovenvermelde korte verklaring.

Beide deelen zijn van elkaar gescheiden door de landschappen Batoelapa en Kasa.

Het eigenlijke landschap Sawito wordt verdeeld in de volgende tien districten, waarin de daar achter vermelde kampongs:

District	Kampongs
District Alita.	Kampong Alita „ Dolangang „ Lepangang „ BotaE „ BongpatoeE
District Padakalawa.	Kampong Boeah „ Boeloe „ Paĕro „ Karangan „ Pao „ Padakalawa „ Poenia
District Djampoea.	Kampong Djampoea „ Baroe „ Oelo „ BaranaE „ Labalakang „ BanoeangE „ SoroE „ TjenranaE „ OedjoengE „ Kaloang „ Lerang „ GoetjiE „ PaladangE „ KanariE „ Barang
District Langa.	Kampong Langa „ Tjengkong „ Siboh „ Amani „ Patobong „ Lisse „ Kateong „ Makoering „ Palamiang „ Sekkang „ Tosoelo „ TjappakalaE „ Labolong
District Pinrang.	Kampong Pinrang „ Patjongan „ Paletiang „ PaliaE „ OngkoE „ Lerang-Lerang „ Tjorowali
District Pinrang.	Kampong Salo „ Sarimpo „ Madallo „ Soelili „ Sekang „ RoebaE

District	Kampongs
District Tirowang.	Kamp. Boeki " Tirowang " AletjiliempoE
Dist. Malimpoeng.	Kamp. Malimpoeng " Palipi " Oeroeng " Barombong
D. Talebangi	Kamp. Talebangi
D. Lepangan	Kamp. Lepangan " SempangE
District Paria.	Kamp. Paria " Bababinanga " Salipolo " Tjempa

De Lembangs bestaan uit zes districten en wel:

Binanga Kraeng
Radjang
Letta
Oeloesadang
Baséang
Sopirang

Het district Binanga Kraeng, ook wel genoemd Lembang di-bawah bestaat uit de kampongs.

Sabanparoe
Kanipang
en Padjalele
en uit de madikaschappen
Pangaparang
Lombo
Lambaloemama
Galang-Kalang
Betting
Sali-Sali
Tadokong
en Toepoe

De madika's in Binanga Kraeng zijn te beschouwen als kamponghoofden. De bevolking woont hier zeer verspreid op de hellingen der bergen. De verspreid liggende huizen vormen het madikaschap.

In de andere districten, ook genoemd Lembang — diatas, vindt men de volgende kampongs:

District Radjang.

Kamp. Kalamboetan
„ Talamboeng
„ Pepangan
„ Kalidong
„ Boetoe
„ Paking
„ Rantoni
„ Tapokko
„ Patobong
„ Arra
„ Malong

District Letta.

Kamp. Kaloekoe
„ Lemo
„ Kariango
„ Loera
„ Tondo-Boenga
„ Mambalian
„ Tipoeloe
„ Tarokko
„ Garotan
„ Mandiangin
„ Dadeko
„ Koelindjang
„ Lombo
„ Koa
„ Goetji

District Oeloesadang.

Kamp. Malong
„ Kadjoemea
„ Boetoe-Batoe
„ Doerian
„ Galoeng Ambon
„ Kandasoelie
„ Ranja
„ Boetoe-Bola
„ Bakaroe

District Basèang.

Kamp. Rate
„ Boetoe Papan
„ Paking
„ Rondong
„ Boelo
„ Boetoe Ampang
„ Kaladi

District Sopirang.

Kamp. Tekoean
„ Popa
„ Mada
„ Karappa
„ Passalampé
„ Saloeran
„ Baoe
„ Pamombong
„ Kamama

D. Grondgesteldheid.

Het eigenlijke Sawito is voor het grootste deel een delta-

vorming van de Sadang. Deze rivier, thans bijna geheel de noordelijke grens vormende, stroomde vroeger van N. O. naar Z. W. door Sawito en mondde bij Djampoea in de Straat van Makasser uit. Oudere beddingen met vertakkingen van deze rivier vindt men door geheel Sawito. De bodem van die beddingen en ook van de naaste omgeving bevat veel zand. De hoogere terreinen zijn kleigronden. Daar de bodem blijkbaar naar de kust oploopt, laat de afwatering veel te wenschen over, waardoor op verschillende plaatsen rawa's gevormd worden.

De heuvels van Alita en Malimpoeng zijn zeer steenachtig. De grond bestaat uit groote losse steenen met een weinig zand of aarde. Zij zijn betrekkelijk weinig begroeid.

De lage kuststreek van de Lembangs bestaat voornamelijk uit zand en kleigrond. Daar ook hier de bodem naar de kust oploopt, wordt het terrein tusschen de bergen en de kuststrook dikwijls overstroomd.

De bergen zijn zeer steenachtig. Op vele plaatsen bestaat de grond uit losse steenen in zand en aarde. Op andere plaatsen vindt men een betrekkelijk dunne aardlaag op massief steenen ondergrond. Daar de hellingen zeer steil zijn, hebben op enkele plaatsen aardstortingen plaats gehad, waardoor over groote uitgestrektheden de steenen ondergrond is bloot gekomen.

Ofschoon hier en daar wel bosschen voorkomen, kan men echter over het algemeen zeggen dat de bergen weinig begroeid zijn.

E. Nijverheid.

Op het gebied van nijverheid is in Sawito en de Lembangs niet veel te vinden. Hetgeen de bevolking produceert is uitsluitend voor eigen gebruik bestemd, zooals witgoed, sarongs en aardewerk. Voor het vervaardigen van witgoed en sarongs heeft invoer van garens plaats.

Een uitvoerartikel wordt gevormd door de rijst- en koffiezakken, die vervaardigd worden van de bladeren van eenige

palmsoorten. Uitvoer van deze artikelen heeft voornamelijk plaats te Djampoea en Langa.

Van genoemde palmsoorten wordt ook een soort sago gewonnen, maar slechts voor eigen gebruik en dan nog alleen in tijden van rijstgebrek.

Aardewerk wordt vooral vervaardigd in Alita en daar op de passer verhandeld.

Aan houtbewerking wordt alleen gedaan voor zoover het noodig is voor het bouwen van huizen en het maken van gereedschappen. Bijna iedere Boeginees kent dit voldoende. Speciale timmerlieden treft men niet aan.

Met de metaalbewerking is het al niet beter gesteld. Speciale smeden heeft men niet. Het smidwerk dat hier en daar aangetroffen wordt, is in den regel vervaardigd door lieden van Sidenreng, die hier tijdelijk verblijf houden.

In de Lembangs wordt uit het sap der arenpalmen veel suiker bereid.

Landbouw.

Zoowel in eigenlijk Sawito als in de Lembangs is de landbouw het hoofdmiddel van bestaan voor de bevolking.

In eigenlijk Sawito is de bodem zeer geschikt voor de klappercultuur en het verbouwen van rijst en djagoeng.

Hoewel de klappercultuur overal verspreid is, is zij voor uitbreiding nog vatbaar. De bevolking is echter moeilijk te bewegen tot het planten van jonge klappers, daar de wilde varkens veel schade aanrichten. Van de klappers wordt voornamelijk copra gemaakt, waarvan uitvoer plaats heeft te Djampoea en Baba-Binanga.

De rijstbouw komt zoowel op sawah's in de lagere streken, als in tuinen op de hoogere gronden voor. De sawah's slagen het best in Djampoea, Langa en Alita. In de overige streken is de rijstoogst zeer onzeker door gebrek aan goede irrigatie. In den natten tijd laat de afwatering veel te wenschen over, terwijl bij niet voldoende regens, al heel spoedig gebrek aan water ontstaat.

Aan de monding van de Sadang in het district Paria, mislukken de sawah's dikwijls door het herhaaldelijk en onregelmatig buiten de oevers treden van deze rivier.

Van uit Djampoea heeft nog rijstuitvoer plaats.

In de tuinen wordt voornamelijk verbouwd: rijst, djagoeng, langa (widjen) en tabak, terwijl ook in de kuststreken vele pisang aanplantingen voorkomen.

De djagoeng dient deels voor eigen gebruik, maar wordt voor het meerendeel via Djampoea en Baba-Binanga uitgevoerd.

Langa (widjen) wordt uitgevoerd, terwijl de tabak dient voor eigen gebruik der bevolking.

Pisang vormt voornamelijk te Baba-Binanga en Langa een artikel van uitvoer.

In de Lembangs zijn de producten rijst en djagoeng. De klappercultuur vindt men alleen aan de kust, waar veel klappers worden bijgeplant. Ook hier is de rijstbouw op sawah's van eenige beteekenis. In de bergstreken is de rijst en djagoeng geheel voor eigen gebruik. Hier en daar vindt men er katoen aanplantingen, waarvan het product eveneens voor eigen gebruik dient. Er wordt garen van gesponnen om de grauwachtig gekleurde stof te weven, waarvan hier bijna alle kleedingstukken vervaardigd zijn.

Vele gronden in de bergen zijn geschikt voor koffiecultuur. Vroeger kwamen vele koffieaanplantingen bij de huizen voor. Door onveiligheid in de kuststreken, waardoor afzet van het product onmogelijk werd, is deze cultuur verwaarloosd. Thans is men begonnen de oude boomen schoon te maken en nieuwe aan te planten.

Veeteelt.

Aan veeteelt wordt weinig zorg besteed. Karbouwen, paarden en geiten treft men in geheel Sawito aan. Vele karbouwen verkeeren in verwilderden staat en loopen in kudden rond, waaronder voornamelijk witte karbouwen. De zwarte karbouwen zijn zeldzaam. Voor het landbouwbedrijf gebruikt

men de meer tammere karbouwen, die dan ook 's avonds in de kampongs worden ondergebracht.

Ook de paarden, vooral de merries, loopen in de meeste streken in kudden vrij rond. De goede hengsten, die bij zulke kudden ontstaan, worden al heel spoedig opgevangen en verkocht. Slechtere exemplaren blijven er bij rond loopen, wat zeer ten nadeele van de voortteling is.

Paarden en karbouwen zijn hier als lastdieren het gewone vervoermiddel voor goederen. Bij toeneming van dit vervoer wordt van zelf de noodzakelijkheid geboren meer zorg aan de veeteelt te besteden.

Jacht en visscherij.

Door de Boegineezen wordt alleen jacht gemaakt op herten. Dit moet meer als een liefhebberij beschouwd worden. Veel voordeel levert die jacht niet op, daar de herten niet overvloedig voorkomen.

In de verschillende strandkampongs houdt men zich bezig met vischvangst, voornamelijk te Djampoea, Langa, Waka, Sabanparoe en Padjalele.

De visch dient meest voor plaatselijk gebruik, hoewel zij ook gedroogd en daarna naar de passers in het binnenland gebracht wordt.

Groote drogerijen of zouterijen van visch treft men niet aan.

Vischteelt of visscherij op binnenwateren is van geen beteekenis.

Handel en scheepvaart.

De voornaamste passers vindt men te Djampoea, Alita, Pinrang en Padjalele. Bijzonder ontwikkeld zijn die passers echter nog niet. Voornamelijk worden er de artikelen voor dagelijksch gebruik verhandeld. De passer Alita is bekend om zijn aardewerk, terwijl te Djampoea ook copra en djagoeng worden verhandeld.

De producten van uitvoer zijn copra, djagoeng, langa, pisang en kemiri. Deze producten worden meest door op-

koopers gekocht buiten de passers om en uitgevoerd naar Makasser via Djampoea, Langa, Baba-Binanga en Padjalele. Zeer weinig menschen brengen hunne producten zelf direct naar Makasser.

Ingevoerd worden voornamelijk zout, garens en stukgoederen. De verkoop van deze artikelen heeft op bovengenoemde passers plaats.

De scheepvaart is van weinig beteekenis. Het vervoer van de artikelen van in- en uitvoer geschiedt meest met prauwen van elders.

Zeer weinig menschen bezitten zeeprauwen van eenige afmeting. Nergens biedt de kust trouwens een veilige haven voor deze vaartuigen. Kleinere prauwen kunnen binnen komen te Djampoea, Baba-Binanga en Sabanparoe. In den tijd der westenwinden en voornamelijk in de maanden December en Januari gaat dit echter met veel moeilijkheden gepaard en is het verblijf op de reeden bij Langa en Padjalele gevaarlijk.

F. Bestuur.

Het landschap Sawito wordt bestuurd door den Adatoewang bijgestaan door den hadat.

De hadat is samengesteld uit:

2 Soelewatangs
4 Pabitjaras
1 Kapitan.

Dit bestuur heeft in de Lembangs niet den minsten invloed. Op een enkele uitzondering na, is geen der bestuursleden plaatselijk met de Lembangs bekend.

In eigenlijk Sawito staat aan het hoofd van ieder district een mannelijke of vrouwelijke Aroe en van iedere kampong een matowa.

In de Lembangs heeft over het district Binanga Kraeng nooit een algemeen hoofd bestaan. De matowa's en Madika's, thans ook matowa's geheeten, rekenden zich zelfstandig en voor zoover er van afhankelijkheid sprake was, direct ondergeschikt aan den Adatoewang van Sawito.

De 5 overige districten van de Lembangs, worden elk bestuurd door een aroeng, bijgestaan door een pabitjara.

In het district Letta is bovendien een Soelewatang.

De Aroengs van Radjang, Oeloesadang en Sopirang worden ook madika genoemd.

De aroeng of madika van Baséang wordt ook Sambolangi geheeten.

De verschillende kampongs in deze districten staan onder matowa's.

Inkomsten der hoofden.

De Adatoewang, alle hadatleden behalve de kapitan en verder alle districtshoofden genieten traktement ten laste van de onderafdeelingskas en wel:

de Adatoewang	*f* 150.—	's maands
3 pabitjaras ieder	„ 40.—	„
1 pabitjara	„ 20.—	„
10 districtshoofden van Sawito ieder	„ 20.—	„
1 districtshoofd der Lembangs de Aroe van Letta	„ 30.—	„
en de overige 4 districtshoofden der der Lembangs ieder	„ 20.—	„

De matowa's genieten 8% collecteloon van de Sima assaparang atoewang van hun gebied.

Landschapskas.

Voor het landschap Sawito bestaat geen afzonderlijke landschapskas. Het financieel beheer van Sawito vormt met dat van de landschappen Batoelapa en Kasa één geheel, te zamen vormende de kas van de onderafdeeling Pinrang.

Geschiedenis.

Het tegenwoordige landschap Sawito is ontstaan uit de vereeniging van de landschappen Sawito en Alita. Deze vereeniging had op verzoek van de hoofden der beide landschappen plaats, naar aanleiding waarvan de nieuwe korte

verklaring, waarbij deze nota behoort, door den nieuwen bestuurder van het vereenigde landschap werd afgelegd.

De landschappen Alita en Sawito waren in vroegere tijden door vriend- en aanverwantschap vazallen van Soppeng.

In het midden der 16e eeuw, werden zij door Toenipalangga, den 9en Koning der Makassaren veroverd en kregen eerst in 1667 hun vrijheid terug, waarna zij met Sidenreng, Soepa en Rapang het bondgenootschap Adjataparang vormden.

Dit bondgenootschap sloot zich aan bij het Bongaaisch tractaat van 18 November 1667, waardoor dus Sawito en, Alita bondgenooten werden van de O. I. compagnie.

Toen echter Boni in het begin van de 18e eeuw, zijn macht over alle Boegineesche landen uitbreidde, kwamen ook de landschappen Sawito en Alita onder Boni. Zij traden den 7en Augustus 1824 niet toe tot het vernieuwd Bongaaisch tractaat, maar hielden de zijde van Boni, toen dit rijk zich tegen de door het Gouvernement gestelde eischen verzette.

Eerst door de wapens gedwongen, teekenden de bestuurders van de genoemde landschappen bedoeld tractaat in 1825.

Gedurende den oorlog in 1831 in Sidenreng gevoerd om den door het Gouvernement erkenden troonsopvolger La Pangorisang te steunen tegenover den Bonisch gezinden pretendent Datoe Lampoela, kozen Alita en Sawito weder partij tegen het Gouvernement. Zij werden na dien oorlog dan ook niet meer als betrouwbare bondgenooten beschouwd.

Sawito werd toen bestuurd door Datoe La Tjeboe, oom van de later onttroonde vorstin van Boni. In Alita regeerde Patta Latjalabai, zuster van La Tjeboe.

Daar La Tjeboe zich steeds vijandig gezind toonde jegens het Gouvernement, kreeg de hadat van Sawito in 1860 van de commissarissen voor de Bonische zaken den last een nieuwen vorst te kiezen, daar La Tjeboe niet meer als zoodanig door het Gouvernement erkend kon worden.

Aan dezen last werd echter niet voldaan, terwijl ook geen maatregelen werden genomen dien last uitgevoerd te krijgen.

In het laatst van 1860 deed La Tjeboe aanzoek om vergiffenis. Hem werd daarop te kennen gegeven dat hij daarvoor te Makasser moest komen. In 1870 stierf hij zonder te Makasser te zijn geweest.

La Tjeboe werd opgevolgd door zijn dochter Pasoelle Daeng Boelaeng, die in 1859 gehuwd was met Palagaoe Aroe Patodjo.

Onder haar bestuur verbeterde de verhouding tot het Gouvernement aanmerkelijk. Toen zij in 1886 stierf liet zij twee zonen en twee dochters na. Ofschoon de oudste zoon volgens 's landsgebruiken in het bestuur had behooren op te volgen, kozen de kiesgerechtigden Aroe Patodjo, die reeds bij het leven van zijn echtgenoote feitelijk het bestuur had gevoerd.

Deze Aroe Patodjo was geen onbekende voor het N. I. Gouvernement. Gedurende de expeditie tegen Tanete van 1840 tot 1842 steunde hij onze expeditionnaire macht met 1000 man Bonische hulptroepen, welke door zijn schoonvader, den toenmaligen Doeloeng van Lamoeroe (Boni), tot ons gezonden waren en droeg daardoor het zijne er toe bij om den weerspannigen leenvorst van Tanete uit zijn land te verdrijven. Tijdens de expeditie tegen Boni in 1859 was hij poenggawa of opperbevelhebber van de Bonische troepen, deelde in den nederlaag aan dat rijk toegebracht en volgde de onttroonde vorstin met hare dochter, — waarover later — naar Sawito, alwaar hij, zooals hiervoren werd opgemerkt, huwde met de toekomstige bestuurster van dat landschap.

Palawagaoe Aroe Patodjo overleed op 5 September 1902. Onder zijn bestuur werd voor het eerst na 1825, weder een politiek contract met het Gouvernement gesloten en wel op 30 October 1890 (Besluit van 2 October 1891 No. 28). Voornamelijk was zulks te danken aan den invloed van den ons welgezinden Aroe van DjampoeE, één der vazallen van Sawito en tevens het voornaamste lid van den hadat.

Deze Aroe, La Pamasangi geheeten, was een neef van den vorst van Sidenreng en had in de laatste levensjaren

van Aroe Patodjo feitelijk het bestuur over Sawito in handen; ook zijn naam zal hieronder nog ontmoet worden.

Na het overlijden van Aroe Patodjo hadden de landsgrooten tengevolge van intrigues van den heerschzuchtigen kroonprins van Sidenreng, die getrouwd was met de jongste dochter van den overledene en die gaarne gezien zou hebben dat zijne echtgenoote tot bestuurster werd uitgeroepen, de verkiezing van een nieuwen bestuurder steeds uitgesteld en zelfs het lijk van den overleden Aroe Patodjo niet ter aarde besteld. Dit duurde tot begin December van dat jaar, waarop de landsgrooten eindelijk ten einde raad de hulp van het Gouvernement inriepen.

Op eene op 10 December 1902 onder leiding van den daarop naar Sawito gezonden Resident ter beschikking J. A. G. Brugman gehouden vergadering van kiesgerechtigden, werd overeenkomstig 's lands gebruik de oudste wettige zoon van den overledene, met algemeene stemmen tot bestuurder gekozen. Deze, Andi Tamma, teekende nog op denzelfden dag eene akte van verband; ook de ter aarde bestelling van zijn vader had op dien dag zonder stoornis plaats.

Bij besluit van 2 Juli 1903 No. 18 werden de door den nieuwen bestuurder gepasseerde akte van verband en de aan hem uit te reiken akte van bevestiging door de Regeering goedgekeurd en bekrachtigd. Aan deze akte van verband was tevens gehecht de eerste opgave van havens [1]) van het landschap. Alvorens nu de gebeurtenissen te vermelden die sedert 1905 tot zulk een grooten ommekeer in onze verhouding tot Sawito leidden, keeren wij terug tot Alita.

Patta Latjalabai, de bestuurster van dit landschap en zuster van La Tjeboe (zie hiervoor) werd opgevolgd door Aroe Anipong, evenals haar voorgangster eene tante van de hiervoor reeds genoemde onttroonde vorstin van Boni, Basse Kedjoewara.

Toen Aroe Anipong in 1861 kinderloos overleed, werd

1) Die havens waren: Parija, Sadapolo, Langa, Wakka en Djampoeë.

in haar plaats haar nicht We Tanripadarang, dochter van Basse Kadjoewara voornoemd, tot bestuurster van Alita gekozen. Onder haar bestuur ontstond in 1872 een geschil over padivelden bij Poledjiwa, gelegen op de grens van Alita en Sidenreng, uit welk geschil weldra een krijg ontstond tusschen Alita en Soepa eenerzijds, en Sidenreng met Sawito anderzijds. Door tusschenkomst van het Gouvernement eindigden de vijandelijkheden spoedig, terwijl na een door den Gouverneur Bakkers persoonlijk gehouden onderzoek de kwestie in dier voege opgelost werd, dat het betwiste gebied toegewezen werd aan Sidenreng, terwijl aan de bestuurster van Alita levenslang het vruchtgebruik der kwestieuse padivelden werd toegekend.

Onder het bestuur van We Tanripadarang werd op 20 Juli 1890 voor het eerst sedert 1825 een nieuw politiek contract met het Gouvernement gesloten, dat tegelijk met het hierboven vermelde contract met Sawito, goedgekeurd en bekrachtigd werd bij besluit van 2 October 1891 No. 28.

We Tanripadarang was in November 1880 in het huwelijk getreden met I Makoelaoe Kraeng Lembangparang, oudsten zoon van den toenmaligen troonsopvolger van Gowa, waardoor Gowasche invloed zijn intrede in Alita deed.

Nadat haar echtgenoot in 1885 zelf vorst van Gowa was geworden, woonde de vorstin van Alita uitsluitend in het Gowasche, waar zij zich na haar huwelijk ook reeds meestentijds had opgehouden.

Zij deed met toestemming van de landsgrooten wegens hooge bejaardheid in Februari 1902 afstand van het bestuur over Alita ten behoeve van haar oudsten zoon [1] La Pangorisang, die als zoodanig tevens troonsopvolger van Goa was.

---

1) De tweede, tevens jongste zoon, was de bekende La Mapandjoeki, die bij besluit van 25 Februari 1901 No. 18 erkend en bevestigd werd als bestuurder van Soepa, en die met zijn ouderen broeder, zijn vader op zijn vlucht volgde, daarop bij besluit van 18 April 1906 No. 20 ontzet werd als bestuurder van Soepa, zich na het sneuvelen van zijn vader onderwierp, vervolgens verbannen werd naar Saleijer bij Bt. 12-5-07-19 en bij besluit van 7 November 1908 No. 20 vergunning bekwam, naar Gowa terug te keeren.

De Regeering keurde deze bestuurswisseling goed, doch gaf den wensch te kennen, dat in de door den nieuwen bestuurder van Alita te passeeren akte van verband, zoodanige bepalingen zouden worden opgenomen, als zouden kunnen dienen tot aanvulling van het geldende politieke contract van 1890, in den geest van het in 1894 voor de bondgenootschappelijke landen vastgestelde model contract letter B.

De dienovereenkomstig door Ba Pangorisang op 17 December 1902 gepasseerde akte van verband en de aan hem uit te reiken akte van bevestiging werden daarop bij besluit van 2 Juli 1903 No. 18 — tegelijk met die van den nieuwen bestuurder van Sawito (zie boven) — goedgekeurd en bekrachtigd.

De bestuurder van Alita verbleef hoofdzakelijk in Gowa bij zijn vader, en liet het bestuur over aan zijn hadat.

In den tijd van onrust en spanning, welke vooraf̈ging aan de laatste expeditie tegen Boni en den daarop gevolgden geheelen ommekeer in onze verhouding tot de landschappen in Zuid-Celebes, was het de z. g. Djampoeakwestie, die een der aanleidingen was van ons gewapend optreden tegen Gowa. Aangezien Sawito in die kwestie betrokken was, mogen eenige bijzonderheden daaromtrent in deze nota niet ontbreken.

Tegen den in Sawito gevestigden roover en slavenhandelaar Daeng Mangontang, die in dat landschap een versterkte plaats bezat en van daar uit als een waar roofridder zijn bedrijf uitoefende, waren reeds zonder succes lieden van Djampoen, Soepa en Alita opgetreden; Kraeng Alloë de in Sawito woonachtige zoon van den toenmaligen rijksbestuurder van Gowa, en schoonzoon van den hierboven genoemden invloedrijken Aroe van DjampoeE, voornaamste Hadatslid van Sawito, geraakte in begin 1905 wegens een moordzaak in oneenigheid met dezen Daeng Mangontang, viel hem aan, doch werd teruggeslagen. Daarop riep Sawito de hulp in van Gowa, en Kraeng Alloë meer rechtstreeks die van zijn vader, den Toemilalang Towa van laatstgenoemd rijk.

In den nacht van 20 op 21 Februari 1905 vertrokken op last van den Radja van Gowa een 100tal met geweren gewapende Goareezen, waaronder twee zoons van den rijksbestuurder en twee onechte zoons van den vorst van Gowa over zee in een aantal prauwen naar Djampoewa, daags daarna gevolg door nog een 300tal lieden uit dat rijk.

Hoewel deze prauwen door een inmiddels van Makasser uitgezonden gouvernements stoomschip, waarop een militaire macht was ingescheept, in de baai van Paré-Paré konden aangehouden worden, zoodat van gewapend optreden van Gowareezen in Sawito niets kwam, had de radja van Gowa door het zonder toestemming van het Gouvernement uitzenden van eene gewapende bende naar een ander landschap het politiek contract geschonden en dit was een der redenen die eenige maanden later, in verband met andere feiten, aanleiding gaf tot het stellen van eischen aan den radja.

Op 18 Mei 1905 gebeurde intusschen het ongehoorde feit dat de Hadats van de Masemrempoeloesche en Adjatapparangsche landschappen, waaronder ook Sawito en Alita, hun met het Gouvernement gesloten politiek contracten naar Makasser terugzonden.

Bij ordonnantie van 31 Juli d. a. v. (Staatsblad No. 408) volgde de afsluiting dier landschappen voor allen in- en uitvoer [1]). In October 1905 volgde de bestuurder van Alita met zijn broeder, den datoe van Soepa, hun vader, den radja van Gowa, op diens vlucht.

In verband hiermede werd bij besluit van 13 April 1906 No. 20 La Pangorisang van zijne waardigheid van bestuurder van Alita vervallen verklaard en de door den hadat verkozen nieuwe bestuurder La Bondé Kraeng ri Djampoe-E, die op 11 Februari t. v. de korte verklaring had afgelegd, als zoodanig door de Regeering erkend en bevestigd. Laatstgenoemde was een broeder van Andi Tamma, bestuurder van Sawito en te voren Aroe Malolo van dat landschap, terwijl hij

1) Ingetrokken bij ordonnantie van 26 Juli 1906 (Staatsblad 331).

gehuwd was met eene dochter van den invloedrijken oud-Aroe DjampoeE La Pamasangi.

Na eene rustelooze achtervolging sneuvelde La Pangorisang, en 3 dagen later ook zijn vader bij eene aanraking met onze troepen onder Kapitein H. Christoffel in December 1906.

In Sawito had de Resident ter beschikking J. A. G. Brugman inmiddels op 29 September 1905 te DjampoeE van den bestuurder Andi Tamma, de korte verklaring afgenomen, welke door de Regeering bij het aangehaald besluit van 13 April 1906 No. 20 goedgekeurd en bekrachtigd werd.

Toen onze troepen Sawito binnenrukten nam Andi Tamma echter de vlucht naar de Lembangs en kwam zich eerst op 25 Juli 1906 onderwerpen. Zijn onechte zoon, de bekende La Sinrang, hield evenwel het verzet gaande; slechts een onafgebroken vervolging onzerzijds noopte hem zich 10 Juni 1907 te onderwerpen, waarop de rust in Sawito terugkeerde.

Bij besluit van 17 April 1908 No. 7 werden Sawito en Alita op verzoek van de betrokken Zelfbesturen tot één landschap onder den naam van Sawito vereenigd met Andi Tamma als bestuurder, die na aflegging van een nieuwe korte verklaring, bij besluit van 1 Augustus 1908 No. 13 door de Regeering als zoodanig werd erkend en bevestigd.

De vorige bestuurder van Alita La Bondé (Andi Bondé) is thans 1ste Soelewatang van het nieuw gevormde landschap Sawito.

Met betrekking tot de bij Sawito behoorende Lembangs volgen hieronder nog eenige bijzonderheden.

De Lembangs di bawah schijnen reeds van zeer vroegere tijden als vazallen uit vriend- of aanverwantschap behoord te hebben tot Sawito.

De Lembangs diatas behoorden onder het oppergezag van den Aroeng van Letta tot het bondgenootschap Masenrempoeloe. Nadat echter een zendeling van den vorst van Boni in 1865 in Letta vermoord was, werden de Lembangs-diatas door Boni onderworpen, waarna de vorst van Boni, Sawito

belastte met het gezag over die streken, terwijl het personen, zoogenaamde djenangs, aanstelde om meer van nabij toezicht uit te oefenen. Gedurende de laatste Boni expeditie werden de Lembangs ook door troepen bezocht. In de kuststreken werd niet veel verzet gevonden. In de bergstreken hielden de hoofden zich echter schuil.

Eerst nadat in begin 1907 de Lembangs onder het beheer van den Civiel Gezaghebber van Pinrang waren gesteld, werd daar meer daadwerkelijk opgetreden. De kuststreken waren weldra geregistreerd. De bergstreken kwamen echter in verzet voornamelijk onder Daeng Manassa schoonzoon van den madika van Oeloesadang en onder den madika van Radjang. Van deze omstandigheid maakte La Sinrang gebruik, om den strijd tegen ons bestuur, die hem in het eigenlijk Sawito onmogelijk gemaakt werd, voort te zetten. Hij stuurde zijn onderbendehoofden Andih Ramang, Daeng Makota, La Paradjai en Batjo Bila met al zijn geweren naar Radjang. Het gevolg hiervan was dat zelfs de bivaks in de kuststreken beschoten werden en er in Radjang een benteng werd gemaakt, die echter den 19^{en} Februari 1907 genomen werd. Hierbij sneuvelden o. a. de madika van Radjang en Batjoe Bila.

Na deze gebeurtenis meldden zich de madika van Oeloesadang en de Soelewatang van Letta.

De kwaadwilligen hadden zich thans verzameld in het bosch tusschen Radjang en Letta en daar versterkingen gemaakt, terwijl zij de bevolking van Letta tot verzet brachten. Door een omtrekkende beweging over Enrekang, Kalossi en Baséang, waardoor de troepen in den rug van de aangelegde versterkingen kwamen werd aan het verzet spoedig een eind gemaakt.

De verschillende hoofden kwamen zich daarna melden terwijl de bendehoofden van La Sinrang de Lembangs verlieten. Hiermede keerde de rust in deze streken terug.

Contracten en verklaringen.

Het Bongaaisch tractaat van 18 November 1667, mede onderteekend door Sawito en Alita.

Het contract van 11 Augustus 1825, toetreding tot het vernieuwd Bongaaisch contract van 1824 o. a. door Sawito en Alita.

Politiek contract van Sawito van 30 October 1890 (Bt. 2 — 10 — 1891 No. 28 en van Alita van 20 Juli 1890 (Bt. als voren).

Akte van verband en bevestiging voor Sawito van 10 December 1902, en van Alita van 17 December 1902 (beiden Bt. 2 — 7 — 03 — 18).

Korte verklaring van Sawito van 29 September 1905 (Bt. 19 Juli 1906 No. 29) en van Alita van 11 Februari 1906 (Bt. 13 April 1906 No. 20).

Korte verklaring van het tegenwoordig landschap Sawito van 27 Mei 1908 (Bt. 1 — 8 — 08 No. 13).

Verklaring van eenige Jâtaka-tafereelen van Boroboedoer.

DOOR

T. VAN ERP.

(Met drie platen).

Tijdens de restauratie en de fotografische opname van den Boroboedoertempel hadden wij gelegenheid van enkele tot nu toe nog niet geïdentificeerde Jâtaka-tafereelen de verklaring te vinden. Aangezien onze taak ten opzichte van het bouwwerk er een is van zuiver bouwkundigen aard en wij ons met de verklaring van sprekende tableaux begeven op het terrein van den archaeoloog, wenschen wij vorop te stellen dat dit aantrekkelijke domein niet dan met eenigen schroom wordt betreden, overtuigd dat hier slechts vruchtbare arbeid te doen valt voor den bevoegde. Van een serieuse poging tot opheldering van eenige der grootendeels nog onverklaarde Boroboedoer-sculpturen is dan ook onzerzijds nooit sprake geweest.

Toen evenwel het zesde en laatste deel van het werk: „The Jâtaka or stories of the Buddha's former births, translated from the Pali by various hands under the editorship of Professor E. B. Cowell", in 1907 het licht zag, werd ook de leek in staat gesteld kennis te nemen van deze meest volledige krans van verhalen betreffende de vóórexistenties van den Grooten Leeraar, welke verhalen in zoo kwistigen overvloed prijken op Boroboedoer's muurwerken.

Een vluchtige lezing van dit interessante brok Boeddhistische litteratuur, zoo belangwekkend voor de kennis van de folk-lore, de denkbeelden, de gewoonten en het maatschappelijk leven van het oude Indië, gaf hier en daar ongezocht gelegenheid overeenkomst te constateeren met enkele Boroboedoer-tafereelen. Van eigenlijk gezegde identificatie is hier dus geen sprake omdat Boroboedoer eene schepping der Noordelijke Boeddhisten en „The Jâtaka" een Zuidelijke tekst is. Toch kan in de hieronder volgende Pali verhalen een treffende overeenkomst worden geconstateerd met de uitbeelding in steen van de daarmede parallel loopende Noordelijke versies. Mogelijk zal bekendstelling van het d. z. waargenomene den arbeid van deskundigen vergemakkelijken.

Wij dienen als leek het onderwerp sober te behandelen en bepalen ons dus tot een korten inhoud van het Pali verhaal, gevolgd door een toetsing van den tekst aan de betreffende beeldwerken. Daarbij wordt alleen de geschiedenis gegeven, welke de Boeddha vertelde omtrent zijn vroeger bestaan als Bodhisattva; de „paccu-pannavatthu", of de gebeurtenis in zijn laatste leven, die aanleiding gaf tot het verhalen der vroegere geboortegeschiedenis, en als inleiding het eigenlijke vertelsel voorafgaat, is weggelaten.

Ofschoon het niet mogelijk is geweest in de Engelsche omzetting het rythme te handhaven der Pali poëzie, hebben de vertalers er naar gestreefd toch zooveel mogelijk eene overeenkomstige versmaat te volgen. Ten einde de bekoring der stanza's zooveel doenlijk tot haar recht te laten komen hebben wij gemeend enkele der verzen in de wel verzorgde Engelsche omzetting te moeten inlasschen.

No. 56. KANCANAKKHANDHA JâTAKA.

Eens toen Brahmadatta regeerde in Benares, werd de Bodhisattva geboren als een landbouwer. Op een goeden dag beploegde hij den akker op een plaats, waar eens een dorp gestaan had. Vroeger had hier een rijk koopman gewoond, die een groote staaf goud, ter dikte van een dij

in den grond begraven had. Toen de ploeg van den landbouwer op die staaf stiet, meende hij dat het een boomwortel zijn moest en groef het ding op; doch hij ontwaarde dat het baar goud was en reinigde den staaf zorgvuldig. Bij het ondergaan van de zon werd de veldarbeid gestaakt en trachtte hij den schat mede te nemen. Doch de goudklomp was hem te zwaar en na eenige oogenblikken nadenkens besloot hij dien in vieren te deelen.

Eén vierde bestemde hij voor zijn levensonderhoud, een ander werd wederom als schat begraven; één vierde zou gebruikt worden om er handel mede te drijven en de rest werd bestemd voor liefdadige doeleinden.

Zoo viel het hem licht het goud mede te voeren en na een leven van weldadigheid stierf hij om later het loon te ontvangen voor zijne deugden.

Vermoedelijk loopt deze Pali-jâtaka parallel aan eene geschiedenis, die men afgebeeld vindt op relief No. 2 der balustrade van de eerstste gaanderij, onderste reeks. Het beeldwerk is zeer geschonden en was dit reeds ten tijde van Wilsen's opname, doch het geeft toch iets meer te zien dan de betrekkelijke plaat CCXXI in Leemans's werk.

Op de bijgevoegde illustratie 1, zien wij hoe een landbouwer den ploeg hanteert getrokken door een koppel ossen, en hoe de ploeg stuit . . . . . . niet op een gouden staaf, doch op een pot, waarin blijkbaar een schat bewaard werd. De gouden ringen rollen er uit.

Wij geven den lezer te raden in hoeverre de rest van het beeldwerk verband zou kunnen houden met den tekst. Meer dan gissen zal het evenwel niet kunnen zijn zoolang de bijbehoorende Noordelijke versie niet bekend is. Alleen kan nog opgemerkt worden dat de eerste drie figuren, die elk iets dragen, wellicht duiden op de bestemmingen van drie der vier parten, waarin de schat verdeeld werd n. l. eigen levensonderhoud, liefdadige doeleinden en handeldrijven.

No. 125. SIGALA JāTAKA.

Eens in den tijd, dat Brahmadatta koning was van Benares, werd de Bodhisattva geboren als een leeuw in de Himalaya streek. Hij had eenige jongere broeders en een zuster, die allen met hem in een gouden grot woonden.

In de buurt hiervan was op een zilveren heuvel een kristallen grot, waar een jakhals huisde.

De leeuwen verloren achtereenvolgens hun vader en moeder. Op roof uitgaande lieten zij de zuster alleen achter en brachten haar dan het voedsel, dat zij buit maakten.

De jakhals had de jonge leeuwin eens gezien en was tot over zijn ooren verliefd geraakt, maar zoolang het ouderpaar nog leefde, was er van eenige toenadering nooit sprake geweest. Toen de zeven gebroeders op jacht gingen, spoedde hij zich naar de gouden grot en maakte de leeuwin met vleiende woorden het hof.

Deze was echter zoo verontwaardigd over het aanzoek van den jakhals, dien zij beschouwde als iemand van lage kaste, dat ze besloot een einde te maken aan haar leven, nadat zij de broers zou verteld hebben van den haar aangedanen smaad.

De verliefde jakhals, geen antwoord krijgende op zijn aanzoek, trok zich treurig terug in zijn kristallen grot.

Nu had een van de jonge leeuwen een beest gedood en na er wat van gegeten te hebben, bracht hij een gedeelte aan zijn zuster. Maar deze weigerde alle voedsel, vertelde wat er gebeurd was en gaf toen haar voornemen te kennen om afscheid te nemen van dit leven.

De vertoornde broeder zon op wraak en vroeg haar waar de jakhals huisde. Toen zag de leeuwin het dier op den zilverberg doch vermoedde niet dat de jakhals rustte in zijn doorzichtige grot. Zij wees hem haar broeder en ook deze werd niets gewaar van het kristallen verblijf, nam een vervaarlijken sprong om den treurenden minnaar te dooden, doch viel te pletter tegen het kristal, tuimelde neer tot aan den heuvelvoet en blies daar den laatsten adem uit.

Op deze wijze kwamen zes van de zeven broeders om het leven. Toen kwam de Bodhisattva en kreeg mede het verhaal van zijn zuster. Hij echter begreep dadelijk hoe de vork in den steel zat, doorzag de smadelijke gevolgen van onnadenkend, overijld handelen zijner broeders en zeide:

„Who rashly undertakes an enterprise,
Not counting all the issue may arise,
Like one who burns his mouth in eating food,
Falls victim to the plans he did devise."

Hij besloot den oneerbiedigen minnaar op andere wijze te dooden, ging dicht bij diens grot staan en liet een gebrul hooren, zoo vervaarlijk dat het aardrijk sidderde en de jakhals op de plaats zelve aan hartverlamming stierf.

Zoo bevrijdde de leeuw zijn zuster van den minderwaardigen hofmaker.

Wij meenen deze jâtaka afgebeeld te zien op een enkel tafereel van de balustrade der eerste gaanderij, bovenste reeks, No. 136 (Leemans plaats CLXX). Vergelijk illustratie 2.

In een landschap waar de conventioneele rotslijnen de wildernis voorstellen, staat in het midden de Bodhisattva in de gedaante van den brullenden leeuw. Het wijfje zit in een grot, die den rechter hoek vult; de jakhals vertoont zich links in zijn kristallen woning.

De hierop volgende tafereelen waren verdwenen en zijn dan ook niet in Leeman's werk afgebeeld, doch zij konden reeds zoover uit den voorraad bij de ontgraving gevonden sprekende steenen worden aangevuld, dat zij thans voor den archaeoloog leesbaar zijn. Het is nu ook duidelijk dat paneel No. 136 in geenerlei verband staat tot zijn buurlieden en als onze verklaring juist is, hebben wij hier dus te doen met een dier kernachtige sculpturen, die door één enkel tableau het gansche verhaal vertolken, evenals dit b. v. het geval is met de Vartakapotaka jâtaka (Jâtakamâla 16), afgebeeld op relief No. 58 der hier bedoelde reeks (Leemans plaat CXLVIII).

Bij Tjandi Mendoet en Sadjiwan, waar niet als op Boroboedoer zulk een overvloedige ruimte aanwezig was voor deze geliefkoosde illustraties, zijn dergelijke composiet-tableaux, waarin veelal meerdere phasen der geschiedenis zijn afgebeeld, zelfs regel.

De reusachtige stoepa bood in haar immens muuroppervlak gelegenheid tot meerdere detailleering der opvolgende phasen op afzonderlijke paneelen. Hoever die detailleering gaan kan blijkt b. v. uit het feit, dat aan de Sudhana kumara, de Mandhatar- en de Rudrayana-jâtaka respectievelijk 20, 17 en zelfs 25 tafereelen gewijd zijn, elk van gemiddeld 2,5 meter lengte en 0,9 meter hoogte. [1])

Waar op Boroboedoer de sculpturen niet voorzien zijn van verklarende inscripties, is het duidelijk dat van slechts weinige jâtakas de stof geëigend is om in de uiterst beknopte gedaante van een enkel-paneel te worden weergegeven. Deze enkel-paneelen, waarin de episode in zoo geconcentreerden vorm is uitgebeeld, brengen ons duidelijk voor den geest, hoezeer de geloovige uit die lang vervlogen beschavingsperiode vertrouwd was met deze populaire geboorteverhalen.

Doch keeren wij terug tot het hier bedoelde tafereel No. 136. Prof. von Oldenburg heeft dit tableau verklaard als behoorende tot de drie voorafgaande nummers 133, 134 en 135, welke gezamelijk de Çatapattra-jâtaka illustreeren (Jâtakamâla 34), of de geschiedenis van den specht, die den leeuw een bot uit den keel haalt en door dezen ondankbare gehoond wordt wanneer hij hem later aarzelend om een wederdienst vraagt. [2]) Dr. Groneman volgt niet alleen de aanwijzing van Prof. von Oldenburg, doch geeft bovendien commentaar en ziet in 136 de slotscène, „den hongerenden vogel bij den leeuw met diens buit" (een antiloop), vergelijk Dr. Groneman's „Boeddhistische tempelbouwvallen in de Progo-vallei" 1907 blz. 62.

---

1) Vergelijk A. Foucher „Notes d'archéologie Bouddhique". Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient 1909.

2) Een Russisch geleerde over de beeldhouwwerken van den Boroboedoer door H. Kern. Bijdr. T. L. Vk. 1897.

Wij meenen dat hier een vergissing is ingeslopen. Op het relief komt wel een vogel voor, dien men voor den specht zou kunnen aanzien, doch deze vogel lijkt ons zuiver decoratief bedoeld te zijn, evenals de pauw in den linker hoek en de andere vogels op de rotspartij. De jakhals in de linker grot kan toch bezwaarlijk voor de buitgemaakte antiloop doorgaan en van de leeuwin, die in de linker grot voorkomt, is in de geschiedenis van den specht evenmin sprake.

Het dunkt ons wel van belang om juist op deze jâtaka-voorstelling de bijzondere aandacht van de archaeologen te vestigen, omdat zij volgt op de geheel verklaarde serie 1 tot en met 135, welke getrouwelijk den tekst der Sura-jâtakamâla volgt. Eenmaal teruggevonden in een Mahâyanistischen tekst zou zij wellicht den sleutel kunnen geven voor de identificatie van de daarop volgende lange reeks van onopgehelderde tafereelen.

No. 159. MORA JâTAKA.

Eens toen Brahmadatta koning was van Benares, werd de Bodhisattva geboren als een pauw. Het ei, waaruit hij voortkwam, was geel als een kanikara-knop [1]) en hij zelf had een gouden tint met mooie roode strepen onder de vleugels. Om veilig te zijn vloog hij heen over drie heuvelreeksen en vestigde zich op den vierden, op het plateau van een gouden heuvel in Dandaka.

Bij het ochtendgloren verheerlijkte hij, op den heuvel gezeten, de opkomende zon en dichtte zich een tooverspreuk, die hem voor onheil zou behoeden:

„There he rises, king all-seeing,
Making all things bright with his golden light,
Thee! worship, glorious being,
Making all things bright with thy golden light,

---

1) De Kanikara heet in de botanische nomenclatuur „Kanigara" en is de „Cochlospermum balicum," behoorende tot het geslacht der „Bixineae"; de bloem is zeer gezocht om haar fraaie gele kleur.

Keep me safe! pray,
Through the coming day."

Daarna bracht hij hulde aan de vroegere Boeddha's en hunne deugden:

„All saints, the righteous, wise in holy lore,
These do I honour, and their aid implore;
All honour to the wise, to wisdom honour be,
To freedom and to all that freedom has made free."

Na het prevelen van dit tooverformulier vloog de pauw uit om voedsel te zoeken. Tegen den avond keerde hij terug, zat weer neer op den heuveltop om de zon te zien ondergaan, verzonk in meditatie en dichtte zich een tweede tooverspreuk:

„There he sets, the king all-seeing,
He that makes all bright with his golden light,
Thee! worship glorious being,
Making all things bright with thy golden light.
Through the night as through the day,
Keep me safe! pray.
„All saints, the righteous, wise in holy lore,
These do honour and their aid implore:
All honour to the wise, to wisdom honour be,
To freedom and to all that freedom has made free."

Daarna viel hij in slaap.

Nu woonde er in een zeker dorp van wilde jagerslieden nabij Benares een jager. Zwervende in de Himalaya-heuvels zag hij den pauw op den Goudberg in Dandaka en vertelde dit zijn zoon.

Op een goeden dag gebeurde het dat een der vrouwen van den koning van Benares, Khema genaamd, in den droom een gouden pauw zag, die een religieuse preek hield. Zij sprak er over met haar gemaal en gaf den wensch te kennen, die preek te hooren. De koning raadpleegde zijn hovelingen, die hem verwezen naar de Brahmanen. Deze wisten dat er gouden pauwen waren, maar de jagers moesten hun verblijf

kennen. Bovengenoemde jager deelde nu den koning mede wat hij gezien had en kreeg bevel den pauw levend te vangen.

Zeven lange jaren zette hij strikken, doch te vergeefs; zelfs als de pauw er op trapte, sloten zij zich niet. De jager stierf en ook koningin Khema overleed zonder dat haar hartewensch vervuld was.

De vorst was vertoornd omdat zijn vrouw uit verdriet over den pauw gestorven was en hij liet het volgende opschrift griffen op een gouden plaat:

„Nabij den Himalaya ligt de gouden heuvel in Dandaka. Daar woont een gulden pauw en alwie van diens vleesch eet zal onsterfelijk zijn en de eeuwige jeugd hebben.”

Deze plaat sloot hij in een kistje.

De vijf koningen, die hem volgden, lazen de plaat en trachtten op hun beurt den pauw te doen vangen, doch zonder gevolg.

Toen kwam een zevende vorst, die ook een jager uitzond. Deze zag dat de strikken zich niet sloten en dat de pauw een formulier prevelde voordat hij op voedsel uitging. Daarop ving de jager een wijfjespauw, die hij dresseerde te dansen en te roepen op zijn bevel. Hij nam haar mee naar Dandaka en zette zijn strikken heel in de vroegte, toen de pauw zijn tooverspreuk nog niet had opgezegd. Daarna liet hij het wijfje roepen. Hiertegen was de Bodhisattva niet bestand. Hij kwam en vergat zijn spreuk. De strik sloot zich en de jager voerde den gulden pauw naar den koning van Benares.

Deze was verrukt over de schoonheid van het dier en liet een zetel voor hem plaatsen. De Bodhisattva vroeg waarom hij gevangen was en vernam toen dat de koning door hem op te eten de eeuwige jeugd en onsterfelijkheid hoopte te verwerven.

Nu vertelde de pauw dat hij in een vroeger leven vorst was geweest over dit zelfde land en zich steeds stipt gehouden aan de vijf geboden. Door een of ander bedreven kwaad werd hij evenwel als pauw herboren. De gouden kleur had

hij meegekregen als belooning voor vroegere goede daden.

De ongeloovige koning vroeg een bewijs voor zijn voormalig koningschap, waarop de pauw hem het meer aanwees, waarin het „juweelen voertuig" lag, dat hij op zijne tochten placht te gebruiken. Het meer werd drooggelegd en de juweelen wagen inderdaad gevonden.

Daarna onderricht de pauw den koning in de leer, wijst het koninkrijk af, dat deze hem aanbiedt en keert terug naar den Himalaya.

Tot zoover het verhaal van den Palitekst.

Wij meenen het terug te vinden in een vijftal tafereelen van de balustrade der tweede gaanderij. In Leeman's plaatwerk is het niet afgebeeld en wij verwijzen den lezer dus naar de bijgevoegde illustraties 3 tot en met 7. De nummering in laatstgenoemd werk kan hier niet tot uitgangspunt dienen omdat slechts weinige tafereelen werden afgebeeld, maar vooral omdat onbegrijpelijkerwijze geen systeem werd gevolgd bij die nummering. Tusschen de sprekende tableaux liggen n.l. telkens decoratieve paneelen, die uit den aard der zaak niet in de telling hadden opgenomen dienen te worden. In het nieuwe plan der reliefs zijn de feitelijke nummers dan ook 63 tot en met 66.

Hierin bestaat 63 uit een omgevouwen hoektableau, dat twee paneelen heeft 63*a* en 63*b*. Op paneel 3, dat helaas niet compleet is, meenen wij in de beide linksche figuren den koning en de koningin te zien op het oogenblik dat hun meegedeeld wordt, dat de gouden pauw werkelijk bestaat.

Op 4 vinden den pauw tweemaal afgebeeld, gezeten op een heuveltop. Rotspartijen vullen een groot gedeelte van het paneel. Hier doen zich eenige vragen voor, die de archaeoloog vermoedelijk eerst zal vermogen te beantwoorden wanneer de Noordelijke tekst bekend is, waarnaar de beeldhouwer hier gewerkt heeft.

Is het mogelijk dat de middelste rots met de drie geleidingen slaat op de drie heuvelen, die de pauw overschreed?

Niet onwaarschijnlijk stellen de beide pauwen den Bodhisattva, de eerste zijn hulde brengende aan de opkomende, de tweede aan de ondergaande zon. Is het een bloot toeval dat dit beeldwerk juist op de balustrade der Noorder face ligt en dat de beide pauwen respectievelijk den kop naar het Oosten en het Westen gericht hebben?

Bij den rechtschen pauw zal wel niet aan het wijfje gedacht mogen worden in verband met hetgeen de volgende tafereelen te zien geven. Hoe het zij, de Zuidelijke tekst verklaart ons niet waarom de tweede pauw door meerdere kleinere geëntoureerd is; mogelijk zijn deze zuiver decoratief bedoeld.

Bij het volgende relief staan wij op vasteren bodem, illustratie 5. Links ziet men den jager zijn strikken planten. Opmerking verdient dat het aantal stroppen overeenkomt met het zestal koningen, dat achtereenvolgens vergeefs trachtte den gulden pauw te bemachtigen. Op de rechter helft troont weer een pauw. Indien de voorste der drie daartegenover gezeten personen kenmerken droeg van koninklijke waardigheid, dan zou men geneigd zijn hier te denken aan den gevangen Bodhisattva, in gesprek met den vorst. Doch de hier bedoelde figuur mist de hooge tiara en de haartooi doet meer denken aan den jager. Als de Noordelijke tekst hier gelijk blijft aan den Zuidelijken stelt dit tooneel vermoedelijk de wijfjespauw voor in dressuur. Dit lijkt vooral aannemelijk omdat de middelste persoon eenige stroppen in de hand houdt, de strikken, waarin de gulden pauw, gehoor gevende aan de lokkende roepstem van het wijfje, straks zal worden gevangen.

Op het aangrenzende paneel 6 is in elk geval de Bodhisattva reeds overgeleverd aan den vorst; de triomftocht op de fraaie staatsiekaros wijst op de mededeelingen van den gevangene omtrent diens vroegere koningschap en het gebruik van den juweelen wagen.

Het laatste nog voorhandene beeldwerk 7, toont ons den pauw, troonende op den eerezetel, gehuldigd door den nu

overtuigden koning, die in devote houding de handen tot den Bodhisattva opheft.

Het slottafereel is helaas geheel verdwenen. Bij de ontgraving werden wel enkele fragmenten aangetroffen, die hier thuis hooren, waaronder gelukkig ook de steen, waarop de gulden pauw, nu in vrijheid gesteld, voorkomt; doch dit tableau is vermoedelijk voor goed onleesbaar.

No. 222. ÇULA NANDIYA JâTAKA.

Eens, toen Brahmadatta koning was van Benares, werd de Bodhisattva als aap geboren, genaamd Nandiya. Hij woonde in het Himalaya gebergte met zijn jongeren broeder. Zij waren de aanvoerders van een kolonie van 80.000 apen en hadden nog een blinde moeder, waarvoor zij zorgden.

Gewoonlijk bleef de moeder alleen in haar nest achter en gingen de gebroeders er op uit om zoete, wilde vruchten te zoeken, die zij dan met boodschappers naar huis lieten brengen. Doch de trouwelooze boodschappers bezorgden ze niet en de door honger gekwelde werd vel over been. Toen de Bodhisattva hierover sprak, vertelde zij dat ze nooit vruchten ontvangen had. Dadelijk nam Nandiya toen het besluit afstand te doen van zijn aanvoerderschap en uitsluitend voor zijn moeder te gaan leven. Hij deed zijn jongeren broeder het voorstel in zijn plaats te treden, doch deze weigerde en wenschte zich eveneens geheel aan zijn blinde moeder te gaan wijden.

Zij besloten te verhuizen en brachten gezamelijk hunne gebrekkige moeder van den Himalaya naar het grensland, waar zij zich vestigden in een vijgenboom.

Nu had een zekere Brahman te Takkasila zijn opvoeding genoten bij een beroemd leermeester, die de gave had uit lichaamsteekenen iemands aard te lezen; en zoo ontdekte deze dat zijn leerling ruw, wreed en heftig was.

Toen deze van hem scheidde, deelde de meester hem dit mede en gaf hem den raad nooit iets tě doen, dat hem later zou berouwen.

De Brahman ging heen naar Benares, huwde daar en niet in staat zijnde op andere wijze in zijn onderhoud te voorzien, besloot hij zijn brood te verdienen als jager en trok daartoe de bosschen door. Van den verkoop van het geschoten wild onderhield hij vrouw en kinderen.

Toen hij eens met leege handen huiswaarts keerde zag hij in den vijgenboom de oude aap, die juist gevoed werd door haar zoons. Deze verstopten zich tusschen de takken in de hoop dat de jager de blinde met rust zou laten. Maar deze was blij niet geheel platzak thuis te komen en besloot het oudje te dooden.

Nauwelijks zag de Bodhisattva dit of hij spoedde zich omlaag, smeekte zijn oude, blinde moeder te sparen en bood aan zijn eigen lichaam daarvoor in de plaats te geven. De jager stemde toe en doodde hem meedoogenloos, doch inhaligheid deed hem zijn belofte schenden en hij maakte zich gereed ook de blinde neer te schieten.

Toen offerde de jongste zich op, op voorwaarde dat zijn moeder gespaard zou blijven. De jager stemde nogmaals toe en zette zijn slachtingswerk voort. Doch de slechtaard was nog niet tevreden, schond wederom zijn belofte en doodde ten slotte ook het blinde oudje.

De buit werd aan een stok gehangen en hij keerde huiswaarts. Doch de bliksem trof het huis van den jager. Het verbrandde met vrouw en kinderen en er bleef niets over dan het dak en het bamboe geraamte. Een man bracht den jager het bericht toen hij het dorp binnen trad. Hij wierp buit en kleeren van zich en snelde naakt en weenend naar de plaats des onheils.

Daar aangekomen stortte het dak boven zijn hoofd ineen en verpletterde hem. De aarde opende zich en hellevlammen laaiden op. Hij verzonk in den afgrond, bedacht met weemoed de les, die zijn leermeester hem bij het afscheid had medegegeven en jammerde:

„I call to mind my teacher's words: so this was what he meant!
Be careful you should nothing do of which you might repent.

„Whatever a man does, the same he in himself will find:
The good man good; and evil he that evil had designed;
And so our deeds are all like seeds, and bring forth fruit in kind."

En aldus verdween hij om ellendig voort te leven in de diepten der helle.

Tot zoover het Pali verhaal. De Meester vertelt nog dat Devadatta de slechtaard was, Sariputta de beroemde leermeester, Ananda de jongste aap en de edele vrouwe Gotami de blinde moeder.

Deze jâtaka is geïllustreerd in vijf tafereelen van de balustrade der eerste gaanderij, bovenste reeks (Leemans plaat CLXXXIII en CLXXXIV No. 196 tot en met 200). In de opgave van basreliefs van Boroboedoer, die geheel of gedeeltelijk gespaard en niet afgebeeld zijn in het werk van Prof. Leemans, samengesteld door J. van Aalst, (Not. 1897, afl. 2), is reeds vermeld dat de reliefs 198 en 200 slechts gedeeltelijk afgeteekend en aan te vullen zijn.

Hier kan worden meegedeeld, dat de tableaux 198 en 199 geheel konden worden gecompleteerd uit den voorraad sprekende steenen, die bij de jongste ontgraving van het tempelplein werden aangetroffen. Van relief 200 konden helaas nog niet alle ontbrekende steenen worden teruggevonden, doch we waren toch zoo gelukkig juist die stukken bij te vinden, die allen twijfel omtrent de identificatie opheffen, n. l. die, waarop de episode van den brand is voorgesteld.

Waar de platen uit Leeman's werk hier eensdeels onvolledig zijn en voorts vervaardigd werden naar de zoo weinig betrouwbare teekeningen van Wilsen's medewerker Schönberg Mülder, hebben wij gemeend tot toelichting nieuwe illustraties te moeten bijvoegen.

Op 8 vinden we de gebroeders bezig met het verzamelen van fruit voor de oude, blinde moeder.

No. 9, een omloopend hoektafereel, illustreert vermoedelijk den uittocht van het gezin van den Himalaya naar het grens-

land. Zien wij goed, dan zit het hulpelooze, blinde oudje op den rug van den Bodhisattva.

Op het volgende paneel 10 troont het oude dier op een verhevenheid en wordt gekoesterd door een der brave zoons. Bij den vruchtenvoorraad onder den zetel zien wij o. m. eenige trossen bananen. Het woud is levendig bevolkt; vogels o. a. parkieten en eekhoorns dartelen in het loover.

Dan volgt tableau 11, waarop de jager de apen doodt. In afwijking met den Pali-tekst zijn drie jagers afgebeeld en schijnt hier een heele apenkolonie te huizen, doch de man met den boog stelt ontwijfelbaar den slechtaard Devadatta voor. Treffend is de houding van den eenen aap, die angstig omkijkend naar de jagers, met zijn lichaam dat van de oude moeder dekt. Om zelf den doodelijken pijl op te vangen. Een der jagers is gewapend met een blaasroer.

Men lette op de meesterlijke uitbeelding dar apen. Breed behandeld, getuigt de plastiek van naieve en tevens natuurgetrouwe uitdrukkingswijze.

De slot-episode zien wij op 12. In den linker hoek lekken de vlammen omhoog en ontvluchten gewapende dorpelingen de plaats, waar Indra's vloek neerbliksemde als straf voor de euveldaden van den wreeden, trouweloozen jager. Het grootste gedeelte van het paneel is gevuld met een schare van krijgslieden, waarbij ook paarden, omtrent welker beteekenis de Pali-tekst ons geen uitleg geeft.

Tot slot volgt hier de verkorte inhoud van een verhaal uit een Noordelijken tekst, de „Honderd Avadana's" [1]) No. 37 der geheele reeks:

ÇAÇA JâTAKA.

In een afgelegen woud woonde een rêsi, kluizenaar die uiterst sober leefde van vruchten, wortels en water. De Bodhisattva, die ter wereld was gekomen als een haas met

1) Avadana-Jâtaka, Cent Légendes Bouddhiques, traduites du sanskrit par Léon Feer. Paris 1891 (Annales du Musée Guimet, XVIII).

menschelijke stem, deelde met hem de eenzaamheid. Er ontstond een innige vriendschap en drie maal daags kwamen zij samen.

Toen kwam een tijd van groote droogte en het plantenrijk, dat den kluizenaar voedde, stierf uit. De rĕsi nam nu het besluit dit onbehaaglijk oord te verlaten voor een meer bewoonde streek, waar hij van aalmoezen wilde gaan leven. De haas was zeer bedroefd en smeekte hem te blijven, wijzende op de voortreffelijkheid der eenzaamheid tegenover de nadeelen der bewoonde wereld. De kluizenaar wilde zijn plan niet opgeven. De haas vroeg en verkreeg evenwel een dag uitstel.

Toen het uur van den maaltijd naderde, ging hij tot den rĕsi, huldigde dien door om hem de pradâkshina, den rechtschen ommegang, te verrichten, en wierp zich in het vuur om hem tot voedsel te dienen; de kluizenaar wist het trouwe dier nog bij tijds te redden en beloofde in het bosch te blijven.

De haas was hierover zoo verheugd, dat hij tot Indra bad om regen. De bede werd daar verhoord, de natuur herleefde en er heerschte weer overvloed in het verblijf van den kluizenaar.

Wij meenen deze jâtaka voorgesteld te zien op relief 79 der balustrade, eerste gaanderij, onderste reeks. In Leeman's werk is het niet afgebeeld, doch aldaar in het grondplan aangeduid als No. 120, wederom abusievelijk omdat de kleine decoratieve paneeltjes ook in de nummering zijn opgenomen.

Onze illustratie 13 geeft links den kluizenaar te zien met zijn boezemvriend, de haas; in het middenplan vlamt het houtvuur en rechts smeekt de Bodhisattva om regen en laat Indra het levenbrengende vocht uit de wolken neerstroomen op het verzengde aardrijk.

Het is vreemd dat de beeldhouwer de haas heeft toegerust met een langen staart, want, naar men mij van zoölogische zijde verzekerde, bestaan geen hazen met lange staarten en hebben de Indische representanten van het geslacht Lepus zelfs nog kortere staarten dan de Europeesche (verg. de

Encyclopaedie v. N.-I., II. in voce). Overigens is de typeering zoo duidelijk, dat dit o. i. geen reden kan zijn om de hier gegeven verklaring te verwerpen. Men houde hierbij in het oog, dat de Bodhisattva, als dier voorgesteld, veelal een wonderdier is met allerlei zonderlinge kenmerken en eigenschappen en denke b. v. aan het hert met de acht pooten uit de Çarabha-jâtaka (jâtakamâla 25), voorgesteld op de reliefs No. 90 tot en met 93 der balustrade, 1e gaanderij, bovenste reeks; inderdaad is daar het hert overeenkomstig den tekst uitgebeeld met acht pooten wat op het plaatwerk van Leemans niet, doch op het relief zelve duidelijk zichtbaar is.

In zijne vertaling van den sanskrit-tekst wijst Léon Feer in een slotopmerking er op, dat wij hier te doen hebben met een der meest bekende jâtaka's, die ook voorkomt in de Jâtakamâla. Een repliek dezer Çaça jâtaka vinden we dan ook op Boroboedoer afgebeeld in de reliefs 24 en 25 (misschien ook 26?) der balustrade van dezelfde gaanderij, doch in de bovenste reeks (Leemans plaat CXXXIX): hier is de haas naar den eisch afgebeeld met korten staart. Het verhaal is hier niet geheel analoog met dat uit de honderd avadana's: Indra daalt n. l. in de gedaante van een uitgeputten reiziger op aarde neer en de haas is niet bevriend met een kluizenaar, doch met een drietal dieren, een otter, een jakhals en een aap, die den hongerige elk hun spijsoffer komen brengen. Wanneer de arme haas, die niets als bitter Kuça-gras te geven had, dan zijn lichaam offert en zich in de vlammen werpt, herneemt Indra zijn goddelijke gestalte en voert den Bodhisattva mee ten hemel, waar hij zijn paleis, dat der goden en de maan met het beeld van den haas versiert.

Geheel dezelfde versie komt ook voor in No. 316 van het Pali Jâtaka-boek en, zooals Feer vermeldt, vindt men die ook in een anderen Zuidelijken tekst, de Çariya-Pitaka, onder den titel „Sasa Pandita" (de wijze haas).

Boroboedoer, Sept. 1909.

1

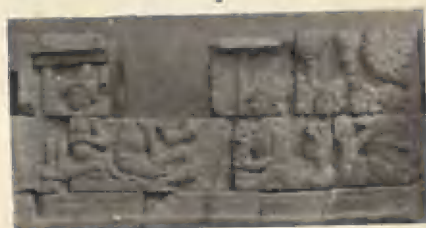
4

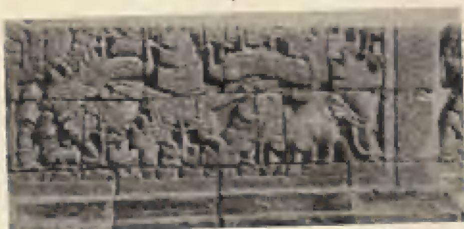
13

3

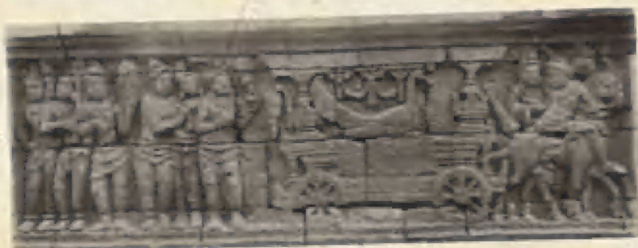
4

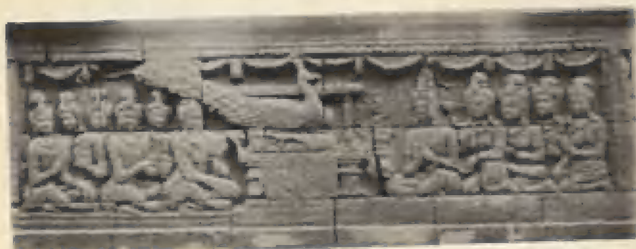
5

6

7

8

9

10

11

12

De Sanskrit-inscriptie van 't Mahākṣobhya-beeld te Simpang [1])

DOOR

H. KERN.

Aan den belangstellenden ijver en de vriendelijkheid van den Heer ROUFFAER heb ik een afschrift te danken van een transcript, indertijd door BRANDES van bovenstaande inscriptie gemaakt. In een inleidend woord herinnert ROUFFAER er aan, dat BRANDES driemaal 't een en ander over den inhoud der inscriptie heeft medegedeeld: vooreerst in VERBEEK's „Oudheden van Java," waar wij blz. 10 vinden: „Beeld Djaka Dolok te Soerabaja 1211 (?). Soerabaja".

Voorts heeft BRANDES in Notulen Bat. Gen. XXXVI (1898), blz. 81 medegedeeld dat er in 't opschrift van dit beeld *evenals op de koperen platen van Pénampihan van* 1191 *Çaka* (zie bedoelde Notulen, blz. 78 — 81, en blz. 131), *evenals ook in de Nāgarakrĕtāgama* (plaats niet nader opgegeven), gezinspeeld wordt op „een op Java naar het schijnt verloren gegane, althans zeer verbleekte traditie van 't verdeeld raken van Java (Oostelijk-Java, volgens de verdeeling naar de opschriften) na de regeering van Erlangga, die op Bali in verschillende geschriften wordt teruggevonden;" voor 't laatst in Tijdschr. Bat. Gen. XLVIII (1906), blz. 54, waar BRANDES mededeelde dat het Sanskrit-opschrift op het Buddhabeeld te Simpang vermeldt dat men beelden maakte met de trekken van levende personen."

(1) Zie Rapporten van de Comm. in N. I. voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera, 1907, blz. 294 en volg. Dit werk was nog niet verschenen toen Prof. Kern's artikel geschreven werd. Red.

Aangezien het van belang is den volledigen inhoud van bedoelde inscriptie bekend te maken, richt ROUFFAER tot mij 't verzoek een vertaling te gêven. Aan dat verzoek voldoe ik gaarne, en niettegenstaande de verklaring van een paar strofen bezwaren oplevert die ik vooralsnog niet vermag te overwinnen, wil ik niet dralen met dit opstel ter uitgave in het Tijdschrift van het Bat. Gen. aan te bieden, in de hoop, ja de stellige verwachting dat juist het gebrekkige in mijn vertaling, deels een gevolg van onzekere lezingen, een spoorslag moge wezen voor 't Bat. Gen. om ten spoedigste van 't monument in zijn geheel een fotografische afbeelding te laten vervaardigen.

De inhoud van de inscriptie in de dichtmaat Anuṣṭubh, luidt, naar 't mij toegezonden afschrift, als volgt:

ādau namāmi sarbajñaṃ
jñānakāyan Tathāgataṃ|
sarwwaskandhātiguhyasthaṃ
sadasatpakṣawarjjitaṃ ||1||
anw atas sarwwasiddhim wā|
wande'hang gaurawāt sadā|
Çakakālam idaṃ wakṣye
rājakīrttiprakāçanaṃ ||2||
yo (1) purā baṇḍitaç (2) çreṣṭa (3)
āryyo Bharāḍ abhijñātaḥ (4) |
jñānasiddhiṃ samāgamyā-
bhijñālābho muniçwaraḥ ||3||
mahāyogiçware dhīraḥ
satweṣu karuṇātmakaḥ|
siddhācāryyo mahāwira
rāgādikleçawarjjitaḥ ||4||
ratnākarapramāṇān (5) tu
dwaidhīkṛtya Yawāwaniṃ|
kṣitibhedanasāmarthya (6)

(1) Dit is een fout op de inscriptie of van den afschrijver voor yaḥ.
(2) Lees paṇḍitaç
(3) Voor çreṣṭha,
(4) De ī als onzeker aangeduid. Het geheele woord verdacht.
(5) Deze linguale ṇ hier onmogelijk, onzeker of dentale n, dan wel t bedoeld is.
(6) Het naamteeken ontbreekt.

kumbhawajrodakena wai ‖5‖
paraspara wirodhena
nṛpayor yuddhakāṅkṣinoḥ (1)
atasmāj (2) Jānggalety eṣā
paṇjaluwiṣayā smṛtā ‖6‖
dinayasmāt (3) rarakṣemāṃ
Jaya-Çrī-Wiṣṇuwarddhanaḥ|
Çrī-Jayawarddhanībhāryyo
jagannāthottamaḥ prabhuḥ ‖7‖
ājannapariçuddhāngçah (4)
kṛpāluḥ (5) dharmmatatparaḥ|
pārthiwānandanang kṛtwā
çuddhakīrttiparākramāt ‖8‖
ekīkṛtya punar bhūmiṃ
prītyarthaṅ jagatā (6) sadā
dharmmasaṃrakṣaṇārtham wā
pitrādisthāpanāya ca ‖9‖
yathaiwa ksitirājendra—
ç Çrī-Hariwarddhanātmajaḥ|
Çrī-Jayawarddhanīputraḥ
caturdwīpeçwaro muniḥ ‖10‖
açeṣatatwasampūrṇṇo
dharmmaçāstrawidāmwaraḥ|
jīrṇṇoddhārakriyodyukto
dharmmaçāsanadeçakaḥ ‖11‖
Çrī-Jñānaçiwabajrākya — (7)
ç cittaratnawibhūṣaṇaḥ‖
jñānaraçmiwiçuddhāngca — (8)
— s sambodhijñānapūragaḥ ‖12‖
subhaktyā taṃ pratiṣṭhāpya
swayaṃ pūrwwam pratiṣṭhitaṃ|
çwamaçāne Wurarenāmni

(1) Lees kāṅkṣiṇoḥ.
(2) Dit is geen woord; misschien bedoeld athāsmāj.
(3) De lezing van d als onzeker aangeduid. Het geheel onverstaanbaar.
(4) Boven de ç staat nog een g geschreven. Inderdaad is —gaḥ de ware lezing.
(5) Lees o lur.
(6) Bedoeld jagatāṃ of jagatas.
(7) Voor o khyaḥ.
(8) Lees o ngga.

Mahākṣobhyānurūpataḥ ‖13‖
bhawacakre Çakrendrābde ([1])
māse cāsujisaṃjñake|
pañcamyāṃ çuklapakṣe ca
wāre pa-ka-bu-saṃjñake ‖14‖
Sintanāmni ca parwwe ca ([2])
karaṇē Wiṣṭisaṃskṛte|
Anurādhe'pi nakṣatre
Mitre Mahendramaṇḍale ‖15‖
Saubhāgyayogasambandhe
Somye cewa ([3]) muhūrttake|
kyāte ([4]) Kuweraparwweçe
Tulārāçyabhisaṃyute ‖16‖
hitāya sarbasatwānāṃ
prāgewa nṛpates sadā|
saputrapotradārasya
kṣityekībhāwakāraṇāt ‖17‖
athāsya dāsabhūto'ham
Nādajño ([5]) nāma kīrttinaḥ|
widyāhīno'pi sammūḍho
dharmmakriyāsw atatparaḥ ‖18‖
dharmmādhyakṣatwamāsādya
kṛpayaiwāsya tatwataḥ|
sakakālasambandha — ([6])
Wajrajñānaçiwā — — ([7]) ‖19‖

De vertaling van dit dichtstuk, waarin de verzen metrisch onberispelijk zijn, maar de zinbouw onbeholpen is, voornamelijk wegens een te spaarzaam gebruik van werkwoordsvormen, luidt, behoudens ettelijke moeielijk te verklaren plaatsen, als volgt:

1. „Allereerst huldig ik den Tathāgata (Buddha),

(1) Lees Çakendrābde.
(2) Het dubbele ca verdacht.
(3) Bedoeld caiwa.
(4) D. i. khyāte.
(5) De n na de m van ham zeer verdacht.
(6) Lees Çaka voor Saka. Boven de ṇ van bandha geschreven d. Een lettergreep ontbreekt. Zin geeft „Çakakālasambaddhe' yam."
(7) Twee lettergrepen ontbreken; de aanvulling onzeker; mogelijk Çrayah.

den alwetenden, de belichaming van hoogere kennis, die boven alle Skandha's (de vijf bestanddeelen van 't menschelijk organisme) verheven (¹) staat; van wien men niet kan stellen dat hij (wezenlijk) is, noch dat hij niet is."

2. „Daarna loof ik hem die alle volkomenheid (of: alle bovennatuurlijke macht) bezit uit altijd (gevoelden) eerbied. Ik zal dit (volgende) Çaka-jaartal (²) dichten (eig. zeggen) als middel om 's Konings roem te verkondigen."

3. „Die voorheen (was) de voortreffelijke geleerde Ārya Bharāj, (en) na van den hoogwijze (?) tot volkomenheid in ware kennis gekomen te zijn, Abhijñā (transcendente wijsheid) deelachtig werd, een meester onder de Muni's (Wijzen, asceten);"

4. „Een groote meester onder de Wijsgeeren, verstandig, meewarig gezind jegens (alle) schepselen, een toovermachtig leeraar, een groot held, vrij van hartstochtelijke gehechtheid en de overige zondige neigingen."

In de twee laatste strofen is veel raadselachtigs. Vooreerst, op wien slaat het betrekkelijke „die"? Is het op den persoon welke aangeduid is door 't epitheton: *sarwasiddhi* in vs. 2? En is hiermede soms bedoeld de Koning tot wiens verheerlijking het gedicht is opgesteld, namelijk Kĕrtanagara, al. *Çiwabuddha*. Zoo ja, dan kan ik mij den inhoud niet anders verklaren dan als een fabelachtige bewering volgens welke bedoelde vorst in een vroegere geboorte zou geweest zijn een Bodhisatwa, genaamd Ārya Bharāj. Dit woord beteekent „koning der gesternten," is synoniem met Nakṣatrarāja, een benaming voor de maan, maar ook de naam van een Bodhisatwa. Aangezien volgens Buddhistische begrippen ieder levend mensch onnoemelijk veel vroegere existenties heeft doorgemaakt, moet ook Kĕrtanagara in vroegere tijden ter wereld gekomen zijn, en aangezien iemand die volgens onzen dichter en diens vakgenoot Prapañca zoo

(1) Ik veronderstel dat gu een verkeerd gelezen gy is.

(2) Elliptisch voor: een gewichtige gebeurtenis op dien datum. Het onzijdig geslacht van kāla is een taalfout.

ontzettend wijs, vroom, en deugdzaam was (1), die hoogte niet kon bereikt hebben zonder reeds in een vroeger bestaan een beroemd persoon geweest te zijn, is er niets ongerijmds in — altijd van Buddhistisch standpunt — dat een levend persoon beschouwd wordt als de voortzetting van een in vroegere eeuwen levend wezen. Het is mogelijk dat Kĕrtanagara zelf het verhaal in omloop heeft gebracht, want hoogbegaafde menschen hebben 't vermogen zich te herinneren wie en wat zij in vorige existenties geweest zijn; adres de Jātaka's van den Buddha.

De vertaling van „abhijñataḥ" is onzeker. In goed Sanskrit kan dit niet anders beteekenen dan „van (Engelsch: from) den (of: een) hoogwijze." Indien de dichter dit bedoeld heeft, is het vreemd dat hij niet den naam van dien „hoogwijze" vermeldt. Ook is de plaats van 't woord dan vreemd. Ik heb eenig vermoeden dat de dichter, die wel meer fouten tegen 't idioom maakt, de vrijheid heeft genomen „abhijñata" te zeggen in plaats van „abhijñāta," hetwelk beteekenen kan „bekend als." Wij krijgen dan de vertaling: „de voortreffelijke geleerde, bekend als Bharāj."

Nu volgen twee strofen die toespelingen bevatten zóó duister, en in een stijl zóó onbeholpen, dat ik een vertolking geef van de woorden zonder een behoorlijken samenhang te kunnen ontdekken.

5. „Na 't land Java, dat een hoeveelheid (2) van edelsteenmijnen bezit, in tweeën gedeeld te hebben — 't vermogen (3) om den grond te splitsen (en: tweespalt te brengen in 't land) door waterpot, bliksemflits (of: diamant) en water (4)."

6. „Terwijl (of: dewijl) twee vorsten uit vijandschap jegens elkander den strijd begeeren; daarna is dit Jānggala genaamde (land), zooals bekend — —."

---

(1) Gelijk men weet, hangt de Pararaton een heel ander tafereel van hem op.

(2) Als men leest ā.pān.

(3) Verondersteld dat een nominatief bedoeld is.

(4) Dit is niet beter dan wartaal. In de eerste halfstrofe ontbreekt een onderwerp; in de tweede een gezegde.

Deze laatste strofe is even onbegrijpelijk als de vorige. Indien *atasmāj* een verkeerd gelezen *athāsmāj* is — wat ik stellig niet durf beweren — zou het kunnen vertaald worden met „daarna, nadien." Paṃjalu is ook verdacht, want het bevat een metrische font en is daarenboven geen Sanskrit; vermoedelijk een plaats- of landnaam.

Het is niet onmogelijk dat in de gedachte des dichters strofe 5 en 6 bijeen behooren. De vertaling zou dan in hoofdzaak hierop neerkomen: „toen twee vijandige vorsten Java in tweeën scheurende met elkaar oorlog voerden" — doch de nazin blijft dan nog onbegrijpelijk. Alleen dit is duidelijk dat de dichter de herinnering wil opwekken aan een tijd toen Java in twee rijken gedeeld was, waarvan de vorsten elkander beoorloogden. Welke twee rijken kan hij nu op 't oog gehad hebben? Ik denk Kaḍiri en Tumapĕl (Janggala). Wij weten uit de overeenstemmende berichten in de Pararaton en den Nāgarakrĕtāgama dat in Çaka 1144 Ken Angrok (*al.* Rajasa) Kaḍiri veroverde en met Janggala vereenigde. Na dien tijd gehoorzaamde Kaḍiri aan Janggala. Een toespeling daarop kan schuilen in de laatste halfstrofe (1). Hoe het zij, in de volgende verzen zal men zien dat de eenheid van 't rijk onder koning Wiṣṇuwarddhana vermeld wordt.

7. „Dit (Janggala) hoedde Jaya-Çri-Wiṣṇuwardhana (2), die tot echtgenoote had H. Maj. Yayawardhanī, een allervoortreffelijkst beschermer der wereld en heerscher:

8. „Van zijne geboorte af door en door rein van lichaam, medelijdend, zeer vroom, die door zijn onbevlekten roem en dapperheid de vreugde der aardbewoners veroorzaakte."

9. „Hij vereenigde weder het land om de menschen steeds te bevredigen, en om het recht te handhaven en om zijne bondgenooten (3) enz. te bevestigen."

Wiṣṇuwardhana (*al.* Hariwardhana) is uit Pararaton, 18,

(1) Zou Pañjalu een andere naam zijn voor Kaḍiri of Daha? Dan zou „Pañjalu Wiṣaya" kunnen zijn: P. tot zijn gebied rekende, of zich over P. uitstrekkende.

(2) De lezing van 't zinledige en daarom onvertaald gelaten dinayasmāt hoogst verdacht.

(3) Ik lees mi voor pi.

en Nâgarakrĕtâgama, Zang 41, voldoende bekend. Wanneer de dichter van hem roemt dat hij 't land weer één maakte, dan is dat niet te rijmen met de bovengenoemde berichten. Wel had Wiṣṇuwardhana te strijden tegen zekeren Lingga-pati, maar de vereeniging van Kaḍiri en Janggala was niet zijn werk.

Wij zijn nu genaderd tot de verheerlijking van Kĕrtanagara, in de volgende verzen.

10. „Gelijk de koning was Z. Maj. de zoon van Hariwardhana en van H. Maj. Jayawardhanî; een heer over de 4 werelddeelen en een Wijze *(muni)*;"

11. „Vol van alle goede eigenschappen, uitmuntende onder de kenners der wetboeken, ijverig in 't herstellen van 't vervallene, een verkondiger van de geboden van den Dharma (d. i. Buddhaleer);"

12. „Genaamd Çrî Jñânaçiwabajra (1), gesierd door een juweel van een geest, begaafd met een lichaam gezuiverd door de stralen van ware kennis, volkomen vertrouwd met de wijsheid eens Buddha's."

13. „In zeer deemoedige vereering hem (d. i. zijn beeld) opgericht hebbende (2), vroeger zelf (?) opgericht op de begraafplaats Wurare genaamd, als Mahâkṣobhya."

14. „In het jaar van den Çakavorst 1211 (= 1289 A. D.), in de maand Âsuji (d. i. Açwina) genaamd, op den 5den der lichte maandhelft, op den weekdag genoemd Pakabu (3);"

15. „In de Wuku (4) Sinta genaamd; in het Karaṇa

(1) Varianten van dezen wijdingsnaam zijn: Wajrajñânaçiwa in str. 19; Çrî —, Jñânabajreçwara in Nâgar. 43,2; in 't opschrift van Tumpang Jñânawajra. Ten onrechte heeft onze dichter Içwara vervangen door Çiwa. Içwara is wel geen ongewone titel voor Çiwa, maar in Jñâneçwara kan het niet anders dan „heer, meester" wezen.

(2) Bedoeld is „heb ik opgericht." Geheel onidiomatisch is 't absolutief gebruikt in plaats van een modus finitus. Aan deze zelfde fout heeft de dichter zich schuldig gemaakt boven vs. 5.

(3) Dit woord — indien het een woord is — geheel onbekend.

(4) Parwe is hier een taalfout, dewijl de stam parwa alleen aan 't einde van een samenstelling mag gebruikt worden.

gemerkt als Wiṣṭi; en onder 't sterrebeeld Anurādhā Mitra (1) in den kring van Indra;"

16. „In vereeniging met den Yoga Saubhāgya; in de stonde Somya (2); terwijl Kuwera de heer van den (astronomischen) knoop is en (de zon) in het dierenriemteeken de Weegschaal staat."

17. Tot heil van alle schepselen, in de eerste plaats *altoos van den Vorst*, mitsgaders zijn zonen, kleinkinderen (3) en gade, daar hij de eenheid van 't land bewerkt heeft (4);

18. „Zoo heb ik, Nāgajña met name, de nederige dienaar van hem, den roemvolle, al ben ik onwetend, verdwaasd, weinig mij toeleggende op vrome werken (5);"

19. „Die eigenlijk aan zijne genade te danken heb dat ik superintendent van den (Buddhistischen) godsdienst geworden ben, dit aan Wajrajñānaçiwa gewijde jaardicht vervaardigd."

Het is niet van belang ontbloot, den hoofdinhoud der inscriptie te vergelijken met wat de Nāgarakrĕtāgama te lezen geeft in Zang 43, 2. Daar namelijk wordt verhaald dat Kĕrtanagara de wijding tot Jina ontving, en daarbij den naam van Çri-Jñānabajreçwara. De inscriptie leert ons dat de Jina, als wiens evenbeeld, of wil men: aardsche verschijning, de Koning beschouwd werd, de Jina Akṣobhya is. In vs. 6 van denzelfden zang maakt Prapañca gewag van een bijzonder fraai Jinabeeld van den vorst. Uit vergelijking met Zang 56 kan men opmaken dat dit het Akṣobhyabeeld is, hetwelk thans te Simpang staat. In den

(1) Verkeerd voor Maitra, d. i. aan Mitra behoorende, synoniem met Anurādhā— niet Anurādha, zooals de dichter heeft. Juist is het dat dit sterrebeeld behoort tot den kring van Indra.

(2) Eigenlijk Saumya, de 13de stonde van den dag.

(3) Zeer vreemd, daar Kĕrtanagara geen zonen — ten minste echte — had; wel dochters, die echter eerst veel later kinderen kregen.

(4) Hiermede kan bedoeld zijn dat de koning, van wien men weet dat hij meer dan eens opstanden onderdrukte, de eenheid van 't rijk handhaafde.

(5) Een voorbeeld van verplichte nederigheid, zooals men in Javaansche geschriften tot vervelens toe aantreft.

tijd van Prapañca stond het op een plaats waarvan de lezing ongelukkig bedorven is.

Uit beide door ons genoemde bronnen blijkt met volkomen zekerheid dat Kĕrtanagara reeds bij zijn leven om zoo te zeggen goddelijke eer genoot, bepaaldelijk bereids in 1289 A. D., dus vijf jaar vóór zijn smadelijk uiteinde. De lof hem zoo kwistig toegezwaaid door Prapañca en den opsteller der inscriptie is stellig overdreven, en waarschijnlijk geheel onverdiend. Maar dat neemt niet weg dat wij gaarne met 's mans portret in Akṣobhyagestalte kennis wenschen te maken.

Laat het Bataviaasch Genootschap zorg dragen dat onze nieuwsgierigheid bevredigd worde.

Utrecht, 2 Jan. 1910.

I.

II.

Het lichtgat in den voorwand van Tjandi Mendoet.

DOOR

T. VAN ERP.

(met 4 platen).

Het aanbrengen van het breekgat in den voorwand van Tjandi Mendoet is voor velen nog een steen des aanstoots: eenerzijds wordt het bestaansrecht van het gat nog steeds bestreden en anderzijds aanvaard onder een naar onze meening valsche benaming. »Niettegenstaande deze „licht- of luchtkoker-kwestie" gebleken is geen „licht- of luchtkoker-kwestie" te zijn, heerscht er hier en daar nog steeds misverstand. Doel van dit opstel is dit uit den weg te ruimen.

Alvorens de zaak zelve, die van zuiver bouwkundigen aard is, te behandelen, ga een kort overzicht vooraf van de wordingsgeschiedenis. Daarbij veroorloven wij ons geheel objectief te blijven, alleen de zaak te behandelen waarom het gaat, de personen, die daarbij betrokken zijn, niet meer noemende, dan ter wille van de duidelijkheid en zakelijkheid noodig is.

Voorts meenen wij de hierover handelende polemiek grootendeels ter zijde te moeten stellen omdat o. i. de premisse, die aan het beiderzijds geschrevene ten grondslag ligt, n.l.: „lichtgat, ja dan neen!" ondeugdelijk is en omdat in het vroeger betoogde deels argumenten zijn aangevoerd, die buiten de eigenlijke zaak vallen, waardoor de bewijsvoering in menig opzicht verwaterde.

In 1896 wordt het eerste crediet toegestaan voor herstellingen aan den Mendoet-tempel en in November 1897 vangt de restauratie volgens uitgewerkte plannen aan onder leiding van een Opzichter der B.O.W.

In October 1900 maakt Dr. BRANDES zijne eerste archaeologische reis, nadat hem eenigen tijd de oudheidkundige leiding van het Mendoetwerk was toevertrouwd. Hij bezoekt den tempel en meent dat er fouten gemaakt zijn bij den arbeid. De bevindingen in December d.o.v. geven aanleiding ter zake te rapporteeren; de executant vraagt na de gerezen geschillen in Januari 1901 ontheffing van den arbeid.

Een der punten, waaromtrent hier verschil van meening ontstond, was het al of niet aanwezig zijn van een of meer lichtopeningen in den voorwand van den tempel, die intusschen reeds ten deele hersteld was. De gestaakte arbeid wordt inmiddels door ander personeel van de B. O. W. voortgezet en in 1904 ten einde gebracht. In den reeds gesloten voorgevel van den tempel wordt omstreeks 1903 op aanwijzing van Dr. BRANDES de opening gebroken, die we thans aantreffen boven den toegang, welke leidt naar het interieur.

De Voorzitter der Oudheidkundige Commissie grondde zijne meening omtrent de aanwezigheid van lichtkokers op de bestudeering der oude foto's van den voorgevel, die gemaakt waren vóór de restauratie. Men kan hiervoor raadplegen Plaat 6 van het werk: „DE TJANDI MENDOET VOOR DE RESTAURATIE" door B. KERSJES EN C. DEN HAMER, of een der bestaande lichtbeelden van de fotografen CEPHAS of JOHANNES. Om het betoog begrijpelijk te maken, wordt de lezer verwezen naar de hierbij gevoegde Plaat, die ook Dr. BRANDES tot uitgangspunt heeft gediend voor zijn conclusien.

Wij zien daar duidelijk in de afdekking van den toegang een vrij regelmatig gevormd valsch gewelf, waaronder we te verstaan hebben de in de Hindoebouwkunst gebruikelijke

trapvormige afdekking. Dr. BRANDES meende aanvankelijk hierin terug te vinden een restant van een bovenlicht, gelegen boven de verdwenen strekbalk der deuropening en door herleiding der afmetingen van het gewelf, zooals die meetbaar zijn in de fotografie, tot de reëele maten, kwam men er toe het bovenlicht aan te brengen op de wijze als verduidelijkt is op Plaat II, die een beeld geeft van den voorgevel na de restauratie, d. w. z. na de voortgezette herstellingen van 1908 — 1909.

Helaas werden hierbij alleen de foto's van den voorgevel tot grondslag genomen, wat uit den aard der zaak twijfel niet buiten sluit, want de groote moeilijkheid in deze was, vast te stellen in welk verticaal plan de voorkant van het hier waargenomen valsch gewelf gelegen was. Dit verticale plan is in een fotografisch vooraanzicht slechts bij benadering vast te leggen aan een in het bouwwerk volkomen bepaald vlak, loodrecht op de gezichtsas.

Eene vóór- of achterwaartsche verplaatsing van dit verticale plan heeft natuurlijk verkleining of vergrooting ten gevolge van de door evenredige herleiding gevonden afmetingen van het valsch gewelf. Men was evenwel, zooals gezegd, uitsluitend aangewezen op de foto's, want in den aanvang van het werk was verzuimd, nauwkeurige gevelteekeningen en doorsneden te maken van het hier bedoelde bouwdeel.

Er is aangenomen, dat het voorvlak van het waargenomen valsche gewelf ongeveer gelegen was in het verticale vlak AA, samenvallende met den voorkant der steenen posten, waarin zich voorheen het houten kozijn der tempeldeur bevond (Plaat III, fig. 1).

Herhaalde bestudeering van en metingen op de beschikbare foto's heeft ons dit waarneembare voorvlak meer voorwaarts doen vaststellen, ongeveer in de lijn BB. Het komt ons voor, dat deze aanname beter overeenstemt met Plaat 3 in het genoemde werk van KERSJES EN DEN HAMER, waarin we de doorsnede vinden over den voorgevel vóór

de restauratie. Volledigheidshalve is in onze Plaat III, fig. 1, die doorsnede met een stippellijn ingeschetst en zal het den lezer mogelijk zijn zich hieromtrent een eigen oordeel te kunnen vormen.

Uit die doorsnede blijkt *dat het in de foto zichtbare valsche gewelf geacht moet worden te behooren tot de afdekking van het portaal en niet tot die der ruimte boven den strekbalk.*

Intusschen mogen wij onze aanname niet uitsluitend gronden op de bedoelde teekening van den ingenieur KERSJES, omdat bij nauwkeurig onderzoek blijkt, dat de doorsnede over het gespaard gebleven gedeelte van het frontgewelf „à peu près" geeft en niet berust op exacte meting.

Wij vinden evenwel meerder en o.i. afdoend bewijsmateriaal in plaat 9 van hetzelfde werk. Deze geeft een fotografisch beeld van den zijgevel; daaruit blijkt overtuigend in welk plan het voorvlak gelegen is van het op de frontfoto waarneembare valsche gewelf. Het valt ten naastebij in een verticaal vlak, dat ongeveer 40 c.M. van de ware hoeken van den teerling verwijderd is, overeenkomende met de lijn BB in genoemde plaat III, fig. 1.

Wij meenen dat ook de foto van den frontgevel vóór de restauratie, Plaat I, onze aanname steunt. Zonder daaruit definitief de juiste plaats van het gewelf-voorvlak te kunnen vaststellen, lezen we daaruit toch dat dit vlak vooruitspringt ten opzichte van de deurposten, die nog gedeeltelijk zichtbaar in het lichtbeeld zijn.

Aanvaarding van het bovenstaande leidt tot tweeërlei consequenties:

1e. Dat het peil van de sluitsteenen van het portaalgewelf aanmerkelijk lager dient genomen te worden dan geschied is en dat dus de reconstructie van het portaal, zooals die door Dr. BRANDES en den Heer VAN DER HAM werd ontwikkeld, herziening eischt.

2e. Dat de aanwezigheid van een welfopening boven de deur *niet vaststaat.*

Toch achten wij het bestaan van zulk een valsch gewelf

boven den dorpel niet onmogelijk, integendeel, we achten het zelfs om hieronder nader te ontvouwen redenen zeer waarschijnlijk. Om dit te kunnen inzien, dienen we ons rekenschap te geven van de beteekenis van bedoeld gewelf.

Dr. Brandes heeft aanvankelijk gemeend, dat het een koker was, bestemd om een lichtbundel te werpen op hoofd en aureool van den grooten Boeddha, op zich zelf voorwaar een zeer verdienstelijke en wijdingsvolle functie!

Doch toen men later een beter inzicht verkreeg in den oorspronkelijken opzet van het portaal, bleek die beteekenis van den koker als „bovenlicht" onhoudbaar te zijn. Een enkele blik op Plaat III, fig. 1 is voldoende om een ieder, ook den niet-bouwkundige, tot een klaar begrip te brengen.

We zien toch, dat het portaal met zijne overdekking zoodanig aansluit tegen het tempellichaam, dat de vermeende lichtkoker binnen het portaaldak valt. In den voorgevel der portiek bevond zich een opening, 1,60 M. breed en vermoedelijk ongeveer 2,50 M. hoog. Hierdoor viel direct licht in het portaal-interieur; de gereflecteerde en aanmerkelijk verzwakte stralen, die den koker troffen, kunnen niet noemenswaardig hebben bijgedragen tot verlichting van de binnenkamer.

In het achtereind van het portaal bevindt zich een uitspringend steenen kozijn, waarin voorheen vermoedelijk een houten betimmering stond, en hiertegen vond de dubbele, naar binnen draaiende deur haar aanslag, zooals duidelijk blijkt uit de nog aanwezige gaten waarin de taatsen, de draaipunten der deuren, hebben gerust. Was de tempeldeur gesloten, dan heerschte in de binnenkamer ook vrijwel volslagen duisternis. Was ze tijdens den dienst geopend, dan viel daar een flauw, diffuus licht binnen. Wanneer men nu overweegt dat de totale diepte van het portaal ongeveer 6,5 M. bedraagt en dat de donkere, sterk absorbeerende wanden en vloer het licht slechts in geringe mate weerkaatsten, dan komt men tot de overtuiging dat dit licht in de binnenkamer inderdaad weinig intensief kan zijn geweest.

Dit voor oogen houdende, kan men dan ook veel voelen voor de reeds door Dr. I. GRONEMAN geuite onderstelling, dat de zes nissen in het tempelinterieur eenmaal bestemd zijn geweest voor het plaatsen van tempellampen. Men leze hierover diens „OUDHEIDKUNDIGE AANTEEKENINGEN I" blz. 12 e. v. We zouden hieraan nog willen toevoegen dat het gebruikelijk is beelden in dergelijke nissen eenigszins te verzinken in hunne voetstukken, i.c. de lotuskussens. Deze vertoonen echter aan de bovenzijde geen spoor van eene inkassing en we meenen hierin mede een aanwijzing te vinden, die Dr. G. 's onderstelling steun geeft.

We gelooven hiermede te hebben aangetoond dat de koker in den voorwand *nooit een „lichtkoker" kan zijn geweest.*

Wat is dan wèl, aannemende dat die koker oorspronkelijk daar was, zijn beteekenis geweest?

Het gat is later ook wel een *„luchtkoker"* genoemd. Ik durf die bestemming niet absoluut te wraken. De openingen in de zijwanden van Tjandi Kalasan zijn daar om te getuigen dat de eisch van ventileering van tempel-interieurs niet geheel aan de aandacht der bouwmeesters uit den Hindoe tijd ontsnapt is.

Ook bij de kleine Tjandi Pawon zijn bij drie van de vier wanden luchtkokers aanwezig, doch het wil ons voorkomen dat hier ook andere beweegredenen hebben voorgezeten, n.l. aesthetische. De kokers zijn hier toch opgenomen in de buitenornamentatie van den tempel en het is verrassend en verblijdend tevens om te ontwaren welk een gelukkige planverdeeling hierdoor in den gevel is ontstaan, welk een geslaagd schaduw-accent die rechthoekige gaten in de gevelornamentatie vormen. Bij andere dergelijke kleine tempeltjes zoeken we echter tevergeefs naar deze ventileerende openingen.

Beschouwen wij nu nader op Plaat III ligging van den koker in de Tjandi Mendoet ten opzichte van den naar buiten voerenden toegang van het portaal, dan zien we welk een onoordeelkundige plaats het gat als ventilatie-middel

inneemt. De te ververschen luchtdeeltjes moeten nabij den binnen-voorwand der portiek naar beneden gezogen worden. Op grond van het bovenstaande wil het ons voorkomen, dat ook de naam „luchtkoker" verwerpelijk is.

De juiste functie werd hier nog niet vermeld en deze luidt *„ontlastgewelf"*, waarbij wij weer in het oog hebben te houden dat het woord „gewelf" in de Hindoebouwkunstige nomenclatuur hare eigenaardige beteekenis heeft, die we hierboven door de uitdrukking „valsch gewelf" hebben vertolkt.

De steenen bovendorpel overspande eene vrije ruimte van 1.5 M. en een eenvoudige berekening leert, dat hij ter breedte van 56 c.M. bezwaard werd met een totale gelijkmatig verdeelde belasting van 17 à 18 ton. Nu we niet weten welke de oorspronkelijke hoogte was van den strekbalk, kunnen wij ook niet concludeeren of het aanbrengen van een ontlastgewelf gebiedend is geweest, doch in verband met de enorme belasting lijkt ons dit zeer waarschijnlijk.

In den huizenbouw slaat de metselaar boven een raam- en deurkozijn een één- of halfsteens gewelfje met het doel den houten bovendorpel te vrijwaren tegen doorbuiging ten gevolge van den druk van het hooger gelegen muurwerk.

Met hetzelfde doel trok de Hindoe-bouwmeester boven zwaar belaste steenen strekbalken een valsch gewelf op. Een sprekend voorbeeld hiervan vinden we onder meer in Tjandi Bima op het Dièng-plateau. Men vergelijke hiervoor de beschrijving en de teekeningen, die Dr. Brandes van dit tempeltje geeft in de Oudheidkundige Rapporten 1902. Op bldz. 22 e.v. wordt daar vermeld, dat boven den steenen dorpel van den toegang een „ontlastboog" is aangebracht en uit de de figuren blijkt, hoe deze geconstrueerd is.

Ter toelichting zij nog vermeld, dat de bouwmeester van Tjandi Bima voor de dakconstructie van het interieur en voor die van het ontlastgewelf de hellende gewelfvlakken, gevormd door de regelmatig vooruitspringende lagen, heeft afgeschuind tot volkomen effen vlakken; dit laatste ge-

schiedt vaak en is o.a. ook waar te nemen bij de bouwwerken der Tjandi Prambanan groep.

Bij Tjandi Bima zien we duidelijk, dat de bovendorpel *inderdaad ontlast* is en dat de verticale druk van de hooger gelegen steenmassa in haar geheel wordt overgebracht op de rechtstanden, doordat de geboorte van het gewelf uit de dagzijden dier rechtstanden oprijst.

Keeren we nu weer terug tot Tjandi Mendoet. Uit Plaat III, fig. 2 blijkt dat het ontlast gewelf, in den vorm, waarin het nu is aangebracht, geen noemenswaardig effect sorteert, omdat:

1e Tusschen onderkant bovendorpel en begin ontlastgewelf een steenmassa aanwezig is van 1,60 M. hoogte.

2e De geboorte van het gewelf beduidend binnen de verticalen der rechtstanden gelegen is.

Wil men, evenals bij Tjandi Bima, een logische en constructief juiste toepassing, dan zou het gewelf moeten zijn aangebracht als b. v. op fig. 3 is aangeduid. In laatst genoemde figuur is ook het portaal-gewelf verlaagd in overeenstemming met hetgeen op bldz. 112. werd opgemerkt.

Het is duidelijk dat deze niet als basis genomen mag worden voor eventueele restauratie der portiek, want de buiten-ordonnantie is hier nog geheel overeenkomstig het restauratie-plan — Brandes, en het behoeft wel geen betoog, dat ook deze met den inwendigen opzet zou dienen worden te herzien. Naar onze meening mag van restauratie dezer portiek voorloopig geen sprake zijn. De scherpzinnigheid van den ontwerper, die de reconstructie op het papier heeft aangedurfd, stemt tot dankbaarheid en waardeering; niettemin blijven o. i. de exacte gegevens onvoldoende om tot een betrouwbare herstelling over te kunnen gaan.

Na het gereed komen der restauratie-teekeningen van de portiek, heeft Dr. Brandes zelf vermoedelijk ingezien, dat het bewuste gat hier als ontlastgewelf diende beschouwd te worden. Dit blijkt uit de Not. Bat. Gen. 1903 bl. 87, waar we lezen: „Met de reconstructie van het bovenlicht

in den achterwand van het portaal, *wellicht oorspronkelijk slechts de ontlasting van den bovendrempel* van den ingang tot de tempelkamer, in den ouden tempel, is de oude toestand van het achtergedeelte van den tempel reeds vroeger op hechte grondslagen uitgewezen." (wij cursiveerden).

Het is te betreuren dat hier nog van „bovenlicht" wordt gesproken en de functie van „ontlastgewelf" nog slechts wijfelend wordt aanvaard. Het ware hier de plaats geweest het vroeger beweerde te herroepen en het kind dadelijk bij den waren naam te noemen.

We zoeken in de Oudheidk. Rapporten tevergeefs naar een juiste omschrijving der beweegredenen, die er toe geleid hebben het breekgat te doen aanbrengen in den huidigen vorm: nergens een met teekeningen en maten verduidelijkte argumenteering.

Alleen treft men in genoemde O. R. van 1904 op Plaat 48 een type-teekening aan, een lengtedoorsnede over het portaal van een Kambodja-tempel naar E. LUNET DE LAJONQUIÈRE. Deze teekening is naast de overeenkomstige geplaatst van het Mendoet-portaal en blijkbaar bedoeld als een analoog geval. Inderdaad vertoont die teekening dan ook een ontlastboog in den vorm van een tongewelf boven den strekbalk der deuropening. Bovendien is hier het ontlastgewelf aan de buitenzijde afgesloten door een schildmuurtje. Uit het weergeven van dit kambodja-portaal moet men opmaken dat de juiste functie van het gat in Mendoet's voorwand, n. l. die van „ontlastgewelf", Dr. BRANDES helder voor oogen stond.

Het verdient opmerking, dat dit Kambodja-portaal in zooverre een treffende overeenkomst verraadt met dat van Tjandi Bima, dat bij dit laatste het ontlastgewelf boven den dorpel evenzeer is afgesloten door een schildmuurtje. Wij zijn geneigd te gelooven dat een ontlastopening te Mendoet, zoo ze werkelijk bestaan heeft, op dergelijke wijze is gecacheerd geweest.

Nog een enkel woord over de *beide vermeende kleinere*

lichtgaten. Dr. Brandes meende wederom uit de oude foto te moeten afleiden, dat boven en ter weerszijden van den ingang nog twee kleinere lichtkokers aanwezig zijn geweest. Het eene rechtsche gat vindt men op Plaat I aangeduid met R. Het linksche gat L. was z.i. nog slechts onduidelijk waar te nemen. In zijn geschrift: „EENIGE UITEENZETTINGEN" staat op bl. 49: „Het eene kleine gat *was* er, het andere *moet* er geweest zijn. Het kleine gat kan geen gebroken gat geweest zijn, dat wil zeggen, het zat er niet toevallig, maar moet aangelegd zijn bij het bouwen. Wat er de bedoeling van geweest kan zijn, heeft de vakkundige mij, den leek en onkundige te verklaren."

Het is ons niet bekend of de hier duidelijk geformuleerde meening — het geschrift dateert van Februari 1902 — ook later gehandhaafd bleef. Men vindt ze nergens herroepen, doch vermoedelijk heeft de latere door hem zelven ontworpen reconstructie van het portaal zijne inzichten gewijzigd.

Men behoeft toch geen bouwkundige te zijn om het bestaan van de beide hier bedoelde lichtkokers met alle beslistheid te kunnen loochenen. Zelfs toen men nog geen juist inzicht had in den oorspronkelijken opzet van het portaal en in de wijze, waarop deze voorbouw tegen het hoofdlichaam aansloot, zelfs toen kon de oude foto leeren, dat de ligging in verticalen zin van de vermeende gaten samenviel met den geprofileerden band, gelegen onder de groote kroonlijst van het tempellichaam. En zulk een enormiteit kan en mag men van den kundigen en met zoo ruime dosis goeden smaak bedeelden Hindoe-architect toch niet verwachten?

Doch er is meer; ook de ligging in horizontalen zin bleek later onvereenigbaar te zijn met het restauratie-ontwerp van de portiek. Indien men de plaats van het rechter-gat zoo nauwkeurig mogelijk vastlegt in een plan, dan blijken R. en L. (Plaat III, fig. 3) de ligging aan te geven. De kokers zouden dan deels in den buitenwand van het tempellichaam monden, deels stuiten tegen de ontworpen afdekking van het portaal!

Verder commentaar kan overbodig geacht worden: het opgemerkte zal voldoende zijn om den lezer te overtuigen, dat de theorie omtrent het bestaan van de beide kleine lichtkokers berust op eene misvatting, op eene door de oude foto gewekte waanvoorstelling.

Den eersten executant van de Mendoet-herstelling is het o. m. als een fout aangerekend, dat de hier besproken drie openingen aan zijne aandacht waren ontsnapt. Hij moge in andere opzichten als restaurateur ernstig gefaald hebben, wij meenen dat het hierbedoelde verwijt ongegrond is.

De bedoeling van bovenstaande uiteenzettingen is geenszins nogmaals een wijziging te provoceeren in het reeds voltooide gedeelte van het herstellingswerk. Zooals reeds gezegd, achten wij het oorspronkelijk bestaan van een ontlastgewelf zeer waarschijnlijk; wij zouden alleen een andere, meer logische gedaante daaraan willen toekennen. Doch waar het o. i. niet onomstootelijk vaststaat dat het deel uitmaakte van den oorspronkelijken opzet, is het niet geraden ten tweeden male wijziging te brengen in het bestaande.

Dit te meer omdat aan den eisch van soliditeit hier reeds ruimschoots voldaan is, om de eenvoudige reden dat de steenen bovendorpel, zooals die thans bestaat, inwendig gewapend is met zware ijzeren liggers, die wellicht reeds een honderdvoudige zekerheid geven tegen breuk.

De bedoeling van dit opstel is alleen het omtrent het veelbesproken lichtgat heerschende misverstand plaats te doen maken voor juist inzicht. Eindigen wij met het bovenstaande samen te vatten in de volgende beknopte formuleeringen:

1. Het bestaan van de twee kleine lichtkokers is onvereenigbaar met den bouwkundigen opzet van het hoofdlichaam en met het ontwerp der portiek.
2. Het in de oude foto's van den voorgevel waarneembare valsche gewelf behoort niet tot de ontlasting van den strekbalk der deuropening, doch tot de portaalafdekking.

In verband hiermede is laatstgenoemde afdekking in de huidige gedaante te hoog ontworpen.

3. Het oorspronkelijk bestaan van een opening boven den strekbalk staat niet onomstootelijk vast, doch mag zeer waarschijnlijk worden geacht.

4. De eventueele opening kan niet de beteekenis gehad hebben van een „lichtkoker" en zeer twijfelachtig is ook die van „luchtkoker". De eenig aanneembare bestemming wordt vertolkt door het begrip „ontlastgewelf".

5 Het thans bestaande breekgat voldoet uit een constructief oogpunt niet aan de eischen, die aan een ontlastgewelf gesteld moeten worden. Dit zou b.v. de gedaante moeten hebben, als op Plaat III, fig. 3 aangegeven.

6. Andermaal wijzigen van het breekgat wordt niet raadzaam geacht.

Boroboedoer, October 1909.

NASCHRIFT.

Naar aanleiding van bovenstaand opstel werden door een der Directieleden van het Bat. Gen., den heer D. VAN HINLOOPEN LABBERTON, de volgende opmerkingen gemaakt:

„Wat den wetenschappelijken kant der zaak betreft, heeft het door den Heer v. E. aangevoerde ongetwijfeld groote waarde. Toch wordt daarin een enkel punt onopgehelderd gelaten, ja, vreemd genoeg, stilzwijgend voorbijgegaan. Dr. BRANDES had toch voor zijn licht- of luchtkoker theorie een prototype (zij het ook niet voor den vorm van het lichtgat), en wel in de thans verdwenen Tjandi Parikesit, welke eens het Diëng plateau sierde.

Dat dit belangrijk feit door den Heer v. E. voorbijgegaan is, ligt wel in de bekende werkwijze van Dr. BRANDES, die

zijn belangrijkst materiaal maar terloops vermeldde, ja het vaak in een noot verstopte, om zoodoende tot gezette studie te dwingen, al wie uit den rijken schat van zijne kennis wilde putten of tegen hem in het krijt zou willen treden.

Het beroep op Tjandi Parikesit, (welke door Dr. B. t.pl. niet eens met name genoemd wordt), ligt verscholen in de zinsnede op pag. 49 van „EENIGE UITEENZETTINGEN", regel 7 en 8 v. o., luidende:

„Ik word daarover hier niet uitvoeriger, maar verwijs slechts naar foto 103 van VAN KINSBERGEN".

N.m.m. zou 's heeren VAN ERP's aandacht in het bijzonder op deze mededeeling kunnen worden gevestigd, onder opmerking, dat de gegevens terzake, welke Tjandi Parikesit aan de hand doet, eene opzettelijke bestudeering en bespreking verdienen alvorens een eindconclusie te formuleeren".

Hierbij wordt het volgende aangeteekend.

Bij aandachtige lezing van bl. 49 van Dr. B.,s „EENIGE UITEENZETTINGEN" zal de Heer LABBERTON het met mij eens zijn, dat de verwijzing naar foto 103 van v. K. slechts betrekking heeft op het onmiddellijk daaraan voorafgaande, n.l. op het feit, dat sluitsteenen van valsche gewelven in de Hindoe-bouwkunst op Java niet altijd voorzien zijn van een sponning (lees: een tand).

De foto van Parikesit (Plaat IV) wijst uit dat ook hier de strekbalk der deur overkraagd is met een ontlastgewelf. Geheel overeenkomstig Tjandi Bima is ook hier dat gewelf aan de voorzijde afgesloten met een schildmuurtje. Tjandi Parikesit kan dus nooit voor Dr. B. het prototype aan de hand hebben gedaan voor eene licht- of luchtkoker-theorie.

Wij blijven den Heer L. evenwel erkentelijk voor zijne opmerking. De foto's van VAN KINSBERGEN werden helaas nooit gepubliceerd en de hier bedoelde Tjandi was dan ook veraan mijne aandacht ontsnapt. De kennismaking was verblijdend, allereerst omdat we in Parikesit meerder bewijs-

materiaal vonden voor hetgeen hier boven werd betoogd. Het ontlastgewelf boven de deuropening is geheel in den zelfden trant als dat van Tjandi Bima. Het begint naar den eisch direct boven den strekbalk en de geboorten vallen samen met de dagzijden van de deuropening.

Tweedens zijn we nu in de gelegenheid, den lezer een beeld te geven van de ruïne, zooals VAN KINSBERGEN ze omstreeks 1864 aantrof. In 1873 stortte ten gevolge van een aardbeving een gedeelte van het nog nagenoeg ten halve gespaard gebleven dakgewelf ineen. Spoedig daarop werd de bouwval door de Dièngbewoners, die steenen noodig hadden voor de zich steeds meer uitbreidende nieuwe desa's, gesloopt. De afbraak was intensief en met moeite valt op het oogenblik de plaats terug te vinden van de fundeering, waarop Parikesit eens stond.

Boroboedoer, Maart 1910.

FRONTGEVEL VAN TJANDI MENDOET VÓÓR DE RESTAURATIE.

(Foto-Johannes).

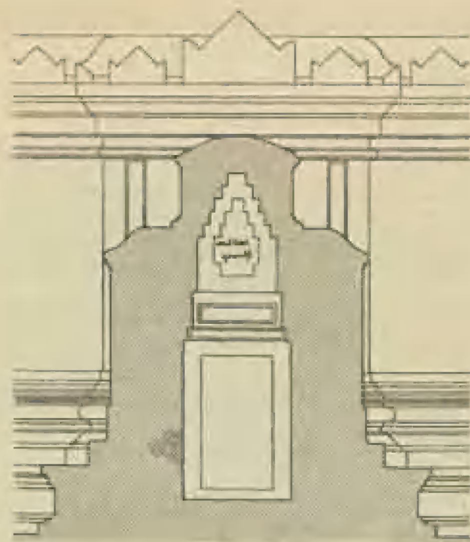

FRONTGEVEL VAN TJANDI MENDOET NA DE RESTAURATIE.

Plaat 3.

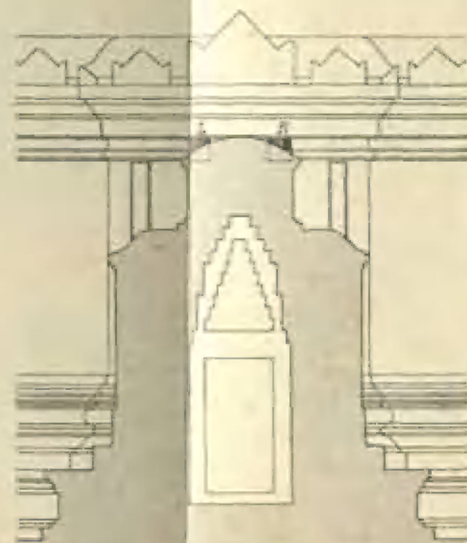
Tjandi Mendoet.

Fig. 2.

Doorsnede van het portaal (C-C op fig. 1)
met aanzicht tegen den toegang tot de hoofdkamer
zooals het is uitgevoerd (of geprojecteerd)

Fig. 3.

Doorsnede van het portaal (C-C op fig. 1)
met gewijzigd ... gewelf en gewijzigde ... afdekking
De gaten ... de plaats van ...
... kleine lichtholen

Fig. 1.

verticale doorsnede over den tempel
in gerestaureerden toestand

Toelichting

De stippellijn geeft de begrenzing aan van het dakgewelf voor de restauratie, volgens de opname van den Ingenieur B. Kersjes.
De contour van het dak is volgens het gewijzigd restauratie plan „Brandes".

Boroboedoer October 1908

T. van Erp

TJANDI PARIKĔSIT (DIËNG-PLATEAU).

(Foto - v. Kinsbergen).

EPIGRAFISCHE AANTEEKENINGEN

VAN

H. KERN.

I. Een woord in 't Sanskrit opschrift van Toegoe (Bĕkasih) verbeterd.

Tegelijk met het transcript van den tekst der verzen bij 't Akṣobhya-beeld te Simpang [1] zond de Heer Rouffaer mij ettelijke andere door wijlen Dr. Brandes gemaakte afschriften. Dit gaf mij aanleiding eenige indertijd door mij uitgegeven inscripties aan een nieuw onderzoek te onderwerpen. In de eerste plaats heb ik onder handen genomen 't Sanskrit opschrift door mij behandeld in *Bijdragen* van 't Kon. Instituut, 4de Reeks, X, 1885, pp. 522 vgg. Daarbij is mij gebleken dat mijne lezing volkomen juist was, op ééne uitzondering na: in de 3de strofe namelijk moet gelezen worden *khata* instede van *gena* [2]. Dientengevolge leze men in de vertaling, blz. 526:

3. Is gegraven, na begonnen te zijn op den 8en der donkere helft van de maand Phālguna (en) voltooid op den 13den van de lichte helft van Caitra, in een-en-twintig dagen.

(1) Zie dit Tijdschrift deel LII, blz. 99 en volg.

(2) In het transcript van Brandes geheel verkeerd [illegible]

II. Iets over de inscriptie van Kĕbon-kopi.

Deze korte inscriptie is door mij behandeld in voornoemd Deel der *Bijdragen*, blz. 525. De belangrijkste verandering dier oudere lezing is dat de naam der in 't stuk vermelde stad niet is Nārumā, maar Tārumā of Tārūmā, zooals Brandes goed gezien heeft. Van deze inscriptie had ik een zeer onduidelijke fotografie benevens een uit de hand getrokken facsimile van Holle. Uit het voor mij liggende transcript van Brandes blijkt dat hij eenige karakters meer heeft kunnen lezen, maar ook hij heeft eenige uitgesleten letters niet meer kunnen onderscheiden. Na vergelijking van zijne lezing met de fotografie lees ik nu:

„Jayawiçālasya Tārumendrasya mahīpateḥ — — — — tasya divyam [1] padadwayaṃ."

D. i. „Van den zeeghaftigen heerscher van Tārumā, den koning — — van hem dit heerlijk (?) voetspoorpaar."

(1) Onzeker; Brandes leest nityam.

III. Over de inscriptie van Djamboe.

De lezing, en bijgevolg ook de vertaling van dit stuk in *Versl. en Meded. Kon. Akademie*, afd. Letterk. 2de Reeks, VI, 1877, p. 259, vereischt slechts weinig wijziging. Vooreerst leze men in de eerste strofe het tweede woord als *pātā*, d. i. beschermer, en voorts *Tārumāyā(ṃ)* inplaats van *Nārumāyā*. Gemakshalve laat ik nu den tekst in zijn geheel volgen; een nieuwe vertaling is onnoodig.

Çrīmān pātā kṛtajño narapatir asamo yaḥ purā Tārumāyā(ṃ) |
nāmnā Çrī-Pūrṇṇawarmā pracuraripuçarābhedyawikhyātawarmā |
tasyedam pādawimbadwayam arinagarotsādane nityadakṣaṃ |
bhaktānā(ṃ) yat tridhātau bhawati sukhakara(ṃ) çalyabhūta(ṃ) ripūṇāṃ ||

Utrecht, Febr. 1910.

De titel „Kapala Balak" der vroegere Minahassische Districtshoofden

Mededeeling

VAN

N. ADRIANI.

In de eerste uitgave van zijn bekend werk „De Minahassa" (Rotterdam, 1867) zegt de Heer N. GRAAFLAND, op bl. 187, het volgende omtrent den titel k a p a l a b a l a k der vroegere Minahassische districtshoofden:

„Langen tijd hebben de hoofden den naam gedragen van k a p a l a—hoofd— en later dien van k a p a l a b a l k, naar het aandeel dat elk gedeelte van het volk had in het leveren van b a l k e n, die voor den aanbouw van Gouvernements gebouwen te M a n a d o noodig waren."

De tweede uitgave van dit werk, in 1898 verschenen, is mij hier (in Midden-Celebes) niet toegankelijk. Maar het is wel zoo goed als zeker, dat de boven aangehaalde plaats onveranderd in de tweede uitgave is terug te vinden. (1) Immers in de Encyclopaedie van Nederlandsch Indië, Deel 2, staat in het artikel „Minahasa", waarvan de Schrijver den tweeden druk van Graaflands werk kende, op bl. 519b het volgende:

„Kort na het sluiten van het eerste verbond met de Hollanders, dat van 1679 dagteekent, ontvingen de inlandsche hoofden den Maleisch-Hollandschen titel k a p a l a b a l k of b a l k s h o o f d e n, duidende op de balken of houtwerken welke hunne onderhoorigen verplicht waren tegen vaste prijzen districtsgewijze aan de toenmalige O.-I. Comp. te leveren."

---

(1) In de tweede uitgave, in deel I, hfdst. III, bl. 54.

Red.

In het belangwekkende opstel „De Minahassa in 1825", uitgegeven door den heer J. G. F. Riedel, in Deel 18 van het Tijdschrift van 't Bat. Gen. (1872), naar aanteekeningen vermoedelijk afkomstig van den toen ter tijd waarnemenden resident van Menado, Wenzel, is op bl. 516 dezelfde verklaring van dezen titel te vinden. „De kapala balak, zoo staat er, is het eerste hoofd des districts. Vroeger werden ze ook Hoekoem genoemd; nadat echter ieder district verpligt is geworden jaarlijks balken te leveren in het fort Amsterdam, zijn ze kapala balak genaamd."

Deze uitlegging van den titel der vroegere Minahassische districtshoofden zal nog wel hier en daar elders staan opgeteekend, doch het komt mij onnoodig voor om daarnaar te zoeken. Totnogtoe is zij de algemeen aangenomene en dit is ook zeer wel te begrijpen. Dat de Minahassische districten balken moesten leveren voor het onderhoud der Gouvernementsgebouwen te Menado, staat vast en dat de meerdere of mindere belangrijkeid der districten in de schatting der overheerschers afhing van het aantal balken dat zij verplicht waren te leveren, is begrijpelijk genoeg. De hoofden, die voor de levering der balken verantwoordelijk waren en hunne onderhoorigen, die de balken naar Menado sleepten, begeleidden en het woord voerden bij de inlevering der balken, werden door de bevolking genoemd: toe'oer im balak, of: kapala im balak, in het Maleisch: kapala balak. Het ligt voor de hand dat men deze uitdrukking opvatte als „balkhoofd" en de benaming in verband bracht met de balkenleverantie. Ook thans gelooven de Minahassers zelf dat deze verklaring van den titel hunner vroegere districtshoofden de juiste is.

In de Tontemboansche Ţeksten (Leiden, Brill, 1907), uitgegeven door den oudhulpprediker van Sondĕr J. Alb. T. Schwarz, zal men onder No. 64 en 65 twee lezingen vinden van het verhaal hoe het district Sondĕr zich heeft afgescheiden van het district Kawangko'an, waarvan het

vroeger een deel uitmaakte. Het district Kawangko'an moest 50 balken leveren en het hoofd van dat district riep daarom het aan hem onderhoorige hoofd van Sondĕr op om zijn aandeel, zijnde 25 balken, gereed te maken. Het hoofd van Sondĕr voldeed echter niet aan dit bevel. Eerst toen hem regelrecht door het bestuurshoofd te Menado (toenmaals een sergeant, de garnizoens-kommandant) was gelast om voor zijn aandeel te zorgen, leverde hij zijne 25 balken in. Sedert kreeg het hoofd van Sondĕr zijne bevelen onmiddellijk van Menado en was daardoor als zelfstandig balkenleverancier of balkhoofd (kapala balak), d. i. districtshoofd, erkend, waarom het hem trouwens was te doen geweest. Men zie verder de vertaling dezer verhalen en de daarbij gevoegde inleiding en aanteekeningen.

In die Inleiding [1] komt de heer Schwarz op tegen de opvatting van balak in kapala balak, als zou dit het Ned. „balk" zijn, dat inderdaad in het Moluksch Maleisch, in de uitspraak balak in druk gebruik is. In zijn Tontemboansch-Nederlandsch Woordenboek (Leiden, Brill, 1908) onderscheidt de Heer Schwarz dan ook:

1. WALAK, „groep, afdeeling, tak van een geslacht, stam, volksstam". en:

2. WALAK, „balk", uit 't Mal. balak, het Holl. balk. Daar in het Tontemboansch de b alleen in verbinding met m voorkomt, moet de b van balak in deze taal tot w worden en zoo is het Maleische balak klankgelijk geworden met het Tontemboansche walak en er mede verward.

Het woord walak is een zuiver Minahassisch woord, dat ook bv. in het Tomboeloesch dezelfde beteekenis heeft als in het Tontemboansch. Het is stamwoord van een aantal afleidingen, bv.: sangawalak „één geslacht", kawalak „stamgenoot", malak, mawalak, mĕngawalak, mapawalak, walakĕn, walakan, pawalakan, ipawalak, enz. waarvan de beteekenissen allen in het Woorden-

(1) Tontemboansche Teksten, Vertaling, bl. 192.

boek staan opgegeven. Van ouds nu heetten de stamhoofden of geslachtshoofden in de Minahassa toe'oer im balak. Toen zij officieel werden erkend van wege de Maleisch sprekende O. I. Compagnie kregen zij den titel *kapala*, die dus, als officieele benaming, in de plaats kwam van *toe'oer*, zoodat zij sedert *kapala im balak* heetten. Dit werd in het „Maleisch" tot *kapala balak* en dat deze titel van balken-leverende hoofden plompweg als „balk-hoofd" werd opgevat, is waarlijk geen wonder. Eerst de heer SCHWARZ, de eerste die gezette studie van eene Minahassische taal heeft gemaakt, kon aan het licht brengen dat men in dit *balak* te doen heeft met het echt Minahassische woord *walak*, dat met het lidwoord in den 1sten naamval *ěm balak*, in den 2den *im balak* wordt en oorspronkelijk beteekent „het geheel der nakomelingen van éénen voorvader, die hunne gemeenschappelijke afkomst nog niet zijn vergeten; geslacht, stam, volksstam".

Daar de Minahassische talen onderling zoo nauw zijn verwant en zoozeer dezelfde lotgevallen hebben gehad, dat zij ook alle ongeveer dezelfde vreemde woorden hebben, zoo is het voorkomen van het woord walak in de andere Minahassische talen op zich zelf nog geen bewijs dat dit een echt Tontemboansch en dus ook een echt Minahassisch woord is. Ook de talrijke afleidingen bewijzen dit niet voor iemand die wil blijven twijfelen, want de huidige Minahassers voorzien ook Maleische en Nederlandsche woorden van de talrijke affixen die hunne taal bezit, zoodat men ze pas na nauwkeurige beschouwing als vreemde woorden herkent. Het vinden van een equivalent van walak in eene niet-Minahassische taal zou dus aan de meening van den Heer SCHWARZ een gewenschten steun geven.

Het is daarom dat ik hier de aandacht vestig op het Sangireesche woord balagheng „stamgenoot, verre verwante" en op het ongeveer daarmede synonieme Talaoetsche balaghana. Beide woorden bevatten het achtervoegsel

dat in het Mal., Jav., enz. -an luidt en dat in het Sang. eng wordt, wanneer de laatste lettergreep van het woord waarachter het wordt gevoegd, den klinker a heeft. In het Talaoetsch heeft dit suffix steeds den vorm-ana. De stam van deze beide woorden is dus Sang. ba$l_r$agĕ. Tal. ba$l_r$aga. Tot een gemeenschappelijken ouderen vorm teruggebracht, geven deze beide woorden: balag, welk woord zoowel door de beteekenis als door den vorm, blijkt hetzelfde te zijn als het Minahassische walak. Immers, Sangireesch en Talaoetsch hebben als woordbeginner nooit w, steeds b. De g is als sluiter oorspronkelijker dan de k. Deze laatste is uit g ontstaan, omdat de g in het Tontemboansch niet stemhebbend of doorklinkend is gemaakt, maar stemmeloos (stom) is gebleven, terwijl zij in het Talaoetsch stemhebbend is uitgesproken (Sang. gĕ, Tal. ga) en daardoor behouden gebleven.

Door het Sangireesch en Talaoetsch wordt dus de meening van den Heer Schwarz dat walak een echt Minahassisch woord is, waarmede de Minahassers reeds lang vóór de komst der Nederlanders hunne stammen aanduidden, als onwederlegbaar juist bewezen.

Tentena (Posso-Meer), December 1909.

BANTĔNSCH FOLKLORE.

DOOR

C. M. PLEYTE.

Bantĕn is, hoe paradoxaal het ook moge klinken, in ethnologisch en evenzoo in linguistisch opzicht, nog nagenoeg volledig een terra incognita.

Niettemin is het een uiterst belangrijk gebied, welks bevolking in taalkundigen zoowel als socialen zin, op 't oogenblik nog een op menig punt oudere beschavingsperiode vertegenwoordigt dan de overige Pasoendan, Tji-rĕbon daarvan uitgezonderd.

Hoog tijd wordt het echter naar een en ander een gezet onderzoek in te stellen, want invloed van nieuwere begrippen gaat geenszins ongemerkt aan de Bantĕners voorbij, en sedert hun land door spoorwegen en andere verkeersmiddelen uit zijn eeuwen lange afzondering wordt getrokken, zal ook in dit gewest spoedig veel tot de geschiedenis gaan behooren, wat nu nog kan worden nagespoord.

Ten blijke hiervan, wensch ik een tiental *dongeng's* mede te deelen, negen afkomstig uit de Soendasch sprekende streken en één uit Noord-Bantĕn.

Bij de laatste vertelling is de tekst tevens in originali gevoegd als proeve van de zoogenaamde *basa tompe*, het volksdialect van Serang, omdat men een voorbeeld daarvan te vergeefs zal zoeken. Voor de Soendasche verhalen mocht dit onnoodig heeten, daar, hoozeer het Bantĕnsch Soendasch wel van dat der Preanger afwijkt, dit verschil niet zóó groot is, dat het voor mijn doel gevorderd wordt, ook het origineel daarvan op te nemen.

Vooraf gaan een drietal lokale sprookjes uit de afdeelingen Lĕbak, Pangdeglan (1) en Tjaringin, dan volgen eėn zestal meer algemeen gangbaren en ten slotte de tekst en vertaling der Serangsche vertelling.

Ook nu weder heeft de vriendelijke tusschenkomst van den Regent van Serang, Raden Adipati Aria Achmad Djajadiningrat, mij daartoe in staat gesteld, doch helaas is de bron, die nog zoo veel beloofde, verdroogd, aangezien de zegsman onlangs zijn aardsche bestaan heeft afgelegd.

I. DE OUDE BEWONERS VAN GOENOENG ANTĔN.

In de afdeeling Lĕbak, distrikt Lĕbak, onderdistrikt Tji-keujeup, ligt een desa genaamd Goenoeng antĕn.

In lang vervlogen dagen, verhaalt men, was het de gewoonte der bewoners van dit dorp, hun dooden noch de ritueele wasschingen, noch eenige andere voorbereiding tot het hiernamaals te doen ondergaan, evenmin als hun lijken te begraven. In tegenstelling daarvan bracht men het stoffelijke overschot in een hurkende houding — *digodjodkeun* — en plaatste het daarna, met een gestreept weefsel overdekt, in een loodsje.

Na verloop van één nacht werd dan de doode een tijger.

Kan men dit bewijzen?

Luister!

Op zekeren dag, lang geleden, trokken drie mannen, geboortig uit Tjaringin, van Leuwi oepih naar Tji-keujeup.

Bij Goenoeng antĕn gekomen, durfden zij, aangezien zij zich in een tijgerstreek bevonden, uit vrees van door deze dieren overvallen te zullen worden, de reis niet voort te zetten. Derhalve traden zij het dorp binnen, met het doel er te overnachten.

't Geviel, dat omstreeks *magrib*, juist een lijk naar de

(1) Van den stam *degla*. Paneglan hoort men ook; grondwoord *negla*. *Degla* = *negla*, een open uitzicht hebbend, gevend; *pangdeglaän*, *paneglaän*, Bellevue. Pandĕglang is onjuist; de afleiding van *pandé gĕlang* ongerijmd.

daartoe bestemde loods werd gebracht en daarin op de boven omschreven wijze, met het hoofd naar het westen gekeerd, werd nedergelegd.

Even daarna vroeg ons drietal, deze loods tot nachtverblijf te mogen bezigen, hetgeen hun echter geweigerd werd, dewijl het verboden was dit stulpje tot slaapplaats te bezigen, aangezien het uitsluitend tot lijkenhuis bestemd was. Wilden zij in het dorp zelf een onderkomen zoeken, dan stond hun zulks vrij.

Edoch de Tjaringiners drongen op verlof tot overnachten in de verboden loods aan, zoodat de dorpelingen ten laatste zeiden: „als jullie je dan niet gezeggen laat, *masa bodo*, maar op 't oogenblik is de loods bezet. Bevindt die gast zich morgen ochtend nog aldaar, dan moeten jullie hem tot jullie straf begraven."

Daarop betrok het drietal de loods.

De reden waarom zij met alle geweld daarin hun intrek wilden nemen was, dat zij wisten dat daarin thans een lijk lag, en zij zich persoonlijk hoopten te overtuigen of hetgeen aangaande de bewoners van Goenoeng antĕn verteld werd, waar was.

Binnengetreden, troffen zij het lijk inderdaad op de bekende plaats aan, met de knieën opgetrokken, op den rug gelegd onder een gestreepten doek en met het hoofd naar het westen; 't was een manslijk.

Daarop legden zij zich in den oosterhoek, aan het voeteneinde van den doode neder, hielden zich muisstil en deden alsof zij vast sliepen, zonder evenwel het lijk uit het oog te verliezen.

Omstreeks middernacht verschenen er drie tijgers, die na driemaal rond de loods geschreden te zijn, deze binnentraden; vervolgens stapten zij over het lijk heen en lekten dit de voeten. Daarna verwijderden zij zich om niet terug te keeren.

Een oogenblik later stond het lijk op.

„*Halĕwah!*" schreeuwden de drie; het lijk legde zich neder; insgelijks deden de spieders en hielden zich weer slapend.

Hetzelfde voorval herhaalde zich tot driemaal toe; toen daagde de morgen.

Nadat het licht geworden was, onderzochten de wakers het lijk, waaraan niets bizonders ze zien was, dan alleen dat zich boven den stuit een 'n vadem lange staart, gelijk aan dien van een aap, vertoonde.

Spoedig daarop kwamen de dorpelingen om te kijken of de doode er nog was, en toen zij zagen dat zulks het geval was, gelastten zij den Tjaringiners, overeenkomstig de afspraak, het lijk te begraven; weigerden zij, dan zouden zij hun beletten huiswaarts te keeren.

Dies waren de gasten wel gedwongen dit te doen; zij wieschen het lijk, vulden neus en ooren daarvan met boomwol, wikkelden het in de witte lijkwade, verrichtten de *salat* voor den doode, en begroeven het cadaver vervolgens.

Sedert dien werd het ook te Goenoeng antĕn gewoonte, de afgestorvenen volgens den Moslimschen ritus ter aarde te bestellen, en worden zij dus geen tijgers meer.

Thans de beteekenis der vertelling.

De oud-indonesische gewoonte om zich van zijn lijken te ontdoen, die heden zelfs nog bij enkele heidensche stammen bestendigd bleef, was deze naar de wildernis te brengen om aldaar tot prooi van het wilde gedierte te worden; begraven deed men niet.

Ook op Java was dit voorheen algemeen in zwang; *njetra* heette het gebruik met een sanskrietwoord, terwijl de plaats waarheen het lijk werd gebracht, met den naam van *tĕgal setra* werd aangeduid.

Natuurlijk kon de Islâm, die in normale gevallen begrafenis van een doode als onmisbare voorwaarde tot de opstanding eischt, dit gebruik niet langer dulden; er moest derhalve een middel tot reactie daartegen worden uitgedacht, dat gevonden werd in de voorstelling, dat allen, die de oude gewoonte bleven huldigen, van de hemelsche zaligheid zouden uitgesloten blijven, doordat zij na hun dood in tijgers veranderden. Die uitspraak behoefde echter gewaarmerkt te worden; zoo ontstond boven verhaald sprookje.

Dat ook Lĕbak indertijd eenmaal zijn *tĕgal setra* gehad heeft, bewijst ons o. a. het voor eenige jaren ledig gehaalde heiligdom Tjandi, dat met meerdere steenen doodenbeeldjes in de *godjod*-houding voorgesteld, was bezet.

II. DE SPINSTER EN DE KAT.
(Het vrouwtje in de maan).

In overoude tijden was ereis een jager, die een mooie, witte poes bezat.

Op zekeren ochtend, bezigde hij tot het verrichten van een natuurlijke behoefte een klapperdop, welke vervolgens door de kat werd leeggelikt, tengevolge waarvan Minette zwanger werd.

Toen haar tijd vervuld was, baarde zij een beeldschoon meisje, dat onverwijld door den jager als kind aangenomen werd, omdat hij wel wist dat het kindje, hetzij dan onbewust, toch middellijk door hem was verwekt geworden.

Zoowel het meisje als de kat werden door hem van al het noodige voorzien en beiden had hij even lief.

De kat harerzijds zorgde uitstekend voor de kleine en lekte haar al zoogend.

Toen het meisje den leeftijd van zeven jaren bereikt had, nam de jager zich een vrouw, die in hooge mate jaloersch was, doch haar man ten zeerste vreesde.

Op zekeren dag, toen onze jager weder het veld in zou gaan, vertrouwde hij haar het meisje en de kat ter verzorging toe met den last goed op beiden te passen en volop te eten te geven.

Genoemde vrouw was onbekend met het feit, dat de kat de moeder van het meisje was; zij waande deze overleden.

Zoolang de man thuis was, betoonde zij zich bizonder lief tegen het tweetal, maar nauw was hij heengegaan of zij sloeg beiden en onthield haar alle voedsel. Liep het tegen het tijdstip van de terugkomst van den jager, dan klopte zij den rijstkorf op het hoofd van het meisje uit, zoodat

heur haren vol kruim geraakten en als dan de vader was verschenen en vroeg: „heeft *ènè* het goed gehad?" dan antwoordde zij: „kijk maar eens, de rijst zit haar zelfs tot in 't haar".

Gaf zij haar iets te eten, dan was dit echter nog maar *kedjo kamaroenggi*, d. i. rijst met asch vermengd, doch de man geloofde natuurlijk, dat het den twee aan niets ontbrak.

Intusschen bleef de kat vol zorg voor haar kind. Was de man vertrokken en mishandelde de vrouw het meisje, dan blies zij en vloog zij de vrouw aan om haar te krabben, zoodat deze genoodzaakt werd het beest van zich af te slaan.

Eens, toen de jager weer was uitgetrokken, ging het meisje naar den waterkant en wel naar een plek waar veel *noenoek*-boomen stonden, wier rijpe vruchten staag in den stroom vielen en dan werden medegevoerd.

Onderweg begon de kat, die zij onder den arm droeg, te zingen:

„*amis teuing boeah noenoek,*
batan kedjo kamaroenggi,
pamere amboe ing tere."

d. w. z. zoet zijn de *noenoek*-vruchten, beter dan de *kamaroenggi*-rijst, die de stiefmoeder geeft.

Eenigen tijd nadat het meisje was heengegaan, kwam de jager thuis en vroeg: „waar zijn het kind en de kat?"

„Ze zijn gaan baden in de rivier," antwoordde de vrouw.

Toen het middag geworden was, en beiden nog niet waren teruggekomen, ging de man eveneens naar het water om ze te zoeken.

Nadat hij een kwartier te vergeefs aan den oever had rondgespeurd, hoorde hij een meisjesstem, die zong:

„*amis teuing boeah noenoek,*
batan kedjo kamaroenggi,
pamere amboe ing tere."

Rond ziende, ontwaarde hij het meisje in den top van een *niboeng*-palm gezeten met de kat in haar schoot, dat maar bleef door zingen.

't Was een bizonder hooge *niboeng* en de man schreed naar deze toe, zijn dochter onder tranen smeekend naar omlaag te komen. Zij weigerde echter en terwijl zij maar steeds door zong, rees de *niboeng* al hooger en hooger.

Derhalve klom de jager in den boom om zijn kind zelf naar beneden te halen, maar hij kon haar niet bereiken, daar de *niboeng* onderwijl steeds wies en zoo geleidelijk tot den hemel opsteeg.

Toen de *niboeng* de maan tot op den afstand van een klapperstam lengte genaderd was, daalde een gouden ladder uit dit hemellichaam tot op den top van den boom, waarlangs het meisje met haar kat voort opklom; dan verdwenen zij in de maan.

De jager beproefde haar te volgen, maar toen hij den kruin van den boom bereikt had, kon hij noch verder omhoog gaan, noch nederdalen. Derhalve trachtte hij de maan te grijpen, doch miste, en vond aldus den dood.

Op hetzelfde oogenblik manifesteerde zich een damp, welke genaamd wordt *sarataoen*, hetgeen beteekent: *sangsara sataoen*, d.i. een jaar lang leed, omdat van het tijdstip dat het meisje de *niboeng* beklom, tot dat zij de maan bereikte, juist een jaar verliep.

In de maan werd het meisje en haar kat door de *widadari*, die koningin der maan is ontvangen, welke haar opdroeg dagelijks garen te spinnen; de kat hielp daarbij.

Maar ziet, dit garen wilde maar niet gereed komen, dan warde het ineen, dan brak het af, en zoo zal het blijven tot aan den ondergang der wereld.

Is het volle maan, kijk dan maar eens daarnaar, en ge zult daarin gezeten zien, een oud vrouwtje met een spinnewiel en een kat; dit vrouwtje is Nini anteh, de spinster.

III. DE TIJGERS VAN TJI-BALIOENG.

Ieder weet, dat het zuidelijke gedeelte der afdeeling Tjaringin, vooral het schaars bevolkte, westelijke stuk

daarvan, een tijgerland bij uitnemendheid is, of gelijk de bewoners zeggen *harimbit*. Vandaar dan ook dat bedoelde landstreek dikwijls met den naam van *kĕbon maoeng* wordt aangeduid.

Dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat de tijgers aldaar nagenoeg ongestoord leven en zich derhalve ongehinderd vermenigvuldigen kunnen.

Deze voor de hand liggende verklaring is echter geenszins die der Tji-balioengers en Bantĕners in het algemeen: zij schrijven dit aan een gansch andere reden toe en wel de volgende.

Voorheen was het regel, dat wanneer een Tji-balioenger den laatsten adem uitgeblazen had, hij eerst in een *bobongkong* en vervolgens in een tijger veranderde.

Zoodra iemand overleden was, werd hij begraven, doch na verloop van één nacht, barstte het graf met een knal open en als men dan 's morgens ging kijken, bevond men in het midden daarvan een opening, waaruit tegen *magrib* een rookwolkje gelijk de *saratoen* [1]) opsteeg, ter lengte van een strootje.

Nadat deze damp opgetrokken was, verscheen uit de opening iets in de gedaante van een *djangkrik*, die al voortspringende zich uitbreidde tot den omvang van een kikker, welke weghippend zoo groot werd als een tijger, die op zijn beurt de afmetingen van een mensch aannam, doch loopend op de handen en met de beenen in de lucht. Onder den arm droeg dit zijn lijkkleed, maar neus en ooren waren nog met boomwol opgestopt.

Zulk een wezen heette *bobongkong*, en iederen nacht ging het dorpwaarts om de eieren uit de kippennesten te stelen en jonge hoenders te rooven.

't Gevolg was dan ook, dat de dorpers, uit vrees voor deze monsters, reeds met *magrib* de deuren sloten en zich doodstil hielden tot *soeboeh*, dewijl op dat tijdstip de *bobongkong* naar hun graven terugkeerden.

---

[1]) Zie bladzijde 137.

Hadden genoemde *bobongkong* aldus gedurende veertig dagen het land onveilig gemaakt, dan werden zij in ontvangst genomen door tijgers van Pakoean, die hun *sahadat* op hen toepasten, waarna zij, als deze tot hun doordrong, voorgoed tijgers bleven.

Hoe weet men dit?

Door de volgende gebeurtenis.

Een man van Tji-balioeng, zekere Pa Entjok, rijk aan *hoema's*, die echter op een dag afstands van zijn dorp gelegen waren, had tot bewaking van zijn velden, daarop een op hooge *awi bitoeng* staand wachthuisje gebouwd.

Dezer voege was dit gemaakt, het rustte op vier hoekstijlen met een paal in het midden, welke laatste *tihang goeroe* heet.

Toen de rijst begon te rijpen, hield hij voortdurend wacht om te voorkomen, dat het gewas overdag door de vogels en 's nachts door de wilde zwijnen beschadigd werd; zijn eten werd hem uit het dorp gebracht.

Op zekeren nacht overleed een buurman van Pa Entjok en veranderde in een *bobongkong*, die na veertig dagen rondwarens, door vier tijgers van Pakoean werd afgehaald. Dan verwijderden zij zich en wel aldus: voorop schreden twee tijgers naast elkaar, achter hen, in het midden, liep de *bobongkong* met zijn beenen in de lucht en dan volgden de twee andere tijgers, eveneens naast elkander gaande; de *bobongkong* droeg daarbij zijn lijkkleed onder den arm en had den neus en ooren opgestopt.

Hun weg leidde langs Pa Entjok's wachthuisje.

Sedert Pa Entjok zijn *saoeng* betrokken had, hield hij ijverig wacht, steeds met zijn tromplader in den aanslag naar het wilde gedierte uitkijkend. En iederen avond, strijk en zet te vijf uur, klom hij op naar het wachthuis, waarna hij den ladder, die daartoe toegang gaf, optrok, omdat, liet hij dezen staan, tijgers naar boven zouden kunnen klimmen.

Verliet hij het hutje 's morgens te zes uur, dan legde hij

den ladder daaronder en ging met het geweer over den schouder het veld in.

Aldus stonden de zaken, toen hij zich op zekeren avond verlaatte. 't Was reeds *magrib*, toen hij bij de *saoeng* kwam. Hij zette zijn geweer tegen de *tihang goeroe* om den ladder op te kunnen stellen en klom daarop in groote vrees, wijl hij geheel alleen was, onmiddellijk naar boven, waarna hij den ladder ophaalde.

Eerst omstreeks *isa* herinnerde hij zich, dat hij zijn geweer vergeten had, doch hij durfde niet naar beneden te gaan om het te halen, aangezien het zoo donker was.

Omstreeks twee uur, nadat de maan was opgegaan, kwamen de zooeven genoemde tijgers met den *bobongkong* aangestapt. Zij traden onder het hutje, waarna ieder hunner een hoekpost tot zitplaats uitkoos, terwijl de *bobongkong* bij de *tihang goeroe* ging liggen.

Van deze tijgers bekleedde er een den rang van *patih*, de tweede dien van *pangoeloe*, terwijl de beide overigen als getuigen optraden.

Dan zeide de *patih* tot den *pangoeloe*: „de tijd van dezen *bobongkong* is thans vervuld, hij moet dus de *sahadat* leeren; fluks, *pangoeloe*, leer hem deze."

„Er zou wel eens een mensch in het hutje kunnen zijn," hernam de *pangoeloe*, „en wanneer onze *sahadat* door een mensch gehoord wordt, is het uit met ons rijk, dan zullen wij door hem overwonnen worden en het in den strijd tegen hem afleggen."

„In dit nachtelijke uur," hervatte de *patih*, „durft geen mensch in de *saoeng* te verblijven."

Daarop ging de *pangoeloe* naar den *bobongkong* toe, nam hem het lijkkleed af en verwijderde ook de boomwol uit zijn neus en ooren. Vervolgens beval hij hem op te staan en sprak hem zijn *sahadat* voor. Driemaal deed hij dit, zonder dat de *bobongkong* het begreep.

Pa Entjok, die alles hoorde, begreep de *sahadat* echter heel goed.

Verveeld door de onbevattelijkheid van den *bobongkong*, sprak de *patih* weer tot den *pangoeloe*: „*pangoeloe*, welke wapens van de menschen vrees jij wel het meest?"

„De kris", zeide de *pangoeloe*.

„En jullie, getuigen, voor welke wapenen ben jullie het bangst?"

„Voor de lans", antwoordden zij. -

„Ik", dus weer de *patih*, „vrees geen van beiden, voor den kris niet, omdat als ik er in bijt deze als halfgare rijst smaakt, voor de lans niet, wijl deze zoo'n lang handvat heeft, en ik er dus gemakkelijk ontrukken kan. Maar wel ben ik bang voor dat ding, dat in de verte poef! doet en dicht bij pats, omdat je 't niet ziet."

Toen ze een tijdje zoo voort gepraat hadden, stootte de *bobongkong* Pa Entjok's geweer, dat tegen den middenstijl stond, om.

De *pangoeloe* raapte het op, zeggend: „he, wat is dit."

Al kijkend peuterde hij aan den haan.

De *patih* loerde onderwijl in den loop en riep: „kijk, er is een gat in, maar donker van binnen."

Terwijl hij nog spiedde, trok de *pangoeloe* bij ongeluk af: tek, paf! en de kogel vloog dwars door den kop van den *patih*, die morsdood viel.

Meteen zetten de drie tijgers met den *bobongkong* het op een loopen; vallend en weer opstaand, renden zij in doodsangst weg; *sroet*, ontviel hun de ontlasting, *wer*, ontliep hun het water, en de *bobongkong*, met zijn lijkkleed onder den arm, kreet maar: „*aja oetja! aja oetja! aja oetja!*" d. w. z. er is een mensch.

Pa Entjok, boven in zijn hutje, lachte zich slap en brulde: „tijgers! *bobongkong*!"

Ten slotte. Wanneer zulk een *bobongkong* de *sahadat* begrepen had, werd hij naar Pakoean gevoerd om zijn opwachting bij den koning der tijgers, genaamd Mahadewa, te maken. Daar werd hem alsdan een ander gewaad gegeven, te weten een baadje en een broek, terwijl gelijktijdig zijn

gestalte veranderde; de *bobongkong* namelijk verdween en een tijger kwam ervoor in de plaats.

Hij, die een veelkleurig stel ontving, werd een santjang-tijger, wien een bont gestreept te beurt viel, een rood en zwart gevlekte tijger.

Dat ook dit sprookje een uitvloeisel van de reactie van den Islâm tegen het oudere Çiwaïsme is, behoeft geen lang betoog, immers Mahadewa, d. i. Çiwa, de oppergod onder het Neo-Hindoeisme, wordt hier voorgesteld als koning der tijgers.

IV. KOENTIANAK.

Lang geleden was ereis een koning wiens gemalin zwanger werd en derhalve hartstochtelijk naar *lampĕni*-bladeren verlangde.

De koning was buitengemeen jaloersch, van daar dat men in de kraton slechts vrouwelijke bedienden aantrof.

Zoo dan droeg hij twee vrouwelijke *panakawan's* op, berg en bosch af te zoeken naar de begeerde bladeren en niet terug te komen, vóór dat zij deze gevonden hadden. Deden zij zulks toch, dan hadden zij het leven verbeurd.

Voort maakten beide vrouwen zich op: zij liepen bosch in bosch uit en berg op berg af, door ravijnen en langs kronkelwegen, doch 't was te vergeefs, zij troffen de gezochte bladeren nergens aan.

Dit maakte haar van streek met het gevolg, dat zij den juisten naam der bladeren vergaten en deze *pĕli* (1) gingen noemen. En waar al haar nasporingen vruchteloos bleven, jammerden zij maar:

„*daoen pĕli, daoen pĕli,*
„*hajang amat daoen pĕli.*" (2)

Nadat zij, dus doende, al meer dan een maand rondgezworven hadden, deed vermoeidheid haar onder een pinangboom uitrusten.

(1) *pĕli* is hier Javaansch, Soendasch *sirit*.
(2) „*pĕli*-blad, *pĕli*-blad, wij verlangen zoo zeer naar *pĕli*-blad."

Op zekeren dag elkaar verlangend te luizen, maakten zij het haar los. Tegelijkertijd viel er een bladscheede uit den boom, die beider ruggen doorboorde.

Van schrik en pijn maakten zij een luchtsprong en kreten: „*pĕli, pĕli*."

Bovendien was heur kommer groot, omdat zij de gezochte bladeren niet gevonden hadden; keerden zij huiswaarts dan wachtte haar de dood, deden zij zulks niet, verderf in het woud.

Daarom dan ook besloten zij maar terug te gaan.

Ten paleize weergekeerd, juist met *magrib*, beviel de koningin van een prins. Doch uit vrees voor den koning durfden de vrouwen niet binnengaan en bleven rond de woning waren.

En zoo doende spraken zij af, het mannelijke lid van het zooeven geboren knaapje te ontvreemden en dit daarna den koning aan te bieden.

Te middernacht, toen alles sliep, drongen zij de kraton binnen en sneden het kind de schaamdeelen af, zoodat het stierf.

's Anderen ochtends maakten zij haar opwachting bij den vorst, zeggend: „hier is het *pĕli*-blad, dat u ons tot groente gebood te halen."

De koning ontstelde, toen hij de gedaanteverwisseling der beide vrouwen ontwaarde, die daar voor hem traden met loshangend haar, en een gat in den rug, doch nam niettemin het hem gebodene aan.

Maar nauw had hij gezien, dat dit de schaamdeelen van zijn kind waren en vernomen dat dit overleden was, of hij beval de beide vrouwen te onthalzen en haar lijken in de wildernis te werpen. Daarna werden beiden *koentianak's*.

Sedert dien is het bij de kampoengbevolking gewoonte geworden, dewijl *koentianak's* steeds op den *pĕli* van pasgeboren kinderen uit zijn, een pinangbladscheede en een *pitjoeng tjeleng* (1) tot haar verdrijving aan te wenden. De bladscheede, omdat zij daardoor getroffen werden, de *pitjoeng*

(1) Een vrucht.

tjeleng omdat die een gat in den rug heeft, gelijk dat in dien van de *koentianak's*. [1]

Als gevolg hiervan dienen hoogzwangeren, zoo zij 's nachts uit gaan, een mesje, een houwer, een lans, dan wel een *bĕbĕdoelan* [2] van pinangbladscheede gesneden bij zich te dragen, opdat zij voor *koentianak's* gevrijwaard blijven.

Pas bevallenen geeft men ter bescherming een bladscheede en een *bĕbĕdoelan* bij zich in bed.

Een ander middel om *koentianak's* ver te houden is een zwarte *saroeng*, zoomede een werpnet.

Aldus vertelt men:

V. KOENTIANAK.

Een echtpaar bewoonde een zeer afgelegen stulp; de vrouw was zwanger, voelde omstreeks *asar* de weeën opkomen en zond derhalve haar man om een vroedvrouw.

Toen hij omstreeks *isa*, gevolgd door die baker, uit het naburige dorp terugkeerde, had zijn vrouw bereids het leven aan een knaapje geschonken.

Ietwat verwonderd door het hooren van een kinderstem, loerde hij, mitsgaders de vroedvrouw, eens door de spleten van den wand, alvorens binnen te treden.

Zoo was het, dat hij een vrouw in huis ontwaarde met loshangende haren en een gat in den rug, die het gestorte bloed oplikte en den zuigeling al om en om keerde.

Dies zeide de vroedvrouw: „'t is een *koentianak*."

Vervolgens trad zij binnen en sloeg naar de *koentianak* met een zwarten heupdoek.

Het spook vloog omhoog, doch raakte in een aan den strekstijl opgehangen werpnet verward en viel zich daarop te pletter.

Van daar dat in de dorpen gebruik werd, dat zoodra een

(1) Zie voor een variant mijn Soendasche Schetsen, blz. 128.

(2) *Bebedoelan*, een stukje *aepih* met evenwijdige kalkstreepen beteekend, vermoedelijk voorheen in den vorm van een ever = *bedoel*.

vrouw staat te bevallen, zij een zwarte saroeng aantrekt terwijl in haar legerstede een werpnet opgehangen wordt.

Vervolgens beleest de helpende *doekoen* haar, ten einde der *koentianak* nog meer schrik aan te jagen, met deze *sisinggah djadjawokan*: (1)

„*Bismillahirachmanirachim,*
Sang ratoe goelindoeng djagat,
Indoeng gorong narowongan,
Sang ratoe aria poleng,
Sang ratoe balagbagan,
Sang ratoe ridat rĕnjeh,
Sang ratoe bolong tonggong."

Hetgeen ik meen te verstaan:

„In den naam van Allah, den Goedertierenen, den Barmhartigen,

Heilige vorstin en de schaduwen der wereld (de plaatsen waar de *koentianak's* heeten te vertoeven als onder boomen enz.)

Moeders met een groot gat (in den rug) behept,

Heilige vorstin vrouwe geruit weefsel (ter verdrijving der *koenti*),

Heilige vorstin van in groot patroon gebatikte doek (bijv. *parang roesak*), als boven.

Heilige vorstin oogend meesmuilend (uit jaloezie),

Heilige vorstin met een gat in den rug."

't Gevolg daarvan is, dat de *koentianak*, de wenkbrauwen optrekt en een huilmond zet, niet durft te naderen en wegvliegt.

VI. KOLEANGKAK.

(Falco Pondiricianus).

Een arme weduwe had een mooie dochter. Haar gebuur was een landman, wel niet rijk maar toch voldoende vermogend om te kunnen leven; deze bezat een flinken zoon.

Op een goeden dag stelde de landman der vrouw voor, beide kinderen een paar te laten worden.

---

(1) Elders *djampe*.

„Wel," antwoordde de vrouw, „indien de jongen het eenvoudige voor lief wil nemen en er niet tegen opziet, voortaan in een hut van gevlochten klapperbladeren te wonen, is 't mij goed."

„Dat komt er niet op aan", hernam de boer, „daarom verloven wij de kinderen thans en laten ze het volgende jaar trouwen."

Dus kwamen zij overeen en van dat oogenblik werd de weduwe door den landbouwer in beter doen gebracht, daar hij voor haar onderhoud en kleeding zorg droeg.

Op zekeren dag echter werd zij zwaar ziek en kreunde voortdurend om pisang, die evenwel niet in huis was.

Ten einde raad liep daarop haar dochtertje naar de buren om zulk een vrucht te vragen, daar het huis van haar aanstaanden schoonvader een post ver verwijderd was, doch niemand wilde er haar een geven. Wel werd zij daarentegen uitgescholden.

Onverrichter zake keerde zij derhalve terug.

Omstreeks middernacht overleed haar moeder, waarop zij het lijk in een hoek legde en met een dienbord en een oude mat bedekte.

De buren deden alsof zij niets bemerkten en hielden zich op een afstand.

Het meisje deed den geheelen nacht geen oog dicht en beweende haar moeder.

Tegen *soeboeh* hoorde zij eenig gestommel in den hoek, waarin zij haar moeder had afgelegd en toen zij met den ochtend ging kijken, was het lijk verdwenen; waar ze ook zocht, nergens was het te vinden.

Naast het hutje der weduwe stond een *rangdoe*-boom en niet lang na het boven verhaalde, klonk uit de bovenste takken:

„*koleangkak! anak,*
oelah sok tjeurik-tjoemeurik,
toetoerkeun kalangkang indoeng."

Dit werd zingend gesproken en toen het meisje omhoog keek, ontdekte zij daarin een valk — deze was haar moeder, die in zulk een vogel veranderd was.

Al zingend op bovenstaande wijze:

„koleangkak! kindje,
schei toch uit met door te schreien,
en volg moeder's schaduw,"

vloog de valk van boom tot boom. Haar dochtertje liep mede, en eindelijk streek de wouw neer op een *kadoe*-boom, nevens de woning van den landman.

Daar veranderde zij haar refrein in:

„koleangkak ki-warang,
koleangkak nji-warang,
geus sakieu bagdja koela,
anak mah njerenkeun bae." (1)

De landman en zijn vrouw waren ten zeerste verbaasd, toen zij een valk dus met de stem der weduwe hoorden zingen. Vervolgens klom de man naar boven om de vogel te grijpen, maar deze vloog weg en steeg daarna rechtstreeks tot den hemel op.

Even later kwam haar dochter aangesneld; zij vertelde het voorgevallene en werd onverwijld met den zoon van den landman getrouwd.

Een jaar zoowat verliep, toen vroeg op zekeren dag de jonge echtgenoot aan zijn vrouw hem te luizen, doch zij weigerde zeggend: „indien gij bestendig met mij verbonden wilt blijven, vraag dan daarom niet, want zulks is volstrekt verboden krachtens den laatsten wil mijner moeder, die luidt: luis je man niet, want anders zal je terugkeeren tot je oorsprong en ware gestalte, en opstijgend tot het uitspansel, de gedaanteverwisseling van je moeder volgen."

De man liet zich evenwel niet van zijn voornemen afbrengen en drong aan, zoodat zijn vrouw ten slotte toegaf; daarop legde hij het hoofd in haar schoot.

En terwijl zij zich aan haar bezigheid zette, begon de vrouw te zingen:

(1) „Koleangkak! schoonvader,
koleangkak! schoonmoeder,
reeds werd mijn lot aldus,
(daarom) geef ik u mijn kind over."

„koleangkak! indoeng,
oelah moelang ka kahjangan,
moen tatjan reudjeung djeung koela." (1)

Dusdoende kwamen van lieverlede vederen op haar lichaam te voorschijn en werd zij geleidelijk een *koleangkak* en vloog weg.

Middelerwijl was de man door het gedoe aan zijn hoofd en het zingen in slaap gevallen.

Ontwaakt, bespeurde hij met ontsteltenis dat zijn vrouw verdwenen was.

Tegelijkertijd hoorde hij zich van het dak roepen en toespreken: „je hadt je niet door mij moeten laten luizen, hier ben ik, maar nu ga ik mijn moeder achterna."

Omhoog kijkend, zag hij een *koleangkak* op den nok zitten, die met voortneuriede:

„koleangkak kaka,
koleangkak bapa,
koleangkak amboe,
koela mah oelah disiar,
deuk noetoerkeun sakadang indoeng." (2)

Daarop vloog de wouw hemelwaarts en de man, krankzinnig van verdriet, bestierf het.

Deswegen staat het vast, dat wanneer een *koleangkak* zijn roep laat hooren, het zal gaan regenen, (3) omdat deze vogels hun oorsprong nemen in een weduwe wier lijk ongebaad bleef.

Dus is de schreeuw van de *koleangkak* een uitdaging tot den regen, dewijl zij verlangt te baden.

VII. DE BLOEDZUIGERS.

Een weduwe was zwanger. Uit schaamte tegenover haar kennissen, wierp zij het kind bij de geboorte in de rivier

---

(1) „Koleangkak! moeder,
Koleangkak vader,
keer niet naar den hemel terug,
zonder dat ik er bij ben."

(2) De zin van dit rijmpje is in de onmiddellijk voorafgaande regels gegeven.

(3) Zie voor de *koleangkak* als regenvoorspeller, de pantoen Njai Soemoer Bandoeng. Verh. Bat. Gen. dl. LVIII, blz. 69.

en bezwoer het, toen het wegdreef: „kind, wanneer er iemand door 't water komt stappen, dan is deze je moeder, derhalve, zoo je wilt gezoogd worden, ga dan naar dien plonzenden mensch toe en zuig je aan hem vast."

Zoo is het, dat er thans in het water bloedzuigers voorkomen die, zoodra zij daarin iemand plompen hooren, op hem afkomen om zich aan hem vast te hechten en zijn bloed uit te zuigen.

VIII. HET PUNTJE VAN DE SPAANSCHE-PEPER EN VAN HET SIRIH-BLAD.

In lang vervlogen eeuwen was er eens een hovenier, die een beeldschoone dochter had. Zij was door een vermogenden handelaar ten huwelijk gevraagd, maar de vader wilde haar aan een koopman niet geven.

Voornoemde hovenier had zijn erf zoowel als zijn tuin zóó vol met *dadap*-boomen geplant, dat aan het bijeenvegen van het afgevallen blad niet te denken viel.

Dies zwoer hij op zekeren dag: al moet mijn dochter ook een grijs moedertje worden, krom gebogen en gaande met een stok, ik huw haar niet uit, tenzij aan hem, die mijn grond van het dorre blad kan zuiveren.

Den ochtend daarop verscheen er een man, jong en knap, flink van postuur en in een nieuw gewaad gestoken.

Beleefd begroette hij den tuinier en zeide: „*tabe, sapoen, ki-pangkĕbonan.*"

„Dank je wel, jonkman, en van waar ben je afkomstig?"

„Ik ben", antwoordde hij, „Maradja kĕling uit den hemel en kom vragen om de hand van uw dochter."

„Dat zal wel gaan", hernam de tuinman, „doch ik verbind daaraan de voorwaarde, dat ik haar slechts hem geven zal, die al het verdorde blad in mijn tuinen opruimt, zoowel het afgevallene, als dat aan de boomen."

„Ik neem het op mij", hervatte Maradja kĕling, en op 't zelfde oogenblik klom hij in een boom, verslond alle bladeren daarvan en zoo vervolgens ook van de overige boomen, zoodat

slechts de kale stammen overbleven. Dan veegde hij hof en tuin netjes aan.

Gereed met dien arbeid, werd hij door den hovenier met diens dochter in den echt verbonden. Luisterrijk was de bruiloft en daarna trok het jonge paar bij den tuinier in.

Tegen middernacht begon de bruid hevig te krijten en te roepen: „help toch vader, gauw moeder help toch."

Moeder riep uit haar kamer terug: „bler niet, meid, dat is nu eenmaal aldus als een jonkman en een maagd samenkomen, je moeder heeft dat vroeger met je vader ook doorgemaakt."

Zij verkeerde namelijk in de meening, dat haar dochter voor 't eerst gemeenschap met haar man had.

Evenwel, toen zij 's morgens eens ging kijken, vond zij het kind dood, de buik was opengereten, de ingewanden hingen naar buiten en het geheele bed was vol bloed. Bovendien bleek Maradja kĕling verdwenen, daarentegen zag zij een rups zoo dik als een rolkussen met tanden ter grootte van bijlen. Nu werd haar duidelijk, dat die Maradja kĕling metterdaad de koning der rupsen was, uit den hemel neergedaald om alle blad op te vreten.

Men ging daarop de rups te lijf met pieken, men hieuw hem met houwers, men beukte hem met knuppels, doch hij bleek onverwondbaar voor wapens.

Dan druppelde men topjes van sirihbladeren en puntjes van spaansche peper in de oogen van de rups, tengevolge waarvan deze onmiddellijk den geest gaf.

Van daar de gewoonte om bij het gebruiken van sirih en spaansche peper eerst het puntje daarvan te verwijderen.

IX. DE DORPER EN DE KJAI.

Lang geleden, toen de stad Bantĕn pas gesticht was en er wel veel bosschen maar nog geen wegen waren, wilde een man van de Zuid graag een Kjai ontmoeten, die in den kraton vertoefde.

Zoo dan zou hij op weg gaan naar dien godsdienstonderwijzer, doch liet zich eerst door een kampoenggenoot inlichten, hoedanig hij zich in tegenwoordigheid van dien eerwaarde te gedragen had en wat hij hem als eeregeschenk moest aanbieden.

Genoemde dorpsgenoot was namelijk reeds te Bantĕn geweest, doch een gannef.

Hij zeide tot den vrager: „ge moet *sirih* en *nangka*-bladeren meenemen, daarvan houdt de Kjai het meest en bij hem toegelaten, moet je *sila* en de *sĕmbah* maken. Dit gedaan, schuif je de gave naar hem toe. Denk er aan, dat de Kjai kenbaar is aan een langen kinbaard."

Vervolgens leerde hij hem *sila* en de *sĕmbah* maken.

Welgemoed ging onze dorper daarna op het pad, met een flinke vracht *sirih*- en *nangka*-bladeren.

Te Bantĕn gekomen, keek hij zich de oogen uit aan al het moois dat hij aanschouwde.

Voortstappend langs de *aloen-aloen*, ging hij kratonwaarts.

Nu wilde het geval dat op de *aloen-aloen* een groote bok graasde met een lange sik en zijwaarts afstaande horens.

Ei, dacht de dorper, dat is de Kjai en op hem toeloopend in gebukte houding, riep hij: „*tabe, sapoen, ki Kjai*."

Toen de bok een stem hoorde en de bladeren zag, kwam hij blatend aangeloopen.

De dorper, meenend dat hij aangesproken werd, *sila*'de dadelijk en maakte de *sĕmbah*, zeggend: „ik ben van de Zuid en kom mijn opwachting bij u maken, terwijl ik u tegelijkertijd deze *sirih*- en *nangka*-bladeren aanbied, waarvan u zooveel houdt. 't Zijn alle jonge *nangka*-bladeren en 't is met zorg uitgezochte *sirih*."

De bok viel dadelijk op de bladeren aan en begon ze op te eten.

Weer sprak daarop de dorper met een *sĕmbah*: „ik ben maar alleen herwaarts gekomen en bracht geen makker mee."

Zoodra de bok alles opgegeten had, blaatte hij andermaal.

„Heer," antwoordde de man, „dat ik maar zoo weinig

meebracht, is omdat ik niet meer dragen kon," en weer hief hij de handen tot de *sëmbah* op.

Meteen sprong de bok op hem los en gaf hem een stoot tegen het voorhoofd, die hem achterover deed tuimelen.

Dadelijk stond onze dorper op en al *sëmbah*'end achteruitgaande, vroeg hij: „mag ik maar heengaan heer, ik wil naar huis, doch zal zorgen, wanneer ik terugkom, vier pikoel's bladeren mede te brengen."

Thuis gekomen vroegen zijn dorpsgenoten, hoe hij het gehad had.

„Heel goed," antwoordde hij, „de Kjai was bizonder vriendelijk, totdat hij de bladeren opgegeten had. Toen werd hij boos, gaf me een stoot die mij deed vallen, en zeide: „waarom heb je zoo weinig meegebracht."

Zijn makkers geloofden hem natuurlijk, maar de gannef lachte hem uit. [1])

---

[1]) Door bijzondere omstandigheden zal het sprookje Pandji Kelaras eerst in de volgende aflevering verschijnen.

Red.

BATOE DARAH MOENING.

Eene Kalang-legende van West-Borneo

DOOR

A. H. B. AGERBEEK.

Contrôleur B. B.

(Met eene plaat).

Tijdens een verblijf in de Maleische kampong Nanga Serawai, gelegen in de Melawi rivier in de onderafdeeling Melawi, afdeeling Sintang, welke plaats in vier dagen met eene prauw van uit Nanga Pinoeh, de standplaats van den besturenden ambtenaar van bovenvermelde onderafdeeling, te bereiken is, vernam ik, dat vijf minuten gaans van den pasanggrahan een steenencomplex is, waaraan zoowel door de Maleische als Dajaksche bevolking bovennatuurlijke kracht wordt toegekend. Die steenengroep is aldaar bekend onder den naam van „Batoe Darah Moening", waaraan de volgende legende verbonden is:

In vroegeren tijd leefde er te Nanga Serawai eene vrouw, Darah Moening genaamd, die een zoon baarde wien men den naam schonk van Boedjang Moenang. Aan niemand was het bekend wie de vader van Boedjang Moenang, noch hoe diens naam was.

In zijne jeugd stond Boedjang Moenang als een stoute jongen bekend; hij was erg opvliegend van aard en had allerlei streken, waardoor hij dikwijls oneenigheid kreeg met zijne speelmakkers. Hij toonde echter een gezonden geest te bezitten, hetgeen niet weinig de jaloezie zijner vrienden opwekte.

Bij eene woordenwisseling, welke hij bij het spelen met zijne kameraden kreeg, verweten dezen hem dat hij een buiten den echt verwekt kind was; „wat geven al je kundigheden", zoo spraken zij tot hem, „je zult steeds de schande dragen een onecht kind te zijn." Dit deed hem in woede ontsteken. Hij rende huiswaarts en kwam al huilende bij zijne moeder. Tot haar sprak hij:

„Moeder, mijne kameraden verwijten mij een onecht kind te zijn; vertel mij wie en waar mijn vader is en hoe hij heet, opdat ik hen bij dergelijke verwijten kan antwoorden en bewijzen, dat ik geen buiten den echt verwekt kind ben."

Zijne moeder wilde hem echter, zijn jeugdigen leeftijd in aanmerking nemende, niet de ware toedracht der zaak vertellen en zeide hem dat zijn vader sinds jaren op reis was gegaan; waarheen wist zij niet, daar zij nooit meer eenig bericht na zijn vertrek had ontvangen. Deze opheldering stelde Boedjang Moenang tevreden.

Eenigen tijd nadat dit gesprek had plaats gehad, was Darah Moening aan het weven, toen door onhandigheid de spoel door den vloer van de op palen staande woning op den grond viel. Zij droeg Boedjang Moenang, die zich in huis bevond, op naar beneden te gaan, ten einde het gevallen voorwerp op te rapen en binnen te brengen. Haar zoon voldeed aan haar verzoek, doch in plaats dadelijk terug te keeren, bleef hij nog een oogenblik beneden spelen, terwijl zijne moeder op de spoel wachtte ter voortzetting van haren arbeid. Zij, hem spelend ziende, maakte zich boos en wierp met een stuk hout naar hem, waardoor zij hem aan het hoofd verwondde. Toen zij zag, dat de wond bloedde, kreeg zij medelijden met hem; zij begaf zich naar beneden, om Boedjang Moenang naar boven te dragen en te verplegen. De wonde genas eenige dagen daarna en liet slechts een litteeken achter.

Eenige jaren verliepen toen Boedjang Moenang zich tot zijne moeder wendde, aan wie hij vergunning vroeg, zijn vader te mogen zoeken. Hij dreigde bovendien zelfmoord

te plegen, indien zij hem hare toestemming weigerde. Alle overredingen van Darah Moening baatten niet: hij zou en moest op reis om zijnen vader te vinden.

Kort daarop vertrok hij; vele jaren verliepen, doch zijne moeder hoorde niets meer van hem. Tijdgenooten van Boedjang waren reeds zeer oud geworden; volwassen personen die Boedjang nog als kind gekend hadden, waren reeds gestorven. Doch Darah Moening bleef steeds even jong.

Te Java aangekomen zijnde, reisde Boedjang Moenang het geheele eiland af, doch vergeefs; zijn vader trof hij daar niet aan. Hij besloot naar de Oeloe Lawai (Z. en O. afdeeling van Borneo) te gaan, allicht zou hij daar zijnen vader aantreffen. Met een penadjabprauw, een vaartuig met hoogen voor- en achtersteven, en vergezeld door eenige Javanen, ging hij op reis, doch kwam, daar hij het vaarwater niet kende, aan den mond van de Kapoeas-rivier.

Na deze rivier en de Melawi, een zijrivier van de Kapoeas, opgevaren te zijn, bereikte hij Nanga Serawai. Hij kende, hoewel hiervandaan afkomstig, deze streek niet, daar hij bij den aanvang van zijn reis nog zeer jong was en sedert zijne terugkomst te Nanga Serawai vele tientallen jaren verloopen waren.

Boedjang Moenang zag er ondanks zijn leeftijd toch nog zeer jeugdig uit. Reeds had hij eenige maanden te Nanga Serawai vertoefd, toen hem ter oore kwam dat aldaar een zeer mooie vrouw leefde, Darah Moening geheeten; hij besloot haar het hof te maken ten einde later met haar in het huwelijk te treden, niet wetende dat deze jonge vrouw zijne moeder was.

Na met haar in kennis gekomen te zijn, bezocht hij haar dikwijls in hare woning en deed al wat mogelijk was om hare liefde te winnen. Zij toonde van haren kant ook hem genegen te zijn en spoedig waren zij het eens geworden om te trouwen.

Eens dat Boedjang Moenang zijn geliefde een bezoek bracht, verzocht hij haar hem te luizen. Zij stemde er in

toe, doch na een oogenblik er mede bezig te zijn geweest, ontdekte zij een litteeken op het hoofd. Op hare vraag hoe Boedjang Moenang daaraan gekomen was, deed hij haar het verhaal van het vallen der spoel en de opdracht van zijne moeder die op te rapen, gelijk reeds hierboven beschreven is.

Darah Moening ontstelde hevig en sprak: „Dan zijt gij mijn zoon, die reeds zoolang op reis is en thans tot mij is teruggekeerd.” Boedjang Moenang geloofde dit eerst niet, doch nadat de vrouw hem het geheele verhaal verteld had, moest hij het wel aannemen.

Zijn reisgenooten en kennissen deelde hij het een en ander mede: dezen gaven hem den raad, van het huwelijk met deze vrouw af te zien, wilde hij zich niet den toorn der goden op zich halen. Doch Boedjang Moenang noch Darah Moening wilden iets van scheiden weten, zij hielden te veel van elkander om af te zien van het voorgenomen huwelijk.

Een dergelijke bloedschande, Soembang laban, werd gestraft met versteening van man en vrouw. Er bestond echter een middel om te trachten de goden met zich te verzoenen door oprichting van een stellage, podja, waarin eetwaren worden geplaatst als zoenoffer aan de goden. Een podja is een bak, staande op eenen paal; de bak wordt gevuld met eetwaren en spijzen van kip bereid, welke beesten te voren onder het uitspreken van gebeden zijn geslacht. Deze handelingen worden verricht in tegenwoordigheid van de genoodigde gasten, die voor deze gelegenheid ten eten gevraagd worden.

Boedjang Moenang, van geene scheiding willende weten, besloot een podja op te richten. Reeds was de bak gereed en zou de laatste hand gelegd worden aan den paal, toen hij in een onoplettend oogenblik met zijn bijl missloeg en zich aan het schaamdeel verwondde. Darah Moening die zag dat Boedjang Moenang veel bloed verloor, snelde toe en wilde met de hand de wonde dekken, toen plotseling de zon verduisterde, een zwaar onweder uitbrak en Boedjang

Moenang, Darah Moening en de podja versteenden. Op den achtergrond van bijgaande foto, treft men de versteende podja aan, waarin de paal zich bevindt; voor de podja Boedjang Moenang, links ervan Darah Moening, terwijl de kleine uitgeholde steen tusschen hen in een versteende sirihdoos moet voorstellen.

De bovennatuurlijke kracht die men aan die steenen toeschrijft, is de volgende:

Indien men de steenen verplaatst of oneerbiedig behandelt, dan breekt er een zwaar onweder los of overstrooming, met het gevolg dat veel vernield wordt. Zoo moet de Controleur Dirksen in 1879 de steenen naar Nanga Pinoeh gebracht hebben, ondanks het aandringen van de hoofden en bevolking het niet te doen, daar zij vreesden dat er ongelukken zouden gebeuren. Weldra begon de Melawi-rivier te rijzen en binnen enkele dagen was het water zoo hoog, dat de woningen en ladangs werden overstroomd en men zich in vaartuigen moest redden. Eerst toen de steenen te Nanga Serawai waren teruggebracht en op de oude plaats opgesteld, begon het water te zakken. Aldus het verhaal.

Eenige maanden geleden ontving ik een schrijven van het te Nanga Serawai geplaatste districtshoofd, mij meldende dat hevige rukwinden boomen hadden ontworteld en er eene woning was ingestort. Voorts deelde hij mij mede dat men dadelijk onderzocht heeft of er iets gebeurd was met de Batoe Darah Moening waarop bleek dat men de steenen voorstellende Darah Moening en Boedjang Moenang met vuil en speeksel van sirih had besmeerd. Op bijgaande foto is een omgevallen boom zichtbaar, welke bij die gelegenheid is ontworteld. Een stuk van de podja — het afgebrokene ziet men op den grond — werd afgeslagen.

De Familie van Hayam Wuruk.

DOOR

Dr. N. J. KROM.

In de laatste aflevering van de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië (7: IX p. 337 sqq.) zet Professor Kern zijn vertaling en bespreking van eenige zangen van den Nāgarakrĕtāgama voort. De beschouwingen door hem vastgeknoopt aan de vermelding van 's konings familieleden, geven mij aanleiding tot eenige opmerkingen, die ik hier laat volgen.

Ik begin met den vijfden zang, waarin de dichter ons van de zusters des vorsten verhaalt. Met weglating van al, wat niet ter zake dient, is de inhoud deze, dat achtereenvolgens vermeld worden (ik laat met opzet de dubbelzinnige manier van opsomming van het oorspronkelijke staan):

eerste couplet: de vorstin van Lasĕm, de dochter van de vorstin van Daha en van Rājasa, Indudewī genaamd.

tweede couplet: de vorstin van Pajang, de dochter van de vorstin van Jīwana en van Warddhana.

Wie de hier genoemde ouderenparen zijn, is duidelijk genoeg. De vorstin van Jīwana is de bekende Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwarddhanī, moeder van Hayam Wuruk en regentes gedurende diens minderjarigheid, terwijl met Warddhana Kṛtawarddhana, 's konings vader, bedoeld is. Desgelijks is de vorstin van Daha de zuster der regentes, dus 's konings tante en Rājasa haar man, voluit Wijayarājasa geheeten. Doch een andere kwestie is, van hoeveel „zusters" hier eigenlijk sprake is. Volgens Profesor Kern van drie;

hij nummert: 1. de vorstin van Lasĕm, 2. Indudewī, dochter van 's konings oom en tante, 3. de vorstin van Pajang, eigen zuster van den koning. Indudewī zou dan dezelfde persoon zijn als Hayam Wuruk's gemalin, van wie ook bekend is, dat zij de dochter was van Wijayarājasa, en die gevoegelijk als „jongere zuster" mee kan tellen.

Nu komt het mij echter voor, dat ook een andere opvatting mogelijk is.

In de eerste plaats lijkt het mij niet waarschijnlijk, Prapañca's wijze van dichten in aanmerking genomen, dat hij op zoo onregelmatige wijze één regeltje aan 's konings oudste zuster, dan twee aan zijn gemalin en vervolgens een heel couplet aan de jongste zuster zou wijden. Men zie slechts hoe mooi symmetrisch hij eerst in een zang van twee coupletten (den derden) Hayam Wuruk's ouders bezingt, dan in een even langen zang diens oom en tante, hoe na den vijfden zang over de zusters eerst een heel couplet over den echtgenoot der vorstin van Lasĕm, dan precies zoo'n zelfde over den man van de andere zuster volgt en hoe die beide laatste couplettten tot in bijzonderheden systematisch zijn opgebouwd: titel van den man, titel van de vrouw, naam van den man, vermelding zijner voortreffelijkheden, vergelijking van het huwelijk met dat van een godenpaar. Ligt het dan niet voor de hand ook in den vijfden zang een dergelijke symmetrie te zoeken? Mijns inziens zeer zeker; ik geloof dan ook, dat er in het geheel slechts van twee zusters sprake is, één in het eerste, één in het tweede couplet. Van beide vinden wij dan weer, in beide coupletten op dezelfde wijze, den titel, een epitheton ornans, den naam van den vader en dien van de moeder. Het eenige onregelmatige is dan, dat van de eerste zuster de naam vermeld wordt, van de tweede niet, tenzij men Īçwarī als eigennaam wilde opvatten. Dat dit laatste niet zoo geheel uit de lucht gegrepen zou zijn, blijkt daaruit, dat in dezen zelfden tijd ook het mannelijke Īçwara als eigennaam voorkomt en wel als die van Hayam Wuruks mahamantri i hino in de jaya-

pattra van Bendosari [1]). Maar aan den anderen kant is het voorkomen van een naam niet zoo bepaald noodig, waar ook bij de opsomming der kinderen in den zesden zang van één den naam verzwegen wordt.

Er is meer. Bedoelde de dichter drie personen, waarvan de tweede geen eigen zuster van den koning was, doch de eerste wel, dan was er niet de minste aanleiding om pas bij de derde zuster te vermelden, dat zij de dochter van Hayam Wuruks ouders was, hetgeen zij immers met de eerste gemeen zou hebben. Heeft men echter slechts met twee te doen, waarvan de eerste geen eigen zuster was, dan wordt de tegenstelling volkomen duidelijk. En dat de dichter een tegenstelling bedoeld heeft, maakt hij ook kenbaar door die nog eens te onderstrepen met den laatsten regel: un sākṣāt annja tĕkap nirang narendra.

Wat nu overigens de koningin betreft, valt op te merken, dat waar zij verder genoemd wordt, van haar wel gezegd wordt dat zij de dochter is van Wijayarājasa, doch nergens, wie haar moeder is. Zang VII van den Nāgarakrĕtāgama spreekt alleen van „swaduhitā nṛpati Wijayarājasottama", gelijk de Pararaton (29 : 17) slechts vermeldt: „bhaṭara prabhu angalap putri bhra Prameçwara". Was zij werkelijk een dochter van 's konings tante geweest, dan zou de dichter niet nagelaten hebben dit te vermelden, eerder dan den naam des vaders, waar zij immers juist door de moeder verwant zou zijn geweest aan de koninklijke familie. Den naam der koningin meen ik te vinden in het Susumnadewi van den zevenden zang (in den achttienden wordt slechts van Çrī Sudewī gesproken), een opvatting, welke eertijds ook die van Prof. Kern was blijkens zijn artikel in de Indische Gids van 1903.

Om al deze redenen meen ik dus den vijfden zang zóó te mogen interpreteeren, dat Hayam Wuruk twee zusters had, waarvan de jongste zijn zuster naar den bloede was

1) Nog niet uitgegeven; een transcriptie komt voor in de epigraphische nalatenschap van Dr. Brandes.

en de oudste eigenlijk de dochter was van zijn tante en oom. In het feit, dat zij zijn „zuster" heet, hoewel zij het naar onze begrippen niet was, ligt niets verwonderlijks, als wij bedenken, dat de tante in kwestie in het begin van den vierden zang wel 's konings „moeder" heet: „muwah ibu haji sang narendra" enz. Het eenige bezwaar tegen mijn opvatting is de mededeeling van den Pararaton, die Hayam Wuruk en zijn beide zusters kinderen van dezelfde moeder noemt (27: 19 sqq.). Echter hebben zoowel Dr. Brandes in zijn uitgave als Prof. Kern er op gewezen met hoeveel omzichtigheid men de mededeelingen van den Pararatonschrijver over familierelaties moet gebruiken en speciaal in dit geval, waar ook de tijdgenoot, klaarblijkelijk volgens de heerschende opvattingen, een moeders zusters dochter „zuster" noemt, kan men het den zooveel verder afstaanden kroniekschrijver niet euvel duiden, als hij niet zoo precies op de hoogte is. 1)

Wij gaan nu over tot het volgende geslacht, de kinderen van Hayam Wuruk en zijn zusters, die opgesomd worden in de tweede helft van den zesden zang, zonder dat er echter duidelijk bij verteld wordt bij welke ouders deze kinderen hooren. Het eerst worden genoemd „de vorst die te Wirabhūmi heerschte" en de prinses Nāgarawarddhanī. Dan staat er, dat de rantĕn van den koning, dus zijn zuster, tot zoon had Wikramawarddhana en ten slotte volgt: „de jongste, de vorstin van Pajang, haar jonge spruit is prinses Surawarddhanī". Eindelijk vermeldt de zevende zang als kroonprinses, dochter van koning en koningin, Kusumawarddhanī, gehuwd met Wikramawarddhana.

Om dit alles te verstaan, zoekt Prof. Kern de hulp van

---

1) In verband met deze zaak wijs ik ook nog even op de uitdrukking „sapta prabhu" in de inscriptie van 1273 (Zie Tj. Singasari, Oudh. Onderz. dl. II p. 38). Is de boven gegeven opvatting van zang V juist, dan is het niet moeilijk zeven vorstelijke personen aan te geven, die bedoeld konnen zijn: de met name genoemde Regentes, haar zuster, hun beider mannen, Hayam Wuruk en zijn twee zusters; deze drie laatsten waren in dat jaar natuurlijk nog niet getrouwd, zoodat hun echtgenooten nog niet meegeteld hoeven te worden. Ook moet de grootmoeder van Hayam Wuruk niet meegerekend worden, daar deze blijkens Nāg. zang II in 1272 overleden was.

den Pararaton. Daaruit blijkt (29: 18), dat Hayam Wuruk bij een rabihaji een zoon had Bhre Wirabhumi en bij de koningin een dochter, Bhre Lasĕm sang ahayu, later gehuwd met aji Wikrama, één der namen van Hyang wiçeṣa, 's konings opvolger in de heerschappij. Zonder aarzelen kunnen wij dus aannemen, dat Kusumawarddhanī dezelfde is als Bhre Lasĕm sang ahayu en dat „de vorst van Wirabhuni" eveneens de reeds bekende onechte zoon van Hayam Wuruk is. En waar Nāgarawarddhanī onmiddellijk na den vorst van Wīrabhūmi en vóór de kinderen van 's konings zusters genoemd wordt, ligt het ook voor de hand haar te identificeeren met Kusumawarddhanī. Desgelijks zal Wiramawarddhana dezelfde moeten zijn als Hyang wiçeṣa. De vraag is slechts van wie hij een zoon is, want dit wordt niet met zooveel woorden in het gedicht vermeld. Zijn moeder heet slechts de „zuster des konings" en waar nu de dichter, na deze zuster en haar zoon vermeld te hebben, voortgaat met name de vorstin van Pajang en haar dochter Surawarddhanī te noemen, lag het voor Prof. Kern voor de hand in die eerste niet nader aangeduide „zuster des konings" de vorstin van Lasĕm te zien. Wij zouden op die manier dus krijgen:

Wīrabhūmī en Nāgarawarddhanī, kinderen van Hayam Wuruk, Wikramawarddhana, zoon van de vorstin van Lasĕm, Surawarddhanī, dochter van de vorstin van Pajang.

Wel klopt dat dan niet precies met het bericht van den Pararaton, dat het huwelijk van de vorstin van Lasĕm kinderloos noemt en Wikrama opgeeft als zoon van haar zuster van Pajang, maar het gezag van den tijdgenoot gaat natuurlijk boven dat van den lateren kroniekschrijver.

Maar bij het verder doorlezen van het gedicht, kwam het mij voor alsof ook de tijdgenoot, Prapañca zelf, de boven gegeven interpretatie niet toelaat. Bij de beschrijving van Majapahit vermeldt de dichter nauwkeurig de paleizen der vorstelijke personen en zoo komt hij er ook bij een, waar de gemaal der vorstin van Pajang woont „saha yugala

saputraputrikā", met een zoon en een dochter dus. Een dochter, dat komt uit, maar de zoon? Onze eerste gedachte is, of misschien ook een schoonzoon bedoeld kan zijn, maar dat de jonge spruit van de jongste zuster van den in 1256 geboren koning in 1287, het jaar van het gedicht, niet gehuwd geweest kan zijn, spreekt van zelf. Men zou mij kunnen tegenwerpen, dat in het slot van den zevenden zang toch wel van een huwelijk van de kroonprinses met Wikramawarddhana gesproken wordt.

Ik geloof echter niet, dat daar van een reeds voltrokken huwelijk sprake is. Er staat:

sākṣāt dewata dewatī sira n'atĕmu ahĕlĕm anukani twas ing jagat,

waarbij dadelijk opvalt dat „ahĕlĕm", later. Kan dit iets anders beteekenen dan dat hun later huwelijk als dat van een god en een godin, vreugde zal schenken aan het rijk? Wij hebben hier te doen met een verloving op jeugdigen leeftijd, doch de personen in kwestie zijn nog kinderen. Ook het feit, dat Wikramawarddhana den titel van opperrechter heeft, moet ons zijn ouderdom niet te hoog doen stellen; dat kan een titel geweest zijn zonder meer, evenals Jayanāgara wel vorst van Kadiri heette, toen hij nauwelijks een jaar oud was (Zie Zang XLVII).

Ook bij de vorstin van Pajang kan van een schoonzoon dus nog geen sprake zijn, zoodat wij hebben te zoeken naar een echten zoon. En nu blijkt het dat van de vijf ons ter beschikking staande namen drie meisjesnamen zijn, terwijl van de beide prinsen de éene, Wīrabhūmi, ongetwijfeld Hayam Wuruk's zoon is. De eenige mannelijke afstammeling die overschiet, is Wikramawarddhana en zoo worden wij wel gedwongen te erkennen, dat niemand anders dan deze laatste de ongenoemde zoon van de vorstin van Pajang kan zijn, met andere woorden, dat de Pararaton toch een juist bericht gaf toen hij aji Wikrama Bhre Pajang's zoon noemde, en dat de boven gegeven opvatting van den zesden zang onjuist moet zijn.

Hoe moeten wij dien dan verklaren? Laten wij in het oog houden, in de eerste plaats dat Prapañca meermalen blijk geeft van niet uit te munten in vaardigheid om zijn gedachten helder weer te geven en in de tweede plaats, dat het publiek, waarvoor hij schreef, beter op de hoogte was van al die familierelaties en hem dus gemakkelijker kon begrijpen dan wij. Is het niet mogelijk, dat zijn bedoeling deze is geweest: „'s Konings zuster had Wikramawarddhana tot zoon, namelijk de jongste, de vorstin van Pajang, en bovendien was haar jonge spruit prinses Surawarddhanī?" Door de bewuste plaats op deze wijze te verklaren, bereikt men dat de dichter zoowel met zich zelf als met den Pararaton in overeenstemming is. Onze conclusie is dus deze: dat de vorstin van Lasĕm kinderloos was en dat zoowel Wikramawarddhana als Surawarddhanī kinderen waren van 's Konings zuster van Pajang.

In den Pararaton worden geen twee, doch drie kinderen van Bhre Pajang opgenoemd: 1. Hyang wiçesa of aji Wikrama, de man van Bhre Lasĕm sang ahayu, 2. een dochter Bhre Lasĕm sang alĕmu, gehuwd met Bhre Wīrabhūmi. 3. een dochter Bhre Kahuripan. In aanmerking genomen, dat in den Nāgarakrĕtāgama de dochter van de Pajangsche vorstin een „jonge spruit" genoemd wordt, mogen wij aannemen, dat toen ter tijd deze dochter, Surawarddhanī, nog een klein kind was. Heeft de Pararaton gelijk met de opgave, dat er drie kinderen geweest zijn, en er is geen reden om aan de juistheid daarvan te twijfelen, dan ligt het voor de hand te veronderstellen, dat bij het verschijnen van Prapañca's gedicht de jongste dochter nog niet geboren was. Met andere woorden, wij zouden Surawarddhanī gelijk kunnen stellen met Bhre Lasĕm sang alĕmu en van Bhre Kahuripan aannemen, dat zij nog niet bestond. Doch ook omtrent deze laatste is het mogelijk nog iets naders te weten te komen.

Er is namelijk nog een bron, die een korte aanwijzing geeft omtrent Hayam Wuruk's familie. Dat is de zooge-

naamde oorkonde Van Lansbergen, een praçâsti van Hayam Wuruk van het jaar 1295. Daar lezen wij aan het slot [1]) „pâduka bhaṭâra çrî Râjarawarddhanî mwang yugalanira çrî Raṇamanggala, apan çrî Râjasawarddhanî duhitâ sangkeng sânak pamungsu de çrî Hayâm Wuruk, muang çrî Raṇamanggala putra sangkeng sânak agraja de çrî mahârâja" (het verband doet er hier verder niet toe). Er is dus sprake van een zekere Râjasawarddhanî, dochter van 's konings jongste broeder of zuster, en van haar gezel, Raṇamanggala, zoon van 's konings ouderen broeder of zuster. Een dochter van 's konings jongste zuster is gemakkelijk te vinden, het moet de Bhre Lasĕm sang alĕmu of de Bhre Kahuripan van den Pararaton zijn. Doch wie kan die zoon van 's vorsten ouderen broeder of zuster zijn? Een oogenblik is men geneigd aan de oudste der zusters, de vorstin van Lasĕm, te denken, zoodat deze per slot toch weer wel een zoon gehad zou moeten hebben, wat in het voorafgaande juist gebleken was niet het geval te zijn. Maar dat deze wijze van oplossing een zeer verkeerde zou zijn, wordt weer van elders duidelijk en wel uit het begin van den Arjunawijaya [2]). Daar toch wordt diezelfde Raṇamanggala met name genoemd en van hem gezegd dat hij is „bhrâtrâtmaja" van den koning en tegelijk „mantu sakeng arîki wĕkasan de çrî narendrâdhipa," dus behalve schoonzoon van 's vorsten jongere zuster (of broeder) de *broeders*zoon van den koning. Over een broeder van Hayam Wuruk evenwel zwijgt de Nâgarakretâgama, die immers slechts de beide zusters vermeldt. Evenmin spreekt de Pararaton over een eigen broeder van den vorst. En zoo zouden wij niet weten wat te doen, ware het niet, dat het feit, dat in de inscriptie wel de prinses der vorstelijken titel van pâduka bhaṭâra draagt, doch Raṇamanggala dien mist, ons op de gedachte bracht, of hier niet van een onwettigen broeder sprake kan zijn. En werkelijk lezen wij in den Pararaton (29: 24) het volgende:

1) Versl. en Meded. Kon. Ak. van Wetensch. 2: X p. 77 sqq., cf Pararaton p. 127.
2) Zie Pararaton p. 128.

„hana putranira Bhre Tumapĕl, duk kṣatriya raden Soṭor. . . . aputra sira mijil raden Sumirat." Dus 's konings vader had een zoon, raden Soṭor, klaarblijkelijk niet bij de koningin, en deze kan zeer wel 's konings „broeder" genoemd zijn in de inscriptie zoowel als in Mpu Tantular's gedicht. Is deze onderstelling juist, dan zou raden Soṭor's zoon, dezelfde, die in den Pararaton raden Sumirat heet, geen andere moeten zijn dan de ons bekende Raṇamanggala. Wanneer wij nu over geen gegevens meer beschikten, zouden wij deze veronderstelling moeten laten voor wat zij is en niet verder kunnen komen dan het aannemen van haar mogelijkheid. Maar het toeval heeft gewild, dat wij in staat zouden zijn in dezen de proef op de som te nemen. Van Raṇamanggala weten wij, dat hij gehuwd was met Rājasawarddhanī, dochter van 's konings jongste zuster. Welnu, in den Pararaton zien wij, dat raden Sumirat huwde met Bhre Kahuripan, de jongste dochter van 's konings jongste zuster, de vorstin van Pajang. Zonder aarzelen kunnen wij dus Raṇamanggala met raden Sumirat, en Rājasawarddhanī met Bhre Kahuripan gelijk stellen.

In het kort samengevat zijn dus onze resultaten, aangevuld met wat reeds bekend was, de volgende:

Koning Kṛtarājasa, de stichter van Majapahit, had behalve zijn kinderloos overleden zoon Jayanāgara twee dochters, waarvan de oudste genaamd was Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwarddhanī, na haar broeders dood regentes van het rijk en meer bepaaldelijk vorstin van Jiwana of Kahuripan, gehuwd met Raden Cakradhara, welke den koningsnaam voerde van Kṛtawarddhana en resideerde te Siṅghasāri of Tumapĕl. Uit dit huwelijk sproten twee kinderen, koning Hayam Wuruk, als vorst Rājasanāgara, en de vorstin van Pajang, terwijl bovendien Kṛtawarddhana bij een andere vrouw een zoon Raden Soṭor had. De tweede dochter van Kṛtarājasa was Rājadewi Mahārājasā, vorstin van Daha. Uit haar huwelijk met Raden Kudamĕrta, alias Wijayarājasa, vorst van Wĕngkĕr, werd één dochter geboren, Indudewī, vorstin van Lasĕm en gehuwd met Raden

Larang, genaamd Rājasawarddhana, vorst van Matahun; dit laatste huwelijk bleef kinderloos. Bij een andere vrouw had Wijayarājasa nog een dochter, Susumnadewī, de gemalin van Koning Hayam Wuruk.

Voor het derde geslacht hebben wij dus rekening te houden met de afstammelingen van 1. Hayam Wuruk en Susumnadewī, 2. de vorstin van Pajang, 3 Raden Sotor.

1. Hayam Wuruk en zijn gemalin hadden een dochter Kusumawarddhanī of Nāgarawarddhanī, ook genaamd Bhre Lasĕm sang alayu, gehuwd met haar neef Wikramawarddhana (zie beneden). Een bijwijf schonk den koning nog een zoon, vorst van Wīrabhūmī.
2. 's Konings zuster van Pajang had uit haar huwelijk met Raden Sumana, ook genaamd Singhawarddhana als vorst van Paguhan, een zoon en twee dochters. De zoon, Hyang Wiçesa of Wikramawarddhana, vorst van Mataram, was gehuwd met de kroonprinses en zou dientengevolge zijn oom, den koning opvolgen in de heerschappij; van de dochters was de oudste, Sūrawarddhanī alias Bhre Lasĕm sang alĕmu gehuwd met den vorst van Wīrabhūmi, 's konings onwettingen zoon, terwijl de jongste Rājasawarddhanī of Bhre Kahuripan heette.
3. Raden Sotor had een zoon Raden Sumirat, ook genaamd Raṇamanggala; deze huwde met Rājasawarddhani, zooeven vermeld.

Ter verduidelijking kan men ten slotte dezen stamboom opstellen:

(Kĕrtarajasa).

Kĕrtawarddhana = Raden Cakradara = Bhre Tumampel buiten dit huwelijk:

geh. met Tribhuwanottungadewi Jayawisnuwarddhani = Bhre Kahuripan

Rājadewī Mahārājasā = Bhre Daha

geh. met Wijayarājasa = Raden Kudamĕrta = Bhre Wĕngker buiten dit huwelijk.

Raden Sotor

Rājasanāgara = Hayam Wuruk geh. met Susumnadewī buiten dit huwelijk:

uit dit huwelijk:

Bhre Pajang geh. m. Singhawarddhana = Raden Sumana = Bhre Paguhan

Indudewī = Bhre Lasĕm geh. met Rājasawarddhanī = Raden Larang = Bhre Matahun.

Susumnadewī = Paduka çori geh. met Rājasanāgara.

Raṇamanggala = Raden Soemirat geh. met Rājasawarddhanī

Bhre Wirabhūmī geh. met Surawarddhanī

Kusumawarddhanī geh. met = Nāgarawarddhanī = Bhre Lasĕm sang ahayu

Wikramawarddhana = Hyang Wiçeṣa

Sūrawarddhanī = Bhre Lasĕm sang alĕmu geh. met Bhre Wirabhūmī.

Rājasawarddhanī = Bhre Kahuripan geh. met Raṇamanggala

De afbeelding van het Mahākṣobhya-beeld te Soerabaja.

Aan het slot van zijn artikel over de inscriptie op het in het Kroesenpark te Soerabaja staande Mahākṣobhya-beeld uitte Professor Kern den wensch dat door de zorgen van het Bataviaasch Genootschap eene afbeelding van dat beeld mocht gemaakt worden. (Zie bl. 108).

Die wensch is vervuld, doch niet zonder bezwaren.

Het beeld toch is voor den photograaf allerongunstigst gelegen: in een donker boschje, moeilijk toegankelijk, op een steenen voetstuk, op een heuveltje. Mr. A. Paets tot Gansoyen, wiens welwillende tusschenkomst niet te vergeefs werd ingeroepen, berichtte dat men zich bezwaarlijk eene moeilijkere opname kan voorstellen. Het lid der Oudheidkundige Commissie Leydie Melville meldde omtrent de gesteldheid van het beeld dat het hoofd met fijn mos bedekt is, de lijnen der oogen geschonden, een gedeelte van den neus en de ooren afgebroken zijn, en het lichaam met boreh besmeerd en met bloemen omhangen is.

Toch is het gelukt een tweetal afbeeldingen van het bijkans in duisternis gehulde beeld te maken!

De eene — de photo van het beeld met zijne omgeving — is genomen door de welbekende photografen-firma Kurkdjian-opvolgers; een kunststuk zelfs voor een vakphotograaf. De andere — het beeld alleen, van voren en opzijde — is te danken aan den heer L. A. Molijn, die geen moeite heeft gespaard om den wensch van Professor Kern en van het Bataviaasch Genootschap in vervulling te doen gaan.

Het lijkt der vermelding waard de wijze, waarop genoem-

de heer te werk is gegaan, eenigszins uitvoerig mede te deelen. Daar het beeld in dicht geboomte staat en uitsluitend bovenlicht krijgt, terwijl zijlicht werd vereischt, werd het weinige licht opgevangen op een grooten reflector van wit papier van $1^1/_2$ M. in het vierkant, welk papier gespannen was op een horizontaal draaiend raam, dat ook verticaal kon omgezet worden. Naar gelang van het invallend bovenlicht moest de reflector gesteld worden; hiermede werden een geheelen morgen proeven genomen, totdat ± 11 ure een goed moment kwam, hoewel de reflectie op het matglas duidelijk zichtbaar was. Als achtergrond is een scherm gemaakt van lichtgrijs met calcarium bestreken doek; ook werd eene drie M. hooge stelling vervaardigd, waardoor de photograaf op gelijke hoogte met het beeld kwam te staan. De tijd van expositie was vier secunden; de soort der platen is: Illford-extra-rapid.

Met groote inspanning werd dus eene afbeelding verkregen. Aan de archaeologie en iconographie is daarmede een op hoogen prijs gestelde dienst gedaan, die tevens het Bataviaasch Genootschap in staat stelde het door Professor Kern aan het Tijdschrift afgestaan artikel behoorlijk te illustreeren.

Red.

Geschiedenis der Preangerlanden.

PRIANGAN.

De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811, door Dr. F. de Haan, Landsarchivaris te Batavia.

Uitgegeven door het Batav. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Eerste Deel, XVIII, 496* en 354 bladzijden. (Overzicht en Personalia) G. Kolff & Co., Batavia, Mart. Nijhoff, 's Gravenhage, gedr. ter boekdr. G. Kolff & Co. Batavia 1910.

In het begin van 1900, bij Gouvernementsbesluit van 21 Januari No. 11, werd aan den toen reeds eenigen tijd aan het Landsarchief werkzamen Dr. F. de Haan de opdracht verstrekt „een historisch onderzoek in te stellen naar den oorsprong en de ontwikkeling, de werking en de gevolgen van het door de Oost-Indische Compagnie ten opzichte van de Preanger Regentschappen gevolgd stelsel". Die opdracht was uitgelokt door de Directie van het Bataviaasch Genootschap, die den 18en December 1899 besloot zich tot de Regeering te wenden met het verzoek bedoeld werk aan den heer De Haan op te dragen, nadat in die vergadering betoogd was dat een dergelijke arbeid „een gewenschte aanvulling zoude zijn op het Overzicht van de Geschiedenis der Preanger Regentschappen van den Heer O. van Rees, Verhandelingen Bat. Gen. deel 39, en zonder twijfel ook een verrassend licht zou verspreiden over nieuwere toestanden".

Tien jaren waren sedert dien verstreken, toen de heer De Haan kon mededeelen dat zijn arbeid, waaraan hij met onderbreking van twee jaar, die hij aan ander werk besteed

had, gedurig had gewerkt, gereed was (brief van 21 October 1909, opgenomen in Notulen 1909, bl. 169): met den druk van het eerste deel werd in het begin van Januari dezes jaars begonnen, en een halfjaar later is dat deel verschenen.

Een onophoudelijke arbeid van acht jaren dus. Beantwoordt het resultaat, dit deel en het nog te publiceeren drietal deelen, aan den langen duur en den ernst van dien arbeid? Eene nauwgezette lezing van het pas verschenen deel geeft op deze vraag antwoord, ook voor het gedeelte des werks dat nog het licht zal zien.

Het eerste deel nu bevat: 1°. eene beschrijving der platen, 2°. een overzicht van het resultaat van het onderzoek, 3°. eene verzameling *Personalia* bevattende levensbijzonderheden omtrent *a.* alle Gecommitteerden tot en over de zaken van den Inlander, *b.* alle Preanger Regenten uit den Compagniestijd, *c.* en andere in het werk optredende personen, 4°. eene lijst van gebruikte afkortingen, 5°. een Register op de Personalia, 6°. een vergelijkend Register der Gouverneurs-Generaal en der Gecommitteerden over den Inlander.

Deze zes bestanddeelen van het boek zullen wij kortelijk beschrijven.

De beschrijving der platen vestigt al dadelijk den indruk van ernstige overweging van het illustratiemateriaal. Er zijn afbeeldingen welker totstandkoming de vrucht is van jaren lang zoeken en verzamelen, zooals met name die der verschillende handteekeningen, welke uit testamenten, contracten en andere verholen bescheiden moesten vergaard worden; bij sommige, zooals die van het grootzegel van G. G. en Raden (No. 3) en de aankomst van den gecommitteerde Smith te Tjimanggis (No. 18), is de toelichting bijkans eene kleine verhandeling geworden.

Na dit gedocumenteerde gedeelte volgt het Overzicht, een sober, door geen noten, aanhalingen of bewijsplaatsen overladen verhaal van al wat geschied is in de Preanger van de dagen der Mataramsche overheersching tot den Engelschen tijd. De auteur heeft zijn relaas in XXIX

hoofdstukken verdeeld, waarvan *zes* in chronologische volgorde de vestiging van het gezag der Compagnie behandelen, *negentien* den staat van zaken in de Preanger tijdens de Compagnie beschrijven — zes hiervan zijn gewijd aan de cultures, zeven aan het bestuur, vier aan den toestand der inlandsche bevolking en twee aan andere zaken — en *vier* den toestand der Preanger tijdens Daendels tot onderwerp hebben, en, daar het Engelsche archief hiertoe geheel is benut, feitelijk de Preangergeschiedenis tot 1816 voortzetten.

De stof is dus in drie gedeelten te overzien.

I. Toen Jacatra gevallen was, wist Coen zeker niet hoe ver het gebied van den weggevoerden koning gereikt had, en tot verkenning van het nieuwe territoir was noch aandrift noch manschap; trouwens welk voordeel kon een dieper doordringen in het binnenland bieden aan de slechts op handelswinst bedachte Compagnie?

Bij tochten buiten de stad hield men zich aan bevaarbare rivieren, doch het doel was dan vooral om den toevoer van brandhout en timmerhout te beveiligen. Het land zelf was boschachtig, en van geringe aantrekkelijkheid. Dat toch landbouw zich ontwikkelde, was aan Chineezen te danken, maar omstreeks de helft der 17e eeuw waren ook aan Europeanen stukken land uitgegeven; een ieder kon krijgen zooveel hij wilde schoonmaken. Niet van de Regeering, voor wie het territoir niets dan een renteloos bezit was, ging wegenaanleg uit, maar van Chineesche en Europeesche private personen. Van oordeelkundige besturing van de uit desperado's, uit de meeste eilanden des Archipels afkomstig, bestaande bevolking der hoofdstad, was geen sprake bij eene Regeering wier taak de behartiging was van de belangen der handelsvereeniging, welker hoofdagente zij zelve was. Van den Portugees werden regelingen van inwendigen aard overgenomen, maar verschillen van minder belang liet men door de hoofden afdoen „en hield voor 't overige

het Hollandsch recht in volle vigeur voor alle ingezetenen, hetzij blank, geel of bruin".

In patria was de opvatting der bestuurstaak niet anders, aan alles lag een wantrouwen tegen den „Javaan" ten grondslag, welk wantrouwen echter geenszins verklaard kan worden uit een schuldig bewustzijn van harde behandeling.

Niettegenstaande de onveiligheid buiten de muren, grepen allengs landconcessies steeds dieper de wildernis in, maar wat achter het woud geschiedde wist niemand, en schaarsche berichten van enkele pionniers wekten geene belangstelling. Wist men in Coen's tijd dat Jacatra aan Bantam had behoord, later vestigde zich de meening dat het aan Mataram toekwam; van strijd tusschen Bantammers en Matarammers trok zich de Compagnie intusschen niets aan, wanneer slechts Batavia's naaste omgeving niet verontrust werd. Hoewel de grenzen van haar gebied ten slotte eenigszins erkend werden, kon weinig ontzag bestaan bij den inlandschen aristocraat voor de zuiver commercieele Compagnie, die met alle middelen de bereiking van haar mercantiel doel nastreefde.. Zoo is hare onwetendheid omtrent alles wat buiten de forten voorviel verklaarbaar. Toch rezen reeds stemmen die aandrongen op verandering van systeem.

Hoe de Preangerlanden waren onder de Mataramsche overheersching, wordt in Hoofdstuk II geschetst naar de schrale en troebele bronnen. Het nevelzwart verleden van Padjadjaran onopgeklaard latende, ontvouwt de schrijver den staat van zaken in de Cheribonsche gewesten onder Panembahan Ratoe, die ± 1600 aan Mataram onderhoorig werd, de ondernemingen van „den Mataram" tegen de Hollanders, en hoe hij door de gevolgen van het doortastend optreden der Hollanders tot het inzicht kwam der noodzakelijkheid van eene reorganisatie der Westerlanden, die leidde tot de verdeeling der Preanger in Regentschappen onder vertrouwde hoofden, een maatregel waarin een systeem tot oprichting van een slagboom tegen de Hollanpers te zien is. Na kortelijk uiteengezet te hebben hoe de

zoon van den Mataramschen vorst, de latere Tegalwangi, de paden zijns vaders verliet, gaat de auteur over tot de behandeling van de verhouding der Regentschappen tot den Mataramschen heer, schildert de dienstrelatie in heffingen, ontginningen, berechting, en vermeldt bevolkingsaantal en -verloop en middelen van bestaan in Galoeh, Soekapoera, Bandoeng, het later spoorloos verdwenen Parakanmoentjang, niet Tjiandjoer dat toen nog niet bestond, doch later ontstaan is uit Cheribonsche kolonies aan den weg die over het lage gebergte ten N. O. van den Gede (waarom Gedeh?) naar Batavia liep. Voor deze schets is ongetwijfeld veel materiaal doorvorscht, doch van inlandsche kronieken geen gebruik gemaakt, welk feit op de bl. 13* en 14* wordt verantwoord.

Behandelen de hoofdstukken III en IV de vestiging en de consolideering van *gezag* der Compagnie, het Ve vermeldt de invoering van haar *stelsel*.

Was tot het laatste vierde deel der 17e eeuw de Compagnie tegenover de Javaansche vorsten bijna uitsluitend koopman gebleven, na de overwinning der Makassaren, welke aanleiding werd tot de ineenstorting van Mataram en de eerste belangrijke uitbreiding van het Nederlandsch gezag op Java, veranderde zij hare houding in eene politieke, zooals gerelateerd wordt in de bladzijden waarin de gestie van Bantam en de ondernemende werkwijze van Speelman worden uiteengezet. Na de geschiedenis der Compagnie in Cheribon wordt de oorlog met Bantam slechts in zooverre aangeroerd als deszelfs gevolgen van belang zijn voor de uitbreiding van haar gezag. Het slot van hoofdstuk III is de onderneming tegen Soerapati, die lang was uitgesteld, waarschijnlijk ten gevolge van de vrees voor eenen aanval uit Engeland, waar groote verbittering heerschte over den loop der zaken in Bantam.

De moord op den gezant François Tack greep plaats, en niets anders geschiedde dan eene publicatie van opper-

hoorigheid in het oude Jacatrasche gebied; Camphuys' poging om haar te doen afkondigen in de afgestane landen bewesten de rivier van Pamanoekan had schipbreuk geleden, maar weldra werden wenken gegeven dat het noodzakelijk was de Regenten te doordringen van het bewustzijn dat de Compagnie in de plaats der erfelijke landsheeren was getreden, en behoedzaam en geleidelijk werd de overtuiging gevestigd dat de wil van G. G. en Raden wet was; een zwak optreden wellicht, maar aangemeten aan de tijdsomstandigheden die de grootste omzichtigheid geboden. Reeds jaren voordat die gewesten aan de Compagnie waren afgestaan, verklaarden de Regenten van Soemedang en Parakanmoentjang zich hare leenmannen. Eerst in 1705 vestigde het te Kartasoera gesloten contract (dat in plaat 8 afgebeeld is) het gezag der Compagnie tegenover hare inlandsche onderdanen.

Hoe zich na het gezag het stelsel consolideerde, is in nucleo aangeduid in den aanvang van hoofdstuk V, daar wordt het geleidelijke en vage ervan verklaard uit het eigenlijke wezen der Compagnie, wie het immers ontbrak aan kennis der inlandsche zaken, wier tijd aan hare principalen, niet den inlander behoorde, een standpunt dat moet aanvaard worden indien men de zaken niet scheef wil beoordeelen. Een helder begrip van de staatsrechterlijke verhouding tusschen haarzelve, de Regenten en de bevolking had de Compagnie niet; uiterst schaarsch zijn de bescheiden welke duiden op die begrippen bij G. G. en Raden.

In 1686 begon men ernst te maken met de vaststelling der politieke verhouding, tiendenheffing ontstond, en het aan Portugeesche maximen herinnerende standpunt van „gehoudenis tot feudale diensten der Javanen" *moest* onder den drang der feiten, die de werkwijze der Compagnie bepaalden, leiden tot een monopoliestelsel, en tengevolge daarvan tot een dwangcultuur van stapelproducten. Binnen enkele jaren gelukte het de Preanger het hare te doen

bijdragen tot de gemeene lasten, waartoe twee eminente mannen, Joan van Hoorn en Isaac de Saint Martin medewerkten, als commissie ter aanwijzing van gronden, welker toenemende werkzaamheid en verhouding tot de regenten ruime beschrijving vinden; wij zien den gecommitteerde over den Inlander worden uit den dualis der Commissie,* de contrôleerende soldaten als embryon van de contrôleurs uit latere tijden, de Regenten meer en meer ten tooneele komen als tusschenpersonen, en de benoeming tot „Opsigter", met al hare gevolgen, van Pangeran Aria, den tweeden zoon van den Cheribonschen Soeltan Sepoeh, een feit worden.

Hoofdstuk VI gewaagt nader van zijne rol, van de politieke gebeurtenissen na diens dood, de jurisdictie en de middelen tot bescherming van het gebied, en den Bantamschen opstand, waarvan evenwel de Preanger niet te lijden had, de onbewogen Preanger, welker bevolking der Compagnie nooit moeilijkheid in den weg legde, en in het benarde jaar 1811 zelfs geenerlei poging deed tot verandering.

II. De chronologische volgorde wordt vervangen door eene zakelijke: de behandeling der dwangcultures begint. Heeft Dr. De Haan zich tot nog toe op ook door anderen — doch nooit op deze wijze — betreden terrein bewogen, thans leidt hij den lezer op een gebied dat hij als pionnier leerde kennen uit de overstelpende massa van bescheiden in het door hem voor het eerst in die richting onderzochte, geschifte en bewerkte Landsarchief.

De landbouw, in de eerste plaats de koffiecultuur, wordt historisch behandeld in een aangenaam leesbaar honderdtal bladzijden, die vol zijn van dwang en teistering, van onkunde en slecht beheer, maar die ook uit de tijdsomstandigheden en het dubbele karakter der Compagnie als koopman tevens souverein verklaren en verontschuldigen wat veel afkeuring bij mededinger en naneef heeft gevonden, zonder dat door dezen is rekening gehouden met dien dwang der feiten of vergelijking met gelijktijdige agrarische en feodale verhou-

dingen in Europa is beproefd. Met al de gebreken die haar door systeemsfouten of inhaligheid harer beambten aankleefde, is de koffiecultuur een factor van invloed op de beschavingsgeschiedenis der Soendalanden geweest, dwingende tot duurzame nederzetting, en aanleiding gevende tot beteugeling der plundering van de bevolking door hare hoofden.

Eerst deelt de auteur mede aan welke invloeden het te danken is geweest dat de Compagnie eene haar niet bekende cultuur ondernam, die, op grootere schaal uitgegaan van den Amsterdamschen burgemeester Witsen, een verwant van Joan van Hoorn — een der vele beduidende familiebetrekkingen tusschen hooggeplaatsten in de Nederlanden en in Indië! —, aanvankelijk zuinig met wat kampongvolk gedreven, later door de Regenten, vooral dien van Tjiandjoer tot hun groot profijt aan hun volk opgelegd, ten slotte het behoud werd der door den Engelschen oorlog van allen geldtoevoer, maar ook van de gelegenheid tot overzending der koffie verstokene Compagnie.

Na een teruggang onder Van Swoll bracht de gemakkelijke cultuur ongekende voordeelen, vooral aan den regent van Tjiandjoer, er ontstond een overvloed, weldra een te veel (Mocha kon niet aan concurrenten overgelaten, grootere oogsten brachten allerlei bezwaren), waardoor een resoluut middel als gedwongen prijsverlaging genade vond ook in de oogen van Heeren XVIIen, die het te gewaagd oordeelden zóóveel geld onder de bevolking te brengen dat zij „formidabel" voor de Compagnie zou worden. Buitendien, de kas was nagenoeg uitgeput, en zoo beduidde de G. G. den hoofden dat een prijs van 5 rijksdaalders in plaats van 21 zeer voldoende zoude wezen.

De kern dezer ergerlijke zaak was echter niet enkel hebzucht.

De met klein kapitaal werkende Compagnie kon geen groote sommen steken in eene enkele onderneming, en zij miste reeds toen (1726) de energie om haar debiet uit te breiden.

Nog verder ging het verval: in 1738 moest de koffieleverancier, tevens onderdaan, genoegen nemen met eene betaling half in geld, half in rentende schuldbrieven. Doch twee jaar later werd een verstandig besluit genomen, door het bepalen van een leveringsgrens en eene verdeeling van maxima over de verschillende leveranciers, en hiermede treedt de koffiecultuur uit eene periode „van onverstand, luimen en baldadigheden", maar eerst met het optreden van De Klerk in 1777 kwamen maatregelen tot stand, die tot nadere kennismaking met de inlandsche huishouding leidden. Een onderzoek werd gelast, en weldra bleek dat de welvaart in gevaar was gebracht door de groote schulden welke de Regenten hadden moeten aangaan en dat de cultuur, waaruit de middelen moesten worden gevonden om den schuldeischer, den Gecommitteerde over den inlander, te voldoen, met den ondergang werd bedreigd. Eene commissie werd benoemd, die veel had kunnen hervormen, maar op den vooruitgang der cultuur geen invloed had — hare samenstelling (bl. 132*) maakt het begrijpelijk — hoewel toen voor het eerst werd vastgesteld hoeveel de kleine man per pikol behoorde te ontvangen.

In 1784 werd de Gecommitteerde Rolff in commissie gesteld tot rapporteering nopens de wenschelijkheid der cultuursuitbreiding; het bleek dat het grootste bezwaar lag in het gebrek aan handen en draagbeesten, wat tengevolge had dat nieuwe klassen der bevolking (menoempang's) in de gedwongen diensten werden betrokken, en met bedreigingen en orders eene belangrijke stijging werd bereikt, welke de dunbevolkte Preanger tot de kostelijkste bezitting der Compagnie maakte.

Nog meer dan de geldnood, veroorzaakte het door den oorlog met Engeland onmogelijk worden der overzending van het product den verkoop te Batavia, waardoor in het boekjaar 1797/8 reeds een overschot op den dienst van 3.000.000 gulden verkregen werd; ware minder aan de hebzucht van den Gecommitteerde toegegeven, en partij getrokken van het uitblijven van oogst in het door

slavenopstanden verlamde San Domingo, dat in minstens $^2/_3$ der wereldconsumptie voorzag, dan ware eene prachtige toekomt te verwachten geweest. Die toekomst echter werd geen dadelijke werkelijkheid; toch was de indruk der gunstige uitkomsten der gedwongen cultuur op van den Bosch het punt van uitgang voor zijn cultuurstelsel. De gretigheid der afnemers leidde tot meer zorg voor grootere aanplant dan voor hoedanigheid van het product, en bij alles wat de dikwijls absoluut onbevoegde Gecommitteerde voorstelde legde de Regeering zich in goed vertrouwen neder, totdat de overmaat van dwang en hardheid de aandacht trok, en verlichting noodwendig bleek.

De Compagnie mat de nooden en behoeften harer inlandsche onderzaten af naar de gevolgen die de koffiecultuur daarvan zoude bespeuren, een stelsel, hatelijk en aanvechtbaar in veel, maar eene belasting in gelde was onmogelijk. Zoo verviel de noodzaak om in het wezen der inlandsche huishouding door te dringen bij eene handelsvereeniging die zich bediende van het gezag der hoofden over hunne in ellende en onderworpenheid zich voor hen buigende luiden, terwijl de lessen der ondervinding buiten haar engen gezichtskring bleven, ook „omdat de nadeelige gevolgen zich nog niet in die mate openbaarden als zij dat in een meer gevorderd stadium van ontwikkeling zouden hebben gedaan".

Dat de koffiecultuur, zijdelings niet minder dan rechtstreeks, ten goede heeft gewerkt, kan niet worden betwijfeld, evenmin als mag worden ontkend dat veel kwaad is geschied, hetwelk evenwel verklaring en gedeeltelijke verontschuldiging vindt in den harden geest des tijds en het vitium originis: de twee-eenheid van koopman en souverein.

Na aldus de geschiedenis en beteekenis der koffiecultuur te hebben besproken, gaat de schrijver hare voornaamste onderdeelen na, en wel eerstens de wijze waarop zij werd gedreven, dan de werkwijze, den tuinenaanleg door opgecommandeerde troepen, de verdeeling der boompjes over elk gezin, de dwang en harde straffen bij nalatigheid (welker

barschheid geheel naar het karakter der tijden was, waarin lichamelijke tuchtiging hoogtij vierde, en de Preanger-opzieners zelven in de vreeze voor den rotan werden gehouden) om in Hoofdstuk IX het koffietransport, de voornaamste oorzaak waarom de dwangcultuur een zoo drukkende last was, uitvoerig te bespreken.

Na dat korte hoofdstuk, komen wij tot de ontwarring van eene ingewikkelde stoffe: de wijze waarop de Compagnie gewoon was de haar geleverde producten, in het bijzonder hare Preangerkoffie, te betalen, eene materie welker onaantrekkelijkheid verklaring vindt in het beginsel van een handelslichaam welks doel is zoo te ageeren, dat de opbrengst der veilingen in patria, verminderd met de onkosten aan het hoofdkantoor, de zuivere winst zou voorstellen. Maar al verduidelijkt dat beginsel veel, en al was de tijdgeest, ook in Europa, van gansch anderen aard dan nu, toch blijven voor ons het geknoei met pikoels, het onzuiver gewicht, de willekeur bij de rekeningen, de overmatige kortingen, de slordige contrôle, het bedrog met het agio, de berekening van rente op voorschotten e. d. een schandelijk bedrijf; als hoofdschuldige is daarin Siberg aan te wijzen, wiens eerloosheid alleen verborgen is gebleven doordat Daendels scheiding maakte tusschen het oude régime en zijn eigen bewind — en bovendien een zoon van hem de zwager van Koning Lodewijk's Minister van Koloniën was. (bl. 203*).

De schulden der Regenten waren onrustbarend geworden, het eenige middel van uitkomst was ze te delgen, zooals Daendels, door Siberg misleid, al heel spoedig verordende.

Die schulden worden in hun ontstaan en verloop in het XIe hoofdstuk behandeld, met kenschetsing van het door de Compagnie ook elders gevolgde systeem van leenen en woekeren in het groot, gelijk in het klein door zoo menigeen harer dienaren, die des goddelijken woords incluis, werd toegepast. Het doen aangaan van schulden door de Regenten was staatsmanskunst: eerst dan toch was de Staat verzekerd van de trouw zijner inlandsche onderdanen, wanneer dezen elken

dag met invordering der schulden konden worden bedreigd. Hoe die schulden ontstonden, en tot fabelachtige bedragen opliepen ,totdat Daendels royeering en curateele tevens gelastte, leert ons de inhoud van dit hoofdstuk, welks besommingen en berekeningen wel verre van te vervelen, ons doen ontstellen, doch nog niet in die mate als de onthullingen in hoofdstuk XVII: de gestie van den Gecommitteerde over den Inlander.

Tusschen deze twee capita liggen het XIIe tot het XVIe, welke na het vrij uitvoerig referaat kortelijk kunnen gecaracteriseerd worden.

De andere Compagnieseulturen, met name de indigo-, peper-, klapper-. kurkuma-, en kardemomculturen, hare proeven en mislukkingen, worden op de nu reeds bekende wijze behandeld, waarna in H. XIII sprake is van twee andere ondernemingen: zijdecultuur en mijnbouw, of mijnbouwhumbug, waarin de figuur van Diderik Durven in een treurig licht komt. Een lachwekkend uiteinde had vooral de zijdebemoeienis, waarin de angst voor de particuliere industrie meer dan elders aan den dag kwam.

Kort kon de auteur zijn in de behandeling der inkomsten van anderen oorsprong, welke uit het bezit der Preanger Regentschappen voortvloeiden, aangezien „de Compagnie de rechten harer souvereiniteit niet veel meer aandacht waardig keurde dan de plichten": in het oogspringend bij de territoriale rechten in die landen uitgeoefend is de nonchalance waarmede de baten werden prijsgegeven aan ambtenaren en hoofden. Meer uitvoerige bespreking erlangen de belangrijke middelen zout en opium, in welker historie veel van het heden uit het verleden opheldering vindt.

Het hoofdstuk over de diensten welke de Preangerbevolking voor de Compagnie had te verrichten, geeft een blik in de opvatting van staathuishouding naar 17e eeuwsche opvatting uit Nederland in de Compagnies-leenlanden overgeplant, ten aanzien van houtkap, paarlen en zwavel, diensten voor de forten, brievenpost, personen- en goederen vervoer, diensten voor de wegen — het onderhoud van een

weg of vaarwater werd alom beschouwd als vallende ten laste van hen die daaraan woonden — bouwwerken (geen wegenbewaking welke eerst onder Daendels begon) en enkele andere diensten; over alle wordt in de bronnen niet dikwijls en met weifelende terminologie gesproken, terwijl de term heerendiensten toen nog niet, eerst tijdens Daendels voorkomt.

Eene interessante bladzijde in de 18e eeuwsche Preangergeschiedenis vormt het verslag van Van Imhoff's poging tot koloniseering met Europeesche boeren, ondernomen naar een verre van breed opgezet plan, dat grootendeels mislukte, doch in zijne gevolgen zegenrijk is geweest; de schepping van den Plantentuin bv. is er mede in direct verband te brengen.

Zoo zijn wij met grootere sprongen dan de overal belangwekkende historie wettigt — doch een referaat mag geen exeerpt worden — aan het in zoo menig opzicht verbijsteri ng en beschaming gevende gedeelte over den Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander genaderd.

Uit de commissie van twee leden om landerijen aan te wijzen waarop de verschillende inlandsche natiën elk in hare kampoengs roudom Batavia zouden worden gevestigd, ontstond, na 30 jaren (1716), de afzonderlijke ambtenaar, wiens officieele titel eerst in 1727 is aan te wijzen. Even uitgebreid als zijn ambtsgebied was de omvang zijner bemoeiingen, waarbinnen alles viel waarin Inlanders betrokken waren, politie en justitie, aanhoudingen en verbanningen niet uitgezonderd. Een goeden blik op de verhouding van den Gecommitteerde tot de hoofden en de bevolking en zijne werkzaamheden heeft de passus over de betrekking tusschen hem en den G. G., uit wiens gunstelingen immers steeds de Gecommitteerde werd benoemd. Bij hem kwam het aanvankelijk wel op zekere bekwaamheid aan, doch later, met het toenemen der ontzaglijke profijten, kwam vriendschaps-, meer nog familiebetrekking tot den G. G. in aanmerking voor het bekleeden van een gewichtig ambt,

waarvoor men echter den uitverkorene reeds a priori als ongeschikt kan beschouwen.

De meest lucratieve posten kunnen worden aangewezen zoodra bekend is welke ambtenaren familie van den G. G. waren; Van Riemsdijk werd gecommitteerde eene week na de ambtsaanvaarding van den vader. Doch het nepotisme verschilde van dat in patria slechts in zooverre, dat het daar minder in het oog viel, en men ginds meer rekening moest houden met publieke opinie of verzet der burgerij.

Van de onbeperkte vrijheid van handelen en de onkunde der Gecommitteerden, lezen wij mededeelingen die het begrijpelijk maken dat tot diep in de 19e eeuw de gevolgen daarvan konden voortleven, zooals in de onzekerheid omtrent de staatsrechterlijke verhouding der Regeering tegenover de Preanger Regenten. De pompeuze reizen met hun druk op hoofden en bevolking, de welkomstgeschenken en veel meer nog verleenden den grooten man een aanzien dat hij gemakkelijk kon torsen uit de hem uit allerlei kanalen overdadig toestroomende gelden. Een kind van zijn tijd, in gemoedelijkheid van opvatting zijner bediening voor geen tijdgenoot onderdoende, wien het ambt eene affaire was waarin hij geld stak om er meer geld uit te trekken! De houding tegenover de hoofden, zijne voornaamste afnemers, die zich allengs slechts tot hem, niet tot het Regeeringscollege wendden, die zoo mogelijk door hen werden geinstalleerd en berecht, met onmogelijkheid van redres en zekerheid van goedkeuring bij den G. G., deed den Gecommitteerde een machthebber zijn die de Regenten kon behandelen naar welgevallen, zonder dat hij omzag naar het volk — de 18e eeuw! — hetwelk slechts belangstelling ondervond in verband met de koffiecultuur, en eerst door later in Europa opkomend humanitair streven en het optreden van Dirk van Hogendorp als medetellend en rechthebbend werd beschouwd. Pogingen tot hervorming kwamen, stemmen uit het vaderland riepen er om, de revolutie aldaar triom-

feerde, maar konden Commissarissen Generaal toelaten dat de functionaris Nic. Engelhard, neef, schoonzoon en zwager van twee hunner benevens intimus van den derde, in zijne belangen werd getroffen?

Hoe eene splitsing van werkzaamheden leidde tot het instellen der commissie van 1805, leert ons het slot van dit hoofdstuk.

Het volgende (XVIII) wekt niet minder sensatie, vol bijzonderheden als het is over de eigenaardige inkomsten verbonden aan het Commissariaat, die echter niet beschouwd moeten worden als speciaal dat ambt kenmerkend, maar ook al dergelijke betrekkingen, die men heden tendage tot het binnenlandsch bestuur zou rekenen. Vóórdat Rademacher zich ging roeren, was reeds algemeen bekend dat Regenten en bevolking door den Gecommitteerde werden gekneveld onder goedkeuring van den G. G. die zijn beschermeling dekte.

Geschenken in geld, „hommages" bij de ambtsaanvaarding, nieuwjaarscadeaux (eerst in 1802 geëindigd), optochtgelden, leveringen in natura, verkoopen van ambten — ook in Nederland destijds alledaagsch — en titels (voor die van adipati betaalde de pas benoemde regent van Tjiandjoer 30.000 Rijksdaaldels) bleven in aanzijn; vacatures werden misschien gecreëerd, en de inlandsche grooten pasten dit alles toe bij de benoeming van mindere hoofden. Geldafpersing is het woord dat verschillende andere inkomsten kenteekent, de betrekking van Gecommitteerde gold als de voordeeligste van heel Batavia, en zelfs in Raffles' tijd liep de traditie dat de inkomsten ervan 2 à 3 ton hadden bedragen. Dit ergerlijk tafereel wordt iets minder schril, wanneer men bedenkt dat slechts mislukten en lieden die zich in het vaderland onmogelijk gemaakt hadden tot een verblijf in deze landen overgingen, dat de Compagnie, die streefde naar geringe bedrijfskosten, lage tractementen betaalde, en dat de publieke opinie de vele misbruiken niet meer als oneerlijk brandmerkte. De geheele gestie der Compagnie was zwendelarij geworden, de geest der Europeesche maatschappij

in de kolonie was haar reflex; wat kon van hare dienaren en leden verwacht worden?

Na de grooten worden de kleineren behandeld: de opzieners, meestal gewezen militairen, van de royaliteit der Regenten afhankelijk, en de commandanten der buitenposten, in rang hooger dan de opzieners, en beter dan dezen in staat op allerlei wijze zich te verrijken.

Na het Europeesche personeel komt het inlandsche, met aan de spits den Regent, een zeer onbestemde titel van een inlandsch hoofd dat ondergeschikt aan een hooger gezag het bestuur uitoefent, soms zoo weinig zelfstandig dat de Regent niets is dan een aan een ander Regent onderhoorig hoofd, zonder contrôle bijkans, belastingen heffend, diensten vorderend, rechtspraak oefenend in zijn land, dat echter met hem als het eigendom der Compagnie was te beschouwen. De staatkunde tegenover hen was niet zoozeer eene uiting van zwakheid en vrees, als wel een uitweg uit de moeilijkheden waarin de Compagnie elk oogenblik door hare onbekendheid met taal, land en volk gebracht werd; in de tweedracht tusschen de Regenten, welke verklapping van allerlei geheimen medebracht, vond de Regeeeing een zeer geschikt bestuursmiddel. Buitendien was het barrièrestelsel een met voorliefde toegepast systeem in de Zuidelijke Nederlanden, Ceilon en elders; wat wonder dat de Preanger-Regenten als een voormuur tegen Mataram waren beschouwd!

Sollicitatiebezoeken, hommages, opluistering van ostentatie, nieuwjaarsbezoeken, comparities vragen onze aandacht naast schilderingen van der Regenten verkwistingen, die hun in den goeden koffiecultuurtijd niet moeilijk vielen, niettegenstaande de dikwijls ontzagwekkende schulden; in allerlei levensomstandigheden leeren wij de oude Regenten kennen, van wie die van Soemedang als de primus inter pares, en die van Tjiandjoer, na een langjarig bewind als de voornaamste gold.

Aan de hand van Europeesche bronnen en archiefpapieren een beeld te ontwerpen van het inlandsch bestuur en

den toestand der bevolking is de taak die de schrijver zich in Hoofdstuk XXI stelde: uit het weinige dat licht kon verschaffen is een aaneengeschakeld overzicht gewrocht, waarin de verhouding van hoofden tot het volk en de middelen van bestaan duidelijk worden, doch zonder dat in bijzonderheden kon worden afgedaald omtrent het leven van den Preangerlandman in vorige eeuwen, en dat wel bij gebrek aan gegevens; genoeg echter om te kunnen doen gissen dat zijn staat niet al te ongunstig bij dien van den landbouwer in de Republiek afgestoken zal hebben.

De toestand der inlandsche bevolking wordt in de twee volgende capita nader toegelicht, met voorafgaande waarschuwing dat bij de beoordeeling daarvan niet genoeg kan worden gelet op het verbazend verschil tusschen het bevolkingscijfer van toen en dat van heden. Epidemiëen en hare langdurige nawerkingen waren evenzeer een nadeelige factor als de afzondering waarin de Preanger stelselmatig door de Regeering gehouden werd. Bij de bespreking van de veiligheid en het verkeer wordt de loop der wegen vermeld, met verwijzing naar de later te publiceeren bronnen, voornamelijk reisverhalen, welker bekendmaking niet minder belangstelling zal wekken dan de nu gegeven korte aanduiding. Ook hier wordt elk verschijnsel in verband met andere uitingen van staatmanswijsheid tevens koopmansknapheid, behandeld, en met verwijzing naar Europeesche prototypen en voorbeelden verduidelijkt.

Met zekeren schroom aanvaardt de auteur in Hoofdstuk XXIV een lastig onderwerp, en wel de Rechtspraak. Raad van Justitie, schepenbank, crimineele rechtspraak der Regenten, het strafprocesrecht en de verwarring en onzekerheid in de wetgeving bereiden ons voor op den horror der, dikwijls op suspicie alleen, toegediende lijfstraffen die, hoewel eenigermate in overeenstemming met de penaliteit in Nederland, toch een der zwartste vlekken blijft in de geschiedenis der Compagnie.

Kort is de titel van het belangrijke hoofdstuk XXV: Bestuur der Compagnie, en merkwaardig is deszelfs conclusie.

Onkunde der Regeering — het was niet gemakkelijk om bekendheid met het binnenland te verkrijgen — onkunde van het opperbestuur, welks koers die der aandeelen was, onverschilligheid der natie en onwilligheid der Bataviasche autoriteiten om niet in den smaak vallende vaderlandsche orders uit te voeren (de term Oost-Indisch doof werd voor hen uitgedacht), maken het van zelf sprekend dat wetenschappelijk onderzoek weinig in tel was.

Dat eene dergelijke algemeene onkunde tot velerlei misverstand en verkeerde maatregelen, en tot het ontstaan van de ongunstige meening over den inlander moest leiden, ligt in de rede; de beschouwing van den inlander als tot arbeiden te lui en geneigd tot alle kwaad was een dogma, hoewel het niet aan stemmen heeft ontbroken die het goede erkenden wat in hem mocht worden opgemerkt. Hij zelf maakte gewis onjuiste gevolgtrekkingen uit het doen en later zijner meesters, welks verband niemand hem trachtte te verklaren.

Doch gaandeweg legde de Regeering hare achterdocht tegen al wat inlander was af, maar onwetend en arm moest hij blijven, evenals de nederlandsche kleine man, op wien de aristocraat met volslagen minachting neêrzag. In de zaken van den godsdienst was de houding niet anders dan die van tolerante onverschilligheid. In de 18e eeuw valt verbetering waar te nemen, belangstelling is niet ongewoon en wordt niet meer verdacht. Heeft men gewoonlijk aan den bedervenden invloed eener Aziatische omgeving de misbruiken toegeschreven die het bestuur der Compagnie ontsieren, zonder dien invloed te onderschatten meent toch de heer De Haan aangetoond te hebben, dat die misbruiken voor een groot deel uit Nederland waren overgebracht.

Buitendien zonder de Compagnie zou Java ten prooi zijn geweest aan tallooze successieoorlogen en onderdrukkingen: de door haar geschapen rust gaf orde, vrede en toeneming van zielental.

Aan het eind van historie en conclusiën (zou die op bl.

430* aangaande het wantrouwen der bevolking tegen bestuursmaatregelen algemeene instemming vinden?) gekomen, gaat de schrijver met verademing over naar het tijdperk van den „man met de plak", den „vader ler leugens": Daendels.

III. Evenals de verwaarlozing der Indische zaken was samengegaan met die van de moederlandsche, zoo werden de hervormingen in het Westen gevolgd door eene goedgemeende poging om het Oosten daarin te doen deelen, en met voldoening mag worden vermeld dat een van de eigen ambtenaren der Compagnie nieuwe denkbeelden deed baanbreken: Dirk van Hogendorp, die echter voor de uitvoering van zijn groot plan niet vermocht de middelen aan te geven. Maar vóór alles woog het belang der verdediging van Java tegen een buitenlandschen vijand; vandaar de uitzending van den Maarschalk van Holland, Herman Willem Daendels. Naar zijne in hoofdzaak militaire instructie, en in verband met den kommerlijken toestand in die tijden moet der critiek over zijne bestuursdaden een grens gesteld worden, wil men over zijne uitvoering der overweldigende taak een billijk oordeel vellen, hoewel hem nimmer kan vergeven worden dat hij, die onkreukbare rechtschapenheid eischte, zichzelf onrechtmatig verrijkte en opzettelijk onwaarheid sprak.

In zake de Preanger vond de krachtige homo novus uitstekende voorlichting, zoowel door de resultaten der commissie- Thalman en de werkzaamheid van Nederburgh, Engelhard, van Lawick, als de rapporten van den door hem met onderzoekingen belasten gecommitteerde. In allerlei dat scheef en onrechtmatig was werd regeling en ordening gewild en uitgevoerd, doch niet zonder dat onjuiste voorstellingen der begeleidende omstandigheden van het dwangstelsel werden verzonnen door den door eigenbelang gedrevenen hervormer.

Hoofdstuk XXVII leert hoe eene der belangrijkste her-

vormingen, die aan elke andere moest voorafgaan, de regeling en bezoldiging van het ambtelijk personeel, in haar werk ging. In de afmaling van de hernieuwing van alle onderdeelen des bestuurs kunnen wij den auteur niet in deze inhoudsopgave volgen; vermelden wij slechts dat hij onze aandacht gevangen houdt bij zijn beschrijven hoe er werd hervormd met rustelooze stuwkracht, die echter telkens van richting verandert „en zich niet steeds rekenschap geeft van hare verhouding tot het plompe gewicht der te verzetten massa".

De landenverkoop, de verandering der kaart, de ergerlijke transactie bij de verkwanseling van Buitenzorg, dat hij slechts ambtshalve bezat, zich als persoonlijk eigendom deed toewijzen, en na de waarde ervan aanmerkelijk te hebben verhoogd, weder verkocht met eene winst van ongeveer negen ton, de territoriale veranderingen met de vele gevolgen daarvan, het weren van Europeanen uit de Preanger en de toelating aldaar van Chineezen, zijne bemoejingen met de pasar's, zijne regelingen van pachten en invoeren doen ons den persoon en den G. G. Daendels kennen, door en door, en in een licht, dat m. i. op die wijze nog niet was ontstoken.

Het brieven-, goederen- en personenvervoer, de troepenverplaatsingen, de druk der diensten, de veranderde positie der Regenten, de zeer leerzame vergelijking van een en ander met de toestanden van later, houden ons bezig totdat wij komen te staan voor de groote vraag: heeft Daendels zijne taak vervuld om het lot des inlanders te verbeteren? Het antwoord is in hoofdzaak ontkennend.

Maar ook hier is verontschuldiging. Bedoeld artikel zijner instructie was overgenomen uit het Charter van 1804, in geheel andere omstandigheden opgesteld, en moest bij den veelervaren man van de daad wijken voor den bij hem zwaarder wegenden hoofdeisch: de verdedigbaarheid van Java; buitendien, de ware belangstelling voor den kleinen man ontbrak hem.

Het middelpunt van zijn denken en werken was zijne eigene glorie. Zoo *moest* dus alle vrijzinigheid ophouden aan de grens „der Preanger, het privatief en onuitputtelijk domein der Staatskas, waar niet alleen de Regenten in hunne eigenaardige positie van souvereine zetbazen werden gehandhaafd, doch zelfs in staat gesteld ruimere opbrengsten dan te voren van hunne gedweeë onderdanen te vorderen".

Door stelselmatig de Preanger uit te sluiten van de elders ingevoerde hervormingen is Daendels de schepper geworden van het Preangerstelsel.

Aan het eind van het Overzicht gekomen, mogen wij de vraag stellen uit welke bronnen het doorloopend verhaal is geput, dat ons in staat stelde een heel stelsel te zien komen en gaan, de geschiedenis van een heel land te leeren kennen, en eene maatschappij van vroeger eeuw te doorschouwen.

Die bronnen zullen wij kennen uit den Commentaar, het eigenlijke corpus operis. Hoe die Commentaar zal zijn, daarvan geeft het gedeelte Personalia eene proeve. Gebruik makend van een heel archief, waarvan de stof eerst moest worden geschift en geordend, dan gelezen en geëxcerpeerd, bundel voor bundel, pagina na pagina, oude werken aanhalend en onderling vergelijkend, genealogische opstellen of boeken aanvullend en verbeterend, geeft de bewerker ons eene reeks van biografiën, die menigen inlandschen groote verrassing zal baren, en allen die studie maken van onze historie of belangstellen in geslachtkunde inlichting verschaffen omtrent de personen uit den Compagniestijd, zooals hen geen ander boek doet kennen en geen eigen onderzoek kan doen vinden.

We noemen slechts een tweetal: Valentijn en De Wilde. Wordt in de Encycl. van Ned.-Indië (IV, 497) getuigd, dat voor de kennis van Valentijn's leven en de meer intieme geschiedenis van het ontstaan van zijn groote werk nog alles te doen valt, thans kan verklaard worden, dat dat alles is verricht: in de personalia over hem, Herbert de Jager en Isaac de Saint Martin wordt over den onvermijdelijken do-

minus Valentijn verslag gedaan en gericht gehouden, zóó dat van den plagiarius en imposteur niets meer te melden en niets meer te veroordeelen overblijft. Hetgeen in 25 pagina's over den eersten Preanger-landheer, der stichter van Soekaboemi, Andries de Wilde (1781 — 1865) wordt gereleveerd, vormt, als éen afgerond geheel, eene monografie in welke al de qualiteiten van het geheele werk weërspiegeld worden.

Hoe die Personalia ontstonden doet de lijst der gebruikte afkortingen vermoeden: alwie van het tweede gedeelte van dit eerste deel gebruik maakt, begrijpt dat die in de lijst genoemde brievenboeken, begrafenisrol, doopboeken, resolutien van allerlei soort, notulen, overschrijvingsregisters niet slechts zijn geraadpleegd, doch bearbeid.

Na dit alles behoeft de volledigheid en nauwkeurigheid van het register op de Personalia niet vermeld te worden; evenmin vereischt — na de hoofdstukken XVII en XVIII! — het nut der lijst van de G. G's en de commissarissen betoog.

Nog éene zaak van het boek is door ons niet vermeld, n.l. het vóór den titel staande overzichtskaartje van niet meer dan 17 × 13 c. M., dat nagenoeg alle in het Overzicht voorkomende namen bevat. De geringe afmeting der kaart mag het daaraan bestede werk niet doen voorbijzien; welke de afstanden waren tusschen de plaatsen moest vaak uit oude reisverhalen opgedolven worden.

Het vervolg zal behalve den reeds vermelden commentaar eene groote verzameling Bijlagen, origineele stukken, deels uit de archieven, deels uit de gedrukte litteratuur, bevatten, en elke bijlage wordt voorzien van eene inleiding en aanteekeningen van historischen, geografischen, biografischen, taalkundigen en anderen aard. Bij den snellen voortgang van den druk zal binnen korten tijd het tweede deel kunnen verschijnen van De Haan's werk dat — uit dit eerste deel blijkt het reeds — een standaardwerk van koloniale wetenschap mag genoemd worden.

Juli 1910.

Red.

NASCHRIFT

OVER DE

Akṣobhya-inscriptie van Simpang

DOOR

Dr. N. J. KROM.

Gedurende mijn verblijf te Soerabaja had ik gelegenheid de door Dr. Brandes nagelaten transscriptie van dit opschrift te vergelijken met het origineel [1]. Een geheel nauwkeurige collatie was overigens niet mogelijk, daar enkele stukken daarvoor te dik in de borèh zaten; met name vs. 3 en 19 waren niet meer in hun geheel na te gaan, terwijl door andere invloeden vs. 16 zeer afgesleten is.

Waar nu bij een zoo gewichtige inscriptie als deze het vaststaan van den juisten tekst van veel belang is, vestig ik de aandacht op een paar plaatsen, waar bovengenoemde transscriptie niet precies klopt. Ik vermeld niet de enkele gevallen, waar ik op een van de minder duidelijke plaatsen iets anders meen te lezen dan Dr. Brandes en waar het gebied der hypothesen betreden zou moeten worden, doch bepaal mij tot een paar punten, waar het origineel zeer duidelijk is en de afwijking in de transscriptie dus uitsluitend te wijten is aan een lapsus van den overschrijver.

Alleen maak ik een uitzondering voor het begin van vs. 7, daar het hier een bekende plaatsnaam geldt, welks

---

1) Ik maak tegelijk van de gelegenheid gebruik om een fout te herstellen in het rapport der Oudheidkundige Commissie van 1907. Op p. 204 aldaar noemt de Heer Knebel het bewuste Akṣobhya-opschrift een „inscriptie in Dewanâgari-karakters". Dit is natuurlijk onjuist; de letters zijn de gewone Oost-Javaansche Kawi-letters van dien tijd.

voorkomen ter dezer plaatse wellicht tot min of meer verstrekkende gevolgtrekkingen zou kunnen leiden. De transscriptie geeft: dinayasmāt raraksemām enz. Dat eerste woord nu is m. i. aan bedenking onderhevig; de eerste letter heeft meer van een *k* dan van een *d*, terwijl de *n* den indruk geeft, dat er nog wat onder staat. Ik voor mij zou dus niet verder durven gaan dan de lezing: Kin[ ]yasmāt enz.

Zeker zijn echter de volgende plaatsen:

in het begin van vs. 14: bhawacakre çakendrābde, in plaats van het çakrendrābde van de transscriptie; [2])

in vs. 12 geeft de transscriptie: *jñāna*raçmiwiçuddhāngça: in het origineel leest men *prajña*raçmi enz.

---

2) Cfm. noot 1, bl. [illegible]. Red.

Juli, 1910.

TORADJA'SCHE VERTELLINGEN.

(Tweede Reeks)

DOOR

N. ADRIANI.

In deel XLV van dit Tijdschrift zijn de bladzijden 387—482 ingenomen door de vertaling en de verklaring eener reeks „Toradja'sche Vertellingen", die den inhoud uitmaken van het „Leesboekje in de Bare'e-taal" dat in 1900 door de Nederlandsch-Indische Regeering is uitgegeven ten dienste der scholen op Midden-Celebes. Van dit boekje is in 1909 eene nieuwe uitgave verschenen, die een aantal verhalen, bevat welke in den eersten druk niet te vinden zijn. Van deze nieuwe versjes en raadsels bied ik hier eene vertaling met aanteekeningen aan.

Behalve oorspronkelijke vertellingen der Toradja's, bevat de tweede uitgave van het „Leesboek in de Bare'e-taal" nog een aantal verhalen die ik uit het Nederlandsch vrij heb vertaald en die van lieverlede wel in de Bare'e Letterkunde zullen opgenomen worden, daar zij zooveel mogelijk in een Toradja'sch gewaad zijn gestoken. Ik heb ze, zooals wel van zelf spreekt, niet onder de hier volgende vertellingen opgenomen, maar wel den titel en den inhoud ervan opgegeven, vooreerst om bekend te maken welke verhalen reeds in de Bare'e Letterkunde uit den vreemde zijn ingevoerd, en vervolgens om hen die het Leesboek met behulp der hier volgende vertalingen willen gebruiken als hulpmiddel bij de studie der Bare'e-taal, wat spoediger op weg te helpen tot het verstaan van die verhalen, waarvan zij hier beneden geen vertaling zullen aantreffen.

Vertaling en de aanteekeningen zijn juist zoo ingericht als de boven aangehaalde „Toradja'sche Vertellingen", naar welke ik meermalen zal hebben te verwijzen.

---

1. EEN KUNDIG MENSCH DRAAGT AL HET ZIJNE BIJ ZICH. (Leesboek bl. 5, 6).

Bewerking in het Bare'e van het verhaal van den man, die met een aantal andere lieden schipbreuk leed en de eenige was die niets verloor, daar zijne kennis zijn eenig bezit was.

---

2. DE MUIS EN HET ZEESCHELPDIER. (Leesboek bl. 6.)

Er leefde eens eene muis in een zeker dorp. Eens kwam in haar de lust op om de zee te zien, zoodat zij zeide: „Ik heb geen lust meer om in dit dorp te blijven, ik ga op reis, ik ga naar zee". Na lang geloopen te hebben, berg op, berg af, kwam zij aan de zeekust. Zij trof eene zeeschelp aan, die een weinig open stond. De Muis zeide: „Wat is dat? Eerst nu zie ik iets dergelijks: laat ik het eens goed opnemen". Zij stak haren kop in de opening der schelp, met het voornemen den inhoud daarvan te bezien. Toen haar kop er in was, kneep het zeeschelpdier zijne schelp toe en verbrijzelde den kop der muis, zoodat hare romp (van haren kop) gescheiden werd.

Over de parallellen van dit verhaaltje, mij verteld door een To Pebato, die te Panta, dus nabij het zeestrand woonde, zie het reeds vroeger medegedeelde, Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XL, bl. 357—358. [1]

p a i n a p a n t o'o „zoodat zij zeide". De vervoegde vormen, nl. die welke bestaan uit den verbaalstam met de

1) Ik zal dit opstel verder aanhalen met: Tor. Litt.

voorvoegsels koe-, noe-, na-, (1e, 2e en 3e pers. e. v.), ka-, ta-, ni-, na- (1e pers. excl., incl., 2e en 3e pers. m. v.) worden gemaakt zoowel van den zuiveren verbaalstam, bv. koeto'o „ik zeg, (zeide, enz.) het", noekita „gij ziet (zaagt, enz.) het", nakoni „hij eet (at, enz.) het", als van het nomen verbale als secundairen stam, bv.: koepanto'o „dat ik (het) zegge", noepangkita „dat gij (het) ziet", napangkoni „dat hij (het) ete". Deze laatste vormen hebben in de eerste plaats de beteekenis van een Conjunctief en kunnen dus worden beschouwd als vervoegde vormen van den Intransitieven Imperatief, aldus:

pangkoni „eet, doe uw maal".
noepangkoni „dat gij etet",
napangkoni „dat hij ete",
kapangkoni „dat wij eten", enz.

Deze vormen worden zoowel in transitieven, als in intransitieven zin gebruikt en kunnen dus bij gelegenheid ook worden vertaald met: dat gij het etet, dat hij het ete", enz. Doch zij zijn in de eerste plaats intransitief.

Van de stammen die den Intransitieven Imperatief (het nomen verbale) met ka- vormen, wordt op dezelfde wijze een volledig stel Conjunctief-vormen gemaakt:

kajore „slaap,"
koekajore „dat, zoodat, opdat ik slape",
nakajore „dat, opdat, zoodat hij slape",
kakajore „dat wij (excl.) slapen",
takajore „dat wij (incl.) slapen".

Zooals te begrijpen is, komt van de vormen der laatste serie de vorm nakajore het meest voor. Vandaar dat deze vorm dikwijls wordt opgelost in naka en jore en dat naka daardoor ook in zelfstandig gebruik is gekomen, in de beteekenis „opdat". Later zal ik gelegenheid hebben op voorbeelden hiervan te wijzen.

waremo koronja; de beteekenis van ware is „doorgehakt, doorgeslagen"; waremo le'enja „zijn hals is doorgesneden", waremo gombo „het besluit der verga-

dering is doorgehakt, het is eenmaal genomen en wordt niet meer herroepen". Van de muis wordt hier gezegd waremo koronja, omdat de kop was afgeknepen en het geheele lichaam dus „door" was.

---

3. DE HOOGMOED VAN DEN KIKVORSCH.
(Leesb. bl. 6.)

Het verhaal van den kikvorsch, die zich tot de grootte van een buffel wil opblazen en eindelijk uiteenbarst.

---

4. EEN RAADSEL. (Leesb. bl. 7, 8).

„Los mijn raadsel op, opdat ik uwe knapheid prijze: Het huis van Soemboli is geheel wit, zijn dak is tevens zijne omwanding, deze loopt geheel rondom. Het heeft geen vensters en geen deuren. Als de bewoner er uit wil komen, gelukt het hem niet naar buiten te gaan, tenzij hij den wand verniele. Wat is dat voor een huis?"

„Dat weet ik nog niet; maak het een weinig duidelijker. Is het eetbaar?"

„Ja."

„Komt het veel voor bij ons?"

„Alleen als wij kippen houden, hebben wij het."

„O, ik weet de oplossing al: natuurlijk een kippenei".

„Als ik het niet voor u had verduidelijkt, zoudt ge het niet hebben gevonden".

Koepaoende „opdat ik roeme, prijze", voorbeeld van een Conjunctief. De Indicatief is koeoende.

banoea i Soemboli „het huis van Soemboli". In de raadsels is vaak Soemboli de eigenaar van het te raden voorwerp. Zie Tijdschrift Bat. Gen. Dl. XLV, bl. 413 en Verh. Bat. Gen. Dl. LV, 1 Stuk, bl. 33, 34. [1])

---

[1]) Het eerstgenoemde opstel zal verder worden aangehaald met Tor. Vert. het tweede met Sem. n T. Vert.

ata-atanja rindi-rindinja „zijn dak is tevens zijne omwanding", woordelijk: het is maar aldoor zijn dak, aldoor zijne omwanding. Deze uitdrukking is de gewone in het Bare'e om uit te drukken: het eene is een geheel met het andere. Zoo zal men een knipmes aldus beschrijven: goema-goemanja tataononja (reduplicatie in plaats van woordherhaling van den stam taono) „zijne scheede is tevens zijn handvat" en van eene geheel ijzeren lans, zooals die der Moriërs, wordt gezegd: mata-matanja joe'a-joe'anja tatamboelinja „het lemmet, de schacht en de taats zijn uit één stuk". Het Bare'e kent geen woordherhaling of reduplicatie van zelfstand. naamwoorden tot vorming van nieuwe, maar om aan te duiden: „aldoor maar aan één stuk door dit of dat", wordt de naam van het substantief herhaald, bv. djaja-djajanja „aldoor maar de weg", boejoe-boejoe „aldoor maar bergen".

papeida „maak het duidelijker", woordelijk: breng het naderbij. De stam is ida, vanwaar meida „nabij" ook „bijna". De uitdrukking mampapeida „naderbij brengen" wordt hoofdzakelijk gebruikt in de beteekenis „helpen bij het oplossen van een raadsel".

---

5. DE AAP EN DE BOK. (Leesb. bl. 8).

Een oude bok met langen baard was eens op weg. Hij trof een aap aan, die op een boomtak zat. De Aap vroeg: „Waar gaat ge heen?" De Bok antwoordde: „Nergens heen, ik ben maar zoo aan 't wandelen, kom hier en ga mee". De Aap kwam van den boom af en wandelde met den Bok. Na niet langen tijd kwamen zij aan warm water, dat opborrelde. De Bok zeide: „He, wat is dit voor water?" De Aap antwoordde: „Dit is eene badplaats der Voorouders; al wie oud is en in dit water baadt, die wordt opnieuw jong." De Bok antwoordde: „Dat liegt ge; kijk

eens naar mijn grijzen baard hier; hoe zou ik nu de vertelsels gelooven van een aap, wiens hoektanden nog niet eens door zijn!"

Dit verhaaltje is uitgegeven in Verh. Bat. Gen. Deel XXXIII, door J. G. F. RIEDEL, met eenige aanteekeningen. De tekst is een ware kakografie, de aanteekeningen zijn grootendeels onjuist. Waar RIEDEL dit verhaaltje vandaan heeft, vertelt hij niet. In het Leesboek is het in goed Bare'e overgebracht.

paloewasi is een wisselwoord voor bego, mboela „bok, geit". Een volwassen bok wordt ook gemboe genoemd. Van paloewasi is het grondwoord loewa „vochtig, nat", ook wel gebruikt als wisselwoord voor oedja „regen". Het is mij echter niet mogelijk in verband met dezen stam de beteekenis van paloewasi op te geven.

6. DE KRAAI EN DE HOND. (Leesb. bl. 8, 9).

Het verhaal van den hond die een kraai er toe brengt, om het stuk vleesch, dat zij in haren bek heeft, te laten vallen

7. DE DOMOOR EN DE BUFFEL. (Leesb. bl. 9, 10).

In vroegeren tijd was er eens een domme man, die een buffel zag grazen en hij zeide: „Wel, wat is zijne tong scherp; die is goed als mes te gebruiken; als deze buffel wordt geslacht, dan neem ik zijne tong, dan kan ik daarmede van den kolf van den palmwijnboom schijfjes snijden". Hij kocht den buffel, slachtte hem en gaf het vleesch aan anderen, slechts de tong nam hij voor zich. Daarop ging hij van den kolf van den palmwijnboom schijfjes snijden; zijn kapmes wierp hij weg, slechts de tong van den buffel

nam hij mede, maar die sneed niet. De domoor werd boos en zeide: „Ik heb toch gezien dat zij vroeger scherp was; hoe komt het dan, dat zij nu niet snijdt?" Ontstemd als hij was, wierp hij de buffeltong weg en schreide. Hij ging terug naar zijne makkers, die bezig waren den buffel te eten dien zij hadden toebereid. Hij schaamde er zich over dat hij schreide, ging naar het vuur en zeide dat zijne oogen door den rook waren aangetast; dat loog hij intusschen, het was niet de rook, die zijne tranen tevoorschijn bracht; hij schreide om de schade die hij leed: zijn mes had hij weggegooid en geen aandeel van het buffelvleesch gekregen.

Dit verhaal behoort tot de anecdoten welke worden verteld van den volksstam To Onda'e, die ten Oosten van het Meer woont. Deze lieden wonen nabij de O.-grens van het Bare'e-taalgebied en zijn naar alle richtingen eenige dagreizen van de zeekust verwijderd. Vandaar dat zij als de Binnen- of Bovenlanders bij uitnemendheid gelden en men hun groote onwetendheid toeschrijft omtrent alles wat de zee en de zeekust aangaat, verder geringe ontwikkeling en veel onnoozelheid in allerlei gevallen van het dagelijksch leven.

Onda'e en Lage zijn de oudste der Bare'e-sprekende stammen. Als zoodanig zijn zij de „Voorouders" en vertegenwoordigen dus het domme voorgeslacht, dat niet op de hoogte staat van de huidige generatie. Maar de To Lage zijn gedurende eene vroegere periode Mohammedaansch geweest en hebben sedert eene zekere voornaamheid van optreden op de To Onda'e gewonnen. Zoo zijn deze laatsten als vanzelf voor de rol van de Toradja'sche Kampenaars aangewezen. Andere staaltjes van deze anecdoten vindt men in No. 8 en 40 hier beneden en in Tor. Litt. bl. 381—386.

da koepangkodjoka baroe „opdat ik daarmede den palmwijn afsnijde", d. w. z. van den bloemkolf van den arèn-palm, waaruit de palmwijn wordt getapt, schijfjes snijden, om de door uitdroging dichtgeraakte cellen weder te openen. Koepangkodjoka is een Conjunctief, vandaar

het voorvoegsel pa; het achtervoegsel -ka doelt op het voorafgaande djilanja. Dergelijke pregnante constructies, in welke voor de kortheid een lid uit het verband wordt uitgeschakeld, komen in het Bare'e veelvuldig voor, bv. mananamo to moapoe „de kookster is gaar", in plaats van: het kooksel (poapoe) der kookster enz.: kalopoelopoe i Oewi mambowo joenoe „die Oewi is een beetneemster, dat zij (de pakjes van) anderen openmaakt". Men vergelijke uitdrukkingen als in het Ned. „belet vragen, de meid bellen".

8. HOE EEN DOMOOR EEN HERT DEN HALS AFSLOEG. (Leesb. bl. 10).

Een andere domme man ging herten vangen in vallen. Hij stelde een val op in 't bosch en er kwam eene groote hertebok in, dien hij ving. De Domoor was in zijn schik; hij hing zijne draagmand, zijn hoofddoek, zijn sirih-zak en zijn draagsarong op aan de horens van het hert, sleep zijn kapmes op den slijpsteen en zeide:

„Strijk, strijk gaat de slijpsteen,
Ik sla er het hert den hals mee door. [1])
Strijk, strijk gaat de wetsteen,
Ik sla er den hals van 't hert mee af".

Toen zijn mes scherp was, hieuw hij naar den hals van het hert, maar hij raakte niet, hij trof slechts de liaan van de val. Het hert sprong op en vluchtte; verdwenen was zijn buit, verdwenen waren ook zijne kleederen en zijn proviand; dat alles had het hert op zijne vlucht aan zijne horens medegenomen.

---

motolia lagiwa; het grondwoord tolia beteekent een strik die aan een veerkrachtig stuk hout is vastgemaakt,

1) N. l. met het kapmes dat hij in de hand hield.

dat terugspringt zoodra het dier zijn kop door den strik steekt. Op die wijze wordt de strik om den hals van het dier toegetrokken. De vorm motolia is intransitief, hij beteekent „een strik zetten, met een strik bezig zijn, met een strik jagen"; lagiwa „hert" moet dus niet zoozeer als object van motolia worden beschouwd, dan wel als complement van tolia, dus: mo gevoegd voor tolia lagiwa „hertenstrik", tot motolia-lagiwa „hertenstrikken zetten". Wil men ligiwa maken tot object van het werkwoord, dan moet men als grondvorm het nomen verbale gebruiken en dus zeggen: mampotolia lagiwa.

pangka'a „hertebok", gevormd met het suffix *a* van het grondwoord pangka, waarvan is afgeleid mopangka „sprongen maken, met sprongen vooruitschieten". Pangka'a is dus te vertalen met „springerig, springer", wat ook de beteekenis moet zijn van het Boeg. djonga „hert", vgl. Bar. djongawi „met een sprongetje reiken naar iets".

panjebi, met pa- gevormd van den intensieven vorm van sebi, mantjebi, manjebi „stootend afweren, van zich afstooten"; panjebi beteekent dus „stooter", en is een wisselterm van tondoe „horen". Ntjebi is ook een w. t. voor bentji „gemsbuffel, Anoa depressicornis". Het komt mij intusschen waarschijnlijk voor, dat ntjebi „stooter" de oorspronkelijke vorm is van bentji, en dit laatste eene omzetting, gebruikt door jagers, uit vrees voor dit gevaarlijke dier en vooral om het op de jacht niet als buit te missen. Van jachtterm is het dan de gewone benaming geworden, terwijl bentji als omzetting is beschouwd. Buiten deze, weet ik van den naam bentji geen verklaring te geven.

reree of reree is het geluid van strijken, krassen, vgl. de w. w. stammen gere, rere, die „wrijven, strijken, krassen" beduiden.

9. GELD. (Leesb. bl. 11, 12).

Eene korte uiteenzetting van de onderlinge verhouding der Nederlandsche munten.

---

10. DE KIP DIE DE MENSCHEN AANKLAAGT. (Leesb. bl. 11, 12).

Eene kip liep eens rond om haar voedsel te zoeken, vergezeld van hare kuikens. Zij vond een nest van roode mieren op den weg. De Kip riep hare kuikens en zeide: „Komt hier, kinderen, laat ons roode mieren eten, die smaken lekker". De kip krabde het mierennest uiteen en at vele mieren op. Toen dat gedaan was, zeide de Kip: „Ik ben blijde deze smakelijke spijs gevonden te hebben. Maar dit is het verdriet van ons leven: juist als wij vet zijn, vangen de menschen ons op en eten ons daarna als toespijs". Toen antwoordde een roode mier, die verborgen was op een boom: „Wat wil die kip, dat zij zegt: Het is slecht van de menschen om kippen te eten? Hoeveel duizend roode mieren heeft zij zooeven wel opgepikt? Als de kippen mieren mogen eten, wat is er dan voor slechts in, dat de menschen kippen eten?"

Dit verhaaltje is het tweede van de vijf door Riedel uitgegevene stukjes en te vinden op bl. 24 en 35 in Verh. Bat. Gen., Dl. XXXIII. Het behoort niet tot de letterkunde van het Bare'e.

m a m p e p a l i p a n g k o n i n j a „zijn voedsel zoeken"; hier is m a m p e p a l i transitief, afgeleid van het nomen verbale p e p a l i: p a n g k o n i n j a is dus accusatief. De intransitieve vorm m e p a l i wordt weinig gebruikt.

o n t i l e i „roode mier"; in deze samenstelling is de grondvorm l e i gebruikt; gewoonlijk vindt men den praedicaatsvorm m a l e i „rood". Als wisselwoord voor m a w a a,

mawelo, de gewone woorden voor „rood" en in enkele samenstellingen komt malei nog voor, ook als benaming van eenige rivieren die bruin of roodachtig water hebben. Overigens is het woord in het Bare'e veronderd, maar in de West-Toradja'sche talen is malei (Bada'sch, Besoa'sch, Koelawisch), of nalei (Tawailisch, Paloesch, Lolesch Gantisch, Lindoesch, Sigisch) het gewone woord voor „rood, bruin".

napanto'o, weder een voorbeeld van de Aanvoegende wijs. Behalve in de gevallen waarin ook onze taal een Conjunctief of Optatief gebruikt, heeft het Bare'e den Conjunctief ook nog in verklarende zinnen, bv. mainti pobale mami, pai napawaika jakoe asoenja samba'a „onze vriendschap was zoo groot, dat hij mij een zijner honden gaf"; gambi² mangkekeni laboe, pai napantjajoeka witinja „onhandig in 't hanteeren van het kapmes, zoodat hij er mee in zijn been heeft gehakt". Tot deze soort van zinnen moeten ook worden gerekend de nazinnen welke met het verklarende pai „dat, zoodat" aanvangen, terwijl het voorzindeel met een vraagwoord als makoedja ewambe'i, wenoe? „hoe komt het zoo" begint, waarmee pai dan in correlatie staat.

---

11. RAADSELS. (Leesb. bl. 12).

1. De eene gevorkte tak wordt gestoken in de andere.
   Oplossing: Iemand die eene broek draagt.
2. Een bal kleefrijst, die gegeten wordt, maar dien men niet inslikt.
   Oplossing: Eene tabakspruim.
3. Het eene stuk hout wordt gestoken in het andere.
   Oplossing: Stamper en rijstblok.
4. De doode komt een gezel halen.
   Oplossing: Eene reep buffelleder, waarmede een buffel wordt gebonden.

5. Een bos rijst die niet kan gedragen worden.
Oplossing: Arèn-vruchten.
6. Hij ademt door zijne voeten.
Oplossing: De blaasbalg.

pae salemo; de Toradja's kneden bij het eten hunne rijst tot een bal en werpen dien in den mond. Zulk een bal wordt, naar de overeenkomst in vorm, lemo „citroen, limoen" genoemd. De tabakspruim, die men voortdurend in den mond heeft, krijgt gewoonlijk ook den vorm van een bal.

jajoe, verkorting van iajoe, d. i. ajoe, het Mal., Jav. enz. aloe „rijststamper", met het voorvoegsel i-, dat thans verouderd is, maar in een vroeger tijdperk der taal heeft gediend om werktuignamen te vormen.

taoe mate mantima joenoe; bij een sterfgeval is het de voortdurende vrees der Toradja's dat de doode een gezel zal komen halen, m. a. w., dat er nog iemand zal sterven. Eene toespeling hierop is dit raadsel, waarin de lange reep buffelhuid waarmede een buffel wordt opgevangen, wordt voorgesteld als een doode buffel, die een nog levenden komt halen.

konta, de aardappelachtige vruchten van den arèn-palm, die in groote trossen van verbazende zwaarte aan den boom hangen. Het Bar. konta is het Jav., Mal. kĕnṭang, waarvoor de Woordenboeken „aardappel" opgeven, maar dat oorspronkelijk wel eene inheemsche aardvrucht zal hebben aangeduid. In het Makassaarsch duidt kalintang, mogelijk een verkleinwoord van kintang, de vruchten van den kelor-boom aan.

---

12. VOORDEEL DAT WEDER IS VERLOREN GEGAAN. (Leesb. bl. 12, 13).

Vrije bewerking van het verhaal van twee lieden, van welke de een eene goede vondst heeft, die hij echter met

zijn kameraad niet wil deelen. Beiden worden door roovers aangevallen, waarbij degene die in het bezit van het gevondene is, wordt uitgeplunderd en gevangen genomen, terwijl men den ander ongemoeid laat.

---

13. DE JAGER EN DE HERDER. (Leesb. bl. 13, 15).

Verhaal van een jager, die op de kudde van een herder zal passen, terwijl de herder met 't geweer en den hond des jagers een stuk aangeschoten wild zal gaan neerleggen. De jager kan de kudde van den herder niet bijeenhouden, zoodat zij verstrooid raakt en de herder schiet met het geweer van den jager diens hond dood.

---

14. DE AAP EN HET ZWIJN. (Leesb. bl. 15).

De Aap en het Zwijn waren bevriend en wekten elkaar op om aardvruchten te gaan uitgraven in eens anders tuin. Toen de aardvruchten tot de laatste toe door die beiden waren uitgegraven, gingen zij eten. Toen zij de aardvruchten hadden opgegeten, groef het Zwijn gemberwortels uit. De Aap zeide: „Wat graaft ge daar uit, vriend?" Het Zwijn antwoordde: „Maak geen leven, de tuinhut van den eigenaar is vlak bij, laat hij onze stemmen niet hooren." Toen de uitgegraven gember opgestapeld lag, zeide het Zwijn: „Eet ze maar, vriend". De Aap at van die gember. Nadat hij ze had gekauwd, zeide gij: „He, 't is heet." Het Zwijn antwoordde: „Maak geen leven, de eigenaar zal 't hooren; eet nog een beetje". De Aap at opnieuw gember en vond het vreeselijk heet. Hij zeide: „Au, au, hoe heet, vriend"! Het Zwijn antwoordde weder: „Houd je toch stil! de eigenaar zal 't hooren, zoo aanstonds komt hij hier?" De eigenaar had het inderdaad gehoord en dacht: „Wat maakt daar zoo'n leven, misschien een varken of wat dan ook". Hij nam zijne lans, wierp die naar het Zwijn en trof het,

zoodat het stierf. De Aap, die vlug was, ging op den loop. In het bosch gekomen, zeide hij: „'t Is duidelijk dat dat Zwijn mij heeft bedrogen, de gember die ik heb gegeten was vreeselijk heet, het scheelde niet veel of ik had het leven verloren".

---

toraa, naam eener soort aardvrucht; de naam beteekent „die binnen (in den grond) is". Ra of raja (Mal., enz. dalam) beteekent „binnen, binnengedeelte". Als voorzetsel is ra proclytisch, daar het éénlettergrepig is. In het Bare'e kan een woord van één lettergreep geen zelfstandig bestaan hebben; éénlettergrepige woorden zijn dus òf proclytisch, zooals ra, ri, pa, dja, noe, of enclytisch, zooals pa, dja, mo, sa, Treedt een woord van één lettergreep zelfstandig op, zoodat het een eigen klemtoon krijgt, dan wordt de uitspraak gerekt, doordat aan de vocaal de dubbele lengte wordt gegeven, zooals hier aan raa. Soms wordt dan nog vocaalsplitsing toegepast, zooals bij de vetatieve partikel ne'e, oorspr. ne, en bij re'e „zijn", voor re, uit ria.

siroe, jaja! het eerste woord is de nabootsing van het geluid dat men maakt wanneer men den adem inzuigt door de tanden, om een pijnlijk gevoel in den mond te temperen. De verbale vorm is mantjiroe „opslurpen", het woord komt in vele Indonesische talen voor, bv.: Tag., Bis. higop, Jav., Soend. oejoep, Daj. ihop. Bal. sijoep, Mak., Boeg. iroe', Tont. sĕndoe', Mal. iroep. Bat. idoep, Maleg. mitrokĕ, Sang. soho'. Dr. Brandes heeft dit woord behandeld in zijn Proefschrift, zie bl. 44, 45, 98 en 99. Het Jav. oendjoek, Kr. van ombe, dat Brandes op bl. 99 noemt, kan niet met oejoep worden vergeleken, daar dit laatste het geluid van slurpen of adem inzuigen weergeeft, terwijl oendjoek de beweging van vooruitgestoken lippen nadoet, vgl. Bar. ngoedjoe „uitwendige mond, snuit", en tangoedjoe, woordel. „een snuit maken", w. t. van inoe „drinken".

jaja „heet, scherp van smaak" is verkorting van m a j a j a, evenals k a l i w o n g o van den volgenden regel verkorting is van ne'e m a k a l i w o n g o „maak geen leven".

---

15. HET SCHELPDIER EN HET HERT.
(Leesb. bl. 15, 16).

Het Hert trapte eens op het Schelpdier, zoodat diens achterste stuk ging; dat deed hem natuurlijk pijn, zooals bij ons, wanneer men tegen onze stuit stoot. Het Schelpdier antwoordde: „Maar hoe is het nu, Hert, dat ge op mijne schelp trapt? ge zijt schuldig, mijn achterste doet pijn, ge zijt dom, ge kijkt niet uit bij 't loopen; ben ik soms gewoon je huis te vertrappen? — Zoo, wilt ge wraak nemen? zoek dan mijn huis maar in 't bosch, in de alang[3], in het rietgras daarginds, ga dan maar naar boven op den berg. — Neen, ik ga niet naar boven, dan blijf ik niet in 't leven, en dan heb ik ook nog pijn aan mijn achterste, ik ben niet gewoon aan de hitte, ik ben het liefst in het water en dan wilt gij van mij hebben dat ik door de hitte ga! — Goed, als ge dus geen wraak wilt nemen op mijn huis, dan ontken ik dat ik op u heb getrapt". — „Wel neen, ge drinkt uit mijne verblijfplaats en daarbij trapt ge op mijn achterste; als ge alleen maar water drinkt, zal ik daarover niet boos worden, maar nu klopt mijn achterste alsof er eene puist op zat, een stuk er van is weg, mijn achterdeel is niet fraai meer; 't is in 't geheel niet mooi meer; hoe zou het zijn als iemand eens uw staart er af haalde, zoudt ge dan niet boos worden? zouden er dan geen maden in komen?" — „Ja zeker, dan zou ik boos zijn."— Nu, dat dacht ik al"!

Nu was het Hert overwonnen en zeide: „Kom, beschuldig mij nu niet, laat ons een wedstrijd houden; wie zou wel de langzaamste zijn" — „Goed, maar morgen, misschien is morgen mijn achterste wel genezen, misschien ook niet,

laat ons het tegen elkaar opnemen, met elkaar wedijveren." Nu ging het Schelpdier bij al zijne familieleden rond en zeide tot hen: „Gijlieden stroomopwaarts, stelt u op eene rij in het water; houdt uwe ooren goed open; telkens als het Hert roept, laat dan degene die zich op zijne hoogte bevindt er op antwoorden; gijlieden moet op de loer liggen." Het Hert begaf zich (naar de afgesproken plaats) des anderen daags en zeide: „Hier ben ik". — „Goed, loop maar in de richting van 't Bovenland, houd u goed!" — Ach, maar ge kunt niet, sedert gisteren zijt ge niet van uwe plaats gekomen. — „Nu, misschien zullen de goden het wel richten; wij zoeken ons recht; hoe de beslissing der goden is, dat zullen wij straks zien."

Het Hert ging aan 't loopen. „Vooruit, kerel!" Maar hij had het maar tegen alle schelpdieren op den weg, die daar in eene rij lagen uitgestrekt, op den oever van 't water. „Zeg, vriend" — „Hier ben ik". — „Vooruit, kerel, vooruit, vooruit!" Het Hert raakte buiten adem. — „Ach, ik ben gevallen!" — „Dan hebt ge zeker ongelijk". Hij schaamde zich, hield op, wilde weer voorthollen; daar viel hij dood. De schelpdieren daar beneden (in 't water) schudden zich en juichten om elkander mede te deelen dat het Hert dood was. Het Schelpdier zeide: „Zoo, ik ben in 't leven gebleven, dat hert daar heeft twee billen, maar is doodgegaan; het is bewezen dat ik gelijk heb, al heb ik ook maar éène bil".

Dit verhaal is in verschillende vormen bij de Toradja's even goed bekend als bij ons. Eene eenigszins andere overlevering heb ik vermeld Tor. Litt. bl. 362, 363. Zie verder nog Tont. Teksten, Vert., bl. 4, 11 en 12.

woeriri is de naam van een klein zoetwaterschelpdier, eene soort alikruik, welks horentje een puntig uiteinde heeft; het wordt door de Toradja's gaarne gegeten. Het woord is ident. met Tont. woelir „boor" en woerir, dat dezelfde beteekenis heeft, en ook de naam is van een insect

dat gaten boort in het zachte deel van de hoeven der runderen, om daarin te huizen.

lago en lagiwa, die beide „hert" beteekenen, zijn twee woorden welker onderling verband mij nog niet duidelijk is. Alleen de To Pebato, de Westelijke Bare'e-sprekers, gebruiken lago, ten O. der Posso zegt men algemeen lagiwa. In het Morisch Boengkoesch en Lalakisch komt nevens lagiwa, ook het Boegineesche djonga voor en het uit 't Mal. roesa ontstane roeha. Ook de West-Toradja'sche talen gebruiken roesa en djonga, Napoesch, Bada'sch en Besoa'sch lago, lagiwa en roesa. Voor „hertebok" heeft het Bare'e het reeds boven, in de aanteekeningen op No. 8 besprokene pangka'a, voor „hinde" heeft het sabira (van bira „spleet") en voor „hertejongen" kalapini, een woord dat ook voor „zwaluw" wordt gebruikt en dus waarschijnlijk „kleintje" beduidt. In vele streken van Midden-Celebes is het hert pas sints eenige tientallen jaren bekend. Het is dus wel mogelijk dat lago en lagiwa niet oorspronkelijk Bare'e zijn.

madjoe'a, onggaa: dit laatste woord is een tusschenwerpsel; het beteekent eenvondig „vriendin". Het accent op de laatste lettergreep, waardoor deze verlengd of liever gerekt wordt, is een vocatief-accent. Niet als tusschenwerpsel gebruikt, luidt het woord ongga, met den klemtoon op de lettergreep o. Alleen vrouwen gebruiken onggaa, mannen zeggen in de plaats daarvan kanaa, dat oorspronkelijk „vriend, makker" heeft beteekend, maar thans in den vorm kana alleen nog maar in poëzie wordt aangetroffen. Dit verhaal is door eene vrouw verteld, anders had er gestaan: madjoe'a, kanaa.

koesapoe pojongkokoe „ik ontken dat ik getrapt heb", d. w. z.: ik wil er niet meer over aangesproken of er voor beboet worden. Het Hert geeft aan het Schelpdier gelegenheid om wraak te nemen, maar dit weigert daarvan gebruik te maken; nu voelt het Hert zich weder sterk en wil zich aan alle rechtsvervolging onttrekken. Eindelijk

moet een godsgericht, de wedloop, beslissen. In de redeneerkunst der Toradja's geeft dit stukje een niet onbelangrijken kijk.

ne'e noetoeloeri jakoe „beschuldig mij niet". Van mantoeloeri is de eigenlijke beteekenis „aanwijzen als den schuldige, met den vinger aanwijzen", want de stam is identisch met toedjoe „aanwijzen". Wanneer het mantoeloeri plaats heeft, moet de aangewezene zich van den blaam zuiveren; gelukt hem dit, dan vervalt de aanklager in eene boete.

Nipakanaa talingami „zet uwe ooren open", woordelijk: maakt dat uwe ooren levend, bezield zijn. De stam naa is id. met Bar. nawa „nadenken, overleggen" en verder met Mal. enz. njawa, Boeg., Mak. enz. nawa. De oorspronkelijke beteekenis is „ziel, levensgeest", vandaar dat men ook in het Bare'e zegt menaa woeja „de maan schijnt" of „het is lichte maan", in tegenstelling tot mate woeja „de maan is dood, het is donkere maan". Vgl. ook den naam der Javaansche hemelnimf Nawang Woelan (voor Nawa ng Woelan) „Maneschijn".

toemoenda, een vorm met het infix oem, thans geheel verouderd in het Bare'e. De stam toenda beteekent „zitten", toemoenda heeft de bizondere beteekenis van „in hinderlaag liggen."

pinoso „morsdood", woordelijk: kapot gemaakt, in stukken gebroken", want de stam is poso „stuk, doorgebroken". Het infix in, waarvan deze vorm een voorbeeld geen is al evenzeer dood als oem; toch is het nog in een groot aantal voorbeelden aan te wijzen.

---

16. DE STUTPAAL EN DE MUIS. (Leesb. bl. 17).

Boven (in huis) zat de Kat op de loer, achter den haard en er waren stutpalen die kruislings over elkaar liepen en waar de muizen tegen op klommen. Daar kwam eene muis

aan; toen zij aan den voet van den stutpaal was gekomen, vroeg zij: „Zeg eens, Schuinbeen, is de Bochel niet boven?" De Stutpaal antwoordde: „Zou de Bochel boven zijn? hoort ge niet het geluid zijner roeispanen? De Bochel is met volle kracht aan 't roeien naar het Drijvende Eiland". Intusschen was het 't spinnen van de Kat in het huis waarover hij sprak. Toen zeide de Muis tot haar Jong: „Als ge zoo aanstonds iets met een plof hoort vallen, dan is het de rijstkorst, als ge iets naar beneden hoort glijden, dan ben ik het". Nu klom de Muis op den Stutpaal en kwam boven aan de achterzijde van den haard en nog had de Muis de rijstkorst niet kunnen pakken, toen zij gegrepen werd door de Kat, met een slag van haar klauw op hare dij, maar zij werd niet gevangen, de Kat kon haar niet vatten, maar de dij der Muis was opengescheurd en zij viel neder met een plof op den grond, zoodat haar Jong op haar afvloog en haar fluks meenam. De Muis zeide: „'t Is niet de rijstkorst, kindlief, ik ben het". Nu liet het Jong los en vroeg: „Hoe komt het Moeder, dat uwe haren broek is gescheurd?" De Muis nu schold den Stutpaal uit en zeide: Ris, ris, Stutpaal,..........

Dit verhaaltje is min of meer eene taalgrap en vertelt van eene muis die bedrogen wordt door een schuinen stutpaal, langs welken zij tot vlak onder den vloer wil klimmen, om dan tusschen de vloerlatten door te kruipen en de rijstkorst uit den kookpot te stelen. De muis vraagt aan den stutpaal, of er geen kat in huis is, waarop hij haar gerust stelt. De muis maakt nu met haar jong eene afspraak waardoor het jong zal weten of het de rijstkorst is die naar beneden valt, of zijne moeder zelf. De muis komt bedrogen uit en scheldt nu den stutpaal uit, die haar bedrogen had.

t o m e n t a d a, woordel. „die zich schrap zet"; hier is bedoeld: die zijn been schuin naar achteren schrap zet, zooals

men doet, als men bij het knitschoppen zijne kuit moet aanbieden om een schop te ontvangen. De stutpaal staat schuins tusschen de andere huispalen in; bij de meeste Toradja'sche huizen vindt men deze palen, die aan de eigenlijke palen stevigheid moeten geven. Iets verder wordt de stutpaal soengko ntada „schrap staande stutpaal" genoemd.

toliboengkoe, woordel. „de gebochelde, hij die een hoogen rug heeft," bijnaam van de kat. Het voorvoegsel li- is een verouderd prefix, dat hier en daar voorkomt, maar waarvan de beteekenis niet meer met zekerheid kan worden vastgesteld.

Banggai Lanto „het Drijvende Eiland", een mythisch oord, dat wordt voorgesteld als een eiland, drijvende in de hemelzee. De priesteressen, die in hare litanie haren tocht door de hemelzee naar den Schepper van hemel en aarde bezingen, leggen op dien tocht steeds op Banggai Lanto aan. Een alleenstaande heuvel, vlak bij het To Pebato-dorp Longkida, heeft eveneens dien naam gekregen. Of banggai een oorspr. Bare'e woord is of niet, zooveel is zeker, dat het thans niet meer wordt gebruikt en tot de priestertaal behoort. Waarschijnlijk is het aan een der O.-lijk gelegen talen ontleend, vgl. de benaming „Banggaai-Archipel", voor de eilandengroep bij de N. O. kust van Midden-Celebes.

i koeko; hiermede is bedoeld doengko, de korst die zich in den rijstpot vormt en waarop de muizen azen. De verdraaiing koeko stelt muizentaal voor, evenals het volgende ja'oe, voor jakoe.

salana bero; wat dit bero is, weet ik niet; de verteller verklaarde het met salana woejoe en daarnaar heb ik het vertaald.

sese rere, enz. De scheldwoorden van de muis tot den stutpaal versta ik niet; ook de verteller kon daaromtrent geen inlichtingen geven. Ze worden ook wel eens aldus overgeleverd: Tjetje rere, laoe endi ndona de

mapalani maradjani sangkoeleleni tomentadani de, wat al even weinig verstaanbaar is.

---

17. HOE DE DIEREN OP ELKAAR VERSJES MAAKTEN. (Leesb. bl. 17).

De Buffel maakte een versje op de Geit, aldus:

„Ge lijkt wel dwaas, Geit,
om te grazen met gesloten oogen!
Kijk! daar komt regen aan.
Loop hard naar huis!"

Daarom gaf de Geit aldus antwoord:

„Ge lijkt wel dwaas, Buffel,
om te grazen en telkens op te houden!
Kijk, daar komt de riem aan,
die zich in één slag om je knie zal slingeren."

Toen kwam ook het Paard er bij en nu maakte de Buffel een versje op het Paard, aldus:

„Ge lijkt wel dwaas, Paard,
om te grazen en daarbij telkens te hinniken!
Kijk, daar komt de teugel aan,
die ineens tegen je gehemelte aanslaat."

Daarop kwam ook het Varken er bij en nu gaf het Paard antwoord in een versje op het Varken:

„Ge lijkt wel dwaas, Varken,
te vreten en daarbij aldoor den grond om te wroeten.
Kijk, daar brandt het vuur al!
Ze zullen je roosten en in stukken hakken.

---

mokajori „een kajori maken, opzeggen"; zie over dit woord Tor. Vert. bl. 404. mombekajori „elkaar kajori's toezingen, ze tegen elkaar opzeggen bijwijze van litterair gesprek", mompokajorika „eene kajori maken op". Den gewonen vorm van de kajori kan men uit deze vier versjes gemakkelijk leeren kennen. In het algemeen

heeft de k a j o r i vier regels, die alle vier op elkaar rijmen, d. w. z. dat de klinkers der twee laatste lettergrepen van iederen regel in hunne volgorde dezelfde zijn. Zoo is het rijm in de eerste der hier gegevene vier k a j o r i's: oe-a, in de tweede e-a, in de derde: a-a, in de vierde: a-oe. Bij welke medeklinkers deze klinkers worden uitgesproken, is onverschillig. De maat van de k a j o r i is doorgaans trocheïsch, het aantal voeten vier. De Toradja's zijn zeer sterk in het gebruiken van k a j o r i's, die bij hen meer of min de plaats van onze spreekwoorden innemen. Spreekwoorden in den zin dien wij aan dit woord hechten, ontbreken in het Bare'e nagenoeg geheel.

---

18. DE LEDEN VAN HET MENSCHELIJK LICHAAM TWISTEN MET DE MAAG. (Leesb. bl. 18, 19).

Het verhaal van de ledematen die op een keer niet meer voor de maag wilden werken, doch daarvan terugkwamen, geleerd door de schadelijke gevolgen.

---

19. DE SLANG EN DE KIKVORSCHEN. (Leesb. bl. 19, 20).

Een oude slang kroop eens rond om voedsel te zoeken, want zij had honger. Toen zij gekomen was aan den oever van een vijver, waarin vele kikvorschen huisden, vluchtten alle kikvorschen weg op het zien van haren vijand. De Slang zeide: Ik roep uw medelijden in, heeren van den vijver, ik heb berouw als ik denk over mijne slechtheid van vroeger, toen ik iederen dag kikvorschen at. Thans is mijne gezindheid anders; al heb ik honger, ik eet geen kikvorschen meer, ik eet slechts wier; wilt gijlieden mij daarom onderhouden en mij voeden, dan zal ik voor u op uwe kinderen passen, opdat het onderhouden van mij eenig nut hebben moge.

De Kikvorschen verheugden zich bij het hooren van deze woorden der Slang. „Wel," zeiden zij, „thans is de wereld reeds anders geworden: de slang wordt de slavin der kikvorschen." Zij gaven dan hunne jongen aan de Slang en deze paste ze op. Doch toen de Slang zag dat de kikvorschen haar vertrouwden, verzwolg zij de jonge kikvorschen, die zij wegstal. De Kikvorschen hadden het zeer te kwaad, maar konden de Slang niet meer wegjagen. Een tijd daarna kwamen er lieden fuiken zetten in den vijver, de Slang geraakte in eene fuik, de menschen vingen haar en doodden haar.

Ook dit verhaaltje is een van de door Riedel uitgegevene en van aanteekeningen voorziene Bare'e verhalen. Het is te vinden in de Verhand. Bat. Gen., Dl. XXXIII, bl. 36.

d o e a t a is oorspronkelijk de naam eener bepaalde slangensoort, n. l. de python. Doordat men voor de woordwisseling een synoniem voor o e l e „worm, slang" noodig had, is men d o e a t a geheel gelijkwaardig met o e l e gaan gebruiken.

a n o e n d a k o n i „wat gegeten wordt, wat eetbaar, te eten is", vaak gebruikt in de plaats van p a n g k o n i „voedsel".

m a n g k e k e n i i n o s a „den adem vasthouden", d. w. z. in 't leven houden, onderhouden, verzorgen.

m o m p o t i a n a k a „kinderen oppassen voor". Het grondwoord t i a n a „zwanger" is eene samenstelling met het achtervoegsel -a (n) van een thans in het Bare'e verdwenen t i a n, dat blijkens het Jav., Mal., Tag., Bis., Mĕnangkab., Minah. talen, Ponos. t i a n, Sang. t i a n g, „buik" moet hebben beteekend. Geheel hetzelfde woord als t i a n a is dus Mak. t i a n a n g „zwanger". Daarechter in het Bare'e dit t i a n geheel is verdwenen, heeft men t i a n a opgevat als eene samenstelling van a n a „kind" met t i- en een w. w. m o t i a n a „kinderen oppassen" gevormd.

---

20. RAADSELS. (Leesb. bl. 20).

1. Soemboli draagt een lijfband die niet sluit.
   Oplossing: Iemand die met de armen over elkaar zit.
2. Wat is dit?
   O. De wijsvinger.
3. De moeder ligt op haren rug, het kind staat maar te dansen.
   O. Het rijstblok en de stamper.
4. Als er op het blok wordt geslagen, vliegen er witte kippen uit.
   O. Een kalkkoker.
5. Eene kist vol kralen.
   O. De papaja-vrucht.
6. Een schip dat gestuurd wordt aan den voorsteven.
   O. Een buffel dien men een neusring heeft aangedaan.
7. Een kind dat slechts één oogenblik loopt en dan reeds tot den gezichteinder is gekomen.
   O Het oog.
8. Tien gebroeders met hoofddoeken die niet sluiten.
   O. De vingers en de nagels.

---

1. Soemboli, zie de aanteekening bij verhaal No. 4. ale is de lijfband dien de Toradja'sche meisjes dragen, om zich een dun middel te geven. Zie hierover: Sarasin, Reisen in Celebes, I, bl. 266, 267 en Tor. Vert. bl. 400. mantjoko koro „het lichaam omvatten" wordt genoemd: de armen over elkaar slaan, waarbij de rechterhand tot de linkerheup reikt en de linkerhand tot de rechterheup.

2. De aardigheid van dit raadsel is, dat degene die raden moet, denkt dat naar het door den wijsvinger aangewezene wordt gevraagd, men met ntje'i den wijsvinger zelf bedoelt.

4. balamba is een uitgehold blok hout, waarop men slaat om seinen te geven. De kalkkoker is een uitgeholde

droge kalebas-vrucht, die den vorm eener langwerpige peer heeft. Met den vierden vinger wordt hiertegen getikt, waarbij de nagel tegen den kalkkoker een luid getik geeft. Door den schok komt de kalk uit de opening en wordt op de daaronder gehouden sirih-vrucht gestort.

---

21 VERHAAL VAN RUIL-AL. (Leesb. bl. 21—24).

Vertelling van een man die zijn geld, het loon van jaren, in korten tijd verliest door er een paard en rijtuig voor te koopen, dit te ruilen tegen een rijpaard, het rijpaard tegen een buffel, den buffel tegen eene geit, de geit tegen een hond, welken hond hij nog moet geven aan den eigenaar van een hond die door den zijnen is doodgebeten.

---

22. VERHAAL VAN DEN AAP EN DEN BOOM-GEEST. (Leesb. bl. 24—26).

Vertaling en aanteekeningen te vinden: Tor. Vert., bl. 413—417.

---

23. „MOEDER, IK HEB U GEZEGD". (Leesb. bl. 26).

Er was eens een wild varken met haar jong. Het Jong zeide: „Moeder, laat ons gaan in de richting van het woud, om ons voedsel te zoeken" De Moeder antwoordde: „Laat ons daar niet heengaan; 't is beter dat wij naar den rand van den akker gaan". Zij gingen dan daarheen; de Moeder kwam in een val terecht en stierf; Ta Datoe nam het varken, ontweide het en roostte het; alleen maar de beenderen vond het Jong nog, want zijne Moeder was ál door de menschen opgegeten, hare beenderen hadden zij op den grond geworpen en het Jong kwam ze bijeenrapen. Het Jong nam nu k a t i m b a-bladeren en legde die als onderlaag

voor de beenderen zijner Moeder en daarop legde het, die als hoofdkussen op de hakplank, daarna verliet het ze. Na verloop van 7 nachten kwam het er weer naar kijken en toen was zijne Moeder weder opgeleefd, daarom zong het Jong:

Moeder ik heb u gezegd
om rond te loopen in de richting van het woud,
maar gij hebt mij gezegd
om rond te loopen langs den akker.
Daar waren tuin-batateu
zacht en melig van smaak,
ipoli-vruchten zoo zacht als asch,
arèn-vruchten goed om op te knabbelen.
De veerlat van taai hout
drong ineens in de ribben binnen.
Toen de vogels reeds begonnen te fluiten
is er misschien wel iemand komen aansluipen.
Toen het uilengekras reeds algemeen was
is er misschien wel iemand komen kijken.
Alleen maar ik was zoo slim
om u in den steek te laten bij de val.
Hakt katimba-bladeren fijn
op de hakplank van pompadjila-hout!
Ach arme Moeder!
Uw vleesch is al tusschen de verschillende gezinnen verdeeld!"

De Moeder antwoordde:
„Ach ik arme stakker!
De trommel roffelt maar steeds
boven op mijn hoofd."

---

soembi nawoe; naast de omheining van den akker is gewoonlijk aan weerskanten eene smalle strook grond van gras en onkruid gezuiverd. In de eerste plaats geschiedt dit om steeds gemakkelijk te kunnen nagaan waar de om-

heining beschadigd is en vervolgens is deze strook een goed jachtveld, waar men gaarne strikken en vallen zet, omdat de dieren die in den akker willen dringen eerst die ontgonnen strook langs loopen, zooals hier ook de beide wilde zwijnen doen.

watika is de naam van de springlans, een zeer gevaarlijk jachttuig. Eene rotan-lijn, met het eene eind aan een boom gebonden, heeft aan het andere eind een haak, die eene veerkrachtige lat tegenhoudt, welke een puntig stuk drijft in het lichaam van het dier dat tegen de rotanlijn aanloopt en daardoor de veerlat, die los op den haak is gezet, doet losschieten. De veerlat staat horizontaal.

momparoeroe; hier is weder de transitieve vorm gebruikt, daar de bedoeling is: om ze (de beenderen) te verzamelen. Als het object niet wordt genoemd, is het gebruik van den transitieven vorm verplichtend.

tomene dora; met tomene wordt eene soort aardvrucht aangeduid; dora is een wisselterm voor nawoe, bonde, podjamaa „akker, tuin"; van dezen stam is de eigennaam Medora gevormd.

gorosi is de veerkrachtige lat, die het scherp voorwerp in het lichaam van het wild drijft. Gewoonlijk is zij van lebanoe-hout, doch hier is de houtsoort tomboroesoe genoemd, omdat het woord voor rijm en maat noodig was.

powiwi is de naam van een vogel, die zich met de morgenschemering laat hooren; poa is de naam eener uilensoort.

poe'oe ngkadjoe „voet van den boom"; hier is gemeend de voet van den boom om welken de rotanlijn van de val was gebonden; bij uitbreiding is hiermede de val zelf bedoeld.

ira ngkatimba; de bladeren van de katimba, eene Amomum-soort, worden op het stuk hout gelegd waarop het vleesch van het varken wordt fijngehakt.

Pompadjila is de naam eener houtsoort; daarvan is het hakbord (gewoonlijk een dikke tak, aan de eene zijde

plat geschaafd met het hakmes) vervaardigd. Het woord is gekozen ter wille van rijm en maat.

kaboekoe² karatoe: het water waarin het varkensvleesch kookt en dat aan de oppervlakte borrelt wordt vergeleken bij eene trom die geroerd wordt. Vgl. Raadsel No. 43, op bl. 99 van het Leesboek.

---

24. VERHAAL VAN WAKOEKA. (Leesb. bl. 27—30).

Vertaling met aanteekeningen: Tor. Verh., bl. 420—426.

---

25. VERHAAL VAN DEN LEUGENAAR. (Leesb. bl. 30—33).

Bewerking van het verhaal van den man die op reis is geweest en in den vreemde honden zou hebben gezien, zoo groot als buffels, welke bewering hij langzamerhand tot de waarheid terugbrengt, als hij wordt bang gemaakt met de leugenbrug, die hij moet overloopen en die onder hem zal inzakken als hij een leugen op zijn geweten heeft.

---

26. VERHAAL VAN DE KAT EN HET HERT. (Leesb. bl. 33—35).

Vertaling met aanteekeningen: Tor. Vert. bl. 426-432.

---

27. HOE LEUGENAARS TOT ZWIJGEN WORDEN GEBRACHT. (Leesb. bl. 35, 36).

Het verhaal van den man die in den vreemde aardvruchten had gezien, zoo groot als rijstschuren, doch die tot zwijgen werd gebracht door een ander, die een pot had zien bakken zoo groot als een huis, om daarin die groote aardvruchten te koken.

---

28. VERHAAL VAN DEN AAP EN DEN WITTEN WORM. (Leesb. bl. 36, 37)

Vertaling en aanteekeningen: Tor. Vert. bl. 417-420.

---

29. DE ZEVEN ZONEN VAN TADATOE EN DE HOLGEEST. (Leesb. bl. 37—41).

Vertaling met aanteekeningen: Tor. bl. 438-449.

---

30. HOE DE MUIS DEN PRIESTERZANG LIET ZINGEN VOOR HAAR JONG. (Leesb. bl. 41—43).

Vertaling met aanteekeningen: Tor. Vert. bl. 452-457.

31. DE IJDELE TWIST. (Leesb. bl. 43, 44).

Verhaal van twee jongens, van wie de een, als hij groot zal zijn, een grooten rijstakker wil aanleggen, de ander buffels zal gaan fokken. Terwijl zij zoo tegen elkaar opsnijden, krijgen zij twist over de mogelijkheid dat de buffels van den een de rijst van den ander zouden kunnen vernielen, waarop zij elkaar te lijf gaan.

---

32. DE AAP DIE VERSJES MAAKTE. (Leesb. bl. 44).

Eens gingen eenige lieden met het blaasroer jagen en troffen apen aan in het bosch; toen zij zagen dat de apen vrij dicht bij waren, schoten zij er floep! met het blaasroer op; de apen gilden het uit, zij schreeuwden en maakten elkaar aan den gang. Een oude Aap gelastte hen stil te zijn, intusschen die welke gilden, waren door de menschen met het blaasroer getroffen, want het waren nog jonge apen, zij hadden nog geen argwaan in de komst van menschen die blaasroeren bij zich hadden. Daarboven, op een hoogen

boom, was de Oude Aap gevlucht, hij vertrouwde de menschen niet, want hij had al die blaasroeren gezien en de bedoeling der eigenaars begrepen, daarom wilde hij niet nabij komen. Zijne kinderen en kleinkinderen gilden weder: terwijl zij zoo gilden, schreeuwde ook de Oude Aap; na eenigen tijd stierven alle apen die door de menschen waren aangeschoten, alleen de Oude Aap bleef in 't leven. De menschen noodigden hem uit om naderbij te komen, maar hij wilde niet en zeide een versje op, dat aldus luidde:

„De prop (uwer blaaspijlen) is vlierpit,
die zendt gij door middel van uwen adem.
Maar ik houd in gedachten
dat kleine beetje boven aan de punt."

---

m o n j o p o e, met mo- van den intensieven vorm van s o p o e „blaasroer" gevormd, beteekent „met het blaasroer schieten". Vooral waar het w. w. de beteekenis heeft „met ijver, inspanning de handeling verrichten" wordt de intensieve vorm van het stamwoord gebruikt. Zoo hebben b. v. de w. w. die verschillende wijzen van jagen en visschen uitdrukken, evenals m o n j o p o e den intensieven stamvorm, b. v. m o m e k a „hengelen" van p e k a (haak), m e n j a r a p i „visschen met het schepnet (s a r a p i), m o n o e w a „visschen met t o e w a-wortels", m o n j i l o „visschen met fakkels (s o l o)". Andere voorbeelden zijn nog te vinden in mijn artikel „De Intensieve of Activiteitsvormen in eenige talen van Indonesië", Versl. en Meded. der Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk., 4 Rks, Dl. IX, bl. 334, vlgg.

t o e m a r a n g k i d j i, gevormd met het thans verouderde infix o e m en het frequentatieve voorvoegsel t a r a-, dat dikwijls w. w. vormt die eene plotselinge beweging of een plotseling geluid aanduiden, b. v. m o t a r a d e d e „opspringen van pijn en o d e, d e! (au) roepen", m o t a r a n d i d i „rillen, beven", m o t a r a m p o e p o e „fladderen".

n a s a w o j o n i is vertaald met „zij maakten elkaar aan den gang"; het beteekent „den lust doen opkomen, begeerte opwekken", b. v. door een ander te vertellen, dat men hier of daar zoo lekker heeft gegeten. Hier maakt de eene aap den anderen aan den gang, door zijne vreugde te kennen te geven, waardoor hij bij de anderen den lust opwekt om ook eens te gaan kijken.

k i n o e m b a r i, het merg of de pit uit de stengels van het hooge fonteingras dat in het Bare'e m o r o m p a heet. Het woord is met het infix i n afgeleid van den stam k o e m b a, die „dik, proppig" beteekent. Het suffie -r i heeft causatieve beteekenis, k o e m b a r i is „dikmaken, opvullend, opproppend", k i n o e m b a r i „waarmede is dikgemaakt, opgevuld".

m a l e n t o r a is een Parigisch woord, dat echter in poëzie, als maat en rijm het vereischen, gebruikt wordt, omdat het genoeg bekend is. De stam t o r a beteekent in 't Parigisch „gedenken, zich herinneren", m a l e n t o r a l a r a „gedachtig zijn". In het Bare'e beteekent t o r a „recht staande, opgericht", een bijvorm is t o a.

s a k o d i n d a t i l o l o n j a „het weinige boven aan de punt". Hiermede is bedoeld het gif (i m p o) van de Antiaris, toxicaria, waarvan een weinig aan de punt van het pijltje wordt gesmeerd, daar de kracht van een blaaspijltje op zich zelf niet voldoende is om zelfs een klein dier te dooden. De zin van het versje komt hierop neer: 't Is maar een licht pijltje, slechts met den adem voortgeblazen, maar ik kan daarom dat beetje gif aan de punt niet buiten rekening laten.

---

33. VERHAAL VAN DEN LEGUAAN.
(Leesb. bl. 45—50).

Eene Oude Vrouw woonde in een huis dat begroeid was met slingerplanten. Zij voedde een Leguaan op, dien zij

geheel beschouwde als haar kind; zij gaf hem te eten en verzorgde hem uitstekend. De Leguaan werd hoe langer hoe grooter en toen hij volwassen was, zeide hij tot zijne grootmoeder: „Grootmoeder, gaat u eens naar het huis van Lise, daar zijn zeven jonge meisjes; vraagt u de oudste van haar voor mij ten huwelijk." De Oude Vrouw deed zooals de Leguaan had gezegd; zij nam het geschenk voor het huwelijksaanzoek mede: een gouden pinangdoos, die gebonden was met gouddraad en gepakt in een gekleurden doek. Toen zij dicht bij het huis dier meisjes was, zag Lise haar; zoodra zij haar had gezien, werd zij boos en zeide tot de zeven jonge meisjes: „Kijk er eens aan! daar komt de grootmoeder van den Leguaan met een geschenk tot huwelijksaanzoek; wie zou er nu een Leguaan willen trouwen! Ik niet, hoor!"

De Oude Vrouw kwam aan den voet van de trap, ging naar boven en toen zij boven was, zette zij zich neder; de Eerste (de Oudste) bood haar de sirih aan. Toen de mond rood was van de sirih-pruim, vroeg de Eerste: „Om welke reden komt u hier, Grootmoeder? waarom komt u tot ons?" „Wel, Kleindochter, er is volstrekt niets waarom ik tot ulieden kom, alleen maar dit: ik kom een geschenk tot huwelijksaanzoek opgooien, misschien wordt het opgevangen, misschien niet, dat zou ik wel willen vernemen". Nauwelijks had zij aldus gesproken, of de Eerste betuigde haren volstrekten onwil: wip! stond zij op, pats! gaf zij de Oude Vrouw een schop dat deze aan den ingang van 't huis te recht kwam; zij gaf haar nog een schop, toen rolde zij naar beneden op het trapportaal, zij stond op en ging heen. Toen zij naar haar huis was teruggekeerd, klom zij de trap op en nauwelijks was zij boven gekomen, of de Leguaan vroeg: „Hoe is het gegaan met uw bezoek van zooeven, Grootmoeder?" De Oude Vrouw antwoordde: „O wee, Kleinzoon, ik heb het kwaad gehad, het scheelde niet veel of ik was gestorven; het (geschenk) is in 't geheel niet opgevangen, de Eerste wilde het niet hebben, blijkbaar

heeft zij geen zin in u, daar ge slechts een leguaan zijt". „Wees niet verdrietig, Grootmoeder, gaat u er morgen weer heen en vraagt u voor mij de Tweede ten huwelijk".

De Oude Vrouw weigerde niet. Den volgenden dag ging zij er weder heen. Toen zij in de nabijheid was, zeide Lise: „Wel, wel! daar komt de Oude Vrouw aan, zij komt eene vrouw vragen voor den Leguaan, er is niemand die wil." De Tweede stond haar niet eens toe boven te komen, zij schopte haar weder terug; de Oude Vrouw kwam tegen een der huispalen aan en keerde terug zonder haar doel bereikt te hebben. „Hoe is uw bezoek afgeloopen, Grootmoeder?" „O, foei, Kleinzoon, er is niemand die wil, het lijkt er niet naar, zij hebben mij maar weggeschopt". De Leguaan wreef het lichaam zijner grootmoeder met kurkuma in en zeide daarop: Wees niet verdrietig, Grootmoeder, gaat u ook de Derde voor mij vragen".

De Oude Vrouw ging er weder heen en klom de trap op. Zij was nog niet boven aan de trap gekomen, of de Derde schopte haar weg; zij viel op het portaal en geraakte buiten kennis, daarna stond zij op en keerde weder terug. „Hoe is het met uw bezoek gegaan, Grootmoeder? „O, foei Kleinzoon, de menschen zijn verbazend slecht! Pas hadden zij mij gezien terwijl ik nog vrij ver was, of zij zeiden: Kijk, daar komt de Oude Vrouw aan; zij verbeeldt zich dat wij den Leguaan wel willen hebben; ik zou je bedanken!"

Zoo ging het het ook met haar huwelijksaanzoek aan de Vierde, de Vijfde en de Zesde. Toen zij aan de Zevende toe waren, zeide de Leguaan: Mij dunkt, Grootmoeder, het geschenk zal wel worden aangenomen, ga u mijn huwelijksaanzoek maar aan de Zevende brengen". Toen zij nog tamelijk ver was, zag de Zevende de Oude Vrouw aankomen; zij luisterde niet naar hetgeen Lise zeide en schopte de Oude Vrouw niet weg, maar ontving haar en bood haar de sirih aan. Toen de pruim rood was, vroeg de Zevende: „Waarom komt u hier, Grootmoeder?" „De reden waarom

ik hier kom, is geen andere dan om te vragen hoe het met het bosch is, of het doordringbaar is of niet; de Leguaan heeft mij er op uit gezonden". De Zevende antwoordde: „Wel, Grootmoeder, als u daarom komt, het bosch is toegankelijk; al zou ik maar een beetje met hem spelen, dan is hij toch altijd zooveel als een kameraad voor mij op weg". Toen de afspraak van haar beiden was tot stand gekomen (laat ik de huwelijksplechtigheid maar in het kort vertellen), spraken zij het aantal nachten af: „Goed, over zeven nachten dan zult gij ons wederzien". Toen zeven nachten voorbij waren, kwam de Leguaan, gedragen door zijne grootmoeder in eene mand, die zij aan ééne zijde over den schouder had gehangen. Toen zij nog tamelijk ver waren, zag de zevende hen al en zij haastte zich om eten te koken. Toen de Oude Vrouw en de Leguaan waren aangekomen, was Kapapitoe (de Zevende) druk in de weer en Lise zeide: „Een leguaan tot man hebben? Als ik het was, zou ik het niet willen, ik zou er voor bedanken hem te verzorgen!" Kapapitoe spreidde eene mat uit voor de Oude Vrouw en zij ging zitten; de Oude Vrouw stalde den bruidschat uit: enkelringen, sarongs, een schaamgordel van gekleurde zijde, een saroeng van gekleurd katoen daartegen, 't was er ineens. Toen dat was gedaan, gaf zij de Oude Vrouw te eten. Na gegeten te hebben, ging de Oude Vrouw heen en Kapapitoe en haar man de Leguaan bleven samen wonen; zij waren nu echt getrouwd.

Doch de zusters van Kapapitoe hielden niet op den Leguaan hare verachting te toonen; als zij te huis kwamen schrapten zij het slijk harer voeten op den rug van den Leguaan af. Zij zeiden: „Pitoe zal geen akker kunnen aanleggen, zij moet maar aldoor op den Leguaan passen". Kapapitoe antwoordde: „Ach, houdt toch op! ik zal hem straks medenemen naar het water, ik zal hem het slijk afwasschen".

Nadat zij eenigen tijd (daar) hadden gewoond, maakten hare zusters het plan om een akker te gaan aanleggen.

Intusschen gingen zij naar het bosch met Lise, om lianen te vlechten tot armbanden, daarop gingen zij schommelen op lianen met hare mannen, de vrouwen genen kant uit, de mannen dezen kant uit. Dan haakten hunne beenen in elkaar, midden in de lucht en als zij er genoeg van hadden gingen zij naar huis. Dan veegden zij weder hare voeten af op den Leguaan, sloegen hare jongste zuster en zeiden: „'t Is een schande om een leguaan tot zwager te hebben, die Pitoe is toch verbazend dom."

Onder deze omstandigheden was Lise met de Zusters van Kapapitoe weder eens een keer uitgegaan. Toen zeide de Leguaan: „Ach, wij hebben het toch al te hard, uwe zusters kwellen ons maar steeds. Komaan, laat ons een akker gaan aanleggen. Draag mij in eene mand op den rug, Vrouwtje, en zamel ook zeven kokosdoppen bijeen". Zijne vrouw sprak niet tegen, zij nam haren man in eene mand op den rug en zocht ook zeven kokosdoppen die reeds gespleten waren, voor hem bijeen. Gekomen aan het stuk land waar zij beiden een akker zouden aanleggen, zeide de Leguaan: „Zet mij neder op den grond, Vrouwtje, dan ga ik loopen". De Leguaan waggelde bij het loopen, hij was niet vlug, zijn staart sloeg gras en struiken tegen den grond, een geheelen bergrug ontgon hij op één dag; met één slag sloeg hij zwiep! tegen een boom aan, flang! sloeg de boom neder, pats! hakte hij de boomen neder bij het klein hakken van het hout, en weder paf! stak hij den brand in al het door hem klein gehakte hout en hij liet het vuur doorbranden totdat het geheel verbrand was, zelfs de groote stammen brandden op. Overal ging hij rond om den grond schoon te maken, heen en weer, de brandstapels verhieven zich. Daar op beval hij Kapapitoe: „Richt voor mij eene rustbank op, dat gij mij daarop kunt zetten". Toen dat gedaan was, gelastte de Leguaan de zeven kokosdoppen om eene hut op te richten en daarna zeide hij tot Kapapitoe: „Draag mij op den rug, laat ons naar huis gaan".

Toen het echtpaar te huis kwam, waren hunne oudere zusters nog niet aan gekomen, zij waren nog aan het schommelen met hare mannen. Toen zij naar huis terugkeerden, kwamen zij den akker van den Leguaan voorbij en zeiden: „Wiens akker is dat? dien hebben we nog geen enkelen keer gezien, mij dunkt die zal morgen beplant worden". Bij hare jongste zuster gekomen, zeiden zij: „Morgen, Pitoe, staan wij niet toe dat ge naar het plantfeest van Ta Datoe gaat; je man is maar een leguaan". Daarop veegden zij weder het slijk harer voeten af op den rug van den Leguaan en sloegen hare jongste zuster, maar Kapapitoe gaf geen antwoord.

Den volgenden morgen gingen Lise en de zes zusters weder uit. De Leguaan noodigde weder zijne vrouw uit om naar den akker te gaan. Hij zag dat de hut reeds was opgericht door de kokosdoppen en daarom zeide hij tot zijne vrouw: „Morgen zullen wij den vooravond van het plantfeest vieren en overmorgen het plantfeest". Zijne vrouw vond het goed; den volgenden morgen droeg zij weder haren Leguaan in eene mand over den schouder en deze zeide tot zijne slaven, nl. die kokosdoppen, die menschen waren geworden: „Doet goed uw best met koken, morgen zullen wij den vooravond van 't plantfeest vieren". Na zijne bevelen te hebben gegeven, zeide de Leguaan: „Draag mij, Vrouwtje, laat ons naar het water gaan, laat ons ons opknappen". Aldaar aangekomen, zeide hij tot zijne vrouw: „Ga gij hier baden, dan ga ik op eene andere plaats". De Leguaan nam een bad, hij trok zijn baadje uit en werd een man, de echtgenoot van Kapapitoe. Gekomen bij zijne vrouw die bovenstrooms baadde, zeide hij: „Kom uit het water". Kapapitoe zag zijne armbanden en ze blonken, armbanden aan beide polsen; zijne zwaardscheede was met bladtin overplakt, de kwasten zijner zwaardscheede slingerden heen en weer. Maar Kapapitoe weigerde en zeide: „Ik wil niet, ik wacht op den Leguaan". Haar man antwoordde: „Wat wilt ge met den Leguaan doen? Ik zelf ben de Leguaan;

trek je sarong aan, dan gaan we heen". En toen gaf hij zijne vrouw een sarong waarvan de versierselen rinkelden; hij deed haar armringen, enkelringen, oorknoppen aan, trok aan hare haren om ze lang te maken, zoodat ze tot op hare knieholte afvielen. Daarop gingen zij beiden heen, de een achter den ander.

Toen zij op het vooravondfeest kwamen, waren daar reeds veel menschen bijeen, ook zijne zes schoonzusters waren daar, met Lise en de Oude Vrouw. De zes zusters vraagden: „Zeg, Grootmoeder, wie komt daar aan? zij ziet er voornaam uit, haar sarong ruischt alsof er regen zal vallen, de rand van haar sarong gaat op en neer, telkens als hij tegen hare enkelringen aankomt." De Oude Vrouw antwoordde: „Wel, dat is uwe jongste zuster, en daar komt ook uw zwager uit het veld". Toen vlogen die zes op haren zwager af en wilden hem om strijd zijnen sirih-zak afnemen, zeggende: „Ik wil den sirih-zak van mijn zwager vasthouden." Haar zwager ging zitten; de zes gingen naast hem zitten, om hem van hare zuster af te nemen, maar de Leguaan wilde het niet hebben. Lise zeide: „Als morgen het plantfeest is, dan zal ik de zaairijst uitdeelen; Kapapitoe heeft er geen verstand van".

Bij het opgaan der zon ging men planten. Zoodra het planten was afgeloopen, gingen zij naar het dorp; de schoonzusters stonden niet toe dat de Leguaan achter zijne vrouw liep, zij maakten zich van hem meester, zoodat de Leguaan er boos over werd. Zoodra de zes zusters en Lise sliepen, stond de Leguaan op, wekte Kapapitoe en nam een steen, legde er vier stukken hout op en sprak een tooverwensch uit: „Hokus, pokus, als er kracht is in den wensch der zes zusters, die hare voeten aan mij hebben afgeveegd, dan zal ik, nadat ik mijne oogen heb geopend, zitten op dit erf nog juist zooals nu hier; maar als mijn wensch kracht heeft, dan zal ik, nadat ik mijne oogen heb geopend, zitten in mijn huis en op alle huizen der andere menschen neerzien". Toen hij zijne oogen opendeed, was zijn huis hee-

lemaal hoog boven op den berg, want die steen was een rots geworden en eerst daarbovenop was de plaats van zijn huis. Zijne schoonzusters wilden de rots beklimmen, maar zij konden hare voeten niet neerzetten, zij sprongen maar steeds er tegen op, maar konden den weg naar boven niet vinden. Zoo keerden zij dus terug zonder haar doel te hebben bereikt, maar Kapapitoe en haar man hadden een heerlijk leven.

Dit verhaal is een van de talrijke Toradja'sche vertellingen, waarin wordt verhaald van een mensch die de gedaante heeft van een dier, 't welk intusschen slechts zijn uitwendig bekleedsel is. Hij kan zijne dierengedaante afleggen en komt dan doorgaans als een bizonder schoone man of vrouw uit zijn minwaardig dierenuiterlijk te voorschijn. Gewoonlijk is de voorstelling, dat de in dierengedaante verkeerende mensch niet dan in de uiterste noodzakelijkheid zijn dieromhulsel verlaat, omdat hij met dit hulsel ook de bizondere eigenschappen van het dier welks gedaante hij heeft, verliest. Ook draagt het er toe bij om het verhaal spannender te maken, dat de held zijne dierengedaante zoo lang mogelijk behoudt en dus de hoorders ook zoo lang mogelijk in de onzekerheid worden gelaten omtrent hetgeen hij nog worden zal. Met de gedaanteverwisseling is ook de ontknooping van het verhaal gekomen.

Parallellen van dit verhaal vindt men in Groep III der Tontemboansche Teksten, zie blz. 34-71 van de Vertaling, in 't bizonder de Inleiding.

i Bangkele Toe'a „de Oude Vrouw". Over deze figuur is reeds geschreven op bl. 37 der Vertaling van de Tontemboansche Teksten en op bl. 9 der Verhandelingen van 't Bat. Gen., Dl. LV. Het is meer dan waarschijnlijk dat deze Oude Vrouw eene mythische, althans mythologische figuur is. Zij is steeds de eerste bij wie de held van 't verhaal aanlandt als hij op reis is naar de Onderwereld,

de Bovenwereld, het Hangende Eiland, het Land van Overzee, of welk uitheemsch oord dan ook. Bij haar neemt hij voorloopig zijn intrek en van uit haar huis brengt hij zijne ondernemingen ten uitvoer. Zij woont meestal eenzaam in het bosch, houdt er een aantal dieren op na en bewaart ook eenige kostbare voorwerpen, erfstukken van haren overleden man, welke den gast die bij haar zijn intrek heeft genomen, gewichtige diensten bewijzen bij 't geen hij onderneemt. Wellicht is zij oorspronkelijk bewaakster of poortwachtster van het vreemde land. In de Toradja'sche en in de Minahassische verhalen komt deze figuur dikwijls voor. In dit verhaal woont zij in een huisje dat begroeid is met slingerplanten, wat beteekent, dat het reeds lang in het bosch staat en dat de naaste omtrek niet van onkruid wordt zuiver gehouden; zij woont dus geheel afgezonderd.

kakosae-sae kakobangke-bangke; de voorvoeging van kako-, al of niet met herhaling van het stamwoord, heeft de beteekenis van „hoe meer . . . . . des te meer, allengs meer, steeds meer en meer" wat het grondwoord aanduidt. Dit voorgevoegde kako- is waarschijnlijk niets anders dan eene herhaling van het oorspronkelijk voorgevoegde ko-, dat nog in eenige samenstellingen voorkomt, als gelijkwaardig met ka-, bv.: koloro „touw", naast kajoro, id., van joro „draaien"; kore'e „rijk, waar is", van re'e „zijn", vgl. kare'e „plaats waar iets is"; kojoejoe" rol, opgerold iets", van joejoe „oprollen". Ook komt ko- voor naast ka- in planten- en dierennamen, bv. kojoë „parkiet", kolopoea „schildpad", kotoeo „sirih", komontji „broodboom". Van dit ko- kent men echter de beteekenis niet meer, vandaar dat het weder vernieuwd is door de voorplaatsing van ka-, zooals sommige vormen met het invoegsel oem dit infix vernieuwen door de prefigeering van mo-, bv. motoemoenda, mosoemomba, motoemangi.

banoea ntji Lise „het huis van Lise en de haren". Lise krijgt, als eigennaam, het lidwoord i; spreekt men van

si Lise, of met het nasaal lidwoord ntji Lise ook wel siri Lise of ntjiri Lise, dan is daarmee een meervoud bedoeld, dus: „Lise en de haren", in dit geval: Lise en de zeven jonge meisjes. Hoe si aan zijne meervoudige beteekenis komt is niet met zekerheid te zeggen. Als oudere vorm van i kan het deftig en vandaar meervoudig zijn geworden, doch meer waarschijnlijk is, dat si een locatief is van i en dat dus si Lise eigenlijk beteekent „ter plaatse van Lise, bij Lise, 't geen bij Lise is, Lise en de haren". De vorm siri maakt dit nog meer waarschijnlijk, daar siri zich laat ontleden in si en ri, welk ri het plaatsaanduidende voorzetsel „te" is. Indien dit juist is, dan is in ri weder eene verklaring van si gegeven. Verder hebben si en siri, ntji en ntjiri ook wel eens honorifieke beteekenis. Kinderen van hoofden spreken soms over ntji Papa of ntjiri Ine, om aan te duiden dat hun vader of hunne moeder een voornaam persoon is.

kamagi is in de Minahassische talen de benaming van pijpvormige (ronde of veelhoekige) kralen van goud, zilver of goudbrons; in het Bare'e wordt er mede aangeduid: wollen of katoenen draad, met goud- of zilverdraad omwikkeld, ook goud- of zilverborduursel op kleederen. De afkomst van dit woord is mij nog niet bekend.

mawaa mamongo „toen (de mond) rood was (van) het pruimen", of „toen de sirihpruim rood was", waarschijnlijk in den laatsten zin op te vatten. Het behoort tot de goede manieren, dat de gast zwijgend gaat zitten op de voor hem uitgespreide mat en zich bedient van de hem voorgezette sirih met toebehooren. Als de gast zijn speeksel heeft geloosd en het blijkt daaruit dat zijne pruim reeds rood is, dan eerst spreekt de gastheer hem toe.

ngkoempoe: het woord voor „kleinkind" is makoempoe: als het wordt afgekort, wordt het vaak voorzien van het nasaal lidwoord.

mantende peoa, bara sompe: de vormen meoa, peoa, van den stam oa, worden uitsluitend gebruikt in

de beteekenis van „huwelijksaanvraag doen" en „geschenk dat het huwelijksaanzoek bezegelt". Het aanbieden daarvan noemt men mantende „opwerpen, in de hoogte gooien", daar men het doet voorkomen als of men het maar op goed geluk in de ruimte werpt. Sompe beteekent „blijven liggen" en wordt gezegd van iets dat in zijn val wordt opgehouden, zoodat het niet geheel beneden komt. Dit is dus in overeenstemming met de beeldspraak van het opgooien, om te zien of het ook ergens blijft liggen.

tepidji lai nono, woordelijk: „gestooten tegen een der huispalen en weder teruggestuit".

i Kapapitoe „de Zevende": de meisjes heeten hier allen naar het getal harer volgorde en daar zij met haar zevenen zijn, is Kapapitoe de jongste. Deze naam wordt meermalen aan meisjes gegeven. Zonder twijfel is hij aan de letterkunde ontleend, want een ander ranggetal wordt zoo goed als nooit tot naam gebruikt en Kapapitoe is het type van het nederige, bescheidene jongste zusje, dat door hare oudere zusters bespot, verdrukt en geslagen wordt, maar juist door de bescheidenheid waarmede zij zich vergenoegt met een man dien niemand van hare zusters wil hebben, tot grooten voorspoed komt.

mampeoasi jopo, bara majongo „vragen naar het bosch, of het toegankelijk is", d. w. z. vragen of de boschgrond die behoort tot het landbouwterrein van het dorp waar het ten huwelijk gevraagde meisje woont, ook toegankelijk is voor den man die haar wil huwen en die dus van dien boschgrond een gedeelte moet ontginnen, om voor zich en zijne vrouw een akker aan te leggen. Deze zin behoort tot de gelijkte beeldspraak bij een huwelijksaanzoek.

simpolemo pompaoe „toen de afspraak gelijk was afgehakt". De wederzijdsche voorstellen worden vergeleken bij stukken brandhout, die op gelijke lengte zijn afgehakt (pole), zoodat zij bij elkaar kunnen gebonden worden.

da koepontowokimo da manto'o popawawa, een tusschenzin van de vertelster, waarmede zij verzoekt

om de beschrijving der huwelijksplechtigheden maar te mogen bekorten. Woordelijk staat er: „laat ik maar afhakken (kort afsnijden) om te vertellen de begeleiding", nl. van den bruidegom naar het huis der bruid, Mopawawa is de vaste uitdrukking voor dit begeleiden en popawawa beteekent daarom zooveel als „huwelijksplechtigheid, bruiloft".

kangkindjoe-ngkindjoe is vertaald met „druk in de weer". Het wordt gebruikt van het zenuwachtig opvliegen of opschrikken als er iets gewichtigs ophanden is ook van het opspringen van menschen of dieren die bv. op een gevoelige plek van het lichaam worden aangeraakt.

da koekariani ri saa? de uitdrukking: da koe..... ri saa? of rimbe'i of impia? woordelijk: „waar (of wanneer) zou ik dit of dat doen?" beteekent: hoe zou ik er toe komen, hoe zou ik kunnen of willen dit of dat doen? m. a. w. ik denk er niet over, ik bedank er voor.

baoega sinde, topi soedalangi „een schaamgordel van tjinde, een sarong van soendalangi". Deze beide kleedingstukken zijn offergaven aan de Voorouders en worden bij iedere huwelijksgift tentoongesteld onder de aangeboden goederen, om daarna weder te worden opgeborgen en bij eene volgende gelegenheid op nieuw dienst te doen. Sinde is de Bare'e uitspraak van het Maleische tjindai, een woord van Voor-Indischen oorsprong, waarmede gebloemde zijden weefsels worden aangeduid. (1) Soedalingi is het Boegineesche soedalangi', waarmede, volgens Dr. Matthes' Woordenboek in de La Galigo-poëzie wordt aangeduid „een roode en witte hoofddoek, om malkander geslagen en zoo om het hoofd gewonden als een sigara' (hoog opstaande hoofddoek, feestdracht voor mannen)". Deze twee soorten van weefsels worden door de Toradja's beschouwd als van de Voorouders afkomstig te zijn.

metadali „het slijk van de voeten schrappen", b. v. door de voeten tegen een stuk hout aan te wrijven. De

(1) Zie G. P. Rouffaer's artikel tjindai in de Encyclopaedie van Ned.-Indië.

enkel heet tadali of woekoe jali. Van het eerste woord is de stam dali en ta- het voorvoegsel, dat meer bij namen van lichaamsdeelen voorkomt, b. v. talinga (stam linga) „oor", tabengo naast bengo „bil". Jali is een jongere vorm van dali. Of dit grondwoord hetzelfde is als jali „afnemen, afhalen" is thans nog niet uit te maken.

mosoë-soë ri wajaa pai langkainja; van Lise wordt meermalen deze trek verhaald, dat zij, in plaats van een akker aan te leggen, zooals zij voorgeeft te doen, in de wildernis op een liaan gaat schommelen, tegenover haren man, en wel zóó, dat zij telkens van elkaar af en naar elkaar toe gaan, waarbij dan hare beenen met die van haren man in elkaar haken. Wie Lise oorspronkelijk is en wat haar naam beduidt, is nog duister. In de letterkunde van het Bare'e treedt zij op als eene booze, onbehagelijke vrouw, die er op uit is om de huwelijken te verstoren, door zich in de plaats van de vrouw bij den man in te dringen. Zij stroopt dan het gezicht van de vrouw af en plakt dit voor het hare, waarop zij de aldus mishandelde het bosch in jaagt. Als de vrouw zwanger was, slikt zij een rijstblok of een houten bak in om ook zwanger te schijnen. Hare billen zijn rond, zoodat zij niet op den vloer kan zitten zonder te vallen; zij zit dus steeds in eene okota, een mandje waarin de Toradja's hunne kookpotten zetten, omdat deze een hollen bodem hebben. In sommige verhalen komt zij voor met wormen en duizendpooten in 't haar, in plaats van luizen en met twee halzen van gebroken kookpotten om de enkels in plaat van enkelringen. Dikwijls laat men haar bij 't spreken telkens de laatste woorden van haren zin herhalen. Van den naam Lise is afgeleid het adjectief malise „onhandelbaar, ongehoorzaam". De verhalen waarin Lise eene hoofdrol speelt, eindigen steeds hiermede dat zij wordt ontmaskerd en ter dood gebracht. Soms is er ook sprake van zeven Lise's; trouwens in dit verhaal worden de zes zusters van Kapapitoe allen min of meer als Lise's voorgesteld, zoodat hier ook wordt gesproken

van hare mannen, terwijl zij overigens als ongetrouwden optreden.

mombeparakai „telkens in elkander haken"; de stam is kai, vgl. Mal. kait, kail; daarvóór is gevoegd het voorvoegsel para-, d. i. pa- met het frequentatief infix. ar. Dit samengestelde voorvoegsel is vrij zeldzaam in het Bare'e.

a'i, verkorting van toea'i „jongere broeder of zuster", dat aldus weer tot den stamvorm (Mal. adik, enz.) is teruggebracht. De man noemt zijne vrouw a'i, althans wanneer zij te zamen zijn, want (behalve tegenover kinderen) wordt alles wat naar teederheid gelijkt in het openbaar vermeden. Alleen als de vrouw is gestorven en de man bij het lijk klaagt, spreekt hij zijne vrouw in tegenwoordigheid van anderen aan met a'i. Evenzoo noemt de vrouw haren overleden man toekaka, of bij verkorting kaka.

tabo baroebi „kokosdoppen"; baroebi is vooral bij de To Pebato in gebruik, van wie dit verhaal afkomstig is. De kokosnoot is, in het volksgeloof der Toradja's, zeer sterk zielestofhoudend, daar er zulk een groote krachtige boom uit opgroeit. In het kiemgat met de twee vlekken er boven, heeft men een aangezicht herkend en hieruit is het verhaal ontstaan dat de kokosnoot is voortgekomen uit het hoofd van een mensch (1). Daarom kan juist een kokosdop weer tot een mensch worden omgetooverd.

da ngkoemelindja, een Conjunctief of Optatief, gevormd door voorvoeging van het verkorte pers. voorn. w. voor den participiaal-vorm melindja. Deze vorm wordt alleen bij den 1sten pers. enkel- en meervoud gebruikt, bv. da ntamelindja, da ngkamelindja. Vormen als da noemelindja, da namelindja, da nimelindja worden nimmer gehoord. In den 2den en 3den pers. enkel- en meervoud gebruikt men steeds het correcte da noepelindja, da napelindja. Ook in den 1sten persoon is de

(1) Vgl. C. Kruijt, Het Animisme, bl. 150

regelmatige vorm da koepelindja, da tapelindja zeer gewoon. De aanleiding tot het ontstaan van den vorm da ngkoemelindja is waarschijnlijk deze, dat koepelindja min of meer transitief klinkt. Vooral bij transitieve w. w. is dit zeer duidelijk. Een vorm als koepangkoni kan transitief zijn: „dat ik het ete", dus Conjunctief van koekoni „ik eet het". Maar als Conjunctief van jakoemangkoni „ik eet, ik ga eten" is koepangkoni intransitief: „dat ik ete, dat ik mijn maal doe". Naar analogie van koepangkoni, dat transitief klinkt, is dan ngkoemangkoni ontstaan. Evenzoo hoort men in verhalenden stijl wel vormen als: koemolioe, koemena'oe, bare'e koemesono „ik ging voorbij, ik ging de trap af, ik gaf geen antwoord", als Indicatieven naast Conjunctieven: koepolioe, koepena'oe, koepesono „laat ik voorbijgaan, de trap afgaan, antwoorden", welke als Indicatieven opgevat, zouden beteekenen: „ik ging hem voorbij, daalde er af, beantwoordde het". Opmerkelijk blijft nog de geprenasaleerde vorm bij deze intransitieve Conjunctieven: ngkoe-, ngka-, nta-. Waarschijnlijk is deze het gevolg van de voorvoeging van da, de partikel die de beteekenis van Futurum en Optatief aanduidt en identisch is met het Mal. hĕndak (nda'). Deze partikel is steeds proclitisch, daar zij als éénlettergrepig woord geen zelfstandig bestaan heeft; zij is dus practisch zoo goed als een voorvoegsel. Naar analogie van de voorvoeging der prefixen voor den intensieven stam is dan ook da voor deze Conjunctieven met een volgende nasaal gevoegd en aldus tot Conjunctiefteeken geworden, zonder hetwelk deze Conjunctieven nimmer voorkomen.

ikoenja nawolebaka ewo pai kadjoe „zijn staart deed omvallen, sloeg neer gras en struiken"; ikoenja nawolebakaka ewo pai kadjoe „met zijn staart sloeg hij neer gras en struiken"; ikoenja mawolebaka e. p. k. „zijn staart slaat neer gras en struiken."

sampa is een bergzadel, eene inzinking van een bergrug; zulke stukken bebouwt men gaarne, omdat men, juist op

den rug van het zadel zijne tuinhut oprichtende, aan beide zijden de berghelling kan overzien die men heeft bebouwd.

walimpoeoeka, walididi, wali² paha, wali² toeoe zijn alle klanknabootsende uitdrukkingen: poeoe is het geluid van een harden windstoot, hier van het zwiepen van den staart van den Leguaan tegen de boomen; didi is het geluid van een hard aankomenden stoot of klap, hier van den slag waarmede de boomen nedervallen; paha is de klank van een hak of houw met mes of bijl; toeoe dat van een stoot, hier van een brandend stuk hout of een fakkel die in den brandstapel wordt geschoven om het hout aan te steken. De voorvoeging van wali of wali² dat „opnieuw, telkens weder" beteekent, duidt hier aan dat het telkens, links en rechts gebeurde.

bare'epa koekita woengka eo „dien heb ik nog niet gezien elken dag", nl. elken dag waarop ik hierlangs ben gekomen. De uitdrukking woengka eo beteekent „elken dag, dagelijks, gewoonlijk, gewoon" en is dikwijls niets dan een stopwoord.

polanggo i Ta Datoe; hier is weder Ta Datoe het ondersteld dorpshoofd en de groote, goed ontgonnen akker moet van zelf wel die van het hoofd zijn. Men noemt polanggo den feestelijken maaltijd, gevolgd door nachtelijke reidansen, die aan den vooravond van het plantfeest wordt gehouden.

kabilasa, z. v. a. „jongen, jongeling", dikwijls gebruikt om slaven aan te duiden. De stam van dit woord is lasa, dat ook in sommige oude eigennamen voorkomt, bv. Lasaeo (de zon, eo, in de Toradja'sche mythen), Lasabada, een der stamvaders der To Bada, Lasarano, Lasamara, enz. Vgl. Bar. lase. oorspr. „penis", thans „tam mannetjesvarken, voor de voortteling gebruikt en dus niet gelubd", laso „pen, in den grond gestoken, om een haan aan vast te binden" en Boeg. lasĕ „scrotum en laso penis". De eigenlijke beteekenis van lasa zal dus wel

„man" zijn; als titelwoord kan het dan „vader" of „heer" hebben beteekend.

da ntamendaki, Conjunctief van kita mendaki „wij knappen ons op". De stam van mendaki is raki „lichaamsvuil". De vorm beteekent dus eigenlijk „zich van 't lichaamsvuil ontdoen", maar wordt meestal gebezigd in den zin van „'t haar reinigen met geraspte kokosnoot".

momberampa da mangantima watoetoenja „zij namen het elkaar af, gunden het elkaar niet, wilden ieder de eerste zijn om zijn sirih-zak te nemen". Dit is als beleefdheid, om zich in de gunst te dringen. De vorm mangantima is een meervoudsvorm [1]). In het Bare'e wordt hij zelden meer gebruikt en soms ook niet meer in zijne eigenlijke beteekenis. Bij stammen die met j, l, n, beginnen en die daardoor geen intensieven vorm kunnen maken, dient manga- dikwijls ter vervanging van het prefix ma- met volgenden nasaal, om onderscheid te maken met het intransitief-passieve prefix ma-, bv. mangajali „uithalen", majali „uitgehaald"; mangaloeloe „volgen, achternaloopen", maloeloe „volgzaam, toegevend, week, zacht".

jakoe da mantila inii; het uitdeelen der zaairijst is het werk van de vrouw of van de dochter des huizes: Lise wil dus ook hiermede in de rechten van Kapapitoe treden.

adi, adi, sanggoerio, het gewone begin der tooverspreuken. Het woord adi „tooverspreuk" is het Mal., Jav., Bal., enz. adji, Bis. hadji, Sang. adi, Lampongsch adi-adi; in de beteekenis „den Koran reciteeren" is mangadji weder van het Boegineesch overgenomen. In de tooverspreuken stelt gewoonlijk degene die toovert zijne tooverspreuk tegenover die zijner tegenpartij, waarbij dan tevens het kwaad dat deze laatste heeft gedaan in herinnering wordt gebracht. Het uitspreken der tooverformule is dus ook een soort godsoordeel, want door het in vervulling gaan

1) Vgl. N. Adriani en M. L. Adriani-Gunning, Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch, bl. 118 en vlgg.

van den tooverwensch wordt tevens uitgemaakt dat degene die hem uitspreekt het recht aan zijne zijde heeft.

katesoeja[2] „als 't ware bovenaan vastgebonden"; mantjoeja is „iets boven aan iets anders vastbinden", b. v. een prop vezels van den arèn-palm aan de punt van een stok, om apen of herten af te schrikken.

---

34. VIER VERSJES. (Leesb. bl. 50).

1. Die witte muskiet lijkt wel dwaas,
om hier te komen met haar gegons.
Mijn hand dient aldoor als wegjager,
mijne oogen blijven maar gesloten.

2. Glazenmaker die aldoor om mij heenvliegt,
volg maar de dalende zon!
Glazenmaker die om mij heen vliegt,
ga maar de ondergaande zon na!

3. De muizen en de ratten
kunnen soms zoo vreemd doen,
De muizen met roode borsten
dragen een palmwijnkoker over den schouder.

4. De jaarvogel draagt een witten schaamgordel,
de koro-koro draagt een kam,
de kat heeft een papieren broek aan,
de aap heeft een hoofddoek op van bruine foeja.

---

1. kalimocoe; de stam van dit woord is klanknabootsend, mocoe duidt gebrom, gegons aan. Het voorvoegsel kali- wordt dikwijls gevoegd voor woorden die leven of beweging maken te kennen geven, bv. kaliwongo, kali'ase, kalikawa, kalikobo.

iiroemba, geredupliceerde vorm van iroemba. De

stam roemba beteekent „wegjagen"; het veronderde voorvoegsel i- duidt een werktuignaam aan, dus iroempa „wegjager". Iiroemba staat dan voor iroemba-roemba „iets waarmede men voortdurend wegjaagt".

2. tamboeja, naam van een vliesvleugelig insect, waarvan men vertelt dat het van de hemellingen de kunst van vuur maken heeft afgezien en die aan de menschen heeft bekend gemaakt. Als een tamboeja iemand om de ooren gonst, zegt men dat anderen van hem kwaad spreken en dat de tamboeja dit overbrengt. Dit diertje is dus een twiststoker en wordt daarom naar de ondergaande zon, d. i. naar de Onderwereld verwenscht.

3. bata, eig. „spleet, uitgraving", wordt vaak gebruikt in de beteekenis van iets dat twijfel, argwaan of ongerustheid opwekt, omdat het iets ongewoons te zien en daarom veel te denken en te vermoeden geeft.

4. motali ndaoela „draagt een hoofddoek die is bestreken met het sap van oela-vruchten", waardoor de geklopte boomschors eene bruine kleur verkrijgt.

---

35. HET VERSTOOTEN MEISJE. (Leesb. bl. 51 — 53).

Er waren eens een vader en eene moeder; na eenigen tijd kreeg de moeder een kind, zij baarde een meisje en het heette het Weesje. De Vader had er geen zin in het op te voeden, 't was maar een meisje en daarom was hij verdrietig en bracht hij het kind weg naar het bosch; daar legde hij het te vondeling, hij richtte eene bank voor haar op, legde er een vloer van vier stukken hout op en liet het kind alleen achter. Terwijl hij het zoo te vondeling had gelegd, kwam er een groote aap, een mannetje en die voedde het Weesje op.

Na langen tijd was zij groot geworden, een volwassen meisje; toen ging de Aap de moeder van het Weesje opzoeken, maar 't Weesje wist het niet. De Aap ging zitten

op den nokbalk van de smidse, hij sprak en zeide: „Als ge mijne kleindochter eens zaagt, dan zoudt ge schik hebben". Toen hij lang op den nokbalk der smidse had gezeten, ging hij weder heen, kwam bij het Weesje en zeide: „Kook eten, Weesje, ik heb honger". Het meisje was gewillig en kookte eten, toen het gaar was, aten zij, daarop spreidde zij eene mat uit; de Aap sliep aan den hoek van het huis, hij hing aan voor- en achterpooten, hij hield namelijk een balk met zijne voorpooten omklemd, een der zolderbalken, en daarop legde hij ook zijne achterpooten, hij haakte ze er aan en zoo hing hij daarboven, terwijl zijne voorpooten zich aan elkaar vasthielden. Den volgenden morgen ging de Aap weder uit, hij ging heen waar hij gisteren was heengegaan; daar gekomen, trof hij lieden aan die bezig waren met smeden; hij zeide weder: „Als ge mijne kleindochter eens zaagt, dan zoudt ge schik hebben". Dit duurde eene poos, maar de lieden die aan het smeden waren, gaven er geen acht op, zij smeedden er met kracht op los en toen hij weder thuis was gekomen, kookte het Weesje en na het eten gingen zij weder slapen.

Toen hij nu zeven keeren den tocht had gedaan, zeide de Jongeling Sanepa „Kijk, daar is een aap die zeker eene kleindochter heeft, want hij komt elken dag hier om zijne kleindochter bekend te maken." De Aap ging weder naar huis en zeide tot het Weesje: „Morgen moet ge vroeg koken, want ik zal in de vroegte weggaan". Den volgenden morgen vroeg had hij reeds gegeten, want toen de kippen van stok vlogen, ging zij al koken en de zon was nog niet hoog, toen hij al heenging; op weg hakte hij een arènpalmtak af om daarvan eene draagmand te vlechten. Aan de smidse gekomen, zamelde hij sintels bijeen met volle handen en vulde er zijne draagmand mede; eerst toen hij eene draagmand vol had, zeide hij: „Als ge mijne kleindochter eens zaagt, zoudt ge schik hebben". En toen nam hij zijne draagmand op den rug en ging weder heen, naar huis terug; de Jongeling Sanepa ging hem achterna; opdat

hij den weg nauwkeurig zou volgen en kennen, vielen de sintels maar aldoor neer, hij volgde den Aap herwaarts op den voet. Twee nachten bleef de Jongeling Sanepa onderweg, al moest hij door de doornstruiken heen loopen, de sintels voorbij als hij ze zag, die volgde hij maar steeds, al was het door de doornstruiken, waar de sintels lagen, daar ging hij heen, den Aap achterna, slechts de sintels ging hij na. Twee nachten waren voorbijgegaan, daar zag hij het huis en hij stampte tegen den grond. De Aap zeide: „Wie maakt daar zoo'n leven?" Hij zeide: „Ik". De Aap antwoordde: „Ik, wie is dat?"— „Ik, de Jongeling Sanekopa".— „Kom hier boven."— „Wel, hoe zal ik boven komen? ik zie de trap niet". De Aap zeide: „Laat eene uitgekauwde sirih-pruim voor hem naar beneden vallen, opdat hij zie waar hij moet opklimmen". Het Weesje antwoordde: „Dat wil ik niet".— „Zoo, wilt ge uwe uitgekauwde pruim niet laten vallen?

Dan neem ik de afgeknotte lans
en sla er mee tegen het schild met witten rug.

En dan spring ik op, het bosch in, dat daar heel in de verte is; zoudt ge dan geen verlangen naar mij hebben?"— Toen liet zij hare uitgekauwde sirih-pruim vallen, uit vrees dat haar grootvader haar zou verlaten; nu zag de Jongeling Sanepa de trap en klom fluks naar boven. Toen hij boven was, zeide de Aap: „Splijt de pinang, dat hij er van pruimen kan". Het Weesje antwoordde: „Ik wil geen pinang splijten, laat hij maar niet pruimen." Daarop antwoordde de Aap:

„Dan neem ik de afgeknotte lans
en sla er mee tegen het schild met witten rug".

Nu spleet zij de pinang, want zij was bang dat haar grootvader haar zou verlaten; zij bood den gast het noodige aan om te pruimen en toen nam de Jongeling Sanepa inderdaad eene sirih-pruim. Nadat de Jongeling Sanepa had gepruimd, zeide de Aap: „Kook toch, onze gast hier heeft honger." „Ik wil niet zoo gauw koken". Toen zeide de Aap:

„Dan neem ik de afgeknotte lans
en sla er mee tegen het schild met witten rug".

Nu ging het meisje koken, daar zij vreesde dat haar grootvader haar zou verlaten. Toen zij klaar was met koken en het eten gaar was, schepte zij op; nadat zij had opgeschept, aten zij en toen zeide weder de Aap: „Spreid de mat uit, Weesje, dat onze gast slape". „Ik wil niet". „Wil je niet?

Dan neem ik de afgeknotte lans
en sla er mee tegen het schild met witten rug".

Nu spreidde zij de mat en de Jongeling Sanepa legde zich te slapen; den volgenden morgen kookte het meisje, toen het eten gaar was, aten zij en na het eten bleven zij samen en zoo huwden die twee, het Weesje en de Jongeling Sanepa.

Toen hij eenigen tijd was getrouwd, kreeg hij verlangen naar huis en zeide: „Ik heb verlangen naar huis, mijne moeder zal ook verlangen hebben". „Goed, als ge dat zegt, laat ons dan met ons drieën gaan; ik, zeide de Aap, ga ook mee, opdat ge mijne kleindochter niet slecht behandelt". De Aap en het Weesje zetten zich neder en pruimden sirih, zij spuwden die in de lucht en daar was hun vervoermiddel, zij gingen per regenboog; toen zij bij hunne moeder waren gekomen, werd hunne moeder bevreesd en dacht of het wel echt menschen waren, intusschen waren het hare kinderen. Toen zij ze zag, was zij over hen verblijd, zij bereidde eene kip voor hen, zij gingen eten en daarna zeide zij: „Voor hoeveel nachten komt gijlieden hier". „Wij komen slechts voor één nacht hier". Zij spreidde voor hare kinderen eene mat uit, de Aap sliep maar waar hij een plaatsje vond. Den volgenden dag kookte hunne moeder, hare kinderen deden hun maal, zij gaf hun het noodige mede en de kinderen vertrokken.

Toen zij weder in hun huis waren gekomen, zeide de Aap, na verloop van vier dagen: „Ik ga weg, ik ga sterven bij den grooten longkida-boom in het midden dezer

vlakte. Heden over drie nachten, gaat dan naar mij kijken". Na verloop van drie nachten gingen zij kijken en zagen dat zijne benedenarmen geweren waren geworden en zijn hoofd een helm, een gedeelte zijner beenderen was goud geworden, een ander deel katoenen goederen, een deel schotels van aardewerk, een deel kralen. Zij zamelden het bijeen, namen alles mee, gingen vandaar weg en leefden verder aangenaam. Einde.

Dit verhaal is gesteld in het dialect van Poe'oe mBoto. De eigenaardigheden van dit dialect, dat gesproken wordt aan de Zuidkust van het Posso-Meer, zullen telkens worden aangewezen, als zij in dit verhaal voorkomen.

m o s o m b o r i, het PmB-sche woord voor m o r o n g o „huwen". De beteekenis van s o m b o r i is waarschijnlijk „nederzetting", vgl. s o m b o „nederzetten, nederleggen". Met s o m b o r i wordt thans aangeduid: een gezin, dat een bepaald gedeelte van een huis bewoont en zoo beteekent m o s o m b o r i „een gezin vormen".

o e m a, PmB. voor „vader", Bar. p a p a. Ook het Napoesch, Besoa'sch en Bada'sch gebruiken o e m a. Dit woord is een nevenvorm van a m a of a m a n g, waaruit weder het Koelawische m a m a is ontstaan, door herhaling van den beginner der tweede lettergreep vóór de eerste, zooals bv. ook is geschied bij n e n e „moeder", naast i n e in het Bare'e. A m a is in het Bare'e nog over in t o e a m a „man", Lindoesch, Sigisch en Paloesch „vader", vgl. Bar. t a m a, thans „oom", doch oorspronkelijk „vader". De beginwoorden van dit verhaal zijn wat vrij weergegeven; de woordelijke vertaling luidt: De vader en de moeder (van het kind) waren getrouwd.

o n g a a, eene klanknabootsing van kindergeschreeuw, in het PmB. het gewone woord voor a n a „kind".

l o i, PmB., syn. met Bar. l a o e „daar, ginds, er"; evenzoo is n d o i syn. met n d j a o e, s i n d o i met s i n d j a o e.

bae, PmB. = Bar. bangke. Ook het Ampana'sch zegt bae; trouwens dit meest Oostelijke dialect van het Bare'e heeft vele dialectische eigenaardigheden gemeen met het Poe'oe mBoto'sch.

mbai, intensieve vorm van den stam wai „geven". Deze vorm is geheel tot voegwoord geworden en komt feitelijk overeen met ons „gegeven", in de beteekenis van een voegwoord gebruikt. Woordelijk is dus mbai noekita i ngkoempoe „gegeven ge ziet mijne kleindochter". Op dezelfde wijze wordt gebruikt mboli, in den zin „'t is goed, het kan, het mag". Dit is een intensieve vorm van den stam woli, dat in het PmB. en ook in het Napoesch de beteekenis heeft van „neerzetten, neerleggen". Zoo komt dus mboli geheel overeen met ons voegwoord „gesteld", bv. mboli noetinti jakoe, maka jakoe masala „ge moogt mij slaan, want ik ben schuldig", woordelijk: „gesteld, ge sloegt mij."

ntao-ntao, intensieve vorm van tao „goed"; in het PmB. is matao het gewone woord voor Bar. madago „goed".

paroo², voor Bar. karoo².

majai, voor Bar. malai.

are'e, voor Bar. bare'e; het PmB.'sch dialect wordt daarom onder de Toradja's de are'e-taal genoemd.

kalamboë, omzetting van kambaloë, ten rechte kambiloë. De stam van dit woord is samengesteld uit kambi „fladderen, flapperen, breed uithangen" en loë „hangen". Mokambiloë is dus te vertalen met „in zijne volle breedte ter neder hangen", of „hangen te bengelen".

i Ngalitaoe Sanepa is eene vaste figuur in de Bare'e letterkunde. Sanepa is de naam van een vogeltje, dat er fraai en vlug uitziet. De Jongeling Sanepa treedt gewoonlijk op, waar een jongmensch noodig is om te trouwen met de heldin van het verhaal. Ook in de poëzie komt deze figuur nogal eens voor, o. a. in de versjes die worden gemaakt bij het mopasangke, op de feestdagen die aan

den dag van het oogstfeest voorafgaan en waarin de jongelieden en de jonge meisjes symbolisch met elkaar worden verloofd en getrouwd. Soms komen ook nog andere letterkundige figuren van dezen aard voor, zooals i Ngalitnoe Labee of Latee, i Ng. Toroende, doch zij hebben niets karakteristieks en spelen eenvoudig de rol van jonge ridders.

ndo'oe, PmB. = Bar. Laoe „daar, er".

naile, PmB. = Bar. raneo „morgen".

akoe, PmB = Bar. jakoe (i akoe) „ik".

epa, PmB. = Bar. nepa „pas, eerst, kortelings, daarop".

sinja, eene eigenaardige PmB.'sche uitdrukking, die eenigen nadruk geeft aan het voorafgaande woord, doch niet veel meer is dan een stopwoord. Het is verkort uit si'anja, het pron. pers. 3e pers., met het daaraan gehechte pron. suff. — nja. Op dezelfde wijze worden in het PmB. de andere pers. v. n. woorden met -nja gebruikt, dus: akoenja, kaminja, kitanja, sikonja, kominja.

napompolai djaja; de Conjunctief napompolai is van den stam pola vanwaar ook polasi „recht door, door en door". Mompolai beteekent „op den voet volgen, nauwkeurig het spoor volgen"; de vorm napompolai djaja is dus te vertalen met „opdat hij den weg nauwkeurig zou volgen".

me'ase, PmB. en ook nog ten N. van het Meer gebruikt = Bar. makaliwongo „leven maken".

nawoeka oepo mamongo „laat voor hem het uitkauwsel eener sirih-pruim vallen". De Jongeling moet met deze pruim over zijne oogen wrijven, om ze helderziende te maken. Het is het in de pruim getrokken speeksel dat de kracht geeft, want speeksel is, als product van het menschelijk lichaam, zeer sterk zielestofhoudend en dus in staat grootere kracht te schenken aan hetgeen daarmee in aanraking komt. Nog beter zou het hebben geholpen, indien het meisje den jongeling regelrecht in de oogen had gespuwd. Eene Toradja'sche, die een ander iets aanwees dat hij niet

in 't oog kon krijgen, zag ik dien ander met groote handigheid een fijn regentje sirih-speeksel in de oogen spuiten, met de woorden: „Wacht, ik zal uwe oogen verhelderen".

koetima tawala woentoe, ndoo kanta boeja woemboe „ik neem de afgeknotte lans en (sla er mee) pats! op het schild met witten rug". Waarschijnlijk dreigt de Aap, dat hij in dat schild door de lucht naar 't bosch zal vliegen. Dikwijls is de voorstelling, dat menschen die tooverkracht bezitten, in hun schild door de lucht varen. Het Toradja'sche schild bestaat uit twee deelen, die met een hoek van ongeveer 120 aan elkaar zijn gevoegd; het kan dus met een schuitje worden vergeleken, waarin men door de lucht kan varen. Om het schild aan 't vliegen te brengen, slaat men er tegenaan.

wana ntemoonoe-onoe; de beteekenis van anoe is „lichaamsvuil"; maonoe[2] of moonoe[2] beteekent „donker, grauw", vooral van iets dat in 't verschiet is. Zoo zegt men bv. oedja maonoe[2] ri wana „de regen teekent zich donker af tegen 't bosch"; dja ndakita maonoe[2] „'t is slechts te zien als iets dat zich duister voordoet", of „'t is slechts in de grauwe verte te zien". Met het voorvoegsel te-, dat hier „ongeveer, min of meer" aanduidt en voorzien is van eene prenasaleering, die hier een lidwoord of betrekkelijk voornaamwoord moet zijn, moet ntemaonoe[2] worden vertaald met „dat daar heel in de verte is".

maoe are'e mampongo; met maoe are'e, maoe bare'e, njaoe bare'e, woordelijk: „al zou het niet, al zou ik, zoudt gij, zou hij niet" duidt men aan: „laat ik, gij, hij maar niet, laat het maar niet". Zoo antwoordt men iemand die allerlei ongevraagden raad geeft: maoe bare'e noepatoedjoe jakoe „al zoudt ge mij geen raad geven", m. a. w. „houd uwe wijsheid maar voor u".

Laoti[2]; deze naam voor den Aap bestaat uit het voor eigennamen nog soms voorkomende lidwoord la (in het Boeg. het gewone lidwoord voor eigennamen van mannen)

en oti, verkorting van boti „aap". De woordherhaling heeft hier waarschijnlijk de beteekenis van verkleining.

monaoe „koken", PmB. = Bar. moapoe van denzelfden stam naoe komt het Bar. inaoe „groente, toespijs", wellicht voor ninaoe „wat gekookt is", waarbij de eerste n is weggevallen, omdat ook de tweede lettergreep met n begint.

kola „lepel"; PmB. = Bar. tangkaoe.

a, PmB. = Bar. da, de partikel die het Futurum aanduidt.

mawongkoe, inengkoe, PmB. = Bar. mawoke, inekoe. In het PmB. worden de pron. suff. die niet met m of n beginnen in geprenasaleerden vorm aangehecht. De tusschen het naamwoord en het voornaamwoord staande nasaal is het lidwoord, dat thans ook in het Bare'e de functie van genitief-aanduider heeft. Men zegt dus in het PmB. inengkoe, inengki, inenta, inenda, waar het Bar. zegt: inekoe „mijne moeder", ine mami „onze (excl.) moeder", ineta, id. (incl.), inea „Z. Ed.'s, H. Ed.'s moeder". Hierbij valt nog op te merken, dat voor den 1sten pers. mvd. excl. ngki wordt gebruikt, waar het Bar. mami heeft en voor den beleefdheidsvorm 3e pers. nda, de geprenasaleerde vorm van ra, in het Bar. afgekort tot a.

bara taoe kodjo „of het wel echt menschen waren", omdat zij daar zoo per regenboog aankwamen.

mantoe'oeri PmB. = Bar. mampeole.

songko oeloe² is de benaming voor de geelkoperen helmen, waarvan men hier en daar ook op Midden-Celebes een enkel exemplaar in het bezit van sommige hoofden vindt. Songko „muts" is in het Bare'e een bekend woord; oeloe² is de herhaling van oeloe in de beteekenis van „hoofd", en beteekent dus „hoofddeksel". Het Bare'e kent echter oeloe „hoofd" niet. In A. B. Meijer's „Album van Celebes-typen" (1889) wordt op bl. 9 een Gorontaleesch danseressen-hoofdsieraad oeloe² genoemd. Dit maakt het waarschijnlijk dat de naam oeloe² en dus ook het artikel zelf, uit Gorontalo naar de Zuidkust der Tomini-bocht is gekomen.

De verhalen van wonderboomen, opgegroeid uit de beenderen van gestorvenen, die op deze wijze nog voor hunne nagelaten familiebetrekkingen blijven zorgen, zijn talrijk in de Toradja'sche en in de verwante Indonesche letterkunde. Vgl. hetgeen daarover is gezegd op bl. 72 en 73 van de Vertaling der Tontemboansche Teksten.

---

36. HET BIGGETJE DAT RIJST PLANTTE.
(Leesb. bl. 53—55).

De Oude Vrouw voedde een biggetje op, dat zij als haar kind beschouwde; zij liet het nimmer alleen, want overal waarheen de Oude Vrouw ging, daarheen ging ook het Biggetje.

Eens legde Ta Datoe een akker aan: toen hij het hout op zijn akker had verbrand, maakte hij hem schoon en noodigde de lieden uit om den vooravond van het plantfeest te vieren. Ook de Oude Vrouw ging naar het vooravondfeest en het Biggetje volgde haar. Des avonds hield men den maaltijd, men deelde de spijzen uit en zette ook voor het Biggetje hare portie neer; nadat men had gegeten en het duister was geworden, hield men reidansen. Het Biggetje legde zich neder onder den vloer van het tuinhuis en sliep aldaar. Den volgenden morgen gingen de menschen rijst planten, het Biggetje begaf zich onder de vrouwen die de zaairijst in de plantgaten stortten, zij nam de zaairijst in haren bek en spuwde die dan telkens uit.

Toen nu het rijstplanten was afgeloopen, zeide de Oude Vrouw dat zij moest gaan eten. Men schepte de spijzen voor haar op en het Biggetje deed haar maal; na het eten ging zij heen met hare Grootmoeder en keerde naar huis terug. Nu had Datoe, de zoon van Ta Datoe en Indo i Datoe, gezien wat het Biggetje deed en hij dacht bij zich zelf: „Dat Biggetje is zeker geen gewoon varken, er zit een mensch in, want zij kan rijst planten. Nu wil zij

weggaan met hare Grootmoeder, laat ik haar dus op goed geluk achterna gaan". Zoo ging dan Datoe het Biggetje achterna en toen zij aan het water kwamen, zag hij dat het Biggetje een zijpad insloeg om te gaan baden. Datoe ging nu in hinderlaag liggen; hij zag dat het Biggetje haar omhulsel aflegde en dat zij een mooi jong meisje was; Datoe was verbaasd over haar. Na gebaad te hebben, nam zij hare varkensgedaante weder op en trok die opnieuw aan. Toen zij weder een varken was geworden, liep zij hare Grootmoeder weer achterna en keerde naar haar huis terug. Daarop ging Datoe weder naar het dorp. Toen hij weer was teruggekeerd, zeide hij tot zijne moeder: „Moeder, vraag u dat Biggetje voor mij ten huwelijk". Zijne Moeder had er niet tegen en ging naar de Oude Vrouw, om te vragen hoe het bosch was [1]) en om het verlovingsgeschenk aan te bieden. De Grootmoeder van het Biggetje zeide: „Ik zelf kan daarop geen ja zeggen. Het eenige is, dat ik het aan mijne kleindochter overbreng en hoe zij het dan opneemt, dat zal ik dan wel hooren. Laat dus Datoe dan maar hier komen, opdat hij het verneme". Toen keerde de Moeder van Datoe terug en vertelde aan haren zoon, wat de Oude Vrouw had gezegd. Twee dagen daarna ging Datoe er heen en toe hij bij de Oude Vrouw was gekomen, zeide hij: „Grootmoeder, ik wil in ieder geval uwe kleindochter, het Biggetje, trouwen. Als wij het met elkaar zijn eens geworden, laat ons dan den tijd afspreken waarop ik naar mijne bruid zal worden geleid." De Oude Vrouw antwoordde: „Over vijf nachten, dan zult gij naar uwe bruid worden geleid."

Daarop keerde Datoe terug. Toen de vijf nachten vervuld waren, kwam men den bruidegom naar zijne bruid geleiden. De Oude Vrouw kookte eten en toen het gaar was, legde zij de rijst in de mandjes en toen zeide Datoe: „Breng mij het Biggetje boven, dat wij samen van ééne portie eten". Toen zij dan was boven gebracht, trapte zij

1) Zie over deze uitdrukking de Aanteekeningen op No. 38.

in de toespijs en in de rijst. Datoe zeide: „Wel, dat is onbehoorlijk, laat het Biggetje maar weer op den grond worden gezet, zij trapt maar in de rijst". Na het eten liet Datoe weder het Biggetje boven brengen, hij zeide dat hij naast haar wilde gaan liggen. Maar het Biggetje wilde niet in huis gebracht worden. Het Biggetje sliep onder den huisvloer, haar man boven in huis. Den volgenden morgen ging Datoe heen en nam een bad met zijne slaven. Eerst toen hij was heengegaan, kwam het Biggetje boven en zeide tot hare Grootmoeder: „Ik vraag een klopper, Moeder, om te gaan boombast kloppen." De Oude Vrouw reikte haar een klopper aan, het Biggetje nam hem mede en ging boombast kloppen aan de buitenzijde der dorpsomheining.

Nadat Datoe had gebaad, ging hij weder terug en hoorde het geluid van de klopplank; hij vond dat hij er eens naar moest gaan kijken. Dichtbij gekomen, zag hij het Biggetje boombast kloppen. Hij zag dat, als zij klopte, zij met één slag een stuk katoen, met één slag een sarong, met één slag gebloemde stof, met één slag zijde maakte. Maar het Biggetje zag niet dat Datoe er was, om naar haar kloppen te kijken. Na eenigen tijd was zij vermoeid van het kloppen en rustte een weinig uit. Terwijl zij uitrustte, keek zij om en zag dat daar haar man Datoe was. Zij vroeg: „Wat zoekt gij?" Datoe antwoordde: „U". Het Biggetje zeide: „Laat ons hier niet blijven wonen. Laat ons gaan naar den berg daarboven, laat ons daar een huis bouwen". Zoo gingen zij dan heen en toen zij daar waren gekomen, tooverde het Biggetje een huis voor hen en zeide: „Hokus pokus, als het waar is, dat Grootmoeder heeft toegestaan dat Datoe mij trouwt, dan zal ik, als ik mijne oogen open doe, in mijn huis zitten". Toen zij hare oogen open deed, had zij een huis, prachtig mooi, daar bleef zij wonen met haren man. Einde.

Van dit verhaal is reeds de korte inhoud weergegeven in Tor. Litt., bl. 368. Het is een van de eenvoudigst gestelde Bare'e-verhalen die tot onderwerp hebben: de onthulling van een mensch die in eene dierengedaante huist en die gedaante na de onthulling voorgoed aflegt. In dit verhaal is het laatste wel is waar niet medegedeeld, maar in verband met het algemeen beloop der vertellingen van deze soort, kan men zeggen dat het toch ook in dit verhaal de bedoeling is, de heldin hare varkensgedaante te doen afleggen, om voortaan in een schoonen menschelijken vorm verder te leven.

De bekende figuren der Oude Vrouw, die het Biggetje, waarin een jong meisje zit, opvoedt, van Ta Datoe het Dorpshoofd, Indo i Datoe zijne vrouw en Datoe hun kind komen ook in dit verhaal voor in hunne gewone rollen. Daar het Biggetje als meisje optreedt, is het woord in de vertaling vrouwelijk gebruikt.

a n a m p i d j e; het woord p i d j e is een roepwoord voor varkens, die met p i i . . . . . d j e j e j e j e j e worden geroepen, als er voedsel voor hen wordt neergelegd.

m o n a ' i is „zaairijst storten" in de plantgaten, met puntige stokken door de mannen in den grond gestoken, welke laatste handeling m o m p a h o heet. De stam n a ' i heeft, op het oog, een intensieven vorm, maar het is mij nog niet gelukt een oorspronkelijker vorm van dezen stam te vinden; een stam s a ' i bestaat niet en t a ' i „drek" kan, om zijne beteekenis, het grondwoord niet zijn. Het m o n a ' i is uitsluitend vrouwenwerk.

m e k a r i o j o; het substantief o j o beteekent „tusschenruimte", r i o j o „tusschen", wordt als voorzetsel gebruikt. Als grondwoord voor eene samenstelling met verbale voorvoegsels, moet zulk een woord, naar de eischen der Bare'e-taal, eerst in den vorm van een nomen verbale worden gebracht. Het nomen verbale van stammen die als w. w. stam worden gebruikt, zonder het oorspronkelijk te zijn, wordt met k a - gevormd. Zoo is dus het nomen verbale

van ri ojo, kariojo en het voorvoegsel me-, dat vaak een streven of zoeken aanduidt, of een zich in betrekking stellen tot iets of iemand anders, is voor dit nomen verbale gevoegd om uit te drukken: „zich tusschen (de menschen) begeven".

mangaio, een intensieve (oorspronkelijk meervouds-) vorm van io „ja". Hier is met dien vorm een transitief bedoeld; moio is eenvoudig „ja zeggen", mompo'ioka „er ja op zeggen". Deze beide vormen zouden hier natuurlijk ook een goeden zin gegeven hebben.

karemenja beteekent „overmorgen". Hoe deze afleiding van reme „zonnelicht, daglicht, zon, dag" aan die beteekenis komt, is niet duidelijk.

naparibingka: het substantief bingka is de naam van een mandje, meestal van bamboe gevlochten, volgens 't een of ander patroon en voorzien van een rand waarin men de in bladeren gepakte rijst en de in bakjes van boombladeren gelegde toespijs opbrengt. Elke benaming van eenig vat of eenige bergplaats kan men, samengesteld met het voorzetsel ri (dus in den Locatief) en met het Causatief aanduidend voorvoegsel pa- vormen tot een werkwoord, dat beteekent: „in die bergplaats leggen", bv. momparikosika, momparinla, momparisalemboe, mompariwatoetoe „in den zak steken, in de rijstschuur, in de slip van de sarong, in den sirih-zak bergen". Ook mompariojo „in de tusschenruimte leggen", nl. de verzoeningsmiddelen tusschen de strijdende partijen, is een dergelijke vorm, die het transitief voorstelt naast het bovengenoemde mekariojo, dat intransitief is.

satee: met tee wordt nagebootst het geluid van den steenen klophamer (ike) op de tot kleedingstof te kloppen boomschors. Ook in dit verhaal wordt de mensch die in dierengestalte huist, voorgesteld als in het bezit te zijn van tooverkracht.

37. VIER VERSJES. (Leesb. bl. 56).

1. Daar komt de lichtende maan op,
als een fakkel voor hen die oogsten.
Daar komt het maanlicht op,
als een fakkel voor hen die op reis zijn.

2. De Maan is in haar schik,
de sterren daarboven begeleiden haar.
De Maan is goed gestemd,
de Haan daarboven houdt haar gezelschap.

3. Steek de lamp aan,
dat de gasten haar schijnsel genieten.
Steek de lamp der vriendschap aan,
dat de gasten haar licht gebruiken.

4. Steek de lamp aan,
't Is al duister eer men aankomt,
't Is al donker eer men thuiskomt,
Steek de lamp der Voorouders aan.

De soort versjes waarvan hier vier voorbeelden zijn gegeven, onderscheidt zich eenigszins van het gewone type der kajori, waarover in de aanteekeningen op No. 17 is gesproken. Dit soort kajori wordt soms met den afzonderlijken naam bolingoni aangeduid, een naam die waarschijnlijk afkomstig is van den stam lingoe „in de war, van de wijs", indien nl. bolingoni is samengetrokken uit bolingoeani, evenals tambangoni „hoofdkussen" uit tambangoeani, van wangoe „opzetten, opstaan". Is deze afleiding juist, dan zou bolingoni beteekenen „iets dat in de war maakt, van de wijs brengt" en oorspronkelijk op de raadsels zijn toegepast en eerst in de tweede plaats op dit soort versjes, die inderdaad dikwijls de eene of andere bedoeling te raden geven.

Het eigenaardige dezer liedjes is, dat de eerste twee regels in den derden en vierden regel worden herhaald, doch met omkeering van de volgorde der woorden en dat toch de 3de en 4de regel evengoed op elkaar rijmen als de 1ste en de 2de. In plaats van de volgorde om te keeren, mag men ook synoniemen, of althans parallel-uitdrukkingen gebruiken, doch de tweede helft van 't versje moet in ieder geval de parallel zijn van de eerste. Bij de hier gegeven versjes is er geen dat aan 't eerste type beantwoordt. Daarom worden hier nog een paar voorbeelden gegeven van versjes die voor de beide helften geheel uit dezelfde woorden bestaan, doch alleen in veranderde volgorde:

Sese mpondani mawaro,
toedoe ri tasi, molanto.
Mawaro sese mpondani,
molanto, toedoe ri tasi.

De pandan-bladeren waaien weg met den wind, aan de zee gekomen, drijven op de oppervlakte.

Wawo ntasi masoile,
lajagi kampile-mpile.
Masoile wawo ntasi,
kampile-mpile lajagi.

Het zee-oppervlak is in golvende beweging, de zeilen hellen telkens over.

Siampoe, ne'e marombo,
poedjoe ntaoe boi jo'o.
Ne'e marombo siampoe,
boi jo'o poedjoe ntaoe.

Regen, val niet hevig neder, opdat de kleederen der menschen niet nat worden.

---

1. Doloma beteekent „schemerig lichtend, een weinig licht opvangend en weerkaatsend".

2. gonongg o is een woord dat op allerlei wijzen wordt verklaard. Sommigen verklaren het synoniem met woeja „maan", anderen met betoe'e „ster", weder anderen noemen Venus als avondster gonongg o, nog anderen verstaan er een bepaald sterrenbeeld onder, of een komeet. Bij de geringe kennis die de Toradja's hebben van sterren en

sterrenbeelden en de telkens voorkomende behoefte aan wisselwoorden, wordt de beteekenis van weinig gebruikte woorden als gonongg o licht zwevend.

Volgens verklaring van sommigen is met i mBoeja de naam van een meisje bedoeld, „de Blanke". Het komt mij echter juister voor het woord in de beteekenis van „maan" (woeja) op te vatten.

mangkapa of tamangkapa beteekent woordelijk „de Klapwieker", waarmede de haan is bedoeld. Tamangkapa is de naam van het sterrenbeeld „de Haan", 't welk voor een deel uit het sterrenbeeld Orion bestaat, met nog eenige andere sterrengroepen er bij. Naar den stand van dit sterrenbeeld berekenen de Toradja's den aanvang van hun plantseizoen.

3. silo mpomada; dit laatste woord is uit het Napoesch overgenomen, in welke taal mada „vriend, vriendin", momada „bevriend zijn" en pomada „vriendschap" beteekent. Het woord is niet gebruikelijk in 't Bare'e, maar doet hier dienst als rijmwoord op rata.

4. mabongi, synoniem (en identisch) met mawengi.

dongka, syn. met djela „aankomen", vgl. Jav. doengkap, Soend. dongkap.

silo lamoa „geestenlamp, lamp der voorvaderen" of „bizonder fraaie lamp". Op de vertaling dezer uitdrukking behoeft men zich niet af te sloven, daar lamoa hier in de eerste plaats rijmwoord op dongka is.

---

38. VERHAAL VAN IK-WEET-HET-NIET.
(Leesb. bl. 56—60).

Bewerking van het verhaal van Kan-niet-verstaan. Een Toradja komt te Gorontalo, vraagt naar den eigenaar van een groot schip, een frani rijtuig, een grooten winkel en een groot woonhuis en krijgt van de door hem aangesproken Gorontaleezen slechts ten antwoord: Dila motota

„ik weet het niet". Dezen gewaanden eigenaar van al die schatten benijdt hij nu zeer, totdat hij den volgenden dag eene begrafenis ziende en vragende wie daar wordt uitgedragen, hetzelfde antwoord krijgt, 't geen hem tot nadenken brengt over de vergankelijkheid van alle aardsch bezit.

---

39. TWINTIG RAADSELS. (Leesb. bl. 60, 61).

1. Eene kip van Soemboli, die niet doet uitkomen dat waarop zij broedt, maar wel doet uitkomen dat waarop zij niet broedt.

   Oplossing: Het dak van een huis, dat het gras onder den vloer overdekt.

2. Van voren een takkenbos,
   van achteren een vuurwaaier.

   O.: Eene garnaal.

3. Zoo dikwijls als men er naar omkijkt, is het bij de hand.

   O.: De schouder.

4. Telkens onderduiken en dan weer bovenkomen.

   O.: Dekbladeren naaien.

5. Hij draait zich om, totdat hij een ronde mand wordt.

   O.: Een hond die gaat liggen.

6. Als hij ons toelacht, zijn wij bang voor hem, als hij de haarkwasten zijner lans tegen ons schudt, zijn wij er door gerustgesteld.

   O.: Een hond die met zijn staart kwispelt.

7. Overdag vliegt hij op stok, des avonds vliegt hij van stok.

   O.: De slaapmat.

8. Voor de moeder zijn wij niet bang, maar voor de kinderen zijn wij bang.

   O.: Het vuur, want wij zijn bang voor het springen der vonken.

9. Omgebogen, omgewonden,
   stijgt het tot de hemellingen.
   Omgewonden, omgebogen,
   stijgt het tot den sterrenhemel.

O.: Het vastbinden van dekbladeren op de daksparren, waarbij zij aan de nok bij elkaar komen.

10. Hij pakt met zijn staart en hij pakt met zijn kop.
O.: Een riem om er een buffel mede te binden.

11. Takkenbossen voorop, een fakkel achteraan.
O.: Een buffel.

12. Een doode boom, die weder blad schiet.
O.: Eene vlag.

13. 't Wordt afgehakt, maar er gaat geen stuk af, 't wordt gespleten, maar het splijt niet.
O.: Een schaamgordel.

14. Een zwarte slang, die over een bergrug loopt.
O.: De rug van het regenmatje.

15. Licht haar gele sarong op,
sluit die daarna weder toe.
O.: Eene lansat-vrucht.

16. De Moeder van Monggolopio
weent en vraagt maar altijd door.
Eerst als zij een weinig heeft gekregen,
is zij weder goed gestemd.
O.: Zout dat boven het vuur wordt gedroogd.

17. Soemboli heeft een buikband om en is toch niet geregen.
O.: Eene draagmand.

18. De mand van Soemboli is voorzien van draagbanden en wordt toch niet gedragen.
O.: Eene koffermand.

19. Ik wikkel hem in bladeren,
boem, boem, klinkt het in 't bosch.
Ik snijd hem een stuk van den arm af,
en dan verflenst en verdort hij.
O.: Het tappen van palmwijn.

20. Zoolang wij nog beneden op den grond zijn, keeren zij ons 't gezicht toe, maar zijn wij in huis, dan keeren zij ons den rug toe.
O.: De latten van den vloer.

---

1. n a p o s o „zij breekt ze" (de eieren), de kip broedt nl. de eieren stuk. Het dak van een huis, onder hetwelk alle plantengroei, die te voren den bodem bedekte, sterft, wordt vergeleken met eene broedende kip. Juist waar deze kip broedt, komt niets tevoorschijn, terwijl daar buiten alles welig uitloopt.

2. De takkenbossen zijn de sprieten, de vuurwaaier (een stuk van de harde bladscheede van den sagopalm) is de platte staart.

4. De dekbladeren worden om eene gespleten bamboelat gevouwen en daaromheen genaaid met rotan, die er telkens wordt ingestoken en er dan weder uit komt.

6. Als de hond zijne tanden laat zien, dus ons quasi toelacht, zijn wij bevreesd voor hem; als hij met zijn staart kwispelt, zooals iemand die zijne lans drilt en het ter versiering daaraan vastgehechte bokkenhaar doet trillen, zijn wij gerust.

9. t o d a w o l e n e is eene uitdrukking ontleend aan de poëtische taal, om de hemelbewoners aan te duiden. De rotanrepen, waarmede de dekbladeren om de daksparren worden gebonden, loopen na ieder dekblad met een slag om de dakspar naar het daarboven vastgebondene dekblad, totdat zij de nok van het dak hebben bereikt.

10. Het eene eind van de lange reep buffelhuid waarmede een buffel wordt vastgebonden, pakt den neusring van den buffel, het andere eind heeft degene die het dier vasthoudt in de hand.

11. m b e r o e is PmB. = Bar. r i o e; m b e l e p o e r i = Bar. r i p o e r i n j a. T o e t e is een stuk brandend hout, waarmede men in het duister den weg verlicht; het moet steeds worden gezwaaid om brandende te blijven. Daarmede wordt de staart van een buffel vergeleken, die bijna voortdurend in beweging is.

13. Een schaamgordel wordt om het middel gewonden, tusschen de beenen doorgehaald en nog weer door het omgewonden gedeelte doorgestoken, zoodat het lijkt alsof hij afgehakt en gespleten is.

14. Het regenmatje wordt als een aan twee zijden afloopend dak over hoofd en rug gehouden. De nok van dit dak is eene reep geklopte boomschors, die is zwart gemaakt.

15. De lansat-vrucht heeft eene lichtgele schil, die bij een gele sarong wordt vergeleken. Door drukken op het midden der vrucht springt de inhoud er uit en de schil sluit zich weder.

16. Het zout der Toradja's heeft den vorm eener korte dikke plank. Zulk een stuk zout wordt, als het gaat druipen, dikwijls op het rak boven 't vuur gelegd om te drogen. Hier wordt het druipende zout voorgesteld als iemand die uit verlangen aldoor weent en daarmee niet ophoudt, eer dat verlangen wordt gestild.

Indo i Monggolopio, beter is: Indo i Molonggo pio; molonggo is „gulzig eten, veel naar binnen slaan", pio is een w. t. voor manoe „kip", die ook wel weder voor „ei" wordt gebruikt. Bij het zoutstoken wordt dikwijls een ei geofferd, vandaar dat het zout hier wordt genoemd: „Moeder van de Eiereneetster", wat neerkomt op „Eierenverslindster".

kaapi-api, verminking van karapi-rapi „aldoor maar vragend". Met sadapi is bedoeld „een beetje, een weinig". Waarschijnlijk is dapi eene wijziging van rapi stam van merapi „vragen" en in de Minahassische en Filippijnsche talen, 't Sang. en Talaoetsch bekend in de beteekenis „iemand of iets dat men medeneemt of bij zich heeft", zoodat de oorspronkelijke beteekenis van merapi is: „zoeken iets mede te nemen", vandaar „vragen, verzoeken".

17. De draagmand is voor de stevigheid met een band omvlochten, maar dit geeft haar geen dun middel, want haar vorm blijft onveranderd.

18. De boengge is een langwerpige mand, niet ongelijk aan de ouderwetsche karbies onzer boerinnen. Zij heeft twee rotan-hengsels, die wel dienen om er haar aan op te nemen, maar die vooral worden gebruikt om er de mand stevig mede te sluiten, daar ze het deksel vast knellen,

wanneer ze aan elkaar gebonden worden. De boengge wordt gemaakt van de harde pennen in de bastvezels van den arèn-palm, niet door de Toradja's, maar door de Mohammedaansche kustbewoners. Het woord is dan ook Parigisch. De Toradja's gebruiken de boengge als kist of koffer, om de kleederen of sieraden in te bergen.

19. Dit raadsel behoort tot de alom bekende en ieder weet ook wat het beteekent, maar eene voldoende verklaring der woorden heb ik nog niet gehoord.

banda beteekent „inpakken, inwikkelen", zooals men bv. doet met versche visch die men wil rooken. De kolf van den arèn-palm, waaruit men den palmwijn tapt, wordt met bladeren omwikkeld, die ook sluiten om den mond van den opvangkoker, opdat er geen sap verloren ga en geen bijen, wespen en andere op zoet beluste insecten den opvangkoker binnendringen.

ndoeoe is het geluid van het kloppen op den kolf van den arèn-palm, waardoor men den toevloed van sap opwekt. Wat tako hier beteekent, is mij nog niet helder. Sommigen spreken uit ntakoe en betrekken het op de bittere vrucht van de takoe genoemde kalebas, die dan de bitterheid van den palmwijn zoude voorstellen, eene onaannemelijke verklaring. To'olo beteekent „woud, zwaar bosch". Met takie „arm" is de arèn-bloemkolf bedoeld en malele is „verflenst, verlept" en slaat op het indrogen van den bloemkolf, nadat hij is murw geklopt. Maleia is eene verdraaiing van malele, als tegenhanger van banda in van den eersten regel.

20. De vloerlatten liggen met de bolle zijde (den rug) naar boven; men kan dus de zijde die naar den grond is gekeerd de voorzijde noemen. Deze ziet men als men nog op den grond onder den huisvloer is.

---

40. VERHALEN VAN DOMME LIEDEN UIT DEN OUDEN TIJD. (Leesb. bl. 61 — 63).

In vroegeren tijd was er eens een domme man, die op

reis was om zout te gaan stoken aan het zeestrand. Onder het loopen hoorde hij het geroep van een houtduif, die met haar geroep zeide: „Twee kookpotten, drie kookpotten". De man antwoordde: „Wel ja, wij hebben maar één kookpot en die vraagt ge nog, dat is te lastig, dat kunnen wij niet doen". Maar de vogel hield niet op te roepen; eindelijk haalde de man zijn kookpot uit zijne draagmand en gaf dien aan den vogel, hij hing hem op aan een boom en zeide daarop tot den vogel: „Hier is een kookpot dien ik voor u ophang aan een boom, neem hem maar". Toen hij op den terugweg weder voorbijkwam, zag hij dat de pot er nog was, zoodat hij zeide: „Nu, dat is een lastige vraag al, hij heeft het er maar om gedaan om te vragen, hij heeft hem niet eens genomen. Komaan, laat ons den pot maar weer inpakken".

Op een keer gingen ook eens domme lieden uit den ouden tijd zout stoken. Toen zij aan den middelloop van de Posso waren gekomen, zagen zij jonge woka-bladeren en vouwden die open. Toen zij zagen dat ze geel waren, zeiden zij: „Wel, dat zijn dus gouden bladeren, laat ons die nemen, dat wij ze verkoopen aan de zeekust". Die lieden kenden de woka-bladeren nog niet, want die groeien niet in hun land, zelfs silars zijn daar niet, zij gebruiken maar allerlei soort van bladeren om bakjes van te maken, bladscheeden van den sago-palm zijn hunne gewone bakjes. Toen zij aan de zeekust kwamen, boden zij aan de menschen aldaar de jonge woka-bladeren aan en de lieden van het strand vouwden ze open en maakten er bakjes van. De domme lieden antwoordden: „Doet dat toch niet! ze maken van gouden bladeren zoo maar bakjes, 't is zonde! Die lui aan den riviermond zijn toch pronkers, om gouden bladeren tot bakjes te maken".

Daarna zochten die domme lieden eene plaats aan het strand, waar zij zouden verblijven om zout te stoken. Toen zij langs het zeestrand liepen, ebde de zee en zij vonden een stuk drooggeloopen zand, dat nogal groot was. Zij zei-

den: „Hier zullen wij onze hut oprichten, de grond is hier prachtig schoon". Zij richtten een hut op, en toen die klaar was, kregen zij honger en wilde bataten ziende, dachten zij dat het tamme bataten waren. „Zoo, zeiden zij, die zullen we uitgraven". Zij groeven ze uit, maar vonden er geen knollen aan, zoodat zij verdrietig werden en zeiden: „De bataten aan het zeestrand hebben niet eens knollen". Terwijl zij nu de vermeende bataten-bladeren aldoor oplichtten, vonden zij holen van krabben en zeiden: „Daar zijn muizen; zoo is er dan toch iets om te eten". Nu namen zij vuur en lieten den rook in het hol dringen en daar kwam eene krab uit. „Ach, zeiden zij, wat is dat voor een land, zelfs de muizen zien er niet uit zooals 't behoort".

Daarop keerden die lieden terug naar hunne hut op de drooggeloopen zandplaat. Toen zij daar waren aangekomen, was het vloed. „Ach, zeiden zij, dat is verschrikkelijk, wij zijn overstroomd door de zee, die is zeker boos geworden, omdat zij onze vele goederen heeft gezien. Laat ons haar dus een deel daarvan geven". Nu wierpen zij hunne goederen weg, zij strooiden ze in het rond over de opkomende zee, om ze haar tot verzoeningsgeschenk te geven. Zoo waren dan hunne bijlen, kapmessen, zwaarden, lansen, jachtsperen en schilden weggeworpen, maar de zee daalde niet, zij bleef maar opkomen. „O, zeiden zij, het is omdat wij hare planten en dieren hebben uitgegraven, dat de zee vertoornd is. Nu, dan zullen wij haar nog eens een verzoeningsgeschenk geven". Nu trokken zij hunne kleederen uit en gaven die aan de zee, maar deze daalde niet, integendeel, zij steeg tot aan den vloer der hut. Daarop werden de lieden boos en zeiden: „Wel, zij wil niet eens onze verzoeningsgeschenken. Nu, dan zullen we haar bevechten." Zij trokken hunne kapmessen en hakten op de zee in, ondertusschen raakten zij hunne beenen met hunne kapmessen. „Zoo zeiden zij, de zee neemt wraak en leelijk ook, daar kunnen wij niet tegen op. Kom, laat ons maar van

haar wegloopen". Toen keerden zij terug naar hun land; van hun zoutstoken kwam niets en al hunne have was weggeworpen.

Op een anderen keer kwamen er domme lieden uit het Bovenland aan de zeekust. Zij hadden nog nimmer van te voren de zee gezien. Zij zagen dat het zeeoppervlak met golven was bedekt. „Zoo" zeide er een, „dat water speelt, laat ik er eens iets van opscheppen, dan breng ik het aan mijn kind, dat het er mede spelen kan". Hij schepte nu zeewater op in een bamboekoker, hing dien over zijn schouder en bracht hem naar zijne woonplaats; zeven nachten was hij op weg. Daar aangekomen, goot hij het zeewater uit in een kokosdop, maar het bewoog zich niet. „He", zeide hij, „het wil niet spelen, het verlangt blijkbaar naar zijne moeder, want daar speelde het levendig. Nu, dan zal ik het maar weder naar zijne moeder brengen". Daarop goot hij het weder in den bamboekoker en bracht het terug naar de zee. Na zeven nachten op weg te zijn geweest, kwam hij weder en goot het weer in zee; daar werd het opnieuw door de golven opgeworpen. „Nu", zeide hij, „heb ik het niet gezegd? Het had wel degelijk verlangen naar zijne moeder".

Deze anecdoten behooren tot de soort waarvan No. 7 en 8 voorbeelden zijn en waarvan er nog meer zijn medegedeeld in Tor. Litt., bl. 381—386. Waar de To Onda'e sprekende worden ingevoerd, doet men gewoonlijk ook hunne slepende, eenigszins lijmerige uitspraak van het Bare'e na.

t a k o e r o e a, de groote houtduif, die in het Maleisch pĕrgam heet (Carpophaga aenea), aldus genoemd naar haar geluid.

p i a m o of i p i a m o beteekent „de oude tijd, in den voortijd", t a o e p i a m o „de Voorouders". De klemtoon valt op de lettergreep a, waaruit blijkt dat men de afkomst van dit woord geheel is vergeten. Het is nl.

niet anders dan het vragende bijwoord impia „wanneer?" met het enclytische -mo; ipiamo beteekent dus z. v. a. „wanneer wel, in welken tijd misschien wel, weet ik wanneer" en is een onbepaald bijwoord van tijd. De stam pia is weder hetzelfde woord als het Jav., Minah., Sang. pira „hoeveel?", dat in sommige Toradja'sche én verwante talen naar den tijd vraagt, bv. Napoesch, Besoa'sch impira, Moema'sch nifie, Bada'sch hampira „wanneer?" Andere talen gebruiken zoowel voor „hoeveel als" voor „wanneer?" pira of een der daarmee synonieme vraagwoorden apa, koera, koedja, koeja, koeka, koea, bv. Bobongko'sch sangkoeka „hoeveel?", naikoeka „wanneer?", Rongkongsch pira „hoeveel?" piran „wanneer?", Boengkoesch opia „hoeveel?", indepia „wanneer?", Lalakisch opio „hoeveel?", nipia „wanneer?", Boegineesch siaga „hoeveel?", siana (voor siagana) „wanneer?", Tjamba'sch (dial. van het Boegineesche) siaga „hoeveel?", siagae „wanneer?", Makassaarsch siapa „hoeveel?", siapaja „wanneer?". Weder andere talen wisselen pira of met koera, enz., bv. Bar. sangkoedja „hoeveel?", impia „wanneer?" Bada'sch, Besoa'sch hangapa „hoeveel?", hampira, impira „wanneer?". Napoesch hangkia „hoeveel?", impira „wanneer". Genoeg om te doen zien, dat voor deze twee begrippen dezelfde of synonieme woorden in gebruik zijn.

ri jae mPoso; het woord jae beteekent „geleding" en wordt ook gebruikt om het middengedeelte van iets aan te duiden, nl. wat tusschen het begin en het eind ligt; ri jae udjaja „onderwerp, op het gedeelte van den weg waarop men zich bevindt na het vertrek en voor de aankomst". De komboeno (Livistonia rotundifolia) groeit alleen in de warme streken. Uit het Bovenland komende, vindt men ze niet eerder dan op ongeveer $^1/_3$ van den loop der Posso-rivier van af hare monding. Jonge, nog niet ontplooide bladeren van dezen palm hebben, als men ze ontplooit, eene helder gele kleur. Zij worden veel

gebruikt om tot etensbakjes of drinknappen te dienen.

alere, Tag. lagairai, Ponos. dalerei, Sang. dalere, Ipomoea Pescaprae, een aan het strand tot vlak bij de grens van den vloed veel voorkomende Convolvulacee, verwant met de toraa (Ipomoea Batatas), van welke laatste de knollen gekookt als voedsel dienen.

41. VERHAAL VAN DEN GULZIGEN HOND.
(Leesb. bl. 63 — 64).

Verhaal van een hond, die met een stuk vleesch in zijn bek zijn spiegelbeeld in 't weter zag en, meenende een anderen hond met een stuk vleesch te zien, dezen zijne prooi wilde ontnemen, waarop zijn eigen stuk vleesch in 't water viel en door de krokodillen werd opgegeten.

42. VIER VERSJES. (Leesb. bl. 64).

1. Wind, waar zijt gij?
De spruiten der boomen bewegen zich niet.
Waar zijt gij, Wind?
De boomspruiten maken geen beweging.

2. Ik dacht dat het de Zuidewind was,
intusschen was het eene stem die weerkaatste.
Ik dacht dat de wind daar aankwam,
intusschen was het de echo eener stem.

3. Wind, waai hierheen,
dat is mij evengoed als een komkommer.
Komaan, Wind, waai!
dan is het alsof ik een komkommer heb.

4. De boschwind blaast fel,
opdat het schip er van loope.
Hij blaast fel van éénen kant,
opdat het schip vlug voortga.

1. Torare is een w. t. voor ngojoe „wind"; rare is „bos, bundel", vooral een bos tooverkruid, dien de priesteres hanteert en waarmede zij dus heen en weer zwaait of wappert. Men zou dus torare kunnen vertalen met „wapperaar".

2. timboro is wellicht van het Makassaarsche timboro, „Zuid". afkomstig. Niet alleen hier heeft het woord eene vrij onbepaalde beteekenis, maar het wordt in het algemeen op zoo onzekere wijze gebruikt, dat het den indruk maakt van een overgenomen woord te zijn. De Toradja's hebben geen bepaalde namen voor de hemelstreken.

soeai, of met een w. t. tomendoeli „rolronde", is „komkommer". De dichter heeft geen komkommer om er zich mee te verfrisschen en roept nu den wind om hem af te koelen, dat zal hem even welkom zijn.

---

43. DE AAP EN DE LANDSCHILDPAD.
(Leesboek bl. 64—69).

Er was eens een Landschildpad en er was eens een Aap, beiden waren mannen. Toen zij groot waren, zochten zij gedurig maar elkaar en troffen elkaar aan; de Schildpad zeide: „Zoo, zijt gij het, vriend?" — „Ja, ik ben het. Maar gij, Schildpad, waar woont gij?" — „Wel, nergens, ik woon maar op den grond". — Waar zijn uwe kameraads? — „Wel, waar zouden die zijn? wij wonen allemaal op den grond, maar gij, waar zijn uwe kameraads?" — „Wij leven op de boomen, wij komen wel op den grond, maar slechts voor een oogenblik, om water te drinken." — „Ik kan niet in een boom klimmen, ik woon hier maar op den grond; maar gij zijt vroeg bij de hand, zal ik u iets voorzetten?" De Aap antwoordde: „Maar wat is uw voedsel?" — „Wij? enkel maar aarde, hoor." — „Zoo, als het maar aarde is, dan zal ik niet eten, daar houd ik niet van." — „Zoo, als ge geen aarde wilt, wat dan wel? misschien djongi-vruch-

ten, want dat zijn de eenige vruchten die ik eet". — „Nu, die zijn erg zuur, maar als het die zijn, dan kan ik wel eten, al zijn ze erg zuur, maar we hebben al lang gepraat, ik heb honger, laat ons dan gaan eten". De Schildpad ging nu op djongi-vruchten uit en nam den Aap mede. „Nu, waar zijn de djongi's, Schildpad? ik zie ze niet" — „Wel, hier is de boom, maar er zijn geen afgevallen vruchten; laat ons maar afwachten dat de wind fel wordt, dan zullen er wel afvallen." — „Wel, laat ons toch niet lang op den wind wachten, ik zal er wel voor in den boom klimmen." — „Goed, als ge er boven in komt, klim er dan maar in, ik kan er toch niet in komen, maar laat niet vallen die niet rijp zijn; die zich al geopend hebben die moet ge voor ons laten vallen". — De Aap daalde weder uit den boom, de Aap had er veel laten vallen die zich reeds hadden geopend, toen kwamen er vele familieleden van den Schildpad: zijne moeder, zijn vader, al zijne broeders en zusters, doch de Aap was maar alleen.

De Aap at zijne djongi's op en na gegeten te hebben, zeide hij: Zeg, daarginds is een goede boom, een doerian, daar heb ik vroeger wel vruchten uit gehaald".— „Goed, hoor, maar de schillen zijn dik en doornig, ik kan er niet doorheen bijten".— „Nu, goed, Schildpad, laat ons dan eerst eten en als we gegeten hebben, dan zullen we vriendschap sluiten". De Schildpad antwoordde: „Goed, haal uwe makkers maar, Aap, wij hier zijn al met ons velen, weest gijlieden ook met uw velen, opdat er niemand zij die valsch doet, zoodat hij mij kwaad zou doen als ik hem aantref, of dat er een is die op lansats uitgaat en mij er niets van geeft en zegt dat hij niet van ons vriendschapsverbond afweet, dat wij hem dan kunnen beboeten, opdat het vriendschapsverbond niet verbroken worde". De Aap ging heen, hij haalde zijne kameraads en zijne moeder en al zijne broeders en zusters en nam ze mede, wellicht dertig, zij vormden allen één gezin, één kring. Toen zij bijeen waren, sprak de Aap: „Thans hebben wij een vriendschapsverbond ge-

sloten, velen onzer weten het; past op dat ge elkander trouw blijft, maakt geen twist met elkaar; als ge den Schildpad ontmoet, geef hem lansat-vruchten, want de Schildpad kan niet in den boom klimmen; als de Schildpad er heeft, dan moet hij ze geven aan den Aap dien hij ontmoet; als de Schildpad hiertegen zondigt, dan zal hij sterven, zondigt de Aap er tegen, dan zal hij ook sterven".

Toen hun vriendschapsverbond vast was, wekten zij elkaar op om een akker aan te leggen. „Kom, zeide de Aap, laat ons pisang en Spaansche peper planten". De Schildpad antwoordde: „Goed, maar gij zijt vlug in het boomen vellen, ik kan geen kapmes of bijl vasthouden, ik zal maar telkens de droge bladeren weghalen". Hij haalde de droge bladeren weg en maakte den grond schoon, opdat de Spaansche peper zou kunnen groeien. Toen dat gedaan was, zeide hij: „Waar zijn de Spaansche peper en de pisangs die wij zullen nemen? „Wel, zeide de Aap, ginds hooger op zijn onze pisangs, die genoemd worden apen-pisangs, met vele pitten, ze heeten boschpisangs". „O, die kan ik niet halen, breng mij voor mijn deel eene spruit mede, maar de Spaansche peper, waar zullen we die vandaan halen?" „Wel, we zullen Spaansche peper van Ta Datoe stelen". Zij plantten pisangs en gingen daarna Spaansche peper van Ta Datoe stelen. Hij zeide: „Laten we ook een deel er van op de plaats zelve opeten, maar maak geen leven, anders hoort de eigenaar het". Toen zij daar gekomen waren, namen zij een gedeelte mede en een gedeelte aten zij op; de Aap vond het heet in den mond en toen zij kwamen aan de pisangs die hij pas had geplant, scheurde hij ze van elkaar en at het merg op als tegengift tegen de heete Spaansche peper van Ta Datoe. „Au, zeide hij, foei, foei wat is dat heet!" „Zeg, maak toch geen leven, daarom heb ik al gezegd: eet er nu nog niet van"! Ach, zeide de Aap, ik zal het wel genezen met pisangmerg, ik heb een heeten mond; als er iets uitloopt scheur ik het af, als er iets opschiet haal ik het uit, want ze gaan krak! uit elkaar, en floep:

komen de stukken bast weer tot elkaar, krak! scheuren ze vaneen, floep! sluiten ze zich weder, en als ze weder opschieten, haal ik ze weer vaneen".

Nadat hij al zijne pisangspruiten had opgegeten, had hij des avonds weer honger en nu wilde hij wel voorstellen om weer Spaansche peper van Ta Datoe te gaan stelen, maar de zoon van Ta Datoe had al gezien dat zijne Spaansche peper geene vruchten meer had en hij had ook iets gezien als de voetsporen van dieren, zoodat hij dacht: „Wacht eens, ze moeten beloerd en beluisterd worden, dan zullen we wel op de hoogte komen". „Goed, vriend, maar wil geen leven maken, Aap, de eigenaar hoort het maar". De Aap at er van en zeide: „O, o, wat is dat heet! „Ach, zeide de Schildpad, daar ben ik al benauwd voor geweest, wij zullen zonder twijfel ontdekt worden en ik ben niet vlug, gij zijt vlug". Ondertusschen legde de Aap het er op aan om zijn vriend er te laten inloopen, hij vergat de belofte, hoewel zijne Oudsten hem vroeger hadden vermaand aan den voet van den djongi-boom. De zoon van Ta Datoe werd wakker, greep zijne lans en toen hij ter plaatse was gekomen, wierp hij met de lans maar raakte niet; de Aap schoot er tusschen uit en verdween op een draf, de Schildpad stak slechts zijn kop in zijne schaal, onder zijn schild, men vond hem en wees hem aan als den dief, want men zag dat zijn bek rood was en er zaten pitten van Spaansche peper aan zijne tanden; men zeide: „Ontken gij maar niet, Schildpad, gij zijt ondeugend". Maar de Schildpad nam het woord en zeide: „Ach, ik heb het niet met opzet gedaan, ik heb er werkelijk eenige gegeten, maar slechts de afgevallen vruchten; ik kan niet in de struiken klimmen, het is alleen de Aap die ze afgeplukt, hij heeft mij aangespoord en daarom ben ik hier gekomen".— „Zoo, dan zal ik je dood maken".— „Ach, doe dat niet, heb medelijden met mij, breng mij niet bij het hoofd, dan zal ik het den Aap vergelden, dan zal ik hem bedriegen, want hij is het die mij er heeft laten inloopen".— „Goed,

dan niet, ga maar heen en kom niet weer hier, ik zal mijn blaasroer gereed houden".

De Schildpad kwam weder bij den Aap. „Nu, zeide hij, daar was ik bijna dood geweest door uw levenmaken van zooeven".— „Ja, zoo ben ik nu eenmaal, als ik Spaansche peper eet maak ik veel praatjes, dan is het alsof ik dronken ben; ik heb met opzet u er laten inloopen, maar gij hebt flink gesproken en zijt dus in 't leven gebleven".— „Zoo, weet gij dan niets meer van hetgeen onze gezamenlijke Oudsten hebben gezegd aan den voet van den djongi: die het vriendschapsverbond vernietigt, die moet sterven".— „Nu ja, goed, laat het nu maar zoo blijven".— Maar de Aap hielp niet op zijne pisangspruiten uit elkaar te halen en ook die van den Schildpad, hij beweerde dat hij ze als middel tegen de Spaansche peper gebruikte, omdat zijn mond heet was. Eenigen tijd daarna wekte de Aap den Schildpad op om de pisangs van Ta Datoe te gaan stelen, want die waren zoet, beweerde hij en dan zou hij geen leven maken, zijn mond was niet meer heet. Zoo gingen zij er dan heen. „Gij, zeide de Schildpad, moet in den boom klimmen en voor mij mijn deel laten vallen". De Aap klom in den boom; toen hij er in was, zette hij zich op den bloemkolf van den pisang, at en zeide, terwijl hij daar zat, tot den Schildpad:

„De schillen zullen we laten vallen,
de vruchten zullen we opeten".

De Schildpad likte slechts de schillen op den grond af. „Ach, zeide hij, hij laat mij er leelijk voor zitten, ik heb honger en ik heb niet te eten". Toen de Aap een heelen tros had opgegeten, moest hij poepen, hij was verzadigd en ging heen. De Schildpad was boos, hij was beleedigd en ging naar zijn huis. Toen zocht hij het uiteinde van een zwaren rotan en ging schommelen, hij liet zijn schild er aan hangen en zong aldus:

„De schommel, steeds hooger opgeduwd,
komt neder op Wawo mBiro.

De schommel, die vlug voortschiet,
komt neder op Wawo Lage."

De Aap hoorde het en zeide: „Wel, mijn vriend zingt, zijn buik is al dik, verzadigd als hij is van het pisangs eten, zooals de buik van feestvierders; zoo, vriend, zeide hij, zijt gij aan het schommelen?" — „Ja, dit is de schommel van mijn grootvader". — „Zou ik u niet eens mogen vervangen?" — „Ach, uwe vriendschap is niet de ware, gij hebt uwen buik goed vol, bij mij waait de wind maar over mijn buik, opdat mijn gevoel van honger worde afgeleid, uw buik is heelemaal rond en gespannen, ook uwe wangzakken zijn dik". — „Kom, laat mij eens in uwe plaats". „Goed, als ge er zin in hebt, maar dan moet de schommel in je achterste worden gestoken, kijk, zooals bij mij". — „Zoo, maar doet dat geen pijn?" — „Wel neen, doet het bij mij soms pijn?" — „Goed, steek hem er dan maar in". — „Steek dan uw achterste in de hoogte". De Aap stak zijn achterste omhoog, de Schildpad haalde de randen vaneen, stak het uiteinde van den rotan er in en zeide: „Eerst als hij pakt, zit hij goed". Toen de rotan al tot aan zijn hart was gekomen en ongeveer een armslengte in zijn lijf was gegaan, zeide hij: „Hij zit vast, ik zal je opduwen". Toen duwde hij hem op en daar spatte de geheele tros pisangs er uit, die hij pas had opgegeten en de Aap stierf, zijn buik was opengescheurd.

De Schildpad wachtte en toen hij voorgoed dood was, haalde hij het vleesch er af, nam de beenderen mede en brandde er kalk van; nadat hij er kalk van had gebrand, nam hij die mede in een bamboe en gaf die aan de familie van den Aap zeggende: „Hier is kalk, die kunt ge pruimen." Zij pruimden ze en nadat zij ze hadden gepruimd, zeide de Schildpad:

„Pruim ze maar, pruim ze maar,
de beenderen van je grootevaer".

„Zoo, zeiden zij, dat zijn blijkbaar de beenderen van onzen kameraad, hij was schuldig en is omgekomen, omdat

hij de Spaansche peper van Ta Datoe had gestolen". Daarna hielden de Apen en de Schildpadden vergadering en zeiden: „Laat ons ophouden in vriendschap te leven, want de Aap heeft de trouw geschonden en de Schildpad heeft hem gedood, er is geen geding meer over, het vriendschapsverbond is vernietigd".

Dit verhaal is eene omwerking van het bekende verhaal van den Aap en de Schildpad, dat te vinden is op bl. 405—413 van de Toradja'sche Vertellingen. De verhaler, een eerste stylist en een kunstenaar waar het er op aankomt een verhaal in de lengte en in de breedte te rekken, heeft het begin zeer wijd opgezet en op echt Toradja'sche wijze de vriendschapsluiting der Apen en Schildpadden geschilderd, als geen ander doel hebbende, dan de communistische levenswijze van dorps- en stamgenooten op kunstmatige wijze tot stand te brengen tusschen twee groepen die elkaar niet in den bloede bestaan en dus ook geen gemeenschappelijke belangen hebben. Daarna komt het gemeenschappelijk aanleggen van plantsoen; de verteller laat hen pisangs planten, maar bedenkt er zelf de aardigheid bij van den Aap slechts wilde pisangs te laten aanplanten, daar deze in het Bare'e apen-pisangs heeten. Daarom moet hij later, als het verhaal is gevorderd tot het bedriegen van den Schildpad door den Aap, die vóór den neus van den Schildpad diens pisangs opeet, zonder voor den eigenaar zelfs een enkele te laten vallen, de pisangs van Ta Datoe daarvoor nemen. Verder wordt nog ingevlochten het verhaal dat reeds boven, onder No. 14 is gegeven, nl. het snoepen van Spaansche peper, dat weder in verband wordt gebracht met het bederven van zijne pisangs door den Aap. Ook is het verhaal van het schommelen zeer breedvoerig verteld, daarentegen heeft de verteller zich van de geschiedenis van het kalkpruimen zeer kort afgemaakt en van de wraakneming der Apen niets medegedeeld. Na zoo lang aan het woord te zijn geweest, wilde de verhaler er een eind aan maken en keerde daarom tot zijn punt van uitgang

terug. Men zal echter moeten erkennen dat hij blijken van talent geeft.

mombepepepali; in dit woord is het voorvoegsel pe- herhaald bij wijze van reduplicatie in de plaats van stamherhaling, dus: pepepali = pepali-pali. Voorbeelden van hetzelfde verschijnsel zijn: rapepedongeko = rapedonge-dongeka (Leesb. bl. 66, r. 3 v. o.) en pepewoloka = pewolo-woloka (Leesb. bl. 56, r. 8 v. o.).

a, bare'e; het ontkenningswoord bare'e wordt ook gebruikt waar wij „niemand, niets, nergens" of dergelijke ontkenningswoorden bezigen, bv.: noe ndjaa noepepali? -Bare'e „Wat zoekt ge?" — „Niets"; noe ndjaa nato'o? -Bare'e „Wat zegt hij?" — „Niets; i sema meboo? -Bare'e „Wie roept er?" — „Niemand". Als een kind huilt, klopt de moeder het vaak op den rug en zegt: Bare'e! wat dan beteekent: „Er is niets te doen".

tampe is een woord waarmede men uitdrukt wat wij in ons „natuurlijk, dat zal wel waar zijn, nu, òf het! wat woudt ge anders!" leggen, bv. modoeanga komi mowote roo? -Tampe, da mojoko? „zijt gijlieden zooeven met eene prauw overgestoken?" — „Natuurlijk, zouden we dan gevlogen hebben?"

jakoe bare'e sawi ri kadjoe „ik kom niet boven in den boom", al zou ik het beproeven, ik kom er niet in.

da koepolinggonaka? „zal ik u als gast (linggona) behandelen, door u eenig eten voor te zetten?"

djongi, Parig. djengi, Boeg. songi (Bone), denge, (Wadjo), een boom met groote, langwerpige, harde bladeren en platronde vruchten, die openspringen als zij rijp worden en dan een in vele afdeelingen verdeelden, lichtgelen kern te zien geven. Het sap is scherp zuur. Het Bar. heeft voor de natuurlijke afdeelingen van citroenen enz. het woord songi, hiervan is djongi blijkbaar een bijvorm. In Koorders' „Verslag eener Botanische Dienstreis door de Minahassa" wordt deze boom (Ts. rerer, Tt. le'ler) wel genoemd, bv. bl. 122, 145, maar niet gedetermineerd. Ook in De

Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek vind ik hem niet.

ne'e da lantoe[2]; hier is da zoo goed als een voorvoegsel; het vervangt het prefix ra- (Pebato), of nda- (Lage). Indien op da een vorm met ra- of nda- moet volgen, neemt da meermalen de plaats van het voorvoegsel in; zoo staat dit ne'e da lantoe[2] voor ne'e da ralantoe[2] of ne'e da ndalantoe[2]. Bij de To Lage en de To Kadomboekoe worden dikwijls de voorvoegsels ma-, me-, mo- samengetrokken met een voorafgaand da tot da-, de-, do-, bv. dandioe = da mandioe, „gaan baden", delindja = da melindja „gaan loopen", dosoesa = da mosoesa „willen feestvieren".

koepone, transitieve vorm, doelende op de vruchten, object van het klimmen; koepone ratoe „ik klim in den doerian-boom om de vruchten". Wil men uitdrukken dat men alleen maar den boom heeft beklommen, dan zegt men: jakoe mempone ri ratoe. Bij de Pebato, van wie dit verhaal afkomstig is, heet de doerian gewoonlijk ratoe, wat beteekent: „afgevallen vrucht"; in deze beteekenis komt het woord trouwens ook in dit verhaal voor; meratoe is „zinken", meratoebaka „zich laten zinken".

noeroedoesi; de stam roedoe beteekent „afvallen van bladeren of vruchten"; de transitieve vorm noeroedoe beteekent „gij laat afvallen, gij doet afvallen", en de uitgang -si heeft eene meervoudige beteekenis, doelende op een groot aantal vruchten.

be tindja koemama; de beteekenis van tindja is „uitwerking hebbend, zijn doel treffend, pakkend, doende wat het doen moet". Een geneesmiddel is tindja wanneer het effect heeft, een woord, eene vermaning, een vloek, eene hatelijkheid zijn tindja wanneer zij inslaan of uitwerking hebben, een beet is tindja als hij door schil, huid of bedekking heengaat, een mes is tindja als het snijdt, een sleutel als hij in het slot pakt.

melempo is „dwars oversteken", vandaar ook „in den weg treden, den pas afsnijden, den weg versperren"; hier is het

gebruikt van het vriendschapsverbond verstoren, door eene onvriendschappelijke handeling.

molimboe, een kring vormen, in 't rond zitten, zooals menschen die gezellig bijeen zijn of die een gezelschap vormen, tot hetzelfde gezin of denzelfden kring behooren.

epea, van denzelfden stam als het op bl. 67 r. 2 voorkomende inepe. De beteekenis van epe is „voelen, gevoelen, bemerken"; in het Parigisch beteekent het „hooren" en dit is ook de beteekenis in het Bare'e geweest, blijkens deze twee woorden. Epea is „droog blad, dat kraakt onder den voet", oorspr. „wat te hooren is, gehoord wordt", vgl. de beteekenis van -ĕn, -an in de Minahassische talen, en inepe is „gehoord, vernomen"; het wordt voornamelijk gebruikt in de beteekenis „gehoord, verraden door gedruisch dat men zelf maakt", zooals bv. een troep koppensnellers, die door den vijand wordt opgemerkt.

ajoe'oe of loka boti is de wilde pisang, kleiner en schraler dan de gekweekte, met vruchten vol pitten (Musa acuminata). Het woord joe'oe beteekent „buigzaam, lenig, slap, zacht"; aroeroe, wellicht identisch met ajoe'oe, is de naam eener wilde arèn-palmsoort, die op dezelfde wijze bloeit, vruchten draagt en bastvezels voortbrengt als de Arenga saccharifera, doch alles op veel kleinere schaal. Ook zijn de bladeren anders gevormd dan die van den arènpalm. De Toradja's noemen hem ook wel Baroe noe angga „palmwijnboom der (bosch)geesten". Te Batavia heb ik deze palmsoort dikwijls gezien als sierplant op de erven van Europeanen.

wa'a mpapanja en op dezelfde bladzijde (r. 12 v. o.) wa'a ngkai, beteekent hier: allen die met den naam papa (vader) of ngkai (grootvader) worden aangesproken, wegens familiebetrekking, rang of ouderdom. Daarom is het in de vertaling met „de Oudsten" weergegeven.

jase is vertaald met „vrucht": eigenlijk beteekent het: de onderste vruchten van een pisangtros, die de onderste kam vormen, klein blijven en gewoonlijk niet rijp wor-

den. Doch hier zijn de vruchten in 't algemeen bedoeld.

joemai ngo'a; van de rotan heet het dunne uiteinde, dat zich nog niet om een tak heeft geslingerd en dus nog vrij hangt, joemai. De rotansoort ngo'a is de dikste en zwaarste die op Midden-Celebes voorkomt.

tinimbo-nimbo; uit dezen vorm kan men zien, dat het infix -in- als zoodanig niet meer wordt gevoeld, daar tinimbo is behandeld alsof het uit den stam nimbo met het voorvoegsel ti- bestond. Timbo beteekent „halfbolvormig", mantimboraka of mantimbonaka wordt gezegd van het voortduwen van een schommel, omdat men dien een cirkelboog laat beschrijven. Tinimbo is daarom vertaald met „opgeduwd". Van lape staat de beteekenis niet vast; het is naar de gissing van den verteller, met „vlug" vertaald.

mongkiki, in de verwante talen „bijten", in het Bare'e" zich laten voelen, pakken" in den zin van „beet hebben".

potoe beteekent: familie van hetzelfde geslacht, die, naar Toradja'sche opvatting, allen broeders en zusters van elkaar zijn en elkaar aanspreken met het pers. v. n. w. van den 2den pers. e.v. siko.

paoekanja; van de w.w. vormen met het achtervoegsel -ka wordt soms weer een deverbaal substantief gevormd, b. v. polegaka „speelgoed" van mampolegaka „spelen met", paoeka, van mompaoeka „spreken over", zoodat paoeka kan worden vertaald met „bespreking, kwestie over".

---

44. VERHAAL VAN DEN WORM.
(Leesb. bl. 69—71).

Een oude man stelde zijne fuik eens op aan den voet van een pisangboom; nadat hij zijne fuik aan den voet van een pisangboom had opgesteld, kwam er een worm in en werd in de fuik gevangen aan den voet van den pisangboom.

Toen de Oude Man kwam om naar zijne fuik te kijken, zag hij den worm en zeide: „Dat is een streek van je, Worm, dat je in mijne fuik zijt gekropen, de fuik die eene fuik van mij is, die ik onlangs heb gesteld aan den voet van den pisang. Hij legde den Worm op het droge, maar nam hem niet mede; nadat hij hem had neergelegd, brak er weer een dag aan; toen de dag was aangebroken, kwam de Oude Man weder en vond den worm terug bedekt met witte mieren, daarom zeide hij tot de witte mieren: „Dat is een streek van jelie, Witte Mieren, dat ge den worm hebt overdekt, den worm die een worm van mij was, gekropen in de fuik, de fuik die een fuik van mij is en die ik onlangs heb gesteld aan den voet van den pisangboom".

Hij liet weder de witte mieren liggen en ging terug naar zijn huis; den volgenden dag kwam hij weder en toen hij daar was gekomen, vond hij een kip die de witte mieren oppikte, daarom zeide hij tot de kip: „Dat is een streek van je, Kip, dat je mijne witte mieren hebt opgepikt, de witte mieren van mij waren, die den vorm hebben overdekt, den worm die een worm van mij was, gekropen in de fuik enz.

Hij bond de kip vast en ging weder naar zijn huis; den volgenden morgen kwam hij weder en vond een hond die de kip had gepakt, daarom zeide hij: „Dat is een streek van je, Hond, dat je mijne kip hebt gepakt, de kip die eene kip van mij was, die de witte mieren heeft opgepikt, de witte mieren, enz.

Hij bond ook den hond vast en ging naar zijn huis: den volgenden morgen kwam hij weder en vond eene jachtspeer in (den hond) gestoken, gedreven in de ribben van den hond, daarom zeide hij: „Dat is een streek van je, Jachtspeer, dat je den hond hebt doorstoken, den hond die een hond was van mij, die de kip heeft gepakt, de kip die eene kip was van mij, enz.

Hij stak de Jachtspeer in den grond aan den oever van 't water; den volgenden morgen kwam hij weder en, bij de Jachtspeer gekomen, zag hij dat ze er niet meer was,

het water had haar weggevoerd en daarom zeide hij: „Dat is een streek van je, Water, dat je de speer hebt weggevoerd, de speer die eene speer was van mij, die den hond heeft doorstoken, den hond die een hond was van mij, enz.

Hij schepte (van dat) water in een blad en zette dat blad neder aan den voet van een boom, ging heen en kwam te huis. Den volgenden morgen kwam hij weder en toen hij bij het water kwam, zag hij dat een doode tak zijn blad had doorboord en daar het hulsel lek was geworden, was het water uitgestort; daarom zeide hij: „Dat is een streek van je, Tak, dat je (het hulsel van) het water hebt doorboord, het water dat water was van mij, dat de speer heeft weggevoerd, de speer enz.

De Oude Man ging heen, nam den tak mee en legde dien over zijn schouder, om hem als brandhout te gebruiken; thuis gekomen, legde hij hem in de bergplaats. De Oude Man maakte alles gereed om te eten, daar hoorde hij lieden reidansen en de Oude Man ging naar beneden om deel te nemen aan den reidans. In het huis woonde ook eene oude vrouw, evenals hij ongetrouwd en net als hij kouwelijk; evenals hij zocht zij de warmte aan 't hoekje van den haard; de Oude Man had haar dikwijls ten huwelijk gevraagd, maar zij wilde niet. Terwijl de Oude Man aan het reidansen was, nam de Oude Vrouw zijn tak en gebruikte dien als brandhout. Toen de reidans gedaan was, ging de Oude Man weer naar boven en zag dat zijn tak niet meer in de bergplaats was, daarom ging hij kijven met de Oude Vrouw en zeide: „Dat is een streek van je, Oud Wijf, dat je mijn tak hebt verbrand, den tak die een tak van mij was, en die (het hulsel van) het water heeft doorboord, het water dat enz.

De Oude Vrouw antwoordde: „Wat is het verzoeningsgeschenk (daarvoor)?" De Oude Man antwoordde: „Alleen als ik je trouwen kan zal ik tevreden zijn, want je hebt mijn tak verbrand." De Oude Vrouw, die steeds had ge-

weigerd, stemde er in toe. En met het huwelijk van die beiden is het verhaal uit.

Dit verhaal is van denzelfden aard als No. 26 (de Kat en het Hert) van deze verzameling. De aardigheid is het telkens langer worden van de toespraak tot de verschillende schuldigen. Over deze soort van verhalen, zie Tor. Vert. bl. 428—431. In de Mededeelingen v. w. h. Ned. Zendelinggenootschap, Dl. XLVII bl. 147, 148 wordt een dergelijk verhaal medegedeeld uit het Karo-Bataksch, door den Hr. M. Joustra, die tevens in de noot op bl. 148 wijst op eene Friesche parallel. Het komt mij onnoodig voor de verschillende verhalen van deze soort, die in Nederland in omloop zijn, aan te halen, een ieder herinnert er zich een of meer.

mawoetimo siko; in No. 17 is dit vertaald met „ge lijkt wel dwaas"; hier is het ernstiger bedoeld, daarom is de vertaling een weinig anders. Woeti beteekent „grap, aardigheid", maar ook „streek, leugen, dwaasheid". De Oude Man betuigt met dit mawoetimo siko dat hij door het aangeklaagde dier of voorwerp is benadeeld en daarom recht heeft het als het zijne te beschouwen.

koepowoewoe-woewoe, woordelijk „die ik telkens tot fuik gebruik". Eene vertaling van dezen aard past echter niet op de verdere uitdrukkingen van deze soort en daarom is eene vertaling gekozen die ook kan dienen voor de volgenden vormen van dezelfde constructie.

padjongon; met dit woord worden aangeduid de achtervertrekjes, die parallel loopen met de familie-verblijven aan weerszijden van de gang in een Pebato'sch huis. Zij dienen tot bergplaats voor de draagmanden en andere gereedschappen die men bij de hand wil hebben. Van het woord padjongon zal de stam wel djongo zijn, maar de beteekenis daarvan is niet bekend, daar geen andere

afleidingen, noch ook het stamwoord zelf, thans meer in de levende taal voorkomen.

simbadjoe bemba; met bemba wordt een ongehuwde bedoeld, die door dood of scheiding tot den ongehuwden staat is teruggekeerd.

medoro is „zich bij het vuur warmen", zooals oude menschen doen die kouwelijk zijn.

polowiwi is de rand van den bak, die met aarde is opgevuld en tot stookplaats dient; wiwi beteekent reeds „rand"; het voorvoegsel polo-, waarnaast de vorm pala- voorkomt met de w.w. lijke vormen molo-, mala- is vrij zeldzaam; het is waarschijnlijk als een frequentatief-vorm van po-, pa-, mo-, ma- te beschouwen.

woengka eo „dagelijks, dagelijksch", ook gebruikt voor „dikwijls, gewoonlijk, gewoon".

napombebali; de beteekenis van mombebali is „elkaar weerwoord geven", van daar ook: elkaar het antwoord niet schuldig blijven, met elkaar twisten, kijven. Hier echter is het eenigszins onjuist gebruikt, omdat er maar van één die kijft sprake is.

---

45. VERHAAL VAN MENOTI-NOTI.
(Leesb. bl. 71, 72).

Tekst, vertaling en aanteekeningen te vinden in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLI (1899) bl. 541-547.

---

46. VERHAAL VAN DE OEBI. (Leesb. bl. 73-75).

Er waren eens twee zusters, de oudste heette Rantaloë. Er was een feest bij Soemboli en Rantaloë naaide een baadje voor zich, daar zij wilde gaan dansen en zingen met de feestvierenden; haar zusje zat dien dag niets te doen. Daar het zusje honger kreeg, zeide Rantaloë: „Ga eene oebi

uitgraven op het erf". Het zusje begaf zich naar beneden en ging eene oebi op het erf uitgraven; terwijl zij die oebi uitgroef, zong zij aldus:

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft haar op 't hoofd".

Hare zuster antwoordde: „Kom, graaf nu maar, hoort ge de trommels van Soemboli niet, daarboven in het dorp? Mijn baadje komt niet af, je houdt mij maar op, maak maar voort met graven". Haar zusje ging weer aan 't graven en al gravende zong zij aldus:

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft oogen".

Hare zuster antwoordde: „Och, ik ben bezig met naaien, ik kan toch niet gaan feestvieren zonder baadje? Hoort ge dan de trommen van Soemboli niet, daarboven in het dorp? Haar zusje ging maar weer aan 't graven en na eenigen tijd zong zij weer:

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft een neus".

Hare zuster antwoordde: „Och, het verveelt me, je hebt zooeven gezegd dat je honger hadt, graaf dan toch! „Haar zusje ging weer graven en onder het graven zong zij:

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft een mond".

Hare zuster antwoordde: „Graaf dan toch, dat ze spoedig gaar gekookt zij; je zeidet zooeven dat je honger hadt"! Zij groef maar weer, Rantaloë keek niet eens naar haar. Het zusje zong weder:

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft een hals".

„Graaf dan"! — „Ik graaf al, dat hoeft ge niet te zeggen"!

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft schouders".

„Graaf dan, je houdt me maar op, hoor je de trommen der feestvierders niet? Mijn baadje komt niet af".

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft handen".

„Graaf dan toch! wat heb ik er mee te maken"?

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft eene borst".

„Graaf dan toch, je houdt me maar van 't werk"!

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft een buik".

„Graaf dan toch, je houdt me maar op"!

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft billen".

„Graaf dan toch, dan is het gauw gedaan".

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft een schild".

„Graaf dan toch! de oebi komt niet gauw uit den grond".

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft eene lans".

De zon was intusschen al aan het dalen; van den morgen af was zij aan het graven en de zon ging al onder toen de oebi er al uit was.

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft een broek aan".

„Graaf dan toch! de zon zal zoo maar ondergaan".

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft dijen".

„Graaf dan toch! het wordt al duister".

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft knieën".

„Graaf dan toch! je hebt zoo lang werk".

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft kuiten".

„Graaf dan toch! het komt niet klaar".

„Lieve zuster Rantaloë,
de oebi heeft teenen".

Toen hij was uitgegraven, sprong hij op en voerde een krijgsdans uit op het erf. Nadat hij den krijgsdans had uitgevoerd, nam ineens de oudste zuster den man tot echtgenoot; die zich niet had vermoeid, die nam het loon der moeite, die zich had vermoeid was de jongste zuster. Zij stond niet toe dat hare jongere zuster hem tot man nam, de oudste zuster pakte hem maar weg. De jongste zuster dacht er over om maar weg te gaan en zij ging werkelijk heen, zij wilde geen afscheid nemen. zij was ontstemd.

Terwijl zij wegging, miauwde er eene kat en zeide: „Miauw, miauw, als gij mij kokosnoot geeft, dan wijs ik u den weg, opdat gij niet terecht komt op den weg naar den zieken man". En wip! ging zij toch den weg op naar den zieken man: de Kat had haar maar bedrogen; zij had haar wel kokosnoot gegeven, maar zij (de Kat) had haar toch bedrogen.

Gekomen aan de verblijfplaats van den zieken man, bleef zij zitten op het erf; de man in het huis, die ziek was, zeide: „Daar beneden zit een vreemde, laat ik haar niet raken als ik spuw". Het meisje vroeg: „Mag ik boven komen, huisheer?" — „Zeker". Zij ging naar boven en toen zeide de Zieke Man: „Ik wil u wel sirih aanbieden, maar misschien wilt gij ze niet pruimen, want ik ben ziek". Het meisje antwoordde: „Wel neen, hoor, al zijt ge ziek, als ge mij sirih aanbiedt, pruim ik ze, maar hebt ge deze ziekte al lang?" — „Ja, al lang" — „Maar als ge wilt, zal ik u dan geneesmiddelen zoeken?". Nu behandelde zij hem met geneesmiddelen en na verloop van zeven nachten was hij beter en zij trouwde met hem, want hij zag er knap uit, zij trof het goed. En met hun huwelijk is het verhaal uit.

---

oewi is de naam eener aardvrucht, waarvan allerlei soorten bestaan. Om het woord beter te kunnen gebruiken als eigennaam van den man die daar zoo gekleed en gewapend uit den grond komt, is de Mal. benaming oebi gekozen voor de vertaling.

mosoesamo i Soemboli; hier is Soemboli geheel willekeurig gebruikt voor den eerste den beste dien men noodig had. Ta Datoe, Lagoni of welke andere figuur zou hier even goed hebben kunnen dienen.

da ndekoe „opwaarts willen gaan". Het feest is in het dorp, gewoonlijk zelfs in den dorpstempel (lobo) en dus op een heuvel of berg. Vandaar dat hier ndekoe en een weinig verder ndate „daar boven" is gebruikt. Het feest wordt dagen van te voren aangekondigd door het roeren der trommen in de lobo.

maroo[2] ri eo „op klaarlichten dag stilzitten, den geheelen dag of een deel van den dag niets uitvoeren".

mowoewoejoea, momata-mata, moëngo-engo, enz. Bij het beschrijven van de gedaante van den man wordt telkens de herhaalde vorm gebruikt. Deze heeft hier eene verkleinende beteekenis, die het best is weer te geven met:

„heeft als 't ware hoofdhaar, oogen, een neus", of: „het lijkt wel of die oebi haar, oogen, een neus enz. heeft". Het meisje drukt hare verwondering uit over het geval.

be da koeintjani „ik weet er niet van, ben er niet voor verantwoordelijk, ik bemoei mij er niet mede".

mosoesoe-soesoe; ook de tepels op de borst van den man worden soesoe genoemd.

mampolenge; met lenge wordt niet alleen uitgedrukt „vermoeidheid, moeite die men neemt", maar ook het loon dat men er voor krijgt, bv. noendjaa da lengekoe? „wat zal het loon voor mijne moeite zijn?" Vandaar dat mampolenge beteekent: „tot loon nemen, als loon zijner moeite beschouwen".

da koepamongoka, boi be noepodjo; de ziekte van den eigenaar der pinangdoos, die zich daaruit geregeld bedient, zou kunnen overgaan op dengene die eveneens uit deze pinangdoos pruimt

Dit verhaal, het eenige dat mij van deze soort bekend is, geeft een voorbeeld van het geloof aan de signatuur der planten. De aardvrucht die bij voorkeur met den naam oewi wordt aangeduid, heeft een dikke vleezige knol, die zich verder naar beneden in twee of meer deelen verdeelt, waardoor de knol dikwijls de gedaante heeft van een tweebeenig poppetje. Verder is de knol licht behaard, vandaar dat een der bijnamen van de oewi is to woejoe ngkoro „iemand met een behaard lichaam". Evenals bij de alruin (mandragora) heeft deze vorm aanleiding gegeven tot de voorstelling dat eene geplante oewi, als zij wordt uitgegraven, als mensch kan te voorschijn komen. Vgl. Prof. P. J. Veth „De leer der Signatuur", in Intern. Archiv f. Ethnogr. Dl. VII (1894), bl. 83, 84.

---

47. DRIE VERSJES. (Leesb. bl. 76).

1. 't Is lastig om honger te hebben,
men zou er ziek en ongesteld van worden.

Honger te hebben is lastig,
men zou er ziek en krank van worden.

2. Eet, wees niet verlegen,
opdat uw lichaam niet mager worde.
Eet, tast flink toe,
opdat uwe schoonheid niet verloren ga.

3. Haast u wat met loopen,
we hebben geen voedsel meer in de maag.
't Is hard om te sterven,
en in éénen dag in de Onderwereld te komen.

---

1. masirodo is een w. t. van maoro „hongerig". De samenstelling van dit woord is mij nog niet duidelijk.

2. terentja; de eigenlijke beteekenis van dit woord is „plat geworden": verder beteekent het ook „mager, dun geworden, verminderd in kracht", bv. terentja pekoni apoe „het doorbranden van het vuur is zwakker geworden". Het Ampana'sch heeft den ongenasaleerden vorm resa.

3. mantjaeo, een w. w. vorm van het substantief saeo „één dag", die beteekent „in één dag iets doen, iets afmaken op den dag waarop men het is begonnen".

---

48. VERHAAL VAN MAGOENGGOELOTA.
(Leesb. bl. 76—85).

Magoenggoelota was een man wiens lichaam er slecht aan toe was, want hij was ziek en zijne ziekte was melaatschheid. Reeds langen tijd woonde hij in het dorp; er was een klein huisje voor hem opgezet aan de buitenzijde van de dorpsomheining en daar woonde hij en men ging hem rijst brengen, al naar de mildheid der menschen in het dorp.

Men was aan het oogsten en de Zuidewind woei, er kwam rijst voor hem die de lieden van het dorp brachten en die zette hij op het rak. Toen hij de rijst daar had gezet, waaide de wind ze floep! omver en hij had geen eten meer, hierover was hij verstoord, de wind had hem geplaagd. Den volgenden dag ging hij heen, om de plaats te vinden waar de wind uit zijn hol te voorschijn komt, die wilde hij afsluiten. Hij steunde op een stok bij het loopen, ziek als hij was, de maden krioelden (op zijn lichaam). Hij kwam aan het rijstveld van Ta Datoe, dat geoogst werd door Lise en de haren, zij waren met haar zevenen. Dezen sprak hij aan, hij zong terwijl hij de oogstende vrouwen aansprak en zeide al zingende:

„O hoeden, o hoeden met de randen bij elkaar,
is het goed, is het goed dat ik zoo doorga?
Ik zing, ik zing u lieden toe".

Eene der Lise's gaf bevel aan eene harer gezellen en zeide: „Vriendin, vriendin Lede mBoko, ga eens kijken naar dien man daarginds, hij heeft eene mooie stem als hij zingt". Degene aan wie het bevel was gegeven, hield op met oogsten en haastte zich daarheen. Toen Magoenggoelota aan den rand der heining was gekomen, zag die vrouw zijn lichaam, de maden krioelden er op, het stonk verschrikkelijk, er was een rotte lucht aan. Zij spuwde op Magoenggoelota en liep van hem weg, al wankelend kwam zij terug en zeide: „Bah! dat doe ik niet meer, hij stinkt, hij zit vol wormen".

Magoenggoelota ging nu de oogsters voorbij, hij wilde niet meer ophouden, want zij hadden hem zooeven maar bespuwd, hij ging recht door en kwam in het dorp van Ta Datoe, hij ging den dorpstempel binnen en bezong dien aldus:

„Hoe mooi, hoe mooi is deze tempel!
Hij is gebonden, gebonden met rotan-repen
Deze tempel, deze tempel is mooi,
Hij is gebonden, gebonden met rotan-banden".

Aldus zong hij en dit werd gehoord door Ta Datoe: deze zeide tot de kinderen die op het erf speelden: „Maakt toch zoo'n leven niet, jongens, gaat eens zien wat voor een gast dat is, of 't iemand is die zelf voor zijn eten zorgt of iemand wien men te eten moet geven". De kinderen liepen heen en keken in den tempel". „O, zeiden zij, daar is werkelijk een gast". Ta Datoe vroeg: „Hoeveel?" — „Slechts één".— „O, dan is het zeker een die te eten moet hebben, daar hij maar alleen is".

Ta Datoe ging heen en nam zijn sirih-zak mede om den gast sirih aan te bieden; in den tempel gekomen, bood hij hem sirih aan en toen de pruim rood was, vroeg hij: „Gij, mijn zoon, waar gaat ge op uit?" — „Nergens op, het eenige wat ik zoek is het hol waaruit de wind tevoorschijn komt". — „Zoo, maar wat wilt ge er mede doen, dat ge het zoekt?" — „Wel, ik wil het dichtstoppen, de wind heeft mij kwaad gedaan, hij heeft mijne rijst ineens over den grond gestrooid" — „Ja, wat ons betreft, wij hebben niet gehoord van wat ge zegt, als we 't wisten dan zouden we 't zeggen". — „Goed, dan zal ik het maar zelf zoeken, eerst als ik het heb gevonden keer ik terug".

Ta Datoe keerde terug naar zijn huis om degene die kookte tot vlugheid aan te sporen; men kookte voor den gast en toen het gaar was, bracht men hem het eten. Toen het eten kwam, at hij en toen het duister werd ging hij slapen; den volgenden morgen stond hij op en toen gekomen was wat men hem des morgens te eten bracht, at hij weer en na het eten ging hij weg, hij liep maar steeds door. Na eenigen tijd kwam hij weder bij oogsters aan en ook daar zong hij weer aldus:

„O hoeden, o hoeden met de randen bij elkaar,
Is het goed, is het goed dat ik doorga?
Ik zing, ik zing ulieden toe."

Ook daar waren zeven Lise's aan het oogsten, eene van haar zeide ook tot hare vriendin om te gaan zien naar dengene die zoo mooi zong. Fluks ging zij heen, ineens

keerde zij terug, na eerst Magoenggoelota te hebben bespuwd. De stakker ging maar door, steunende op zijn stok; aan het dorp gekomen, ging hij weder naar den tempel en zong hetzelfde als hij had gezongen in het dorp dat hij had verlaten. Ta Datoe nam zijn sirih-zak op, maakte het noodige om te pruimen gereed en bood den gast de sirih aan. Hij at, ging slapen, den volgenden morgen werd hij weder wakker, at en ging weer heen en na eenigen tijd trof hij weder zeven Lise's aan die oogstten, zij snelden weder toe om zijn gezang te hooren en bespogen hem. Hij ging door en kwam in het derde dorp en de dorpsbewoners verwonderden zich ook over hem. Ta Datoe ontving hem in den tempel, bood hem sirih aan en toen de pruim rood was, vroeg Ta Datoe: „Zeg eens, met welk doel komt gij tot ons gereisd?"— „Och, nergens om, het eenige wat ik zoek is het hol waaruit de wind te voorschijn komt, om het te stoppen; ik ben boos, de wind heeft mijn eten omgegooid".

Men gaf hem te eten en den volgenden dag, na gegeten te hebben, ging hij heen; toen hij een eind ver had geloopen, zong hij weder de zeven Lise's toe die aan het oogsten waren; zij haastten zich naar hem toe, maar ziende dat Magoenggoelota vol maden zat, keerden zij plotseling terug en bespuwden hem. In het vierde dorp gekomen, ging hij naar den tempel en bezong daar weder de onderdeelen van den tempel; toen beknorde Ta Datoe zijne slaven en zeide: „Houdt u stil, jongens, ge maakt zoo'n leven! laat ik het gezang van den vreemdeling in den tempel eens hooren. „De slaven zwegen en gingen kijken. „Ja, daar is inderdaad een vreemdeling". Ta Datoe nam zijn sirih-zak, ging hem ontvangen, bood hem sirih aan en toen de pruim rood was, vroeg hij: „Gij, mijn zoon, hebt nu te pruimen gekregen, zeg mij nu eens waarom ge hier komt. Magoenggoelota zeide: „Als het maar enkel voor mijn genoegen was, dan zou ik niet bij u lieden zijn gekomen, ziek als ik ben; het eenige wat ik u wil zeggen is, dat ik het hol zoek

waaruit de wind komt, dat wil ik toestoppen". — „O, dat kunt ge niet stoppen!" — „O, dat kan ik wel, ik zal het beproeven". — „Goed, ge moet het zelf weten, mijn zoon, als het alleen dat is waarom ge gaat, ik heb er wel van gehoord; het is bij het negende dorp, daar is het dichtbij".

Toen hij aan het vijfde dorp was gekomen, kwam men ook op hem toe, maar het ging als de vorige malen. Regelrecht ging hij het dorp in, bezong de onderdeelen van den tempel en Ta Datoe ontving hem; toen zijne sirihpruim rood was, vroeg Ta Datoe: „Nu u sirih is aangeboden, vertel eens waarom gij op reis zijt". Magoenggoelota antwoordde: „Als het er maar om te doen was om bij ulieden te komen, dan zou ik het niet gewild hebben; zie maar eens hoe mijne ziekte er uit ziet; het eenige wat ik zoek is het hol waaruit de wind komt, dat wil ik toestoppen". — „Goed, als ge dat zoekt, span u dan flink in, opdat ge spoedig daar moogt komen, want het is nog ver". — „Al is het ver, ik zal het wel vinden, ik ben boos, ik wil het sluiten". — „Wat voor kwaad heeft dan de wind gedaan, dat ge hem wilt afsluiten?" — „Hij heeft kwaad gedaan waarom ik hem wil afsluiten; hij heeft mij geplaagd, zoodat ik een heelen avond geen eten heb gehad". — „Als ge denkt dat ge het kunt, dan zullen wij niet zeggen hoe of wat, dan moet ge het zelf weten".

Aldus was zijn gesprek met Ta Datoe; toen het duister werd ging hij slapen; den volgenden morgen werd hij wakker, na het eten ging hij heen, trof weder zeven Lise's aan in haar rijstveld en zong ze toe; de Lise's kwamen snel op hem af, maar ze waren vies van zijne ziekte en spuwden op hem. Hij ging door naar het zesde dorp, ging den tempel binnen en zong. Ta Datoe ontving hem en bood hem sirih aan; toen de pruim rood was, vroeg Ta Datoe: „Nu gij de sirih hebt genoten, moet ge ons eens zeggen wat ge hier komt doen". Hij vertelde het en toen Ta Datoe zijn verhaal had gehoord, antwoordde hij: „Nu, mijnentwege, als ge dat zoekt, maar het is nogal ver". Hij over-

nachtte in den tempel, ging den volgenden morgen weder weg, kwam weder zeven Lise's voorbij, die aan het oogsten waren, zij bespuwden hem en hij ging door naar het zevende dorp. Hij ging den tempel binnen en bezong de onderdeelen van den tempel. Ta Datoe hoorde het en zeide tot zijne slaven: „Houdt u stil, jongens, ik kan dat gezang niet hooren, men hoort uwe stemmen het gansche land door"! De jongens zwegen, Ta Datoe ging den gast ontvangen, bood hem sirih aan en toen de pruim rood was, vroeg hij: „En gij mij zoon, wat is het toch waarom gij de reis naar ons maakt?" — „Ik, Vader, ik zoek niet anders dan het hol waaruit de wind te voorschijn komt." — „Nu, goed, als ge dat zoekt, dat is niet ver meer, aan gene zijde van het dorp daarginds, daar waar in 't geheel geen boomen groeien, dat is het hol waaruit de wind te voorschijn komt". Den volgenden morgen kwam men hem weder zijn eten brengen; na het eten ging hij op weg en trof weder zeven Lise's aan die aan 't oogsten waren; terstond begon hij weder te zingen en roef! kwamen zij weer bij hem. Gekomen in het negende dorp, zong hij in den tempel. „Och, jelui doet maar niets dan leven maken, jongens!" Ta Datoe bood hem sirih aan en vroeg naar de reden zijner komst. Magoenggoelota antwoordde: „Als mijne reis een ander doel had, dan zou ik niet bij ulieden zijn gekomen; wat ik zoek, is het hol waaruit de wind te voorschijn komt". „Nu, goed, als dat het is, kijk, daarginds, 't is niet ver meer, daar waar in 't geheel geen kruiden of boomen groeien, daar is het, waar het dor is, daar is de plek".

Na des morgens te hebben gegeten, ging hij weder heen en toen het helder dag was, bevond hij zich reeds dicht daarbij en zag inderdaad de boomlooze plek. „Die is het"! zeide hij. Hij spande zich in met loopen en toen hij dicht daarbij was, haalde hij stukken hout af zoo dik als eene dij en zoo groot als een kokospalm, die droeg hij maar steeds aan; het werd een hooge stapel wat hij aandroeg en

dat alles stopte hij in het hol, waaruit de wind te voorschijn kwam. Hij voelde dat de wind al wat afnam en opnieuw ging hij hout opstapelen, hij legde het als een vloer over den uitgang van het hol; weldra zou het verstopt zijn, slechts eenige weinige reten waren er nog in, toen opeens de bewoners van het hol te voorschijn kwamen en zeiden: „Ach vriend, heb medelijden met ons, wij kunnen onzen adem niet goed meer uitblazen"! Dat waren de geesten van het hol, wier adem de wind is. „Neen, dat wil ik niet, ik ben vast van plan het gat dicht te stoppen, ge hebt mij kwaad gedaan, mijne rijst hebt ge floep! omvergestort". „Ach, doe het toch niet, dan kunnen we niet in 't leven blijven, als het gat dicht is, sterven wij, want slechts daaruit ontsnapt onze adem". „Neen hoor, ik sluit het in ieder geval af, ge hebt mij kwaad gedaan"! Daarop dan zeiden zij: „Doe het toch niet, dan sterven wij. Als gij medelijden met ons hebt, dan zullen ook wij u genegenheid betoonen in ons huis, dan zullen wij uw lichaam genezen". Hierin stemde hij toe: „Nu, als ge zoo spreekt, dan zal ik de afsluiting wegnemen". Hij nam ze weg en toen kwamen de Holgeesten te voorschijn, hij daalde neer en de geesten namen hem mede, hij kwam op den bodem terecht, kwam aan hun huis, ging naar binnen en bleef daar wonen. Zij zeiden: „Wij zullen gaan baden". Zij gingen naar het water en aan het water gekomen, baadden zij hem en besproeiden zijn geheele lichaam; toen zij hem hadden gebaad, was zijn geheele lichaam gezond geworden; zij hadden hem alleen maar gewasschen en hij was hersteld. Hij bleef wonen in het verblijf der Holgeesten, zij onderhielden hem, des nachts sliep hij er en bleef wonen bij de bewoners van het hol.

Nadat hij reeds vele nachten daar had gewoond, zag hij dat er zeven parkieten kwamen baden in het water van de Holbewoners. Hij dacht: „He, wat zijn dat voor parkieten? Zij komen iederen dag hier baden, wel, ze moeten eens beloerd worden". Hij beloerde ze en zag dat ze plons!

in den plas baadden, hij zag hoe zij pret maakten bij het baden: zij hadden hare baadjes uitgetrokken en die gehangen over eene brits en met vroolijk geraas speelden zij in het water. Hij ging heen en nam het baadje van de parkiet die de allerjongste was, van de zevende, toen zeide de Jongste: „Bah! wij hebben hier eene lucht van menschenvleesch!" Hare oudere zusters werden boos op haar en zeiden: „Och, waarvandaan zou hier menschenvleesch bij ons komen! je kletst!" Zij hield dus maar op hare verwondering er over te uiten en ging weder pret maken. Na gebaad te hebben, gingen zij weder op 't droge, hare zusters stortten zich op hare baadjes en trokken die aan, slechts zij liep overal rond om het hare te zoeken. Zij zag dat daar een man was die het in de hand hield. Zij dorst niet meer te spreken, zij hield zich maar stil; hare zusters waren al verdwenen, want zij woonden daarboven bij de Hemellingen. Toen zij waren boven gekomen, vertelden zij aan hare moeder: „Kapapitoe is weggegaan, iemand heeft haar baadje weggenomen". Hare moeder weende en beknorde hare oudere dochters: „Waarom hebt gijlieden uwe jongste zuster in den steek gelaten?" Sedert dorsten zij niet meer te gaan baden; zij waren bang voor den man die het baadje harer jongste zuster had weggenomen Zij bleven stil te huis: de varkens knorden niet meer, de hanen kraaiden niet meer, hare moeder bewoog zich niet meer, haar achterste schoot wortels, terwijl zij rouw over haar kind bedreef.

De Jongste Zuster zelf weende hevig en vroeg haar baadje weder terug, maar Magoenggoelota gaf het niet en zeide tot haar: „Kom, houd maar op met weenen, ik zal u geen kwaad doen, ik zal u medenemen naar mijne woonplaats". „Ja, zeide zij, in vredes naam, als gij dat belooft, goed, neem mij dan maar mee. Maar geef mij eerst mijn baadje terug". „Gaat gij dan niet meer weg?" „Neen, hoor!" Toen gaf hij het haar, zij trok het aan en toen zij het had aangetrokken, hield Magoenggoelota haar vast, maar zij zeide: „Gij behoeft mij niet vast te houden, ik ga niet

meer weg, ik weet den weg niet meer; als ge op mij gesteld zijt, steek mij dan in uwe pinangdoos". Toen haalde hij zijne pinangdoos te voorschijn, stopte haar er in en daarna nam hij haar mee naar zijn huis.

Toen de zon reeds laag stond en de huisbewoners het eten hadden gaar gekookt, gebruikte men het maal en daarop zeide hij: „Wel gastheeren, mijn lichaam is al weder hersteld, want gijlieden hebt het genezen, mij dunkt, het zou goed zijn dat ik weder den terugweg aannam". Daarop zeiden de huisgenooten; „Nu, goed, als ge dat vindt, maar blijft nog eerst slapen en wacht totdat de weg zichtbaar is". Den volgenden morgen stond hij op; toen het eten gaar was at hij en na gegeten te hebben overlegde hij met degenen bij wie hij in huis was, zij waren het met wie hij overlegde. Zij zeiden: „Als gij dan heengaat, dan zullen eenigen u geleiden naar den ingang van het hol". Na gegeten te hebben maakte hij zich gereed en toen zij aan den ingang van het hol waren gekomen, gingen zij zitten en pruimden sirih om afscheid te nemen van degenen die hem hadden begeleid; zij zeiden: „Als gij nu maar niet meer het hol komt dichtstoppen"! „O neen, als het is zooals nu, nu ik ulieden ken en weet dat de wind uw adem is, nu zal ik het niet meer afsluiten." Zij scheidden van elkaar en hij had het parkietje dat in zijne sirih-doos zat, in zijn draagsarong.

Gekomen aan het dorp van Ta Datoe dat hij vroeger had bezocht, ging hij den tempel binnen en ontbood Ta Datoe: „Slaven, zegt uwen heer dat hij hier kome!" Ta Datoe kwam in den tempel en hij zeide: „Ik ben hier gekomen om boete op te leggen, ik leg eene boete op wegens het spuwen der Lise's:

Eerst als ik eene oude slavin krijg,
eerst als ik eene oude buffelkoe krijg,
eerst als ik eene oude hen krijg,
eerst als ik eene oude geit krijg,
eerst als ik eene oude zeug krijg, (ben ik tevreden).

Ta Datoe stemde er in toe en gaf eene oude vrouw, die niet meer kon opstaan of loopen, ook eene buffelkoe die stokoud was, eene hen, eene geit, eene zeug, van iedere soort één, allemaal oud. De oude vrouw spande al hare kracht in om te loopen en joep! daar volgde haar het geheele dorp, het gansche dorp verhuisde, want al hare kinderen en kleinkinderen verlangden naar haar, daarom had hij nl. eene vrouw gevraagd die stokoud was, want hij dacht bij zich zelf: dan zullen alle dorpsbewoners met haar medegaan; zelfs Ta Datoe ging mede, want al zijne menschen verdwenen. Hij trok ook die oude beesten voort en joep! stonden ook alle dieren op, hunne jongen en kleinkinderen, om met hunne grootmoeder mede te gaan, naar wie zij verlangden. Zoo ging dan alles mee en toen zij in het volgende dorp kwamen, vroeg hij juist hetzelfde. De lieden waren bevreesd Magoenggoelota te zien, gevolgd door vele menschen en dieren, zooals men bevreesd is voor steekvischjes; in lange rij volgden zij hem, hij zelf zag er fraai uit, met witte armbanden aan elken pols en met een zwaard welks scheede met bladtin was beplakt. Toen hij aan het volgende dorp was gekomen, waren de menschen bang en zeiden: „Kijk, daar komen vele lieden aan, kom, laat ons maar gereed maken wat zij vragen, zonder veel draaien, zonder veel uitvluchten". Toen hij aan het derde dorp was gekomen, krioelden de menschen al; toen hij aan het vijfde dorp kwam en de Oude Vrouw zich gereed maakte, vlogen al hare kleinkinderen op en een heel land vol menschen ging mede. Hij ging weder verder en toen hij was gekomen aan het zesde dorp, was de geheele landstreek ledig.

Na eenigen tijd kwam hij aan het dorp vanwaar hij vroeger was weggegaan en aan het huis dat hij had bewoond. Toen hij daar aankwam, zagen de dorpsbewoners hem van uit het dorp en zeiden: „O, daar komt Magoenggoelota aan, hij brengt eene menigte menschen en dieren mede, hij is vorst geworden". Gekomen aan het huis waar hij vroeger had gewoond, legde hij vier stukken hout op

elkaar en zeide daarop: „Hokus pokus, indien de wensch der bewoners van het dorp daarboven, de menschen die niet met mij in hetzelfde dorp wilden wonen, tooverkracht heeft, dan zullen deze takken, als ik mijne oogen opendoe, nog juist dezelfde zijn en zullen wij, dit heele landschap vol menschen, geen huizen hebben. Maar als mijn wensch tooverkracht heeft, dan zal ik, als ik mijne oogen opendoe, in mijn eigen huis en in mijn eigen dorp zitten".

Toen hij zijne oogen opendeed was hij werkelijk in zijn eigen dorp en in zijn eigen huis, hij zag op het dorp der anderen neder. Het dorp zijner onderhoorigen strekte zich ver uit, het waren de bewoners van negen dorpen bij elkaar in één enkel dorp en de lieden van zijn dorp maakten hem tot hoofd.

Hij leefde nu aangenaam en reeds langen tijd waren de lieden in zijn dorp aangekomen, toen Kapapitoe tot hem zeide: „Ik heb verlangen naar mijne moeder". — „En hoe moet het dan met mij?" — „Wel, blijf gij hier, welk vervoermiddel zult gij gebruiken?" Magoenggoelota zeide: „Als gij van mij houdt, maak dan ook een baadje voor mij". — „O, dat gaat niet, dat kan ik niet naaien". — „Goed, ga gij dan maar op reis naar boven".

Het Parkietje ging heen, zij nam haren weg regelrecht en kwam bij hare moeder. Eerst toen stond hare moeder op, want de wortels die vroeger uit haar achterste waren geschoten, terwijl zij rouwde over haar kind dat niet meer bij haar kwam, schoten los; de hanen kraaiden weder, de varkens knorden weder, luid klonk het geween van hare slavinnen en hare broers en zusters en toen het had opgehouden, zeide zij: „Het eenige waarom ik kom, is om een bezoek te brengen, ik kom maar voor korten tijd hier; de reden dat ik hier kom is, dat ge mij zoudt zien en dat gij den weg naar mijn huis zoudt weten". Toen antwoordde hare moeder: „Goed, mijn kind, als het nu eenmaal zoo is, slechts gij hebt het te zeggen; maar hoeveel nachten komt gij hier?" — „Och, we zullen de nachten niet tellen,

ik zal niet ophouden telkens heen en weer te gaan naar mijne moeder en naar mijn man".

Zij bleef eene poos bij hare moeder en deze naaide een baadje voor haren man; toen het Parkietje al langen tijd was weggegaan, kon Magoenggoelota niet meer eten, zoo verlangde hij naar zijne vrouw, hij bleef maar liggen uit verlangen naar zijne vrouw. Toen tien nachten waren verloopen sedert het vertrek van 't Parkietje, zeide zij: „Ik ga weer heen, als er iemand is die wil, dan geleide hij mij naar beneden". — „O, natuurlijk zijn er die willen, al uwe oudere zusters hier". Zij maakten zich dan gereed en gingen heen en toen zij op de aarde waren nedergedaald, streken zij neer op den top van een kokospalm. „Kijk eens naar beneden, daar is ons huis"! Van den kokospalmtak vloog zij naar het venster en van het venster naar de mat; toen ontwaakte Magoenggoelota. „He, waarom slaapt gij?"— „Ach, ik ben ziek van verlangen; ge zijt langen tijd weg geweest". — „Wel, dat ik het zoo lang heb gemaakt, is omdat ik het druk had met het naaien van het baadje".— Twee harer oudere zusters had zij medegenomen; toen hare zusters langen tijd waren gebleven, verlangden zij weder naar huis en toen gingen zij weder heen met Magoenggoelota, om bruiloft te houden, want deze had zijn baadje aangetrokken en nu zag hij ook zijne schoonmoeder en bleef eenigen tijd bij haar. Zoo gingen zij maar steeds heen en weer. Meer heb ik er niet van gehoord.

Het verhaal van Magoenggoelota, of La Goendoelota, zooals hij ook wordt genoemd, bestaat uit twee stukken die in elkaar zijn gewerkt. Het eene is het verhaal van den man die het hol waaruit de wind te voorschijn komt gaat zoeken om dit te gaan dichtstoppen, om wraak te nemen op den wind, die zijne rijst over den grond heeft gestrooid. Nadat hij dit hol heeft gevonden en de bewoners daarvan, die met hunnen adem den wind voortbren-

gen, in doodsgevaar heeft gebracht door het hol te sluiten en hen bijna te doen stikken, laat hij zich door hen verbidden, waarop zij hem onthalen, genezen van zijne melaatschheid en te gast houden. Op den terugweg beboet hij, nu hij als gezond en krachtig man terug komt, de hoofden der negen dorpen die hij op de heenreis heeft aangedaan en waar hij beleedigd is, doordat men hem bespogen heeft toen hij oogstende vrouwen aansprak. Door al die beboetingen weet hij een groot aantal menschen en huisdieren te verkrijgen, zoodat hij voortaan als vorst kan leven.

Dit verhaal kan zijn ontstaan naar aanleiding van het geloof dat zich hecht aan een hol in den heuvel waarop het voormalige dorp Tando ngKasa ligt, in het landschap Lamoesa, ten Z. O. van het Posso-Meer. Op het Meer waaien voornamelijk twee periodieke winden, de Noordewind en de Zuidewind, zooals begrijpelijk is door de gedaante van het Meer, een lange en betrekkelijk smalle waterplas, aan den W. en O. oever door bergen begrensd, met aan de N. en Z. lijke uiteinden eene vlakte. De Noordewind wordt Dongi genoemd, omdat hij wordt geacht te komen van de dusgenoemde meervormige verbreeding der Posso, op het punt waar deze rivier de vlakte ten N. van het Meer verlaat en door de bergen zich een weg naar zee begint te banen. De Zuidewind heet Tando ngKasa, omdat hij van den kant van dit dorp komt en in 't bizonder van uit het bovengenoemde hol, waaruit inderdaad een sterke luchtstroom komt.

De in dit verhaal gevlochten vertelling van de zeven parkieten, die uit den Hemel komen aangevlogen en, na hare vogelgedaanten te hebben uitgetrokken, als mooie meisjes gaan baden en die intusschen worden verrast door een man die het vogelbaadje der jongste medeneemt, en haar daardoor dwingt met hem te trouwen, is ook als afzonderlijk verhaal bij de Toradja's bekend. Ook met allerlei andere verhalen wordt het samengeweven. In het Sangireesch is

dit verhaal uitgegeven in Bijdr. Kon. Inst. 5, IX (1894), bl. 98—104, met vertaling en aanteekeningen (afz. uitgave: Sangireesche Teksten, No. XXIX, bl. 218—224); verder komt het voor als No. 1 van de Tomboeloe'sche leesstukken in de „Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahassa" van Niemann en Wilken, terwijl eene inhoudsopgave in het Nederlandsch is te vinden in de Mededeelingen v. w. het Ned. Zendelinggenootschap, Dl. VII bl. 326. De Tontemboansche overlevering van dit verhaal is te vinden in de Tontemboansche Teksten, onder No. 91 en 92; verder valt nog te vergelijken het verhaal van Nawang Woelan („Maneschijn") in de Babad Tanah Djawi (uitgave van Meinsma, 1874, bl. 41), in het Duitsch vertaald door T. J. Bezemer, in „Volksdichtung aus Indonesien", bl. 46—50. In Dr. Nieuwenhuis' „Quer durch Borneo" staat hetzelfde verhaal, zooals het bij de Kajans voorkomt (Dl. I, bl. 67, 68); ook is het te vinden in de „Nufoorsche Fabelen en Vertellingen" van den Hr. F. J. F. van Hasselt, Bijdr. Kon. Inst. 7, VII bl. 533, 537 en 543, in drie lezingen waarvan de middelste zeer volledig is. Of deze verhalen oorspronkelijk tot de Noefoorsche letterkunde behooren, is twijfelachtig. Misschien zijn zij uit Ternate of Tidore overgebracht, daar ook Riedel het verhaal op Ternate heeft gevonden, zie Tijdschr. v. Ned. Indië, 3de Serie, 5de Jaargang, 2de Deel (1871), bl. 439—440. Voorts is dit verhaal terug te vinden in Max Morris' „Die Mentawai-Sprache", bl. 56 vlgg., Verhaal No. 4 (A g a m o e l a l a i b i). In eene noot bij dit verhaal merkt de Schrijver op, dat het eerste gedeelte daarvan (Gewandraub, Heirat, Flucht des Himmelmädchens und ihre Aufsuchung durch den irdischen Liebhaber) ook is weder te vinden in het Bataksche verhaal M a l i n D e m a n, zie de vertaling in Pleyte's „Bataksche Vertellingen" (1894), bl. 117 vlgg. en in het verhaal R a d j a U r a n g M a n d o p a, Ibid., bl. 222 vlgg. Verder verwijst Morris nog naar eene Japansche parallel, naar het Grimmsche Sprookje No. 193 (der Trommler) en naar eenige parallellen in de Europeesche literatuur. Ge-

noeg om te doen zien, hoe wijd dit verhaal is verspreid.

kambaa[2], van den stam waa „gloeiende kool" (Mal. bara, enz.), mawaa „rood". In deze laatste beteekenis is waa te nemen in kambaa[2], dat dan te vertalen is met „overal maar rood wordende". Het is eene omschrijving van tangga „melaatschheid", die ook djoe'a bangke „groote ziekte" wordt genoemd en die verder in de verschillende graden waarin zij zich vertoont ook verschillende namen draagt.

ose, het Parigische woord voor wea „gestampte rijst"; in verschillende Pebato'sche families is ose het wisselwoord voor wea.

Lise is hier willekeurig genomen. Het oogsten wordt voornamelijk door de vrouwen verricht en daar hier telkens boosaardige vrouwen optreden, heeft de vertelster ze Lise genoemd, het bekende type der boosaardige vrouw. Hier zijn zij met haar zevenen en treden op in alle negen dorpen die hier ter sprake komen.

nakabe, w. t. voor napota; de beteekenis van kabe is „naar zich toehalen", vgl. kawe „wenken".

tinii, w. t. voor toroe „hoed". De vrouwen der Bare'e-sprekende Toradja's dragen zware, groote zonnehoeden, voornamelijk bij het oogsten, die der Berg-Toradja's dragen ze veel meer. Het kan zijn dat tinii met het infix -in- is gevormd van den stam tii, die „druppelen, druipen" beteekent, zoodat tinii dan zou beteekenen „wat bedropen, bedruppeld is". De hoed wordt dus in dezen naam als regenscherm beschouwd.

modjoë ntoboe; de beteekenis van djoë is „rand", toboe is „groep, hoop van dingen die dicht bijeen staan", bv. boomen, konaoe motoboe „arèn-palmen in een groep, in een boschje bijeenstaande". Daarom is hier modjoë ntoboe vertaald „met de randen bij elkaar"; de bedoeling is dan, dat de oogstende vrouwen met hare breedgerande hoeden dicht op elkaar staan.

mepapasangke beteekent „liedjes toezingen aan meisjes

tijdens den oogst". Dit is een gebruik dat aan het oogstfeest vooraf gaat; gewoonlijk geschiedt het des avonds en des nachts. In twee partijen zingen de mannen en de jonge meisjes elkander toe en op den dag van het oogstfeest wordt er voor de leus van eenige paren het bruiloftsmaal gehouden.

mawaoe kampoeoe-mpoeoe „hij stonk om er poeoe, poeoe! (bah!) van te zeggen.

kampoa-mpoa mewalili" „wankelend liep zij terug"; het behoort tot de eigenaardigheden van Lise, dat zij een belachelijken loop heeft. Ook haar spreken wordt belachelijk gemaakt, doordat men haar steeds op ongeduldigen toon de laatste woorden van haren zin laat herhalen.

po'oenja laoero bonto „zijn bindsel is rotan, aan repen gescheurd". De balken van een Toradja'sch huis worden met rotan aan elkaar gebonden; spijkers en pannen gebruikt men slechts bij uitzondering. Wat laoero ntjago is, weet ik niet recht. De stam sago beteekent: „iets wegnemen of bezetten dat aan een ander toebehoort". Wellicht is dus de oorspronkelijke beteekenis „afrukken, afscheuren". Laoero ntjago staat hier parallel met laoero bonto en is dan ook in dien zin vertaald.

bilasa, verkorting van kabilasa, zie aant. op No. 33.

totoka, w.t. voor taoe „mensch" of linggona „vreemdeling".

taoe da mekoni, taoe da pakoni „iemand die eet (eig. „proeft", bedoeld is: die zelf eet, eigen voorraad heeft medegebracht), iemand wien moet te eten gegeven worden"; met deze tegenstelling wordt in de verhalen bedoeld: „een vijand of een vriend". In de uitdrukking da pakoni, die gelijk staat met rapakoni of ndapakoni, is zooals dikwijls gebeurt, het eerste voorvoegsel door da vervangen, zoodat men da pakoni kan beschouwen als verkorting van da rapakoni of da ndapakoni. De woorden van deze uitdrukking zijn geheel geijkt; men hoort ook wel taoe da mekoni en taoe da pekoni, of taoe da

mangkoni, taoe da pangkoni. Iemand wien moet te eten gegeven worden, kan onmogelijk vijandige bedoelingen hebben, want door het eten der dorpsbewoners te gebruiken zou hij zichzelf van de overtuiging berooven dat hij het recht zou hebben zijne gastheeren aan te vallen; hij zou dan niet door de Voorouders worden bijgestaan.

rapa! woordelijk: „afgesneden!" z. v. a. „het moet eens uit zijn".

masegi of mase-masegi beteekent „dor, niet met plantengroei bedekt". Het is waarschijnlijk een -oem-vorm van het in 't Parigisch nog voorkomende pasigi „zandbank", het Mal. pasir „zand", Tontemb. paser „goud", eig. „stofgoud", Tag. pasig, Sang. Pasigĕ (plaatsnaam), enz. De beteekenis van masegi is dus oorspronkelijk „zandig".

ntje'e pai napanto'onja, een inderdaad zeldzame vorm, het begin van een Passief met pronominale aanhechtsels. De vormen met voorgevoegd na- zijn beslist oorspronkelijk actief, maar zij zijn op weg om Passieven te worden. Hier zou ntje'e pai napanto'o „en daarom zeide hij" volkomen voldoende zijn geweest. Synoniem daarmede is de meer uitvoerige constructie ntje'e pai nakare'e mpanto'onja. Wellicht dat deze constructie invloed heeft uitgeoefend. Het zou overigens niets vreemds zijn indien het pron pers. pref. 3e pers. enk. en mvd., door de algemeenheid zijner beteekenis tot een aanduider van het Passief geworden, zijn persoonsexponent als achtervoegsel aanhechtte, en wel in de eerste plaats in den vorm van den 3den persoon, waar het achtervoegsel, als synoniem van het voorvoegsel, de verzwakte beteekenis van dit laatste aanvult.

mawaoe ntomata kita; de letterlijke beteekenis van tomata is „een rauw mensch, een mensch van vleesch en bloed, iemand die nog zijn rauwe, versche vleesch heeft", in tegenstelling tot de bewoners der Boven- en Benedenwereld, die geheel andere lichamen hebben. Bij de Hemel-

lingen is deze benaming de gewone voor „aardmenschen, aardbewoners". Zij ruiken dan ook de vleeschlucht aan de menschen en vinden deze onaangenaam. Geheel hetzelfde is te vinden in het reeds hierboven genoemde Verhaal van Warongan, No. 92 van de Tontemboansche Teksten, waar op bl. 321 van de Vertaling staat: „Bah! het ruikt hier naar menschen", want zij hadden de lucht van menschen geroken." Men vergelijke ook het verhaal van Lasaeo en Roemongi, medegedeeld door Alb. C. Kruyt in de Mededeelingen v. w. het Ned. Zendelinggenootschap, Dl. XXXVIII, bl. 342. De naam der aardsche vrouw Roemongi van den hemelling Lasaeo is een -oem-vorm van rongi „lucht van rauw vleesch, stank van geslachte dieren". Men kent deze beteekenis van roemongi niet meer en daardoor is het verhaal aldus gewijzigd, dat Lasaeo den stank der uitwerpselen van zijn kind niet meer kan verdragen en daarom weggaat, terwijl uit den naam der Vrouw duidelijk blijkt, dat het hare menschenlucht is, die den Hemelling doet besluiten haar te verlaten. Zie verder hierover Album Kern (Leiden, 1903), bl. 217—219, op het artikel Taumata.

sangadi patoempoe ndapoe; met sangadi „uitgezonderd, alleen als" wordt dikwijls de zin ingeleid waarmede men zijn ultimatum stelt, het eenige verzoeningsgeschenk of boetebedrag noemt dat men wil aannemen. De zin behoeft dan niet eens te worden afgemaakt, sangadi radoea baoela, scil. nepa madago rajakoe „alleen als ik twee buffels krijg (ben ik tevreden)." De uitdrukkingen patoempoe ndapoe, p. ntomba, p. mpeta, enz. beteekenen „eigenares van den haard, van den buffelpoel, van het kippennest, enz." en worden gegeven resp. aan eene oude vrouw, buffelkoe, hen, die al te oud zijn om rond te loopen en bij den haard, in den poel, op het nest blijven zitten.

djela ri katooelipoemo; van tatogo „drie" is de w. t. tooe of totooe, eene verminking van toloe, totoloe, het Parigische woord voor „drie". Dat men ook

dit Parigische woord nog heeft veranderd, is wel hieraan toe te schrijven, dat toloe den Bare'e-spreker in de ooren klinkt als een oude vorm van tojoe „ei", maar ook „testikel", of liever uitsluitend het laatste, daar tojoe in de beteekenis van „ei" steeds wordt verbonden met den naam van het dier van 't welk het ei afkomstig is, bv. tojoe manoe „kippenei", tojoe ntontji „vogelei", tojoe nggaranggo „krokodillenei".

kasambirapalelipoenja, evenals op bl. 79 kasangka'oewakalipoenja, eene omschrijving van ka'alimalipoenja. De vertelster mocht het woord alima „vijf" niet uitspreken. Sambira pale beteekent „ééne hand", sangka'oewaka „ééne greep, ééne handvol", en komt dus overeen met Jav. gangsal, Kr. van limå. Voor „zes" heeft zij eenige regels verder roeangkani tooemba'a „tweemaal drie stuks", hoewel zij op bl. 79 ka'aono heeft gebruikt.

nakaboseninja; het woord kabosenja laat zich moeilijk met een achtervoegsel verbinden, daar men nog zeer goed in -nja het pron. suff. 3e pers. gevoelt. Zoo is dus -nja van kabosenja losgemaakt en het achtervoegsel -ni achter kabose gevoegd, waarna -nja opnieuw is aangehecht.

nadjaoemo ntje'e; dit ntje'e (van se'e, aanwijz. voorn. w. voor dingen die verder zijn dan se'i, dus 2e pers.) is bij de To Pebato het beleefde voorn. w. van den 3den persoon, wat bij de andere stammen sira is, bv. jakoe da lo'oe ri inekoe, mawomo rajakoe ri ntje'e „ik ga naar Moeder toe, ik verlang naar HEd". In nadjaoemo ntje'e is de beleefde vorm te vinden van nadjaoemo si'a „zij naaide (het), zij", terwijl een vorm als nadjaoenja een duidelijk Passief zou zijn tegenover het actieve nadjaoe si'a, want door si'a wordt na- tot onderwerp (nominatief), door -nja wordt het tot instrumentalis. Daar nu ntje'e naar den vorm zoowel nominatief als instrumentaal kan zijn, zoo staat nadjaoe ntje'e op

de grens van Actief en Passief en moet het verband uitmaken van welk geslacht de vorm is. Hier is de vorm beslist actief: „en deze naaide het baadje", nl. de moeder, daar de dochter het niet kon doen.

---

49. SPOOKAAP-VERHALEN. (Leesb. bl. 85—95).

1. De Spookaap was eens in zijn eentje aan het rondloopen en toen hij reeds lang had rondgeloopen, ontmoette hij den Aap. De Aap zeide: „Vriend, laat ons elkander stoven". De Spookaap antwoordde: „Goed, maar dan moet ik het eerst worden gestoofd; ga maar heen, hak een bamboe af, dat ik er in kruipe". Toen de Aap terug kwam van het bamboe halen, zette hij den bamboe neer waarin de Spookaap zich zou begeven en de Spookaap kroop er in. Daarop zeide hij tot den Aap: „Thans, vriend, moet gij bladeren gaan plukken om mij dicht te proppen; als gij straks terug komt van het bladeren zoeken, kijk dan niet meer in den bamboekoker, prop hem dicht, terwijl ge een anderen kant uitkijkt".

De Aap ging heen om bladeren te plukken. Toen de Aap was verdwenen, kroop de Spookaap uit den bamboe en sprong met een wip op een neerhangende liaan, die zich lang uitstrekte. Toen de Aap kwam, propte hij den bamboe dicht, maar ondertusschen was de Spookaap er niet meer in, doch dat wist de Aap niet, want hij had niet meer in den bamboekoker gekeken, hij had hem dichtgepropt, onderwijl naar een anderen kant kijkende. Zoo had dan de Aap een leegen bamboekoker dichtgepropt, hij blies nu het vuur aan en ging aan het stoven. Het borrelde maar voort binnen in den bamboe; toen hij meende dat het wel gaar zou zijn, zette hij den bamboekoker op eene andere plaats en liet hem leunen tegen een boomstam. Daarop ging de Aap weder heen om bladeren te halen, om daarop het vleesch van den Spookaap uit te storten; nauwelijks was hij verdwenen,

of de Spookaap kwam uit den boom en kroop in den bamboe. Voelende dat (het water) warm was, trok hij zich opwaarts terug en ging er daarna een eindje in, als hij het dan weer te heet vond, trok hij zich op nieuw opwaarts terug; vele malen deed hij aldus, naar beneden en weer naar boven. Toen hij dacht dat de Aap reeds dichtbij zou zijn op den terugweg van het bladeren zoeken, kroop de Spookaap er voorgoed in; het water was reeds afgekoeld. Toen de Aap was aangekomen, legde hij de bladeren neder, om er het vleesch van den Spookaap op te leggen; hij haalde de prop van den bamboe er uit, spleet den bamboe en daar kwam de Spookaap te voorschijn, met wijd geopende oogen; hij sprong op en zeide tot den Aap: „Kijk eens, vriend, hoe dapper ik ben; toen het water op zijn hevigst kookte, heb ik het niet eens gevoeld". De Aap antwoordde: „Wel, wel, komaan, ik ga er ook in"; hij wilde snel gekookt worden, opdat hij warm zou worden.

De Aap kroop in den bamboekoker, maar hij was niet zoo slim om den Spookaap bladeren aan te wijzen die veraf waren. Nu nam de Spookaap bladeren en propte die in den mond van den bamboekoker; hij stopte hem goed dicht, opdat de Aap er niet zou uitkomen. Daarop zette hij den bamboekoker in het vuur; niet lang daarna werd het water heet en kon de Aap het niet meer uithouden. Hij zeide tot den Spookaap: „Haal me er uit, vriend, haal me er uit, ik heb het te kwaad!" De Spookaap antwoordde: „Wel, juist zoo was het ook toen gij mij zooeven hebt gestoofd". —„Och vriend, heb toch medelijden met mij, haal mij er uit!" De Spookaap antwoordde: „Wel, ik heb niet gejammerd toen gij mij zooeven hebt gekookt."

Zoo was dus de Spookaap niet barmhartig jegens den Aap; het water ging aan de kook, hij stoofde hem en toen de Spookaap dacht dat hij wel gaar zou zijn, haalde hij de prop van den bamboekoker er uit en stortte den inhoud uit op de bladeren; hij zag dat het vleesch van den

Aap geheel (van de beenderen en het vel) afgekookt was, het was dus gaar en hij at het als versnapering op.

2. Na gegeten te hebben, ging de Spookaap weer op weg. Na eenigen tijd te hebben geloopen, kwam hij een Gemsbuffel tegen. De Spookaap zeide: „Wel, Gemsbuffel, laat ons elkander met de horens stooten." De Gemsbuffel antwoordde: „Goed, vriend". De Spookaap hernam: „Wacht even, dan ga ik mijne horens halen". De Spookaap ging heen en gekomen bij een goloba met vruchtstengels, plukte hij er twee af en bond die aan zijn kop, aan elken kant één; vervolgens ging hij weder naar den Gemsbuffel. Zoodra de Gemsbuffel de horens op den kop van den Spookaap had gezien, vroeg hij: „Zijn dat dus uwe horens, zoo rood?" De Spookaap antwoordde: „Ja zeker, vriend, dit zijn mijne horens en dat ze zoo rood zijn, komt omdat ze nog bebloed zijn, want ik heb zooeven twee gemsbuffels gestooten". Toen de Gemsbuffel die woorden van den Spookaap hoorde, nam hij de vlucht en zeide: „Neen, laat ons elkander niet stooten, ik erken u als heer, ik onderwerp mij aan u".

3. Toen de Gemsbuffel verdwenen was, ging ook de Spookaap heen. Dicht bij een dorp gekomen, hoorde hij de lieden tot elkaar zeggen: „Over zeven nachten zal Ta Datoe den vooravond van het plantfeest vieren". Nu dacht de Spookaap bij zich zelf: „Kom, dan ga ik palmwijn tappen, ik zal zorgen voor palmwijn, dan breng ik dien over eenige dagen op het vooravondfeest van Ta Datoe".

Daarop ging hij den bloemkolf van een suikerpalm afschillen. Na dien te hebben afgeschild, beklopte hij hem, daarop sneed hij hem af, toen nam hij een langen bamboekoker en hing dien er aan. Toen het de tijd was van het feest van Ta Datoe, nam hij den bamboekoker mede, droeg hem over den schouder en toen hij was aangekomen, zette hij hem overeind tegen een afgeknotten boom en nam zijne plaats in. Juist was hij gezeten, of men bracht hem het eten. Nadat men gegeten had en het duister was geworden, ging men den reidans uitvoeren en den volgenden

morgen gingen de lieden rijst planten. Ook de Spookaap stond op, nam een grooten stok en puntte dien aan, om hem als pootstok te gebruiken. Toen de punt scherp was, ging de Spookaap plantgaten steken. Achter hem slechts kwamen de vrouwen aan en daarom waren de lieden afgunstig op hem. Nu namen de lieden een vrouwenhoofddoek en zetten dien voor hem op een staak, maar de Spookaap zeide: „Nu, ik behoef hem niet door te hakken"; daarom nam hij den hoofddoek en bond hem om zijn middel.

Toen de lieden gereed waren met rijstplanten, gaf men aan hen die pas geplant hadden eenige versnaperingen. Ook de Spookaap gebruikte eenige voorspijs, daarop vroeg Ta Datoe: „Hoe staat het met hetgeen gijlieden zooeven hebt gedaan? Hebt gijlieden reeds gedaan wat de gewoonte is?" Nu stonden eenige mannen op om te kuitschoppen en de Spookaap zeide: „Ik zal mijne kuit het eerst aanbieden". De Spookaap ging heen, plaatste zich dicht bij een stutwortel en zette daar zijn been schrap. Toen de ander hem zou schoppen, trok hij ineens zijn poot weg en het been van dengene, die den schop toebracht, kwam tegen den stutwortel aan. Hij zette zijn poot weer schrap, maar de ander had zijn been gebroken en kon niet meer. De Spookaap zeide: „Kijk eens vriend, ik ben een dapper man, ik heb harde beenderen, bied mij ook uwe kuit aan". Pas had die man zijn been schrap gezet, of de Spookaap antwoordde: „Ik geef je een schop en ik geef je een vuistslag". Hij gaf dan ook een schop en bracht meteen een beet toe, zoodat niemand hem meer zijne kuit kon aanbieden; zij zagen dat hun makker gewond was en zeiden dat de schoppen van den Spookaap veel te hard aankwamen; intusschen, hij had den man in de kuit gebeten.

4. De Spookaap ging eens wilde frambozen zoeken; terwijl hij daarmee bezig was, zag hij twee gemsbuffels elkaar vervolgen. De Spookaap sprak die gemsbuffels aan en zeide: „Waar loopt gijlieden heen?" De Gemsbuffels zeiden: „Wel, nergens heen; wat zijt gij aan 't doen, Spookaap?" De

Spookaap zeide: „Wel, ik ben door mijn Grootvader hier neergezet om te passen op de plaats waar hij gewoon is te kuitschoppen". Dat was intusschen een leugen van den Spookaap, 't was slechts uitgegraven grond, een zeer diep ravijn. De Gemsbuffels antwoordden: „O, gij zult tegen ons beiden niet kunnen kuitschoppen"! De Spookaap antwoordde: „Juist gij beiden zijt niet eens genoeg, om tegen een dapper man als ik te kuitschoppen. Maar als ge zegt dat ik het niet kan, komaan, laat ons dan kuitschoppen, dan zal ik het eerst schoppen".

De Gemsbuffels kwamen op de plek en één van hen zette zijn poot schrap. Toen de Spookaap hem een schop zou geven, pakte hij hem ineens bij zijn poot en beet hem. De Gemsbuffel zeide: „Zeg, bijt mij niet in den poot!" De Spookaap antwoordde: „Wel, zoo is onze manier van kuitschoppen". Toen de Spookaap gedaan had, kwam de Gemsbuffel aan de beurt en zeide: „Als ik je den schop teruggeef, dan schiet je voort; 't zou goed zijn als je je aan een boom vasthieldt". De Spookaap antwoordde: „Wel neen, ik ga hier aan den rand van het ravijn staan, dat is zoo mijne gewoonte, van mijn Grootvader her". De Spookaap zette zijn poot schrap aan den rand van het ravijn. De Gemsbuffel zeide: „Doe dat niet, Spookaap, zoo doet men niet als men kuitschopt". De Spookaap antwoordde: „Wel neen, zoo doen wij, want aldus is het voorschrift van Grootvader, den eigenaar dezer kuitschopplaats". Toen nu de eene Gemsbuffel aankwam om een schop te geven, sprong de Spookaap met een wip naar den overkant van het ravijn en plof! daar viel de Gemsbuffel in het ravijn en kon niet meer opstaan. Toen zeide de andere Gemsbuffel: „Hoe nu, Spookaap, gij hebt mijn makker bedrogen, ik wil niet meer met u kuitschoppen, dan gaan wij gezamenlijk naar hem toe, dan zal ik den grond uitgraven, zoodat wij een weg hebben". Lang sprak hij hem vriendelijk toe; die gevallen was zeide niet veel meer, misschien waren zijne beenderen wel gebroken.

Eindelijk vond de Gemsbuffel het goed en zeide: „Maar

ge moet uw been niet schrap zetten zooals straks, dan gaat het kuitschoppen niet door". — „Och kom! je maakt veel praats, ik weet wel hoe het hoort! Schop maar toe! Als ge valt, zal ik u en uw kameraad uitgraven, ik zal u zeker weer boven brengen". De Spookaap zette nu zijn poot schrap, de Gemsbuffel gaf een schop en wip! sprong de Spookaap op en wipte op een boom. Plof! daar viel de Gemsbuffel; hij kwam boven op zijn kameraad te land en viel op hem. De Gemsbuffel antwoordde: „Nu, 't is met ons gedaan, vriend!" De Spookaap liep heen, klom op een berg en sloeg tegen een stutwortel, zeggende: „Bom, bom, bom, die gemsbuffels daar heb ik beetgenomen"!

Nadat de Gemsbuffels daar (in het ravijn) gestorven waren, keerde twee dagen daarna de Spookaap terug en noodigde de menschen uit om de Gemsbuffels te gaan zien. Er gingen eenigen met hem mede en toen zij al eenigszins in de nabijheid waren, zeide hij: „Bah! me dunkt, vriend, dat mijn medekuitschopper daar beneden al stinkt". Toen zij dicht bij waren, ging hij ze bekijken. „Kom, zeide hij, haal die Gemsbuffels naar boven, ze zijn al dood, ontweid ze maar". De lieden antwoordden: „Goed, wij zullen ze ontweiden en opeten". De Spookaap ging daarop heen, de Gemsbuffels gaf hij aan de menschen, hij zelf at er niet van.

5. Nadat de Spookaap was weggegaan, ontmoette hij den Aap. De Spookaap vroeg: „Wat zoekt ge, vriend?" De Aap antwoordde: „Wel, ik zoek wat ik noodig heb, ik zoek eten, vriend!" De Spookaap antwoordde: „Kom mee, vriend, ik zal ulieden salak-vruchten wijzen, die de apen gewoon zijn te eten." — „Ja, dat is goed, die moet ge ons wijzen". De Spookaap antwoordde: „Maar dan moet ge voor mij een draagstoel maken, ik kan niet loopen, ik ben maar zoo klein. Haalt steenen: twee moeten er aan mijn voeteneind liggen, dat ik daarop mijne hielen kan laten rusten, op twee anderen moet ik mijne elleboogen laten rusten en één nog zal ik als hoofdkussen gebruiken".

Toen zij (de steenen) hadden gehaald, besteeg de Spook-

aap den draagzetel. Hij legde zijne hielen, zijne ellebogen en zijn hoofd op (de steenen). Daarop droegen zij hem, maar 't leek er niet naar dat zij er in één dag kwamen. Toen de zon was ondergegaan, waren zij nog in 't geheel niet aangekomen. De Apen keken eens en zagen dat de Spookaap niet in den draagzetel lag, hij was al overgesprongen op een nederhangende liaan, opdat zij niet boos op hem zouden worden. Immers de Apen hadden elkaar telkens verbeurt met den draagstoel te dragen, zij waren allen vermoeid, zij dorsten niet eens den draagstoel op den grond te zetten, uit vrees dat hun de Spookaap dan in 't geheel niet de salak-vruchten zou aanwijzen. Op dien dag dus droop hun zweet maar voor niets, terwijl zij slechts steenen droegen. Velen van hen stierven van honger, zij vonden niets te eten en er kwam volstrekt niets van, dat zij voedsel voor zich vonden.

6. Terwijl de bewoner van een huis overdag een slaapje deed, zat de Spookaap daarboven op den rand van het dak. De huisheer zeide: „He, wie spuwt daar sirih in 't kippennest beneden? Die moet eens beloerd worden"! Hij beloerde hem, en zag dat de Spookaap daar aankwam; hij schoot met het blaasroer op hem en trof hem in de dij. De Spookaap ging op de vlucht, hij liep uit alle macht, maar na eene poos kon hij niet meer, zijne dij was opgezwollen. In zijn verblijf gekomen, bleef hij daar en zijne dij ging etteren. Toen deze etterde, ving hij den etter op in een houten bak. Toen zijne dij weder genezen was, ging hij een bamboestaak halen, hakte dien af en schonk den etter uit den bak en goot hem over in den bamboe, deed er kruiderijen bij en stoofde dit alles in den bamboekoker. Toen het gaar was, nam hij den bamboe op schouder, ging naar het dorp van Ta Datoe en begaf zich naar den dorpstempel. De slaven van Ta Datoe zeiden: „Heer, daar is iemand die toespijs bij zich heeft, wie het is, weten we niet, hij is daar in den tempel". Ta Datoe antwoordde: „Och, praatjes!" Daarop ging een ander, die goed bij de

pinken was, kijken. Zevenmaal gingen er lieden kijken, want telkens als er een terugkwam, maakte Ta Datoe hem voor een leugenaar uit en zeide: „Je liegt het, hij zal er wel niet zijn"! „Ja, Heer, hij is er werkelijk." Toen het getal zeven vol was, ging Ta Datoe kijken, daar hij zooeven allen voor leugenaars had uitgemaakt. Toen hij den Spookaap ontmoette, vroeg Ta Datoe: „Wat wilt ge nemen voor die toespijs?" De Spookaap zeide: „Niets anders, Ta Datoe, dan eene trom". Daarop gaf Ta Datoe de trom, de Spookaap nam haar aan en klom er mee in een boom die ter dege hoog was. Wat hij toespijs had genoemd, dat wat in den bamboekoker zat, nam Ta Datoe mede. Toen hij nu boven in den boom zat, sloeg de Spookaap de trom en zong, terwijl hij zeide:

„Bom, bom, rombombom!
Etter uit de dij van den Spookaap,
Terom, terom!
daar smult het heele dorp van".

Ta Datoe zeide: „Kom, ga eens luisteren naar hetgeen hij zegt bij het slaan op de trom". Eenigen gingen er naar luisteren en toen zij terug kwamen, vertelden zij het aan Ta Datoe. Daarop zeide Ta Datoe: „Als hij dat zegt, dan moet hij met het blaasroer worden geschoten". De lieden namen hunne blaasroeren ter hand en schoten, de een na den ander ging schieten, maar raakte niet; van alle lieden in het dorp die bedreven waren in het blaasroerschieten, tot den laatste toe, was er geen een die raakte. Ta Datoe zeide: „Haal den Bochel!" Eenigen gingen hem halen, zij droegen hem eerst in een draagstoel en daarna in een draagsarong. Gekomen aan den voet van den waringin, groeven zij den grond voor hem uit, de Bochel legde zich neder en daarop gaf men hem een blaasroer. Floep! schoot hij met het blaasroer terwijl hij op den rug lag. De pijl van het blaasroer ging hem een eind voorbij, flap! daar pakte de Spookaap haar beet, kneelde haar onder den arm en bevochtigde haar met speeksel, want zijn bek

was van binnen rood door het dagelijks eten van frambozen. Toen hij reeds vele blaasroerpijlen had gegrepen, liet hij zich daarmee vallen: hij stortte zich naar beneden, terwijl hij de blaasroerpijltjes onder den arm hield gekneld. Pats! liet hij zich vallen, joep! stonden de slaven van Ta Datoe op om hem mee te nemen. Zij zeiden: „Hij is al gecrepeerd, hij is al kapot."

Nu droegen zij hout aan om hem te roosten en de kinderen hielden hem vast. „O, zeide er een, Vader, Vader, hij spalkt zijne oogen tegen mij open"! — „Kom, je kletst, een beest dat dood is! Komaan, haast je maar wat met hout aandragen!" Zij zeiden het nog eens en toen werd de Vader kwaad en zeide: „Ik zal hem eens in ulieder plaats vasthouden en ik zal die domme kinderen eens slaan". Terwijl hij ze sloeg, zou hij den Spookaap ook hebben geslagen, maar de Spookaap zette zich schuin in postuur, sprong joep! op zijne knie, kwam al vallende op den grond neer, sprong weer op en ontkwam boven op een neerhangenden rotan. Daar de lieden met veel lawaai bezig waren het vuur aan te maken, hadden zij niet meer gezien dat hij was weggegaan, want zij hadden bamboe afgehakt voor den Spookaap te vervolgen en namen een touw mede om hem daarmee aan den hals vast te binden. Eenigen zeiden: „Och, we zullen die zou sterven. De lieden maakten zich gereed den Spookaap dien Spookaap, dien bedrieger, wel niet krijgen". De anderen antwoordden: „Maak niet veel praats, dan wordt het vergif krachteloos". De lieden liepen dus hard om den Spookaap na te zitten, maar deze was verdwenen.

7. Terwijl de Spookaap voortliep, kwam hij bij eene weduwe, die haar hoofd had bedekt, omhuld met een ouden sarong. De Spookaap sprak haar aan en zeide: „Werp uw weduwenkleed af en ga weg, daar komen lieden aan om u te dooden". De Weduwe ontstelde, wierp haar weduwenkleed af en verbergde zich in het bosch. Hierop nam de Spookaap hare plaats in, bedekte zich den kop en ging zitten op de plaats der Weduwe van zooeven.

Daar kwamen de vervolgers van zoo straks aan en zeiden: „Ha, daar hebt ge den Spookaap, den bedrieger, het is al lang tijd dat ik hem doodsla"! De Spookaap antwoordde: „Ik ben het niet dien gij wilt dooden, ziet ge niet dat ik weduwe ben? Spreekt mij niet aan, hij dien gij zoekt, is ginds heengegaan". De lieden gingen nu de werkelijke weduwe achterna en vonden haar ook. De Weduwe zeide: „Ik ben niet degene dien gij wilt dooden; daar ginds is hij die mij heeft gezegd mijne weduwendracht af te werpen, zoodat ik ze heb afgeworpen en ze in den steek heb gelaten en hij is heengegaan en als weduwe gaan zitten".

8. Nadat de Spookaap had aangewezen waar de Weduwe was, ging hij heen en trof iemand aan die in het water zat, eene vrouw die pas een kind had gekregen. Hij zeide: „Ga weg vandaar, er komen menschen aan die u willen vervolgen en u willen dooden". De Vrouw verdween, bang als zij was om gedood te worden, haar kind in de wieg liet zij in den steek. Daar kwamen de vervolgers aan en zeiden: „Daar heb je den Spookaap, den bedrieger, 't is al lang tijd dat ik hem doodsla". De Spooknap zeide: „Ik ben niet degene dien gij wilt dooden, degene dien gij vervolgt is daarginds, hem moet gij doodmaken, ik ben hier slechts als kraamvrouw in 't water gaan zitten".

9. Toen de vervolgers verdwenen waren, ging ook de Spookaap heen en bij lieden die gezamenlijk op 't veld werkten en daar waren er ook die palmiet in stukken sneden. Deze lieden bedroog de Spookaap, door te zeggen: „Loopt heen! daar komen lieden aan die u willen dooden". Daarop lieten die lieden hunnen gezamenlijken arbeid in den steek en nu nam de Spookaap hunne plaats in en roerde de groente in den grooten pot. Daar kwamen ook de vervolgers aan; nauwelijks hadden zij den Spookaap gezien, of zij zeiden: „Ha, daar heb je den Spookaap, den bedrieger, het is al lang tijd dat ik hem doodsla". De Spookaap antwoordde: „O, dat ben ik niet! Heelemaal daarginds zijn de baadjes der lieden die gemeenschappelijk komen

werken, zij zijn gaan baden. Wij hebben nog niet gegeten; ik roer hier den pot. Dacht ge dat er maar ééne soort van Spookaap was? Er zijn vele soorten, in plaats van maar ééne soort. Er zijn spookapen die wonen in het oeverriet, spookapen die wonen in de waringins, er zijn allerlei soorten van spookapen". De lieden volgden nu het spoor dergenen die waren weggeloopen en toen zij hen vonden, ondervroegen zij hen. De lieden antwoordden: „Och, dat liegt hij, want hij is het juist die ons heeft weggejaagd, door te zeggen dat er lieden aankwamen om ons te dooden".

10. Toen dit was afgeloopen, ging de Spookaap weder heen en kwam bij een palmwijntapper, tot wien hij zeide: „Ga heen, daar komen lieden om u te dooden". De man liet nu zijn palmwijn in den steek, de Spookaap klom in den boom en ging bom, bom! den bloemkolf bekloppen. Ondertusschen kwamen de lieden die hem zochten. „Ha! zeiden zij, daar is de Spookaap, de bedrieger, ik zal zijn gezicht in stukken hakken". — „Wel neen, dat ben ik niet, ik ben hier aan het palmwijn tappen, daarginds is degene dien gij wilt dooden, ziet gij zijne sporen niet?" De lieden gingen heen en vonden dengene dien de Spookaap had verjaagd. „Och, zeide hij, dat zijn allemaal leugens van hem, gaat hem maar weer zoeken, hij is het juist die mij heeft weggejaagd".

11. Toen de vervolgers verdwenen waren, liet de Spookaap zijne tapperij weer in den steek. Hij kwam bij een bijenzwerm, die zat op het boveneinde van een bijenpaal en hing daaraan. Daar kwamen de vervolgers aan. „Ha! zeiden zij, daar hebt ge den Spookaap, den bedrieger, 't is al lang tijd dat ik hem doodsla". — „Wel, dat ben ik niet, is er dan soms maar ééne soort spookaap? Ik bewaak de trom van Grootvader". — „Toe, laat ik er ook eens een beetje op slaan". — „Och, dan word ik zoo aangedaan van het te hooren, eerst als ik er ver vandaan ben geloopen, zoodat ge mij roept en ik het niet meer hoor, sta ik het toe". Toen hij was weggeloopen, riepen de menschen en zeiden: „Spookaap!" De

Spookaap antwoordde: „Koekoe!" Zij wachtten een weinig en riepen daarna weder: „Spookaap!" De Spookaap antwoordde: „Koekoe!" Zij wachtten nog een poosje en riepen daarna weder: „O Spookaap!" — „Koekoe!" Nog een weinig wachtten zij, riepen weder en toen antwoordde hij niet meer; daarop sneden zij een trommelstok; zij gunden elkaar nauwelijks om er het eerst op te slaan en boem! daar sloegen zij op de trom. Met een zwaren slag kwam de trommelstok neder en roef! daar staken hen de bijen; vele bijen gaven steken. „Au! zeiden zij, de Spookaap heeft gelogen! Als we hem vinden zullen we hem niet meer gelooven, dan zullen we hem dooden".

12. Toen de Spookaap was weggegaan, kwam hij bij eene slang en bleef stil zitten bij den kop der slang. Daar vonden hem de vervolgers en zeiden dat zij hem zouden dooden, intusschen gelukte het ook ditmaal niet, want de Spookaap zeide dat hij het niet was en dat hij daar allang zat, om op den ouden schaamgordel van zijn grootvader te passen. — „Och, toe, laat ons dien eens omdoen, asjeblieft!" „Neen, dat mag niet, dan wordt de eigenaar boos". — „Wel neen, maar eventjes". — „Nu, goed dan, maar laat ik eerst ver weg zijn, opdat ik niet worde aangedaan als ik het aanzie". Toen de Spookaap verdwenen en reeds ver weg was, deed een der vervolgers zich de slang om het middel, hap! beet hem de slang en hij stierf. Zijne makkers namen hem mede en keerden terug naar het dorp, zij hielden op den Spookaap te vervolgen.

13. Eens zat de Spookaap gehurkt aan den rand van het water en terwijl hij daar zoo zat, pakte hap! een krokodil zijn poot beet. „Wel, zeide de Spookaap, zoo doet men niet als men een dapper man grijpt, die een rooden bezoarsteen in 't lijf heeft, dan geeft men in ieder geval den krijgskreet". Daarop liet de Krokodil den krijgskreet hooren, sperde daarbij zijn bek open en liet den poot van den Spookaap los; de Spookaap trok zijn poot terug en sprong op den afhangenden liaan. Het was dus maar eene list van hem, te zeg-

gen dat hij een rooden bezoarsteen had, want hij noemde aldus de frambozen die hij at.

14. De Spookaap was weer eens op 't pad en trof lieden aan die een doode bewaakten in het dorp. De hoofden deelden bevelen uit en gelastten de lieden om eene doodkist te gaan hakken. De Spookaap zeide: Ik ga ook mee de kist hakken". De hoofden antwoordden: „'t Is goed". De Spookaap ging nu heen om de kist te hakken. Toen de kist gereed was spraken de lieden met elkaar af, dat zij zouden beproeven om er in te gaan liggen, de een na den ander. De Spookaap zeide: „Ik ook, dat ieder zijne beurt krijge". Toen hij nu in de kist lag, deden de lieden plotseling het deksel er op, omdat hij zulk een bedrieger was, want hij had reeds velen bedrogen. De Spookaap smeekte in de kist: „Haal mij er uit! haal mij er uit!" Maar er was geen sprake van, er was niemand die wilde, hij moest maar sterven.

Zoo stierf dan de Spookaap en de hoofden besloten dat zij hem zouden verbranden. Men haalde brandhout in groote hoeveelheid en verbrandde hem met kist en al en daarmede is het uit.

Over de Spookaap-verhalen is reeds het een en ander gezegd in Tor. Lit. bl. 342-353, Tor. Vert. bl. 387-389 en Tontemb. Teksten, Vert., bl. 1, vlgg., in de Inleiding op Groep I. De hier boven gegeven vertaling van 14 Spookaap-verhalen bevat eenige nog niet bekend gemaakte streken van den Spookaap, maar voor het grootste deel zijn ze reeds op de boven aangehaalde plaatsen genoemd. Het volgend overzicht zal dit duidelijk maken.

No. 1, het verhaal van het elkaar in een bamboe stoven van den Aap en den Spookaap, vindt zijne parallel in No. 6 der Tontemb. Teksten, zie de Inl. op bl. 4 en den tekst op bl. 13.

No. 2, de uitdaging van den Spookaap aan den Gems-

buffel ([1]). Parallel hiermede is de plaats in de Javaansche Kantjil-verhalen, waar de Ram (wĕḍoes proetjoel) zijn bek bloedrood maakt, door jonge djati-bladeren te kauwen, waardoor hij den Tijger, die hem wil aanvallen, kan wijsmaken dat zijn bek nog bloedrood is van het bloed van den tijger dien hij pas heeft verslonden. Zie Sĕrat Kantjil van Amongsastra, in Dr. Brandes' „Dwerghertverhalen uit den Archipel", Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XXXVII, bl. 43. In een anderen tekst van de Javaansche Kantjil-verhalen vlucht de Tijger uit zich zelf als hij den Kantjil met een zoo bebloeden bek ziet. (Ibid., bl. 135). In de Maleische Pĕlandoek-verhalen laat de Pĕlandoek de Geiten, door het eten van rijpe lagoemvruchten zich de bekken rood kleuren, waardoor zij den Tijgers schrik aanjagen (Ibid., bl. 54). Op dezelfde wijze, nl. door zijn bek met sirih pruimen rood te kleuren, maakt de Haas den Tijger bang in de Tjamsche Dwerghertverhalen, door Dr. Brandes aangehaald in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLIII, bl. 243.

No. 3, de wedstrijd in het kuitschoppen, dien de Spookaap van de Menschen wint, is reeds genoemd in Tont. Teksten, Vert., bl. 2, alwaar ik ook de mij bekende parallellen heb vermeld.

No. 4, ook een wedstrijd in het kuitschoppen, waarin de Spookaap door eene andere list overwint, is mij nog niet van elders bekend.

No. 5 is reeds bekend gemaakt in Tor. Lit. bl. 344, 345 en 350 en Tor. Vert. bl. 391. Parallellen in verwante talen zijn mij totnogtoe niet bekend geworden.

No. 6 is vermeld in Tor. Lit. bl. 344, 349 en 350. Ook van dit verhaal ken ik nog geen parallellen.

No. 7, 8, 9, 10, 11 en 12 vermelden eene reeks listen door den Spookaap gebruikt om aan zijne vervolgers te ontkomen. De No's. 11 (het Bijennest, voorgesteld als trom van

(1) Deze benaming voor de Anoa depressicornis is ontleend aan de Drs. P. en F. Sarasin, die in hun werk „Reisen in Celebes" (bv. II, 318) dit dier steeds zoo noemen.

zijn grootvader) en 12 (de Slang, voorgesteld als schaamgordel van zijn grootvader) zijn overbekend; voor de parallellen, zie Tor. Lit. bl. 345, 350, 351 en Tor. Vert. bl. 389, 392, 393. De No.'s 9 (de Spookaap jaagt een landbouwend gezelschap op de vlucht en gaat zelf een der landbouwwerkzaamheden verrichten) en 10 (hij jaagt een palmwijntapper op de vlucht en neemt diens plaats in) zijn vermeld in het laatste der boven aangehaalde artikelen, bl. 393 en 394. Parallellen van deze gedeelten zijn mij niet bekend, evenmin als van de No.'s 7 en 8, waar de Spookaap eene weduwe en eene kraamvrouw bang maakt en op de vlucht jaagt, om zelf hare plaats in te nemen en zijne vervolgers nog eens te bedriegen. Mogelijk zijn deze trekken van zuiver Toradja'sche afkomst.

No. 13 is reeds vermeld in Tor. Lit., bl. 344, 348 en Tor. Vert., bl. 389, 391. Dit verhaal brengt ons de Aesopische fabel „De Vos en de Raaf" in herinnering.

No. 14 eindelijk is een verhaal dat wel is waar van den Spookaap wordt verteld, maar dat evenzeer een bestanddeel uitmaakt van andere verhalen, waarin bv. een booswicht voor zijne euveldaden wordt gestraft, vgl. het „Verhaal van Mariala", medegedeeld in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLVI, bl. 123. (1)

In deze Spookaap-verhalen is hier en daar het dialect van Poe'oe mBoto gebruikt, waarop hier beneden zal worden gewezen.

m o m b e i t o e w o e, Pmb. = m o m b e a t o e w o e, Bar. Als stam van dit woord geldt i t o e w o e of a t o e w o e, dat de beteekenis heeft „al wat in bamboe is gekookt", bv. o e ë r a a t o e w o e, m b a w o e n d a i t o e w o e „water, varkensvleesch in bamboe gekookt". Uit de afwisseling der vormen a t o e w o e en i t o e w o e blijkt dat de grondvorm t o e w o e is; het Ampana'sch gebruikt ook t o e w o e in de beteeke-

(1) Vgl. ook Tontemb. Teksten, No. 36, 37 en 38, Vertaling bl. 115, 116, 126—130. In sommige Toradja'sche verhalen maakt men aldus een man van kant, om zijne vrouw te kunnen nemen.

nis „koken, zieden". bv. ratoewoe ri koera limbori „de biezen worden in een kookpot uitgekookt".

oentjani mpeëli-eli „prop den bamboe dicht, al omkijkende". De vorm van het nomen verbale geprenasaleerd, dient als bijwoord ter bepaling van de wijze waarop de handeling wordt verricht, die door 't voorafgaande w. w. wordt uitgedrukt. Wij geven deze vormen doorgaans weer met een tegenwoordig deelwoord, voorafgegaan door „al". nakeni mpolontjo „hij nam het mee, al vluchtende", monoentoe moemeke „al hoestende spreken", napowia mpolega² „hij deed het al spelende, spelenderwijs". De woordelijke vertaling dezer vormen is: „met omkijking, met vluchten, met hoesten, met spelen". De prenasaleering heeft hier dezelfde beteekenis als bij de genitief-verbindingen.

lembe is het zakvormig afhangende gedeelte van iets dat hangt, van een liaan dus: het onderste, beugelvormige gedeelte der ronding van den afhangenden stengel. Hierop gaat de Spookaap, als op een schommel, zitten.

wailo'oe, waindekoe „naar onder, naar boven". De bamboe staat rechtop en is alleen voor het onderste deel met water gevuld. In het ledige bovendeel trekt zich dus de Spookaap telkens terug, als hij voelt dat het water nog te warm is.

bare'e naintjani mantoedjoeka „hij wist niet aan te wijzen, was niet zoo slim, zoo gevat, kwam niet op de gedachte om aan te wijzen".

pomeasi² jakoe; het Bare'e zegt gewoonlijk: pokapoeroe jakoe, in de beteekenis „heb medelijden met mij". Van den stam asi komt measi „zich als arm, behoeftig, deerniswekkend vertoonen", pomeasi² beteekent dus: „houd mij voor, behandel mij als een deerniswaardige".

noepo'awani, van den stam awa „in het vuur leggen, verbranden", hier gebruikt in afwisseling, dus synoniem met noepaitoewoe en daarom met hetzelfde woord vertaald.

napopantjoeaka „hij gebruikte het als versnapering". Al wat men buiten de twee hoofdmaaltijden eet, heet pan-

tjoea, woordelijk: „wat tusschen (de maaltijden) in komt". De stam is soea „ingaan". Warm vleesch, afzonderlijk gegeten, zonder rijst, is uit den aard der zaak pantjoea.

bombo mpoeso; bombo is een w. t. voor sese „bloem, bloeiwijze" en poeso is de naam eener soort Zingiberacee, Amomum anthoidoides, waarvan de zeer zure vruchten, als waren het dikke schubben, in den vorm eener flesch rondom den schijnstam zitten. De geheele kolf met de vruchten is lichtrood gekleurd.

napatana; de bamboekoker, die aan het uiteinde van den palmwijngevenden bloemkolf is gebonden, om daarin het vocht op te vangen, heet patana. Daaruit wordt de palmwijn overgeschonken in een bamboekoker dien men van huis medebrengt. De patana wordt steeds weder op zijne plaats gehangen.

bera'a, een boom waarvan de takken zijn afgekapt, zooals ook de naam zegt, die samengesteld is uit be = bare'e en ra'a „tak", dus „zonder takken". Een andere naam voor zulk een boom is pinetando „waarvan de uiteinden zijn afgehaald".

napokiate, van een vorm kiate, die gebruikt wordt in de beteekenis „ontstemd, boos", kiate rajakoe ri toea'ikoe „ik ben boos op mijn jongeren broeder". Het grondwoord van dit kiate is waarschijnlijk ate „lever"; daarvan kan zijn gevormd mekiate „het op de lever gemunt hebben, de lever (van een ander) zoeken", nl. om die op te eten en den ander dus te doen sterven, zooals bv. de weerwolven doen. Deze vorm is mij intusschen niet uit de huidige taal bekend. Uit dit mekiate kan dan kiate zijn geabstraheerd en dit is weer met andere voorvoegsels samengesteld.

naloeloe mbe'a „de vrouwen volgden hem"; wanneer de mannen bij het rijstplanten de plantgaten in den grond steken, loopen zij in eene rij naast elkaar, de vrouwen volgen hen dan en werpen de zaairijst in de gaten. Een

jongmensch dat in den smaak valt, heeft gewoonlijk de meeste jonge meisjes achter zich.

ratima tali mbe'a: het onderwerp is taoe, vollediger zou de zin moeten luiden: natima ntaoe sondo tali mbe'a, natindjaka i Nggasi bate „de lieden namen een vrouwenhoofddoek en zetten dien voor den Spookaap op een staak", waarschijnlijk met de bedoeling dat degene die den staak doorhakte den hoofddoek zou krijgen. De Spookaap is echter brutaal genoeg om den hoofddoek zoo maar te nemen en hem om zijn middel te binden, daar hij begrijpt den staak niet in eens te kunnen doorslaan.

wawainja „de gewoonte", hier wordt daarmede het kuitschoppen bedoeld, dat eene vaste gewoonte is op het plantfeest. Volgens de Toradja's vindt dit zijn oorzaak alleen hierin, dat er op zulk een feest veel jonge mannen en jonge meisjes bijeen zijn, allen fraai aangekleed en in opgewekte stemming, zoodat men dan gelegenheid heeft zijne kracht en flinkheid door de meisjes te laten bewonderen. Eene inwijding van dit spel is het niet, want het kuitschoppen is gedurende geene periode verboden.

meta'a is een term bij spelen die met wedden gepaard gaan en beteekent dan „inzetten". Bij het kuitschoppen heeft het de beteekenis „zijn been achterwaarts schrap zetten, om op de kuit den schop van den tegenstander op te vangen".

motimpaloe, van het grondwoord paloe „hamer", mompaloe „hameren, smeden", motimpaloe „een schop tegen de kuit geven", dus syn. met mowinti.

tana rakae, kaleke „uitgegraven grond, ravijn", nl. uitgegraven door den regen, uitgespoeld door de zich bij regen vormende beekjes. Kaleke is met 't infix -al- gevormd van keke, in het Ampana'sch en in de W. Toradja'sche talen nog gebruikt in de beteekenis „graven, uithollen" en in het Bare'e in de beteekenis „invreten", zooals bv. etter, bij een diep liggend etteroppervlak. Synoniem met kaleke is kineke, bv. kineke baoela „holle weg door buffels ingeloopen".

jangkoekoe, vederpalm met eetbare vruchten, waarschijnlijk Zalacca edulis.

malori! wordt vooral door de To Pebato gebruikt als uitroep, in de beteekenis: „'t mocht wat! 't lijkt er niet maar! er is geen kans op!" Bara da ma'ipa i Ine?- Malori! „Zou Moeder nog hier komen? — Geen sprake van". De stam lori beteekent „vet", malori kan dus oorspronkelijk „vet, glibberig" hebben beteekent en deze beteekenis kan zijn overgegaan in die van „bezwaarlijk, moeilijk", omdat vooral gladheid de paden in de Toradjalanden zoo slecht begaanbaar maakt.

be mokadjoe kadjelanja: de beteekenis van mokadjoe is „vast staan", woordelijk: „als een boom zijn", wij zouden zeggen: „als een paal". Als iets duidelijk in een bepaalden toestand verkeert, dan heet het van dien toestand mokadjoe bv. mokadjoemo pelindjakoe „mijne reis staat vast, gaat zeker door".

mengeroe[2] ri peta ntomooe „gedurig spuwen in een kippennest". Onder den rand van het dak brengt men dikwijls kippennesten aan, gemaakt van een bamboestaak, aan het eind gespleten en tot een ronden korf uitgebreid, door vlechtwerk dat de gespleten latten uit elkaar houdt. Tomooe, woordelijk: „die overdekt, overschaduwt", een w. t. voor manoe „kip", waarschijnlijk doelende op het zitten op de eieren of het beschutten der kuikens. Mengeroe is „sirih-speeksel loozen", waarschijnlijk is het een intensieve vorm van kĕroe „schrappen, schrapen", vgl. karoe „fluim".

ilawoe, een woord dat in 't algemeen te vertalen is door „met groote moeite, met inspanning van alle kracht" dja ilawoe josa taoe ri doeanga „de menschen in de prauw zijn slechts met groote moeite te zien", moilawoe „al zijn best doen om te bereiken", ilawoe mamongo „zooveel mogelijk sirih pruimen", mombeilawoe „met elkaar wedijveren".

nggapoede: de grondvorm poede is een bijvorm van

poeë „heer, meester", het voorvoegsel ngga- is een gemedialiseerde vorm van ngka-, dat waarschijnlijk bestaat uit het lidwoord ng en het voorvoegsel ka-, dat hier zooveel als ons achtergevoegd „-schap" beduidt. Woordelijk beteekent dus nggapoede „heerschap". Andere voorbeelden zijn nggaboeë, voor nggapoeë „grootmoeder", nggaoema „vader", nggaine „moeder", nggania „schoonvader, moeder".

pitoengkani; dat er eerst zeven boodschappers moeten gaan om de aanwezigheid van den gast in de lobo vast te stellen, is eene aardigheid ontleend aan andere verhalen, waarin de komst wordt verteld van lieden die men reeds lang dood of verloren had gewaand. Hier is deze trek weinig op zijne plaats.

tibo'oe-bo'oe, eene aardigheid in den mond van den Spookaap voor tiboeoe.

i Boengkoe „de Bochel": gebrekkige wezens worden vaak voorgesteld als te zijn in het bezit van bizondere eigenschappen; hier is de Bochel iemand wiens schot met het blaasroer bizonder zeker is. Hij gaat op zijn rug liggen, nadat er eerst voor hem een gat is gegraven waarin zijn bochel past. Hij wordt eerst in een draagstoel gedragen en vervolgens in een draagsarong, tot vlak bij den voet van den boom.

da joë impo; het pijlgif wordt krachteloos als het oud wordt, maar de Toradja's schrijven dit toe aan andere oorzaken, bv. aan het uiten van onvoorzichtige woorden, aan het niet gebruiken van wisseltermen, of aan het toebereiden met citroensap van het met 't blaasroer geschoten wild.

kabaloe „weduwlijke staat, weduwendracht". Men is in den toestand van baloe van af den dood van de(n) echtgenoot tot aan de officieele opheffing van den rouw. Zoolang als de „zware rouw" duurt, bedekt de weduwe of de weduwnaar het hoofd en mag niet met mannen spreken, vandaar het antwoord van den Spookaap: „Spreekt mij niet aan".

motaoena, eene uitdrukking in het PmB. voor „in gezelschap werken, gemeenschappelijk de landbouwwerkzaamheden verrichten", Bar. mesale. Woordelijk beteekent motaoena „menschen hebben", daar de stam taoena niet anders is dan taoe „mensch", met het pron. suff. 3e pers. In het Bada'sch, Besoa'sch, Napoesch en Koelawisch is taoena het gewone woord voor „mensch", het Saloesch heeft tona, het Lalakisch (O. kust van M. Celebes) tono. Wellicht is dus motaoena uit het Bada'sch of Napoesch overgenomen, daar het suffix van het pron. pers. 3e pers. in het Bare'e -nja, in bovengenoemde talen -na is.

tingkoe, een schuine paal, met een klein dakje van bladeren er over, waaraan zich de wilde bijenzwermen vasthechten, die daar hun honing maken. Men vindt deze palen vooral in Onda'e, waar men zich eenigszins op het winnen van honing toelegt.

napomberampai „zij wilden het elkander afnemen", stam rampa. Zij gunden het de een den ander niet, wilden allen tegelijk aan de beurt komen.

woenjeoe, het geluid van het gonzen der bijen. De woorden die het brommend of gonzend geluid weergeven van muggen, bijen, wespen, of van vele sprekende menschen, hebben vaak nj als aanvangsklank, bv. njenje, njeoe, njonge; vgl. ook den naam der wespensoort njaoea, vgl. Bal., Lamp., Mal. njawan, Soend. njiroean, Mad. njaroean.

pindongo is hier vertaald met „asjeblieft", woordelijk is de beteekenis: „wij armen, die er zoo naar verlangen"!

---

50. VIER VERSJES. (Leesb. bl. 95).

1. Het is verschrikkelijk heet,
de heerschende hitte verschroeit ons.
Het is verbazend warm,
het heete jaargetij verbrandt ons.

2. Heet is de zon daarboven,
maar een gebatikte hoofddoek tempert haar.
Heet is de zon in den drogen tijd,
maar een gestikte broek tempert haar.

3. De lucht is bedekt, de zon schijnt niet fel,
daar boven zijn wolken, daar boven is het woud.
De zon schijnt, maar de lucht is bedekt,
daarboven zijn wolken die haar een blinddoek voorbinden.

4. Regen, val niet dicht neder,
opdat onze kleeren niet nat worden!
Val niet dicht neder, regen,
opdat de kleeren der menschen niet nat worden!

---

1. marakia, een woord dat men uitsluitend in de Meerstreken, vooral bij de Poe'oe mBotoërs hoort. De stam van dit woord is raki „lichaamsvuil": rakia, gevormd met het thans in onbruik geraakte suffix -a, moet, evenals het Tontemb. rakian, beteekenen „met lichaamsvuil er aan, smerig". Het voorvoegsel ma- compenseert het verlies in beteekenis dat -a heeft geleden; marakia beteekent dus oorspronkelijk „smerig, vuil", maar heeft thans de beteekenis: „akelig, lastig, erg, verschrikkelijk."

poreme ndida; in de bovenstaande vertaling is ndida niet weergegeven, daar men de beteekenis niet meer kent; als eigennaam komt het woord nog voor, bv. van de vertelster van No. 23.

naleroe „hij beschaduwt het", indien men als voorwerp er bij denkt, dengene die den hoofddoek draagt. Wil men als object het reeds genoemde eo nemen, dan moet leroe, in overeenstemming met leloe „verslapt, verzwakt" en leoe „verflenst, verschrompeld" worden vertaald met „hij tempert de zonnehitte".

ndate wana „daarboven is het bosch". dat nl. de zonnestralen tegenhoudt.

---

51. VERTELLING VAN DE KNAPPE PARKIET.
(Leesb. bl. 95, 96).

Verhaal van een jongen die eene parkiet steelt, die spreken kan en den diefstal verraadt, doordat zij op de vraag van den eigenaar „Waar zijt gij?" van onder het baadje van den dief antwoordt: „Hier ben ik".

---

52. TWINTIG RAADSELS. (Leesb. bl. 96, 97).

21. Een stuk varkensvleesch dat men eet (in den mond heeft) en dat niet op komt.
Oplossing: De tong.

22. Hij gaat maar heen en zwerft maar rond,
Daarboven is zijne weduwe, die er nieuwe spruiten bij krijgt.

Opl. Eene prauw, want de tronk van den boom in het bosch, waarvan de prauw is gehakt, krijgt opnieuw spruiten.

23. Het kan wel worden verlegd, maar niet worden opgenomen.

Opl. De weg.

24. Een buffel van Soemboli, die den neusring aan zijn achterste heeft.

Opl. Eene naald.

25. Een bonte stok,
Die prikt en steekt.

Opl. Eene slang.

26. Een stok op den weg die zich buigt en doet alsof hij omvalt,
Als gij er tegenaan loopt, dan komt hij in beweging.

Opl. Een vogelstrik.

27. Ik trap hem op de borst en klop hem op den rug.
Opl. De trap.
28. Trek mij aan mijne darmen, opdat ik leve.
Opl. Eene tol.
29. Een stuk hout, dicht bezet met schelpdiertjes.
Opl. Eene maïsvrucht.
30. Roer om, roer om, dan gaat hij lachen.
Opl. Maïs poffen.
31. Een fijne kikkerpoot,
Die den band die om zijn hoofd loopt tot voet heeft.
Opl. De foeja-hamer.
32. Blijf maar thuis, moeder, ik ga heen, moeder!
Hij danst op de zee, met een gouden hoed op.
Opl. De ipoli-vrucht en de vruchthouder.
33. Een stuk varkensvleesch dat danst op een liggenden boomstam.
Opl. De foeja-hamer.
34. Schuim dat danst op een tak.
Opl. Een schelparmband.
35. Een stuk hout dat tegen het uiteinde van een berg slaat.
Opl. Een buffelstaart.
36. Zoowel aan zijne uiteinden als op zijn middengedeelte is hij steeds een bruikbaar iemand.
Opl. De schacht der lans, want zij is voorzien van een lemmet en van eene taats.
37. Roef! gaat hij heen, roef! komt hij hier en wordt omgeroerd in een hol.
Opl. De tang.
38. Het Kleintje wordt het eerst geteld.
Opl. De pink.
39. Een pakje van de Benedenlanders,
Een pakje met honderd vouwen.
Opl. Een jong woka-blad.
40. Hij heeft wanden van boomschors, wanden van andolia bast,

Maar als ik naar hem steek, dan raak ik hem toch. Opl. Eene wandluis.

---

22. Groote boomen, zooals die waaruit prauwen worden gehakt, worden gewoonlijk een goed eind boven den grond omgekapt, waar de stam hare regelmatige dikte heeft. Daardoor blijft in het bosch een vrij hooge stomp achter, die meestal weder gaat uitloopen. Dit is de treurende weduwe daarboven, nl. in het bosch op de bergen; tevens beteekent dit ndate ook „tehuis". Het spruiten krijgen is weder eene toespeling op de wijze van treuren om een dood of verloren gewaand kind in de literatuur, waar de treurenden onbewegelijk in huis blijven zitten, zoodat hun achterste wortels schiet. Intusschen zwerft de „wederhelft" van den boomtronk op zee rond.

24. Het oog der naald wordt met den neusring van een buffel vergeleken, omdat daardoor eene draad wordt gestoken, evenals in den neusring van een buffel eene riem of een touw wordt gestoken.

25. ntinggori; de stam van dit woord is gori, waarvan manggori „gekleurd, veelkleurig". Het voorvoegsel ti- is hier gekozen om het aanrijm op toko. Maringge is een gemaakte vorm naast maringgea, op dezelfde wijze als malele, maleia in Raadsel No. 19 (Leesb. bl. 61). Maringgea „jeukverwekkend, kittelend, prikkelend„ is misschien wel met een suffix -a van een stam ringge gevormd, maar deze is thans niet meer in de taal gangbaar.

26. modoenggoe is een bijvorm van modenggo „krom, gebogen"; modoengga² is met assonantie aan dit woord uit madoengka „vallen" gevormd. Tedenggalaka is van den stam dengka „stappen, schrijden", tedengkalaka beteekent woordelijk „een stap komen te doen, zich in beweging komen te zetten".

27. Als men de trap, een balk met ingekorven treden, oploopt, houdt men zich aan de onderzijde, den rug, vast,

door met de volle hand daartegenaan te slaan, bij iederen stap een eindje hooger.

30. ndondoeli is klanknabootsing van het rollen der maïskorrels, die in een kookpot boven het vuur worden gepoft en steeds in beweging worden gehouden; de stam doeli beteekent „rollen". De verminkte vorm e'ele is gereduplicеerd uit ele, voor gele (mogele „lachen"); dit wordt gezegd van de maïskorrels die openbarsten en dan haren witten inhoud laten zien, als iemand die lacht en zijne tanden toont.

31. matoriti is „klein, nietig" en doelt op de figuren die gegroefd zijn in den steenen hamer waarmede men boombast klopt tot kleedingstof. Kojo mbo'o is de band dien men over het hoofd legt, om daarmede de draagmand (baso) op den rug te dragen. Daarmede wordt vergeleken het rotan handvat (ati) van den foeja-hamer, dat om den steen (het hoofd) heenloopt en waarvan de samengebonden uiteinden, die in de hand worden gehouden, de „voeten" van den hamer vormen.

32. De ipoli-vrucht wordt gebruikt als vingertolletje, ontdaan van den vruchthouder, die aan den boom blijft zitten. De laatste regel is eene aanhaling uit het refrein van den doodenzang, die reeds op zich zelf niet duidelijk is en hier alleen is aangehaald, omdat het woord momentje „een krijgsdans houden" er in voorkomt, vgl. Mal. mĕmĕntjak. Dit doelt nl. op het draaien van de ipolivrucht, als vingertolletje gebruikt.

33. De steen van den foeja-klophamer wordt vergeleken met een stuk varkensvleesch. De hamer danst, als hij wordt gehanteerd, op en neer op de klopplank.

34. De witte armband, uit eene zeeschelp vervaardigd, wordt met schuim vergeleken; de tak is de arm waaraan hij wordt gedragen.

35. De staart van den buffel is onophoudelijk in beweging; het achterste van den buffel wordt met een berg vergeleken.

36. De lans is nuttig aan de punt, waar het lemmet zit, aan het ondereinde, waar de scherpe taats in den grond dringt, zoodat de lans rechtop in den grond kan worden gestoken en dan steeds vast staat, en in het midden, waar de ronde schacht veilig kan worden vastgehouden.

37. De tang is een in 't midden geknakte bamboelat, waarmede stukken vleesch uit den kookpot (het hol) worden gehaald, of waartusschen men maïskolven klemt die men wil roosteren.

38. Als men op de vingers telt, begint men steeds met de pink.

39. Een jong woka-blad, dat nog niet is ontplooid, zit in een aantal vouwen in elkaar; de woka (Livistona rotundifolia) groeit alleen in het Benedenland en de jonge bladeren zijn een uitstekend pakmiddel.

40. De luizen die kolokosi of bolobosi worden genoemd, zitten vooral in de reten van den huiswand (gewoonlijk van boombast, vooral van den bast van andolia) en van matten.

---

53. VERHAAL VAN DE PAJAPIERS. (Leesb. bl. 97, 98).

Vertaling met aanteekeningen in Tor. Vert., bl. 465—468.

---

54. VIER VERSJES. (Leesb. bl. 98, 99).

1. Als ik ben heengegaan,
dan zult ge naar mij verlangen.
Kijk naar het woud van Napoe,
de plaats waar ik mij placht te vermaken.

2. Goede reis!
Als ge valt, zal ik het niet zien.
Maar als ge samen met mij gaat,
zal ik u terstond ophelpen, als ge valt.

3. Goede afvaart!
Moogt ge niet door een draaikolk worden rondgedraaid.
Goede afvaart!
Moogt ge niet op een boomstam in de Posso stooten.

4 Zoo ga ik dan heen!
Rust mij niet toe voor de reis onder tranen.
Of we tegenspoed of voorspoed zullen hebben,
dat hebben wij niet in onze macht.

1. De twee laatste regels van dit liedje zijn echte rijmregels, want het groote donkere oerwoud, dat de Oostelijke hellingen van het Centraal-gebergte van Midden-Celebes bedekt en waardoorheen men twee dagen moet loopen om Napoe te bereiken, is geen plaats waar men zich zoo eens vermaakt. Alleen wordt er nu en dan gejaagd door lieden die er den weg weten.

2. Op de steile, vaak gladde Toradja'sche paadjes is vallen het grootste gevaar.

3. Afscheidswensch aan iemand die de Posso gaat afvaren.

---

55. NOG TWINTIG RAADSELS. (Leesb. bl. 99, 100).

41. Oude mannen die neervallen, zonder een plof te geven.

Oplossing: De bastvezels van den arèn-palm.

Deze worden in groote lappen afgekapt, maar door hunne lichtheid vallen ze zonder plof neder.

42. Palingen met rotte staarten.

Opl. De daksparren.

Deze zijn aan de uiteinden dikwijls verrot, door den regen die er langs druipt.

43. Bom bom gaat de trom, daarbeneden zit men te vlechten.

Opl. Een pot waarin men rijst kookt, want de korst die zich vormt, dat zijn degenen die vlechten.

44. Als ze boven op den berg zijn, steken ze de ooren tegen elkander op.

Opl. De daksparren, die elkaar (op de nok van het dak) kruisen.

45. Hij eet maar door, totdat hij verzadigd is en toch steken zijne ribben er aan alle kanten uit.

Opl. Een net.

Koeroetani is de naam van een netje, waarin men allerlei bergt, dat vooraf in foeja is gepakt. Het netwerk blijft zichtbaar, ook al is het net stijf vol gestopt.

46. Men bakt een steen door en komt terecht in de maan.

Opl. Een kokosnoot die gespleten wordt.

De harde bast is de steen, het witte vleesch is de maan.

47. Krik, krak, krik, krak, Als een sarong die wordt opengevouwen.

Opl. Een woka-blad.

Het jonge woka-blad, dat men uit zijne plooien haalt, kraakt als een sarong van foeja, die men uit de plooien haalt.

48. Witbil gaat naar beneden, Witbil gaat naar boven.

Opl. De vlierprop van het blaasroerpijltje.

De blaasroerpijltjes hebben aan het eind eene prop van het merg der bloemstengels van morompa, zie de Aant. op Verh. 32. Het pijltje met zijn wit achterste gaat eerst naar beneden in de blaaspijp, daarna naar boven de lucht in.

49. Uw eigen vestingwal ziet gij niet, slechts dien van uwen kameraad ziet gij.

Opl. De tanden.

50. Draai mij om, draai mij om!
Ik verbrand, ik verbrand!
Een staartlooze kip en een witte kip,
En een kip die een huis draagt.

Opl. Een pot met rijst en het mandje waarin de pot staat.

Oelili, verminkte vorm van ralili, ndalili „omgedraaid worden". Ambani is hier een bijvorm van awani, omba „verbranden". Het is de pot met rijst die hier spreekt.

Als het water waarin de rijst wordt gekookt, in de korrels is gedrongen, wordt de pot van het vuur genomen en er naast gezet en dan telkens omgedraaid, opdat de rijst niet aan ééne zijde aanbrande. De staartlooze kip is de pot, de witte kip is de rijst en de kip die een huis (pot) draagt is het mandje waarin de pot wordt gezet, daar hij op zijn bollen bodem niet kan blijven staan.

51. Eén hak in een sago-bladsteel, één hak in een steen en dan plof! in een plas.

Opl. Een kokosnoot die gespleten wordt.

De vezelbast wordt met sago-bladsteel vergeleken, wellicht omdat zij even gemakkelijk als deze is door te kappen. De steen is de harde kokosbast en de plas is de met water gevulde binnenholte.

52. Wie kijken er door den wand?

Opl. De reten.

53. Men neemt een hol en kruipt in het hol.

Opl. Een baadje.

Een baadje (k a r a b a, l e m b a) is een vrouwenbaadje; mannenbaadjes zijn niet oorspronkelijk Toradja'sch en worden dan ook met het vreemde woord b a d j o e genoemd. Het vrouwenbaadje is een kort jakje, geheel dicht, met eene spleet op de borst. Het wordt over 't hoofd aangetrokken.

54. De handen bewegen zich voortdurend
onder een afdak op den grond.

Opl. Eene landschildpad.

55. Een vogelstrik aan 't eind van een boomstam.

Opl. Een ring in den neus van een buffel.

56. Het volk van Lise en hunne kinderen
zoeken hun voedsel.
Als hun einde is gekomen,
worden zij vergiftigd met rijpe pisang.

Opl. Boschbladluizen.

Deze worden het volk van Lise genoemd, omdat Lise de booze boschvrouw is. Als men de huid voelt jeuken, nadat

deze bijna onzichtbare diertjes in de poriën zijn gedrongen, tracht men ze te dooden door de huid met curcuma in te wrijven, die om hare gele kleur hier rijpe pisang wordt genoemd.

57. Men vergiftigt het water aan den mond der rivier en het oefent zijne doodelijke werking uit aan den oorsprong.

Opl. Het afhalen van rotan.

De rotan, als klimplant, slingert zich om hooge boomstammen; men kapt haar dus aan den voet af en rukt haar naar beneden, waardoor terstond het boveneind zich begint te bewegen. De geheele stengel wordt met eene rivier vergeleken, waarvan het dikke ondereind de mond, het dunne boveneind de oorsprong is.

58. Het verheft zich zoo hoog als een berg, het strekt zich uit in de lengte zoo lang als een ravijn.

Opl. Eene wolk.

59. Van de rijst door Soemboli gekookt, stijgt nog de damp op al wordt zij eerst ontpakt aan den overkant der zee.

Opl. Eene limoen.

Eene portie gekookte rijst, in bladeren gepakt, blijft vrij lang warm. Hier wordt een citroen met zulk een pakje gekookte rijst vergeleken; het fijne vocht dat uit de cellen der schil springt, als men die met de hand afpelt, wordt vergeleken met den damp die van de warme rijst afslaat als men het pakje opent.

60. De moeders strijken langs je,
maar de kinderen doen je geducht pijn.

Opl. Alang-alang.

Met de „moeders" worden de hoog opgeschoten planten bedoeld, die met geruisch (see) langs den voorbijganger strijken, maar hem geen kwaad doen. De „kinderen" zijn de stoppels van een pas afgebrand alang[2]-veld, die de bloote voeten pijnlijk steken, zoodat men er siroe! (geluid van het inzuigen van den adem) en de! de! (au!) van roept.

56. NOG VIER VERSJES. (Leesb. bl. 100, 101).

1. U, oudere broeder (oudere zuster),
schat ik zoo hoog als goud.
Al ben ik ook in een ander land,
ik zal (uwen geest) met soi wenken en dan komt hij.

2. U, jongere broeder (jongere zuster),
schat ik even hoog als gouddraad.
Al ben ik ook aan den anderen kant der zee,
ik zal (uwen geest) met soi wenken en dan komt hij.

3. Lieden die van denzelfden palmwijn drinken,
zouden die niet eensgezind zijn?
Zij het zuur, zij het zoet,
de vriendschap eindigt niet.

4. Ik was een poosje vast in slaap
op een rustbank bevloerd met planken.
Ik dacht dat het 't geluid van den mamboi was,
maar intusschen was ik zelf een liedje aan het zingen.

1. koetimba „ik weeg"; timba is het uit 't Mal. overgenomen woord timbangs soi is de Cordyline (Dracaena) terminalis, de halfheester welks bladeren door de priesteressen worden gebruikt om iemands schim, geest of ziel naar zich toe te halen, door hem er mede te wenken.

3. podja'i, woordelijk: „familieband" (vgl. Mal. djahit, Tontemb. ra'it), doch ook overdrachtelijk gebruikt, zooals hier, in de beteekenis van „vriendschap".

4. mamboi, een vogeltje dat een geluid maakt alsof het hijgt; daarom voorspelt het aan de jagers geluk, omdat het hun voorspiegelt dat zij zullen hijgen van de vracht wild, die zij naar huis zullen te dragen krijgen. Eene andere lezing van den laatsten regel is: ntano jakoe udakajori „maar intusschen waren ze bezig een liedje op mij te zingen".

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

DOOR

J. P. MOQUETTE.

(Met 9 platen).

De Ropijen Munt te Batavia van 1744—1808.

Zooals reeds uit mijn vorige stukken voldoende bleek, is het niet steeds gemakkelijk om de geschiedenis der verschillende muntslagen in Nederlandsch-Indië, uit de dikwijls gebrekkige gegevens op te bouwen.

Ook in dit opstel, waarin ik alleen de Goud- en Zilvermunting te Batavia van 1744—1808 wil behandelen, zal het spoedig genoeg blijken dat ongewenschte gapingen onvermijdelijk zijn, doordat de stukken, die de aanvulling of opheldering zouden kunnen geven, verloren gingen.

Door evenwel alle gegevens, die ik uit de archieven verzamelen kon, met elkander in verband te brengen, zal ik trachten een zooveel mogelijk aaneensluitend geheel te verkrijgen, terwijl ik de hiaten of onzekerheden, zal aanvullen of toelichten met wat naar mijn gevoelen, waarschijnlijk klinkt, evenwel onder voorbehoud, eens voor al, dat de meest plausibele verklaring later een vergissing blijken kan.

Het reeds meermalen door mij geciteerde werk van Netscher en van der Chijs [1]) laat ons ten aanzien van ons tegenwoordig onderwerp, meestal in den steek, of werkt verwarrend, doordat den auteurs het onderling verband tusschen eenige muntslagen ontgaan is, alsmede doordat zij

1) E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs. De Munten van Nederlandsch-Indië.

blijkbaar in de meening verkeerd hebben dat ook te Soerabaia, vóór den Engelschen tijd, een Ropijen Munt bestond.

Hoewel reeds in 1645 te Batavia een proef genomen werd om zilver te munten, en ook later in 1722 door de Indische Regeering de wenschelijkheid betoogd werd, om de Nederlandsche Ducatons te vervangen door een Inlandsche munt met „Moorschen stempel", zoo is toch vóór 1744 nimmer ernstig van het oprichten eener eigen munt te Batavia, sprake geweest.

Vermoedelijk kwam dit doordat de Oost-Indische Compagnie geen formeel muntrecht bezat, want ook al werden voor haar rekening verschillende munten in Nederland geslagen, dan toch weken die in gewicht en gehalte niet van de Nederlandsche af, en waren alleen door een geringe wijziging in den stempel daarvan onderscheiden. Die wijziging, hoofdzakelijk bestaande in 't merk VOC, dat onder het wapen aangebracht werd, had feitelijk geen reden van bestaan, want hoewel bijv. de Ducatons met dat merk oorspronkelijk eenige schellingen hooger koers hadden dan de Nederlandsche, zoo heeft men zich aan die bepalingen niet gehouden, en werden de ducatons, onverschillig van welken muntslag, mits volwichtig en gekarteld, later op gelijken koers gesteld.

Toen evenwel in 't laatst van 1743 de Compagnie een nieuw Contract met den „Keijser van Java" sloot, en de Soesoehoenan van Mataram bij Art. 22 van dat contract (zie Bijlage I.) zijn muntrecht aan haar afstond, meende de Gouverneur Generaal G. W. van Imhoff daaraan het recht te mogen ontleenen, om te Batavia een munt op te richten. (*)

In de geheime Raadsvergadering van 28 Februari 1744

(*) Het is ook mogelijk dat de G. G. van Imhoff reeds te voren het plan had om te munten, en dus, om een muntrecht te krijgen, den Soesoehoenan dat Art. 22 opdrong.

bracht hij het idee ter sprake [1]), naar aanleiding van de „ongemeene schaarsheÿt aan goudene en alom gangbare „muntspetien, doordien er sedert enige jaren geen ducaten „meer uyt Nederland gesonden zijn", verwijzende tevens naar het groote restant goud op dien dag in de geldkamer aanwezig, bedragende volgens een ingediende rekening *f* 368,877 : 9 : 8 zwaar geld [2]).

Volgens zijn gevoelen zoude men dat goud het nuttigst en voordeeligst gebruiken door het te vermunten „niet alleen „voor Java, maar selfs voor alle andere Coloniën van de „Compagnie in Indiën ..... na de gehalte en het gewigt „van de Nederlandse ducaten, dog nog iets daarboven om „des te meer crediet daaraan te geven", en „voorz. goude „munt of Javaanse ducaten te ontfangen en uyt te geven „tegens vier ropias het stuk, hetwelk ook teffens eene zeer „liquide rekening omtrend de West van Indiën maakt".

De Vergadering kon zich met het voorstel wel vereenigen, en vond dat „men het zonder eenig hasard wel pro- „beeren kan, waarover den Heere Gouverneur Generaal „aannam de Vergadering nader te sullen onderhouden op „sijn tijd, en wanneer men eens tot het nemen van die „preuve in staat sal zijn".

Maanden gaan voorbij, zonder dat we iets over de munterij hooren, en van Imhoff vond het blijkbaar niet noodig om mededeeling te doen van de maatregelen die hij nam. Omtrent de munt en de inrichting daarvan, vond ik dan ook in de stukken niets [3]).

---

1) De Secreete Resolutie van 28 Febr. 1744 is geheel opgenomen in van der Chijs' Plakaatboek, deel V pag. 156.

De datum van het Contract met den Sasseschoenan, is in die resolutie foutief.

2) Het gescharrel met zwaar en licht geld destijds, geeft aanleiding tot veel verwarring.

Blijkens Resolutie 30 October 1758, waren de Stuivers van 20 op een gulden, waarin de boeken gehouden werden, gelijk aan de zoogenaamde zware stuivers.

3) In de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 1786 Deel IV pag. 401 wordt omtrent de munt en het munten, het volgende gezegd: Het goud of silver word in een bak met Brusselsche aarde op „sijn dikte gegoten, dit noemt men een *Tem*. *(Vervolg noot volgende pagina).*

Pas in de geheime zitting van 7 Augustus 1744 deelde de Gouverneur Generaal aan de Vergadering mede, dat het veel moeite kostte, om het goud op het gehalte der Nederlandsche ducaten „en selfs nog iets fijnder" te brengen, en stelde hij daarom voor om het gehalte te houden „op „20 caraat uijterlijk, en vooral niet daarbooven, en het „gewigt op ses in een reaal [1])".

Ook hierop zeide de Vergadering ja en amen, en „soo „is verstaan het voorsz: gewigt in dier voegen te bepalen, „en het gehalte ook soo na mogelijk op 20 caraat te nee- „men, en vooral niet daarboven, mitsgaders het goud aan „de munt tegens 17½ rds de reaal fijn te laaten afgeven „en het overige bij de muntboekjes te doen dienen tot „goedmaking der kosten".

Tevens werd tot Muntmeester benoemd de Onderkoopman Essayeur Theodorus Justinus Rheen, terwijl bepaald werd dat de munten eene inscriptie zouden voeren „behelsende „in de Arabische tale; aan de eene zijde: *Goudmunte van* „*de Nederlandsche Compagnie*, en aan de andere zijde: *voor* „*het eijland Groot Djawa*, met het jaargetal en een teken „van de munt".

De muntmeester Rheen toog nu aan 't werk, doch (waarom, bleek mij niet) schijnt met het gewicht niet accoord gegaan te zijn, ten minste in de geheime resolutie van 22 December 1744, lezen we als volgt:

„Bij een ingekomen berigt van den onderkoopman en „muntmeester Theodorus Justinus Rheen, vertoont sijnde, „dat indien men mogte komen goed te vinden om de goude „munt van de Nederlandsche Comp^e. laats vermeld ter re- „solutie van den 7^den Augustus deeses jaars 1744 en daarbij „de swaarte bepaald is op agt Stuijvers voor yder derselve, „en het gehalte op 20 caraten, alsnu te laaten voortgang

Onder de saal op dikte getrokken. „Onder de doorsnijder op de grootte, met een „vijl gejusteerd. Op de Kartelmeulen gekarteld. Dan gekookt om wit te worden. „En dan op de Pers. 8000 Kopjen kunnen er daags geslagen worden. Zoodra hetzelve „hard word, word hej gloeijend gemaakt, om het metaal sagt te maken."

1) De munten zouden dus 4.57 gram, ruim, wegen.

„neemen op evengemelde gehalte en de swaarte te brengen „tot op seven en een halve stuijver yder, de Comp^e. alsdan „bij het munten en uijtgeeven derselve, soude komen te „profiteeren agt en derthien veerthiende p^r. C^{to}., daaronder „een reaal fijn silver, om het goud op ducaten alloy te „brengen, tot een en een quart rijksdaalder bereekend; soo „wierde, *ses van ged^e. muntspecie, bereets door hem in ge-„reedheijd gebragt,* [1]) te deeser vergadering bezigtigt sijnde, „goed gevonden en verstaan, na de aanwijsing van meer-„melde muntmeester de swaarte van dien te stellen op se-„ven en een halve stuijver [2]) en geen silver onder het „goud te doen vermengen, maar door koper onder eerstge-„melde mineraal 't selve op de voornoemde gehalte van „ducaten te doen allieeren, mitsgaders aan ged^{te}. Rheen als „muntmeester toe te leggen een percento".

Nadat nog op 8 Januari 1745, Ananias Woutersz tot Adjunct Muntmeester benoemd was, werd op 2 Februari d. a. v. de Instructie voor den Muntmeester vastgesteld (zie Bijlage II.) uit welk stuk duidelijk blijkt dat ook particulieren van de munt gebruik konden maken, wanneer er voor de Compagnie geen werk was (art. 8.) en dat de muntmeester, mits zonder verandering van den stempel, behalve de stukken van $7^1/_2$ stuiver gewicht, ook kwart, halve, dubbelde en vierdubbelde stukken mocht slaan, indien daarom verzocht werd.

Aangezien de „Derham of Javaense ducaat" van $7^1/_2$ stuiver, tegen zes gulden zoude worden uitgegeven, mochten die onderdeelen of meervouden respectievelijk tegen anderhalve, drie, twaalf en vier en twintig gulden courseeren. [3])

Vreemd genoeg, werd nog op denzelfden dag, waarop het Muntreglement werd vastgesteld, wederom in geheime zitting, daaraan de bepaling toegevoegd, dat de particulieren die geld lieten slaan, behalve de 2$^0/_0$ aan den muntmeester,

1) De cursiveering is van mij.

2) Op ons huidig gewicht berekend, dus 1.2885 gram.

3) De gulden was destijds nog een rekenmunt, verdeeld in 20 Stuivers. Een stuiver = 16 penningen.

nog 4% muntsgerechtigheid aan de Compagnie moesten betalen.

Verder besloot men nog dat de muntmeester een borgtocht moest stellen, voor het goud dat hij van Compagnies wege ter vermunting ontving.

Eindelijk werden op *5 Februari 1745* de Muntmeester Rheen en zijn Adjunct Woutersz beëedigd. [1])

Deze datum is voor ons onderzoek niet zonder belang, omreden daardoor duidelijk wordt *dat de munt in geen geval vóór dien dag geopend is.*

De eerste Muntsboekhouder, Laurens Bouquet, omtrent wiens aanstelling mij verder niets bleek, [2]) vermeldt, zooals we uit zijn Muntrekening van 18 Oct. 1746 (zie Bijlage III) zien, dat een rekening over het boekjaar 1744/5 door hem werd ingediend.

Die rekening is niet alleen spoorloos verdwenen, doch in geen enkele resolutie wordt daarover gesproken, zoodat onmogelijk is na te gaan hoeveel in dien tijd gemunt werd, en evenmin wanneer men met den definitieven muntslag begon.

In het Rapport over de opname van 's Compˢ. Groote Geldkamer (zie Bijlage IV) worden slechts vermeld „5 „goude Javase ducaten, dienende tot slapers, uijt vijf par„thijen gemunte dᵒ., door den Muntmeester Rheen."

Die „slapers" werden in de groote geldkamer gedeponeerd, conform Art. 11 van het Muntreglement, *en aangezien van elke partij slechts een exemplaar genomen is*, waren die partijen dus niet groot, en was de muntslag gedurende dat eerste boekjaar gering.

In een dergelijk rapport van ultᵒ. Augustus 1746, komt de opgave voor:

„22 ps. goude Javase ducaten uijt 22 parthijen, *'t zedert*

1) Dit gegeven, alsmede de benoeming van den Adjunct op 9 Jan. 1745, werd niet uit de Notulen in de Resolutiës overgenomen, en is, aangezien de Notulen verloren gingen, alleen bewaard gebleven in de zoogenaamde „Korte Notulen," die nog aanwezig zijn.

2) Op 21 Oct. 1746 werd Adriaan Wasbeek tot Munts-boekhouder benoemd.

„*de maand April a°. 1744 tot heden*, successive uijt de Ja-„vase munt ontfangen, dienende tot slapers."

De datum in dat rapport genoemd, is blijkbaar, *voor zooverre het jaar betreft*, foutief.

We zagen dat in de geheime vergadering van 22 December 1744, zes stuks gouden „Javase ducaten" ter goedkeuring werden overgelegd (dit waren dus Proefslagen), en verder dat pas den 5en Februari 1745 den Muntmeester, en zijn Adjunct den eed werd afgenomen.

Aangezien reeds in 't Saldo der Groote Geldkamer, [1]) op ult. Februarij 1745 (zie Bijlage V) „32 goude Javase ducaten" voorkomen, is het zeker dat ook in die maand de definitieve muntslag begon, en is het duidelijk dat de copiïst van het Rapport van 1746 zich vergist heeft, zoodat we mogen aannemen dat in *April 1745* de eerste slaper gedeponeerd werd.

Dit komt ook overeen met hetgeen we lezen in de Resolutie van 26 Maart 1745, n. m. „In aanmerking genomen „zijnde, dat bereets een goede parthy van de Javase goud „munt, laastelijk vermelt bij Secreete Resolutie deeser Tafel „van den 2e February deeses jaars, geslagen en in staat gebragt is om deselve uyttegeeven, soo is verstaan de ge-„meente bij een placcaat kennis te geeven van dies uytgave „en gangbaarheijt teegens twee en een halve Rd^{r}. ieder."

Conform dit besluit werd bij het Plakaat van 29 Maart 1745 (zie Bijlage VI) de „Inlandsche goude munt" onder den naam van „Derham Djawi" tegen $2^1/_2$ Rijksdaalder of 20 Schellingen gangbaar verklaard. [2])

Dat in 't Saldo van de groote geldkamer, in de maanden Maart, April en Mei geen „Javase ducaten" voorkomen, wijst m. i. op het inslaan dezer munt bij de „goede gemeente".

Door wien de eerste stempels gesneden werden, bleek mij niet, doch in een request van G. H. Crause, om permissie

---

1) Zie over de „Groote Geldkamer" dit Tijdschrift deel LI blz. 238 C.

2) Het is eenigszins bevreemdend dat juist dit eerste plakaat omtrent goudmunting in Indië, niet in het Plakaatboek werd opgenomen.

tot terugkeer naar Nederland (behandeld in de vergadering van 7 Sept. 1751) vermeldt de requestrant dat hij op 27 Juli 1745 benoemd werd tot stempelsnijder van de munt, op een gagie van *f* 24 's maands.

In aanmerking nemende de groote gelijkenis die bestaat tusschen den stempel van 1744 (proefslag) en de stempels van 1745, hel ik over tot het gevoelen dat die allen van dezelfde hand zijn, en dus Crause, na eerst op proef gewerkt te hebben, pas op genoemden datum het lucratieve baantje waardig gekeurd werd.

De Muntmeester Th. J. Rheen genoot niet lang van zijn betrekking, want reeds in Augustus 1745 overleed hij. In zijn plaats werd op 15 September d. a. v. aangesteld de Onderkoopman Essaijeur Paulus Dorsman, die kort te voren uit Nederland was aangekomen.

Reeds spoedig na zijn optreden, klaagt deze over de volgens hem te geringe renumeratie, hem bij Art. 8 van het reglement toegekend, n. m. $1\frac{1}{2}$ % op het „smedige" en $2\frac{1}{2}$ % op het „onsmedige" goud (bedoeld wordt het moeilijk te verwerken goud van Sumatra's Westkust, ook goud van Poeloe Chinco genoemd) en verzoekt hij „„vermits den „suppt. met de bovengenoemde validatie onmogelijk de „daarop vallende leccagie kan goed maken, 't Uw Hoog-„Edelhedens na derselver alombekende Genereusiteijt mag „behagen, 3 petos op 't smedige goud te valideeren, dog op 't „onaardige kan hij suppt. geen leccagie calculeeren, also 't „selfs tot een derde van de massa toe, kan luxeeren."" 1)

Hoewel in de Resolutie van 10 December 1745 staat, dat de klacht onderzocht zoude worden, bleek mij van dat onderzoek verder niets, doch mogelijk is de bepaling van 25 Juli 1747 (zie ampliaties op de Instructie) daarvan het gevolg.

In het begin van 1747 besloot men om behalve gouden ook zilveren specien te slaan, en werd aan den muntmeester Dorsman opgedragen, eenige ropijen van „de Cust" te essaijeeren.

---

1) Het request is niet gedateerd, doch werd behandeld in de Vergadering van 10 Dec. 1745.

Deze deelde als resultaat van zijn onderzoek mede, dat:

„ 1 Bengaalse Sicca ropij	weegt	$20\frac{1}{2}$	Sts. ess[t]:	11 penn: 20 grijn.
„ 1 Souratse ropij	„	$20\frac{1}{2}$	„ „	11 penn: 10 grijn.
„ 1 Amedabaadse ropij	„	$20\frac{1}{2}$	„ „	11 penn: $13\frac{1}{2}$ grijn.
„ 1 Bombayse ropij	„	$20\frac{1}{2}$	„ „	11 penn: $17\frac{1}{8}$ grijn.
„ 1 Paliacatse ropij	„	$20\frac{1}{8}$	„ „	11 penn: $11\frac{1}{4}$ grijn.

Naar aanleiding van dat bericht, lezen wij in de Resolutie van 17 Februari 1747: „In aanmerking van het groot gerief „dat men reeds ondervond bij de inlandse munterije van de „Comp: *schoon die tot nog toe niets heeft uitgeleverd dan goude „speciën*, vermeld bij resolutie deser tafel van den 21en October 1746 [1]) is verstaan na dien selfden stempel, almede „tot gerief van de gemeente te permitteeren de vermunting „van silver alhier tot stucken van Elf penningen en tien „greijnen in essaij, en twintig en een halve Stuijvers in „gewigt, mits betalende daarvoor aan geregtigheid twee ten „hondert, en aan den muntmeester voor de onkosten der „vermunting drie ten hondert, en van dat soort van inlands „silver geld ook voor reekening van de Comp[ie]. te laten „slaan, om te sien of men daarmede om de West van Indiën „teregt komen kan: dewelke hier gangbaar sullen zijn tegens „dertig sware stuijvers het stuk so bij de Comp[ie]. als onder „de gemeente, als staande dan gelijk met de Souratse of de „meest gangbare ropia, so in gewigt als gehalte."

Op den 14en Maart 1747 „wierd goedgevonden en verstaan op het inlandse silvergeld, waarvan gesproken werd „bij resolutie van 17 Febr. dezes jaars, te laten stellen 't „woord *Derham*, en in het vervolg op de goude munt het „woord *Denar*, het overige der inscriptie blijvende, dewijl

1) Staat op het Rapport van den muntsboekhouder over het boekjaar 1745/6. De cursiveering is van mij.

„die woorden ook eygenlijker uytdrucken de differente spe-
„tien."

Duidelijk blijkt uit deze resoluties dat vóór 1747 geen zilver gemunt werd, doch minder duidelijk is het, waarom de bekende dubbele ducaten van 1747 nog van den ouden stempel zijn, en het woord „Dinar" pas voorkomt op den dubbelen ducaat van 1748. (Zie Plaat XXXII, fig. 635 en 637). [1])

Op 13 April 1747 werd besloten om de „silvere Javase munt" bij Plakaat gangbaar te verklaren „also daarvan al een partij geslagen is" tegen 30 zware stuijvers „en die „munt van de gemeente weder te ontfangen op wissel, be„houdens de reductie op de ducatons, bepaalt ter secrete „resolutie van den 31 Aug. 1739. [2])

Het betreffend Plakaat [3]) (Zie Bijlage VII) komt met 2 datums voor, zoowel 19 als 21 April 1747, en in dat stuk wordt de munt „Derham" genoemd.

De spraakmakende gemeente heeft dien naam vermoedelijk nimmer gebruikt en in munt- en kasrekeningen wordt bijna steeds gesproken van „Javase ropias" of „ropijen".

Naar alle waarschijnlijkheid is na 1748 geen goud meer gemunt, en bepaalde men zich tot den aanmaak van zilveren ropijen.

Hierachter zal ik een en ander nader motiveeren, en mijn bevindingen toetsen aan de stukken die ik produceeren kan.

Ik moet er echter reeds hier op wijzen, omreden in het werk van Netscher en van der Chijs, op pag. 9 (Hoofdstuk „Vereenigde O. I. Compagnie — Goud —)" gezegd wordt: „Deze munting bleek, uit een in Junij 1751 ingekomen be„rigt van de beide opperkooplieden van het kasteel Batavia,

1) Waar Mr. N. P. van den Berg in het Artikel „Muntwezen" (Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, pag. 609) spreekt van *Zilveren Dinars*, vermoed ik een schrijffout.

2) De Ducatons die in Indië gangbaar waren tegen 78 stuivers, werden op wissel naar Nederland tegen 72 stuivers berekend.

3) In het Plakaatboek is ook dit stuk niet opgenomen.

„eene slechte speculatie te zijn, vooral wegens het namaken „dezer speciën (*„sedert eenigen tijd grof in zwang gaande"*) „en *„de excessive duurte van het mineraal (t. w. het goud,")* „waarom reeds bij de resolutie van 18 Junij 1751 van de „munting van goud geld te Batavia werd afgezien."

Dit lezende krijgt men den indruk dat tot Juni 1751 goud gemunt is, òf in elk geval, dat de mogelijkheid bestaat dat gouden munten tot en met 1751 kunnen voorkomen.

Geleid, door de indeeling van hun werk in de Hoofdstukken — Goud — Zilver en Onedele metalen, moesten Netscher en van der Chijs dus op pag. 9 bovengenoemd, de Goudmunt sluiten.

Alsnu op bladz. 49 de Zilvermunt sluitende, zeggen zij:

„Het munten van deze geldsoort moet echter spoedig ge„staakt zijn, daar in 1751 de Compagnies munt, als „„maar „„eene heel geringe winst gevende, in tegenstelling van 't „„geen het zilver in Indië ordinair afwierp, en daarbij aan„„gemerkt zijnde de valsche namaking van die soort van „„geldspecie"", welke, sedert eenigen tijd, grof in zwang „was, bij resolutie van 18 Junij werd ingetrokken."

De Resolutie van 18 Juni 1751 luidt woordelijk als volgt:

„Uyt een ingekomen berigt van de opperkooplieden deses „Casteels, van Riemsdijk en de Roth, [1]) gebleken zijnde dat „de ropy munt volgens secreete resolutie deser Regeering „van den 28e Februarij Ao. 1744 alhier opgeregt, [2]) als alle „d'onkosten daarop naar behooren berekend werden, maar „een heel geringe winst geeft, integenstellinge van 't geene „het Silver in Indiën ordinair afwerpt, en daarbij aange„merkt wesende de valsche namakinge van die zoort van „geldspetien sedert eenigen tijd grof in swang gaande, zo

1) Deze rekening loopt slechts over de 2 boekjaren 1748/9, 1749/50, en gaf dus feitelijk een slecht overzicht voor 't geheel.

2) Hier wordt reeds gesproken van „Ropy munt" zooals men ziet, wel een bewijs dat de ongewone namen z. a. „Javase ducaten, Dinar en Derham" niet insloegen.

Trouwens de „Javase ducaten" noemde men later eveneens gouden ropyen, mogelijk destijds reeds.

„is besloten van het gebruyk van de munt voor het ver-„volg af te zien en gevolgelijk dezelve af te schaffen, blij-„vende den muntmeester Dorsman alleen fungeerend als „essaijeur."

Zooals men ziet wordt het woord *goud* in deze resolutie zelfs niet genoemd, en wáár van „valsche namakinge" sprake is, bedoelt men de zilveren ropijen, terwijl evenzeer de berekening van „de heel geringe winst" hoofdzakelijk, zoo niet geheel, op de zilvermunting gebaseerd was. (zie Bijlage VIII).

De waarheid is, dat de auteurs om tot sluiting van de *goudmunt* te geraken, van twee Resoluties één maakten, want, de door mij onderstreepte woorden „sedert eenigen tijd grof in zwang gaande", zijn gelicht uit de Resolutie van 18 Juni 1751, terwijl daarentegen de woorden „de excessive duurte van het mineraal" met hun toelichting (t. w. het goud), ontleend zijn aan een Resolutie van *13 December 1753*, waarbij besloten werd om de geklopte Hollandsche dukaten gangbaar te verklaren [1]).

Hoewel, zooals we zagen, de ropy-munt pas op 18 Juni 1751 gesloten verklaard is; en die sluiting betrof natuurlijk het geheel, dus goud en zilver munt; geloof ik toch met vrij groote zekerheid te kunnen aantoonen, dat in 1751 niet meer gemunt werd.

Na het overlijden van den Gouverneur Generaal G. W. van Imhoff, werd, onder nadere goedkeuring uit Nederland, door den Raad van Indië, op 1 November 1750 tot diens opvolger gekozen, de Eerste Raad en Directeur Generaal Jacob Mossel.

Deze was destijds een dertigtal jaren in dienst van de O. I. Compagnie, had alle rangen doorloopen, en kende dus het klappen van de zweep.

Uit den aard der zaak, zal hij wel geweten, of vermoed hebben, dat de vrij groote winsten z. a. die door den munts-

---

1) Deze Resolutie is geheel opgenomen in het Plakaatboek deel VI pag: 612/3.

boekhouder becijferd werden, (zie Bijlage III.) op de rekeningen die ook door zijn handen gegaan waren, gefingeerd, of wil men liever, overschat waren.

In elk geval gelastte hij den opperkooplieden J. van Riemsdijk en J. de Roth om een onderzoek in te stellen, en een zuivere Winstrekening op te maken.

Op welken datum die last gegeven werd, weet ik niet, doch dat Mossel reeds bij, of kort na zijn optreden, het plan had om de munt te sluiten, blijkt uit hetgeen hij schreef in de missive naar Patria, dd. Batavia 31 December 1750 n. m:

„In het huijsselijke is men sodanig gequeld met vals geld, „en spetiaal seedert korten tijd van Bataviase ropias, dat „w'daarmede eenen anderen weg dienen in te slaan, die „munt te laten cesseeren en de gekartelde [1]) n°. pass°. reeds „versogt, bij nadere petitie te requireren, tot vier tonnen „schats, versoekende hoe eer hoe liever daarmede gerieft „te mogen worden, ten dienste en tot meerdere gerustheid „der gemeente."

Denkelijk, zelfs hoogst waarschijnlijk, is dus dat onderzoek reeds in 1750 gelast, [2]) en werd tevens de munting voorloopig gestaakt, totdat men over de voor- of nadeelen er van, beter zou kunnen oordeelen.

Dit mijn gevoelen, wordt door de stukken die ik produceeren kan, niet weersproken.

De Muntrekening over het boekjaar 1750/1, is wel is waar gedateerd van ultimo December 1751, doch aangezien een boekjaar liep van September t/m Augustus, omvat die rekening dus nog de vier laatste maanden van het jaar 1750.

Reeds de dateering van het stuk, en de late behandeling er van, n. m. pas in de zitting van 18 Januari 1752, wijzen er m. i. op dat deze rekening een zoogenaamde „afdoener" geweest is.

---

1) Hier is blijkbaar het woord „Ducatons" uitgevallen.

2) Het feit dat de muntrekening van 31 Aug. 1750 pas in de vergadering van 18 Juni 1751 ter tafel kwam, spreekt geheel voor deze meening, want blijkbaar werd die direct in handen der rapporteurs gesteld.

Op den staat der saldo's, door mij getrokken uit de maandelijksche „Restant Memories van de Groote Geldkamer" (zie Bijlage V) zien we dat in het jaar 1751, voorzooverre dat nog tot het boekjaar 1750/1 behoort, geen ropijen in het saldo voorkomen, tenzij in de maanden Februari en Maart, waarvan de rekeningen verloren zijn.

Op zich zelf beschouwd mag dit niet als bewijs gelden, doch, zooals we uit de muntrekening zien, werden in het boekjaar 1750/1 slechts 59.024 stuks ropijen geslagen.

Aangezien het saldo van September 1750 een bedrag van 55.722 stuks aantoont, terwijl in Augustus te voren slechts 30.939 stuks aanwezig waren, moeten in September dus *minstens* 24.783 ropijen in de groote geldkamer ontvangen zijn.

Daarbij tellende de 20.518 stuks in het saldo van December; die we geheel mogen tellen omreden de kas in November leeg was; krijgen we reeds een totaal van 45.301 zilveren ropijen, dat *ongetwijfeld* nog in het jaar 1750 aangemunt is.

In aanmerking nemende de groote fluctuatie, zichtbaar in de saldocijfers, geloof ik niet dat het noodig is om de ontbrekende 13.723 ropijen in het jaar 1751 te zoeken, maar vermeen ik te mogen aannemen, *dat na 1750 niet meer op de basis van het reglement van 2 Februari 1745 gemunt* is geworden.

We zagen dat, officieel, de „valsche namaking" der ropijen, een der redenen was om de munt te sluiten. Van valsche „Javasche ducaten" was destijds geen sprake, en pas eenige jaren later, in de reeds boven geciteerde Resolutie van 13 December 1753 vinden we vermeld dat men „uyt „hoofde van d'excessive duurte van dat mineraal," (slaat op goud) „de daaruyt voortvloeijende onvoordeeligheid van „de bij secrete resolutie deser regeering van den 21en Fe„bruarij 1744 g'arresteerde munting van Javase ducaten en „geblekene faciliteit der namaking van deselve, alsowel daar

„van heeft moeten afsien, als men om deselve reedenen ter „sessie van den 18en Junij anno 1751 heeft moeten resol„veeren de munt, sowel van silvere ropijen als goude du„caten alhier geheel af te schaffen".

Ik vind het vreemd, dat bijaldien er zooveel valsche Java ducaten of ropijen in omloop geweest waren, men dan niet bij plakaat daartegen gewaarschuwd zoude hebben, of wel een belooning zoude hebben uitgeloofd voor de ontdekking der falsarissen.

Mijns inziens was die valschmunterij een doekje voor het bloeden, en moest de ware reden helpen verbloemen, n. m. dat de munt in alle opzichten een mislukking was.

Particulieren maakten van de munt geen gebruik, zoodat een anders zeker inkomen, de muntsgerechtigheid, gemist werd, en ook in het gebrek aan gemunt goud en zilver kon niet afdoende voorzien worden.

Denkelijk was het allooi der munten te hoog, zoodat de particulieren geen voordeel in de vermunting hunner goud- of zilverwerken zagen, maar om diezelfde reden vloeide de munt ook even spoedig weg als ze aangemaakt werd. [1])

Dat daarbij de muntslag voor de Compagnie geen voordeel opleverde, blijkt duidelijk uit de Rekening van de opperkooplieden J. van Riemsdijk en J. de Roth dd. 17 Juni 1751, want hoewel het boekjaar 1749/50 nog een „maar seer geringe winst" aantoont, mogen we eerder van verlies spreken, wanneer we tevens het boekjaar 1748/9 daarbij omslaan.

Zooals de rekening daar ligt, wordt ons duidelijk dat het meerendeel der onkosten, n. m. „gagie, kostgelden en randsoenen" zwaarder drukten naarmate de muntslag geringer was, en aangezien z. a. uit de muntrekeningen blijkt, in de meeste jaren de munting, dus ook de „zoogenaamde" winst,

1) Op 8 Januari 1760 werd besloten, de nog roulleerende Bataviasche ropijen, tegelijk met andere gelijkwaardige soorten ongangbaar te verklaren, en ze na de inwisseling naar Bengalen te zenden. Op 18 Mrt. d. a. v. werd evenwel besloten van de inwisseling op Java vooreerst af te zien.

ver bij het boekjaar 1749/50 achterstaat, zoo moet, *alle jaren te samen genomen, op de munt een groot verlies geleden zijn.*

Dit was dus de ware lezing, die door de officieele waarheid verbloemd moest worden.

Aangezien de eerste muntrekening over het boekjaar 1744/5 totaal onbekend is, en ook die over het boekjaar 1748/9, waarvan in de resoluties van 9 Januari 1750 gesproken wordt, verloren ging, zoo geeft het onderstaande overzicht van den onderhavigen muntslag slechts een zeer gebrekkig beeld, te meer omdat de enkele en dubbele ducaten der eerste jaren te zamen getrokken werden.

Boekjaren 1 Sept: tot 31 Aug:	Enkele gouden ducaten à f 6.—	Dubbele gouden ducaten à f 12.—	Zilveren rijders à f 1: 10 (= 30 Stuivs.)	Winst v/d. munt volgens rekening. v. d. boekhouder.	Datum v/d. munt-rekening.	Datum der resolutie waarin die behandeld werd.	Boekwaarde van den muntslag in guldens van 20 Stuivers.
1744/5							f ?
1745/6	*) 7.212	—	—	f 2.871: 1:—	18 Oct: 1746	21 Oct: 1746	„ 43.272: —
1746/7	13.231	—	9.089	„ 6.092: 17:—	12 Nov: 1747	10 Nov: 1747	„ 94.969: 10
1747/8	—	3.516	—	„ 2.826: 9:—	11 Nov: 1748	15 Nov: 1748	„ 42.192: —
1748/9	?	?	?	„ 2.073: 15:—	?	9 Jan: 1750	„ ?
1749/50	—	—	232.385	„ 7.896: 19:—	31 Aug: 1750	18 Juni 1751	„ 348.577: 10
1750/51	—	—	59.024	„ 2.010: 12: 8	31 Dec: 1751	18 Jan: 1752	„ 88.536: —

Slechts bij benadering kan uit die gegevens het totaal van den muntslag berekend worden, en dan nog alleen onder aanname dat de cijfers voorkomende in de Rapporten van de opname der groote geldkamer (zie Bijlage IV) juist zijn.

We zien daaruit dat in het eerste jaar 1745 (slaat dus op boekjaar 1744/5) slechts gedeponeerd zijn 5 slapers, uit 5 gemunte partijen.

---

*) Mr. N. P. van den Berg, in zijn werk „Munt-Crediet- en Bankwezen" pag. 49 noemt dit zelfde cijfer, *als de muntslag van het eerste jaar*. Dit moet echter een vergissing zijn, want z. a. duidelijk blijkt is dit de 2e rekening, en ik mag niet aannemen dat in 1744/5 precies hetzelfde bedrag geslagen zoude zijn.

In het tweede jaar, 1746 (dus boekjaar 1745/6) zien we genoteerd 22 slapers, uit 22 partijen, zoodat in dat boekjaar 17 partijen gemunt werden, en aangezien we het totaal kennen n. m. 7212 stuks, vinden we gemiddeld per partij ongeveer 425.

Dit getal als basis nemende, schat ik de muntslag van 1744/5 op rond *f* 13000: — een cijfer dat mij, met 't oog op de hoogstens 7 maanden waarover die rekening loopen moet, en de moeilijkheden die men den eersten tijd ongetwijfeld ondervond, niet onwaarschijnlijk klinkt.

Van de Muntrekening over het boekjaar 1748/9 kennen we alleen 't winstcijfer, n. m. *f* 2073 : 15, want ook het Rapport omtrent de opname van de groote geldkamer ging verloren.

Daar we evenwel uit de muntrekening van 1749/50 weten, dat in genoemd boekjaar slechts zilver gemunt is, kunnen we gebruik maken van het Rapport van 1 September 1750, *want wat als goud op dien staat voorkomt, moet het jaar te voren gedeponeerd zijn.*

Nu zijn evenwel de opgaven omtrent de slapers der ducaten blijkbaar fout, in elk geval verward, zoodat we gebruik moeten maken van een ander gegeven, n. m. de „brokjes" die conform Art. 2 der instructie gedeponeerd werden. — We zien dan dat op ult. Augustus 1748, 38 brokjes, uit 38 massas (= partijen) vermeld worden, terwijl op 1 September 1750, 39 brokjes uit 39 massas zijn opgenomen.

Het is dus zeker dat in het boekjaar 1748/9 *slechts één partij goud gemunt werd*, en hoogstwaarschijnlijk is het, dat die munting nog plaats had *in de laatste maanden van 1748*, omreden in de Restant Memorie van Januari 1749 (zie Bijlage V.) reeds zilveren ropijen voorkomen, en alles er op wijst dat men zich nadien tot zilvermunting bepaald heeft.

Hoewel niet nategaan is hoe groot die eene partij goud geweest is, zijn we nu toch voor de schatting van het bedrag

dat in 1748/9 gemunt kan zijn, minder ver van de wijs, want de grootere winst, die blijkens de muntrekeningen door de goudmunting behaald werd, kan nu buiten beschouwing blijven.

Aangezien de berekening van 't zoogenaamde winstcijfer steeds op dezelfde wijze plaats vond, en het zilver steeds tegen ƒ 3: 10: 8 de reaal fijn aangerekend werd, kunnen we dus, uitgaande van het winstcijfer dat ons bekend is, n. m. ƒ 2.073: 15, in vergelijk met de rekening van 31 Dec. 1751, die ongeveer dezelfde winst opwijst, met vrij groote zekerheid aannemen dat de muntslag van 1748/9 ongeveer ƒ 90.000.— bedragen heeft.

Dit cijfer, alsnu samentellend met de taxatie voor 1744/5, en de bekende [1]) bedragen der muntrekeningen, zijnde totaal ƒ 617.547 :— *vinden we voor den geheelen muntslag van Februari 1745 tot en met 1750 een bedrag van ƒ 720.547* :— een cijfer dat, naar ik geloof, de waarheid zeer nabij komt.

Het geheele verloop van dezen muntslag was, zooals we zagen, niet bemoedigend, en het bevreemdt dus niet, dat we jaren lang niets meer vernemen van plannen tot heropening der munt.

Pas in het laatst van 1764 komt de munt voor het eerst weder ter sprake, en het was de Gouverneur-Generaal P. A. van der Parra die op 6 November van dat jaar het voorstel deed om de munt op nieuw voor particulieren open te stellen.

De uitvoerige Resolutie van dien dag (zie Bijlage IX) laat niets aan duidelijkheid te wenschen over, en uit de bewoordingen blijkt dat ongetwijfeld te voren reeds over de questie gediscutieerd werd. (Zie ook Bijlage X).

Voor ons, die de geschiedenis uit de bestaande stukken moeten reconstrueeren, komt de munt, bij wijze van spreken,

---

1) De *bekende bedragen* zijn meestal geheel of ten deele netto, d. w. z. na aftrek pCtos. muntmeester e. a. zoodat, aangezien de M. m. wel nagenoeg steeds zal uitbetaald zijn met de specie door hem geslagen, het *werkelijk bedrag geslagen* ropijen steeds eenige procenten hooger gesteld moet worden. Dit geldt, eens voor al, ook voor de volgende muntslagen.

op 6 November 1764, kant en klaar uit de lucht vallen.

Besloten werd, om „de bij de Resolutie deeser Tafel van „den 17en Februari 1747 verleende vrijheid tot de parti„culiere munting van 30 Stuijversstukken, of zoogenaamde „Javasche ropijen mits desen weder voor gearresteerd te houden" doch omreden het zilverwerk in dooranée meestal beneden 10 penningen essayeerde, en men de vermunting er van wilde aanmoedigen, werd de bepaling gemaakt „dat „de Ropy welke bevoorens in essay houden moest elff pen„ningen, tien greynen, en swaar woog twintig en een halve „stuijver, tans geslagen zal werden te swaarte van drie en „twintig stuijvers, en op het gehalte van 10 penningen. [1])

Verder werd besloten die ropijen te stempelen met „de„zelfde inscriptie in het arabisch, als op de bevorens ge„slagene Batavische gouden en zilveren munt te leezen „waren, blijkens secreete Resolutie van den 7den Augustus „1744 en de gemeene van 14 Maart 1747" (zoodat men dus blijkbaar van plan was, eventueel, onderscheid te maken door de woorden „Dinar" en „Derham") „en dezelve te „laaten cordonceren of kartelen ter voorkoming van snoeij„ing".

Dien zelfden dag werd nog een „Instructie voor den Muntmeester" gearresteerd, en werden de essaijeur Johannes Sebastiaan van Naamen tot muntmeester, en de koopman Josias Raket tot essayeur van de munt aangesteld.

Kort daarna, werd Carel Straten tot adjunct muntmeester benoemd, doch toen deze in het jaar 1765 overleed, werd de muntsboekhouder Willem Coopman (later diens opvolger) tevens met die betrekking belast.

Bij een plakaat van 9 November 1764, dus vóór dat nog gemunt was, werden de Ropijen gangbaar verklaard. [2])

Dewijl de stempel machines van vroeger nog bestonden,

1) De waarde der munten bleef dus vrij wel gelijk, want het lagere gehalte werd door het meerdere gewicht nagenoeg weder goedgemaakt.

2) Het plakaat, waarbij tevens de duiten van 1764 gangbaar verklaard zijn, is onverkort overgenomen in het Plakaatboek, deel VII pag. 797.

kon men direct met munting beginnen, en dat zulks ook het geval was, bewijst ons de muntrekening van ult. Augustus 1765, door 1 December 1764 als datum van aanvang te noemen (zie Bijlage XI).

Reeds bij het begin van den muntslag, wees de muntmeester op eene leemte in het Reglement (zie Bijlage XII) n. m. dat hem geen „remedie" op het gewicht en het gehalte der ropijen was toegestaan.

Dientengevolge werd op 8 Januari 1765, in aanvulling van Artikel 1 vastgesteld „dat op het bepaalde allooy van „10 penningen zal geleden worden een remedie van een „greijn op 't fijn, en in gewigte drie stuyvers, of een en „een tiende engels op 't mark werks".

Ook Artikel 2 werd kort daarna gewijzigd, omdat de essayeur niet wilde instaan voor het gehalte der munten, wanneer hij alleen het essay mocht trekken van de massa, en daarom werd op 22 Januari 1765 bepaald „dat het essai door den Koopman Raket, zal getrokken worden, „eerst van de massa, en vervolgens van een ropy uit die „massa gemunt en door hem ter zijner keuze uyt den „hoop genomen".

Dienzelfden dag werd de Muntmeester gemachtigd om de reeds gemunte partijen aan de eigenaren af te geven, en kunnen dus de eerste ropijen van dezen muntslag door particulieren in omloop gebracht zijn.

Nu was het „pais en vreê" aan de munt, en dat de munterij ook bij de gemeente insloeg, blijkt uit het feit, dat in het tweede boekjaar ruim 100,000 ropijen, alleen voor particulieren, geslagen zijn.

Mogelijk was nu alles verder goed gegaan, indien men niet weder met goudmunting begonnen was, dan wel, dien muntslag beter geregeld had.

In de vergadering van 29 October 1765 [1]) bracht de Gouverneur-Generaal het verzoek van eenige particulieren, om behalve zilver ook goud te mogen laten vermunten, ter

1) Deze resolutie is opgenomen in het Plakaatboek deel VIII pag. 72.

sprake, en wees hij er ten tweedenmale op, dat ook 20 jaar te voren goud gemunt werd, „zonder dat de heeren Mees„teren ooyt hebben laten blijken, het gebruyk van de Munt „te disapproberen, maar integendeel meer als stilzwijgende „het toe te stemmen".

Overwegende dat het in 't algemeen belang was, indien er gelegenheid gegeven werd „dat men zigh op een gevoeglijke „wijze ontdoen kon van rentelose kapitalen, met die ten „nutte te laten rouleeren" zoo werd besloten om aan particulieren „bij placaat vryheyd te geven om goud in de „munt te brengen ten eynde daarvan heele, dubbelde en „twee dubbelde goude ropijen te laten slaan, *naar den stempel, „voor de zilvere ropijen ingevoerd*, [1]) op de swaarte van zeven, „veertien en agt en twintig stuyvers respective, [2]) item het „gehalte van 20 caraten, behoudens egter de remedie, naar „de Nederlandse goude ducaat geschikt, te weeten: een „greijn in den alloy, en drie stuyvers in den gewigte op „het marks werk; en dezelve gangbaar te verklaren voor „twintig schellingen of twee en een halve ryxd[s], vijf en „tien ryxdaalders naar proportie van 't voormelde gewigt." . . . (volgen bepalingen omtrent °/₀ °/₀ muntmeester etc., ook in de instructie voorkomend).

Bij plakaat van 8 November 1765 werd de gemeente in kennis gesteld met genoemd besluit, werden tevens de gouden ropijen gangbaar verklaard, terwijl eveneens dien dag het betreffend Muntreglement werd gepubliceerd. (zie de Bijlagen XIII en XIV).

Zooals ik reeds boven met andere woorden zeide, werd door deze goudmunterij „roet in het eten gegooid," want in het begin van 1768 kwam men tot de ontdekking dat

---

1) De cursiveering is van mij. Uit deze bewoording zou men kunnen opmaken dat oorspronkelijk het plan bestond om voor de gouden munten een afwijkenden stempel in te voeren. Art. 1 van het reglement zegt evenwel duidelijk „met den stempel."

2) Dus, naar ons huidig gewicht, 4,003, 8,006 en 16,012 grein. Hoewel, naar ik meen, goed berekend, komt dit gewicht niet overeen met de mij bekende munten, die zwaarder zijn.

valsche gouden ropijen in omloop waren, en in de Resolutie van 15 Januari [1]) wordt daarover gezegd, dat men vergeleken met de echte stukken „genoegzaam geen onderscheid „bespeuren kan, niettegenstaande dezelve van binnen zeer „in 't gehalte ten kwade, ja, wel agt caraten met de goede „komen te differeren, buiten dat 'er ook al gevonden worden „(alle meest geconterfait na de twee dubbelde soort) die ge„noegzaam in 't geheel van een ander metaal zijn".

Ten einde het kwaad te keeren, werd dienzelfden dag besloten om de gouden ropijen biljoen te verklaren, [2]) en tegen den vollen prijs in te wisselen, hoewel de Compagnie daarbij, indien alle geslagen ropijen aangeboden werden, een schade van Rds. 1.570:— zoude lijden.

Uit een door den Directeur Generaal overgelegde nota (zie Bijlage XV.) bleek, dat in het geheel gemunt waren 1772 twee dubbelde, 924 dubbelde en 2181 enkelde gouden ropijen, die dus tegen Rds. 27,842:24 moesten worden ingewisseld, waarop evenwel een bedrag van Rds. 556:40 aan de 2% muntgerechtigheid verdiend was.

Berekend tegen Rds. 19.— het reaal fijn, zouden die munten evenwel slechts een waarde vertegenwoordigen van Rds. 25.715:30$^1/_8$.

De valsche stukken die eventueel zouden aangeboden worden, moesten eveneens ingewisseld worden, doch slechts tegen de werkelijke goudwaarde „omdat (zegt de resolutie)

---

1) De geheele resolutie is opgenomen in het Plakaatboek, deel VIII, pag. 381 4. Foutief staat daarin evenwel de datum van openstelling voor goud, 29 Oct. 1768 i. p. v. 1765.

2) Op 5 Febr: 1768 werd besloten om de inwisseling ook uit te strekken, tot Java, Cheribon en Bantam, omreden de mogelijkheid bestond dat de ropijen door den handel naar die plaatsen gebracht waren, zonder aldaar speciaal gangbaar verklaard te zijn.

Curieus zijn de verschillende lezingen omtrent deze bepaling in de „Realia" voorkomend. We vinden als volgt:

Onder *Bantam*, 5 Febr: 1768. De oude Javasche ropijen biljoen verklaard.
„ *Biljoen*, 5 Jan: 1768. De goede „ „ „ „
„ *Cheribon*, 5 Febr: 1768. De goude „ „ „ „

Dit is een klein staaltje van de vele fouten in dat werk.

„die met valse munt misleid is, zig zelfs het nadeel, wegens „mangel van toezigt, te weiten heeft".

De termijn van inwisseling werd gesteld (voor Batavia) van 27 Januari tot 13 Februari, met bepaling dat alle binnenkomende stukken moesten worden doorgekapt en getoetst, terwijl bij een plakaat bekend gemaakt werd dat na 13 Februari 1768 deze ropijen biljoen zouden zijn „met „verbod aan alle en een iegelijk om dezelve naderhand uit „te geven of te ontfangen".

Ten slotte lezen we, steeds nog in dezelfde Resolutie van 15 Januari 1768, dat:

„Bij deze gelegenheid teffens in aanmerking genomen we„zende dat men altans genoegzaam van gerede munt in „deze Colonie voorzien is, waartoe, tot bijzonder gerief der „gemeente, niet weinig het hare gedaan heeft de volgens „resolutie van den 6en November 1764 geslagen, en bij „placaat van den 9en dito gangbaar verklaarde, zogenaamde „Javase zilveren ropijen: en dat dus, overeenkomstig het „goedvinden van de heren Majores bij hare gevenereerde „missive van 6 October 1766, ook gevoeglijk de licentie „zoude kunnen ingetrokken worden om 'er nog te laten „slaan: zoo is al verder g'arresteerd, met het munten met „het uiteinde van deze maand in 't geheel te doen cesseren, „en gevolgelijk, buiten de voorsz: stempels van de gouden „ropijen ook al de andere te doen vernietigen, en de persen „met de verdere muntgereedschappen in de grote geldkamer „te laten overbrengen, om daar onder toezigt van de kasteels „opperkooplieden bewaard te worden".

Conform dit besluit werden op 9 Februari 1768 ten overstaan van gecommitteerden 75 paren stempels vernietigd.

Blijkens de Resolutie van 19 Februari d. a. v. werd alleen te Batavia voor een bedrag van Rds. 17.773: 18 aan gouden ropijen ingewisseld, waaronder begrepen is de intrinsieke waarde van 18 valsche stukken [1].

---

1) Uit een rekening van 7 Maart 1768 blijkt, dat het verlies door de Compagnie geleden, Rds. 615.— bedroeg.

Omtrent de inwisseling op andere plaatsen vond ik geen gegevens, doch voldoende blijkt uit het aantal valsche exemplaren dat voor den dag kwam, ook al zullen de falsarissen hun fabrikaat wijsselijk niet aangeboden hebben, dat de maatregel alleen uit dien hoofde niet te motiveeren was.

Het bekende spreekwoord, dat de woorden den mensch gegeven zijn om zijn gedachten te verbergen, kunnen we met een wijziging toepassen op de Resoluties, want ongetwijfeld was de redactie der notulen van de vergaderingen er vaak op ingericht, om de ware toedracht der behandelde zaken te omsluieren.

Het slot der Resolutie van 15 Januari 1768 levert daarvan een voorbeeld, door bijv: te spreken van de vernietiging der stempels voor de gouden ropijen, alsof die niet dezelfde waren waarmede ook zilveren ropijen geslagen werden.

Verder dat men de zilver- munting met ult°. Januari zou doen eindigen, omdat men nu voldoende van „gerede munt" voorzien was, *terwijl toch zeer waarschijnlijk*, de munt reeds sedert Augustus 1767 stil stond. [1])

Dat de stempels voor de gouden ropijen gebruikt, wel degelijk met die der zilveren identiek waren, blijkt duidelijk uit het volgende.

Bij plakaat van 12 Februari 1768 werd een premie uitgeloofd van Rd[s]. 1000 voor het aanbrengen van den vervaardiger der valsche gouden ropijen, aangezien men den dader met de gewone middelen niet had kunnen opspeuren, en uit overweging, dat hij zijn gereedschappen die *tot nabootsing der gouden ropijen gediend hadden alsnu zou kunnen gebruiken om valsche zilveren ropijen te slaan.*

Dat men de Munt sloot, was zeker niet omdat men nu voldoende van ropijen voorzien was, doch zonder twijfel naar aanleiding der missive uit Nederland van 6 October 1766.

---

1) Ook lees ik in de missive van H. H. XVIIen van 6 Oct. 1766, geen woord dat wijst op een verlangen hunnerzijdsch om de licentie in te trekken. Men zie hieronder.

De passage omtrent de munterij daarin voorkomend, luidt woordelijk:

„Dat de schaarsheijd aan zilvere muntspecien en het ge-„brek aan duyten UE. kan hebben gebracht in verlegenheyd „willen wij niet tegenspreeken. Wij passeeren ook uyt dien „hoofde het slaan van duyten voor reekening van de Comp[ie]. „en het verleenen van permissie aan particulieren om zilvere „ropyen te doen munten, geconsidereert dat het een en ander „is gedaan uyt noodzakelykheijd, en *wij vertrouwen dat UE „buyten des niet zullen overgaan, om eenige specien te doen „munten.*

„Dog UE. zullen aan ons moeten zenden eene memorie „waarbij werd aangeweezen, hoe veele duyten zijn geslagen, „de quantiteyt en waarde van het koper, dat daartoe is „geemployeert, en welke kosten zo van arbeydsloonen als „andere ongelden daarop zijn gevallen; alsmede hoeveel van „die duyten, en waarvoor, die zijn uytgegeeven."

„Gelijk wij ook teffens zullen verwagten een opgave van „het getal der ropyen, die in voegen voors: zijn gemunt „en van het precise gehalte en gewigt van dezelve, *dewijl „daaromtrent zijn ontstaan eenige bedenkelijkheden, welke door „die gevorderde opgave vermoedelijk zullen kunnen werden „geelucideert.*" [1])

Deze missive werd voor het eerst gelezen in de zitting van 20 Juli 1767, en op 23 Juli d. a. v. ontving de Muntmeester den last, om met ult°. Augustus de gevraagde opgave in te dienen. (zie de Bijlage XVI). [2])

Hoewel de resoluties er over zwijgen, houd ik het voor zeker dat reeds toen mondeling gelast is om de munterij te staken, 1°. omdat de Heeren in Nederland „vertrouwden" dat men behalve de reeds genoemde duiten en zilveren ropijen, geen andere specien zoude doen munten, en men zich dus over de gouden ropijen niet gerust gevoelen kon:

1) Cursiveeringen zijn van mij.

2) Blijkens een Register van verzonden papieren, werd dit stuk niet vóór 3 Nov. 1767 verscheept.

2°. omreden de „eenige bedenkelijkheeden" die omtrent de zilver munting bestonden, evenmin tot voortzetting konden aanmoedigen; en

3°. omdat geen muntrekening van September 1767 tot ult. Januari 1768 werd aangetroffen of vermeld en ook niets er op wijst dat na Augustus 1767 nog gemunt werd.

De „Restant memories" der Groote Geldkamer geven omtrent dezen muntslag, die *nagenoeg* geheel voor particuliere rekening geschiedde, geen licht, en in de Rapporten van opname dier geldkamer, wordt van „Slapers" geen melding gemaakt, zoodat ik verder niets kan produceeren om mijn vermoeden te steunen.

Ten einde nu tot een totaliseering van dezen muntslag te komen, zouden we oogenschijnlijk kunnen volstaan door de rekening van den muntmeester dd°. primo September 1767, (zie Bijlage XVI) die wat de totalen betreft nagenoeg met de muntrekeningen (zie Bijlage XI) overeenkomt, als basis te nemen, en toch zouden we fout gaan, want, al zijn de half-jaarlijksche rekeningen van den boekhouder juist, de opgave van den muntmeester daarentegen is foutief.

Aangezien ik mijzelf hier schijnbaar tegenspreek, moet ik, om duidelijk te zijn, eerst de aandacht vestigen op de verschillende bedoelingen, waarmede de rekeningen van 1744/50 en die van 1764/7 door de muntsboekhouders werden ingediend.

Aangezien de muntslag der eerste periode geheel geschiedde voor rekening der Compagnie, dienden de opgaven van den boekhouder om aan te toonen hoeveel op de munting verdiend werd, terwijl daarentegen de opgaven van 1764/7 alleen ten doel hadden om het bedrag te noteeren, dat door den muntmeester conform Art. 7 der reglementen geïncasseerd werd, en aan den Directeur moest worden afgedragen.

Dit wetende, zien we, in de eerste plaats, dat de opgave van den muntmeester, dd°. 1 September, voor zooverre betreft

de berekening der procenten, door hem en zijn personeel over de zilvermunting genoten, foutief is.

Uit de muntrekening van ult. Augustus 1767 blijkt bij narekening, dat onder het totaal van 53,082 ropijen, ± 10,007 ropijen geweest moeten zijn, die voor rekening van de Compagnie geslagen werden, en waarover dus geen muntsgerechtigheid werd geïncasseerd.

Over dat aantal kwam evenwel den muntmeester 3 %. en den essayeur en den boekhouder elk $^1/_2$ % toe, welke bedragen (men lette op den datum der rekeningen) blijkbaar op den 1en. September nog niet aan hen uitbetaald waren.

Als basis nemende de rekening van den muntmeester, zouden hem en zijn personeel over de 250.291$^1/_3$ ropij, ad 4 % toekomen. . . . . *f* 15.023 : 8
Hij brengt daarentegen slechts in rekening . 14.416 : —
Dus te weinig *f* 607 : 8

Over de ± 10.007 ropijen voor rekening van de Compagnie gemunt moest hij ontvangen . . . . ± *f* 601 : 8
welke bedragen zich dus dekken. [1])

In de tweede plaats moet ik, aan de hand der Resolutien, aantoonen, dat zoowel de Muntmeester als de Muntsboekhouder geen opgave doen van 2 partijen zilveren ropijen die voor rekening van de Compagnie gemunt werden.

De rekeningen van den boekhouder totaliseerend vinden we een totaal van Ropijen 250,289 : 10, terwijl de Muntmeester opgeeft Ropijen 250,291 : 10, zoodat beide

---

1) Ten einde niet verdacht te worden van kloppend makerij, moet ik er op wijzen dat de voorliggende muntrekeningen niet precies kunnen worden nagecijferd, aangezien het aantal gemunte partijen niet bekend is, zoodat eveneens de breuken onbekend zijn. Uit een rekening die ik voor een latere muntslag produceer (zie Bijlage XXII) blijkt, dat men het overschietende metaal tot ropijen omrekende, en in het totaal opnam. Vandaar dat de totalen steeds op eenige ropijen na, het juiste bedrag der geslagen ropijen weergeven.

opgaven, behoudens het verschil van 2 ropijen, gelijk gaan.

Nu zien we uit de rekeningen van den boekhouder, dat behalve over het montant van de laatste rekening, over alle bedragen de volle muntgerechtigheid berekend werd, *waaruit dus resulteert dat al de door hem opgegeven bedragen* (uitzondering als boven) *voor rekening van particulieren gemunt zijn.*

Blijkens Resolutie van 30 April 1765 werd besloten om diverse oude zilverwerken, van Malabar ontvangen, wegende $753^{3}/_{16}$ reaal, met een van daar aangerekende waarde ad. *f* 3085 : 13 : 8, tot ropijen te doen vermunten.

Naar luid der Resolutie van 11 Juni 1765 werden daarvan geslagen 1508 stuks ropijen, ad. *f* 1 : 10 = *f* 2262 :— dus met een verlies van *f* 823 : 13 : 8 waarmede de rekening van Malabar belast werd. Over de muntkosten wordt niet gerept, zoodat de muntmeester de 4 % waarschijnlijk op ordonnantie ten koste van Malabar ontving.

Uit de Resolutie van 3 Januari 1766 blijkt dat besloten werd om 479 katties 12 thail en 1 maas (Siam'sch gewicht) aan zilveren Siameesche munten, plus 5 katties aan dukatons, totaal aangerekend voor *f* 76.736 : 10 tot ropijen te vermunten.

De Resolutie van 31 Januari d. a. v. vertelt ons dat die munten (ticals) van slecht allooi waren „met loodachtige substantie" en omgesmolten uitleverden $2.241^{7}/_{16}$ mark, essayeerende 11 penn : 4 grein. Besloten werd om de massa middels een toezet van Japansch koper op een allooi van 10 penningen te brengen, en daarna te vermunten.

Blijkens de Resolutie van 16 Mei 1766, werden daarvan 44.191 ropijen geslagen ad *f* 1 : 10 = *f* 66.286 : 10, zoodat na aftrek der kosten van het koper ad *f* 150 : 9 een verlies geleden werd van *f* 9.800 : 9.

Dit verlies werd afgeschreven op „'t Comptoir General", want aangezien men dat geld ontving in afbetaling van schulden, die Siameesche grooten aan de Compagnie hadden, kon niemand daarmede belast worden, en men troostte zich met de gedachte „dat er in allen gevalle niets tegen te „doen zij, of wel veel reden van genoegen overblijft dat het „voornoemde Siamse geld hier nog aangebragt is."

Waarom de Muntmeester beide bovengenoemde posten niet in zijn rekening opnam, is duister, doch duidelijk is, dat wij, om een juist beeld van den onderhavigen muntslag te krijgen, die bedragen niet mogen verwaarloozen.

Ook in de opgave der gouden ropijen bestaat verschil tusschen de rekeningen van den muntsboekhouder en van den muntmeester.

De eerste rekent alle ropijen gemakshalve om tot enkelde, en komt dan (bij samentelling zijner opgaven, en met verwaarloozing der breuken) tot een totaal van 111.42 stuks, terwijl de Muntmeester opgeeft:

2.181 Enkelde ropijen		2181.—		
924 Dubbelde „	= enkelde	1848.—		
1.777 Twee dubb. „	= id.	7108.—	111.37	„
	dus een verschil van		5	stuks.

Aangezien in 1766 naar het schijnt (zie Bijlage XV) slechts 5 partijen gemunt werden, is het mogelijk dat de Muntmeester vergat om de gedeponeerde slapers in zijn berekening op te nemen.

't Feit zelf, is echter van zeer ondergeschikt belang, en ik wijs er ook alleen op om te doen uitkomen, hoe weinig vertrouwen we stellen kunnen in een rekening, die toch bestemd was om den „Heeren meesters" een aperçu van den Muntslag te geven.

In Bijlage XVII geef ik een samenstelling van de diverse rekeningen hierboven besproken; we zien daaruit (de totalen omrekenend tot guldens van 20 stuivers), dat de boekwaarde van dezen muntslag bedroeg:

295.985	zilveren ropijen ad.	ƒ 1.10	ƒ 443.977 : 10
2.181	gouden „ „ „	6.—	„ 13.086 : —
924	„ „ „ „	12.—	„ 11.088 : —
1.777	„ „ „ „	24.—	„ 42.648 : —
5 gouden ropijen à ƒ 6 door den muntmeester te weinig opgegeven			„ 30 : —
		Totaal	ƒ 510.829 : 10

Naar *mijn gevoelen*, is dit het juiste bedrag, doch, zooals ik reeds boven gezegd heb, kan ik niet met zekerheid aantoonen dat van September 1767 tot ult°. Januari 1768 niet gemunt werd, en mag ik dus niet ontkennen dat nog zilveren ropijen van 1768 bestaan kunnen. Zeker is evenwel dat gouden heele, dubbele en twee dubbele ropijen *alleen gemunt zijn in den loop van 't jaar 1766*, en dat Netscher en van der Chijs zich vergissen, door aantenemen dat *reeds in 1765* dergelijke stukken gemunt werden.

Zooals we zagen meende in 1744 de Gouverneur-Generaal van Imhoff het recht, tot slaan van ropijen, te mogen ontleenen aan Art. 22 van het Contract dat de Compagnie op 11 Nov. 1743 met den Soesoehoenan van Mataram sloot.

Naar het schijnt ging men destijds in Nederland met die opvatting accoord, ten minste het tegendeel is mij niet gebleken.

Op de Vergadering van 6 November 1764 beriep de Gouverneur Generaal van der Parra zich niet alleen op zijn voorganger, en diens motieven, ontwikkeld in de geheime resolutie van 28 Februari 1744, doch tevens op een missive van Heeren Meesters van den 27en September 1751. [1])

Alvorens tot een volgenden muntslag over te gaan, geloof ik het niet ondienstig eerst dit laatste punt nader te behandelen.

De Gouverneur Generaal van Imhoff was zeer geporteerd voor het invoeren van een munt „van inlandsen stempel" en trachtte dit doel te bereiken door te Batavia een munt

---

1) Uit het uitvoerig en belangrijk advies van den „Raad van Indië" L. Taillefert, (zie Bijlage X) blijkt dat niet alle leden van den raad het met den G. G. eens waren. Hoewel wat breedsprakig, neem ik dat advies in zijn geheel op, ten einde niet door een excerpt aan de daarin ontwikkelde denkbeelden te kort te doen.

te openen, doch toen hem bleek dat door gebrek aan geschikt Europeesch en Inlandsch personeel die muntslag niet geheel voldeed, schreef hij in de missive naar Nederland dd. 31 December 1749, (onder „den eisch" van contanten) „wij voegen nog daarbij, dat dewyl de inlandse munt te „deser plaatse niet veel beschiet, omdat het met de Euro„peesen hier traag voortgaat, en de inlander, waarvan men „sig op de Cust en in Bengale met so veel succes bediend, „hier niet te krijgen, of ook van daar herwaards niet over „te lokken zijn, men tans komt over te senden eenige sil„vere spetie die men Javase ropyen noemt, en van alloy „zijn Elf penn: tien greyn, mitsgaders van swaarte seven „en een half engels, gaande voor dertig stuyvers, dog het „besnoeyen te veel onderworpen omdat op den rand niet „gekarteld zijn, en men geen kans siet om dat hier gedaan „te krijgen, welke munt indien men deselve in genoegsame „quantiteyt konde gestempeld krijgen na alle apparentie „al vry gangbaar soude werden op de buyten plaatsen, en „dan soude men de moorse ropias, die hier tans bij gebrek „aan andere standpenningen voor dertig stuyvers gaan, op „acht en twintig stuyvers stellen, dat nog boven hare in„trinsique waarde is, dewijl deselve tans niet veel fijnder „vallen dan 11 penn: schaars 12 greyn, en wegen seven „engels en ruym tien asen.

„Indien nu de voorsz: inlandse stempel in Nederland konde „werden nagemaakt, dog met een gecartelde rand, en dat „men daarvan eens voor twee à drie ton konde bekomen, „so geloven wij dat met dese expediens de swarigheid te „boven gekomen soude syn omtrent het groffe geld, voor „de Colonien van de Maatschappye op alle plaatsen, en dat „dese laatst gen: munt ook self wel in den handel te in„troduceeren soude wesen."

Naar aanleiding van dit verzoek, werd bij missive van 27 September 1751 uit Nederland geantwoord:

„De overgesonden Javase ropyen zijnde van alloy 11 penn: „10 grijn, en van swaarte $7^1/_2$ engels, gaande voor 30

„stuyvers, hebben wij wel ontfangen, dog wij houden ons „gepersuadeert dat om zulke stukken met een inlandse stempel hier geslagen te krijgen ons geen permissie zou werden „verleent, en daarom vinden wij niet raadsaam daartoe „instantien te doen."

Zeer zeker ligt in dit antwoord geen verbod opgesloten, doch de zaak werd toch niet weinig uit zijn verband gerukt, door er, z. a. van der Parra deed, een goedkeuring uit te distilleeren.

Toen nu de berichten omtrent het sluiten der munt, en de biljoen verklaring en inwisseling der gouden ropijen, in Nederland ontvangen werden, waren Heeren XVII^en. over het geheele verloop der zaak weinig gesticht, en schreven zij in hunne missive van 7 October 1769, dat zij zich maar niet verder zouden uitlaten over het voordeel of 't nut van de munterij, doch . . . . over de gouden ropijen wilden ze het toch even hebben, „want (schreven zij) zo de ropyen, welke „voor reekening van particulieren zijn geslagen, hebben gehad „haar behoorlijk gewigt en gehalte, had het verspreiden „van eenige valsche ropyen geen reeden behoren uit te leeveren om ook de goede voor billioen te verklaren, veel „min om de eene en andere voor reekening en tot schade „van de Maatschappij in te wisselen; wij moeten egter dit „al weeder als een gedane zaak passeeren; maar de uitkomst „nu laast weder hebbende doen sien, van hoe wijnig nut, „en teffens hoe gevaarlijk veeltijds is, eenige muntspecie van „'s Comp^s. weegen in de Indiën te doen slaan, agten wij „ons verpligt daar teegens in het vervolg te voorsien en „verbieden UEdele derhalven eenige goude, silvere of kopere „muntspecie te doen slaan en op de geslage eenige merken „of teekens te stellen, waardoor in de cours van zulke specie „eenige verandering zoude worden gemaakt." [1])

Dit was duidelijk, zelfs voor van der Parra, zoodat we dan ook in de Resolutie van 27 Juli 1770 genotuleerd vinden dat „is goedgevonden en verstaan te antwoorden, dat

1) Zie ook Plakaatboek deel VIII pag. 602.

„men dit finaal verbod niet overtreeden, maar in observantie „houden zal." [1])

Vóórtdurend bleef evenwel het gebrek aan gereede munt voelbaar, zoodat telkens allerlei soorten van ropijen, nu eens gangbaar, dan weder biljoen verklaard werden, en het was zeker destijds niet gemakkelijk om den weg te vinden in de Soeratsche, Perzische, Bengaalsche, Arkatsche, Madrassche, Pondicherische en Bombaysche ropijen, die met vermoedelijk vele andere soorten nu eens tegen 30, dan weder tegen 27 of 28 Stuivers, bij gebrek aan beter, roulleerden.

In het begin van 1779 dacht men er dan ook ernstig over om de munt te Batavia weder open te stellen, doch men dorst het verbod nog niet te overtreden, en „zo is, (lezen we in de Resolutie van 6 April) „dewijl de Heeren „Majores bij hunner Edele Hoog Agtb: gereverendeerde „missive van den 7en. October 1769 deeze Regeering het „doen slaan van eenige goude, zilvere of kopere muntspecien „voor het vervolg hebben gelieven te verbieden, goetgevon„den en verstaan ter schuldpligtige nakoming van dat geres„pecteerdt interdiet tot het munten van ropyen, hoe noot„zakelijk ook op zig zelfs, niet over te gaan."

Hoewel mogelijk het middel van eigenmachtige munting, in den loop der jaren nog wel eens ter sprake zal gekomen zijn, bleef zulks toch in elk geval „bij wijze van discours" en de Resoluties zwijgen daarover.

In het jaar 1782 was echter het gebrek aan contanten weder zóó groot, dat op 3 September besloten werd, om op gemakkelijker voorwaarden, en tegen hooger rente dan te voren, gelden op assignatie (betaalbaar in Nederland) aan te nemen, hoewel men blijkens de Resoluties van dien dag, geen hooge verwachting van dien maatregel had „te meer „veele lieden reets afkeerig zijn geworden, om geld in Com„pagnies Cassa te brengen, ter zaake van het bekomen narigt,

1) Zie ook Plakaatboek deel VIII pag. 661.

„dat de assignatien van Anno 1780/1 niet waaren betaalt."

Toen dan ook op 13 September nog niemand bereid gevonden was om „eenige sommen op assignatien of interest in „Compagnies Kasse te tellen" gaf de Gouverneur-Generaal W. A. Alting, aan de vergadering in bedenking „of men „om niets onbezogt te laten, wat eenigzints kan dienen ter „voorkoming van de zoo zeer gedugte verlegenheid aan „geld in de Colonie, de gemeente niet zoude konnen en be„hooren permissie te verleenen tot het laten slaan van goude „en zilvere ropyen op denzelfden voet, als zulks is toege„staan bij de resolutien dezer tafel van den 6^{en} November „1764, en 29^{en} October 1765, in hope en vertrouwen dat „de heeren Majores zig zoodanig een besluit, uithoofde van „de teegenwoordige omstandigheid van tijd en zaaken, zul„len gelieven te laten welgevallen."

Na ampele bespreking besloot men, om alvorens definitief te beslissen „eerst een preuve te neemen, of, en in hoe „verre het munten van geld, in de presente duurte van het „goud en zilver, zoude willen opnemen" en daarom bij een plakaat bekend te maken, dat een ieder die genegen was, om op de voorwaarden van de jaren 1764 en 1765, goud of zilver in de munt te brengen, daarvan vóór den 15^{en} October d. a. v. opgave doen moest, met bekendstelling der te vermunten hoeveelheden, ten kantore van den Directeur Generaal.

In afwachting van het resultaat, besloot men om al vast een instructie voor de Muntbedienden op te maken, en die „mu„tatis mutandis te schikken na die van Anno 1764 en 1765".

Ten einde het weinige geld en edelmetaal „dat onder „particulieren berust, zooveel immers doenlijk, in de Colonie te houden" besloot men om bij bovenbedoeld plakaat tevens den uitvoer van gemunt of ongemunt goud of zilver te verbieden „sub poene van confiscatie, de helft voor de „Compagnie en de helft voor den officier, die de calange zal doen." (zie Bijlage XVIII.) [1]

---

[1] Dit plakaat, van 20 Sept. 1782, komt niet in het Plakaatboek voor. De Resolutie van 13 Sept. is evenwel te vinden in deel X, pag. 619/22.

Niettegenstaande dit verbod, waardoor den particulieren de gelegenheid, om van de schaarschte partij te trekken, ten deele benomen werd, kwamen geen aanbiedingen binnen; de Gouverneur Generaal constateerde ter zitting van 5 November 1782 dat zulks gedeeltelijk te wijten was aan het voorschrift dat vooruit bekend gesteld moest worden hoeveel men wilde laten munten, maar ook, en zulks in hoofdzaak, aan de te hooge bepaling van het gehalte der gouden ropijen.

Hij motiveerde dit laatste, door er op te wijzen dat bijaldien men 100 realen goud van 20 caraat, ongemunt aan de Compagnie leverde, daarvoor, gerekend tegen Rds. 19$^{1}/_{2}$ de reaal fijn (24 caraat), betaald werd . Rds. 1.708:16

terwijl men diezelfde hoeveelheid vermuntend, na aftrek der muntsgerechtigheid, verkreeg 329$^{1}/_{7}$ [1]) dubbele ropijen à 5 Rds. [2]) dus totaal. . . . . „ 1.645:34

en daardoor een verlies leed van. . . . Rds. 62:30

„waarop gedelibereerd zijnde, zo is tot wegneming van deeze „inconvenienten, goedgevonden en verstaan de munt alsnu „finaal open te stellen, en aan een ider vrijheid te geeven, „zijn goud en zilver, dat hij wil laaten vermunten, direct „naar de munt te brengen, zonder verpligt te sijn alvoorens „ten comptoire van den heer Directeur Generaal op te geeven, hoe groot de parthijen zijn, die een igelijk wil laaten „vermunten, welke opgave wierd verstaan te excuseeren, en „in het bij resolutie van den 13en. September bepaald gehalte der goude Ropyen, deze verandering te maaken, dat „dezelve zullen geslagen worden, en moeten inhouden het

1) In het Plakaatboek komt de resolutie van 5 Nov. voor, in deel X pag. 625/7. Aldaar staat evenwel foutief 328$^{5}/_{7}$.

2) Ook hier worden de ropijen van 5 Rds. dubbele ropijen genoemd, dus evenals in 1766. Deze „dubbele" ropijen zijn dus de latere „halve", terwijl de „twee dubbelde" later „heele" ropijen genoemd worden.

Soms werden de „halve" weder „enkelde" en de „heele" daarentegen „dubbelde" genoemd. Zonder de waarde in Rds. of guldens te kennen, weet men eigenlijk nooit welke munt bedoeld wordt.

„alloi van negentien in steede van twintig karaaten." [1])

Uit het vorenstaande blijkt duidelijk dat de fragmentarische mededeeling, die Netscher en van der Chijs op pag. 16 over dezen muntslag doen, nog ten deele onjuist is, want het plakaat van 20 September was slechts een proefballon, en pas in de vergadering van 5 November is, z. a. we zagen, besloten om „de munt alsnu finaal open te stellen", een besluit, waarmede de gemeente bij plakaat van 15 November 1782 in kennis gesteld werd. (zie Bijlage XIX.) [2]).

De Instructie voor den Muntmeester (zie Bijlage XX.) is wel is waar gedateerd 24 September 1782, doch aangezien in Artikel I van die instructie, reeds de bepaling van 5 November is opgenomen, moet dat stuk ook pas later gepubliceerd zijn, en heeft men blijkbaar vergeten den datum te veranderen.

Bij besluit van dien zelfden 5en November werd Jacobus de Warem Junior, tot Muntmeester-essayeur aangesteld, en werden de opperkooplieden George Theoheeren en Gerrit van Groll met het toezicht op de Munt belast, met de opdracht tevens, om een geschikt persoon voor de muntsboekhouding aan te wijzen.

In het Plakaatboek op bladz. 627, aan het slot van bovenbehandelde Resolutie, lezen wij:

„De Regering zelve liet al dadelijk alle bij haar aanwe-„zige gouden en zilveren baren tot ropyen vermunten, ter „waarde van ƒ 19.457 : 15 : 8 aan goud en ƒ 208.673 : 2 : 8 „aan zilver. Bovendien liet zij op 8 November 1782, gouden „geschenkgoederen, achtereenvolgens van Javaansche hoofden „gekregen, tot een zwaarte van ruim 203 realen, versmel-„ten, en tot ropyen vermunten."

---

1) Van het zilver, dat bij vermunting een voordeel opleverde, spreekt de resolutie niet.

100 realen zilver van 10 penningen, gaven bij vermunting na aftrek der 6% voor de munt . . . . . . $196\frac{2}{12}$ ropy à 30 Stvrs. = Rds. 122:29: —
Het ongemunt verkoopend a/d Compie. kreeg men tegen 65 Stvrs. de reaal fijn (12 penningen) . . . . „ 112:40:10
Dus minder, of wel winst bij vermunting . . . . Rds. 9:36:6

2) Dit plakaat komt wederom niet in het Plakaatboek voor.

Aangezien het bovengenoemde bedrag aan zilver, reeds grooter zoude zijn dan het totaal der zilveren ropijen, dat blijkens de te produceeren stukken, op de basis van het Reglement van 1782 geslagen werd, zoo moet ik hier noteeren dat wijlen de Heer van der Chijs zich, in dat excerpt, vergist heeft.

De betreffende passus in de resolutie van 5 November luidt n. m.

„En om met het munten Comp: weegen een begin te „maken, van de in de Groote Geldkamer, onder de restanten „voortloopende *f* 208,673 : 2 : 8 aan bhaarzilver *f* 8.673 : 2 : 8 „tot silvere, en de in de Groote Geldkamer meede te vin- „dene *f* 19.457 : 15 : 8 aan goud bij gewigt, tot goude ro- „pijen te laaten vermunten".

Dus een verschil van f 200.000:— wat het zilver betreft.

Ook met de opgaven omtrent het te vermunten goud, mag ik niet accoord gaan, want al werd bepaald dat het geheele bedrag aan goud in de geldkamer aanwezig vermunt zoude worden, toch blijkt uit een latere Resolutie dat er een kink in den kabel kwam.

Onder 13 Mei 1783 lezen we n. m. dat omreden „den „Essayeur en Muntmeester Jacobus de Warem Junior, bij „een berigt [1]) te kennen gegeven hebbende, dat onder het „hem uit de Groote Geldkamer, volgens resolutie deezer „tafel van den 5^{en} Nov. a^{o}. p^{o}. ter vermunting afgegeven „goud, mede waren begrepen 18$^{8}/_{24}$ Marcq Pontianas goud, „aan twee staven, essayeerende 18 caraaten 4 grijnen, en „20 caraaten 1$^{1}/_{2}$ grijnen, die hij geheel bros en onbe- „quaam tot het slaan van ropyen had bevonden, nadien „op het gemeld goud, nadien het na de kunst wierde be- „arbeyd, bijna $^{1}/_{3}$ gedeelte verloren zoude worden" besloten werd, om dat goud „van de vermunting te excuseeren en „naar Ceylon te zenden, om daar aan de Fransen afgegee-

1) Uit den brief van De Warem, dd°. 12 Mei 1783 blijkt, dat hij pas op 19 Maart 1783 de partijen goud, waarover in de resolutien van 5 en 8 November 1782 gehandeld wordt, in ontvangst nam.

„ven te worden, en te strekken in mindering van de door „de Heeren Majores aan het Fransche hof, toegezegde twee „en een halve millioenen guldens".

Van dezen geheelen muntslag voor rekening der Compagnie, *ons door het Plakaatboek aan de hand gedaan*, blijft dus niet veel over, *vooral niet* omreden van de vermunting der geschenkgoederen eveneens moest afgezien worden, omdat bleek dat die fraaie goudwerken hoofdzakelijk uit fijn zilver bestonden (zie Bijlage XXI).

Na dit uitstapje, waartoe het Plakaatboek ons noodzaakte, terugkeerende naar de Munt, zien we in de eerste plaats dat tot Adjunct benoemd werd Johan Willem Alves en tot Boekhouder, Fredrik Hendrik Beijnon, want beiden legden op 26 November 1782, tegelijk met den Muntmeester, den eed af.

Uit de Specificaties van dezen muntslag (zie Bijlagen XXII, XXIII en XXIV) blijkt, dat reeds dienzelfden dag het werk aan de Munt begon, en dat mogelijk reeds in December 1782 zilveren ropijen werden afgeleverd.

Bereids op 13 Januari 1783 rapporteerde de muntmeester dat de hem verstrekte stempels gebroken waren, zeggende „dat de onbequaamheijd van de twee stellen stempels zijn „veroorzaakt (volgens opgave van den in gem: munt be- „scheijden zijnde smit Casper Henninckx) doordien dezelve „niet van zuijver staal waaren gemaakt en dus de behoor- „lijke hardheijd niet hebben gehad". [1]).

Ik heb niet kunnen ontdekken door wien de stempels gesneden werden, maar moet wijzen op het feit dat in het rapport gesproken wordt van „*de twee stellen stempels*" en dat die pas op *13 Januari 1783* gebroken zijn.

Van zelf doet zich hier de vraag voor: wanneer die stempels in dienst gesteld zijn, en of die stempels het jaartal 1782 dan wel 1783 droegen?

---

1) Op 14 Januari werd gelast om de stempels te vernietigen en op 3 Februari had de vernietiging plaats.

ik zeide hierboven dat *mogelijk* reeds in 1782 ropijen afgeleverd zijn, en moet dit iets nader toelichten. De twee rekeningen A en B. (Bijlagen XXII en XXIII) zijn, voor zooverre ze vergelijkbaar zijn, niet geheel gelijk, want hoewel de hoeveelheden en de namen meestal overeenkomen, zoo loopen de datums zeer vaak uit een.

Het is niet na te gaan waaraan dat verschil te wijten is, doch zeer waarschijnlijk is de vroegste datum die van den inbreng, en de latere datum die van de aflevering.

Wanneer we nu die datums naast elkaar stellen zooals ik op de Samentrekking deed (Bijlage XXIV) en weten dat het muntreglement in Art. 9 zegt „dat die het eerst inbrengt, „ook het eerst zal moeten geholpen worden" dan valt reeds dadelijk op, dat bijv. van Houten op 26 Nov. 1782 zijn zilver inbracht, en pas op 31 Januari 1783 zijn ropijen ontving, terwijl daarentegen Radermacher, die op 18 Dec. 1782 inbracht, reeds den volgenden dag geholpen werd, en Wiegerman die op 20 Dec. 1782 inleverde, maar weêr wachten moest tot 12 Februari van 't volgend jaar.

Ik voor mij houd het voor zeker dat de copiïsten der 2 uittreksels uit de muntboeken (want meer zijn die rekeningen niet) nu eens den datum van ontvang, dan weder dien van aflevering overnamen, en kom dan aan de hand dier data tot de conclusie, dat die welke gegeven worden voor de 2 partijen Radermacher en Smith, den datum van ontvangst geweest zijn, en verder dat de Stempels die op 13 Januari 1783 braken, ook het jaartal 1783 droegen, zoodat dus zilveren ropijen (van gouden is in 't geheel geen sprake) van het jaar 1782 niet bestaan.

Ik herhaal, dit is *mijn* conclusie, die natuurlijk niet als *bewezen* gelden mag.

Overigens zijn de gegevens omtrent den onderhavigen muntslag zeer gebrekkig, want Muntrekeningen z. a. wij uit de vorige muntslagen kennen, werden niet gevonden, en zijn misschien nimmer ingediend, want ook de Resoluties zwijgen er over.

Slapers worden wel vermeld in het rapport over de opname der Groote Geldkamer op ult°. Augustus 1783, doch daar dat rapport het boekjaar, dus ook de maanden September — December 1782, omvat en de datum van eerste deponeering niet genoemd wordt, geeft ook dat stuk geen licht. [1])

Ook de „Restant Memories" die ons anders nog wel eens uit den brand hielpen, kunnen ter zake niet dienen, want zooals men uit de Bijlage XXV ziet, komen pas in April 1783 Zilveren Ropijen in het saldo voor.

De houding van den Muntmeester tegenover het publiek gaf reeds spoedig aanleiding tot allerlei klachten o. m. dat men niet op tijd geholpen werd, soms te vergeefs aan de Munt kwam, den winkel gesloten vindende en dergelijke meer.

Zeker bij wijze van huishoudelijken maatregel, want de Resoluties zwijgen er over, verscheen op 4 Maart een „Nadere instructie voor de Muntbedienden," waarin precies werd voorgeschreven op welke uren de Munt geopend moest zijn, hoe het binnengebrachte metaal geborgen moest worden, hoe de aflevering moest plaats hebben, hoe de verhouding was tusschen den Muntmeester en zijn bedienden enz. enz.

Dat stuk, geheel opgenomen in het Plakaatboek deel X pag. 661 — 664, is voor ons doel verder zonder belang, en meen ik met deze verwijzing te kunnen volstaan.

Voor den Muntmeester de Warem Jr. waren al die fraaie reglementen scheurpapier, en reeds kort daarna rapporteerden de opperkooplieden dat hij van het hem toevertrouwde muntmateriaal „te soek gebragt hadde 4 marquen van de „Compagnie, en de waarde van 63 ropijen van den oud „vice president in het Collegie van Scheepenen Jan Hendrik Wiegerman." [2])

---

1) De post in het rapport luidt: „7 halve silvere ropias Batavias, zijnde de „wederhelft der door den essayeur de Warem geëssayeerde van de in de munt „door diverse persoonen gebragte ropyen." Denkelijk zijn die dus pas na 20 Juni 1783 gedeponeerd, en heeft men er later de hand mede gelicht, want alle rapporten tot 1786 incluis, herhalen slechts dezelfde opgave.

2) Ook met het koper van de Duiten-munt, waarover in een later stuk gesproken zal worden, had genoemde De Warem geknoeid.

Op 20 Juni 1783 werd de Warem als Muntmeester ontslagen „onder eene serieuse recommandatie, om het goud „dat hij van de Compagnie en particulieren absent heeft „gemaakt, binnen den tijd van agt dagen te restitueeren „sub poene van correctie"; doch om het werk niet te doen stil staan, en omdat men geen ander personeel had, werd besloten voorloopig den adjunct Alves en den „Meesterknegt der Smits" Heuninckx onder toezicht van de opperkooplieden met het munten te belasten, en alleen het essayeeren aan de Warem over te laten, „en de inkomsten „aan den muntmeester, zijnen adjunct en den essayeur bij „de voor die bediendens gearresteerde instructie toegewezen, „voor het vervolg onder meergemelde Alvis, Heuning [1]) en „de Warem in drie egaale portien te laaten verdeelen."

Reeds den 1sten September d. a. v. vroegen Alves en Heuninckx om lotsverbetering, aangezien zij met de munterij bijna niets verdienden en in Augustus te voren elk voor zijn aandeel slechts 129 ropijen getoucheerd had, zoodat bijaldien er nog minder gemunt werd zij er geld op zouden toeleggen.

Naar aanleiding van dat request werd op 9 September 1783 besloten, om, aangezien men nog steeds geen ander geschikt personeel had, om de munt aan den gang te houden, en omdat de requestranten „door de acceptatie van dat „werk genoodzaakt zijn geworden hunne particuliere affaires, „die hen eenig voordeel toebragten, te laten varen, haar „toe te voegen de voordeelen welke de Compagnie van de „munt geniet, mits zij alle de lasten draagen en er dus „niets meerder voor 's Compagnies rekening opgebragt „worde".

Dat de munt voor de beambten weinig afwierp is zeker, dit blijkt duidelijk uit de geringe bedragen die vermunt werden; en de voordeelen die de Compagnie aan muntge-

1) De resolutie zegt Alvis en Heuning, doch in hun request van 1 Sept. 1783 onderteekenen zij zich J. W. Alves en C. Heuninckx.

rechtigheid trok, en die dus door dit besluit van 9 Sept. 1783 prijs gegeven werden, waren dan ook niet noemenswaard, want van af het begin der munting tot dien datum bedroegen die slechts 25 stuks van de gouden, en 330 stuks van de zilveren ropijen; doch dat met deze bepaling de munt een particuliere onderneming werd, heeft men blijkbaar niet ingezien.

Het lijdt bij mij dan ook geen twijfel, dat het geheel ontbreken van Muntrekeningen, en notities daaromtrent in de Resoluties; het niet meer deponeeren van slapers na 1783; in één woord het blijkbaar loslaten van alle controle door de daarmede belaste personen, slechts door de werking van bovengenoemde bepaling, verklaarbaar is.

Alleen door mutatie onder en gekibbel tusschen het personeel, vernemen we van tijd tot tijd dat de munt nog bestaat.

Nadat op 20 Februari 1784 de essayeur Fredrik August van Halem aangesteld was in de plaats van Alves, die in 't begin van dat jaar overleed, werd op 13 April d. a. v. Matthijs Senn van Basel tot boekhouder benoemd in de plaats van F. H. Beijnon.

Hoe de renumeratie van den boekhouder was bleek mij niet, doch van Halem trad geheel in de rechten van zijn voorganger, waarmede Heuninckx blijkbaar niet accoord ging, ten minste hij weigerde de uitkeering van het $^1/_3$ deel der muntgelden, en empocheerde ze zelf.

Op 19 Augustus 1784 diende van Halem dan ook een aanklacht tegen hem in, verklarende dat Heuninckx hem sedert het begin zijner indiensttreding, het hem toekomend aandeel in de procenten niet had uitbetaald, zoodat hij tot dato een vordering had van Rds. 168:21. [1])

Heuninckx werd den 1sten October d. a. v. veroordeeld om dat bedrag direct te betalen, doch hij nam daarmede geen ge-

1) Ook hieruit blijkt de geringe muntslag, want in den brief zijn de bedragen gespecificeerd, a. v. Febr. Rds. 5:8, Maart/Mei Rds. 84:31, Juni Rds. 47:3 en Juli Rds. 81:27.

noegen, en vroeg op 8 October zijn ontslag, omdat zijn verband was afgeloopen. Vermoedelijk om geen aanstoot in Nederland te geven, zwijgen de resoluties er verder over, doch uit de Notulen blijkt dat hem ontslag verleend werd, *mits* eerst zijn schuld aan van Halem betalende.

Zijn plaats werd niet vervuld, en toen nu ook in April 1785 de essayeur de Warem Jr. overleed, stond van Halem geheel alleen voor de zaken.

Mogelijk zouden wij nu niets meer van de munt vernomen hebben, indien niet de Heeren XVII^en^ in hun missive van 18 November 1784, in § 398 dit punt hadden aangeroerd, schrijvende:

„Wij zullen het gevolg te gemoed zien van de schik„kingen door UEd. gemaakt, tot het doen munten van „goude en zilvere Ropijen, zo voor Compagnie als parti„culiere reekening, hoezeer het ons uit uw schrijven voorkomt, (dit sloeg op den brief van Batavia 31 Dec. 1782) „dat men ook van dit middel weinig verwachting kan heb„ben."

Uit de Resolutie van 16 September 1785 blijkt, dat dien dag bovengenoemde „Patriasche missive" gelezen werd, en vernemen we naar aanleiding daarvan, dat na het ontslag van Henninckx, en het overlijden van de Warem, de essayeur van Halem „het weinige werk dat nog in de Munt „te doen valt, alleen heeft waargenomen."

Men moest nu evenwel uit den hoek komen, en daarom werd besloten (m. i. het beste bewijs dat vóór dien nimmer rekeningen gezonden zijn) „om ten einde aan de begeerten „der Heeren Meesters bij § 398 te kennen gegeeven, te „beeter te kunnen voldoen . . . . den boekhouder in „de Munt alhier te gelasten eene notitie te fourneeren van „voorz. (goude en silvere) specien, welke zeedert de intro„ductie van de munt, zo voor reekening van de Compagnie „als voor particulieren zijn gemunt."

Deze „Notitie" zijnde eene samentrekking uit een der Muntboeken, werd den 22sten September 1785 ingediend,

en loopt tot 9 September v. d. j. (zie Bijlage XXII.) [1])

Door dat stuk wordt ons tot genoemden datum de geheele muntslag dezer periode *nagenoeg* duidelijk, doch daarna zwijgen de Resoluties bijna geheel over de munt, en slechts te hooi en te gras, vinden wij aanwijzingen dat de munt nog in werking is, of ten minste kan zijn.

Zóó in 1786, doordat bij Resolutie van 7 Maart aan den Essayeur en *Muntmeester* van Halem, een zeker bedrag voor huishuur werd toegekend.

Zóó op 13 October van datzelfde jaar, doordat naar aanleiding der missive van Heeren XVII^{en} van 5 November 1785, waarin de opmerking gemaakt werd dat bijaldien de munt te eeniger tijd wat meer afwierp, de Compagnie daarvan ook moest profiteeren (sloeg op de bepaling van 9 Sept. 1783) in de Resolutie van dien dag genoteerd werd „Wel- „verre, dat het middel van bestaan den muntmeester door „deze Regeering toegelegd, eenigzints toeneemt, en dus deze „Regeering, volgens het genoteerde door den Heeren Meesters „bij § 484 [2]) zoude kunnen zorgen dat de Comp. van het „voordeel dier vermeerdering niet zoude verstooken worden, „de munt inteegendeel genoegzaam geheel en al vervallende, „wijl daarin nog Comp^{s}. weegen, nog particulier, iets van „belang vermunt word, zo is goedgevonden en verstaan dit „op het gem^{de}. geavanceerde aan te merken."

Toevallig bleef evenwel een stuk bewaard, dat in 1795 gediend heeft als basis voor de berekening van het inkomen van den Muntmeester, en dat dus later, dien muntslag behandelende, nog eens ter sprake komt. (zie Bijlage XXIII).

Die „Notitie van zoodanige *zilvere ropias*, als er zedert „den 26^{en} November 1782, tot den 14^{en} April 1791 zijn „geslagen" levert ons, zoo niet geheel dan toch zeker grootendeels, de aanvulling op de opgave van 22 September 1785.

---

1) Het origineel, waarnaar mijn copie genomen is, komt voor in de Bijlagen der Resoluties, en in de Resoluties van 27 Sept. 1785 is het stuk onverkort geïnsereerd.

2) Deze paragraaf is in de Resolutie fout, moet zijn § 483.

Hoogst waarschijnlijk omvat dat stuk, op één omissie na (waarover later) den geheelen muntslag, voor zooverre zilveren ropijen betreft, *en het is zelfs zeer goed mogelijk* dat we in beide stukken, het totaal van den muntslag, dus goud inbegrepen, voor ons hebben. *Zeker is dit echter niet.*

Voor het gemak zal ik beide stukken onderscheiden, in Rekening A, en Rekening B, en dan is A de opgave van Senn van Basel van 1785, en B die van Hartmann van 1795.

Duidelijkheidshalve maakte ik in de Rekening B een afscheiding (die dus in het origineel niet voorkomt) na den post van 1461 Ropijen, geslagen voor rekening van den koopman Schereman.

Wanneer we beide stukken tot en met dien post vergelijken, dan blijkt dadelijk dat beide rekeningen, op één verschil na, (n. m. den post voor Radermacher die 39 of 40 ropijen luidt) dezelfde bedragen uittrekken, terwijl ze daarentegen in de datums (hierop wees ik boven reeds) en de namen der personen, verschillen opwijzen.

Naar het schijnt werden de rekeningen dus wel uit hetzelfde boek getrokken, doch hebben de copiïsten de datums vooral, willekeurig behandeld, door nu eens dien van den ontvang, dan weder dien van de aflevering te noteeren. Overigens dekken beide rekeningen zich volkomen, *met uitzondering* van een vrij groote post van 25.426 ropijen, op de rekening A, geboekt onder dato 30 October 1783, en die op de rekening B niet voorkomt. Of we hierbij te doen hebben met een vergissing, dan wel een opzettelijke omissie, doet hier niets ter zake, en constateer ik slechts het feit.

Hoewel de rekening B duidelijk zegt dat ze den muntslag omvat tusschen 26 November 1782, en 14 April 1791, *eindigt dezelve op 22 Januari 1789.*

Aangezien het niet aan te nemen is, dat, bijaldien werkelijk tot 14 April 1791 gemunt werd, op die rekening alles, tusschen 22 Januari 1789 en dien datum, verzwegen zoude zijn, zoo meen ik als vaststaand te mogen aanne-

men dat na laatstgenoemden datum niet meer gemunt is.

De datum 14 April 1791 bleef mij echter een raadsel, want een resolutie van dien dag bestaat niet. Wel bestaat een resolutie van 14 April 1789, doch daarin wordt van de munt niet gerept.

Evenmin wordt in de Bataviasche brieven naar patria van 1789—90 of 91 over de Munt gesproken.

Is de munt dus werkelijk op dien datum gesloten, dan was zulks in een onderonsje, en sprak men er in de resolutie niet over, om, het zij met allen eerbied voor Heeren Majores gezegd, geen slapende honden wakker te maken.

Dat na den gegeven datum in 1789, niet meer gemunt werd, blijkt m. i. *indirect* ook daaruit dat:

1°. Van Halem, in diverse stukken, essayeering van goud etc. betreffend, zich zelf in 1789 en later alleen „Essayeur" noemt, terwijl hij vóór dien onderteekende „Essayeur en Muntmeester".

2°. Dat blijkens een „Berigt wegens examinatie van het rapport van den Groot Cassier", ddo. 5 Februari 1790, van Halem toen nog in de boeken stond *voor een oude schuld, uit het boekjaar 1788/9* aan het Ambachtskwartier, voor geleverde stempels, groot rds. 16 : 21, en dat blijkens een gelijk bericht van 15 October d. a. v. die schuld pas op 8 Oct. t. v. is afbetaald.

3°. Dat op 22 Januari 1790, besloten werd, om ten einde de Negotie boeken van schijnrestanten te zuiveren „op voorjarige lasten en ongelden te laten afschrijven:

„Voor de Javasche Duitenmunt	*f* 362 : 10 : —
„en de d°. Ropia d°.	„ 2.233 : 18 : 8
„of te samen een somma van	*f* 2.596 : 8 : 8

„zijnde het bedragen van verstrekte gereedschappen „en benodigdheden aan de Bataviasche munt, om voort-„aan ongetaxeerd met hetgeene er per restant is, op „een inventaris achter het Journaal te blijven voort-„loopen".

4°. Op 1 Februari 1791 diende van Halem een request in, met verzoek om den rang van koopman, met de gage daaraan verbonden.

In dat request wijst hij op het geringe inkomen dat hij uit zijn essayeurschap trok, *doch over de Munt spreekt hij niet.*

Indien de munt toen nog in werking was, zou dit juist een gelegenheid geweest zijn voor hem, om ook over de weinige verdiensten daarmede te klagen.

Zooals ik boven zeide, geloof ik dat het zeer goed mogelijk is dat we, de rekeningen A en B te zamentrekkend, den geheelen muntslag der onderhavige periode omvatten.

Daarin ligt dus opgesloten, dat ik *vermoed* dat na 9 September 1785 geen goud meer in de munt gebracht, dan wel gemunt is.

Ik mag ook hier mijn opinie niemand opdringen, en produceer alleen de gegevens die ik vond, en die m. i. zij het dan ook indirect, daarop wijzen.

In een „Berigt van opname der Groote Geld Cassa," door M. Senn van Basel en L. D. W. Vast, op 4 Juni 1787 ingediend, vond ik onder het Saldo den volgenden post:

„Aan bewijsen van gebroke goude Bataviase ropijen, *al* „*'t sedert meer dan een jaar* aan de Muntmeester ter ver„munting afgegeeven, *pro resto* Rds. 211 : 28."

Blijkens een „Maandelijks berigt wegens de examinatie „en confrontatie van het rapport van den Groot Cassier, onder „ult°. July 1789" stond de Essayeur *(dus niet Muntmeester)* van Halem nog voor datzelfde bedrag debet en was hij per ordonnantie van 8 April 1789 daarmede belast.

In een bericht als boven, over Augustus, komt diezelfde post nog voor, doch ter zijde staat „bet^d^. den 15 Sept."

Op 4 Juni 1787 liep die post „*al 't sedert meer dan een jaar*" dus sedert minstens de eerste helft van 1786, en 't wil mij voorkomen dat, bijaldien goud gemunt was, dat

bedrag niet steeds pro resto op Rds. 211:28 was blijven voortloopen.

Verder zien we hieruit, dat de Groot Kassier de bij hem binnenkomende gebroken ropijen af en toe naar de munt, ter hermunting, zond.

Nu blijkt uit het maandelijksch bericht van examinatie, van ulto. Augustus 1787, dat Rds. 190:— *aan gebroken gouden Ropijen* in het Saldo van den Groot Kassier waren. In September was dat bedrag Rds. 205:— en in October slechts Rds. 10:—

Voor 't geval goud gemunt werd, zouden we dus mogen aannemen dat die gebroken ropijen in den loop van October naar de Munt gezonden waren. Niets is echter minder juist, want op ulto. October vinden wij ze voor het eerst verantwoord in het Saldo van de Groote Geldkamer, en ook later, al naarmate er binnen kwamen. (zie Bijlage XXV).

Vermoedelijk, want de Resoluties spreken er niet over, werd (mondeling) tot die regeling last gegeven, naar aanleiding van het rapport, bovengenoemd, van 4 Juni 1787.

In een vorig stuk [1]) sprekende over de Groote Geldkamer, zeide ik „Geld, eenmaal in omloop gebracht zijnde, keerde als regel niet in het Saldo van de Groote Geldkamer terug."

In 1787 week men van dien regel af; ik moet daarop wijzen, aangezien de gouden ropijen die in April tot Augustus van dat jaar, en ook later, in de Saldo's voorkomen, direct in tegenspraak zouden zijn met hetgeen ik hierboven trachtte aan te toonen.

Men zat destijds zoo krap in de contanten, dat niet dan met de grootste moeite aan de geldeischen der verschillende buitenkantoren voldaan kon worden.

Zoo lezen we in de Resolutie van 15 Mei 1787, dat besloten werd, om bij gebrek aan ongemunt goud, ter voldoening aan den eisch van Coromandel, gouden Bataviasche

1) Zie dit Tijdschrift deel LI, blads. 238c.

ropijen in te wisselen, en hoewel het duurder uitviel, daarvan zoo mogelijk anderhalve ton te verzenden.

De Heeren hadden er blijkbaar geen notie van, hoeveel van die ropijen nog ter plaatse in omloop konden zijn, want blijkens de Resolutie van 3 Augustus had men toen nog niet meer dan 1600 stuks = Rd^s. 16.000:— kunnen verzenden.

Besloten werd, omdat men aan de rest toch niet voldoen kon, om van het nog aanwezige restant in de geldkamer (zijnde blijkens een notitie in de Bijlagen opgenomen 1136 heele en 250 halve, dus gelijk aan 't Saldo van ult^o. Juli) 1200 stuks heele ropijen naar Coromandel te zenden, en daarna er van af te zien.

Hiermede is dus aangetoond hoe die ropijen in 1787 in de Groote Geldkamer kwamen, zonder dat goud gemunt werd. De zilveren ropijen in Mei spreken voor zich zelf, want uit de rekening B blijkt, dat in April voor rekening van de Compagnie gemunt werd.

Deze geldzending naar Coromandel verschaft ons tevens de gelegenheid om aan te toonen hoe slordig met het essayeeren aan de Munt werd omgesprongen. Ten einde het gemiddelde essay der verzonden partijen te kunnen opgeven, kreeg de essayeur A. Cahoen op 30 April van den opperkoopman den last om 10 gouden ropijen te onderzoeken.

Den 14^{en} Mei gaf deze als zijn bevinding op:

No.	1	Goude	Ropia	1783,	Essay	19	caraat	—		grein.
„	2	„	„	„	„	19	„	—		„
„	3	„	„	„	„	17	„	schaars		
„	4	„	„	„	„	18	„	—	3½	„
„	5	„	„	„	„	18	„	—	9	„
„	6	„	„	„	„	18	„	—	9	„
„	7	„	„	„	„	19	„	—	—	
„	8	„	„	„	„	18	„	—	8	„
„	9	„	„	1784	„	18	„	—	10½	„
„	10	„	„	„	„	19	„	—	—	

Tevens zien we uit den datum, waarop Cahoen de ropijen ontving, dat reeds vóór 15 Mei tot den inwisseling bevel gegeven moet zijn, waaruit dus het aanwezig zijn, van gouden ropijen in het Saldo van April, te verklaren is.

Op 18 Maart 1788 ontvingen de opperkooplieden den last om stofgoud en Perzische ducaten op te laten koopen voor Coromandel, en op 28 Maart werd besloten om *f* 211.119 : 2 : 8 aan goud daarheen te zenden, zijnde niet meer bijeen te brengen. De geheele goud-inhoud van de Geldkamer was daarmede gemoeid, zoodat ongetwijfeld de gouden ropijen ook voor dat doel bestemd waren.

Waarvoor de gouden ropijen, van het saldo op ult. October 1788 ingewisseld kunnen zijn, weet ik niet, doch op ult. September t. v. was in het saldo der groote Geldkamer, (totaal bedragend *f* 608.788 : 11), slechts *f* 15.042 :— aan contanten, waaronder nog *f* 9933 : 9 aan duiten. De rest bestond uit Credietbrieven, zoodat men bij den minsten eisch wel genoodzaakt was om geld op te wisselen.

Op 16 Maart 1790 is het weder de geldeisch van Coromandel voor dat jaar, die besproken wordt, en besluit men, om eventueel al het aanhanden goud, zijnde dien dag *f* 155.000 :— af te geven. (De eisch was n. b. *f* 1.100.000 :—). Uit een notitie, zeer toevallig in de bijlagen der resoluties bewaard, blijkt dat dien dag over Bataviasche ropijen gesproken is, en dat de Gouv. Gen. geïnformeerd heeft naar het verlies dat te Coromandel geleden werd, op de vermunting der Ropijen tot Pagoden, en dat, blijkens die opgave over de zending van 1788, op 2 $^{27}/_{32}$ % becijferd werd.

Op 4 Mei d. a. v. werd besloten om het geheele restant aan goud „benevens nog rds. 3000 aan goude ropijen die „door den Groot Cassier sedert nog ontfangen zijn" naar Coromandel te zenden. Onder dat geheele restant worden met name genoemd, het saldo van de Groote Geldkamer, waaronder *f* 20.100 : — aan gouden Bat. ropijen, + het

saldo van den „Groot Cassier" ± Rds. 2075:— + de Rds. 3000:— bovengenoemd [1]).

In Augustus 1790 zien we eensklaps *zilveren* Bataviasche ropijen in het Saldo van de Groote Geldkamer vermeld. Eenig gegeven omtrent inwisseling vond ik niet, doch op 17 November en 23 December v. d. j. werd besloten om aan den eisch van Ambon en Banda, zooveel mogelijk in de voorhanden spetien te voldoen, zoodat ongetwijfeld die ropijen naar de Molukken verzonden zijn, want goud was in den „Grooten Oost" weinig gewild [2]).

Zooveel mogelijk heb ik in het vorenstaande getracht om, n. m. v. ongewrongen, aan te toonen hoe de gouden en zilveren ropijen in de Geldkamer kwamen, voorzichtiger gezegd, gekomen kunnen zijn, zonder dat we nog ná 1785 aan goudmunting en ná Januari 1789 aan zilvermunting behoeven te denken.

Deze vermoeiende excursie was, wanneer we over vaste data konden beschikken, niet noodig geweest, doch wanneer ik door die studie tot de reeds boven vermelde conclusie kwam, dan mag ik tevens met J. J. Rousseau zeggen:

Si je suis dans l'erreur c'est sans l'aimer, cela suffit pour me tranquilliser sur ma croyance.

Aangezien bij missive van 21 October 1766 uit Nederland gelast was, om, te beginnen met het boekjaar 1768/9 (dus van af 1 September 1768) in alle boeken, de berekening der muntspetien naar de Indische waarde, af te

1) Het mag zijn waarde hebben, om hier even te noteeren dat de zoogenaamde „Geldeischen" steeds uit de „Groote Geldkamer" die onder beheer van de Opperkooplieden stond, voldaan werden. In het onderhavig geval kunnen we een blik werpen op den gang van zaken destijds. De „Groot Cassier" zijnde de beheerder van de „Groote Geldcassa" wisselde de ropijen in, en deponeerde die daarna in de groote geldkamer. Het is niet steeds gemakkelijk om achter de gestiën, der verschillende kassen van dien tijd, te komen, dewijl de boeken (ten minste hier) niet meer bestaan.

2) Ook de nieuwe zilveren ropijen schijnen daar niet gewild geweest te zijn, tenminste herhaalde malen kwam ik op Geldeischen uit de Molukken achter de opgave der benoodigde ropijen, de notitie tegen „geen nieuwe".

schaffen, en daarentegen van dien datum af de munten te boeken naar hun intrinsieke waarde; naar den maatstaf van den Nederlandschen gekartelden ducaton gerekend op 66 stuivers, en van het staafgoud tegen *f* 375:— en het baarzilver ad *f* 26:— Hollandsch Courant per mark fijn; zoo stonden tijdens den hierboven behandelden muntslag, de Bataviasche gouden heele ropijen in de boeken voor *f* 20:—, de halve voor *f* 10:— en de zilveren ropijen voor *f* 1:4 of 24 stuivers.

Dewijl de munten te Batavia op de oude Indische waarde bleven roulleeren, n. m. de heele gouden ropij tegen 10 Rd^{s}. of *f* 24:— de halve naar verhouding, en de zilveren ropij tegen *f* 1:10 of 30 Stuivers, zoo berekende ik de „boekwaarde" en de „indische waarde" van den onderhavigen muntslag, op de basis der ons *bekende* gegevens, als volgt:

Jaren.	Gouden ropijen.		Zilveren ropijen.	Geldswaarde oude boeking.	Geldswaarde nieuwe boeking. Sedert 1 Sept. 1766.
	Heele	Halve			
1782	—	—	239	*f* 358 : 10	*f* 286 : 16
1783	8.822	—	78.478	„ 209.437 : 10	„ 170.607 : 12
1784	10.169	1.610	22.493	„ 297.115 : 10	„ 246.471 : 12
1785	—	5.147	9.400	„ 75.864 : —	„ 62.780 : —
1786	—	—	7.071	„ 10.606 : 10	„ 8.485 : 4
1787	—	—	3.390	„ 5.085 : —	„ 4.068 : —
1788	—	—	7.689	„ 11.533 : 10	„ 9.226 : 16
1789	—	—	246	„ 369 : —	„ 295 : 4
Totaal	18.991	6.757	129.001	*f* 610.369 : 10	*f* 502.191 : 4

Ter vergelijking met de voorgaande muntslagen van 1744/51 en 1764/8 komt dus alleen de Indische waarde ad *f* 610.369 : 10 in aanmerking.

Duidelijk blijkt uit het geheele verloop van dezen derden muntslag, dat de Munt destijds ten volle deelde in de al-

gemeene malaise. De geheele Oost-Indische Compagnie was in verval, en het behoeft ons dus niet te bevreemden dat dientengevolge ook vrij wel alle Compagnies dienaren als met lamheid geslagen waren.

Dat de munt, die zooals ik aantoonde, na 9 September 1783 geen inkomen meer voor de Compagnie afwierp, dus ook niet meer in de belangstelling der dienaren deelde, is zonder meer te verklaren.

Voortdurend lezen we in de Resoluties, zoowel als in de brieven naar Patria, over het groote gebrek aan contanten, en even stelselmatig vernemen wij uit de brieven van Heeren XVII[en] dat men hoopt op beter, doch dat men niet bij machte is om aan de geldeischen ten volle te voldoen.

Te recht mogen we dus, waar over dezelve niet meer gesproken wordt, aannemen, dat de munt èn door gebrek aan muntmateriaal èn door gebrek aan belangstelling is doodgebloed.

De Commissarissen-Generaal Mr. S. C. Nederburgh en S. H. Frijkenius, vonden dan ook bij hun aankomst te Batavia op 13 November 1793 een vrij desolaten boedel, zóó zelfs, dat zij in hun resolutie van 5 April 1794 een desbetreffend rapport van den Raad-ordinair Titsingh, tot het hunne maken, en besluiten om dat „bij de eerste missive, „die naar Nederland aan de Heeren Hooge Committenten „zal worden afgezonden, in volle omstanden over te neemen, „en hoogst dezelve teffens te vertoonen, dat zo men niet „kan goedvinden aan de scheepvaart in Indië protextie te „bezorgen, het veelligt met Batavia eerlange gedaan zal zijn." [1])

Ook C. C-. G. meenden, dat eigen muntslag weder tot verbetering in den toestand zou kunnen medewerken, vooral omreden door het stilstaan van den particulieren handel op Perzië, de goudstukken van daar, die te Batavia tegen 2 rijksdaalders courseerden, niet meer binnen kwamen en

1) Zie ook Plakaatboek, deel XI, pag. 697/9.

omdat door de Chineesche handelaren zooveel contanten uitgevoerd waren „dat de bevorens in menigte hier geroul-„leert hebbende goude specien van tien en vijf rds. ieder, „genoegzaam het land zijn uitgevaagt."

Zij besloten dan ook (Resolutie C. C.- G. 12 April 1794) om de Hooge Regeering van Indië te gelasten „de nodige „middelen te bewerkstelligen om het muntweesen weder in „een goede staat en aan de gang te breugen, mitsgaders „ter bevordering van dat oogmerk, so ras de munt weder „in werkzaamheid zal zijn gebragt, particulieren te ani-„meeren tot het opkopen en in de munt breugen voor „eigen rekening van stofgoud, als ook alle andere zoorten „van goud of zilver, hetzij gemaakt of ongemaakt, ten einde „daarvan te laaten slaan de bekende munt Derham Djawa, „de goude ter waarde van tien en vijf rds. en de zilvere „tot dertig stuivers ieder."

Blijkens Resolutie van 22 Mei 1794, werd den Koopman, Essayeur F. A. van Halem [1]) opgedragen om „zoo spoedig „en nauwkeurig mogelijk een distincte opgave te doen, op „welke wijze de Munt in een goede staat en aan de gang „gebragt kan worden, mitsgaders welke benoodigdheeden „daartoe vereischt zullen worden."

Het is mij niet bekend of van Halem aan deze opdracht voldeed, evenmin heb ik kunnen ontdekken waarom de zaak sleepte tot 26 October 1795, datum waarop in de Resoluties van Gouv. Gen. en Raden, een uitvoerige berekening der voor- en nadeelen aan het vermunten van goud en zilver verbonden, geïnsereerd werd.

Besloten werd toen, om dat stuk, onder dato 29 September 1795, door den 1en opperkoopman van het kasteel W. J. Cranssen (zie Bijlage XXVI) ingediend, aan Commissarissen-Generaal over te leggen, tevens voorstellende „om tot weg-„neming van de zwarigheid die er is, dat de Muntmeester

---

1) Dus dezelfde die de munt tot Januari 1789 dreef, en die ook hier slechts koopman, essayeur, genoemd wordt.

„uithoofde van gebrek aan daartoe geschikte subjecten te-„vens Essayeur zal moeten zijn, van ieder munting een ropy „tot monster aan te houden, om ten allen tijde geconfronteerd „te worden, met die welke in circulatie gebragt zullen worden."

Tegelijk met zijn berekening der voor- en nadeelen, bood Cranssen een opgave aan van de zilveren ropijen die tijdens den voorgaanden muntslag geslagen waren, van 26 November 1782 tot 14 April 1791. Dit stuk (zie Bijlage XXIII) werd reeds uitvoerig door mij besproken, zoodat ik hier met deze vermelding volstaan kan.

Commissarissen-Generaal gingen dus, bij de bepaling van het gehalte der ropijen, niet over een nacht ijs, en zonder al hun overwegingen tot de mijne te maken, geloof ik toch dat men aan de hand der geproduceerde stukken tot de overtuiging moet komen, dat de, sedert de eerste invoering der Bataviasche ropijen, geleidelijke verlaging van het gehalte, wel degelijk recht van bestaan had, vooral wanneer men zich in de toestanden destijds verplaatst en bedenkt dat bij een hoog gehalte niet alleen op het zilver verloren, doch tevens munt-uitvoer in de hand gewerkt werd.— Hoe dit zij, C. C.-G. bepaalden bij hunne resolutie van 21 Nov. 1795, dat het gehalte der nieuwe zilveren ropijen zoude zijn 9 penningen en 12 grein, met behoud van het vroeger aangenomen gewicht van 23 stuivers, dus met een vermindering van 5% der intrinsique waarde.

Tegen het voorstel om van iedere partij, een ropij tot slaper aan te houden, hadden zij met het oog op het gebrek aan personeel, geen bezwaar, doch. . . . . . de 6% muntsongelden vonden de Heeren te hoog.

Naar aanleiding hiervan werd in de zitting van Gouv. Gen. en Raden van 24 November 1795 besloten om:

„1°. Het munten zo van goud als zilver tot ropijen, alsnu „zo spoedig doenlijk een aanvang te laten nemen, en „de gouden ropijen te laten munten, de halve op de „zwaarte van 14 en de heele op 28 stuivers met be-„houd van derzelver presente intrinsique waarde, en

„dus op het gehalte van 19 caraten; mitsgaders de „zilveren ropijen op de zwaarte van 23 stuivers en op „het alloy van 9 penningen en 12 greinen, voorts deze „muntspecien bij biljetten gangbaar te verklaren, de „halve goude ropij voor 40 schellingen of vijf rds. en „de heele voor 80 schellingen of tien rds. mitsgaders „de zilvere ropij voor dertig stuivers, en wijders alle „op en ingesetenen ter deeser hoofdplaats vrijheid te „geven om goud en zilver in de munt te brengen, ten „einde op den voormelden en bij de instructie voor den „Muntmeester. (zie Bijlage XXVII) welke door den druk „gemeen zal worden gemaakt, breeder omschreven voet, „vermunt te worden, doch tevens te statueren dat die-„geenen welke daartoe genegen zullen zijn, voor den „15^{en} der aanstaande maand December, ter Comptoire „van de Generale Directie zullen moeten opgeven hoe „groot de partijen zijn, die zij zullen willen laten ver-„munten." [1])

„2^{e}. Om den eersten Kasteels opperkoopman Cranssen, en „den Muntmeester van Halem te gelasten om van ieder „munting een ropij tot monster aan te houden, en in „de groote geldkamer te seponeeren, om ten allen tijden „geconfronteerd te kunnen worden met die welke in „circulatie zijn gebragt"; ten 3^{e}. en 4^{e}. om door Cranssen te laten nagaan, in hoeverre de muntsongelden op het zilver verlaagd konden worden, en om de Instructie van den Muntmeester van 1782 „zoodanig te laten „amplieeren en altereeren, als door den Heer ad interim „Directeur Generaal Siberg in margine derzelve is „aangewezen."

De opperkooplieden W. J. Cranssen en F. Schouwman dienden na ruggespraak met den muntmeester, onder dato 1 Dec. 1795 eene berekening in, waar uit bleek dat de munts-

1) Men had dus sedert 1782 niets geleerd. Destijds bleek die opgave niet in den smaak van het publiek te vallen. Mogelijk is dit de reden dat in 't eerste jaar particulieren niets lieten munten.

ongelden billijker wijze, niet lager dan 6⅔ gesteld konden worden, welk stuk (zie Bijlage XXVIII) in de zitting van dienzelfden dag, tegelijk met het Plakaat ter gangbaar verklaring der ropijen, geapprobeerd werd. [1]

Duidelijk blijkt uit het vorenstaande dat pas begin December 1795 alles definitief geregeld was. Denkelijk had van Halem er op gerekend dat hij reeds in den loop van 1795 den muntslag kon beginnen zoodat hij stempels met dat jaartal liet vervaardigen.

De ons van 1795 bekende zilveren ropijen, moeten evenwel in 1796 geslagen zijn, want hoewel een muntrekening niet door mij gevonden werd, blijkt zulks uit de Resolutie van 16 Sept. 1796, waar genoteerd staat dat uit een door van Halem ingediend rapport bleek dat van 1 Januari tot ult°. Augustus gemunt waren:

1.435 gouden ropias à ƒ 20.— ieder,
en 136.413 zilveren ropias „ „ 1 : 4. ieder.

Vóór Januari 1796 werd dus niet gemunt, want zooals ik reeds vroeger zeide liep een boekjaar bij de O. I. C°. van 1 September tot ult°. Augustus, en zou van Halem bijaldien in December 1795 reeds gemunt was, zulks ongetwijfeld vermeld hebben.

Particulieren hebben dat eerste jaar van de munt geen gebruik gemaakt, afgaande ten minste op de winstberekening, die op het totaal slaat. (zie Bijlage XXIX).

Dit wordt, voorzooverre vergelijking mogelijk is, bevestigd door de gedeponeerde slapers, waarvan ik de specificatie vond in een proces-verbaal van Overgave en Overname der Groote Geldkamer op 30 Juli 1799 (zie Bijlage XXX).

Uit beide gegevens blijkt tevens, dat alhoewel die munten voorzoover ik weet tot heden onbekend bleven, toch *gouden heele ropijen* van het jaar 1796 bestaan hebben.

---

1) Netscher en van der Chijs melden van dezen geheelen muntslag niets, en de datum van het plakaat, door hen gegeven in de inleiding op pag. 26, is foutief. De instructie en het plakaat zijn beiden gedateerd 24 November 1795, en de datum 1 Dec. 1795 is die der Resolutie van G. G. en R. waarbij laatstgenoemd stuk goedgekeurd werd. Het Plakaat is overgenomen in het Plakaatboek deel XII pag. 127.

Ook de Muntrekening van het boekjaar September 1796 tot ult°. Augustus 1797 ging verloren, en ik moet mij dus voor dit tijdsverloop weder behelpen met de korte notitie in de Resolutie van 19 September 1797 (zie Bijlage XXIX) waaruit blijkt dat geslagen werden:

13.153 gouden heele ropijen en 22.855 zilveren ropijen.

Hiervan was het grootste gedeelte voor particuliere rekening gemunt.

Hoewel zulks natuurlijk niet met absolute zekerheid is aan te toonen, zoo is het, ook met het oog op de gegevens ons door de gedeponeerde slapers verstrekt (zie Bijlage XXX) zeer waarschijnlijk dat *zilveren ropijen van 1797* niet bestaan. De kleine hoeveelheid van 22,855 stuks, kan zeer goed in de laatste 4 maanden van 1796 geslagen zijn, en het groot aantal stempels mij van 1795 en 1796 bekend (zie de Platen XXXVI en XXXVII), in verband met het feit dat van Halem per 30.000 ropijen, één paar stempels rekende noodig te hebben, pleit sterk voor deze opvatting.

De geringe muntslag in 1797, is zeker grootendeels te wijten aan gebrek aan muntmateriaal, zoowel bij de Compagnie zelve, als bij de gemeente, doch wordt ten deele verklaard doordat de munt tijdens de inwisseling der tinnen Duiten eenige maanden stil stond, aangezien van Halem daarbij assisteeren moest. [1])

Voor 1798 zijn wij, wat de munten betreft, alleen aangewezen op de in Bijlage XXX vermelde slapers.

Daaruit blijkt dat slechts vier *Halve gouden* ropijen, en een *zilveren* ropij gedeponeerd werden.

Een Muntrekening van 1798 heb ik niet gevonden, en aangezien ook de resoluties er over zwijgen, is die waarschijnlijk nimmer geproduceerd. [2])

---

1) Zie dit Tijdschrift deel LI pag. 237.

2) Ook de brief naar patria van 3 Oct. 1799, bevattend het jaarrapport over 1798, spreekt niet, z. a. in voorgaande jaren, van een muntrekening, doch zegt in § 191 alleen „Concerneerende de geldzaken informeeren wij Uweledele Hoog „Achtb. dat het gebrek aan contante specien, zo bij de Compagnie als onder de

(Vervolg noot volgende pagina).

Uit de Resolutie van 17 Mei 1798 blijkt, dat een sterke vijandelijke vloot uit Straat Soenda gerapporteerd was, en dat daarom te Batavia, alle Hoofden van administratien etc. den last ontvingen om hun papieren en voornaamste boeken in de reeds te voren gereed gemaakte kisten te pakken, ten einde die bij gevaar, direct naar de Bovenlanden te kunnen transporteeren.

Nu blijkt uit de begrafenisrol (de Resoluties zwijgen er over) dat van Halem twee dagen te voren, dus 15 Mei 1798, overleden is. Te verwonderen is het dus niet dat geen muntrekening werd opgemaakt.

Na den dood van den Muntmeester van Halem had men geen vervanger; zulks blijkt uit de Resolutie van 5 Juni 1798, luidende:

„Door den Heer pro interim Directeur Generaal Johannes „Siberg nog voorgedragen zijnde het verzoek van den Onder-„koopman Dionisius van Rossum en den Boekhouder J. L. „de Ruiter [1]), om het in de munt zijnde goud en zilver „hetwelk noch gestempeld moet worden *voor rekening des „boedels* [2]) van den overleden muntmeester Fredik August „van Halem te mogen afmaken, is goedgevonden en ver-„staan de instantie niet alleen te accordeeren, maar ook „den gemelden van Rossum en de Ruiter, wijl zij . . . . . „mede verzoeken verder bij het werk van de munt geëm-„ploijeert te worden, ... naar den gebruike

---

„gemeente, meer en meer debitaar is geworden, ongeacht op den uitvoer daar-„van met alle attentie word gewaakt, en in dit jaar *(slaat op 1796)* ook weder „aan een ieder de vrijheid is gelaten, om volgens de bepalingen goud en zilver „te kunnen laten vermunten, zo almede in dit jaar tot noodmunt is verslagen „een quantiteit van W. 400.000 Japans staafkoper". (Dit waren de bekende „bon-„ken").

1) Blijkens een request dd°. 18 Oct. 1799, om den titel en gage van Onderkoopman, kwam Julius Lodewijk de Ruiter in Nov. 1795 als leerling essayeur in de munt; werd op 22 Mei 1796 benoemd tot adjunct-muntmeester op *f* 16.— in de maand, en deed in 1798 na den dood van van Halem mondeling examen als essayeur. Zijn verzoek, als boven, werd zonder opgave van redenen, afgewezen. Of van Rossum vóór dien in de munt werkzaam was weet ik niet, doch de Ruiter schijnt volgens deze resolutie, tevens boekhouder geweest te zijn.

2) De cursiveering is van mij.

„te laten examineeren, of zij de benoodigde capaciteiten „bezitten, om als essayeurs te kunnen geëmployeerd wor- „den."

Vermoedelijk liep dat examen niet gunstig af, want zij werden niet tot muntmeester benoemd, en hebben dus alleen het restant afgewerkt. Ook hierover werd geen rekening gevonden, noch in de resoluties vermeld. In elk geval stond de munt, nadat dit werk afgeloopen was, stil tot Maart 1799, toen Hendrik Julius Lebeck als muntmeester optrad, terwijl bovengenoemde de Ruiter als adjunct dienst bleef doen.

Blijkens de Resolutie van 16 November 1798 kwam Hendrik Julius Lebeck kort te voren van Tranquebar te Batavia, zeggende speciaal naar Indië gekomen te zijn met het voornemen om in dienst van de Compagnie te treden.

Hij verzocht om, zoolang hij geen emplooi had, in het belang zijner natuurkundige onderzoekingen, een reis over Java te mogen doen, welk verzoek hem, onder verwijzing naar de medewerking van het Bataviaasch Genootschap tot Nut van het Algemeen (thans B. G. van Kunsten en Wetenschappen) werd toegestaan. Hij zelf noemde zich Botanist, doch hij wordt elders ook „Naturalist, Chymist" betiteld.

Van die voorgenomen reis kwam evenwel niets, want blijkens de Resolutie van 22 Februari 1799, legde de Naturalist-Chymist H. J. Lebeck een voldoende examen af en werd hij aangesteld tot Essayeur-Muntmeester, met den rang van koopman, welke benoeming op 1 Juni d. a. v. door C. C.- G. werd goedgekeurd.

Zijn eerste en vermoedelijk eenige muntrapport, is bewaard gebleven (zie Bijlage XXIX), is gedateerd van 9 September 1799, en werd behandeld in de zitting van 24 September d. a. v.

Volgens die opgave zijn door hem gemunt van Maart tot ult. Augustus van dat jaar:

3.321 Halve gouden ropijen, [1])
en 18.108 zilveren ropijen,
grootendeels voor rekening van particulieren.

Lebeck genoot niet lang van zijn Muntmeesterschap, want blijkens de begrafenisrol overleed hij op 13 Juni 1800.

Aangezien geen rekening of rapport door hem kan zijn ingediend en de Resoluties over de zaak zwijgen, is het onmogelijk om na te gaan òf, en zoo ja, wat en hoeveel door Lebeck van 1e September 1799 tot Juni 1800 gemunt werd.

Dat men door zijn dood zeer ontriefd was, blijkt daaruit dat men de munt moest sluiten. Pas in November 1800 vond men een vervanger, in den Chirurgijn Johan Anthony Zwekkert, [2]) die, na op den 13en dier maand geëxamineerd te zijn, den volgenden dag werd aangesteld tot Muntmeester Essayeur (en wel, z. a. de Resolutie zegt „in de plaats van „Julius Lebeck, na wiens dood de munt stil moest staan „omdat er niemand voor te vinden was."

Op voorstel van den opperkoopman Schouwman, werd op 21 November d. a. v. besloten, dat de muntmeesters voortaan een borgtocht van 2000 Rds. moesten stellen „ten einde in „cas van sterfgeval of wanbedrijf" zekerheid te hebben.

Zwekkert werd den 25en November beëedigd, en nam op 11 December 1800, blijkens de Resolutie van dien dag, de Munt over.

Dewijl op 2 Mei 1800 besloten was om *een deel* der „tot het Generaal-Gouvernement" behoorende zilverwerken te vermunten, en Lebeck zulks niet meer had kunnen uitvoeren, vond Zwekkert dadelijk werk.

---

1) *Heele gouden ropijen* zijn, vrij zeker, na 1797 niet meer geslagen. Zwekkert ontried het slaan er van, tijdens het Britsch tusschen Bestuur, (zie dit Tijdschrift deel LI pag. 47) omreden de aangeboden partijen goud, veelal te klein waren om daaraan een monster (slaper) ter waarde van 16 ropijen te ontleenen. Er was evenwel nog een reden waarom men liever halve liet slaan. In een geld-eisch voor Java's N. O. K. voor het jaar 1799 worden gevraagd 15000 Rds. aan gouden ropijen, waarvan 2/3 aan Halve, omreden de *Heele moeilijk uit te geven waren* „*en* „*de Inlanders ze in het geheel niet willen nemen*". Het is dus zeer verklaarbaar dat vooral particulieren, slechts de meest courante soort lieten slaan.

2) Zie over dezen ook, Deel LI van dit Tijdschrift, pag. 4.

Daar die zilverwerken met name genoemd worden, en de opsomming een aardigen kijk geeft op de weelde destijds, neem ik het lijstje over, als volgt:

„ 8 p^s. groote schenkbladen.
„ 6 „ kleine „ „
„ 1 groote schotel 1^e soort.
„ 5 confituur vorkjes.
„110 lepels.
„103 vorken.
„ 4 soeplepels.
„ 2 mostaardpotjes.
„ 8 zoutvaatjes.
„ 5 oly en azijn zetjes.
„ 24 soep pierings.
„ 48 platte „
„ 4 p^s. schotels 2^e soort.
„ 6 „ „ 3^e „
„ 6 „ „ 4^e „
„ 12 „ „ 5^e „
„ 4 ovale schotels 1^e soort.
„ 4 „ „ 2^e „
„ 2 sauskommen.
„ 2 koelvaten.
„ 2 soepkommen.
„ 8 suiker en peperbossen.
„ 4 tafel kranssen, en
„ 30 hegten van messen, wegende te zamen behalve de heg-
„ten van messen welke niet hebben kunnen gewogen worden
„$540^{13}/_{320}$ Marken."

De Resolutie van 12 Maart 1801, noteert als provenu, (vermoedelijk netto) een totaal van 11.075 zilveren ropijen, waaruit volgt dat het tafelservies uit fijn zilver bestond.

Zooals we boven zagen, moest Zwekkert een borgtocht stellen, en onwillekeurig stelt men de vraag, waarom men

na den dood van Lebeck tot dien maatregel overging.

Pas de Resoluties van 30 Juni en 25 September 1801 geven ons het antwoord (zie Bijlagen XXXI en XXXII) en zien we dat van wanbedrijf geen sprake was, doch dat het een rechtsquestie gold. Reeds bij den dood van van Halem, viel het op, dat in de Resolutie van 5 Juli 1798 gezegd werd dat het in de munt zijnde goud en zilver *voor rekening des boedels* moest afgewerkt worden. Destijds schijnt zulks zonder strubbelingen afgeloopen te zijn, doch doordat Lebeck zonder testament overleed, kwam diens boedel onder de administratie van „het opperhoofd over het Generaal tractements Comptoir," die, doordat hij het ingebrachte goud en zilver als tot den boedel behoorende beschouwde, natuurlijk in conflict kwam met de inbrengers. Het geheele verloop der questie is voor ons doel zonder belang, doch alleen door kennismaking met deze stukken, wordt ons duidelijk waarom op 25 September 1801 besloten werd, om „de directie en administratie van de munt voortaan te „stellen, onder het op- en toezigt van de kasteels opper-„kooplieden, onder bepaaling dat goud of zilver ter ver-„munting in de munt gebragt, nimmer in de boedels of „nalatenschappen van de muntmeesters, bij hun overlijden „of anderzints, zal kunnen worden gecomprehendeert, maar „dezelve daarvoor aansprakelijk zullen zijn, ten einde in „allen geval eene meerdere securiteit te geeven aan de „zodanige die goud of zilver aan hem ter vermunting zul-„len afgeeven, en hiervan de gemeente bij een publicatie „te informeeren, mitsgaders de voornoemde kasteels opper-„kooplieden te demandeeren de instructie voor de munt-„meester van den 24en November 1795 met de successive „en bovengemelde gearresteerde ampliatien en alteratien te „voorzien en ter approbatie aan deze Regeering voor te „dragen". 1)

1) Het Plakaatboek geeft in Deel XIII pag. 361 een excerpt van deze Resolutie, doch zonder de minste toelichting. De raadpleger van dat werk moet dus het verband tusschen „Munt" en „Boedel" maar raden.

Uit de Resolutie van 21 December 1801 (zie Bijlage XXXIII) zien we, dat de opperkooplieden aan bovenstaande opdracht voldeden.

De door hen ingeleverde instructie *is evenwel concept gebleven*, waarom weet ik niet, en het concept zelve is verloren gegaan. [1])

Uit bovengenoemde stukken zien we dat de Adjunct de Ruiter met den boedel van Lebeck in proces lag, zoodat hij vrij zeker, niet meer aan de munt werkzaam was, terwijl uit het slot der Resolutie van 21 December 1801 blijkt dat Zwekkert het toen nog zonder Adjunct en Boekhouder stellen moest.

De boedelbereddering van wijlen Lebeck bracht ons intusschen te ver en we moeten dus terugkeeren naar Zwekkert, dien we verlieten nadat hij het tafelzilver vermunt had.

Hoewel ongetwijfeld door dezen ook Muntrekeningen ingediend zijn, gingen die stukken niet alleen verloren (op een na, die later ter sprake komt) doch zelfs geen enkele Resolutie spreekt over muntslag voor particulieren.

Het is dan ook onmogelijk om na te gaan, wat en hoeveel door hem voor rekening van Particulieren gemunt werd, en van alles wat voor rekening van de Compagnie geslagen is, kan ik alleen dat noteeren wat in de Resoluties vermeld werd, en die zijn, juist in deze periode, èn door laksheid èn door gebrek aan schrijvers, èn mogelijk om andere redenen, òf weinig betrouwbaar òf ze laten ons in den steek juist op het oogenblik dat we een lichtstraaltje zien.

Blijkens Resolutie van 20 Juni 1801 werden ter tafel gebracht „eene pro memorie en annexe nota's van den Heer „pro interim Directeur Generaal Siberg omtrent de alhier „gemunt wordende gouden ropijen: ter aantooning dat door „de ondervinding is bevestigd geworden, dat de gehalte van

[1]) Het muntreglement tijdens het Britsche tusschen Bestuur is, met wijziging natuurlijk, gevolgd naar het Reglement van 1798, door Zwekkert aan den Resident Alex. Adams afgegeven.

„de goude ropijen bij besluit dezer Regeering van den 24sten
„9ber 1795 op 19 caraat gesteld, te hoog genomen is tot
„een caraat, naar evenredigheid van het daarbij bepaald
„gehalte der zilveren ropijen tot $9^1/_2$ penning, en dat daar-
„door word veroorzaakt het weinig gebruik dat door parti-
„culieren gemaakt word van de vrijheid van stof- of ander
„goud ter vermunting tot gouden ropijen in de munt te
„brengen, en het verdwijnen uit de circulatie van de weinige
„gouden ropijen die voor de Compagnie en particulieren nog
„zijn gemunt geworden, breeder consteerende uit de gemelde
„pro memorie en nota's zelve. (fiat insertio):"

en dan. . . . . vier paginas blanco!!

Enfin, dan maar copieeren uit de Bijlagen, jawel, Bijlagen weg!!

Schrijf nu maar de Muntgeschiedenis.

Gelukkig volgt op dat blanco nog:

„Zo is conform het tevens daarbij gedaan voorstel, goed-
„gevonden en verstaan, het gehalte der aangemaakt wor-
„dende goude ropijen te bepalen op 18 caraat, en de gemeente
„hiervan bij een biljet kennis te geeven."

Dat weten we nu ten minste, en aangezien het plakaat van 2 Juli d. a. v. [1]) zegt, dat „de heele op de zwaarte van „agt en twintig en de halve op veertien stuivers" geslagen zouden worden, blijkt dus in het gewicht geen verandering gebracht te zijn.

Ongetwijfeld heeft Siberg zijn gegevens van Zwekkert ontvangen, en was het ook deze die hem wees op de wanverhouding in het gehalte, tusschen goud en zilver.

Zwekkert wilde de munt niet laten stil staan (dit blijkt ook uit diezelfde Resolutie van 20 Juni) en zocht materiaal om aan het werk te blijven.

Blijkens een van hem ingekomen bericht, analyseerde hij 4 Amerikaansche matten en bevond dat die van 1795 en 1796 een gehalte van 10 penningen 14 grein, daarentegen

---

1) Zie hiervoor het Plakaatboek deel XIII pag. 306.

die van 1798 en 1799 een gehalte van 10 penningen 22 grein hadden.

Aangezien die matten even zwaar wogen, en de cours gelijk was, stelde hij voor om die van het hoogste gehalte tot ropijen te vermunten, 't welk volgens zijn berekening na aftrek van alle muntsongelden en kostende van het koper voor alliage, per 100 matten een winst van $\frac{413}{480}$ ropij zou afwerpen.

Wegens het groote gebrek aan ropijen, werd besloten om een hoeveelheid van 150.000 Amerikaansche matten van 1798/9 op ropijen te vermunten. [1])

*

Op 10 September 1802, werd besloten om „uythoofde „van het exteerend groot gebrek in de circulatie van Heele „en Halve zilvere ropijen, tot *Heele en Halve ropijen* te la- „ten vermunten, vijf en twintig duizend stuks Spaansche „Realen."

Hoewel de redactie duidelijk is, zijn toch, aangezien tot 1 Februari 1805 slechts Heele ropijen geslagen werden, *deze Halve ropijen te danken aan de fantasie van den notulist.*

Toevallig kunnen we dezen muntslag geheel volgen, doordat in de Restant memories der Groote Geldkamer, het aantal Spaansche matten dat Zwekkert ontving genoteerd werd, als volgt:

ult°. Sept. 1802 59.333½ Spaansche matten, daarv. 6000 pees. bij de Muntmeester ter vermunting tot ropijen volgens besluit H. H. E. 10 Sept. 1802.

---

1) Aannemend dat die 150.000 Am. matten geheel vermunt zijn, bereken ik het aantal ropijen als volgt:

150.000 Amerikaansche $ à koers 2 ropijen (60 stuivers) per $ =	300.000	Ropijen
bij, Winst volgens Zwekkert $\frac{413}{480}$ ropij per $ 100 = ...	12.906	„ „
bij, 6 % muntsongelden = ...	19.972	„ „
koper alliage p. memorie		
dus minstens . . .	332.878	Ropijen.

ult°. Oct. 1802	59.333½ Sp. m.	(verder a. b.)			6000	pees.
„ Nov. „	(verdwenen)					
„ Dec. „	46.693½ Sp. m.	id.	id.		6000	„
„ Jan. 1803	29.455½ „	id.	id.		5250	„
„ Febr. „	21.955½ „	id.	id.		5250	„
„ Maart „	(verdwenen)					
„ April „	91.705½ Sp. m.	id.	id.		9000	„
„ Mei „	128.348½ „	id.	id.		9000	„
„ Juni „	69.098½ „	id.	id.		6000	„
„ Juli „	93.098½ „	id.	id.		6000	„
„ Aug. „	en later, komt geen afgave aan den Muntmeester meer voor.					

Hij ontving dus successivelijk in Sept. 6000, in Jan. 5250, in April 9000 en in Juni 6000 stuks, totaal 26250 stuks, welke hoeveelheid bij vergelijking met eene rekening van Augustus 1805, (zie Bijlage XXXIV) ongeveer 60.618 ropijen moet uitgeleverd hebben.

Dit resultaat, ± 6000 ropijen per maand, ook aannemend dat gelijktijdig nog voor particulieren gemunt werd, is zoo gering, dat reeds daaruit mag opgemaakt worden dat aan de munt-inrichting iets haperen moet.

Wat dit is, vernemen we door een brief van Zwekkert ddo. 13 December 1803, waarin hij verzoekt om de ropijen grooter en dunner te mogen slaan n. m. „ter groote van „een gulden terwijl dezelve egter zijne zwaarte en gehalte „in het geheel zal blijven behouden."

Als reden daarvoor geeft hij op, dat „de dikte van de „teegenwoordig gemunt wordende ropijen hem veelmaals „heeft doen ondervinden oorzake te zijn van het breeken „en onbequaam raken der doorsnijder machine," waardoor het werk natuurlijk telkens vertraging ondervond.

Op 15 December d. a. v. werd conform besloten, en bij Plakaat van 12 Januari 1804 werd der gemeente van deze wijziging kennis gegeven.

Uit de Resolutie van 23 December 1803 vernemen we

dat „uithoofde van de noodzakelijkheid dat er eenige munt „van minder waarde in de wandeling is, en ook de munt „word gaande gehouden, om niet alle de thans aangelegde „werkjongens te verliezen" besloten werd om de aanwezige Keizersdaalders tot ropijen te vermunten.

Blijkens den brief van Zwekkert ddo. 22 December t. v. gaven 100 Keizersdaalders bij vermunting een winst van $11\frac{769}{17480}$ ropijen, terwijl de 100 Spaansche matten daarentegen slechts $2^2/_3$ ropy winst afwierpen. 1)

Blijkbaar wist men niet hoeveel keizersdaalders aanwezig waren. In de groote Geldkamer bevonden zich ult°. December 1803 slechts 8800 stuks in het saldo, daarentegen in Januari d. a. v. 23.200 stuks. Denkelijk heeft men alle ter plaatse aanwezige keizersdaalders opgewisseld, want uit de restant memories blijkt wel dat in Augustus 1804 die muntsoort uit de Groote Geldkamer verdwenen was, doch hoeveel er bij kwam of afging blijkt niet. Het totaal is dus daaruit niet nategaan.

---

1) Hij berekende als volgt:

„100 pees keizersdaalders wegende 11 mark en 8 oncen, en essayeert 10 penn: „fijn, waardig zijn . . . . Rop. 200.—

„Deeze vermunt wordende tot ropijen volgens de „tegenswoordige bepaling zullen dan uytleeveren . . . . . Rop. $224\frac{392}{437}$

„waarvan afgetrokken word:

„6 pCt. muntongelden. . . . . Rop. $13\frac{1079}{2185}$

„'t kostende van $\frac{91}{152}$ mark koper à 18 Stvr.. . . . . „ $\frac{273}{760}$ „ $13\frac{14911}{17480}$

Ropijen $211\frac{769}{17480}$

„100 pees spaansche matten wegende 10 Mark 7 onc: en 10 Eng: en in essay „10 Penn: 16 greyn, zijn waardig . . . . Rop. $210^1/_4$

„Deze vermunt wordende tot ropijen volgens de „teegenswoordige bepaling zullen dan uijtleeveren . . . . . Rop. $229\frac{290}{437}$

„waarvan aftrekke:

„6 pCt. muntsongelden Rop. $13\frac{367}{437}$

„'t kostende van $1\frac{218}{912}$ Mark koper à 18 Stvr. „ $\frac{245}{304}$ „ $14\frac{85785}{132848}$

Ropijen $216\frac{2373}{132848}$

De Resolutie van 19 October 1804, op deze vermunting betrekking hebbende luidt woordelijk: „Den Essayeur en „Muntmeester J. A. Zwekkert nevens een berigt aangeboden „hebbende twee rekeningen courant, der door hem in het „gepasseerde boekjaar 1803/4 conform de besluiten dezer Re„geering van den 20ste Juny 1801, den 10en September 1802 „en den 23ste December 1803, tot heele ropijen vermunte „Americaansche matten en Keijzersdaalders, zo is goedge„vonden en verstaan te noteeren dat successive door hem „uit de groote Geldkamer ontvangen zijn 71,175½ stukken „van dat geld, en dezelve bij vermunting na aftrek der „daarop berekende munt en andere ongelden hebben opge„leevert 152,328 stuks ropijen, en dus daarop geprofiteerd „zijn 9975 ropijen zuijver".

Dit alles is zeer duister, vooral omdat de 2 rekeningen, die vermoedelijk dadelijk de opheldering gegeven zouden hebben, verdwenen zijn.

Die rekeningen liepen over het boekjaar 1803/4: doch wat hadden de besluiten van 20 Juni 1801, en 10 September 1802 daarmede te maken?

Aannemende dat Zwekkert gelijktijdig de rekeningen heeft aangeboden, dan is het totaal van 71.176½ veel te laag, want zooals we zagen bepaalde de Res. van 20 Juni 1801 de vermunting van 150.000 Amerikaansche matten, terwijl die van 10 Sept 1802 handelde over 25.000 Spaansche Realen, of matten, dus een hier niet genoemde muntsoort.

De mogelijkheid dat, nadat de aanwezige Keizersdaalders vermunt waren, nog een hoeveelheid Amerikaansche matten werd ingesmolten bestaat wel is waar, aangezien de koers dezer munten gelijk was, n. m. 60 stuivers of 2 ropijen, doch in geen geval kan de in deze Resolutie genoemde hoeveelheid slaan op de Spaansche realen of matten, geheel of ten deele, omreden die 64 stuivers of 2:4 ropijen golden.

De Resolutie zegt duidelijk dat gewonnen zijn 9975 ropijen zuiver, en dat totaal 152.328 ropijen werden ontvangen, waaruit resulteert dat 152.328—9975 of 142.353 ropijen,

in koers gelijk stonden met de 71.176½ vermunte geldstukken, ergo Keizerdaalders òf Amerikaansche matten.

Rest ons dus niets anders dan aan te nemen dat werkelijk de genoemde hoeveelheid vermunt is in den loop van het boekjaar 1803/4.

Vermoedelijk heeft Zwekkert bij zijn gewone muntrekening, een berekening gevoegd om aan te toonen dat deze muntslag voordeeliger was dan de vroegere, en heeft onze notulist daarvan hutspot gemaakt.

Aangezien volgens de boven geproduceerde berekening van Zwekkert, de muntsongelden $13\frac{14911}{17490}$ Ropijen per 100 bedroegen, dus ± 9857, vinden we voor deze munting een totaal van 162.185 ropijen.

Op den 1en Februari 1805 verzocht Zwekkert aan den Directeur Generaal A. H. Wiese om in het vervolg benevens de Heele zilveren ropijen, ook Halve ropijen te mogen slaan „ter grote omtrent de oude heele ropijen, houdende „echter de zwaarte van 11½ Stvrs na rato van de heele „ropijen, en het gehalte van 9½ Penn: fijn per Mark".

Hij motiveerde dit verzoek als volgt:

„Eensdeels de zilvere plaatjes welke tot het slaan der „heele ropijen worden gegooten vallen dikwils de meeste „slegt, zijn derhalve aan herhaalde versmeltingen onder„worpen, en veroorzaakt dus veel moeijte en verlies, en teffens „weegens het groot gebrek van de benoodigde smeltkroesen; „terwijl de slegt uijtgevallen plaatjes en ook de van de „doorsnijder komende afval zel's van de Heele ropijen kun„nen werden g'employeerd tot het slaan van Halve ropijen, „waardoor veel arbeid en kosten kan worden voorgekomen.

„Anderdeels de groote Stempel machine aan de Munt „word hoe langer hoe onbruikbaarer, dus zoude de aan de „overkant van de Munt staande kleine stempel machine tot „het munten van de halve ropijen kunnen gebruikt worden." [1])

---

1) De brief is gedateerd „Batavia in 't Kasteel, in 's Comp: munt den 1e February „Ao. 1805."

(Vervolg zie volgende pagina.)

Denzelfden dag werd in Rade, conform besloten, en op 8 Februari 1805 werd de Gemeente bij Plakaat daarmede in kennis gesteld, en werden de Halve ropijen gangbaar verklaard [1]).

Blijkens de eenige muntrekening (zie Bijlage XXXIV) die uit dezen tijd bewaard bleef n. m. die over het boekjaar 1804/5, moet, nadat de Keizersdaalders vermunt waren, last gegeven zijn tot insmelten van Spaansche matten, want volgens genoemde rekening heeft Zwekkert reeds op 5 September 1804 een partij van die munten ontvangen. [2])

Hoewel de rekening slechts melding maakt van heele, blijkt toch uit den brief van Zwekkert ddº. ultº. Augustus en de Resolutie van 24 September 1805, dat heele en halve ropijen gemunt werden.

Vreemd is het, dat zoowel de brief van Zwekkert, als de muntrekening, gedateerd zijn ultº Augustus, terwijl op de rekening nog een post van 24 September voorkomt. Denkelijk is dus de rekening later ingediend, en werd die laatste post opgebracht, om de cyfers te doen kloppen.

Daar de $36,303\frac{1}{16}$ Spaansche matten in koers gelijk waren aan $77.446\frac{16}{30}$ Bataviasche ropijen, werd, aangezien netto 78.510 ropijen zijn afgeleverd, slechts $1063\frac{14}{30}$ ropy op deze munting (zoogenaamd) verdiend.

Dewijl gegevens betreffende latere muntingen ontbreken, is het hier de plaats om iets te zeggen omtrent den staat, getrokken uit de Restant memories der Groote Geldkamer, (zie Bijlage XXXV).

Ik nam daarop over, de saldo's aan Bataviasche zilveren ropijen en wel met dezelfde bewoordingen der „Restant memories".

Hoewel de munten nu eens „Ropias" dan weder „Derhams" genoemd worden, zoo werd toch meestal bij het bedrag vermeld dat het *nieuwe*, dus pas aangemaakte, betrof.

Hoewel reeds andere aanwijzingen zulks deden vermoeden, blijkt hieruit (zie ook de dateering Bijl. XXXIV) dat de Ropijen-munt binnen het Kasteel gevestigd was.

1) Zie ook Plakaatboek deel XIV blads. 114.

2) Een besluit omtrent deze vermunting heb ik niet aangetroffen.

Toevallig kan af en toe aangetoond worden dat dit juist is, zóó bij het saldo van Maart 1801, dat vergeleken met Dec. 1800 een toename aanwijst van 11.075 ropijen, zijnde dus *het netto provenu* van het versmolten tafelzilver, genoemd in Resolutie van 12 Maart 1801.

De Rekening van Zwekkert over het boekjaar 1804/5 geeft ons gelegenheid tot verdere controle dier cijfers.

Zoo is het saldo van Mei 1805, 12.800 stuks hooger dan April te voren; eveneens dat van Juli, vergeleken met Juni, terwijl in vergelijk met September, October een stijging aantoont van 9.710 ropijen.

Duidelijk is, dat de eerstgenoemde stijgingen te danken waren aan de beide stortingen van 12.800 ropijen respectilijk geboekt 10 Mei en 8 Juli, terwijl de vermeerdering in October moet slaan op het bedrag van 9.710 ropijen, dat door Zwekkert berekend, en op 24 September geboekt was, doch klaarblijkelijk pas in October gestort werd.

Uit deze gegevens blijkt tevens, dat we gerechtigd zijn, om de stijgingen, die de Saldo's aanwijzen in 1801, 1802, 1803 en 1804, in verband te brengen met de muntslagen hierboven aan de hand der Resoluties vastgelegd.

Waar nu in December 1805, en in Maart, April en Juli 1806 eveneens de saldo's grooter zijn dan in de voorafgaande maanden, mogen we daaruit naar mij voorkomt de conclusie trekken, dat in die maanden minstens 57.600 ropijen uit de munt in de Groote Geldkamer gestort moeten zijn. [1])

Uit de Saldo's van 1807 en 1808 (voor zooverre bekend) zoude dan volgen, dat in dien tijd, ten minste voor rekening der Compagnie, niet gemunt werd.

In hoeverre deze laatste gevolgtrekking recht van bestaan heeft, zullen we later zien, eerst moet ik terug-

1) Bij een schrijven (dat later ter sprake komt) dd. ulto. Juni 1806, diende Zwekkert een rekening in over door hem vermunte *Spaansche matten* van 1 Sept. 1805 tot ulto. Juni 1806. Cijfers worden daarin niet genoemd, en de rekening is verdwenen.

keeren naar het jaar 1806, en wel de Geheime Raads-zitting van 25 April.

Reeds lang was men het er over eens dat de Munt niet was, wat ze zijn moest, doch men zag geen kans om verbetering in den toestand te brengen.

Daarom werd dien dag besloten „dat ter zaake van de „inconvenienten waarmede het munten alhier ter hoofdplaatse „gepaart gaat, niet alleen om de wille van Batavias onge-„sondheid, maar ook om de hooge arbeidsloonen en het „gebrek aan bekwame arbeiders alhier, aan den Heer Javas „Gouverneur zal worden aangeschreven deze Regeering te „dienen van Zijn Edeles consideratien op het voorstel van „de Heeren IJsseldijk en Holle om ter wegneming van deze „beletselen de munt naar Java over te brengen, en om die „consideratien te doen verzeld gaan van een aantooning of „vergelijking in hoeverre de Compagnie door dit voorstel „te omhelzen, zal worden gesoulageerd en bevoordeeld, zo „door een meerdere activiteit aan die munt te geeven, als „door een bezuiniging in de muntsongelden, met last aan „de Kasteels opperkooplieden Johannes Ekenholm en Johan „Christiaan Goldman, om bij deze Regeering over te bren-„gen de Reglementen en inrichtingen op het Muntweezen „alhier, met een bijgevoegde opgave van de uitgaven daar-„mede verbonden, zo aan de tractementen der Muntsbedien-„dens als Arbeijdsloonen en andere ongelden, idem hetgeen „verder tot inlichting in dezen dienen kan, ten einde vervolgens „aan welgemelde Heer Javas Gouverneur te worden toege-„sonden tot Zijn Edeles informatie."

Op 22 Juli d. a. v. deelde de Gouverneur Generaal, als terloops, in de vergadering mede, dat hem gebleken was, dat de Kasteels opperkooplieden nog steeds verzuimd hadden om, in voldoening aan het besluit van 21 December 1801, de aangevulde en gewijzigde concept-instructie voor den Muntmeester en de verdere muntsbedienden bij de Regeering in te dienen. Nadat hen dien dag nogmaals last gegeven was om aan die opdracht te voldoen, dienen zij eindelijk op 19

Augustus 1806, een ander afschrift in, onder mededeeling „dat bij alle navorschingen, geene blijken gevonden waaren, „hoe het met die Instructien (*het origineel dus*) geleegen en „waar beland was, alzo dezelve overeenkomstig gemeld be„sluit (*21 Dec. 1801*) na de gedaane verandering, of in het „net geschreven te zijn bij Uw Hoog Edelheedens had moe„ten worden overgebragt."

De Resolutie van 19 Augustus 1806 zegt dan ook uitdrukkelijk dat de bepalingen der Resolutie van 21 December 1801, tot dien dag buiten werking gebleven waren, en dat de Opperkooplieden den last ontvingen om die Instructie alsnog te doen drukken, en „het muntweesen alsnu, zoodra „het noodige daartoe aanhanden zal weesen, te brengen „onder de bij het voorschreven besluit vastgestelde bepa„lingen. . . . . mitsgaders de daarbij geïnsereerde „eeden, alsnog van de Munts Bediendens aftenemen en wijders „Copias van die Instructien en van het berigt van den „Muntmeester Zwekkert [1]) met de daarbij gevoegde aantoo„ning, den Heer Javas Gouverneur Engelhard toetezenden," conform Secreet besluit van 25 April te voren.

Uit een Register van verzonden papieren bleek mij, dat dit laatste deel van het programma tot uitvoering kwam, zoodat de mogelijkheid bestond om de stukken nog uit het Samarangsch Archief optediepen. Mijn nasporingen waren evenwel vruchteloos.

De bepaling in de Resolutie van 19 Augustus „zoodra „het noodige daartoe aanhanden zal weesen," was nog al rekbaar, en aangezien dat noodige niet aanhanden kwam, *bleef de Instructie ten tweeden male buiten werking.*

Het geheele verloop van deze zaak is een prachtig staaltje

---

1) Blijkens den brief van Zwekkert bood hij een rekening aan „van de zedert „primo September 1805 tot ulto. Junij 1806 's Compagnies weegen gedane vermun„ting van Spaansche matten tot ropijen, daarbij opgevende welke ongelden d'Ed. „Comp. daarbij valideerd, en wat van die pr. Cto weder door den Muntmeester „bekostigd en uitgegeven word."

De rekening zelve is blijkbaar naar Samarang gezonden, en aangezien de Resolutie er niet over spreekt, zijn dus de hoeveelheden niet na te gaan.

van de weinige kracht die nog van Regeering en verdere beambten uitging.

Zooals ik boven zeide zoude men uit het niet meer aangroeien der Saldo's in de Groote Geldkamer na Augustus 1806, tot de veronderstelling kunnen komen dat in 1807 niet meer voor rekening der Compagnie gemunt werd.

Dat deze conclusie recht van bestaan heeft blijkt uit een request aan Gouv. Gen. en Raden dd°. 3 Augustus 1807:

„Johan Anthony Zwekkert, Koopman, Essayeur en Munt„meester alhier, gebruikt de vrijheid aan Uwe Hoog Edel„heeden eerbiedigst te vertoonen, dat hij buiten zijn gewoon „maandelijks tractement 't welk niet meer bedraagt dan Rd^s. „22:26, geen ander middel van bestaan heeft dan de voor„deelen op het vermunten van goud en zilver; doch dat „gedurende nu omtrent een jaar, door toevallen van ziekte, „gebrek aan gereedschappen etc. de munt geheel stil ge„staan en de suppliant dus daarvan niets naamwaardigs „geprofiteerd heeft, hoewel hij desniettemin belast gebleven „is met de gewoone ongelden, waaronder de betaling van „Rd^s. 25:- zilvergeld 's maands.

„Verzoekt dat Hoogst dezelven uit aanmerking van de „geringheid van zijn tractement, en dat hij schoon de munt „stil staat echter de gewoone kosten doen moet om ze in „staat te houden, van alle oogenblikken aan de gang te „kunnen gaan, aan hem tot dedommagement een billijk „douceur gelieven toe te leggen ingaande met den tijd van „het cesseeren der werkzaamheid in de munt".

Bij besluit van 4 Augustus werd dit request in handen gesteld van den W^d. Directeur Generaal van IJsseldijk, ter onderzoek en advies, die daarop onder dd°. 18 Augustus rapporteerde dat hem gebleken was „dat de munt geduurende „den tijd van een jaar, zo door ziekte van den suppliant, „en de meeste van zijne werklieden, als door gebrek aan „bekwaeme gereedschappen, in zoverre heeft stil gestaan dat „daarin niet meer vermunt zijn, als twee parthytjes zilvere

„en goude spetie, die voor den muntmeester uit de hem „geaccordeerde procento's hebben afgeworpen rd^s. 354:— „van diezelfde spetie".

Dat hem verder bleek, dat aangezien Zwekkert maandelijks Rd^s. 25:— aan zijn eersten mandoer moest betalen, en hij behalve de munt-inkomsten geen andere revenuen had, dan zijn tractement ad Rd^s. 22:26 „'s mans finan„tieele omstandigheden van maend tot maend meer en „meer verachteren" en dat, zoolang men de noodige munt gereedschappen, uit Amerika besteld, niet ontvangen had, [1]) en ook zoolang de verplaatsing der munt naar Java, en andere maatregelen tot opheffing nog niet tot uitvoering gekomen waren, men niet op een verbetering in dien toestand mocht rekenen.

„Dat hij muntmeester, als een geschikt voorwerp voor „zijn bediening, en in de tegenswoordige tijd, niet faciel „te remplaceeren zijnde," een tegemoetkoming wel verdiende, redenen waarom rapporteur in overweging gaf om, zoolang de munt niet weder behoorlijk in werking gebracht kon worden, den muntmeester een maandelijks tractement van 125 Rd^s. toetekennen, en verder „dat hem tot dedom„magement zijner in de laatste 12 maanden geleedene „schade, mach worden te goed gedaan, voor eens, eene „somma van Rijxd^s. 1000:— in papieren van Credit."

Blijkens de Resolutie van 18 Augustus 1807, ging de Regeering met dat voorstel accoord „met verzoek nochtans „aan de Heer W^d. Directeur Generaal om te trachten van „de Suppliant op de eene of d'andere wijze een geschikt „employ te maken, ten eynde 's Lands kas zoo spoedig

---

1) Bij Resolutie van 17 Maart 1807 werd de waarn. Directeur Generaal W. H. van IJsseldijk gemachtigd „om de tot het munten van zilvere en kopere speciën „benoodigde muntgereedschappen bij eerste bekwame gelegenheid uit Amerika „te ontbieden, op zodanigen voet, dat op de inkoopsprijzen die voor de gemelde „artikelen in Amerika werkelijk worden besteed, een advance word toegezegd „van 75 prCto," omdat door gebrek aan gereedschappen het werk aan de munt „niet dan zeer traage voortgang" kon hebben, en men door de gestremde scheepvaart niets uit Nederland kon betrekken.

„mogelijk wederom van deze extra ordinaire toelage werde gedelibereerd."

Het is dus zeker, dat in Augustus 1807 de munt reeds 12 maanden zoo goed als stil stond, en dat in dien tijd slechts (mijn lezing) 1 partijtje zilveren, en 1 partijtje gouden ropijen, vermoedelijk voor particuliere rekening, geslagen werd.

Aangezien Halve gouden ropijen van 1807 bekend zijn, daarentegen zilveren munten van dat jaar tot heden niet gevonden werden, zoo ligt het voor de hand om aantenemen, dat het partijtje zilver waarvan hier sprake is, nog vermunt werd in de laatste maanden van 1806.

Absoluut zeker is dit natuurlijk niet, en evenmin kan omtrent den muntslag van 1808, door ontbreken van alle bescheiden, iets met zekerheid gezegd worden. Alleen de bekende Heele zilveren ropijen van dat jaar, bewijzen dat nog gemunt is.

Bataviasche ropijen van latere jaren, kunnen evenwel niet bestaan, omreden de Gouverneur Generaal H. W. Daendels de zaak aanpakte en, door Zwekkert naar de Duitenmunt te Soerabaia over te plantsen, [1]) een eind maakte aan het gesukkel.

Op welken datum Daendels daartoe besloot, is niet na te gaan, mogelijk werd een en ander slechts mondeling behandeld, doch aangezien Zwekkert onder dd°. 29 November 1808 een request aanbood „staande ter dienst presteering op zijn „vertrek naar Sourabaya" waarbij hij verzocht om eenig personeel mede te mogen nemen, met aanbieding tevens van een inventarisatie der muntwerktuigen, die door hem zouden worden medegenomen, en op 3 December d. a. v. besloten werd dat zijn tractement te Soerabaia in zilver, instede van, z. a. te Batavia, in papier zoude worden uitbetaald „ter gemoetkoming zijner onkosten" zoo is zeker, dat hij omstreeks dien tijd vertrokken moet zijn.

---

1) Zie ook dit Tijdschrift Deel LI pag. 271 e. v. over de Duitenmunt te Soerabaja.

In hoeverre Daendels van plan was, om eventueel te Soerabaia, goud en zilver te munten, is niet nagegaan. Dat het evenwel niet geschied is staat vast, want, in een ongedateerde memorie omtrent de duitenmunterij, [1]) schrijft de Resident de Salis (van Soerabaia):

„Deze munt is overgebragt naar Sourabaya door Zijn „Excellentie Daendels, dewijl Hoogst denzelve de Kopere „munt van den L[t]. Kolonel Loriaux op Sourabaya had overgenomen, als zijnde bevorens eene particuliere entreprise. „Dus had deze overvoer van de zilvere munt, of liever gezegd „der beambten, geene betrekking tot de constructie winkel, „*want bij zijn Excellentie Daendels is hier nooit Zilvergeld „gemunt*."

Dit getuigenis is afdoende, aangezien de Salis zijn gegevens omtrent den tijd van Daendels, òf van Zwekkert òf van diens Assistent van Leeuwen moet ontvangen hebben.

Ook al zijn de gegevens die ik omtrent dezen vierden muntslag kon bijeenbrengen zeer onvolledig, toch bleek ons duidelijk dat; zij het ook met wijziging in het gehalte der gouden, en met verandering van het formaat der zilveren heele, of aanvulling met de machtiging tot slaan van halve zilveren ropijen; toch de muntslag voortdurend gebaseerd was op het Reglement van 24 November 1795, en dat de mededeeling van Netscher en van der Chijs, dat de ropijen van 1800 en later te Soerabaia zouden geslagen zijn, op een vergissing berust

Doch al kon ik de zilvermunting van jaar tot jaar volgen, met de goudmunting is zulks niet het geval; de bronnen begaven ons reeds na 1799.

Wel blijkt uit de toename van het aantal slapers dat goud gemunt werd, doch daar geen enkele specifikatie te vinden is, moeten we ons wat de jaren betreft, verlaten op de bekend geworden munten.

---

1) Blijkens eene daarbij gevoegde „Calculatieve aanteekening" moet die memorie van omstreeks Januari 1819 zijn.

Ook de anders zoo nuttige „Restant Memories" lieten mij in den steek, doordat daarin van „nieuwe gouden ropijen" geen sprake is, en de voorkomende bedragen dus opgewisseld zijn.

Dit komt doordat in al die jaren, ten minste het absoluut zwijgen der Resoluties wijst daarop, het weinige goud dat nog gemunt werd, aan particulieren toebehoorde en dus van zelf niet anders dan, middels opwisseling in de Groote Geldkamer te recht kwam.

Voor zooverre mij bekend, zijn halve gouden ropijen van 1804, 1805 en 1806 nimmer aangetroffen, zoodat van zelf de vraag rijst, of in die jaren goud gemunt is.

Met absolute zekerheid is die vraag niet te beantwoorden, doch naar ik meen is er *een enkel gegeven*, waaruit men tot de gevolgtrekking zoude kunnen komen, om die vraag met „neen" te beantwoorden.

Dat gegeven ontleen ik aan de stempels, waarmede de halve ropijen van 1802, 1803 en 1807 geslagen werden.

Op Plaat XXXVIII liet ik die jaargangen (N°s. 704, 705 en 707) opzettelijk onder elkaar plaatsen.

Bij vergelijking zien we dat de keerzijde, (d. w. z. de zijde met het jaartal) bij alle drie verschillend is, doch dat daarentegen de voorzijden van één en denzelfden stempel zijn.

Hieruit volgt dus, dat de halve ropijen van 1807, *voorzooverre de voorzijde betreft, geslagen zijn met een stempel van het jaar 1802*, die ook nog dienst deed in 1803.

Naar mij voorkomt is het practisch onmogelijk, met het oog op de groote slijtage der stempels destijds, dat die stempel in 1807 nog dienen kon, bijaldien daarmede ook nog in 1804 — 1806 gemunt ware.

Ik heb getracht een dergelijk bewijs te vinden voor den ontbrekenden jaargang 1807 bij de zilveren ropijen, doch zooals uit de afbeeldingen op Plaat XL blijkt, komt geen der stempels van 1806 in 1808 terug. Het is evenwel zeer

goed mogelijk, zelfs zeer waarschijnlijk, dat van 1806, dan wel 1808 nog varianten bestaan, die mij onbekend bleven.

Na in het bovenstaande de onsamenhangende, gebrekkige, gegevens zooveel mogelijk tot één geheel verwerkt te hebben, dat ons, zij het dan ook onvolledig, toch een beeld geeft van het gefirm en gewurm met de Munt ook weder in deze 4e en gelukkig, laatste periode, rest nog de totaliseering van de gemunte bedragen voorzooverre die bekend, dan wel te benaderen zijn.

Alles te zamen tellend vinden we als volgt:

	Gouden Ropijen		Zilveren ropijen.
	Heele	Halve	
1 Jan. — ulto. Aug. 1796 (Rek. van Halem)	1.435	—	136.413
Sept. 1796 — ult. Aug. 1797 (Id Id)	13.153	—	22.865
1798 Gemunt voor A. Macaré (zie Bijl. XXX)	—	540	—
„ Id Id de Sandolroy . . .	—	2.190	—
„ Id Id Schouwman . . .	—	883	—
„ Id Id te Boekhorst . . .	—	359	—
„ Id Id Helle . . .	—	—	8.792
Maart — ulto. Aug. 1799 (Rek. van Lebeck)	—	3.321	18.168
1800 ? ?	—	—	—
Res. 12 Mrt. 1801 (Netto provenu tafelservies)	—	—	11.075
Res. 29 Juni 1801 (150.000 Amerik. matten)	—	—	332.878 (*)
Res. 10 Sept. 1802 (26.250 Spaansche matten)	—	—	60.618 (*)
Res. 23 Sept. 1803 (71.176½ Keizersdaalders)	—	—	162.185 (*)
Sept. 1804 — Aug. 1805 (munt rek. Zwekkert)	—	—	83.863
Dec. 1805 — Juli 1806 (vide Restant memories)	—	—	57.600 (*)
1807 (en 1808 ? ?)	—	—	—
Totaal	14.588	7.693	894.357

*) Deze bedragen zijn berekend. Zie onder de betreffende data.

Berekend, ter vergelijking met de drie voorgaande muntslagen, in guldens van 20 stuivers, vinden we dus een totaal bedrag, voor zooverre bekend, van *f* 1.441.918 : 8 boekwaarde, of *f* 1.783.963 : 10 Indische cours.

Hoewel deze cijfers slechts een betrekkelijke waarde hebben, leeren ze ons toch al weder dat we de Batavinsche Ropijenmunterij overschatten, door er een te grooten invloed op de munteirculatie destijds aan toe te kennen, [1]) want ook al zijn de gegevens gebrekkig, ook al ontbreekt na 1799 alles wat voor particulieren gemunt werd, dan toch kunnen we tusschen de regels doorlezend wel tot de conclusie komen dat die onbekende bedragen gering waren, in vergelijking met de hierboven genoemde totalen, en dat wij, door die op 2 à 3 ton aan te slaan, mogelijk reeds te hoog gestemd zijn.

Indien we nu alle bedragen te zamen tellen, zooals die door mij voor de verschillende muntslagen berekend werden, dan vinden we:

van 1744—1750	*f*	720.547 : —	Ind. C[t].
„ 1764—1767	„	510.829 : 10	„ „
„ 1782—1789	„	610.369 : 10	„ „
„ 1795—1808	„	1.783.963 : 10	„ „
dus totaal	*f*	3.625.709 : 10	Ind. C[t].

Naar mijn schatting zal de munt te Batavia dan ook niet veel meer dan *f* 4.000.000. aan goud en zilver uitgeleverd hebben, en ik verheel niet dat dit bedrag veel lager is, dan de verwachting die ik daarvan had, toen ik het onderzoek begon.

Dat dit onderzoek geleid heeft tot geheel nieuwe gezichts-

1) Dit klemt te meer, wanneer men in aanmerking neemt dat dikwijls, reeds courante munten omgesmolten werden, zoodat, om bij één voorbeeld te blijven, de post van 20 Juni 1801, slechts een toename van 32,878 Ropijen aanwijst, aangezien de 180,000 Aus. $ vóór de vermunting reeds voor 200,000 ropijen gangbaar waren.

punten, zal niemand ontkennen, doch zeker is, dat nog vele leemten bleven bestaan. Dank zij de welwillende hulp van den Algemeenen Rijks-archivaris Jhr. Th. H. F. van Riemsdijk kon ik van enkele hier in het Archief ontbrekende stukken, copiën bekomen uit het Archief in den Haag, doch natuurlijk alleen dan wanneer ik hier een aanwijzing vond, dat het stuk naar Nederland gezonden was.

Mogelijk is het dus dat door een nauwgezet onderzoek in genoemd Archief nog hier en daar een hiaat kan worden aangevuld; dit moet ik echter aan andere krachten overlaten.

Op de Platen XXXII — XL bracht ik alle munten bijeen die mij van de beschreven muntslagen bekend zijn geworden.

Het behoeft geen betoog dat vele dier munten tot de grootste zeldzaamheden behooren, dit blijkt voldoende uit de geringe bedragen die van sommige jaargangen geslagen zijn en voorzooverre de gouden munten betreft, uit het feit dat een groot deel na korte circulatie weder opgewisseld en biljoen verklaard, dan wel ter vermunting naar Coromandel gezonden werd.

De collectie van het Bataviaasch Genootschap is dan ook nog niet compleet, zoodat ik ter aanvulling der platen, afbeeldingen van stukken uit andere verzamelingen moest verzoeken.

Allen die mij welwillend hun hulp verleend hebben, betuig ik hierbij mijn welgemeenden dank.

Daar ik behalve de jaargangen, ook de voorgekomen stempelvarianten opnam, verwijs ik voor de munten verder naar die Platen en de beschrijving daarvan, hierachter opgenomen.

Alleen de legende der munten vereischt nog eenige toelichting.

De Resolutie van 7 Augustus 1744 zegt dat die zoude

luiden „in de Arabische tale; aan de eene zijde: *Goudmunte „van de Nederlandsche Compagnie*, en aan de andere zijde: „*voor het eyland Groot Djawa*, met het jaargetal en een teken van de munt".

Op 14 Maart 1747 werd besloten om op de gouden munten voortaan te stellen „Dinar" en op de zilveren „Derham" „het overige der inscriptie blijvende".

Aan die laatste bepaling heeft men zich niet gehouden, waarom weet ik niet. Met uitzondering toch van den dubbelen dukaat van 1748 (Plaat XXXII fig. 637) en de *zilveren* Heele en Halve ropijen van 1804—1808, voeren alle munten de legende:

(voorzijde) *Derham min Kompani Welandawi.*

(keerzijde) *ilā djazīrat Djawa al-Kabīr.*

wat de bedoeling der resolutie van 1744 vrij goed weer geeft, behalve het woord „Derham," dat strikt genomen de naam is van een zilveren munt.

„Goudmunte" zou juister door „Dinar" te vertalen zijn, doch aangezien beide woorden ook voor geld in 't algemeen gebruikt worden, [1]) heeft men zich vermoedelijk om die reden in latere jaren tot het woord „Derham" bepaald.

Op de eerste munten is het schrift wel is waar niet fraai, doch voor ingewijden zeer goed leesbaar.

Gaandeweg verloopt dat evenwel zoodanig, dat zelfs deskundigen naar de bedoeling moeten raden; van lezen is geen sprake.

Ten einde dit duidelijk te demonstreeren geef ik in achterstaand cliché een afbeelding hoe de legende zich op de munten in de verschillende jaren voordoet. De bovenste regel is juist getranscribeerd, terwijl de volgende regels, in gelijke volgorde der woorden, aantoonen hoe het schrift successievelijk verworden is.

---

1) H. C. Klinkert. Nieuw Maleisch-Nederlandsch woordenboek, 2e druk, sub voce.

Legende.	درهم	من	كمفني	ولنديوي	الي	جزيرة	جاو	الكبير
(1744—1750)	درهم	من	كمفني	ولندوي	الي	جزيرة	جاو	الكبير
(1764—1767)	درهم	ن	كمفني	ولندوي	الي	جزيرة	جاو	الكبير
(1783—1786)	درهم	من	كمفني	ولندوي	الي	جزيرة	جاو	الكبير
(1788)	درهم	من	كمفنيا	ولندوي	الي	جزيرة	جاو	الكبير
(1795—1803)	درهم	من	كمفنيا	ولندوي	الي	جزيرة	جاو	الكبير
(1797—1807, Goud)	درهم	من	كمفني	ولندوي	الي	جزيرة	جاو	الكبير

Legende.	درهم	في	الكمفني	الويلندوي	على	جزيرة	جاو	الكبير
(1804—1808)	درهم	في	الكمفني	الويلندوي	على	جزيرة	جاو	الكبير

In 1804 is de legende der zilveren munten iets gewijzigd en luidt, in over het geheel nog barbaarscher schrift:

(voorzijde) *Derham fi al-Kompani al-Wilandawi*,

(keerzijde) عاى *djazirat Djawa al-Kabīr*.

De vertaling zou — volgens H. C. Klinkert aannemende dat „*fi*" door „*in zake van*" mag weergegeven worden — dan luiden:

„Munt in zake van de Hollandsche Compagnie".

„(?) eiland Groot Java."

Volgens Netscher en van der Chijs, pag. 107 zou het onvertaalde woord عاى, gelezen moeten worden على, en fontief staan voor الى, doch eerstens ontbreken de twee punten, en ten tweede zijn op de munten de karakters constant gescheiden en ontbreekt elke aanwijzing voor de ل.

Tot mijn leedwezen kan ik evenwel niet aangeven wat de lezing is, of zijn kan.

Omtrent het „teken van de Munt" waarover de Resolutie van 1744 spreekt, heb ik geen gegevens gevonden.

De eerste munten, dus die van den Muntmeester Rheen, voeren *een ster*.

Pas in 1746, dus onder Dorsman verschijnt als zoodanig *een haan*, die evenwel, (doch *alleen op de gouden munten*) tot 1807 behouden blijft.

De zilveren munten van Dorsman (1747—50) en de eerste munten van den volgenden muntslag, voeren een rozet door 7 punten gevormd, welke rozet na in 1765 op verschillende wijze vervormd te zijn, eindelijk in 1766—67 overgaat in een vierbladige figuur.

Deze figuur gaat, na in 1783—89 nog eens verschillende gedaanteverwisselingen te hebben doorloopen, eindelijk in 1795 over in een klaverblad, ten minste iets dergelijks.

Het kan zijn dat „ster" en „haan" oorspronkelijk als muntteeken bedoeld zijn; en dan zullen mogelijk de blazoenen van Rheen en Dorsman [1]) de oplossing kunnen geven;

---

1) Vele Compagnies dienaren voerden, zoodra ze maar iets in de melk te brokken hadden, een wapen. Omtrent de meeste dier fictieve blazoenen is echter niets meer te vinden.

doch zeker is het dat in lateren tijd van een eigenlijk muntteeken geen sprake mag zijn.

Hiermede is weder een deel, van de taak die ik op mij nam, ten einde, en hoop ik op de clementie van den lezer te mogen rekenen, waar ik in de vervulling er van te kort schoot.

Ten slotte nog een woord van dank aan den Landsarchivaris Dr. F. de Haan, die steeds bereid was mij voor te lichten en die mij bij voortduring het oude Archief in al zijn onderdeelen openstelde.

Weltevreden, Augustus 1910.

Beschrijving der Platen.

Muntslag 1744—1750 (Pl. XXXII en XXXIII).

GOUD.

N°. 628 *Werkproef zonder jaartal*, geslagen op een Holl. dukaat. Het origineel bevindt zich in het kabinet te Weenen en een galvano-plastische copie daarvan is opgenomen in het Munt-kabinet van 's Rijks Munt te Utrecht.

N°. 627 *Enkele Java Dukaat 1744.* Uit de Coll. van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam 1).

N°s. 629—631 *Enkele Java Dukaat 1745.*

N°s. 632—633 *Id. Id. Id. 1746.*

N°. 634 *Dubbele Java Dukaat 1746.* Bat. Gen. K. en W.

N°. 635 *id. id. id. 1747.* Britsch Museum en Utrecht 2).

N°. 637 *id. id. id. 1748.* Bat. Gen. K. en W. Dit lang gezochte stuk met de legende „Dinar" werd ontdekt door de firma Frederik Muller & Co. Amsterdam.

ZILVER.

N°. 636 *Java ropij 1747.* 3).

N°s. 638—639 *id. id. 1748.* De voorz. van 639 is = 638.

N°. 640 *id. id. 1749.*

N°s. 641—643 *id. id. 1750.* De keerz. van 641 is = 642.

---

1) De mededeeling der munten in de coll. Kon. Oudhk. Gen. te Amsterdam, dank ik den Heer H. G. du Crocq.

2) De munten in het Britsch Museum werden mij medegedeeld door den Heer J. Allan M. A. Asst. Conservator, en die van 's Rijks-Munt door den Heer C. Hoitsema, 's Rijks Muntmeester.

3) In de Coll. van het Bataviaasch Genootschap bevindt zich een *vergulde galvano-plastische afdruk* van deze ropij (beide zijden van dezelfde stempels als fig. 636). Dat stuk werd door wijlen den Heer van der Chijs opgenomen, zonder vermelding waar zich het origineel bevindt, als copie van een Java-dukaat. Dit laatste is zeker een vergissing, doch de mogelijkheid bestaat, dat van dien eersten Jaargang een *Proefslag in goud* gemaakt is.

NB. De munten van bovengenoemde jaren zijn niet gekarteld, doch op den rand gevijld.

Zooals ik in den tekst duidelijk aantoonde, zijn deze munten niet gegoten, doch geslagen, evenals de ropijen der latere jaren. Door de werkproef N°. 628 wordt zulks ten overvloede bewezen.

In den tekst wees ik er reeds op, dat na 1748 hoogst waarschijnlijk geen goud meer gemunt werd.

Rest nu de vraag of de ons tot heden bekende munten den geheelen muntslag dekken en dan geloof ik dat zulks met de zilveren ropijen wel, doch met de gouden munten niet het geval is.

De muntrekeningen leeren ons ten opzichte der enkele en dubbele ducaten niets, alleen uit het totaal, dat op een 1 eindigt, blijkt dat in boekjaar 1746/7 enkele ducaten geslagen moeten zijn.

Dubbele ducaten van 1745 bestaan m. i. niet, doch wel geloof ik *dat nog een „enkele ducaat" van 1747* te ontdekken valt.

Dit mijn gevoelen is gebaseerd op de dictie der „Restant Memories" (zie Bijlage V).

In November 1746 waren slechts dubbele ducaten in kas, de notitie van den boekhouder „aan 1255 p^s. dubbelde" laat geen twijfel toe.

In Januari 1747 was dat aantal, (onverschillig of we aannemen 3 dubbele of 6 enkele ducaten) uit de kas verdwenen, zoodat de ducaten die in Maart en April in 't saldo voorkomen, nieuw aangemunt waren.

Het kan zijn dat de post in Maart uit dubbele ducaten bestond en omgerekend werd, doch die van April laat, naar mij voorkomt, geen twijfel over, want de boekhouder wilde door de toevoeging „Enkelde" te kennen geven dat onder de 1006 ducaten geen dubbele (omgerekende) voorkwamen.

Is deze conclusie juist, dan moeten dus in 1747 nog *„enkele ducaten"* geslagen zijn.

Muntslag van 1764—1767 (Pl. XXXIII, XXXIV en XXXV).

GOUD.

Enkele Java Ropy 1766. Stempel v./d Zilver. ropij No. 666.
Dubbele id. id. 1766. id. id. id. No. 665. (*)
Twee dubb. id. 1766. id. id. id. No. 666.

(*) In het Koninklijk Kabinet van Munten te 's Gravenhage bevindt zich een Dubb. ropy van 1766, doch geslagen met den stempel der zilveren ropijen N°. 666. De hierboven beschreven Ex°. bevinden zich in de Coll. Bat. Gen. K. & W. [1])

ZILVER.

N°. 644. *Proefslag, (of werkproef)* van den ropij 1764 geslagen op een Mexikaansche peso van 1670. 2)

N°. 645. *Java ropij 1764.* Het orgineel bevindt zich in het Kon. Kabinet te 's Gravenhage, en is, zoals blijkt, geslagen met de stempels van No. 644.

N°s. 646—653 *Java ropij 1765.* De voorz. No. 647 komt voor met de keerzijden a. en b. Eigenaardig is bij dezen jaargang de variatie in de rosetten. No. 650 is in het bezit van den Heer J. Schulman te Amsterdam. Behalve de vreemde roset, is hier het geheel ontbreken der punten in de legende der voorzijde te noteeren. (No. 649 Kon. Kab. v. Munten, Den Haag).

N°s. 654 — 666 *Java ropij 1766.* { No. 654 Coll. Schulman, Amsterdam. No. 661 Kon. Kab. v. Munten, Den Haag. } [3])

N°s. 667 — 668 *id. id. 1767.* (No. 667 Kon. kab. v. Munten, Den Haag)

N°. 669 Afbeelding van een valsche ropy met het jaartal 1667. Afgaande op den vorm der karakters is dit stuk een namaak der ropijen van deze periode, en bedoelde de falsaris 1767.
Het stuk is van koper, geslagen (de stempels waren scherp gesneden) en gekarteld. Sporen van verzilvering aanwezig. Opgevischt uit de rivier te Palembang.

N. B. Alle munten van bovengenoemde jaren zijn op den rand gekarteld.

---

1) De Munten uit het Kon. Kab. in den Haag werden mij medegedeeld door den Directeur Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié.

2) Dit zeldzame stuk bevindt zich in de Coll. van het Bataviaasch Genootschap K. & W. In den Catalogus der Numismatische verzameling 4e druk (1896) pag. 78, No. 87, werd dit Ex. vermeld, waarom weet ik niet, als zijnde een ropij, wat het natuurlijk niet is.

3) De Heer J. Schulman te Amsterdam zond mij welwillend zijn collectie ropijen ter bezichtiging.

Muntslag van 1783—1789 (*Pl. XXXV en XXXVI*).

GOUD.

N°. 672 *Halve Ropij 1783.* (Coll: Zeeuwsch Genootschap. Middelburg.) 1)

N°s. 670 — 671 *Heele Ropij 1783.* (fig: 670 heeft bij reproductie in diameter verloren.)

N°. 673 *Heele Ropij 1784.* (Britsch Museum.)

„ 674 *Halve Ropij 1785.*

N. B. Het is zeer goed mogelijk dat Halve ropijen van 1783 feitelijk niet bestaan, doch dat men voor de 1610 stuks, die blijkens de muntrekening in 1784 geslagen werden, een stempel gebruikte die voor 1783 bestemd, doch niet gebruikt was.

ZILVER.

N°s. 675 — 680 *Java ropij 1783.* (No. 676 Kon. Kab. v. Munten, Den Haag.)

N°. 681 *Java ropij 1785.*

N°s. 682 — 683 *id. id. 1786.* (No. 683 Coll: H. T. Grogan Esq. Londen.)

N°. 684 *id. id. 1788.*

N. B. Nadat de Platen gedrukt waren verkreeg ik voor het Bat: Gen: uit de door den Heer Schulman geveilde Collectie van Dr. Hjalmar Kinberg een:

Java ropij van 1784, ongeveer van het type fig. 681.

Zilveren ropijen van 1782 bestaan mijns inziens niet. Van 1787, en mogelijk 1789, zullen denkelijk nog ex^{n}. te vinden zijn.

Muntslag van 1796 — 1808 (Pl: XXXVI. XXXVII. XXXVIII. XXXIX en XL).

GOUD.

N°s. 693—694 a. b. *Heele ropij 1797.* { No. 693 Coll. Oudhk. Gen: Amsterdam. No. 694a Britsch Museum.

N°. 695 *Halve ropij 1798.*

N°s. 698—699 *id. id. 1799.* (No. 698 Coll. Oudhk. Gen: Amsterdam).

---

1) Mededeeling Mej: M. de Man te Middelburg.

N°. 700 *Halve ropij 1800.*
„ 702 *id. id. 1801.*
„ 704 *id. id. 1802.*
„ 705 *id. id. 1803.* (No. 705. Britsch Museum).
„ 707 *id. id. 1807.*

NB. Na 1797 zijn vermoedelijk geen *Heele* gouden ropijen meer geslagen. Afgaande op de „slapers" (zie Bijlage XXX) moeten evenwel van het jaar 1796, *Heele gouden ropijen bestaan.* Over de jaren 1804, 5 en 6 zie den tekst.

ZILVER.

N°s. 685 — 686 *Java ropij 1795.* (No. 686 Kon. Kab., Den Haag. De voorz. is gelijk fig. 685). De ropijen met het jaartal 1795 zijn geslagen in 1796.
N°s. 687 — 692 *Java ropij 1796.* (Nos. 690 — 691 Coll: Schulman.)
N°. 696 *id. id. 1798.*
N°. 697 *id. id. 1799.*
N°. 701 *id. id. 1800.*
N°s. 703, 706 en 708 *Jav. ropij 1801.* { No. 708 Kon. Kab. Den Haag. „ 706 voorz. gelijk fig. 703.
N°. 709 *id. 1802.*
N°s. 710, 711^a^, 711^b^, *id. 1803.* { No. 710 voorz. gelijk fig. 709. „ 711b Kon. Kab. Den Haag.
N°s. 712 — 714 *id. 1804.*
N°s. 715, 717 en 719 *id. 1805.*
N°s. 716, 718 en 720 *Halve Java ropij 1805.*
N°s. 721, 723 — 726 *Java ropij 1806.* (No. 723 Coll: Schulman.)
N°. 722 *Halve Java ropij 1806.*
N°s. 727 — 728 *Java ropij 1808.* (No. 727 Coll. 's Rijks Munt Utrecht.)

N. B. Hoewel niet zeker, zoo is het toch zeer waarschijnlijk dat in de jaren 1797 en 1807 geen zilver gemunt werd.

Benaming, Gewicht en Indische waarde der GOUDEN MUNTEN.

De verschillende benamingen die aan de gouden munten van gelijke waarde, in de achtereenvolgende Reglementen

van 1744 t/m 1795 gegeven worden; vermeerderd met de namen die onder de gemeente „gang und gäbe" waren, en daardoor ook in diverse stukken, muntrekeningen enz. gebruikt werden; vormen een chaos, waarin men, zonder het gewicht of de waarde der munten te kennen, onmogelijk den weg vinden kan.

Een klein overzicht is dus niet overbodig.

Reglement 1744.

Javaense Ducaat, (òf Derham, òf Dinar, òf Ropij).

(*) Kwart,	weg°	$1^7/_8$ Stuiver	= 1.07223 gram,	à 5/8 Rds.	of *f* 1:10
(*) Halve,	„	$3^3/_4$ „	= 2.14447 „	„ $1^1/_4$ „	„ „ 3:—
Enkelde,	„	$7^1/_2$ „	= 4.28895 „	„ $2^1/_2$ „	„ „ 6:—
Dubbelde,	„	15 „	= 8.5779 „	„ 5 „	„ „ 12:—
(*) Vierdubb.	„	30 „	= 17.1558 „	„ 10 „	„ „ 24:—

Reglement 1765.

Goude Javasche ropijen.

Enkelde,	weg°	7 Stuivers	= 4.003 gram,	à $2^1/_2$ Rds.	of *f* 6:—
Dubbelde,	„	14 „	= 8.006 „	„ 5 „	„ „ 12:—
Twee dubb.	„	28 „	= 16.012 „	„ 10 „	„ „ 24:—

Reglement 1782.

Goude Javasche ropijen.

(*) Enkelde,	weg°	7 Stuivers	= 4.003 gram,	à $2^1/_2$ Rds.	of *f* 6:—
Dubbelde,	„	14 „	= 8.006 „	„ 5 „	„ „ 12:—
Twee dubb.	„	28 „	= 16.012 „	„ 10 „	„ „ 24:—

NB. De muntrekening noemt de Dubbelde „Halve," en de Twee dubbelde „Heele" ropijen.

*) Hoewel toegestaan, werden deze munten niet geslagen, voor zooverre mij ten minste bekend is.

Regiement 1795.

Goude Javasche ropijen.

Halve, weg° 14 Stuivers = 8.006 gram, à 5 Rds. of *f* 12:—
Heele, „ 28 „ = 16.012 „ „ 10 „ „ „ 24:—

Dit lijstje spreekt boekdeelen, en we zien met één oogopslag dat de enkele ducaat van 1744, hoewel iets zwaarder, gelijk stond aan de enkele ropij van 1765.

Verder zien we dat de vierdubbelde ducaat (indien die geslagen was) later een twee dubbele ropij, en nog later een heele ropij geworden zoude zijn, en dat de dubbele ducaat van 1744, later in 1765 en 1782 een dubbele ropij werd, om in 1795 een Halve ropij te worden, d. w. z. officieel, want onder de gemeente gold die benaming reeds lang te voren.

Hiermede is evenwel de verwarring nog niet ten einde, want behalve dat in de boeken de „dubbele ropij" eerst tegen *f* 12:— en later tegen *f* 10:— berekend werd noemde men, zelfs in officieele stukken, de halve ropijen weder „enkelde" en de heele naar verhouding „dubbelde."

Eén voorbeeld uit vele:

De Restant memorie van de Groote Geldkamer noteert op ult°. December 1804:

„2138 pees Ropias goude Bataviase heele à *f* 20:— *f* 42.760:—

„4436 pees Ropias goude Bataviase halve à *f* 10:— *f* 44.360:—"

daarentegen op ult°. Januari 1805:

„2138 pees Ropias of Derhams goude dubbelde à *f* 20:— *f* 42.760:—

„4436 pees Ropias of Derhams goude enkelde à *f* 10:— *f* 44.360:—"

Duidelijk zijn in beide posten dezelfde munten bedoeld, zoodat onder elkaar gesteld, vergissing buiten gesloten is. Dat men evenwel, *zonder die vergelijking*, met enkel = half = dubbel, of nog erger, dubbel = heel = twee-dubbel =

vier-dubbel een weinig in de war geraakt, is begrijpelijk.

In de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van K & W. Deel IV, komt een stuk voor over „Munten, Maten en Gewichten van Neêrlandsch-Indië" dat omstreeks 1782/3 geschreven moet zijn. Daarin wordt van de „Gouden Bataviasche Ropij, ook Derham Djawa genaamt" gezegd (deze) „is enkeld, „dubbeld of twee dubbeld doch word niet meer gemunt, en is „billioen verklaard. Van de geene die bij de Compagnie of „particulieren nog overig zijn, heeft de enkelde het gehalte „van 20 Caraat en weegt 11 engels, dus is deszelfs intrin„sicque waarde omtrent ƒ 10 : $2^1/_2$, en de dubbelde ƒ 20 : 5 : „$2\frac{11}{29}$, zijnde bij de Compagnies boeken gereduceerd op ƒ 10 :— „en ƒ 20 :— dog onder de gemeente pleeg de enkelde gang„baar te zijn voor 5 Rijksdaalders en de dubbelde voor 10 „Rijksdaalders; die van 1746 zijn van een fraaije stempel „met een haantje; die van 1766 met een kruis, en die van „1782, zijn van het gehalte van 19 Caraat, en hebben de„zelfde waarde".

Munten van het laatstgenoemde jaar waren den schrijver dus onbekend, en die van 1783 waren, toen hij het stuk schreef, nog niet geslagen. De hoofdzaak waar ik evenwel op wijzen wil, is dat men reeds destijds zich vergiste in de bewoordingen enkelde en dubbelde, en dat de dukaten van 1746 ropijen genoemd werden.

Hoe de schrijver kwam aan het gewicht van 11 engels voor de enkele ropij begrijp ik niet. Dit zou toch gelijkstaan met 16,984 gram of bijna 30 Stuivers, dus het gewicht van een viervoudige dukaat.

Voorzooverre mijn omrekening in grammen betreft nam ik aan:

1 pond	= 2 mark	=	494,09042	gram.
1 mark	= 8 oncen	=	247,04521	„
1 once	= 2 lood	=	30,88065	„
1 lood	= 10 engels	=	15,440325	„
1 engels	= 32 azen	=	1,5440325	„
1 aas	=		0,04825	„

Dit is dus het Amsterdamsch trois pond, waarvan er 125 op een Picol = 61.7613 kilo gaan. Op Batavia werd het pond ook verdeeld in 2 mark, het mark in 9 realen en de reaal in 48 stuivers.

1 reaal is dan = 27,44947 gram,
en 1 stuiver = 0,57186 „

Muntmeesters en Essayeurs

der Bataviasche Ropijen Munt
van 1744 tot 1808.

---

7 Aug. 1744 — Aug. 1745 † Theodorus Justinus Rheen (M. & E.)

10 Sept. 1745 — 18 Juni 1751 (Datum muntsluiting) Paulus Dorsman. (M. & E.)

6 Nov. 1764 — 15 Jan. 1768 (Datum muntsluiting) Johannes Sebastiaan van Naamen (M.)

id. id. Josias Raket (E.)

5 Nov. 1782—20 Juni 1783 (ontsl.) Jacobus de Warem Jr. (M. & E.)

20 Juni 1783 — begin 1784 † J. W. Alves. (Adjunct M. M.)
„ „ — 8 Oct. 1784 (ontsl.) C. Heuninckx. (Meesterknecht.)
„ „ „ — April 1785 † Jac. de Warem Jr. (Essayeur.)
20 Febr. 1784 — 8 Oct. 1784 Fred. Aug. v. Halem (Adj. M. M.)
8 Oct. 1784 — April 1785 id. id. id. (id.)

Na April 1785 - begin 1789 (*) Fred. Aug. v. Halem (M. & E.)

24 Nov. 1795 — 15 Mei 1798 † opnieuw, „ „ „ „ „

Na den dood van Van Halem werkten D. van Rossum en J. L. de Ruiter, het in de munt resteerende goud en zilver af. Daarna stond de munt stil.

22 Febr. 1799 — 13 Juni 1800 † Hendrik Julius Lebeck (M. & E.)

Na den dood van Lebeck stond de munt stil.

11 Dec. 1800 — ± Nov. 1808 Johan Anthonie Zwekkert (M. & E.)

± Nov. 1808 Zwekkert overgeplaatst naar de Duitenmunt te Soerabaia.

---

*) Deze datum is onzeker.

Bijlage I.

Articulen van reconciliatie, vreede-vriend- en bondgenootschap tusschen de Doorlugtige Nederlandsche Oost Indische Compagnie ter eenre, en den Soesoehoenang Pacoeboeana Senepatty Ingalaga Abdul Rachman Sahidin Panatagama ter andere zijde.

(11 November 1743. Geratificeert in Rade van Indië op 4 Februarij 1744.)

Artikel 22 luidt:

„Voorts verclaard de Soesoehoenang bij desen nog aan de „Comp: te cedeeren en af te staan het regt, dat hem als „Souverain vorst competeert, om in zijne landen munten te „laten slaan, en zal hij daarvan nog in klijne, nog in groote „specien, immers voor zig zelfs, buijten de Comp: eenig „gebruijk maken; dog het zal de Comp: daarentegen gepermitteerd zijn de Stempel van den Soesoehoenang zoo hij „het goed vind, op haar munt te laten zetten, en die munt „alomme in de lande van den Soesoehoenang te laten slaan, „en vervolgens na haare waarde gangbaar te maken, zonder „dat de Soesoehoenang daarvoor ooit iets zal mogen pretendeeren, 't zij dat het goude, zilvere of kopere, loot, groote „of klijne muntspecien zijn, en zullen ook alle muntspecien „thans bij de Comp: cours houdende ofte dewelke na desen „mogten werden gangbaar gemaakt, even en in selver voegen „zonder eenig onderscheijd, in de landen van den Soesoehoenang gangbaar zijn alomme."

(Zie voor het geheele Contract: De Jonge. Opkomst van het Ned: Gezag over Java. Deel IX bladz. 434e. v.)

Instructie voor den Muntmeester.

1.

Alle de inlandsche munten sullen moeten geslagen werden onder de directie en het opsigt, ook ter verantwoording van den muntmeester, op het gewigte en gehalte, dat daartoe sal werden gesteld.

2.

En om hier van versekert te syn, sal den muntmeester van ieder parthye, die geprepareert is voor de munte, een stuk moeten laten uytkappen en essayeeren, ontfangende daarvan ter syner dechargie een briefje van den essayeur, die de wedergade van het selve met het essay stukje sal moeten overgeven aan den Heere Directeur Generaal of den eerste Opperkoopman van 't Casteel, om als een slaper bewaart te werden, van ieder parthy die ter munt gebragt werd.

3.

Den muntmeester sal op de goudmunten hebben een half greyn onder off boven de bepaalde essayen, sodat hy, omtrend het geene twintig caraat van gehalte wesen moet, sal kunnen volstaan met negenthien caraat elff en een halve greyn, of met twintig caraat en een half greyn.

4.

Den muntmeester sal by provisie en tot dat een meerder omslag meerder bediendens vereyscht, een b'eedigt adjunct hebben, onder hem staende en van hem dependeerende, voor den welken hy ook sal moeten respondeeren.

5.

Hij sal ook hebben een muntsboekhouder, dat mede een b'eedigt persoon sal syn, dewelke alle de parthyen, by den muntmeester van de grote geldkamer ontfangen werdende, ten ordinairen, thans gefixeerden pryse van het goud en

silver sal inboeken en wederom afschryven ten pryse courant het gemunte geld in specie, dat in de voorsz: geldkamer off geldcassa sal werden afgegeven, houdende voorts boek van de lasten en profyten der munt, om jaarlyx op den ord^{r}. tyd af te sluyten.

6.

Den muntmeester sal het ongemunte goud, dat hy ontfangt, naar de marken fyn goud, die hetselve inhoud volgens de essayen daarvan gemaakt, weder tot marken fyn goud verantwoorden, besorgende byaldien het hoger van toets is als de munt, het koper of silver, waar mede g'allieert moet werden, en, soo het minder toets, dat het op het behoorlyke essay gefineert werde, sonder opbreng van spillagie of iets anders, dan hetgeene toegelegt is af te schryven.

7.

Het silver sal insgelyx aan den muntmeester naar het gehalte en gewigt der staven afgegeven en door hem op deselve wyse verantwoord moeten werden, sonder voor de toesats wat te nemen of voor het raffineeren iets te vragen.

8.

Voor alle het welke den muntmeester, soo wel tot loon als voor spillagie, item de specie tot het allieeren nodig, van alle goude en silvere munten, die in de voors: munt gebragt werden, sal genieten een en een half ten hondert van het geene voor rekening van de Comp^{ie} werd vermunt en een pr Ct^{o}. daar en boven op de parthyen goud van Sumatra's Westcust, nevens de permissie, om, wanneer er niets voor de Comp^{ie} te munten is, ook voor reek: van particulieren te mogen slaan naar de bepalingen der soorten, het gewigt en gehalte der muntspecien, die in dese Javaanse munterye sullen mogen gefabriceert werden, van welke parthyen hij boven het voorm: een ten hondert van Sumatra's Westcust's goud, sal mogen genieten

twee ten hondert voor alle spillagie en andere verliesen, moeyte en onkosten, waarvan hy een vierde gedeelte sal moeten geven aan de muntsbedᵉ-, synen adjunct, den boekhouder en een bediende of meesterknegt, dewelke daarentegen ook gehouden sullen zijn hem, soo wel in dit werk als in dat van de Compᵉ. alle hulpe en dienst te bewysen, staande de voorn: meesterknegt almede onder den eed; en sal den muntmeester de parthyen, die hem gebragt werden te vermunten, niet mogen ontfangen dan in presentie van syn adjunct en den boekhouder, als gecommitteerdens, en gehouden syn het zelve, naar de vermunting, weder ten overstaan van deselve aan den brenger te extradeeren, sonder te inquireeren van waar het komt, of ook iets daar van te mogen reveleeren, waartoe ook de voors: gecommitteerdens gehouden sullen syn: en sal den geene, die het eerste syn parthye in de munt heeft gebragt, ook de eerste geholpen moeten werden.

9.

En dewyl by provisie een begin sal werden gemaakt met het slaan van de Javaense goudmunt, dewelke onder de naam van derham of Javaense ducaat bekent sal syn, op het essay van twintig caraten, tegens seven en een halve stuyvers in gewigte of aght en veertig in de seven en een halve, dan wel ses en negentig inde vyfftien realen, naar het alhier bekende g'usiteerde en g'eykte reaalgewigt, soo sal den gem: muntmeester ook geen andere als dese munt mogen maken, 't sy van wat stempel off merk het selve mogte syn, ook hier inne en hier omtrent geen andere stempel mogen gebruyken dan de geene, die hem by resolutie der hoge Indiase Regering sal werden aangewesen, op poene van aan den lyve daarover strafbaar te syn en na bevinding van saken, volgens alle strengheyt van de placcaten.

10.

Egter sal hy van dese muntspeccie mogen slaan op deselfde stempel voor die geene, die het begeeren, halve en

quart stucken, ook dubbelde en vier dubbelde, dewelke ook naar de cours der enkelde derhams sullen gangbaar syn, als by resolutie van de hoge Regeeringe gefixeert synde op ses guldens of hondert twintig st^s. swaar geld, soo dat die specien dan sullen syn drie off een en een halve, dan wel twaalff off vier en twintig guldens.

11.

Van alle parthyen, die vermunt werden, sullen twee off drie stucken werden afgegeven aan den Heer Directeur General, off eerste Oppercoopman van 't casteel, om bewaart te werden met behoorlyke superscriptie van den tyd, wanneer, de grote der parthye, hoeveel, en door wat muntmeester geslagen syn, dog van kleyne parthyen sal maar een genomen werden tot een slaper.

12.

Den muntmeester sal op den inhoud van dese instructie moeten afleggen den volgenden eed.

(Volgen) Eed voor den Muntmeester.
id. id. Muntsbediendens.

Batavia in 't Casteel
den 2^{en} February 1745.

Latere aanvullingen en wijzigingen.

Bij geheime resolutie van 2 Februari 1745 werd bepaald:

1°. Dat particulieren die in de munt geld lieten aanmaken of vermunten, behalve 2% voor den Muntmeester en diens bedienden, nog 4% ten behoeve van de Compagnie moesten betalen; en

2°. Dat de Muntmeester borgtocht moest stellen voor het goud dat hem door de Compagnie ter vermunting gegeven werd.

Bij resolutie van 17 Februari 1747 „„is verstaan na dien„selfden Stempel (slaat op de gouden munten) almede tot „gerief van de gemeente te permitteeren de vermunting van „Silver alhier tot Stucken van elf penningen en tien greynen „in essay, en twintig en een halve Stuyvers in gewigt, mits „betalende daarvoor aan geregtigheid twee ten hondert, en „aan den Muntmeester voor de onkosten der vermunting drie „ten hondert.

Resolutie 14 Maart 1747. „„Wyders is op den voorstel „van den Heere Gouverneur Generaal goedgevonden en ver„staan buiten de muntsgeregtigheid dewelke ten behoeve van „de Compagnie zal werden geheft, tot een ten hondert van het „goud, en twee ten hondert van het silver, en waarmede dan „ook in zoo verre verstaan werd te resilieeren van het aange„tekende bij secrete van den 2^{en} Februari 1745, nopens de „geregtigheid der silvermunt, den muntmeester alhier voor „het munten ten dienste van particulieren toeteleggen drie „pr.Ctos. van het silver, zynde dat van het goud reeds „bepaald by articul 8 zyner instructie, item voor ieder essay, (enz: instructies omtrent essayeeren).

Bij resolutie van 25 Juli 1747 „„is goed gevonden en „verstaan, (den Muntmeester) voor remedie op 't goud, ten „aansien van het gewigt toe te leggen één aas, op een goude „ducaat wegende 7$^1/_2$ stuyver, en even so veel op de alhier „geslagen werdende silvere munt Derham, en so ook wegens „het alloy op het silver een gryn, blyvende de remedie op „het alloy van het goud volgens secreete resolutie van den „21^{en} October 1746 op een half gryn bepaalt". [1])

[1]) Een geheime resolutie van 21 Oct: 1746 bestaat niet, en in de gewone resolutie van dien datum, wordt alleen gehandeld over de Muntrekening, boekjaar 1745,6, en de benoeming van A. Waalwyk tot Muntsboekhouder.

Welke resolutie wél bedoeld wordt, heb ik niet kunnen uitvinden, doch wij verliezen daar niets bij, omredén in Art: 3 van het reglement dezelfde remedie wordt toegestaan.

Bijlage III.

Wel Edelen Heer
Pieter Rochus Pasques de Chavonnes.
Eerste Raad en Directeur Generaal
van Nederlands Indie.

De Javase Muntboeken van 't j^e. gepasseerde Boekjaar, of ult^o. 1745/6 gesloten zijnde, zo neemt den ondergetekende Muntsboekhouder de vrijheid Uwel Edele bij deze met alle eerbied te vertonen, de Lasten en Winsten op deze munterye in gezegde 12 maanden gevallen, namentlijk: 7212 Ducaten zijn in 't geheele jaar door den Muntmeester Paulus Dorsman gemunt, die tegens $^{8}/_{22}$ rea^n. van 20 car^n. ider, uijtmaken Real ff 939 : 1 : 6 à ƒ 6 ider ducat ƒ 43.272 : —

en gem. quantiteijt goud, gerekent tegens inkoopsprijs of ƒ 42. de Rea^n. fyn . . . . „ 39.441 : —

zodat op dese gemunte spetie gewonnen is . ƒ 3.831 : —

Dog waarvan aftrecke 't gene ten laste komt, zo van 't gevallideerde 1½ pC^o. op 't goud, als diverse ingredienten die tot het smelten en bewerken van evengem^d. mineraal, als veele andere nodige diensten meer, zijn verbruijkt, te weten:

14 : 2 : ³/₄ Rea. ff Goud à ƒ 42	ƒ 591 : 12
uijt de Wapenkamer	„ 9 : 5
„ „ kleene Winkel	„ 104 : 9
„ „ medicinale Winkel . . .	„ 66 : 10
„ 't Ambagts quartier . . .	„ 3 : —
„ 't Provizie magazijn . . .	„ 72 : 3
„ de Negotie Pakhuijsen . .	„ 113 :

Te samen ten lasten dezer „ 959 : 19

Dus blijkt dat in 't jaar 1745/6 suijver gewonnen is . . . . ƒ 2.871 : 1

De Winsten en Lasten vertoond hebbende neemt Uwel Edel^e. nedrigen Dienaar nu *ten tweede male* de vrijmoedig-

heijd om met alle eerbied te versoeken, van 't houden dezer boeken ontslagen te mogen werden, vermits het Negotie Journaal, 't geheele jaar door, hem werk genoeg geeft om 't selve effen te houden, *gelijk bij Uwel Ed: in den voorlede jare bij een ditgelijk berigt al heeft bekent gemaakt,* insteerende derhalve nogmaals op 't ootmoedigste UwelEdelens veelvermogende gunst om 't zij van de eene of andere dienst ontheft te mogen werden, zullende dog altijd tragten te betonen dat ik waarlijk ben

Batavia	WelEdele Heer
in 't Casteel	UwelEdelens Onderdanige
den 18^en^ 8^ber^	en altoos bereijdwillige Dienaar
1746.	(w. g.) Laur^s^. Bouquet.

Rapport a. b. door den Muntsboekhouder A. Wasbeek, over het boekjaar 1746/7 ingediend, aan den Directeur Generaal Jacob Mossel.

13.331	p^s^. Goude Javase Ducaten ijder 7½ Stuijver Swaar, ess^t^. Carr: 20 uijtmakende Reaff 1735:19:4½ à *f* 6 ijder ducaat	*f* 79.986:—	
	en gem^e^. quantiteijd goud gerekent tegens inkoopsprijs of *f* 42. de reaff.	„ 72.903:18	
	dus hierop gewonnen		*f* 7.082:2
9.989	ps. Silvere Javase Ropijen, fijn 11 penn. 10 gr. ijder Swaar 20½ St. uijtmakende te samen realen fijn 4059:9:1⁵/₄₈ à *f* 1.10 ijder ropija	*f* 14.983:10	
	en tegen de gestelde prijs of *f* 3:10:8 de reaff.	„ 14.307:1:8	
	zodat hier meede op gewonnen is . .		*f* 676: 8:8
	Dan wel op bijde de geldspetien . . .		*f* 7.758:10:8

Waarvan aftrecke hetgene in opgemelde tijd van een rond jaar ten lasten deeser is gevallen, en op onkosten van de Javase munt afgeschreven, namentlijk		
$1^1/_2$ pC°. op 't bewerkte Goud . .	*f* 1.093 : 1 : 7	
2 „ „ „ Silver . . .	„ 286 : 3 : 8	
't volgende uijt de respective Administratien ontfangen, en tot allieeren, fineeren &c. verbruijkt, als:		
uijt de Negotie pakhuijsen . . .	*f* 46 : 18 : 8	
„ „ Kleene winkel	„ 86 : 18 :—	
„ „ Medicinale winkel . . .	„ 39 : 1 :—	
„ 't Ambagtsquartier	„ 19 : 7 :—	
en uijt 't Provisie magazijn . .	„ 103 : 8 :—	
de Lasten tellen . .		*f* 1.675 : 13 :—
zijnde aan suijvere winst komen te resteeren		*f* 6.082 : 17 :—
Bovengemelde winst, etc		

Batavia.
den 12en. 9ber. 1747. (w.g.) A. Wasbeek.

Rapport: a. b. van denz: aan denz: over het Boekjaar 1747/8.

3.516	pr. dubbelde Goude Javase ducaten ijder 15 stuijvr. swaar Esst. Car. 20 uijtmakende reaff $915^3/_8$ à *f* 12: ijder.	*f* 42.192 : — : —	
	en gemr. quantiteijd goud gereekent tegens inkoopsprijs off. *f* 42.— de reaff: komt.	*f* 38.456 : 15 : —	
	dus hierop gewonnen . .		*f* 3735 : 15

waarvan detraheere hetgeene in gem°. tijd van een rond jaar ten laste deeser is gevallen, en op onkosten van de Javase munt afgeschreeven, namentlijk:

1½ pC°. op 't smeedig goud .	ƒ 513 : 19 : 8	
2½ „ „ „ goud van de West Cust	„ 105 : 5 : 8	
't volgende uijt de respective administratien ontfangen en tot 't allieeren, fineeren &c verbruijkt, als:		
uijt de Negotie pakhuijsen. . .	ƒ 21 : 12 : 8	
„ „ Kleene winkel	„ 86 : — : 8	
„ „ Medicinale winkel . . .	„ 26 : 11 : —	
„ 't Ambagtsquartier	„ 17 : 4 : —	
„ 't Provisie magazijn . . .	„ 93 : 13 : —	
wegens 't vermaaken van eenige gereedsz	„ 45 : — : —	ƒ 909 : 6

welke van de voordeele gesubstraheert zijnde aan suijvere winst resteerd . . . . ƒ 2826 : 9

Bovengem°. Winstreekening enz. .

Batavia
den 11^en^ 9^ber^ 1748. (w. g.) A. Wasbeek.

(De muntrekening over 't boekjaar 1748/9 is niet meer aanwezig.)

Rapport a. b. van denz. aan denz. over het boekjaar $17^{49}/_{50}$.

232.385 p^s^. Silvere Javase Ropijen, yder Rea: $\frac{41}{96}$ swaar, essayeerende 11 penn: 10 grijn uijtmakende Reaff 94.423 : 2 : $14^{37}/_{48}$ à ƒ 1 : 10 yder ƒ 348.577 : 10

en gem^e. quantiteijd silver
gereekend tegens ƒ 3:10:8
de reaff, komt, ... „ 332.841 : 12 : 8

dus hierop gewonnen is ƒ 15.735 : 17 : 8

Waarvan aftreeke hetgeen in opgem^e. tijd van een rond jaar ten lasten deeser is gevallen, en op onkosten der Javase munt afgeschreeven, namentlijk:

2 pC^o. op 't bewerkte silver	ƒ 6656 : 16 : 8
't volgende uyt de respective administratien en &c. ontfangen, en tot het allieeren en fineeren verbruykt, als:	
Uijt de Negotie pakhuijsen . . . . „	605 : 2 : 8
Uijt de kleene Winkel . . . . . . „	160 : 8 : 8
Uijt de Medicinale Winkel . . . . „	15 : — : —
Uijt 't Ambagts quartier . . . . . . „	47 : 14 : —
Uijt 't Provisie Magazijn . . . . . „	109 : 5 : 8
Wegens diverse gereetschappen en dewelke onbruijkbaar bevonden, en per vendutie verkogt zijn, die na aftrek van 't geprofluceerde komen ten bedragen van . . „	274 : 11 : 8

de Lasten tellen „ 7868 : 18 : 8

Welke van de voordeelen gesubstraheert zijnde aan suijvere winsten komt te resteeren / 7.866 : 19 : —

Bovengemelde Winst rekening enz..........

Batavia
ultimo Aug. 1750. (w. g.) A. Wasbeek.

Rapport a. h. van denzelfden, aan den Directeur Generaal Julius Valentijn Stein van Gollenese, over het Boekjaar 1750/1.

59.024 p^s. Ropias wegende ijder rea: $^{41}/_{96}$ essaijeerende 11 penn: 10 grijn uijtmakende Realen fijn 23.979 : 12 : 17 $\frac{1189}{1200}$ à / 1 : 10 ijder Ropia / 88,536 : — : —
en gem^e. quantiteijd gereekend tegens inkoopsprijs off / 3 : 10 : 8 de reaff „ 84.529 : 13 : 8
zodat hierop gewonnen is / 4.006 : 6 : 8
Waarvan substraheere 't geene in dit boekjaar ten lasten deeser is gevallen, en op onkosten van de Javase munt afgeesz: als:
2 pC^o. op 't Silver. . . / 1.680 : 19 : —
't volgende tot allieeren &c:
uijt de Negotie pakhuijsen „ 168 : 6 : 8
„ „ kleene winkel „ 65 : — : 8
„ 't ambagts quartier „ 45 : 5 : —
„ 't provisie magasijn „ 35 : 3 : — / 1995 : 14 : —
Blijkende dus de suijvere Winsten in den jare 1750/1 in de Javase munt belopen . . . . / 2010 : 12 : 8
Evengemelde winstaanwijzinge enz. . . . . . .

Batavia
ult^o. Xber 1751. (w. g.) A. Wasbeek.

Bijlage IV.

Uittreksels uit de „Rapporten van de opname van 's Compagnies Groote Geldkamer." (Copie Kol: Archief, den Haag.)

Rapport ult°. Augustus 1745.—
(Correspondeert dus met Muntrekening 1744/5.)

— „ 5 goude Javase ducaten, dienende tot Slapers, uijt
„ vijf parthijen gemunte d^s. door den Muntmeester
„ Rheen.
— „ 5/16 reā: goud ess^t. car: 20 — uijt 5 massas tot
„ ducaten alloy gebragt."
(Kol: Archief N°. 2527. 1746. 1^e. deel fol: 171.)

Rapport ult°. Augustus 1746.
(Correspondeert a. b. boekjaar 1745/6.)

— „ 22 p^s. goude Javase ducaten
„ uijt 22 parthijen.
— „ 1^3/$_8$ reā. goud bij gewigt aan
„ 22 brokjes van 1/16 reā: ider
„ uijt 22 massas ess^t. car^t. 20"

't zedert de maand April a°. 1744 tot heden successive uijt de Javase munt ontfangen, dienende tot Slapers."

(Kol: Archief N°. 2549. 1747. 1^e. deel fol: 16.)

Rapport ult°. Augustus 1747.
(Correspondeert a. b. boekjaar 1746/7.)

— „ 38 p^s. goude Javase ducaten uijt 30 parthijen.
— „ 1^7/$_8$ reaal goud bij gewigt aan
„ 30 brokjes van ^{1}/$_{16}$ reaal yder
„ uijt 30 massas ess: car: 20

tot heeden successive uijt de Javase munt ontfangen.

(Kol: Archief N°. 2575. 1748. 1^e. deel fol: 116.)

Rapport ultº. Augustus 1748.
(Correspondeert a. b. boekjaar 1747/8.)

— „ 46 pˢ. goude Javase ducaten uijt 38 parthijen.

— „ $2^{3}/_{8}$ reaal goud bij gewigt aan 38 brokjes van $^{1}/_{16}$ reaal yder, uijt 38 massas ess: carr: 20.

— „ $^{1}/_{2}$ reaal Silver bij gewigt, aan 8 brokjes van $^{1}/_{16}$ reā: „ yder, uijt 8 massas, essᵗ. pen̄: 11 gr: 10.

— „ 8 pˢ. Silvere Javase ropijen uijt 8 parthijen.

(Kol: Archief Nº. 2600. 1749. 1ᵉ. deel fol: 133.)

Rapport over 1749 is niet gevonden.

Rapport 1 Sept. 1750.
(Correspondeert met muntrekening 1749/50.)

— „ 39 pˢ. goude Javase ducaten „ tot slapers als: „ 17 pˢ. dubbelde en „ 22 „ enkelde — „ $2^{7}/_{16}$ realen goud bij gewigt „ aan 39 brokjes van $^{1}/_{16}$ real „ yder, uijt 39 massas essᵗ. „ carrᵗ. 20. — „ $^{1}/_{2}$ real Silver bij gewigt aan „ 8 brokjes van $^{1}/_{16}$ real yder „ uijt 8 massas essᵗ. penn: 11 „ gr: 10. — „ 17 brokjes van ropijen, of „ het overschot van de ropijen, „ dewelke onder de muntpers „ door den Essayeur te Lintelo „ werd weggenomen en g'essa- „ yeert en bevonden van gehal- „ te 11 penn: 10 gr: — „ 49 pˢ. Zilvere Javase geës- „ sayeerde ropias tot Slapers „ uijt 49 massas.	Tot heden successive van den muntmeester ontfangen.

(Kol: Archief Nº. 2643. 1751. 1ᵉ. deel fol: 92.)

Rapport over 1751 is niet aangetroffen.

Rapport ult°. Augustus 1752.

(Aangezien in het boekjaar 1751/2 niet meer gemunt werd, moet dit rapport dezelfde opgave bevatten als het rapport over 1751, en correspondeert dus met de Muntrekening boekjaar 1750/1.)

— „ 56 p^s. goude Javase ducaten tot slapers, als
„ 18 p^s. aan 9 dubbelde ducaten.
„ 38 „ „ enkelde „
— „ $2^7/_{16}$ realen goud bij gewigt aan 39 brokjes van $^1/_{16}$
„ real yder, uyt 39 massas, essayeerende caraten 20.
— „ $^5/_8$ d°. silver aan 9 brokjes uijt 9 massas essay
„ penn: 11 gr: 10.
— „ 56 p^s. silvere Javase ropias tot slapers uit 56 massas.
— „ 17 p^s. brokjes van silvere ropijen of het overschot
„ van ropijen, dewelke onder de muntpers door den
„ essayeur Te Lintelo zijn weggenomen, geëssayeert
„ en bevonden van gehalte 11 penn: 10 grain.
(Kol. Archief N°. 2685. 1753. 4^e deel fol. 941.)

Het Rapport van 31 Aug. 1753, bevat geen opgaven meer omtrent slapers van Java ropijen, zoodat die vermoedelijk dat jaar opgeruimd zijn.

N.B. De opgaven omtrent de slapers der gouden ducaten, in de rapporten van 1 Sept. 1750 en 31 Aug. 1752, zijn m. i. slechts *schijnbaar* verschillend. De 17 p^s. dubbelde van eerstgenoemd rapport zouden omgerekend, 34 enkelde uitmaken en dan te samen met de 22 enkelde, hetzelfde totaal geven als op het rapport van 1752.

De fout moet in die omrekening schuilen, want de

opgave der massas (partijen) is op beide rekeningen gelijk, en slechts één massa hooger dan op het rapport van ult°. Aug. 1748.

Het totaal, 39 stuks, van rapport 1750 kan onmogelijk goed zijn, evenmin als de specificatie daarvan, *omreden* reeds op ult°. Aug. 1746, 22 gouden ducaten genoteerd worden, *welke hoeveelheid, bijna zeker, slechts uit enkelde ducaten kan bestaan hebben.*

De lezing van het rapport van 1752 komt mij daarom voor, de juiste te zijn.

Saldo's aan enkele en dubbele Java ducaten, en zilveren Java ropijen, getrokken uit de „Restant memories der Groote Geldkamer".

Febr.	1745	32 Goude Javase ducaten.	*f* 192	-	Correspondeert met muntrekening boekjaar 1744/5.
Mrt.	„	Nihil.			
April	„	„			
Mei	„	„			
Juni	„	1220 „ „ „	„ 7.320	„	
Juli	„	1050 „ „ „	„ 6.300	„	
Aug.	„	Nihil.			
Sept.	„	„			
Oct.	„	822 „ „ „	„ 4.932	„	Correspondeert met muntrekening boekjaar 1745/6.
Nov.	„	Nihil.			
Dec.	„	×			
Jan.	1746	×			
Febr.	„	699 „ „ „	„ 4.194	„	
Mrt.	„	339 „ „ „	„ 2.034	„	
April	„	×			
Mei	„	Nihil.			
Juni	„	691 „ „ „	„ 4.146	„	
Juli	„	Nihil.			
Aug.	„	„			
Sept.	„	„			Correspondeert met muntrekening boekjaar 1746/7.
Oct.	„	„			
Nov.	„	2510 ps. Goude Javase ducaten, aan 1255 ps. dubbelde.	„ 15.060	„	
Dec.	„	×			
Jan.	1747	6 ps. Goude Javase ducaten.	„ 36	„	
Febr.	„	×			
Mrt.	„	2636 „ „ „	„ 15.816	„	
April	„	1006 ps. Goude Javase ducaten, Enkelde.	„ 6.036	„	
Mei	„	Nihil.			
Juni	„	„			
Juli	„	„			
Aug.	„	„			

Sept.	1747	Nihil.			Correspondeert met muntrekening boekjaar 1747/8.
Oct.	„	„			
Nov.	„	„			
Dec.	„	„			
Jan.	1748	„			
Febr.	„	347 ps. Goude Javase ducaten dubbelde	*f* 4.164	„	
Mrt.	„	Nihil.			
April	„	„			
Mei	„	„			
Juni	„	×			
Juli	„	Nihil.			
Aug.	„	„			
Sept.	„	„			Correspondeert met muntrekening boekjaar 1748/9.
Oct.	„	„			
Nov.	„	„			
Dec.	„	×			
Jan.	1749	1810 Stux Zilvere Javase ropijen.	„ 2.715	„	
Febr.	„	Nihil.			
Mrt.	„	„			
April	„	„			
Mei	„	5430 „ „ „	„ 8.145	„	
Juni	„	12670 „ „ „	„ 19.005	„	
Juli	„	5230 „ „ „	„ 7.845	„	
Aug.	„	Nihil.			
Sept.	„	×			Correspondeert met muntrekening boekjaar 1749/50.
Oct.	„	12068 Stux Zilvere Javase ropijen.	„ 18.102	„	
Nov.	„	Nihil.			
Dec.	„	×			
Jan.	1750	Nihil.			
Febr.	„	20516 ps. ropias Silvere Javase.	„ 30.774	„	
Mrt.	„	×			
April	„	×			
Mei	„	41032 „ „ „	„ 61.548	„	
Juni	„	20516 „ „ „	„ 30.774	„	
Juli	„	7579 „ „ „	„ 11.368	10	
Aug.	„	30939 „ „ „	„ 46.408	10	

Sept.	1750	55722 ps. ropias Silvere Javase.	*f* 83.583	„	Correspondeert met muntrekening boekjaar 1750/51.
Oct.	„	Nihil.			
Nov.	„	„			
Dec.	„	20518 ps. Silvere Javase ropias.	„ 30.777	„	
Jan.	1751	Nihil.			
Febr.	„	×			
Mrt.	„	×			
April	„	Nihil.			
Mei	„	„			
Juni	„	„			
Juli	„	„			
Aug.	„	„			

(a) Van de maanden met × gemerkt zijn de restant memories verloren gegaan.

(b) De in de kolom uitgetrokken bedragen zijn berekend op guldens van 20 Stuivers.

(c) Het *aanwezig zijn* van een of andere munt i. c. *Heele ducaten* à *f* 6, *Dubb: id* à *f* 12 en *zilveren roppen* à 30 Stvrs, bewijst natuurlijk dat dergelijke stukken op den gegeven datum bestonden.

Uit het *niet voorkomen*, mag evenwel zonder bijkomende omstandigheden, geen conclusie getrokken worden.

Gustaaf Willem Baron van Imhoff

Gouverneur Generaal, en de Raden wegens den Staat der Vereenigde Nederlanden, en de Generaale Nederlandsche Geoctroyeerde Oost Indische Compagnie; allen den geenen die deesen sullen sien, ofte horen lesen, Salut; doen te weeten:

Nademalen in Rade van India op den 26 deeser maend goedgevonden en verstaen is, de Inlandsche goude munt onder de naem van *Derham Djawi* alhier geslagen werdende, te verklaren gangbaar tegens twee en een halve Ryxdaelder of twintig Schellingen ieder, en voor die Prijs bij de Comp: alhier te ontfangen en uyt te geven; so is 't dat wy alle en iegelyk door Affixie en Publicatie van deesen hiervan adverteeren met Last en Bevel gemelde goude munt of *Derham Djawi* tegens gemelden prys so wel aen te nemen, als uyt te geven, Item die aentesien, te accepteeren, en onder den anderen te laten roulleeren als een goede gangbaare goude munte, waarvan het Gewigt bedraagt Seven en een halve Stuyver of $^{15}/_{32}$ zynde $^{5}/_{32}$ Reaal.

Gegeven in 't Casteel Batavia, op 't Eyland Groot Java, den 29 Maart 1745.

(Copie naar het gedrukte stuk).

Gustaaf Willem Baron van Imhoff

Gouverneur Generaal, en de Raden wegens den Staat der Vereenigde Nederlanden, en de Generaale Nederlandsche Geoctroyeerde Oost Indische Compagnie; allen den geenen die deesen sullen sien ofte horen lesen, Salut; doen te weeten:

Nademalen in Rade van India op den 13 deser maand goedgevonden en verstaan is, de Inlandse Silvere Munt onder den naam van *Derham* alhier geslagen werdende te verklaaren gangbaar tegens dertig sware stuijvers ieder, en voor die prijs bij de Compagnie alhier te ontfangen en uijt te geven; so is 't, dat wij alle en iegelijk door affixie en publicatie mits desen hiervan adverteeren, met last en bevel gemelde silvere munt *Derham* tegens gemelde prys so wel aan te nemen, als uijt te geven, item aan te sien, t' accepteeren, en onder den anderen te laten roulleeren als een goede gangbaare silver munte, waarvan het gewigt bedraagt twintig en een halve stuijver.

Gegeven onder 't groot zegul van de Generaale Nederl. Oost Indische Comp. in 't Casteel Batavia op 't Eyland groot Java, den 19 April A°. 1747.

N.B. Copie naar 't gedrukt Plakaat. Op een ander Plakaat, eveneens gedrukt, en gelijkluijdend, was de datum opengelaten, en met inkt ingevuld, 21 April.

Bijlage VIII.

Aan Sijn Edelheijd den
Hoog Edelen Groot Achtbaren Heere
Jacob Mossel.
Gouverneur Generaal
van Nederlands India.

Hoog Edele Groot Achtb: Heere

De Ondergeteekende Opperkooplieden deses Casteels hebben de eer Uw Hoog Edelheijd te vertonen de Suijvere Winsten bij het munten van Silvere Javase ropias in 't Boekjaar 1749/50 behaald namentlijk op 232,385 ps is volgens annex berigt van den muntsboekhouder gewonnen . . . . *f* 7866:19

dog wanneer daarvan afgetrokken worden de volgende posten, die de Munt niet te lasten gebragt zijn, als:

De gagie van den muntmeester en boekhouder yder *f* 40:— pr. maand.	*f* 960:—		
De gagie van twee Europese Knegts ijder *f* 24:— 's maands	„ 576:—	*f* 1536:—	
De kostgelden van den muntmeester en boekhouder, yder *f* 11:8 's maands.	*f* 273:12		
D°. van twee knegts yder *f* 7:13 's maands	„ 183:12	„ 457: 4	
De randsoenen van 4 kannen Zeeq (wijn) aan den Muntm[r]. en boekhouder, of te samen 96 kann. à 15 Stuijv[s]. de kan		„ 72:—	
De houtskolen tot 40 manden 's maands of 480 manden in 't jaar à *f* 1:18.		„ 912:—	
De daglonen van de Slaven		„ 3426:—	
Transporteere . . .		*f* 6403:4	*f* 7866:19

	Per transport . . .	ƒ 6403 : 4 ƒ 7866 : 19
Het repareren van de gereedschappen, en het maken van nieuwe stempels etc^a. . . .	„ 601:4	ƒ 7004:8
Soo komt de waare winst op realen fs: 94.423 : 2 : 14 $^{37}/_{48}$ dewelke volgens de muntsaanrekening à ƒ 3 : 10 : 8 de reaal fijn, kosten ƒ 332.841 : 12 : 8 .		
„ maar te bedragen		ƒ 862.11

en in het vorige boekjaar van 1748/9 is na bovengemelde rekening by de munt verloren ƒ 1.083 : 15.—

Waarmede met diepschuldig respect de vrijheid neeme ons te onderschrijven

Hoog Edele Groot Achtbare Heere
Uw Hoog Edelheijds
onderdanige en gehoorsame dienaren
(w. g.) J. van Riemsdijk.
„ J. de Roth.

Batavia
in 't Casteel
den 17[en] Junij 1751.

N.B. Blijkens een bijgevoegde nota, kwamen zij tot het verlies eijfer over 1748/9 als volgt:

Volgens den boekhouder was de winst		ƒ 2.073 : 15
Af voor gagien (muntmeester etc.)	ƒ 1.896:—	
„ „ kostgelden & randsoenen	„ 621:—	
„ „ koelie- & arbeidsloon .	„ 325:—	
„ „ 165 manden houtskool à ƒ 1 : 18	„ 313:10	„ 3.157 : 10
Rest verlies		ƒ 1.083 : 15

Hoewel we aan deze eijfers weinig hebben, zonder het gemunt bedrag, blijkt toch in elk geval uit de bedragen, uitgetrokken voor arbeidsloonen en houtskool, dat belangrijk minder gemunt moet zijn dan in 1749/50.

Extract uit de Resoluties van 6 November 1764.

„Den Heer Gouverneur Generaal heeft al verder den Hee-„ren Raaden met nadruk vertoond, dat het gebrek aan „roulleerende specien, den nog overgebleeven handel en de „quynende neeringen deeser hoofdplaatse op een zigtbaare „wijze belemmerde, en een zorgelijk voorüytzigt uytleverde „van verder verval, en van een ongemeen laage verpagting, „die men zelfs door meerder roulleerende specien onder de „gemeente te bezorgen misschien niet geheel zoude kunnen „voorkomen. Dat eene volgens waarschijnlijke calculatie „aanmerkelijke quantitijt gemaakte zilverwerken, waarvan „zig meenig-particulier zoo hij de laage markt niet vreesde „gaarne zoude willen ontdoen, een middel aan de hand gaf, „om dit rentelose gedeelte van der Ingesetenen Capitaal in „gemunte specien te doen verkeeren en rouleeren, so men „de bij Resolutie van den 17en Februarij 1747 verleende „vrijheid tot het munten van silveren dertig stuivers stukken, „die den 18en Juny 1751 om het geringe voordeel, en de „valsche namunting ingetrokken wierd, weder openstelde „aan particulieren.

„Dat de motiven waarom dese Inlandsche munt geintro-„duceerd wierd, aangeteekend stonden bij Secreete Resolutie „van den 28en February 1744, en dat dezelve meer dan zes „jaaren voor reekening van de Comp: gecontinueerd was, „zonder dat de Heeren Meesters, schoon er toen in verre „na niet gelijk tans over gebrek aan roulleerende contanten „geklaagd werden konde, zulx gecontradiceerd, maar zelfs „bij missive van den 11 October 1749, eenige van de ge-„munte Indische stukken, met bijvoeging van het te Batavia „bevonden essay, ontboden hadden; ja dat meer is, dat bij „Hoog Derselver missive van den 27en September 1751 op „de propositie om Bataviasche ropijen (welke eenige over-

„gesonden waren) in Nederland te munten, enkel geantwoord „wierd, dat tot het munten aldaar met een Inlandschen „stempel, bij den Souverein geen verlof sonde verleend wor- „den; zoodat men insonderheid uyt dit laatste schrijven „wettig concludeeren mogt dat de Inlandsche muntslag geen- „sints wierd afgekeurd, en nog minder tans zoude afgekeurd „worden, nu de noodzaaklijkheid om meer geld onder de „gemeente te brengen, tot supplement van 't gene jaarlijks „uitging, soo groot geworden was, dat zelfs de gegoedste „lieden werks genoeg vonden, om eene matige somme in „gereed geld bijeen te brengen.

„Dat Zijn Edelhijd om redenen voormeld geen swaarigheid „maakte om de vernieuwing van de voorige permissie tot „den muntslag voor particulieren als een voor de Compagnie „onschadelijk middel tot opbeuring van den staat deeser „Colonie voor te stellen, onder zoodanige restrictien als hier- „onder nader stonden vermeld te worden, waarover gedeli- „bereerd, en de geallegeerde motiven geaggreerd zijnde, zoo „is goedgevonden en verstaan de bij de Resolutie deeser „Tafel van den 17en Februarij 1747 verleende vrijheid tot „de particuliere munting van dertig Stuijvers stukken, of „zoogenaamde Javasche Ropyen mits desen weder voor „gearresteerd te houden, met deze alteratie dat de Ropy „welke bevoorens in Essay houden moest Elff penningen, „tien Greijnen, en swaar woog twintig en een halve Stuyver, „tans geslagen zal werden te zwaarte van drie en twintig „Stuyvers, en op het gehalte van tien penningen, om dus „de liefhebbers, wijl het gemaakte Silver hier doorgaans „minder, zelden meer dan tien penningen essayeert, te eerder „tot de vermuntinge aan te moedigen. . . . . . .

(volgt advies van L. Taillebert. zie bijlage X.)

„Is voorts goedgevonden en verstaan voorschreven Ja- „vasche Ropyen gangbaar te verklaren voor dertig stuyvers „het stuk, en dezelve te laaten stempelen met dezelfde In-

„scriptie in 't Arabisch, als op de bevorens geslagene Bata-„vische gouden en zilveren munt te leezen waren blijkens „secreete Resolutie van den 7den Augustus 1744, en de „gemeene van 14 Maart 1747, en dezelve te laaten cordo-„neeren of kartelen ter voorkoming van snoeijing."

Advies van Louis Taillefert,

uitgebracht ter vergadering en geïnsereerd in de Resoluties van 6 November 1764.

D'ondergetekende rijpelijk overwogen hebbende, de twee poincten te meermalen te deser vergadering geventileerd, namelijk:

I. Of men, mits de tegenwoordige schaarsheid aan geld, en voornamentlijk aan silvere spetien, d'ingesetenen niet zoude behoren toe te laten, om van het onder hen berustende Silverwerk, op den voet bij Resolutie deser tafel van den 17[n]. Febr. 1747 gereguleerd, alhier Javase Ropijen te laten slaan, en

II. of men ter zake van d'ongemeene schaarsheid van Kopere Munt, zo alhier als op Java, en dat het hoog nodig ontset, mits het verongelukken of vermissen der Retourschepen Radermacher en Sloterdijk, waarmede den voorjarige Eisch van Nederlandsche duijten is afgegaan, niet wel voor den jare 1766 te verwagten is, 's Comp[s]. wegen, uijt kragte van het twee en twintigste Articul van 't verdrag met den Soesoehoenang of Keijser van Java, op den 13[e]. 9[ber] 1743 gesloten, hetwelke tot een grondslag van het op den 28[e] Febr. 1744 genomen secreet besluijt tot het slaan van Javase Ropijen gedient heeft, een partij Kopere duijten met een maleidsche letter bestempeld, zoude dienen te laten munten, en alhier zowel als op Java gangbaar verklaren, evenals, omtrend de voor 's Comp[s]. rekening in den jare 1744, en later geslagene Ropijen, heeft plaats gehad.

Waarover de Heeren Leden aangenomen hebben, hunne gedagten te laten gaan, ten einde daarover bij een volgende gelegentheijd te delibereeren, zal, om daar omtrend aan zijn gehoudenisse te voldoen, vooraf naar beste kennisse ondersoeken, hoeverre de vooronderstelde beweegredenen waarlijk existeeren, waar deselve uijt zijn voortgekomen; of de geproponeerde middelen dienstig zijn, en laastelijk

hoe verre men bevoegt zij, daartoe zijn recours, in de tegenwoordige tijds omstandigheden te neemen.

Het is t'algemeen bekent, om betooging te vereisschen, dat de ruijmte van geld noodzakelijk zij, om den koophandel in alle gedeeltens of sourses van dien (. . . . .[1]) aan den gang te houden, en dat zonder toereikent gemunt geld, geen Koopman, Zuijkerzeder, Araksbrander enz. iets ondernemen kan, alsmede dat naardien deselve, insonderheid alhier, geene middelen genoeg bezitten, om die takken van den handel levendig, en in vigeur te houden, er genoeg circuleerend geld dient te wesen, opdat z'het benodigde tegens eene lage renten bekomen kunnen, die uijt den algemeenen overvloed, of grote ruijmte van geld moet voorkomen.

Onder de hoofdoorsaken, waaruijt nu gebrek van circuleerend geld op Batavia ontstaat, of ontstaan kan, zijn, mijns weetens, geene andere te tellen als:

Eerstelijk, den handel op landen, die alles wat den inwoonder benodigt heeft selfs uijtleveren, of slegts met eenige weinige articulen, in geene heel grote quantiteyten, van hier gerieft moeten werden, en die daar en tegen veele goederen uijtleveren, welke alhier, zo tot den koophandel als andersints, benodigt zijn of te stade komen, daar men bij gevolg ten principalen met geld moet ter mark komen, en

Ten Tweeden, de schatkisten of spaarpotten, van dese of gene vrekken of gierigaarts, bij wien selfs de gewildsten en gangbaarste geldspecien als begraven leggen, zonder dat zij die durven uijtzetten, uijt vreese van schade; nevens de silverkassen van dese en geene, en de juweelkoffertjes van de schoone kunnen, die beide doode, en dierhalven niets dan tot pracht en overdaat dienende capitalen behelsen, maar waarvan de laaste verre het meeste verslinden, dewijl het geld er voor uijt het land gaat.

Aan het eerste hapert het geensints; want daar is mijnes wetens, thans in't geheel geen vrije vaart op zodanige

1) Hier volgde een opsomming der „gedeeltens of sourses", zonder belang.

plaatsen. Zedert dat de Bank Courant in Crediet geraakt is, zenden de meeste die hun geld niet durven uijt zetten, het tot meerder securiteijt in deselve, en die ligt de hand genoeg met de beleeningen, om het onder de gemeente te brengen, en twee malen, of verdubbelt, namentlijk eens in geld, en eens in papieren, te doen roulleeren, maar de Juweel Koffertjes zijn helaas gedenkzuijlen van een oud zeer onder ons, daar de somptuaire wetten zeer weinig tegens opereeren, en dienvolgende is de tegenwoordige schaarsheid van den gereeden pennink daaruijt niet ontstaan, waarom ik daarvan zal afstappen.

Dog het besorgen van een middel aan de goede ingesetenen om hun overtoilig en renteloos leggend silverwerk, zonder schade in gangbaar geld te converteeren, en het houden van den inlander buijten verlegentheid, om zijn gerief te vinden, hoe weinig hij ook te gelijk bestede, zijn wesentlijk zeer wel waard, dat er dese Regeering hare gedagten over late gaan, en het eenigste daar zij deselve op schijnt te kunnen vestigen.

Het is heel natuurlijk en valt ligt te begrijpen, dat in een land daar den invoer van koopmanschappen, en andere benoodigtheden, zo tot den handel als andersints van andere plaatsen, den uijtvoer derselve en van 's lands producten, verre te boven gaat, veeltijds schaarsheid van geld moet ontstaan, wanneer er geen grote aanbreng van geldspetien van buijten bij komt; want van sulke landen, zullen het goud en de goude spetien, altoos in groote quantiteijten uitgevoerd werden, naar de plaatsen daar den Standpenning van dat mineraal geslagen werd, of het goud meer in de wandeling is, als het silver, en zo vice versa het silver en de silvere spetien daar het goud en de goude spetien laag zijn, of niet roulleeren, dan als een koopmanschap naar het gehalte en gewigt.

Niemand vertrouwe ik dat ontkennen zal, dat men in die omstandigheden thans meer dan ooijt te Batavia verseerd, door dat de uijtbreiding van de vaart, en handel der Engel-

schen en bijzonder der particuliere trafiquanten van die natie, direct van de West van Indien, op, of alomme in de buurt van 's Comp^s. Comptoiren, de inlanders die voor desen alhier lijwaten en andere Koopmanschappen aldaar vallende, bij ons moesten zoeken, nu elders beter hun gerief kunnen vinden, 't welk zo evident waar is, als het beswaarlijk valt, een middel uijt te vinden, bequaam, en uijtvoerlijk, om dat toenemend quaad te stuijten.

Immers ik weet geen andere redenen, waaraan men kan toeschrijven, dat desen jare, naar Palembang en andere plaatsen silvere spetien, in stede van kleden en andere koopmanschappen zijn uijtgevoerd.

En dus werd dit met regt gesteld onder de oorsaken die tot de schaarsheijd van geld hebben gecontribueerd, dog dat ziet meer op de Spaanse realen in 't bijzonder, welke daardoor ten vervoer naar China, tegens exorbitante prijsen zijn opgewisseld, als op de silvere spetien in 't algemeen.

Maar het zij in hope eener gunstige welduijding gezegd, daar is, naar mijn begrip, een bijzondere reden van de tegenwoordige meerdere Schaarsheyd van het silver als het goud te geven, namentlijk dat men mogelijk niet altoos zorgvuldig genoeg gereflecteerd hebbe, dat het voornaamste daar het in stuk der Munten en den Cours derselve op aankomt, is eene nauwkeurige evenredigheid, ten opzigte van de waarde der spetien van beide geslagen, vermits het niet feilen kan, dat wanneer die niet altijd met de uijterste nauwkeurigheid werd in 't oog gehouden, andere volkeren dan eens ons goud en dan eens ons silver zullen uijtvoeren, en dat altijd tot zooveel nadeel voor ons als wij een dier Mijnstoffen te hoog of te laag gesteld hebben, zo als mij verbeelde dat reeds gebleken is, zedert dat men, na eerst de Silvere Ropyen van 30 op 27 Stuijvers verlaagt te hebben, ter sessie van den 17^en Aug^s. 1761, alle gekartelde goude Nederlandsche Ducaten op *f* 6 : 12 verhoogt heeft, schoon om daarvan een standpenning te maken, die niet uijtgevoerd werd, *f* 6 : 6 meer als genoeg zoude geweest

zijn, buijten en behalven, dat de noodzakelijkheid van dien, mij nimmer is gebleken, en de Negotie, Neeringen en hand teeringen, zeer wel zouden kunnen bloeijen al waren alle Ducaten en andere goude munten van Batavia verdweenen, of als weggeveegt, waarom, en vermits het eensklaps verhogen der numeraire waarde van een Munt, met het verminderen van het alloy, voor den onderdaan op een uijtkomt, ik absolut van gevoelen zoude wesen, dat deselve alle weder ingewisseld, en verlaagt dienden te werden, tot *f* 6 : 6, of so veel minder als vereischt werd, om evenredig te wesen, met de nieuwe gekartelde Ducaton van 80 Stuijvers, bij aldien d'Edele Hoog Achtb. Heeren Majores, niet bij generale missive van den 29e. 7ber. 1763, gelast hadden, om in 't vervolg in den Cours der geldspetien geene veranderring te maken, als met hunne approbatie, wanneer er zo zeer geen periculum in mora schijnt te resideeren, en ik niet vreesde dat er zo doende meer tegens die prijs in de kas zoude komen, als zedert de verhoging daar uijtgegaan zijn, en de Compe. dus het gelag zoude moeten betalen.

Dog het kan zijn dat ik verkeerde of gebrekkelijke denkbeelden van die zaak geformeerd hebbe, die zeer gaarne aan Uw Hoog Edelens wijser oordeel ter toetsing en waardeering submitteere.

Van den uijtvoer van Ropijen, in stede van Ducatons of andere spetien naar China, daar den Chinees bevorens, bij gebrek van genoegsame Spaanse realen, Keisersdaalders en Engelsche agt en twintigen, zijn toevlugt wel eens toe plagt te nemen, heb ik nog niet gesproken, vermits deselve wel een toevallige oorsaak is, dat die Munt spetie van hier als verdweenen is, maar niet van de schaarsheid van geld in 't generaal, also d'armoedige staat der Bataviase Chineesen, zeer aanneemelijk maakt, d'eenparige gerugten, dat hunne remisen naar China, zo niet merkelijk minder, vooral niet meerder geweest zijn, als in vorige jaren.

En of tot het gebrek aan Silvere spetien wel zo veel als sommige zig verbeelden, gecontribueerd hebbe, dat er desen

jare door het verongelukken van Amstelveen naar Karneek, en het vermissen van Ameliswaard naar Soeratta gedestineerd, geene contanten voor het rendement van derselver ladingen aangebragt zijn, en Ceilon met zo extra veel contanten heeft moeten voorsien werden, gaat bij mij zo zeker niet; gemerkt het provenu der gepermitteerde Lasten aan de Zeevaart, hetwelk alleen onder de gemeente komt, immers van die twee Scheepen zo veel niet bedragen kan, en men van de schaarsheid van goude en silvere spetien sprekende, onderscheid moet maken, tusschen schaarsheid en gebrek onder de gemeente of van circuleerent geld, en een bekrompen voorraad in 's Comp^s. Cassa, welke laaste met d'eerste geene gemeenschap heeft, maar een afzonderlijk voorwerp uijtmaakt, alleen uijtgesondert, wanneer en voor zoverre de Comp^e. daardoor belet werd gelden a deposito uijt haren voorraad af te leggen, om onder de gemeente te circuleeren, of door gebrek minder geld als gewoonlijk alhier kunne besteden of uijtgeven, dan wel alhier geld op rente negotieeren moet, om haren handel te drijven.

Dat er nu zo zeer geen wesentlijk gebrek aan geld in soort, in de Colonie zij, als van silvere spetien in 't bijzonder, schijnt men daaruijt te moeten afnemen, dat men van geld gebrek in 't algemeen, vóór de maand Julij niet heeft hooren reppen, maar alleen van schaarsheid van silver paijement en kopere Munt, tot zo verre dat de renteniers hun geld moesten laten ledig leggen, wilden zij het met voor een quart of ten hoogsten drie agte ten honderd rente ter maand, en dan nog niet heel secuur, uijt zetten, waarvan in persoon ondervinding gehad hebbe, en 't welke eerder ruijmte als schaarsheid van geld schijnt te betekenen, zo als ook tot heeden d'interessen, die vóór desen tot drie quart P^r. C^to. ter maand liepen, mijnes wetens, nog niet hoger als een half geresen zijn, waar voor degeene die kort daar aan, het meeste in de naarheid waren, doordat zij, volgens de gerugten, tot aan de ellebogen in de fondsen van andere getast hadden, die zij regtswegen niet vermog-

ten aan te spreeken, om de Capitalisten ondersteek te doen, en als met geweld den tax der renten te stellen, met gelden daar zij geen renten van betaalden, en die zij dierhalven ligt voor een klein winstje uijtzetten konden, zo men hoord, in 't midden hunner verlegentheid nog hebben kunnen te regt raken, hoewel kort daarop, het struijkelen van dese en geene burger die naar de Bataviase mode den gebraden haan gespeeld had, of meer willen grijpen als hij omvangen konde, het geld schuijlhoeken heeft doen vinden, daar mogelyk langsamerhand wel weder uijt te voorschijn zal komen.

Maar om van alle dese digressien, die mij nodig zijn voorgekomen, om over deze stoffe een klaar ligt te verspreiden, weder tot het poinct in verschil te komen; schoon zeer twijfele of den aanvoer van silverwerk ter vermunting wel zo veel zooden aan den dijk zal brengen, als men mogelijk denkt, zou ik, om d'aangehaalde redenen niets te berispen gevonden hebben bij aldien zulks, zonder een nieuwe Resolutie deser Regeering, uijt kragten van 't voors. besluijt van A°. 1747 gedaan waren, en selfs niet afkerig geweest zijn mijne stem te geven, om daarvan een proef te nemen, ingevalle mij niet zeer betwistelijk voorquam, of zulks niet, ten minsten wat de Silveren Ropijen betreft, de kring van het wettig vermogen deser Regeering te buijten gaat, waar omtrend voor mijn aandeel, om mij selfs niet door ijver voor de goede zaak voorbij te lopen, gereflecteerd hebbe:

I. Dat het munten zo wel van kopere als silvere of goude spetien, is een Regaal of Eminent voorregt van den Souverain, dat door geen Representanten wettig kan werden g'exerceerd, sonder voorgaande speciale en uijtdrukkelijke vergunning van denselven, als alleen in gevallen van nood, of een onvermijdelijke en volstrekte noodsakelijkheid, waar in, door den opperheer van de lande, niet, of niet spoedig genoeg is of kan werden voorsien, nog zulks ook door zijne Representanten op geen andere wijse behoorlijk kan geschieden, en dan

nog maar temporeel, of zo lange die nood of hoge noodsakelijkheid duurt, waaromme het munten en gieten van geld *als buijten het bestek van 's Comp^e. octroy springende, en smakende naar actien van Souverainiteit daar wat meer aan vast is*, ook in't groot of klein, zonder eenige uijtsondering, is verboden, bij de Generale Vaderlandsche brieven van den 11^en 7^ber 1640, 16^en Maart en 16^en Aug^s. 1646, onder de Materiën van Banda, Taijoan en Batavia, met ordre om de Stempels weder in te trekken, mitsgaders de gemunte spetien in te wisselen, en billioen te verklaren.

II. Dat een onderdaan dewelke het uijtstekend privilegie van Munt te mogen slaan van zijn eigen Souverain niet heeft, zulks naar mijn begrip, mede niet vermag te doen, binnen het gebied van zijn Landsheer, uijt kragten eener bewilliging, en op den naam ofte van weegen eenige uijtheemsche Mogentheid, die er aldaar selfs geen regt toe heeft, of pretenderen, en gevolgelijk ook niet aan een ander verleenen kan, zijnde de laesie van des Opperheers Regt niet minder, omdat die onder zodanigen scherm gedaan werd, daar degeene welke er sig aan vergrijpen, vrugteloos agter zouden tragten te schuijlen, wanneer hij hen daarover eens te regt stellen wilde.

III. Dat het 22^e. Artl. van 't verdrag met den Soesoehoenang in A^o. 1743 gesloten, de Comp^e. alleen bevoegt maakt, om munt te slaan, op zijn Hoogheids naam, en in de Landen, onder zijne heerschappij gehorende, om binnen de uijtgestrektheid derselve gangbaar te zijn en blijven, maar naar mijne denkbeelden, geensints daarbuijten, onder de oppermagt van den Nederlandschen staat, schoon op plaatsen onder 's Comp^e. eigen Regts gebied resorteerende, zijnde de Clausule bij het voors. Articul vervat, dat de Comp^e. werd toegestaan, dat regt niet alleen binnen zijn Hoogheids Rijk, maar ook elders in 's Comp^e. Colonien 't exerceeren, uijt sig selfs nietig en onbestaanbaar; dewijl des Soesoehoenangs

eigen regt om te munten, of wetten omtrend den Cours der geld spetien te maken zig nimmer zo verre heeft g'extendeert.

IV. En dat dien volgende ook niet binnen het bereik mijner bevatting is, de redenering te vinden bij de Secreete Resolutie deser Regeering van den 28e Febry. 1744, dat het muntregt voor een ander g'exerceerd werdende, ook geene betrekking heeft, dan tot den geenen voor wien men het doet, en gevolgelijk nog van eenige andere speculatie, nog ook van eenige consequentie kan g'oordeelt werden, dan alleen ten aansien der meerdere of mindere profijtelijkheid van het employ der spetien, vermeenende integendeel dat het muntregt voor een ander niet buijten grensen van zijn eigen gebied kan g'oeffent werden, sonder wesentlijke laesie van het regt van den localen souverain, en zulks dierhaven een zaak van veel speculatie is, die niet enkeld en alleen met opsigt tot de profijtelijkheid van consequentie kan g'oordeelt werden, maar onder anderen ook, omdat het een onderdaan of leenman, zo min g'oorloft is de stempel van een vreemde Mogentheid op binnen 's lands geslagen werdende Munten te stellen, als zijn eigen, want, schoon genomen het bestempelen van de munten met het borstbeeld en de wapens of een ander stempel van den souverain, alleen ingevoerd zij, ten bewijsen dat hij als een vader des vaderlands certificeert, het geld van een behoorlijk gewigt en gehalte te wesen, zo werd egter bij de Staatkundige onder alle volkeren, het Stempelen van geld op eens vorsten naam, evenveel gerekent, als d'erkentenis van desselfs oppermagt in het land daar het geschied, en dierhalven een zeer tedere zaak te zijn, ten opsigte van den Localen Souverain, die men daardoor schijnt te verlaten.

Dog Hoog Edele Heer en Wel Edele Heeren, aan de andere kant ook niet ignoreerende:

A. Dat dese Regeering door d'Edele Hoog Achtb. Heeren Seventienen, bij generale missive van den 20e. Augs. 1661 wel uijtdrukkelijk is g'authoriseerd in de Moluccos te doen munten, zo veel paijement als men van noden zoude hebben, en dat haar Edele Hoog Achtb. bij die van den 20e Juny A°. 1680 nader verklaren, niet te kunnen improbeeren, het munten van klein geld van Koper of Thin, met de stempels van den Koning van Ternaten, voor zo veel men, *NB. aldaar*, nodig van doen zoude hebben, en niet verder; als ook:

B. Dat daarenboven niet kan tegen gesproken werden, dat het een volstrekte noodsakelijkheid is, de gemeente zo alhier als op Java, mits de tegenwoordige ongemeene schaarsheid van kopere munt, en de sterke aansoekingen daartoe gedaan, ter voorkoming van de commotien en ongelegentheden, die uijt het tegendeel soude kunnen ontstaan, een middel te besorgen tot den marktgang, en om den geringen Land- en Arbeidsman, die veeltijds maar een duijt of twee te gelijk, tot zijn nooddruft bestedende, met geen silver Nederlands payement, men geswijge met grof geld kan te regt komen, dagelijks te betalen.

Zo ben ik onder correctie van wijsen oordeel van gevoelen, dat tot het munten van Javase Silvere Ropijen, onaangesien zulks bevorens geschied is, zonder dat het, mijnes wetens, door de Heeren Superioren afgekeurt zij, absolut niet behoort te werden getreden, buijten voorafgaande uijtdrukkelijke toestemming van Haar Edele Hoog Achtbe, wier stilswijgen voor mijn aandeel zwarigheid make, omtrend zo eene tedere Materie, als eene goedkeuring te interpreteeren.

En dat zo ook het stempelen van Javase Kopere duijten, niet anders behoort gevolg te nemen, dan als een noodpenning, en niet verder, ofte in grotere quantiteit dan ten voors: einde vereischt werd, mitsgaders dat die spetie voor zo veel 's Comps. landen aangaat alleen dient gangbaar gemaakt te werden, ter tijd en wijlen, dat men door een

genoegsaam ontzet van Nederlandsche duijten deselve weder zal kunnen afzetten, of ongangbaar verklaren, wanneer de billijkheid vordert, dat ook binnen de eerste ses maanden, nadat daarvan een plakkaat zal wesen afgekondigt, bij de Comp^e. nog in betaling werden ontfangen en selfs ingewisseld, tegens zodanige prijs dat z'er geen winst of nadeel bij hebbe, mitsgaders dat de gemeente daarvan bij het Plakkaat van billioen verklaring ter narigt verwittigt werde.

Batavia, den 6^en November 1764.

(w. g.) Louis Taillefert.

(Copie naar het origineel. Op pag: 461 staat foutief „Taillebert".)

Aan den WelEdele Groot Agtbⁿ Heer
Jeremias van Riemsdijk
Eerste Raadt en Directeur Generaal
van Nederlands Indiën.

WelEdele Groot Agtbʳᵉ Heer.

In gevolgen UWelEd. Groot Agtb. veel g'honoreerde ordre, heeft teekenaar deses de eer UWelEd[le] Groot Agtbⁿ. te berigten, dat zedert den aanvang der Ropyen munt in dato P[mo] Decemb[r]. A[o]. passato tot heeden, in de munt zijn gebragt 17.544 $\frac{46}{48}$ Realen Silver, dewelke vermunt zijn tot 36.556$^{13}/_{30}$ Ropyen, waarvan de 2 pC[o]. voor de muntsgeregtigheydt monteeren Ropias 731 en 5 Stuyv[s].

Waarmede verhoopen aan UWelEd[e]. Groot Agtb[e]. g'eerde intentie te sullen hebben voldaan so noemen mij met alle eerbiedt

Batavia,
ult[o]. Aug[sti].
A[o]. 1765.

WelEdele Groot Agtbⁿ. Heer
UWelEdele Groot Agtb[e]. gehoorsame
Dienaar
(w. g.) Willem Coopman.

Van denzelfden, aan denzelfden.

. . . . . . dat zedert P[mo] September A[o]. passato, tot dato deses in de munt zijn gebragt het volgende goudt en silver, te weeten:

300 Reaale goudt dewelke sijn vermunt tot 2057 $\frac{17}{120}$ Ropyen van 2$^1/_2$ R[rs] waarvan voor de muntsgeregtigheijdt à 2 pC[to] komt Ropias 41$^{17}/_{120}$, en

19842$^{13}/_{24}$ Reaale Zilver vermunt in 43075$^4/_5$ Ropyen, monteerende de 2 pC[to] geregtigheijdt voor de E: Comp: de Somma van Ropias 860$^1/_2$.

Waarmede . . . . . .

Batavia
den 28 Febʳ. 1766.

(w. g.) Willem Coopman.

van J. H. Van der Laen, aan denzelfden.

. . . . dat 't zeedert primo Maart jongstleeden tot dato deezes in de Javase Ropias Munt ter vermunting is gebragt het volgende goud en zilver, te weeten:

1125 Realen goud, 't welk vermunt is tot 7714$^{7}/_{21}$ Ropyen van 2$^{1}/_{2}$ Rijxd^{s}. ieder, waarvan de 2 percentos muntsgeregtigheijd bedraagt Ropias 154$^{17}/_{60}$.

29.229$^{7}/_{16}$ Realen Zilver vermunt tot 64.047$^{9}/_{15}$ Ropyen à 30 St^{s}. ieder, monteerende de 2 percentos muntsgeregtigheijd voor d'Ed Comp: de somma van Ropias 1280$^{14}/_{15}$.

Waarmeede . . . .

Batavia (w. g.) J. H. Van der Laen.
ultimo Augustus
A^{o}. 1766.

---

van Joh^{s}. Wigersma, aan denzelfden.

. . . . dat 't zeedert primo September anno passato tot dato deses in de Javase ropias Munt ter vermunting is gebragt 25653$^{1}/_{8}$ realen zilver, waarvan 53.526$^{6}/_{15}$ ropias zijn geslagen, bedragende de 2 p. Cento muntsgeregtigheijd Rop^{s}. 1070$^{8}/_{15}$, off . . . . Rd^{s}. 669: 4.

En 200 realen goud 't welk vermunt is tot 1371 $\frac{61}{120}$ ropias à rd^{s}. 2$^{1}/_{2}$ ider, en de 2 p. Cento muntsgeregtigheijd bedraagt Rop^{s}. 27 $\frac{31}{126}$, off. „ 68: 27

Somma Rd^{s}. 737: 31

Hiermede. . . . .

Batavia (w. g.) Joh^{s}. Wigersma.
ult^{o}. Febr: 1767.

Van denzelfden, aan denzelfden.

. . . . dat 't zedert primo Maart tot dato deses, in de Javase ropias Munt ter vermunting is gebragt

20.648 $\frac{45}{48}$ realen zilver, waarvan 53.082 $^{4}/_{5}$ stux ropias zijn geslagen, bedragende de 2 per C[o]. muntsgeregtigheijd voor d'Ed: Compagnie Rop[s]. 861 $^{1}/_{2}$.

Waarmede. . . . .

Batavia (w. g.) Joh[s]. Wigersma.
ult[o]. Augustus
A[o]. 1767.

Instructie voor den Muntmeester.

Art. 1.

Alle de Javasche zilveren ropyen zullen moeten geslagen werden onder de directie en het opzicht, ook ter verantwoording van den muntmeester, op het gewigt van 23 Stuyvers en gehalte van 10 penningen, met den stempel, voorheen bereeds geintroduceert, en gecartelt.

Art. 2.

En om hiervan verzekerd te zyn sal den essayeur van ieder party, die geprepareerd is voor de munt, een stuk moeten uytkappen en essayeeren en hetzelve met het essaystukje overgeven aan den Heer Directeur Generaal, of den eersten opperkoopman van 't Casteel, om bewaard te worden van ieder party, die ter munt gebragt wordt.

Art. 3.

De muntmeester sal een beëedigd adjunct hebben, onder hem staande en van hem dependeerende, voor denwelken hij ook sal moeten respondeeren.

Art. 4.

De muntmeester zal van ieder party zilver, die hem tot het slaan van ropyen zal worden aangeboden, even als een hem toe te voegen boekhouder ook sal moeten doen, ordentelyk moeten boek houden, met bekendstelling van den naam des eygenaars, en van wat essay hetzelve bevonden mogte wezen, en hoeveel ropyen hy daarvan geslagen en afgegeven heeft, sonder daarvan aan iemand, buyten de Hooge Overigheyd eenige opening of kennisse te geven.

Art. 5.

De muntmeester zal moeten sorge dragen dat, indien eenig zilver boven de 10 penningen in alloy bevonden word,

het zelve met koper geallieerd word, in zoo verre dat die party gelijk alle andere, gebragt worde op de gehalte van voorzegde 10 penningen en dat daar en tegen alle het minder bevonden wordende zilver door toezets verhoogd worde tot op voorenstaande gehalte, blyvende de beyde posten, soo van het koper, als van het zilver, ten laste van den inbrenger, van wien den muntmeester, bij de afgave der gemunte ropyen, de voldoening zal moeten vragen.

Art. 6.

De muntmeester sal voor smeltverlies en lekkasie op het zilver, dat hij ontfangt, ten laste van den inbrenger mogen bereekenen een percent, en boven des, ter goedmaking van alle de ongelden, die tot het smelten, essayeeren, munten etc. zullen moeten gedragen worden, mede drie percento, ten lasten als boven.

Art. 7.

Ongerekend nog twee percent, die een ieder voor het gebruyk van de munt, als eene geregtighyd aan de Comp[ie]. sal moeten contribueeren, en overgeven aan gemelden muntmeester, welke dezelve ontfangen en maandelijks verantwoorden zal aan den heer Directeur Generaal.

Art. 8.

Voormelde essayeur en adjunct zullen van de voorsz. vier percent, genieten een, en dus ieder een half percent, mitsgaders daarvoor, nevens gedagten muntmeester, responsabel zijn voor het ingebragt wordende zilver.

Art. 9.

Al het inkomende zilver zal door den muntmeester, ten overstaan van gedagten boekhouder en adjunct, moeten ontfangen en door hem en laatstgemelde moeten bewaard, en de daar van komende ropyen in zelver voegen, onder

quitantie ten behoeve van den muntmeester, afgegeven moeten worden.

Art. 10.

Het vermunten zal moeten gereguleert werden in deser voegen, dat, die zyn zilver het eerste inbrengt, ook het eerste zal moeten geholpen worden, verdagt zynde, dat de partyen behoorlyk genommert worden, ter voorkoming van verwarring.

Art. 11.

Na den stempel, die den muntmeester door de Hooge Indische regering zal worden aangewesen en voorwaards reeds, articul 1, gemeld, zal hy eenlyk heele ropyen en zulx precies na het voorgeschreven gehalte en gewigte mogen slaan, zonder eenige andere munt of eenig meerder of minder in alloy zynde zilver te gebruyken, sub poene, van by het contrarie strafbaar te sullen zyn aan den lyve.

(volgen) Eed voor den muntmeester en desselfs adjunct,
en Eed voor den boekhouder.

Batavia in 't Casteel,
den 6den November, anno 1764.

Ampliaties op deze Instructie.

Bij Resolutie van 8 Januari 1765. „„is goedgevonden „en verstaan (op 't verzoek van den muntmeester) tot „ampliatie van het eerste Articul zyner Instructie by „deezen te verklaaren, dat op het bepaalde allooy „van 10 penningen zal geleden worden een remedie „van een greyn op 't fyn, en in gewigte drie Stuyvers, „of een en een tiende Engels op 't mark werks, en „zulx naar het voorbeeld van de Nederlandsche munt „ordonnancie."

Bij Resolutie van 22 Januari 1765 werd voorgeschreven, in wijziging van Art. 2.

„Dat van ieder party zilver welke ter vermuntinge ge„bragt is, nadat dezelve door den muntmeester tot het be„paalde alloy van 10 penningen zal gebragt wezen, het „essay door den koopman Raket zal getrokken worden, eerst „van de massa en vervolgens van eene ropy uit die massa „gemunt, en door hem ter zijner keuse uyt den hoop ge„nomen; en dat beide die essayen zullen moeten geschieden „ten overstaan van eenen der Casteels opperkooplieden".

Bij Resolutie van 3 September 1765 werden de procenten, volgens Art. 8. toekomende aan den Adjunct; wegens het overlijden van dien beambte; toegekend aan den Boekhouder.

Instructie voor den Muntmeester.

Art. I.

Alle de Javasche goude ropyen, item zoodanige geldspecien als de hooge Indiasche regeering deezer landen verder goedvinden mogte te laaten munten, zullen moeten geslagen worden onder de directie en het opzigt, ook ter verantwoording van den muntmeester, op het gewigt en gehalte, dat daartoe zal worden gesteld; en wel ten aanzien der voorschreve goude ropy op het gewigt van zeven, veertien en agt en twintig stuyvers ieder, te weeten: enkelde, dubbelde en twee dubbelde respective, en 't gehalte van twintig caraten, met den stempel, voorheen geintroduceerd voor de Javasche zilvere ropy, mitsgaders alle gekarteld.

Art. II.

En om verzekerd te zijn van de egtheid van de geslagen specie zal de essayeur van ieder partij goud, die geprepareerd is voor de munt, een stukje ter zwaarte van $^3/_{16}$ reaal moeten uitkappen en essaieeren, en na gedane proefneeming en bevinding, dat dezelve het gestelde gehalte inhoudt, hetzelve moeten terug geeven aan den muntmeester, mitsgaders nadat de partij of partijen zullen weezen afgemunt, een ropy uit de geheele massa moeten neemen, en daarvan ten overstaan van één der Kasteels opperkooplieden, ook drie zestiende reaal afkappen, om het essai daarop de novo te trekken, ten einde, na bevinding dat die geslagen munt twintig caraten fijn inhoudt, aan den eigenaar of de eigenaars afgelangd te kunnen worden; moetende den essaieur voorts de helft van laatstgenoemde $^3/_{16}$ reaal, welke tot de proef gediend heeft, of wel de cornetten, aan den muntmeester terug geeven en de wederhelft met het essai briefje aan den heer Directeur Generaal of den eersten opperkoopman van 't Kasteel ter hand stellen om in de groote geldkamer bewaard te worden.

Art. III.

De muntmeester zal een beëdigd adjunct hebben (wanneer 'er een bequaam persoon te krijgen zal zijn) onder hem staande en van hem dependeerende, voor denwelken hij ook zal moeten responderen.

Art. IV.

De muntmeester zal van ieder partij goud, die hem tot het slaan der voorzegde gepermitteerde of bepaalde geldspecie wordt aangeboden, even als den beëdigden munt-boekhouder, ordentelijk moeten boekhouden, met bekentstelling van den naam des eigenaars, de quantiteit en 't alloi van 't goud en hoeveel geld hij daarvan geslagen en afgegeeven heeft, zonder daarvan aan iemand, buiten de hooge overigheid, eenige opening of kennisse te geeven.

Art. V.

De muntmeester zal moeten zorge dragen, dat indien eenig goud boven het bepaalde alloi, waarvan het geld geslagen moet worden, ingebragt wordt, hètzelve met zilver of koper geallieerd worde, in zoo verre, dat die partij, gelijk alle andere, gebragt worde op het gehalte van twintig caraten; en dat daarentegen al het minder bevonden wordende goud door toezets verhoogd worde tot het geordonneerde gehalte, dat de specie hebben moet, blijvende hetgene, dat tot het formeeren van voornoemde gehalte vereischt wordt, of wel de toezets, ten laste van den inbrenger, van wien de muntmeester, bij de afgave der gemunte specien, de voldoening zal moeten vragen.

Art. VI.

De muntmeester zal, ter goedmakinge van alle ongelden en lasten, die tot het smelten en munten van het muntmateriaal zullen moeten gedragen worden, alsmede voor zijne

moeite, genieten twee ten honderd op het goud, ten laste van den inbrenger; dan wel, hij zal daarvan hebben een en een half percent, en de voorschreven essaieur en adjunct (of bij ontstentenis van den laatsten, de boekhouder) ieder een quart percent, mitsgaders daarvoor, nevens gedagten muntmeester, responsabel zijn voor het ingebragt wordende goud.

Art. VII.

Voorts zal een ieder der eigenaars van het goud voor het gebruik van de munt, nog twee ten honderd voor geregtigheid aan de Compagnie moeten contribueeren en overgeeven aan gemelden muntmeester, welke dezelve ontvangen, en maandelijks verantwoorden moet aan den Heer Directeur Generaal.

Art. VIII.

Al het inkomende goud zal door den muntmeester, ten overstaan van gedagten adjunct en boekhouder als gecommitteerden, moeten ontvangen, en door hem en zijnen adjunct bewaard en de daarvan komende gemunte specien in zelfdervoegen, onder quitantie ten behoeve van den muntmeester afgegeeven worden.

Art. IX.

Het vermunten zal moeten gereguleerd worden in deezer voegen, dat die zijn goud het eerste inbrengt, ook het eerste zal moeten geholpen worden, verdagt zijnde, dat de partijen behoorlijk genommerd worden, ter voorkoming van verwarring.

Art. X.

De muntmeester zal geen andere als de onder Articul 1 gespecificeerde, of nog te specificeerene munt mogen slaan, het zij van wat stempel of merk het mogte zijn, en ook omtrent de bepaalde specie geen andere stempel mogen ge-

bruiken dan de voormelde, of die hem in der tijd bij resolutie der hooge Indiasche regeering mogte worden aangeweezen en zulks naar het bepaalde of te bepaalene gehalte en gewigt, sub pene van, bij het contrarie, naar exigentie van zaaken strafbaar te zullen zijn aan den lijve, met deze uitzondering egter ten aanzien van het gehalte en gewigt, dat hem, naar het constante gebruik, remedie toegestaan wordt en wel op voorzegde munt, even als omtrent de Nederlandsche ducaat plaats heeft, te weeten een grijn in 't alloi en drie stuivers in 't gewigt op het markswerk respective.

Art. XI.

De muntmeester zal op den inhoud van deeze instructie moeten afleggen den volgenden eed.

(Volgt) Eed voor den Muntmeester.

" " " " Boekhouder.

" " " " Adjunct van den muntmeester.

Batavia in 't Kasteel, den 8sten November Anno 1765.

Petrus Albertus van der Parra

Gouverneur Generaal en de Raaden van wegens den Staat der Vereenigde Nederlanden, en de generale Nederlandsche Oost indische Compagnie; allen den genen, die deezen zullen-zien, of hooren leezen, Salut! doen te weeten:

Dewijl den 29sten der jongst verweken maand October in Raade van Indië goedgevonden is om, ter verdere wegneeming van 't gebrek aan rouleerende geldspeçien in deeze colonie, behalven de by Placaat van den 9den November 1764 verleende vrijheid aan particulieren tot het laaten munten van gekartelde zilvere Javasche Ropyen, ook aan hen te permitteeren om goud in de munt te laaten brengen, tot het stempelen van gekartelde goude Javasche Ropyen, genoegzaam op den zelfden voet als in 't jaar 1745 de Derhams Java voor de Compagnie geslagen zijn geworden, of wel dat de enkelde gemunt zal worden op de zwaarte van zeven, de dubbelde op veertien, en de twee dubbelde op agt en twintig stuivers, en op 't alloi van twintig caraaten, mitsgaders gangbaar weezen, gelijk dezelve bij deezen gangbaar verklaard worden, de eerste voor twintig schellingen, of twee en een halve rds., de dubbelde voor vijf, en de twee dubbelde voor tien rds. zullende de Instructie voor den Muntmeester, die met den druk gemeen gemaakt zal worden, verdere aanwijzing doen van de precautien, welke ter getrouwe behandeling deezer munterij zijn gearresteerd, en dat de eigenaar van 't goud in 't geheel maar vier ten honderd contribueeren zal, om het in voormelde specien vermunt te krijgen.

En op dat niemand hiervan onkundig blijve, of nopens de gangbaarheid van voorschreeven munt ignorantie pretendeere, zal deeze worden gepubliceerd en geaffigeerd ter plaatzen, daar men gewoon is publicatien en affixien te

doen, en zulks in de Nederduitsche, Maleitsche en Chineesche taalen.

Gegeeven in 't kasteel Batavia, op 't Eiland Groot-Java, deezen 8sten November 1765.

Bijlage XV.

Zeedert de opregting der Javase Ropias munt op primo December 1764 tot heden, zijn aan Goude Ropias gemunt; als:

Anno 176$^4/_5$, niets.

Anno 176$^5/_6$, te weeten:			van 10 Rds.	van 5 Rds.	van $2^1/_2$ Rds
January	1766	p^s.	396	160	152
Maart		„	480	134	212
April		„	425	50	84
Juny		„	476	480	563
		Teld p^s.	1777	824	1011
Anno 176$^6/_7$.					
in de maand December 1766			—	100	1170
		Pees	1777	924	2181

Bedragende te Samen Rds. 27.842:24

Waarvan de 2 pcto muntsgeregtigheid voor de E. Comp. bedraagt . . . . . Rds. 556:40

Een goude ropy van 10 rijksdaalders weegt 28 Stuyvers, essayeert 20 carraat, en is waardig à rds 19 't reaal ff. . . „ $9:11^1/_3$

Een goude ropy van 5 rds. weegt 14 Stvs. essayeert 20 carraat, en is waardig à 19 rds. 't reaal ff. . . . . „ $4:29^2/_3$

Een goude ropy van $2^1/_2$ rds. weegt 7 Sts., essayeert 20 carraat, en is waardig à rds. 19 't reaal ff. . . . . „ $2:14^5/_6$

1777 Stux Goude Ropias à Rds. $9:11^1/_3$ ider is Rds. $16.412:27^1/_3$
924 „ „ „ „ $4:29^2/_3$ „ „ „ 4.267: 4
2181 „ „ „ „ $2:14^5/_6$ „ „ „ $5.035:47^1/_2$

Te Saamen Rds. $25.715:30^5/_6$

Batavia in 't Casteel den 13 January anno 1768.

(zonder onderteekening)

(N.B. Onder stond, met andere hand)

Rds.	27842:24	
„	25715:30 $^{5}/_{6}$	
Rds.	2126:41 $^{1}/_{6}$	
„	556:40	
Rds.	1570: 1	

Aan zijn Edelheyd den Hoog
Edelen Groot Agtb. Heere
Petrus Albertus van der Parra
Gouverneur Generaal
beneevens
De WelEd. Heeren Raden
van Nederlands India

Hoog Edele Groot Achtbare Wydgebiedende Heere
en WelEdele Heeren

Ingevolge Uw Hoog Edelheedens notulair besluit sub dato 23 July passato de ondergeteekendens geordonneert om op te geven hoeveel goud en zilver 't zedert de oprigting der Javase Ropias munt, zijnde primo December 1764, tot ultumo Aug^s. dezes jaars vermunt is, hoeveel ropias daarvan gekomen zijn, met bekentstelling van het essay en gewigt der gedagte specie, nevens de ongelden daarop gevallen, zo hebben wij de eer Uw Hoog Edelens 't zelve te vertoonen beginnende met:

Ropias goude, waarvan uyt 1625 realen, essayeerende 20 caraat, zijnde dies gestelde gehalte gemunt zijn, te weten:

[1])	ropias van 10 ryksdaalders wegende 28 Stuyv^s. ider.	. ps 1777 zijnde	*f* 42.648.—
	ropias van 5 ryksdaalders wegende 14 Stuyv^s. ider.	. ps 924 „ „ „	11.088.—
	ropias van $2^1/_2$ ryksdaalders wegende 7 Stuyv^s. ider .	. ps 2181 „ „ „	13.086.—
		Teld	*f* 66.822.—

Bestaende de ongelden in:

2 pr. Cento voor d' E. Comp^ie. voor het gebruik van haar Ed. munte, en dies geregtigheijd . . . . *f* 1.337: 2:—

Transporteeren. . . . *f* 1.337: 2:—

1) Het totaal verschilt, breuken verwaarloosend, 5 stk. ropijen met de opgaven van den Boekhouder. Daarentegen zijn de zoogenaamde ongelden weder berekend over het juiste bedrag.

	Per transport	ƒ 1.337 : 2 : —
$1\frac{1}{2}$ pr. Cento, voor den muntmeester, voor arbeijtsloon en ongelden	„ 1.002 : 17 : —	
$\frac{1}{4}$ per Cento voor den essayeur	„ 167 : 2 : 8	
$\frac{1}{4}$ per Cento voor den boekhouder	„ 167 : 2 : 8	
te samen	ƒ 2.674 : 4 : —	

en:

112.919$\frac{1}{24}$ realen zilver tot ropias van 30 Stuyvs. essayeerende 10 penningen en wegende 23 Stuyvs. ider, ps 250.291 : 10 zijnde ƒ 375.437 : — [1]).

En de ongelden daarop gevallen bestaan in de gepermiteerde 6 percentos als:

2 p. Cto. voor d' E. Comple. als bij de goude gemeld staat . . . . . . [2]) .	ƒ 7.208 : 9 : —
[3]) 3 p. Cto. voor den muntmr., zijnde 1 voor smeltverlies en 2 voor arbeijtsloon en onkosten	„ 10.812 : 12 : —
[3]) $\frac{1}{2}$ p. Cto. voor den essayeur.	„ 1.801 : 14 : —
[3]) $\frac{1}{2}$ id. voor den boekhouder . . .	„ 1.801 : 14 : —
addeert	ƒ 21.624 : 9 : —

Waarmede verhoopende aan die hooggeeerde ordre van Uw Hoog Edelhedens te hebben voldaan, zo hebbe de eer ons met alle eerbied en hoogagting te noemen, HoogEdele Groot Agtbare wijdgebiedende Heere en WelEdele Heeren

Uw Hoog Edelhedens onderdanige
en gehoorzame dienaren
(w. g.) J. S. van Naamen.
„ Johs. Wigersma.

Batavia, in de Javase
Ropia's Munt,
primo September 1767.

1) Volgens de muntrekeningen zou dit moeten zijn Rop. 250.289 : 10 zijnde ƒ 375.434.—

2) Het totaal der muntrekeningen is Rop. 4804 : 19 gelijk ƒ 7206 : 19.

3) Deze bedragen zijn te laag, zie den tekst.

Overigens is deze rekening goed, behoudens de 2 omissies, van voor de Comple. geslagen ropijen, zie den tekst.

BIJLAGE XVII.

Overzicht van den Muntslag
van 1 December 1764 — 31 Januari 1768.

Maanden waarover de muntrekening loopt.	Aantal zilveren ropijen à 30 Stuivs.	Aantal gouden Ropijen			Datum der rekening van den muntboekhouder.	Datum der resolutie, waarin ter zake gehandeld wordt.
		Heele à 2½ Rds. = ƒ 6.—	Dubbele à 5 Rds. = ƒ 12.—	Twee dubbele à 10 Rds. = ƒ 24.—		
1 Dec. 1764 — 31 Aug. 1765.	36.556	—	—	—	31 Aug: 1765	3 Sept: 1765
(niet op de rekening)	1.508		—	—	—	30/4 en 11/6 1765
1 Sept. 1765 — 28 Febr. 1766.	43.075	2057	—	—	28 Febr: 1766	11 Maart 1766
1 Mrt. 1766 — 31 Aug. 1766.	64.047	7714	—	—	31 Aug: 1766	2 Sept: 1766
(niet op de rekening).	44.191	-	—	—	—	3/1 — 31/1 & 16/5 1766
1 Sept. 1766 — 28 Febr. 1767.	53.526	1371	—	—	28 Febr: 1767	6 Maart 1767
1 Mrt. 1767 — 31 Aug. 1767.	53.082	—	—	—	31 Aug: 1767	10 Sept. 1767
1 Sept. 1767 — 31 Jan. 1768.	?	—	—	-	1) ?	(Is in geen der resol: te vinden).
	295.985	111,42	—	—		
Op de munt rekeningen zijn alle gouden ropijen omgerekend op heele, doch uit de Specificatie van 13 Jan: 1768 blijkt dat geslagen zijn:						
in Januari 1766		152	163	396	28 Febr: 1766	Voor de opgave van 13 Jan: 1768 zie Bijlage XV.
„ Maart „		212	134	480	31 Aug: 1766	
„ April „		84	50	425		
„ Juni „		563	480	476		
„ December „		1170	160	—	28 Febr: 1767	
Totaal.	295.985	2181	924	1777	2)	

1) Hoewel ik, om redenen in den tekst ontwikkeld, niet geloof dat nog een opgave na Aug: 1767 bestaat, moet ik toch deze datums opnemen, dewijl officieel de Munt op 31 Jan: 1768 gesloten werd.

2) Over het verschil in de bedragen der gouden ropyen, met de opgaven van den muntsboekhouder, zie den tekst.

Bijlage XVIII.

BILJET.

Nademaal, den 13e. deezer in Raade van Indië is goedgevonden aan Particulieren de vrijheid te geeven tot het laaten munten van enkelde, dubbelde en tweedubbelde goude, alsook enkelde zilvere Ropyen, zo word een ider daarvan geadverteert en bij deezen bekent gemaakt, dat de goude Ropyen gemunt zullen worden, de enkelde op de zwaarte van zeeven, de dubbelde op veertien en de twee dubbelde op agt en twintig Stuivers en op het alloy van twintig caraaten, en dat de zilvere Ropyen zullen moeten houden, de zwaarte van drie en twintig Stuivers en het alloy van tien penningen, mitsgaaders deeze muntspecien gangbaar zullen weezen gelijk dezelve gangbaar verklaart worden bij deezen:

De enkelde goude ropy voor twintig Schellingen of twee en een halve Ryxdaalder.

De dubbelde voor vijf Ryxdaalders, de twee dubbelde voor tien Ryxdaalders, en de zilvere ropy voor dertig Stuivers, zullende de instructie voor den Muntmeester, die door den druk gemeen gemaakt zal worden, verdere aanwyzinge doen van de precautien welke ter getrouwe behandeling deezer muntery zijn gearresteert, en dat de eigenaars van het goud en zilver om het in de voormelde specien vermunt te krijgen, niet meerder behoeven te contribueeren dan van het goud vier en van het zilver ses ten hondert.

Terwijl nog tot narigt van allen en een iegelijk word genotificeert dat een ider die genegen is goud of zilver in de munt te brengen om op den voorschreven voet vermunt te worden, voor medio der aanstaande maand October ten Comptoire van den Heer Directeur Generaal zal moeten op geven hoe groot de parthyen zijn die hij wil laten vermunten.

En. . . . . (volgt verbod van uitvoer van gemunt of ongemunt goud of zilver).

Batavia in het Casteel den 20en. September Ao. 1782.

Bijlage XIX.

BILJET.

Nademaal, den vijfde deezer lopende maand, in Raade van Indië is besloten, met het munten van goude en zilvere ropijen Compagnies wegen een begin te maaken; en voorts de munt voor particulieren open te stellen, zo word allen en een iegelyk by deezen nader geadverteert en bekent gemaakt, dat een ieder die genegen is goud of zilver tot ropyen te laaten vermunten, hetzelve alsnu direct naar de munt kan brengen, en aan den muntmeester overhandigen, om het in ropyen te doen vermunten, zonder dat de eigenaars van het goud of zilver gehouden of verpligt zullen zijn, alvorens ten Comptoire van den Heer Directeur Generaal op te geeven hoe groot de parthyen zijn, die een iegelijk wil laaten vermunten; welke opgave by deezen word g'excuseert.

Terwijl nog tot narigt van allen en een iegelijk word bekent gemaakt, dat de vermunting zal geschieden op den zelfden voet, en in zodanige specien, als waarvan de gemeente bereets is kennisse gegeven, by het biljet van den 20e. September jongst leden, met deeze verandering eenelijk in het gehalte van de goude ropyen, dat dezelve zullen geslagen worden, en moeten inhouden, het alloy van negentien insteede van twintig caraaten, blijvende voor het overige de zwaarte en waarde der enkelde, dubbelde en twee dubbelde goude ropyen, so wel als het gehalte, de zwaarte en waarde der zilvere ropyen bepaalt, op het daarvoor gestelde, bij het biljet van den 20e September deezes jaars.

Batavia,
in het Casteel
den 15en November
A°. 1782.

Instructie voor den Muntmeester.

Art. 1.

Alle de Javasche goude en zilveren ropyen zullen moeten geslagen worden onder de directie en het opzigt, ook ter verantwoording van den muntmeester, op het gewigt en gehalte, dat daartoe is gestelt, te weeten: de enkelde, dubbelde en twee dubbelde goude ropyen op het gewigt van zeeven, veertien en agt en twintig stuivers respective ider en het gehalte van negentien caraaten, mitsgaders de zilvere ropyen op het gewigt van drie en twintig stuivers en het gehalte van tien penningen, met den stempel, voorheen geintroduceert voor de Javasche zilvere ropyen, en alle gekartelt.

Art. 2.

Om verzekert te zijn van de egtheid van de geslagen specien zal den essaieur van ieder parthy goud en zilver, die geprepareert is voor de munt, moeten uitkappen een stukje ter swaarte van $^1/_8$ reaal, dat voorts essaieeren, en na gedaane proefneeming en bevinding, dat het zelve het bepaalt gehalte inhoud, de essai stukjes moeten terug geeven aan den muntmeester, mitsgaders nadat de parthy of parthyen zullen weezen afgemunt, een ropy uit elke massa moeten neemen en daarvan, ten overstaan van een der Casteels opperkooplieden, ook afkappen een quart gedeelte om het essai daarop de novo te trekken, ten einde, na bevinding, dat de geslagen munt negentien caraaten fijn het goud en tien penningen het zilver inhoud, aan den eigenaar of de eigenaars afgelangt te konnen worden; moetende den essaieur de helft van de laatst gemelde vierde gedeeltens, welke tot de proeven gediend hebben, of wel de cornetten aan den muntmeester te rug geeven en de wederhelft met het essai briefje aan den Heer Directeur Generaal of den eersten opperkoopman van het casteel ter hand stellen, om in de groote geldkamer bewaard te worden.

Art. 3.

De muntmeester zal een beeedigt adjunct hebben (wanneer er een bequaam persoon te krijgen zal zijn) onder hem staande en van hem dependerende voor denwelken hij ook zal moeten respondeeren.

Art. 4.

De muntmeester zal van ider parthy goud en zilver, die hem tot het slaan der voorzegde gepermitteerde of bepaalde geldspecien word aangeboden, evenals den beeedigden muntboekhouder ordentelijk moeten boekhouden, met bekentstelling van de naamen der Eigenaars, de quantiteit en het alloy van het goud en zilver en hoeveel Ropyen hij daarvan geslagen en afgegeeven heeft, zonder daarvan aan iemand buiten de Hooge Overigheid eenige opening of kennisse te geeven.

Art. 5.

De muntmeester zal moeten zorge dragen, dat, indien eenig goud of zilver boven het bepaalt alloi, waarvan het geld geslagen moet worden, in de munt gebragt wordt, hetzelve met zilver of koper geallieert worde, om die parthy gelijk alle andere, te brengen op het gehalte van negentien caraaten het goud, en tien penningen het zilver; en dat daarentegen al het minder bevonden wordende goud en zilver door toezets verhoogd worde tot het geordonneerde gehalte, dat de specien hebben moeten, blijvende het geene, dat tot het formeeren van voornoemde gehaltens vereischt wordt, of wel de toezetsen ten laste van de inbrengers, van dewelke den muntmeester bij de afgave der gemunte specien voldoening zal moeten vragen.

Art. 6.

De muntmeester zal, ter goedmakinge van alle ongelden en lasten, die tot het smelten, essaieeren en munten van het

muntmateriaal zullen moeten gedragen worden, als mede voor zijne moeite genieten twee ten honderd op het goud en vier ten honderd op het zilver, ten lasten van den inbrenger, waarvan hij zal hebben één en een half procento op het goud, en drie procento op het zilver, zullende het resteerende of één half procento van het goud en één procento van het zilver in gelijke deelen genoten worden door den essaieur en adjunct of, bij ontstentenis van den laatsten, door den essaieur en boekhouder, die ook nevens den muntmeester responsabel zullen zijn voor het ingebragt wordende goud en zilver.

Art. 7.

Een ieder der eigenaars van het goud en zilver, zal boven de voorschreeven twee en vier ten honderd, voor het gebruik van de munt nog twee ten honderd voor geregtigheid aan de Compagnie moeten contribueeren, en overgeven aan den muntmeester, die dezelve ontvangen en maandelijks verantwoorden moet aan den Heer Directeur Generaal.

Art. 8.

Al het inkomende goud en zilver zal door den muntmeester, ten overstaan van zijn adjunct en den boekhouder als gecommitteerdens, ontvangen, en door hem en zijn adjunct bewaart, en de daarvan komende gemunte specien in zelver voegen onder quitantie ten behoeve van den muntmeester afgegeven moeten worden.

Art. 9.

Het vermunten zal moeten gereguleert worden in deeser voegen, dat die zijn goud of zilver het eerst inbrengt, ook het eerst zal moeten geholpen worden, verdagt zijnde dat de parthijen behoorlijk genommert worden, ter voorkoming van verwarring.

Art. 10.

De muntmeester zal geene andere als in het eerste Articul gespecificeerde goude en zilvere ropyen of eenige andere munt mogen slaan hetzij van wat stempel of merk het mogte wezen, en ook omtrent de bepaalde specien geen andere stempel mogen gebruiken dan de voorwaarts gemelde, of die hem in der tijd, bij Resolutie der Hooge Indiasche Regeering, zal worden aangewezen, en zulks na het bepaalt, of te bepalen gehalte en gewigt, sub poene van bij het contrarie naar exigentie van zaaken strafbaar te zullen zijn aan den lijve, met deeze uitzondering egter ten aanzien van het gehalte en het gewigt van het goud, dat hem na het constant gebruik remedie toegestaan word en wel op voorzegde gouden munt, evenals omtrent de Nederlandsche Ducaat plaats heeft te weeten één grijn in het alloi, en drie Stuijvers in het gewigt, op het marcqs werk respective.

(Hierop volgen: de eed voor den Muntmeester.
id. „ „ Boekhouder.
id. „ „ Adjunct.)

Batavia, in het Casteel
24 September A°. 1782.

Latere wijzigingen.

Bij Resolutie van 20 Juni 1783, werd, met wijziging van 't bepaalde in Art. 6 besloten, om wegens het ontslag van den muntmeester Jacobus de Warem Jr. „het munten van „goude en zilvere ropijen, bij provisie op te dragen aan den „Assistent Alvis (*) en den meesterknegt der Smits Caspar „Henning (*) onder opzigt van de Opperkooplieden deeses „Casteels, maar het essayeeren van de daartoe in de munt „gebragt wordende Specien aan den essayeur de Warem

(*) Ten rechte J. W. Alves en C. Henninckx.

„gedemandeert te laten, en *de inkomsten, aan den muntmeester,* „*zijnen adjunct en den essayeur* bij de voor die bediendens „gearresteerde instructie toegeweezen, *voor het vervolg onder* „*meergemelde Alvis, Henning en de Warem, in drie egaale* „*portien te laaten verdeelen.*"

Bij Resolutie van 9 September 1783, werd Art. 6 nogmaals gewijzigd, en ontvingen bovengenoemde drie beambten behalve het bepaalde bij Resolutie van 20 Juni t. v. nog als toeslag „de voordeelen welke de Compagnie van de munt „geniet, mits zij alle de lasten dragen, en er dus niets „meerder voor 's Compagnies rekening opgebragt worde."

Art. 7. werd dus met deze bepaling te niet gedaan.

Extract uit de Resoluties van 8 November 1782.

Geresumeert zijnde een door den Heer Directeur Generaal overgelegde notitie van diverse in de Groote Geldkamer berustende Goud en Zilverwerken, welke van de Javasche vorsten en Cheribonsche princen in geschenk zijn ontvangen, bestaande in:

1	ps. goude	boker met een zilvere voet zwaar	Realen	$37^{11}/_{16}$	
1	ps. goude	schenkpiering	„	$19\ ^{1}/_{8}$	×
1	„ „	siriebak met zilvere voet	„	$37^{31}/_{32}$	×
1	„ „	quispedoor	„	$8\ ^{9}/_{32}$	×
2	„ „	pijpen	„	$3^{21}/_{64}$	×
2	„ „	beekers	„	$5\ ^{5}/_{8}$	×
6	„ „	leepels	„	$11^{15}/_{16}$	×
6	„ „	vorken	„	$11^{17}/_{32}$	×
3	„ „	gladde bookertjes	„	$24\ ^{3}/_{4}$	×
3	„ „	doosjes, een zonder deksel	„	$11^{17}/_{32}$	×
1	„ „	fraay gewerkte pot of boker	„	$19^{11}/_{16}$	
1	Staafje goud		„	$11^{13}/_{16}$	
2	ps. zilvere	quispedoors	„	$18\ ^{9}/_{16}$	

zo is om van dat een en ander een nuttig gebruik voor de Compagnie te maken, en dewijl die goud en zilver werken, gelijk anders gewoonelijk geschiet, thans niet naar Nederland of de kust Chormandel verzonden konnen worden, goedgevonden en verstaan alle deselve te laaten versmelten om vervolgens tot ropijen vermunt te worden.

Pas uit de resolutie van 16 December 1783 blijkt, (wordende de bovenstaande voorwerpen, gemerkt ×, daarin met hun gewicht, genoemd) dat het meerendeel fijn zilver bleek (dus denkelijk zwaar verguld) en de rest goud van laag gehalte, zoodat van vermunting werd afgezien.

Op 6 Januari 1784 werd besloten, de daarvan gegoten staven, die essaijeerden:

8 Caraat	9	grein	goud
6 penn:	$^1/_4$	„	zilver
1 „	$14^3/_4$	„	koper

naar Ceijlon te zenden ter vermunting tot fanums.

BIJLAGE XXII.

Rekening A.

Notitie van de volgende Goude en Zilvere Ropyen, dewelke zedert de oprigting van de munt, zo voor Reekening van d'Ed: Comp: als van Particulieren tot heeden zijn Gemunt, met aantooning hoeveel Goud en Zilver van dievers alloy zoo door d'Ed: Comp: als Particulieren successive zijn ingebragt, en wat daarvan zijn uitgeleverd, om deese in Schuldpligtige voldoening aan 't hoog g'eerd requisit hunner Hoog Edelheedens, vervat bij wel desselvs veel gevenereerd besluit de dato 13 (sic) September 1785, in allen eerbied aan hoogst dezelven te werden aangeboden.

NAMELIJK:		INGEBRAGT.								GESLAGEN.					
		Goud				Zilver				Goude				Zilvere Ropias	
		mkt.	onc.	eng.		mkt.	onc.	eng.		Heele		Halve			
In Anno 1782/3. van d'Edele Compagnie															
1782	29 November					278	1	7	1/2	ps.		ps.		ps. 7.666	11/23
1783	21 Februarij					70	7	1	1/4					„ 1.562	22/23
„	19 Julij					800	—	—	—					„ 17.780	20/23
	van den gerep: oud majoor der Burgerij Jacob van Houten.														
1782	26 November					8	2	5	—					„ 175	„
	van den Schout bij Nagt Jan Diderik Schrijver.														
1782	27 November					4	4	8	—					„ 96	3/23
	van d'Ed: Heer Radermacher														
1782	18 December					2	6	14	8/9					„ 40	9/23
1783	31 Januarij					4	2	1	13/27					„ 80	„
	van de Heer Wigerman														
1782	20 December					182	—	10	—					„ 4.046	12/23
1783	4 Maart					158	5	—	—					„ 3.426	7/23
„	8 April	12	7	4						„ 214	5/60				

NAMELIJK:		INGEBRAGT.								GESLAGEN.					
		Goud				Zilver				Goude				Zilvere Ropias	
		mkl.	onc.	eng.		mkl.	onc.	eng.		Heele		Halve			
Vervolg van Anno 1782/3.															
1783	2 Maij	50	7	8	1/20					ps. 800	11/28				
„	1 Julij					196	5	17	1/2					ps. 4.220	18/27
	van d'Ed Heer Smith														
1783	31 December					16	5	3	19/27					„ 200	—
1783	20 April					37		16	—					„ 723	16/27
	van den Fabricq de Keijser														
1783	1 Februarij					1	5	12	16/27					„ 32	—
	van den Burger P. A. de Win.														
1783	7 Februarij					1	5	12	16/27					„ 32	—
	van den Armenier L. Manuels.														
1783	17 Februarij					4	4	10	—					„ 96	3/25
	van den Stads Docter Lombard.														
1783	14 April					6	2	12	—					„ 128	9/25
	van de Wed. Bouhon														
1782	18 Maart					22	4		—					„ 450	19/25
	van d'Ed: Heer van der Burg.														
1783	4 Maart	15	3	16	1/2					„ 256	21/28				
	van den Koopman Beekman.														
1783	21 Februarij					197	5	15	—					„ 2.678	17/27
	van den Onderkoopman Arnold.														
1783	22 April	4	5	1	15/18					„ 71	15/28				

NAMELIJK:		INGEBRAGT.								GESLAGEN.					
		Goud				Zilver				Goude				Zilvere Ropias	
		mkl.	onc.	eng.		mkl.	onc.	eng.		Heele		Halve			
In Anno 1783/4. van d'Edele Compagnie.															
1783	1 September	47		9	—					ps. 724	17/56				
„	14 November	9	5	18	—					„ 158	233/280				
„	10 December	10	5	8	—					„ 784	3/5				
1784	22 April	129	—	—	—					„ 1.798	3/5				
„	7 Junij	85	1	13	1.3					„ 1.134	3/28				
„	7 „	26	4	10	25/27					„ 470	4/7				
„	8 Maij	71	6	8	8.9					„ 1.277	13/28				
1783	30 October					1244	—	—	—					ps. 25426	74/115
1784	31 Januarij					58	6	—	—					„ 1.181	18/23
„	24 Junij					7	1	—	—					„ 143	27/46
„	8 Maart					98	5	15	—					„ 2.111	—
	van d'Ed: Heer Smith														
1784	17 Junij					19	—	10	—					„ 357	6/27
	van de Ed: Heer [illegible]														
1783	7 October					277	7	19	—					„ 5.882	18/25
„	17 „					67	6	11	—					„ 1.271	10/25
	van den Onderkoopman Arnold.														
1784	11 Februarij	11	2	—	—							ps. 400	22/28		
	van den Moor Abdul Kadier														
1783	17 October					18	4	7	—					„ 536	6/27

	NAMELIJK:	INGEBRAGT.								GESLAGEN.					
		Goud				Zilver				Goude				Zilvere	
		mrk.	onc.	eng.		mrk.	onc.	eng.		Heele		Halve		Ropias	
	Vervolg van Anno 1783/4.														
	van den Predikant Hoofjman														
1783	15 November					79	—	3	—					ps. 1.277	—
	van den Baliuw Wigerman														
1784	16 Januarij					22	—	15	—					" 358	—
"	20 "					3	4	11	—					" 53	—
	van den Heer Wigerman														
1783	18 November	53	1	18	21/27					ps. 812	—				
"	17 December	1	2	11	—					" 18	4/7				
1784	6 Februarij	2	2	19	—					" 50	1/2				
"	8 "	13	5	16	—					" 209	11/14				
"	19 "	53	1	18	14/27					" 818	3/7				
"	18 Junij	53	1	18	14/27					" 821	3/7				
"	22 Julij	63	5	16						" 1.019	5/14				
	van den gecomp: Heer van Gheren														
1784	1 Julij					2	—	—	—					" 43	11/21
	van den Armenier A. Manoele														
1783	6 December					251	—	15	—					" 4.035	1/2
	van d'Ed: Heer Inspecteur A. Moens														
1784	27 Januarij					16	—	—	—					" 1.062	12/23
"	28 Junij					15	5	19	—					" 323	20/23

	NAMELIJK:	INGEBRAGT.								GESLAGEN.					
		Goud				Zilver				Goude				Zilvere	
		mrk.	onc.	eng.		mrk.	onc.	eng.		Heele		Halve		Ropias	
	Vervolg van Anno 1783/4.														
	van Mevrouw van der Parra														
1783	11 November					39	—	15	—					ps. 636	4/13
1784	27 Januarij					238	—	—	—					" 3.820	37/81
	van den Sabandhaar Gessati														
1784	18 April	43	1	—	—					ps. 707	1/2				
	van de Ed: Heer van der Burg														
1784	11 Junij					62	4	—	—					" 1.170	11/86
	van den Opperkoopman Theodorus														
1784	29 Junij					67	6	10	—					" 1.205	7/46
"	3 Julij					34	4	3	—					" 1.265	9/46
	In Anno 1784/5.														
	van d'Edele Compagnie														
1784	14 September	50	2	5	5/27					" 805	29/42				
"	21 "	—	7	—	—					" 13	1/4				
"	9 November	66	7	16	1/4					" 892	13/14	ps. 200	—		
1785	3 Maart	75	1	18	11/27							" 475	199/200		
"	2 Augustus	—	6	6	—							" 24	21/70		
"	26 "	—	6	5	—							" 24	3/25		
1784	14 October					2	5	10	—					" 53	12/23
1785	2 Februarij					27	2	—	—					" 434	21/23
	van d'Ed: Heer Inspecteur Moens.														
1784	10 September	6	4	1	13/27							" 220	26/112		
"	19 October					19	4	12	11/27					" 302	6/23

NAMELIJK:		INGEBRAGT. Goud mkt.	onc.	eng.		Zilver mkt.	onc.	eng.		GESLAGEN. Goude Heele		Halve		Zilvere Ropias.	
Vervolg van Anno 1784/5.															
	van den gerep: Heer van Gheeren														
1784	12 October					47	4	—	—					ps. 206	83/92
	van den burger J. W. Wolff														
1784	14 October					7	6	15	—					„ 146	9/23
	van den Armenier J. Manuels														
1784	2 November					70	6	—	—					„ 1,463	17/23
	van den Ballieuw Wigerman														
1785	26 July	28	—	2	2,9							ps. 1.173	—		
„	8 Augustus	37	6	6	2,3							„ 1.166	1,7		
„	22 „	32	4	8	8,9							„ 1.035	65/133		
„	31 „	27	5	13	1,3							„ 984	5/14		
In Anno 1785/6.															
	van gem: Ballieuw Wigerman														
1785	9 September	7	4	4	4,9							„ 205	723/798		
	Somma. . . .	1065	6	13	29/64	4765	5	2	11/12	ps. 14.002	787/840	ps. 6.760	1781/7980	ps. 101.649	281/460
Samentrekking.															
	voor d'Edele Compagnie									ps. 8.110	52/60	ps. 1.514	223/280	ps. 56.294	113/230
	„ Particulieren									„ 5.892	3/56	„ 5.245	229/1064	„ 45.354	71/92

Batavia in 't Casteel 22 September 1785.

(w. g.) Matthijs Senn van Basel.

(Onder stond)

Nota. Word hierbij bekend gesteld 't geen van de volgende, ter vermunting in 's Compagnies munt zijn ontvangen:

van d'Edele Compagnie.	Zilver.	mkt.	68 : 4 : —
„ den Cassier Welgevare	„	„	152 : — : —
	Teld	mkt.	230 : 4 : —

Zomeede werd hierbij aangetoond de 2 pCo. munts-voordeelen die de Ed: Comp: genooten heeft, bij vermunting van goude en zilvere Ropijen tot den 9den September 1783, wanneer dezelve aan den Muntmeester zijn afgestaan.

Op 1.277 $\frac{3}{5}$ goude, ps. 25 $\frac{761}{1400}$

„ 16.537 $\frac{487}{920}$ zilvere „ 330 $\frac{1353}{2300}$

Rekening B.

No. 2. Notitie van zodanige Zilvere Ropias als er zedert den 26^{en}. November 1782, tot den 14^{en} April 1791 zijn geslagen, als:

1783	31	Jan.	Jacob van Houten . . . . . Pees	175	—
„	28	Febr.	De Heer Diderik Schrijver, Schout by Nagt . . . . „	96	$\frac{33}{230}$
„	„	„	D. E. E. Oost Indische Compagnie . . . . „	7.606	$\frac{11}{23}$
1782	19	Dec.	De WelEdele Gestrenge Heer M. Rademacker. . . . . „	39	$\frac{18}{23}$
1783	31	Jan.	De WelEdele Gestrenge Heer M. Rademacker. . . . . „	80	—
„	12	Febr.	I. H. Wiegerman . . . . „	4.046	$\frac{12}{23}$
1782	31	Dec.	De WelEd: Gestr: Heer D. J. Smith. . . . . „	200	—
1783	1	Febr.	Cornelis de Keijzer . . . . . . „	32	—
„	7	„	P. A. de Win . . . . „	32	—
„	22	„	Johannes Manuel . . . . „	96	$\frac{75}{184}$
„	17	Maart	D. A. Beekman . . . . „	2.678	$\frac{17}{23}$
„	31	„	D. E. Compagnie. . . . . „	1.562	$\frac{22}{23}$
„	25	„	J. H. Wiegerman . . . . „	3.426	$\frac{4}{23}$
„	9	April	Catharina Dragman, Wed. Abraham Bouhon. . . . . . . „	450	$\frac{18}{23}$
„	10	July	Ezechiel Lombard. . . . . . . „	123	$\frac{8}{23}$
„	30	„	De WelEd: Gestr: Heer Smith. „	723	$\frac{16}{23}$
„	29	„	J. H. Wiegerman. . . . . „	4.336	$\frac{18}{23}$
„	31	Aug.	D. E. Compagnie . . . . „	17.780	$\frac{20}{23}$
„	7	Oct.	De WelEd: Gestr: Heer Adriaan Boesses . . . . „	5.883	$\frac{18}{23}$
„	17	„	De WelEd: Gestr: Heer Adriaan Boesses . . . . „	1.271	$\frac{10}{23}$

1783	17	Oct.	De Moor Abdul Kadier . . Pees	356	$\frac{6}{23}$
1784	30	Jan.	J. H. Wiegerman. . . . . . . „	532	—
„	1	Maart	De Oost Ind: Compagnie . . . „	1.181	$\frac{15}{23}$
1783	13	Nov.	Johannes Hoijman . . . . . . „	1.277	—
„	6	„	Johannes Manuels . . . . . . „	193	$\frac{1}{2}$
1784	12	Jan.	id. id. . . . . . . „	4.732	—
1783	11	Nov.	Mevrouwe Douariere van der Parra. . . . . „	826	$\frac{4}{23}$
1784	27	Jan.	id. id.	5.259	$\frac{17}{23}$
„	„	„	De WelEd: Gestr: Achtb: Heer Directeur Moens. . . . . „	1.082	$\frac{12}{23}$
„	17	Juny	De WelEd: Gestr: Heer D. J. Smith. . . . . „	357	$\frac{6}{23}$
„	7	July	De Heer Johannes Gab[l]. van Gehren . . . . „	43	$\frac{21}{23}$
„	18	Juny	De WelEd: Gestr: Achtb: Heer Directeur Moens . . . . „	322	$\frac{20}{23}$
„	11	„	De WelEd: Gestr: Heer J. R. van der Burg . . . . „	1.129	$\frac{41}{46}$
„	29	„	De Heer Georgius Theoheren. „	2.668	$\frac{8}{23}$
„	25	„	De Oost Ind: Compagnie . . „	143	$\frac{27}{46}$
„	8	Maart	De id. id. . . „	2.114	—
„	14	Oct.	De id. id. . . „	58	$\frac{2717}{3680}$
1785	2	Febr.	De id. id. . . „	424	$\frac{21}{23}$
1784	19	Oct.	De WelEd: Gestr: Achtb: Heer Directeur Moens. . . . „	363	$\frac{6}{23}$
„	12	Oct.	De Achtb: Heer Gabriel van Gehren . . . . „	908	$\frac{83}{92}$
„	14	„	De Burger Jan Willem Wolff. „	146	$\frac{2983}{7160}$
„	2	Nov.	De Arm: Koopman J. M. Scheremau. . . . . „	1.461	$\frac{17}{23}$
			—„— —„— —„— —„—		

1785	16	Sept.	De Oost Ind: Compagnie (mark 68:4). . . . . Pees	1.367	$\frac{1}{46}$
1786	2	Febr.	De Oost Ind: Compagnie . . . . „	382	$\frac{13}{23}$
„	3	„	De Oost Ind: Compagnie . . . . „	1.259	$\frac{7}{23}$
„	13	Juny	De Oost Ind: Compagnie . . . . „	358	$\frac{61}{368}$
„	6	Febr.	De Heer J. H. Wiegerman. . . „	197	$\frac{33}{46}$
1785	21	Nov.	De WelEd: Gestr: Achtb: Heer Directeur Moens. . . . . „	323	$\frac{893}{920}$
„	1	Sept.	De Heer Gijsbert Jacob Welgevaren (Mark 152:) . . . . . „	2.843	$\frac{7}{115}$
„	28	„	De Heer Erdwin Heinrich Juch. . „	485	$\frac{1}{23}$
„	4	Oct.	Jan Fredrik Freeze . . . . „	1.509	$\frac{21}{23}$
„	15	„	Leendert Miero. . . . . „	1.749	$\frac{21}{23}$
„	24	Nov.	De Heer Jan Mich[s]. van Panhuis . . . . „	309	$\frac{78}{115}$
„	„	„	De Manh: Heer Christ[n]. Mart[n]. Prohn. . . . . „	391	$\frac{16}{23}$
1786	31	Jan.	De WelEd: Gestr: Heer D. J. Smith. . . . . „	552	$\frac{4}{115}$
„	20	Febr.	De WelEd: Heer J. Hooijman. . „	648	$\frac{1823}{3680}$
„	12	Dec.	De Oost Ind: Compagnie. . . . „	177	$\frac{33}{46}$
1787	2	April	De id. id. . . . „	883	$\frac{35}{460}$
1786	19	Sept.	Fredrik August van Halem. . . „	2.120	$\frac{21}{23}$
„	30	„	De Heer Jan Mich[s]. van Panhuis . . . . „	1.020	$\frac{21}{23}$
„	8	Dec.	De WelEd: Gestr: Heer D. J. Smith. . . . . „	358	$\frac{707}{736}$
1787	4	April	De WelEd: Gestr: Heer Directeur Moens. . . . . „	845	$\frac{5}{23}$
„	29	„	De Burger Jacob Lever . . . . „	1.662	$\frac{6}{23}$
1788	14	Juny	Den Moor Fakier Mochamet . . „	1.090	$\frac{17}{46}$

1788	3	July	Den Moor Fakier Mochamet . .	482	$\frac{521}{920}$
„	16	Juny	De WelEd: Gestr: Achtb: Heer Directeur Moens.	257	$\frac{1029}{1840}$
„	14	July	(?) „	205	$\frac{643}{920}$
„	16	Juny	Den Heer Johannes Wilhelm. Kroze. . . . . „	2.673	$\frac{117}{184}$
„	16	July	Den Burger Karel August Reemer . . . . „	2.551	$\frac{21874}{36800}$
„	17	Nov.	Den Heer Jan Hendrik Wiegerman . . . . „	431	$\frac{875}{1064}$
1789	22	Jan.	Den Heer Arnold Constantijn Moun . . . . „	246	$\frac{24}{115}$
			Zomma. . . Pees	103.618	$\frac{25641}{36800}$

Batavia in het Kasteel den 28 September A°. 1795.

(w. g.) J. Hartmann.

Samentrekking der Rekeningen A en B.

Datum rekening A.	Datum Rekening B.	Namen der inbrengers.	Gouden ropijen.		Zilveren ropijen.
			Heele.	Halve.	
1782. 18 Dec.	1782. 19 Dec	Radermacher			(40) 39
„ 31 „	„ 31 „	Smith			200
„ 26 Nov.	1783. 31 Jan.	van Houten			175
1783. 31 Jan.	„ 31 „	Radermacher			80
„ 1 Febr.	„ 1 Febr.	de Keijser			32
„ 7 „	„ 7 „	de Win			32
1782. 20 Dec.	„ 12 „	Wiegerman			4.046
1783. 17 Febr.	„ 22 „	Manuels			96
1782. 27 Nov.	„ 28 „	Schrijver			96
„ 29 „	„ 28 „	*Compagnie's rekg.*			7.606
1783. 21 Febr.	„ 17 Mrt.	Beekman			2.678
„ 4 Mrt.	„ 25 „	Wiegerman			3.426
„ 24 Febr.	„ 31 „	*Compagnie's rekg.*			1.562
„ 4 Mrt.	„ ?	van der Burg	256		
„ 18 Mrt.	„ 9 April	Wed: Bouhon			450
„ 8 April	„ ?	Wiegerman	214		
„ 22 „	„ ?	Arnold	71		
„ 1 Mei	„ ?	Wiegerman	806		
„ 14 April	„ 10 Juli	Lombard			123
„ 1 Juli	„ 29 „	Wiegerman			4.336
„ 20 April	„ 30 „	Smith			723
„ 19 Juli	„ 31 Aug.	*Compagnie's rekg.*			17.780
„ 1 Sept.	„ ?	*Compagnies rekg.*	724		
„ 7 Oct.	„ 7 Oct.	Boesjes			5.883
„ 17 „	„ 17 „	id. id.			1.271
„ 17 „	„ 17 „	Abdul Kadir			356
„ 30 „	„ ?	*Compagnies rekg.*			25.426
„ 11 Nov.	„ 11 Nov.	Mevr. v. d. Parra			826
„ 13 „	„ 13 „	Hoijman			1.277
„ 14 „	„ ?	*Compagnies rekg.*	158		
		Transporteere.	2.229	—	78.519

Datum rekening A.		Datum Rekening B.		Namen der inbrengers.	Gouden ropijen. Heele.	Halve.	Zilveren ropijen.
				Per transport.	2.229	—	78.519
1783	18 Nov.	1783.	?	Wiegerman	843		
„	10 Dec.	„	?	*Compagnies rekg.*	734		
„	17 „	„	?	Wiegerman	16		
„	6 „	„	6 Nov.	Mannels			193
„	„ „	1784.	12 Jan.	id. id.			4.732
1784.	27 Jan.	1784.	27 Jan.	Moens			1.082
„	27 „	„	27 „	Mevr. v. d. Parra			5.259
„	16 „ 24 „	„	30 „	Wiegerman			532
„	6 Febr.	„	?	id. id.	55		
„	9 „	„	?	id. id.	209		
„	11 „	„	?	Arnold		400	
„	19 „	„	?	Wiegerman	818		
„	31 Jan.	„	1 Mrt.	*Compagnie's rekg.*			1.181
„	8 Mrt.	„	8 „	id. id.			2.114
„	18 April	„	?	Geusau	767		
„	23 „	„	?	*Compagnie's rekg.*	1.798		
„	8 Mei	„	?	id. id.	1.277		
„	7 Juni	„	?	id. id.	1.134		
„	7 „	„	?	id. id.	470		
„	11 „	„	11 Juni	van der Burg			1.129
„	17 „	„	17 „	Smith			357
„	18 „	„	18 „	Moens			322
„	18 „	„	?	Wiegerman	821		
„	25 „	„	25 Juni	*Compagnie's rekg.*			143
„	29 „ 3 Juli	„	29 Juni	Theoheeren			2.668
„	7 „	„	7 Juli	van Gehren			43
„	22 „	„	?	Wiegerman	1.010		
„	10 Sept.	„	?	Moens		220	
„	14 „	„	?	*Compagnie's rekg.*	905		
				Transporteere.	13.086	620	98.274

Datum Rekening A.	Datum Rekening B.	Namen der inbrengers.	Gouden ropijen. Heele.	Halve.	Zilveren ropijen.
		Per transport.	13.086	620	98.274
1784. 24 Sept.	1784. ?	*Compagnie's rekg.*	13		
„ 12 Oct.	„ 12 Oct.	van Gehren			908
„ 14 „	„ 14 „	Wolff			146
„ 14 „	„ 14 „	*Compagnie's rekg.*			53
„ 19 „	„ 19 „	Moens			363
„ 2 Nov.	„ 2 Nov.	Manuels (Schereman)			1.461
„ 9 „	„ 9 „	*Compagnie's rekg.*	892	990	
1785. 2 Febr.	1785. 2 Febr.	id. id.			424
„ 3 Mrt.	„ ?	id. id.		476	
„ 26 Juli	„ ?	Wiegerman		1.173	
„ 2 Aug.	„ ?	*Compagnie's rekg.*		24	
„ 8 „	„ ?	Wiegerman		1.166	
„ 22 „	„ ?	id. id.		1.035	
„ 26 „	„ ?	*Compagnie's rekg.*		24	
„ 31 „	„ ?	Wiegerman		984	
„ 9 Sept.	„ ?	id. id.		265	
	„ 1 Sept.	Welgevaren			2.843
	„ 16 „	*Compagnie's rekg.*			1.367
	„ 28 „	Juch			485
	„ 4 Oct.	Freeze			1.509
	„ 15 „	Miero			1.749
	„ 21 Nov.	Moens			323
	„ 24 „	van Panhuis			309
	„ 24 „	Prohn			391
	1786. 31 Jan.	Smith			552
	„ 2 Febr	*Compagnie's rekg.*			382
	„ 3 „	id. id.			1.259
	„ 6 „	Wiegerman			197
	„ 20 „	Hooijman			648
	„ 13 Juni	*Compagnie's rekg.*			358
		Transporteere.	13.991	6757	114.001

Datum Rekening A.	Datum Rekening B.	Namen der inbrengers.	Gouden ropijen. Heele.	Halve.	Zilveren ropijen.
		Per transport.	13.991	6.757	114.001
	1786 19 Sept.	van Halem			2.120
	„ 30 „	van Panhuis			1.020
	„ 8 Dec.	Smith			358
	„ 12 „	*Compagnie's rekg.*			177
	1787. 2 Apr.	id. id.			883
	„ 4 „	Moens			845
	„ 29 „	Lever			1.662
	1788. 14 Juni	Fakier Mochamet			1.090
	„ 16 „	Kroze			2.673
	„ 16 „	Moens			257
	„ 3 Juli	Fakier Mochamet			482
	„ 14 „	? (naam oningevuld)			205
	„ 16 „	Reemer			2.551
	„ 17 Nov.	Wiegerman			431
	1789. 22 Jan.	Mom			246
		Totaal	13.991	6.757	129.001

Saldo's aan Gouden en Zilveren Bataviasche ropijen, in de „Restant Memories van de Groote Geldkamer" op ult°. der navolgende maanden.

Jaar en maand.		Specificatie volgens de „Restant Memorie".	Boekwaarde in guldens van 20 Stuivers.
1782	Nov.	Nihil	*f*
„	Dec.	„	
1783	Jan.	„	
„	Febr.	„	
„	Mrt.	„	
„	April	1718 ps. Ropias silvere Bataviase.	„ 2.061 : 12 : —
„	Mei	1718 „ „ „ „	„ 2.061 : 12 : —
„	Juni	Nihil	
„	Juli	„	
„	Aug.	11.103 ps. Ropias silvere Bataviase.	„ 13.323 : 12 : —
„	„	17 „ „ goude „	„ 340 : — : —
„	Sept.	17 „ „ „ „	„ 340 : — : —
„	Oct.	29.615 „ „ silvere „	„ 35.538 : — : —
„	„	17 „ „ goude „	„ 340 : — : —
„	Nov.	17 „ „ „ „	„ 340 : — : —
„	Dec.	17 „ „ „ „	„ 340 : — : —
1784	Jan.	1469 „ „ „ „	„ 29.380 : — : —
„	Febr.	17 „ „ „ „	„ 340 : — : —
„	Mrt.	1108 „ „ silvere „	„ 1.329 : 12 : —
„	„	17 „ „ goude „	„ 340 : — : —
„	April	17 „ „ „ „	„ 340 : — : —
„	„	$1119^{873}/_{2328}$ ps. Ropias silvere Bataviase.	„ 1.343 : 5 : —
„	Mei	1770 ps. Ropias goude Bataviase.	„ 35.400 : — : —
„	Juni	3534 „ „ „ „	„ 70.680 : — : —
„	Juli	Nihil	
„	Aug.	„	
„	Sept.	„	
„	Oct.	×	

Jaar en maand.	Specificatie volgens de „Restant Memorie".	Boekwaarde in guldens van 20 Stuivers.
1784 Nov.	$833^{227}/_{280}$ ps. Ropias goude Bataviase, heele.	ƒ 16.676 : 4 : 8
„ „	990 „ Ropias goude Bataviase, halve.	„ 9.900 : — : —
„ Dec.	$499^{227}/_{280}$ „ Ropias goude Bataviase, heele.	„ 9.996 : 4 : 8
„ „	858 „ Ropias goude Bataviase, halve.	„ 8.580 : — : —
1785 Jan.	458 „ Ropias goude Bataviase, halve.	„ 4.580 : — : —
„ Febr.	Nihil	
„ Mrt.	397 „ Ropias zilvere Bataviase.	„ 476 : 8 : —
„ „	$439^1/_2$ „ Ropias goude Bataviase, halve.	„ 4.395 : — : —
„ April	Nihil	
„ Mei	„	
„ Juni	„	
„ Juli	„	
„ Aug.	„	
„ Sept.	„	
„ Oct.	×	
„ Nov.	„	
„ Dec.	„	
1786 Jan.	480 ps. Ropias zilvere Bataviase.	„ 576 : — : —
„ Febr.	Nihil	
„ Mrt.	$1558^1/_2$ „ „ „ „	„ 1.870 : 4 : —
„ April	Nihil	
„ Mei	„	
„ Juni	„	
„ Juli	330 „ „ „ „	„ 396 : — : —
„ Aug.	Nihil	

Jaar en maand.		Specificatie volgens de „Restant Memorie".	Boekwaarde in guldens van 20 Stuivers.
1786	Sept.	Nihil	
„	Oct.	„	
„	Nov.	„	
„	Dec.	„	
1787	Jan.	„	
„	Febr.	„	
„	Mrt.	×	
„	April	780 ps. Goude Bataviase ropijen	
		{ 250 ps. halve } { 655 „ heele }	ƒ 15.600 : — : —
„	Mei	826 „ Ropias Silvere Batavias.	„ 991 : 4 : —
„	„	306 „ Goude ropias Batavias	
		{ 181 ps. heele } { 250 „ halve }	„ 6.120 : — : —
„	Juni	610 „ Bataviase goude ropyen	
		{ 250 ps. halve } { 485 „ heele }	„ 12.200 : — : —
„	Juli	1261 „ Goude ropias Bataviase	
		{ 1136 ps. heele } { 250 „ halve }	„ 25.220 : — : —
„	Aug.	297 „ Goude ropias Batavias	
		(Niet gespecificeerd).	„ 5.940 : — : —
„	Sept.	Nihil	
„	Oct.	17 ps. Gouden ropijen Batav: heele ƒ 340.— stukkende.	
„	„	7 „ Gouden ropijen Batav: halve ƒ 70.— stukkende.	„ 410 : — : —
„	Nov.	(Zelfden post).	„ 410 : — : —
„	Dec.	(id.).	„ 410 : — : —
1788	Jan.	(id.).	„ 410 : — : —
„	Febr.	21 ps. Bataviase goude ropijen, heele ƒ 420.— [1]	
„	„	7 „ Bataviase goude ropijen, halve ƒ 70.—	„ 490 : — : —
„	Mrt.	473 ps. Bataviase goude ropijen heele ƒ 9460.—	

1) Op de Restant Memorie staat foutief ƒ 240.—

Jaar en maand.	Specificatie volgens de „Restant Memorie".	Boekwaarde in guldens van 20 Stuivers.
1788 Mrt.	533 ps. Bataviase goude ropijen halve *f* 5330.—	*f* 14.790 : — : —
„ April	21 „ heele Bataviase goude ropijen (gebrokene) *f* 420.—	
„ „	7 „ halve Bataviase goude ropijen (gebrokene) *f* 70.—	„ 490 : — : —
„ Mei	(zelfden post).	„ 490 : — : —
„ Juni	(id.).	„ 490 : — : —
„ Juli	2 ps. Ropijen goude Batavias, gebrokene.	„ 40 : — : —
„ Aug.	(zelfden post).	„ 40 : — : —
„ Sept.	(id.).	„ 40 : — : —
„ Oct.	445 ps. Bataviasche goude ropijen, als: 5 ps. stukkende te weten: 4 „ heele van 10 rds of *f* 20.— *f* 80.— 1 „ of 2 halve van 5 „ „ 10.— „ 20. *f* 100.— 440 „ goede, als: 290 „ heele van. . . *f* 20.— *f* 5800.— 150 „ of 300 halve van „ 10.— „ 3000.— „ 8.800.—	„ 8.900 : — : —
„ Nov.	381 ps. Bataviase goude ropijen à 10 rd. *f* 7620.— 331 „ halve dito dito à 5 rd. . . . . *f* 3310.—	„ 10.930 : — : —
„ Dec.	4 ps. heele Bataviase goude ropijen *f* 80.— 85 „ halve Bataviase goude ropijen *f* 850.—	„ 930 : — : —
1789 Jan.	(Zelfden post).	„ 930 : — : —
„ Febr.	(id.).	„ 930 : — : —
„ Mrt.	(id.).	„ 930 : — : —
„ April	(id.).	„ 930 : — : —
„ Mei	(id.).	„ 930 : — : —
„ Juni	×	

Jaar en maand.	Specificatie volgens de „Restant Memorie".	Boekwaarde en guldens van 20 Stuivers.
1789 Juli	4 ps. heele Bataviase goude ropijen (stukkende) . . . ƒ 80.—	
„ „	2 ps. halve Bataviase goude ropijen (stukkende) ƒ 20.—	„ 100 : — : —
„ Aug.	(Zelfden post).	„ 100 : — : —
„ Sept.	(id.).	„ 100 : — : —
„ Oct.	×	
„ Nov.	4 ps. heele Bataviase goude ropijen (stukkende) . . . ƒ 80.—	
„ „	2 ps. halve Bataviase goude ropijen (stukkende) ƒ 20.—	„ 100 : — : —
„ Dec.	(Zelfden post).	
1790 Jan.	(id.).	
„ Febr.	(id.).	
„ Mrt	634 ps. heele Bataviase goude ropijen, daaronder 4 ps. stukkende . . . . ƒ 12.680.—	
„ „	724 „ halve Bataviase goude ropijen, daaronder 2 ps. stukkende. ƒ 7.420.—	„ 20.100 : — : —
„ April	(Zelfden post).	„ 20.100 : — : —
„ Mei	Nihil.	
„ Juni	×	
„ Juli	Nihil.	
„ Aug.	159 ps. Ropias Zilvere Batavinsche.	ƒ 190 : 16 : —
„ Sept.	36.959 ps. „ „ „	„ 44.350 : 16 : —
„ Oct.	36.959 „ „ „ „	„ 44.350 : 16 : —
„ Nov.	36.959 „ „ „ Bataviase.	„ 44.350 : 16 : —
„ „	1 ps. Ropias goude Bataviase (gebrooken) jongst per 't Schip de Diamant van Ternaten ontfangen.	„ 19 : 16 : —

Jaar en maand.	Specificatie volgens de „Restant Memorie".	Boekwaarde in guldens van 20 Stuivers.
1790 Dec.	22.559 ps. Ropias Zilvere Bataviasche.	„ 27.070 : 16 : —
„ „	1 „ „ goude Bataviasche, gebrooken.	„ 19 : 16 : —
1791 Jan.	×	
„ Febr.	1559 ps. Ropias Zilvere Bataviasche.	„ 1.870 : 16 : —
„ „	1 „ „ goude Bataviasche, gebrooken.	„ 19 : 16 : —
„ Mrt.	(Zelfde posten).	
„ April	819 ps. Ropias Zilvere Bataviasche.	„ 982 : 16 : —
„ „	1 „ „ goude „ gebrooken.	„ 19 : 16 : —
„ Mei	Nihil.	
„ Juni	„	
„ Juli	„	
„ Aug.	×	
„ Sept.	Nihil.	
„ Oct.	„	
„ Nov.	„	
„ Dec.	„	

N. B. Van de maanden met × gemerkt, zijn de Restant memories verdwenen. In Maart 1788 zijn de gebroken ropijen denkelijk in het totaal begrepen.

Bijlage XXVI.

Aan zijn Hoog Edelheid
den Hoog Edele Gestrengen Heer
Johannes Siberg
mede Commissaris & waarnemend Directeur
Generaal van Nederlandsch Indië &c. &c.

Hoog Edele Gestrengen Heer

In plichtschuldige observantie aan Uwer Hoog Edele Gestrengen veel geëerd requisit, heeft de ondergeteekende Eerste Opperkoopman van het Kasteel, met alle exactitude nagegaan en ondervocht, het voor- of nadeel voor de Mantschappy opgesloten in het vermunten van Goud en Zilver tot ropijen te dezer hoofdplaatse; gericht zo wel naar het aangerekend bedragen, en de bepaling der Heeren Majores, volgens hoogst derzelver missive van den 21 October 1766, en de daarop door Hun Hoog Edelheden genomen dispositie ter sessie van den 31 December 1767; als naar het gewicht en gehalte bepaald bij de Instructie voor de Muntmeester, gedateert Batavia in het Kasteel den 24 September 1782; en ten einde Uw Hoog Edele Gestrengen over het wezentlijke nut of nadeel van de munt, des te beter zal kunnen oordeelen, heeft de submise tekenaar het niet ondienstig geacht de berekening zodanig in te richten, als vereischt word om een distincte aanwijziging te doen van het verschil tusschen het Nederlandsch en Indisch geld, gelijk ook tusschen de gestelde waarde van de Ducaton à ƒ 3:6: en de Zilvere ropy à ƒ 1:4; — hetgene nader ampel word bethoogd uit de volgende Demonstratiën, namentlijk:

Van de op den 22 dezer aan de Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander N. Engelhard à rd. 21:24, aan contanten het reaal ff. afgestaan bhaar goud, tot Mq. ff. 210:8:2 $\frac{155}{512}$, zoude bij vermunting tot ropijen ieder ropy van het gehalte van 19 Karraat, en 28 Stuivers swaar, bepaald bij de voorschreeven Instructie, door de Muntmees-

ter kunnen worden aangemaakt		Rps $4099\frac{269}{1064}$
Waarvan substrahere, te weten 4 pct. munts ongelden tot	Rps $163\frac{1093}{1064}$	
Het bijzet bedraagt te zamen Mq^{ts}. $55:2:16^1/_2$ — $^1/_2$ zilver & $^1/_2$ koper — dus c: c: 250 realen f. f. zilver à 72 St^s. het reaal, is . . .	„ $37^1/_2$	
Aan rood koper geraffineert à 40 St^s. 't ℔	„ $1^1/_{10}$	
Eene ropy voor het Essay	„ 1	„ $203\frac{6974}{10640}$
	Rest Zuiver	Rps $3895\frac{7456}{10640}$
Uitmakende aan Nederlandsch Geld à ƒ 20 ieder, een montant		ƒ 77.914 : —
Dit bedragen gedetraheert van het aangerekend kostende, staande juist eguaal met de bepaling van ƒ 375.— voor het mq.ff. off Rd. 21 : 2 het reaal vide bijlage N°. 1 dezen annexe [1].		„ 78.878 : —
dan zoude in dier voegen bij vermunting tot ropijen, op het goud verloren worden . . .		ƒ 964 : —
off c:c: $1^1/_4$ pct.		

Mq.ff. $210:8:2\frac{155}{512}$ geven naar detractie van alle ongelden, als gezegd. . . . . Rps. $3895\frac{7456}{10640}$

uitmakende Rds. 38957 off Duc. $23374\frac{16}{80}$ gereken à ƒ 3 : 6— komt Nederlandsch Geld . . . . ƒ 77.134 : 17

Dit weder afgetrokken van het vorenstaande bedragen à ƒ 375.— het mq.fl. vide overgem: bijlaag N°. 1, tot . . . . „ 78.878 : —

1) Deze bijlage, zonder verder belang zijnde, nam ik niet over. M.

wijst aan dat bij vermunting, op het geciteerde goud, zoude verloren worden ƒ 1743 : 3 off ruim $2^1/_{12}$ pct.

Het bhaar zilver thans in de grote Geldkamer aanhanden, bestaat in:

5800 Mq.ts. off mq. ff. 5719 : 5 : 8 essayeerende 11 penningen en 20 grijnen.

Dit gebracht tot het gehalte van 10 penn: bij de Instructie voor de muntmeester Artik. 1 bepaald, zoude uitmaken aan zilver van 10 penn: te zamen Mqts. 6863 : 2 : 13 $\frac{1}{2}$ Waarvan aangemaakt zoude kunnen worden, de ropy swaar volgens de voorschreeven Instructie Art. 1 à 23 Stuivers

Rps. 128.911 $\frac{210}{690}$

Hiervan gesubstraheert

1ste 6 pct. munts ongelden . Rps. 7.734 $\frac{468}{690}$		
en 2de het kostende van 532 ℔ rood plaat koper à ƒ 47 : 't Ct. . . . . „ $202^1/_2$	„	7.937 $\frac{8}{690}$
	Rest Zuiver Rps.	120.974 $\frac{202}{690}$
off Nederlandsch geld à ƒ 1 : 4 ieder ropy		ƒ 145.169 : 2
Dit afgetrokken van het bedraagen der geciteerde 5800 Mqts. of Mq.ff. 5719 : 5 : 8 à ƒ 26 het mq.ff.		ƒ 148.705 : 11

Dan zoude bij vermunting op het voorschreeven zilver verloren worden ƒ 3.536 : 9 off $2^1/_3$ pct.

Wanneer men in consideratie neemt de geringe hoeveelheid Bataviasche Zilvere Ropijen, die thans onder de Ingesetenen roulleeren, in vergelijk van de parthijen, aangemaakt van den Jaren 1782 tot 1788 inclusieve, tot ruim 100.000 pees, vide extract getrokken uit de muntsboeken, dezen bijgevoegd onder No. 2, dan zoude men moeten sustineeren dat dezelve voor het grootste gedeelte uitgevoerd, en moge-

lijk voor een minder gedeelte versmolten zijn — dit zoude onder correctie aangemerkt, finaal en alleen kunnen worden gepraevenieert door dezelve op een minder gehalte of lager gewicht te brengen, waardoor de Ingesetene notoir des te meer zouden worden geannimeert aanzienlijke parthijen zilver te laten vermunten — stelle dat men konde overstappen de Bataviasche Zilvere Ropij te brengen op het gehalte van 9 penningen en 12 greinen, in sthede van 10 penningen, of wel op het gewicht van $21\frac{17}{20}$ in plaats van 23 Stuivers, zijnde beide een eguale vermindering van slechts 5 pct., dan zoude van de voorschreeven 5800 Mq.ts. off Mq. ff. 5719:5:8, kunnen worden aangemaakt Rps. $135.696\frac{48}{437}$

Waarvan weder aftrekke 6 pct. muntsongelden, en het kostende van het plaatkoper tot	„ $8.413\frac{326}{437}$
dan zoude in dier voegen zuiver per resto blijven	Rps. $127.282\frac{160}{437}$
Uitmakende aan Nederlandsch geld à	ƒ 1:4 ieder Ropij
een montant	ƒ 152.739.—
Hiervan detraheere het bedragen van de geciteerde 5800 Mq.ts. of Mq. ff. 5719:5:8 à ƒ 26. het Mq. ff.	„ 148.705:11
dan zoude op hetzelve worden geprofiteert.	ƒ 4.033: 9

uitmakende $2^5/_7$ pct. — doch wanneer men aan de andere kant in aanschouw neemt, de exhorbitante hoge prijzen waarvoor het zilver zints enige jaren uit Nederland is aangerekend, en dat al wat boven de bepaalde prijs van ƒ 26 het Mq. ff. word ten lasten gebracht, al aanstonds bij het innemen van zodanige parthijen op het Comptoir Generaal word afgeschreven, dan zal men naar de eerste demonstratie, de ropy gerekent op het gehalte 10 penningen, en het gewicht van 23 Stuivers, wel ras bemerken dat de munt alhier op de tegenswoordige voet, geen zeer voordeelige rekening geeft, hetgene nader zal consteren, uit de volgende demonstratien:

5800 Mqts. off Mq. ff. 5719:5:8 aangerekend vide

extracten getrokken uit de aankomende patrinsche facturen dezen annexe onder N°. 3, met . . . . . . *f* 153.961 : 2

Hiervan weder afgetrokken de Ropijen die aangemaakt zoude kunnen worden van de voorschreven 5800 Mq.te., ieder ropy gerekend op 23 Stuivers swaar essayeerende 10 penningen — uitmakende naar detractie van de hiervoren gespecificeerde ongelden rps 120.974 $\frac{202}{690}$ à *f* 1 : 4 Nederl. ieder, is . . . . „ 145.169 : 2

Gevolgelijk zoude in dier voegen bij vermunting tot ropijen van het voorschreven gehalte en gewicht, verloren worden . . . *f* 8.792 : — off ruim 5²/₃ pCt.

Van het voorschreven aangerekend bedragen der gemelde 5800 Mq.te. tot . . . . *f* 153.961 : 2
gedetraheert de gestelde waarde van *f* 26 't M.ff. . . . . „ 148.705 : 11

Wijst aan dat in diervoegen r'eel op hetzelve verloren word . . . . *f* 5.255 : 11 off ruim 3²/₅ pct.

Hier weder bijgevoegd het verlies bij vermunting tot ropijen aangethoond bij de eerste demonstratie tot 2¹/₃ pct. maakt als gezegd over 't generaal een verlies van 5²/₃ pct.

5800 Mq.te. geven naar detractie van alle ongelden als gezegd Rps 120974 $\frac{202}{690}$, die bij de Negotie boeken worden ingenomen à *f* 1 : 4 Nederlandsch geld ieder met
f 145.169 : 2

Terwijl diezelfde ropijen bij afgave aan de Groot Kassier, wederom worden berekend tot rijksd. en Ducatons uitmakende rds. 75608 : 43 off Ducatons 45365 $\frac{27}{80}$, de Ducatons gerekend à *f* 3 : 6, dan blijkt dat de geciteerde hoeveelheid ropijen aan Nederlandsch geld zoude afwerpen . . . . . . „ 149.705 : 13

en dat dus als het ware op hetzelve zoude worden geprofiteert. . . . . *f* 4.536 : 11
uitmakende $3^{1}/_{8}$ pct., hetgene ten lasten van voorm: Ropijen, en ten faveure van het Comptoir Generaal vereffend word — zo men nu geen acht sla op de gestelde chimerique waarde van *f* 26. het Mq.ff. en terug trede tot de wezentlijke prijzen waarvoor het zilver uit Nederland is aangerekend, dan zal men al aanstonds uit de volgende demonstratie bemerken, dat de munt hoe men die ook moge beschouwen meer na-dan voordeel geeft, tenzij men kan overgaan tot de voorgestelde vermindering in gehalte off gewicht — bij voorbeeld de thans aanhanden zijnde:

5800 Mq.^{ts}. aan bhaar zilver zijn aangerekend uit Nederland, vide Extracten getrokken uit de aankomende patrische facturen onder N°. 3 [1]) dezen annexe, met . . . . *f* 153.961 : 2

Hiervan gedetraheert het bedragen van de vorenstaande Rps 120.974$\frac{282}{690}$ dan wel Rd^{s}. 75608 : 43 off Ducatons 45365$\frac{27}{80}$ de Ducaton gerekend à *f* 3 : 6 . . . . „ 149.705 : 13

dan blijkt dat in allen gevalle noch bij vermunting tot ropijen op het voorschreven zilver, zoude verloren worden . . . . *f* 4.255 : 9
uitmakende c: c: $2^{4}/_{5}$ pct., doch zo men konde overgaan de ropij te brengen op 5 pct. lager gehalte of minder gewicht, zo als hiervoren is aangehaald dan zoude de munt in een geheel ander aspect komen, en insthede van verlies ruim $2^{1}/_{5}$ pct. winst afwerpen.

Wanneer het zilver uit Nederland wierd aangerekend evenals in $176^{4}/_{5}$, dan zoude men geen toevlucht behoeven te nemen, de ropijen op lager gehalte of minder gewicht te brengen — uit de extract aankomende Patrische facturen N°. 4 [2]) dezen annexe, blijkt, dat 14120 Mq^{ts}. off Mq. ff.

---

1) Ook deze opgave, zonder belang zijnde, werd niet door mij overgenomen. M.
2) Evenmin zonder belang. M.

13923 : 10 : 16 te dier tijd niet hoger zijn aangerekend als à *f* 25 : 10 't Mq. ff. en dus met . . . . . *f* 355.059 : 2

Van het voorsch : zilver zoude bij vermunting tot ropijen, de ropij gesteld op het gehalte van 10 penn : en het gewicht van 23 Stuivers kunnen worden aangemaakt Rps. 294.510 [illegible] à *f* 1 : 4 Nederlandsch ieder, maakt . . . . „ 353.412 : 10

waarop in dier voegen slechts zoude verloren worden . . . . *f* 1646 : 12 uitmakende schaars $^1/_8$ pct. — terwijl diezelfde ropijen bij afgave aan de Groot Kassier zouden uitmaken Rds 184.069 :— of Duc. 110.441 $\frac{32}{80}$ de Ducaton gerekend à *f* 3 : 6 Nederl. geld . . . . *f* 364.456 : 12 : 8

Hiervan afgetrokken het zuiver aangerekend bedragen tot . . . . „ 355.059 : 2 :—

dan zoude bij vermunting op het geciteerde zilver insthede van verloren, geprofiteerd worden . . . . *f* 9.397 : 10 : 8 off ruim $2^5/_8$ pct.

Laatstelijk voege hier noch ter speculatie bij, dat zo men inclineerde van de voorschreven 5800 Mq.^s aan bhaar zilver, te willen laten aanmaken ropijen van hetzelfde gehalte en gewicht als de Sicca ropij op Bengalen, zijnde ieder Sicca ropij swaar netto 7 engels off $18\frac{18}{19}$ Stuivers, essayerende 11 penningen en 20 greinen, dan zoude van de geciteerde quantiteit zilver, kunnen worden aangemaakt Rps. $132.577^1/_7$ waarvan aftrekke de gestelde 6 pct. munts ongelden tot. . . . . „ $7.954^6/_7$

dan zoude zuiver pr. resto blijven . . Rps. $124.622^6/_7$

Wanneer men nu deze ropijen evenals op Bengalen konde

laten roulleren tegens $31^1/_2$ Stuivers, dan zoude dezelve aan ropijen van 30 Stuivers ieder, alleen op de verhoogde prijs een aanzienlijke winst afwerpen van 5 pct. en uitmaken rps. 130.853 $\frac{104}{105}$ dan wel Nederlandsch geld, de ropij van 30 Stuivers Indias à *f* 1:4 Nederlandsch
een montant . . . . *f* 157.023:16.—
Hiervan gedetraheert het bedragen van de voorschreven 5800 Mq.^{s}. of Mq.ff. 5719:5:8
à *f* 26 het Mq.ff. . . . . „ 148.705:11.—

dan zoude dus gewonnen worden . . . . *f* 8.318: 5.—
zijnde $5^4/_7$ pct.

De Sicca ropij die op Bengalen zoals gezegd van de voorschrevene 5800 Mq.^{s}. zouden kunnen worden aangemaakt, bedragen naar aftrek van de gestelde 6 pct. ongelden pees $124622^6/_7$ à *f* 1:5 Nederlandsch
ieder, maakt . . . . *f* 155.777:14: 8
hiervan afgetrokken het bedragen van Mq. ff. 5719:5:8 à *f* 26 het Mq. ff. . . . . „ 148.705:11:—

dan zoude op die quantiteit zilver bij
vermunting gewonnen worden . . . . *f* 7.072: 3: 8
uitmakende $4^{11}/_{14}$ pct. — doch zo er wezentlijk op Bengalen geen ongelden bij vermunting vallen dan zoude op de Sicca ropy. het zilver slechts gerekend tegens de bepaalde prijs van *f* 26 het Mq.ff. insthede van $4^{11}/_{14}$ wel $10^{11}/_{14}$ pct. geprofiteerd worden — zo men nu het gehalte van de Sicca ropij tot 11 penningen en 20 grein vergelijkt met het essay van de Bataviasche ropij tot 10 penn. dan blijkt dat de eerste $15\frac{30}{71}$ pct. hoger in gehalte is als de laatste — terwijl echter de Bataviasche wegende 23 Stuivers, daarentegen $21^1/_9$ pct. swaarder is, als de Sicca ropij, wegende slechts $18\frac{18}{19}$ off bijkans 19 Stuivers; hieruit consteert notoir, dat de Bataviasche in allen gevalle $5\frac{753}{1349}$ pct. beter, en meerder waardig is als de Sicca ropij — uit welke demonstratie den uitvoer van de Bataviasche ropijen, nader word bevestigd.

In hope hiermede aan Uwer Hoog Edele Gestrengen requisit te hebben voldaan, heeft hij de eer zich met bijzondere hoogachting te onderschrijven

Hoog Edele Gestrengen Heer
Uwer hoog Edele Gestrengen
zeer gehoorzame Dienaar
(w. g.) W. J. Cranssen.

Batavia
den 29 September 1795.

Bijlage XXVII.

Instructie voor den Muntmeester.

Art. I.

Alle de *Javasche goude en zilvere Ropijen*, zullen moeten geslagen worden, onder de directie en het opzigt, ook ter verantwoording van den *Muntmeester*, op het gewigt en gehalte, dat daartoe is gesteld, te weeten de *halve en heele goude Ropijen* op het gewigt van veertien, en agt en twintig stuivers respective ieder, en het gehalte van negentien Caraaten, mitsgaders de *zilvere Ropijen* op het gewigt van drie-en-twintig stuivers en het gehalte van negen penningen en twaalf greinen, met den Stempel voorheen geintroduceerd voor de *Javasche zilvere Ropijen*, en alle gekarteld.

Art. II.

Om verzekerd te zijn van de egtheid van de geslagene Specien, zal den *Essayeur* van ieder parthy goud en zilver, die geprepareerd is voor de *Munt*, moeten uitkappen een stukje ter zwaarte van 1/8 reaal, dat voorts essayeeren, en na gedaane proefneeming, en bevinding, dat hetzelve het bepaald gehalte inhoud, de essai stukjes moeten terug geeven aan den *Muntmeester*, mitsgaders nadat de parthy of parthyen zullen weezen afgemunt, een *Ropij* uit elke massa moeten neemen, en daarvan ten overstaan van een der *Kasteels Opperkooplieden*, ook afkappen een quart gedeelte, om het essai daar op de novo te trekken, ten einde, na bevinding, dat de geslagen munt negentien Caraaten fijn het goud, en negen penningen en twaalf greinen het zilver inhoud, aan den Eigenaar of de Eigenaars afgelangd te konnen worden, moetende den *Essayeur* de helft van de laatst gemelde vierde gedeeltens, welke tot de proeven gediend hebben, of wel de Cornetten, aan den *Muntmeester* terug geeven, en de wederhelft met het essai briefje aan den Heer **Directeur Generaal** of den *Eersten Opperkoopman*

van het Kasteel ter hand stellen, om in de groote geldkamer bewaard te worden.

Art. III.

Alzo thans ter deezer Hoofdplaats maar één *Essayeur* is, aan wien tevens de dienst van *Muntmeester* is opgedragen, zo zal tot meerdere gerust如stelling voor het algemeen, van de door Hem geslagen en geëssayeerd wordende *Goude* en *Zilvere muntspecien*, uit ieder parthy, die in gereedheid zal zijn gebragt, alvorens dezelve aan de Eigenaren afgelangd, door de *Opperkooplieden van het Kasteel* een *Ropij* worden genomen, die met hunne cachetten en dat van de *Muntmeester* zal moeten worden verzegeld, ten einde gemelde *Ropij* naar het goedvinden van de ***Hooge Regeering*** dezer Landen, naar Elders te verzenden, om aldaar door een ander deskundig gewogen en beproefd te worden.

Art. IV.

De *Muntmeester* zal een be-eedigd *Adjunct* hebben (wanneer er een bequaam persoon te krijgen zal zijn) onder Hem staande, en van Hem dependeerende, voor den welken Hij ook zal moeten respondeeren.

Art. V.

De *Muntmeester* zal van ieder parthy goud en zilver die Hem tot het slaan der voorzegde gepermitteerde of bepaalde geld-specien word aangeboden, evenals den be-eedigden *Munt-Boekhouder*, ordentelijk moeten boekhouden, met bekendstelling van de naamen der Eigenaars, de Quantiteit en het alloi van het goud en zilver, en hoeveel *Ropijen* hij daarvan geslagen en afgegeeven heeft, zonder daarvan aan iemand, buiten de ***Hoge Overigheid,*** eenige opening of kennisse te geeven.

Art. VI.

De *Muntmeester* zal moeten zorge dragen, dat, indien eenig

goud of zilver boven het bepaald alloi, waarvan het geld geslagen moet worden, in de *Munt* gebragt word, hetzelve met zilver of koper geallieerd worde, om die parthy gelijk alle andere te brengen op het gehalte van negentien Caraaten het goud en negen penningen en twaalf greinen het zilver, en dat daarentegen al het minder bevonden wordende goud en zilver, door toezets verhoogd worde tot het geordonneerde gehalte, dat de Specien hebben moeten; blijvende hetgeene, dat tot het formeeren van voornoemde gehaltens vereischt word, of wel de toezetsen, ten lasten van de Inbrengers, van dewelke den *Muntmeester*, bij de afgave der gemunte Specien voldoening zal moeten vragen.

Art. VII.

De *Muntmeester* zal ter goedmaking van alle ongelden en lasten, die tot het smelten, essayeeren en munten van het munt-materiaal zullen moeten gedragen worden, alsmede voor zijne moeite, genieten Vier ten honderd op het goud, en Zes ten honderd op het zilver, ten lasten van den Inbrenger, waarvan Hij zal hebben Drie en een half pro-cento op het goud, en Vijf pro-cento op het zilver; zullende het resteerende, of één half pro-cento van het goud, en één pro-cento van het zilver, in gelijke deelen, genoten worden door den *Essayeur* en *Adjunct*, of bij ontstentenis van den laatsten, door den *Essayeur* en *Boekhouder*, die ook, nevens den *Muntmeester*, responsabel zullen zijn voor het ingebragt wordende goud en zilver.

Art. VIII.

Al het inkomende goud en zilver zal door den *Muntmeester*, ten overstaan van zijn *Adjunct* en den *Boekhouder*, als gecommitteerdens, ontvangen, en door Hem en zijnen *Adjunct* bewaard, en de daarvan komende gemunte specien in zelvervoegen, onder quitantie, ten behoeve van den *Muntmeester*, afgegeven moeten worden.

Art. IX.

Het vermunten zal moeten gereguleerd worden in deezer voegen, dat die zijn goud het eerst inbrengt, ook het eerst zal moeten geholpen worden, verdagt zijnde dat de parthijen behoorlijk genommerd worden, ter voorkoming van verwarring.

Art. X.

De *Muntmeester* zal geene andere, als de in het eerste Artikel gespecificeerde *goude* en *zilvere Ropijen*, of eenige andere munt mogen slaan, hetzij van wat stempel of merk het mogte weezen, en ook omtrent de bepaalde Specien geen andere stempel mogen gebruiken, dan de voorwaards gemelde, of die Hem in der tijd, bij Resolutie der ***Hooge Indiasche Regeering*** zal worden aangeweezen, en zulks na het bepaald of te bepaalen gehalte en gewigt, sub poene van bij het contrarie naar exigentie van zaaken, strafbaar te zullen zijn aan den lijve, met deeze uitzondering egter, ten aanzien van het gehalte en gewigt van het goud, dat hem na het constant gebruik remedie toegestaan word, en wel op voorzegde goude munt, even als omtrend de Nederlandsche Ducaat plaats heeft, te weeten een grein in het alloi, en drie stuivers in het gewigt, op het Markswerk respective.

Art. XI.

De *Muntmeester* zal op den inhoud van deeze *Instructie*, moeten afleggen den volgenden Eed:

(Hierna volgen in het gedrukte stuk:
de eed voor den Muntmeester,
id. id. Boekhouder,
id. id. Adjunct van den Muntmeester.)

Batavia in het Kasteel, den 24e November A°. 1795.

BIJLAGE XXVIII.

Aan Hunne Hoog Edelheden
den Hoog Edele Groot Achtbaren Heer
Mr. Willem Arnold Alting
Gouverneur Generaal
en
Johannes Siberg
Raad Ordinair, waarnemende 't Directoraat, mitsgaders
mede Commissarissen Generaal over geheel
Nederlandsch Indië, en Cabo de Goede Hoop &c. &c.
benevens

de Wel Ed. Gestrengen Heeren
Raden van Nederlandsch Indië

Hoog Edele Groot Achtbare
en
Wel Ed. Gestrenge Heeren

Den ondergetekenden, Opperkooplieden dezes Kasteels bij Uwer Hoog Edelheden gevenereerd besluit van den 24en November jongst verweken, gelast zijnde op te geven, of en in hoe verre de muntsongelden op het zilver tot 6 pCt. niet zoude kunnen worden vermindert, hebben in opvolging aan die gerespecteerde last, het een en ander zoo nauwkeurig mogelijk onderzogt, en bevonden dat wanneer 's maands of in 30 dagen, 30,000 pees zilveren Ropijen kunnen worden aangemaakt de 6 pct. muntsongelden zouden bedragen een montant . . . . Rps. 1800: — Rds. 1125: —

waarvan substraheere de volgende ongelden, te weten:			
½ pCt. voor den essayeur	rps. 150: —	rds. 93:36	
½ " " " " muntsboekhouder	150: —	" 93:36	
de vijlders genieten 36 Sts. voor 100 ropijen komt voor 30,000 pees	300: —	" 225: —	
2 smelters welke ieder genieten 1 rd. daags, komt voor beide in 30 dagen	96: —	" 60: —	
6 koelies à 7½ Str. ieder daags, komt voor 6 in 30 dagen . . .	45: —	" 28: 6	
(Transporteere.	rps. 891.—	rds. 500:30	Rps. 1800.— Rds. 1125: —

(Per transport	Rps. 801 :—	Rds. 500 : 30	Rps. 1800 :—	Rds. 1125 :—
60 manden houtskolen à 36 Strs.	„ 72 :—	„ 45 :—		
een paar Stempels, kostende enkeld voor 't graveeren . . .	„ 80 :—	„ 50 :—		
Voor tamarinde, zout, borax, salpeter, vijlen &c. mede het repareren van gereedschappen, en het doen van diverse kleine uitgaven stelle ½ pct.	„ 150 :—	„ 93 : 36		
aan verlies bij het gestadig smelten en hersmelten, stelle zoo min mogelijk ½ pct. tot	„ 150 :—	„ 93 : 36		
De uitgaven en ongelden monteren dus			Rps. 1253 :—	Rds. 783 : 6
Gevolgelijk zoude voor de muntmeester nog overschieten			Rps. 547 :—	Rds. 341 : 42
			off $1^{5}/_{8}$ pct. schaars.	

De muntmeester van Halem verklaart wijders plechtig, dat de voorschreven ongelden zeer modicq zijn gesteld, en dat hij bij extra ordinaire gevallen, als bij voorbeeld wanneer de stempels schielijk onbequaam raken, hetzy dat zy door de hardigheid van het staal springen, of door weekheid zakken, niet in staat is zuiver $1^{3}/_{4}$ veel min $1^{5}/_{8}$ pct. voor zijn moeite en verantwoording over te houden, waarvan dus, onder correctie aangemerkt, kwalijk iets zoude kunnen worden vermindert, te meer daar men niet verzekert is, of de munt wel altoos bezig zal worden gehouden, en de muntmeester echter in de verpligting blijft, de werklieden al of niet geoccupeert, voor zijn rekening aan te houden, om wanneer zomwijlen imprevu zilver mocht worden binnengebracht, niet van die menschen gefrustreert, maar op de eerste instantie steeds met alles behoorlijk in gereedheid te zijn.

In het vertrouwen hiermede aan de gerespecteerde bevelen Uwer Hoog Edelheden te hebben voldaan hebben zij de eer zig met ware Hoogachting te onderschrijven

Hoog Edele Groot Achtbare en Wel Edel Gestrenge Heeren

Uw Hoog Edelheden zeer gehoorzame Dienaren

(w. g.) W. J. Cranssen.

„ „ F. Schouwman.

In 't Kasteel
1 December 1795.

Excerpt der Muntrekening van F. A. van Halem van 1 Januari — Ult^{o}. Augustus 1796.

(Resolutie 16 September 1796).

(Gebleken zijnde) „dat het vermunt goud heeft bedragen 95 $\frac{23}{128}$ marken trois, en (daarvan) geslagen zijn 1435 $\frac{32807}{102144}$ ropias à ƒ 20.— ieder.

Dat het vermunt zilver heeft bedragen 5834 $\frac{19}{32}$ marken trois en dat daarvan geslagen zijn:

136.413 $\frac{14283}{28102}$ ropias à ƒ 1:4. [1]) ieder, en dat op het goud zijn gewonnen ƒ 50:3:8 reken(en)de $^{1}/_{5}$ prCent schaars en op het zilver ƒ 4484:9:8 of 3 percent ruim, zo is goedgevonden," enz.

1) In de resolutie staat ƒ 14.—

Excerpt der Muntrekening van F. A. van Halem van 1 September 1796—ult^{o}. Augustus 1797.

(Resolutie 19 September 1797).

„Uit het gemeld bericht bij dezen te noteeren dat er in 't geheel vermunt zijn 790 marken 6 oncen $8^{3}/_{4}$ engels goud; en 1076 marken 3 oncen $2^{1}/_{2}$ eng^{s}. zilver, waarvan zijn aangeslagen 13.153 $\frac{8655}{102144}$ goude ropijen ten bedragen van Rd^{s}. 131.530:39 en 22.855 $\frac{1309}{699298}$ zilvere ropijen ten bedragen van Rd^{s}. 14.284:41, mitsgaders dat onder de gemelde quantiteit goud en zilver zijn begreepen 3 marken 5 oncen 15 eng^{s}. goud en 536 marken 5 oncen en $2^{1}/_{2}$ eng^{s}. zilver van de Compagnie, waarvan gekomen zijn 58 $\frac{111}{9256}$ goude, en 11.589 $\frac{5127}{6222}$ zilvere ropijen, ten bedragen, den eerstgemelde tot Rd^{s}. 582:19, en den tweede tot rijxdaalders 7.243:28." —

(Vervolg Bijlage XXIX).

Aan Zijn Hoog Edelheid den
Hoog Edelen Gestrengen Heer
Johannes Siberg
Meede Commissaris en Directeur General &c. &c. &c.

Hoog Edele Gestrenge Heer

Den ondergeteekende Muntmeester heeft d'Eer Uw Hoog Edelheid hiermeede reverentelijkst aantewijzen, al het Goud en Zilver dat onder zijn administratie van Maart tot Augustus gemunt is, met bekendstelling der Naemen van de Eijgenaeren en den tijd wanneer dezelve afgeleeverd zijn.

GOUD.

8 Mei	Voor	den WelEd. Gestr. Heer Wiese	81	Halve ropijen.
8 „	„	den Chirurgijn Majoor Smit	212	„ „
6 Juny	„	WelEd. Achtb. Heer Holle	854	„ „
3 July	„	de Oost Indische Maetschappy	60	„ „
3 „	„	WelEd. Achtb. Heer Holle	1192	„ „
13 Aug.	„	Zijn Hoog Edelheid Siberg	867	„ „
14 „	„	den Heer Anthony Macaré	55	„ „
			3321	„ „

ZILVER.

16 April	den	WelEd. Gestr. Heer Engelhard	5658	Ropijen.
6 Mei	„	„ Achtb. Heer Holle	5402	„
14 Aug.	„	„ id. id. id.	6446	„
14 „	„	Heer Arend Barends	602	„
			18108	„

Den tekenaer vleijd zich hierdoor na Hoogst desselven genoegen gehandelt te hebben en gebruikt de vrijheid zich met de verschuldigste Eerbied te noemen

Hoog Edele Gestrenge Heer
Uw Hoog Edelheid Zeer
Gehoorzaeme Dienaer
H. J. Lebeck.

Batavia in 's Comp.
Ropy-Munt den 9 September
1799.

BIJLAGE XXX.

Monsterspecien (slapers) aanwezig in de Groote Geldkamer op 30 Juni 1799, volgens het Proces-verbaal van Overgave en Overname, dien dag opgemaakt bij het aanvaarden der Administratie door den opperkoopman J. Hartmann.

„ „1	Zilvere	Bataviasche	ropij	Aº.	1795	Uit een party van 6000 pees voor de Compagnie aangemaakt.
1	id.	id.	id.	„	1795	Uit een party van $101^1/_2$ pees mede voor de Compagnie aangemaakt.
1	id.	id.	id.	„	1795	Uit een party van 6000 pees, aangemaakt voor als boven.
1	id.	id.	id.	„	1795	Uit een party van 572 pees aangemunt als even.
1	id.	id.	id.	„	1796	Uit een party van 12000 pees aangemunt voor als even.
1	id.	id.	id.	„	1796	Uit een partij van 18000 pees voor als even.
1	id.	id.	id.	„	1796	Uit een party van 1.400 pees voor als even.
1	id.	id.	id.	„	1796	Uit een party van 20.000 pees voor als even.
1	Goude	id.	id.	„	1796	Uit een party van 500 pees, voor als even.
1	dº.	id.	id.	„	1796	Uit een party van 600 pees, voor als even.

1	Zilvere	Bataviasche	ropij	Aº.	1796	Uit een party van 16000 pees voor als even.
1	Goude	id.	id.	"	1796	Uit een party van $275\frac{17}{60}$ pees voor als even.
1	dº.	id.	id.	"	1796	Uit een party van 1000 pees voor zijn Hoog Edelheid Siberg aangemaakt.
1	Zilvere	id.	id.	"	1796	Uit een party van 10447 voor de Compagnie aangemaakt.
1	Goude	id.	id.	"	1797	Uit een party van 553 pees voor den Groot Cassier Holle aangemaakt.
1	dº.	id.	id.	"	1797	Uit een party van 729 pees, voor diverse aangemaakt.
1	dº.	id.	id.	"	1797	Uit een party van 2547 pees voor zijn H. Edelheid Siberg aangemaakt.
1	dº.	id.	id.	"	1797	Uit een party van 54 pees voor de Comp^{ie}. aangemaakt.
1	dº. Halve	id.	id.	"	1798	Uit een party van 340 pees voor A. Macaré aangemaakt.
1	dº. Halve	id.	id.	"	1798	Uit een party van 2190 pees voor het Hoofd der militie de Sandolroy aangemaakt.
1	dº. Halve	id.	id.	"	1798	Uit een party van 883 pees voor den 2^{n}. opperkoopman des kast^{r}. Schouwman aangemaakt.
1	dº. Halve	id.	id.	"	1798	Uit een party van 959 pees voor D. te Boekhorst aangemaakt.

1	Zilvere	Bataviasche	ropij	A°.	1798	Uit een party van 8792 pees voor den Groot Cassier Holle aangemaakt.
1	id.	id.	id.	„	1799	Uit een party van 5658 pees voor den WelEd. Gestr. Heer N. Engelhard aangemaakt.
1	id.	id.	id.	„	1799	Uit een party van 5402 pees voor den Groot Cassier Holle aangemaakt.
1	Goude	Halve id.	id.	„	1799	Uit een party van 293 pees voor diverse aangemaakt.
1	d°.	Halve id.	id.	„	1799	Uit een party van 854 pees voor den Heer Holle aangemaakt.
(*) 1	d°.	Halve id.	id.	„	1799	Uit een party voor de Comp^ie^. en den Heer Holle aangemaakt.""

(*) Van deze party is de hoeveelheid niet opgegeven. Overigens komen deze opgaven van 1799 overeen met de muntrekening van Lebeck, en blijkt dat de slapers der door hem op 3 Juli afgeleverde partijen, reeds op 30 Juni gedeponeerd waren.

Bij de Overname der Administratie door J. Ekenholm, na den dood van J. Hartmann, waren volgens proces verbaal d°. 31 December 1800, aanwezig:

„12 pees Goude Heele Bataviasche ropijen		Zijnde de monsters van diverse alhier in de munt aangemaakte ropijen.
„13 „ „ Halve „ „ „ „		
„25 „ Zilvere Heele „ „ „ „		

Bij een opname der Groote Geldkamer op 5 September 1808, bleken aanwezig te zijn de volgende Monster-specien:

„ 11 pees	Goude Heele Bataviasche ropijen				Zijnde Monsters van diverse alhier in de Munt aangemaakte Ropijen.
„ 25 „	dº Halve	dº	dº		
„ 65 „	Zilvere Heele	dº	dº		
„ 1 „	dº Halve	dº	dº		

„ 1 „ Kopere Monster Javaanse Duit.

(volgen eenige geëssayeerde Hollandsche Munten).

„ 1 pees Goude Derham, Enkelde, van Aº 1746 nu dienende tot
„ Slaper van de Bataviasche muntslag.

„ **Modellen** van een geproponeerde nieuwe Muntslag van Goude en
„ Zilvere Derhams, volgens besluit Hunner Hoog Edelheden in dato
„ Pᵐᵒ February 1802, bestaande in:

„ 1	Pees Enkelde	goude Bataviasche	Derham	of Goude	Ducaat.	Nº. 1.
„ 1	„ Dubbelde	dº	dº	dº „	Dubb: dº	„ 2.
„ 2	„ Twee dubbelde dº	dº	dº	„ Twee „	dº	„ 3.
„ 1	„ Heele Zilvere	dº	dº			„ 4.
„ 1	„ Halve „	dº	dº			„ 5.
„ 2	„ Quarte „	dº	dº			„ 6.

NB. Aangezien de opname van 30 Juni 1799, hoewel uitvoerig toch onvolledig is, zooals bij vergelijking met de excerpten der muntrekeningen blijkt, behoeven we uit de toename van Slapers der *Heele* gouden ropijen, blijkens proces-verbaal van 31 December 1800, nog niet tot de conclusie te komen dat na 1797 nog dergelijke stukken gemunt zijn.

De afname in 1808 is schijnbaar, want de afzonderlijk genoemde Derham van 1746, was in 1800 onder de 12 Heele begrepen.

Omtrent de *Modellen van een geproponeerde nieuwe muntslag* heb ik behalve deze opgave geen enkel gegeven kunnen vinden. In de Processen-verbaal van opname in Mei 1809, Maart 1810 en Lentemaand 1811, vond ik dezelfde opgave, en steeds met den datum 1 Februari 1802, dus duidelijk copiewerk, *want een Resolutie van dien datum bestaat niet.* Mijn nasporingen op andere datums waren vruchteloos.

Resolutie 30 Juni 1801.

De Heer Raad extra ordinair Johan Hendrik Holle bij een adres te kennen gegeeven hebbende, dat Zijn Edele in desselfs vorig ambt van Groot Kassier met voorkennis van den Heer waarnemend Directeur Generaal diversche reizen had laten vermunten de door hem van vreemdelingen ontvangen, alhier ongangbare Amerikaansche matten, dewelke stêeds zonder de minste difficulteit geaccepteerd, verwerkt en volgens 's Compagnies deswegens gestatueerde order gerestitueerd waren — dat Zijn Edele op 12 May anno passato ten einde als boven, aan wijlen den muntmeester Hendrik Julius Lebeck weder had afgegeven een parthy gelijke matten wegende blijkens een daarvan overgelegd, door den muntmeester verkend bewijs 164 mark t: — dat den gemelden Lebeck intusschen, en voor dat het voorschreven geld door hem was verwerkt, overleeden zijnde, desselfs boedel en nalatenschap gekomen was onder de administratie van het opperhoofd over het Generaal testaments comptoir [1]) Egbert Simons Smit, als Curator van de boedels der ab intestato overleeden Dienaaren, die denzelven boedel ten gelde gemaakt, de Crediteuren ingenomen en als Solvent aangenomen had — dat Zijn Edele nog jongst had aangedrongen op de restitutie van de gemelde zedert door den nieuw aangekomen (sic) Muntmeester vermunte 164 mark zilver, of wel voldoening van het daarvan gemunte geld na dies waarde, doch dat hij, Smit, niet alleen tot nu toe zwarigheid had gemaakt daarvan verantwoording of uitkeering te doen, op fundament dat den voornoemde boedel met een nog voor den Hoogen Raad van Justitie van Nederlandsch Indië hangend proces was bezwaard, maar ook sustineerde dat Zijn Edele met de voorschreeven pretensie niet preferent konde zijn — dat

1) Zoo staat er, moet zijn „tractements comptoir."

zijn Edele tot wederlegging van dit sustenu beriep op de Instructie voor de Munt en de Muntmeester door deze Regeering op den 24 November 1795 gearresteerd, onder anderen dicteerende „dat men niet alleen op den Muntmeester zijn „guarand zoude houden als op een bijzonder persoon, maar „ook op de munt zelve," [1]) en mitsdien van begrip was, dat alle bediendens van de munt volgens den regten zin der gemelde Instructie verantwoordelijk waren voor de uitlevering van de in de Munt gebragt wordende goud en zilver werken — en dat deze Regeering hieruit duidelijk zoude ontwaren dat den voornoemde Smit, als in qualiteijt van Curator ad litis den boedel van wijlen den voormelden Lebeck administreerende, niet bevoegd geweest was om de voor Zijn Edele gemunte gelden, ten behoeve van gemelden boedel uit de munt te ligten, maar dat den nieuwe Muntmeester verpligt was geweest de in de munt gevonden specie volgens de muntboeken aan de eigenaars te verantwoorden — met verzoek dat hij, Smit, alsnog zoude mogen worden gelast, zodanige gelden als door hem ten behoeve van den boedel van wijlen den Muntmeester Lebeck uit de munt ontfangen zijn, en Zijn Edele toebehooren, aan den Heer Holle te verantwoorden, zo is goedgevonden en verstaan aan het meermeld Opperhoofd over het generaal tractements comptoir, Smit, een afschrift van dit adres te laten afgeeven, met last daaromtrend te dienen van zijn belangens.

---

1) Slaat vermoedelijk op art: VII, doch de lezing is wel wat heel vrij.

Antwoord van E. S. Smit, behandeld en geïnsereerd in Resolutie 25 September 1801.

. . . . zoo is het dat den teekenaar hiermee de reedenen van beswaar, eerbiediglijk is opgeevende. Dat den Ondergeteekende zich in zijn voorz: qualiteit (schoon de instructie voor den munt en muntmeester van den 24 November 1795 in Rade van Indië gestatueerd al dicteerd, dat men niet alleen op den muntmeester zijn guarant zal houden, als een particuliere persoon, maar ook op de munt zelve, als de bediendens, die volgens den regten zin der instructie verantwoordelijk zijn voor de uitleevering van hetgeen in de munt gebragt is) niet bevoegd geacht heeft zig in te laaten, veel min als regter daarin te vacceeren, en te decideeren om aan Zijn WelEd: Gestr: in het bijzonder uittekeeren of preferent te verklaaren voor hetgeen door Zijn WelEd: Gestr: in de munt gebragt is, of hetgeen de munt boven hetgene dezelve aan de Ed: Comp[ie] te verantwoorden had, in zilvere munt mogt hebben of uitgeleverd heeft, zonder op andere welke meede gelijke pretenties op munt mogten hebben, in gelijke regt te stellen, *te meer daar de ingebragte Americaansche matten niet meer in natura in de munt bevonden zijn geworden*, dus geen regt van reclamatie of terugneeming meer konde plaats vinden, of den teekenaar in zijn gem: qualiteit naar voorz: instructie geen regt had of bevoegd was eenig gemunt geld uit de munt ten behoeve van den boedel te ligten, maar dat de nieuwe muntmeester verpligt was de in de munt gevonden spetie naar de muntboeken aan de eigenaar te verantwoorden — acht ik mijns oordeels, in voorz: qualiteit, wel degelijk het contrarie daarvan, en susteneer dat naardien de boedel voor de munt verantwoordelijk is en blijvt, de nieuwe muntmeester ook wel deegelijk gehouden was, aan den Curator ad lites van het geproflueerde der in de munt bevondene specien, en niet

aan bizondere perzoonen of eigenaars verantwoording te doen — het eenigste dat uit de voorz: instructie zoude kunnen worden afgeleyd, zoude in zich maar bevatten, dat den curator ad lites, de munt op zig te laaten, en de daaruit geprofflueerde gelden naar de muntboeken of muntreekening te verantwoorden had — dan dit zal ook de questie niet uitmaken.

Waare de situatie van de munt zelve maar in dien florisante staat bevonden, om de pretenties daarop ten volle te kunnen voldoen, zoude hierin ook geene swarigheid van uitbetaling zo zeer te maken zijn geweest, dan dit niet zoo zijnde en het overige van die pretentie, of te kort koming dus uit den boedel gesuppleerd moest worden, welken daartoe wel min of meer toerijkende geacht en bevonden was, waare den boedel niet over eene ingekomen, door den ondergeteekende in voorz: qualiteit gesustineerde onwettige pretentie met den in de munt bescheidene, geweesene adsistend de Ruijter, voor den Hoogen Raad in processe geraakt, waarvan men nu jongst wel den uitslag en de condemnatie, maar nog geene berekening der daarop gevallen kosten ten lasten des boedels erlangt heeft, en gevolgelijk ook nog geen juiste bereekening op den boedel, of diens solventheid maken kan en dus bij insolventie, daarop door de Crediteuren een verdeeling of minnelijke overeenkomst zoude moeten worden gemaakt, dan wel door den teekenaar in voorz: qualiteit aan den sequestor of Curator der insolvent overleeden dienaaren moeten worden overgegeven.

Overzulks in de verpligting was den boedel in statu te laaten en geen privaate uitbetaling te doen — dan daar nu den boedel na inkoming der geregtelijke gevallene onkosten tot liquiditeid zoude kunnen werden gebragt, zo insteerd den teekenaar in voorz: qualiteit, met zijn WelEdel Gestr: te mogen worden geïnformeerd, in hoeverre de crediteuren van de munt preferent te achten zijn, of zulks eenlijk tot de in de munt bevondene en uit de munt geproflueerde gelden, dan wel tot de volle voldoening van hetgeen door

hun in de munt gebragt is geworden, op den boedel preferentie hebben — terwijl ik mij wel kan confirmeeren met de gevoelens, welke achten, daar de Ed: Comp^ie^ bij preferentie uit de munt betaald is geworden hetgeen door dezelve in de munt gebragt is geworden, [1]) en de munt min of meer als een Comp^s^. munt en wel een publique administratie te beschouwen is, de Comp^ie^ ook min of meer [2]) guarantien voor de munt te bezorgen heeft, overzulks de Crediteuren van de munt volkoomen preferentie boven de particuliere Crediteuren op den boedel behooren te hebben, dan dit aan het veel wijzer doorzienend oordeel en decisie Uwer Hoog Edelheeden eerbiediglijk gedifereerd latende, vereerd hij zich met ware Hoogachting te noemen, (enz.)

1) Dit slaat waarschijnlijk op het vermunte tafelzilver.

2) Dit en het vorige „min of meer", is wel een bewijs dat de munt nimmer het *volle* vertrouwen der gemeente verkreeg, en dat men die steeds „min of meer", als een particuliere zaak van den muntmeester beschouwde.

Resolutie 21 December 1801.

Insgelijks na eene afzonderlijke resumtie onder de Heeren Leeden dezer vergadering, door den Heer Gouverneur-Generaal ter deliberatie gebragt zijnde een bericht van de kasteels opperkooplieden Fredrik Schouwman en Johannes Ekenholm, daarbij aanbiedende een concept Instructie voor den Muntmeester en de verdere Muntbediendens, door hun in voldoening aan het besluit dezer Regeering van den 25 September jongstleden outworpen, zo is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: Articul 10 der gemelde instructie dusdanig te altereeren „dat de Muntmeester alle zes maanden zal moeten dienen een distinct bericht van de gemunte gelden, ter speculatie van deze Regeering".

Ten tweede: Articul 23 als vervallen aan te merken.

Ten derden: bij Articul 24 de borgtocht voor den muntmeester te bepaalen op Rijksdaalders 5000, met deze bepaling „dat aan een iegelijk zal vrij staan zoo veel meer goud en zilver in de munt te brengen boven de voorschreven borgtocht als hij zal goedvinden, mits ten zijnen eigen pericule, en zonder voor het meerdere dan die borgtocht bedraagt, vergoeding van de Compagnie te mogen praetendeeren".

Ten vierden: agter de laatste woorden van het 37e articul „in bijweesen van de laatstgemelden" te laten volgen „met vrijheid iemand zijnentwegen daarbij te voegen".

Ten vijfden: het 69e articul in dezer voegen te altereeren dat agter de woorden „zal bij" gevoegd zal worden „navolgens de placcaaten van den lande worden gestraft", en het overige geheel weg te laten.

En wijders de gemelde Kasteels opperkooplieden te gelasten, de voorschreven instructie hierna te veranderen en daarna bij deze Regeering ter approbatie over te brengen, met qualificatie om dan tevens een Adjunct Muntmeester Essayeur, en Muntboekhouder aan deze Regeering voor te dragen.

Debet.

De Edele Nederlandsche Oost Indische Maatschappije.

				Zilver			Essay		Bereekent			Leevert Ropijen
				M. tr:	O:	E:	P:	Gr:	M. ff:	P:	Gr:	
Ao. 1804 22 Octr.	Aan nieuwe Bataviasche Ropijen d'Ao. 1804 Ps.	11.200	—									
Ao. 1805 23 Jan.	Aan nieuwe Batavias: Rop: d'Ao. 1805 „	8.000	—									
18 Mrt.	Aan nieuwe Batavias: Rop: d'Ao. 1805 „	11.200	—									
10 May	Aan nieuwe Batavias: Rop: d'Ao. 1805 „	12.800	—									
8 July	Aan nieuwe Batavias: Rop: d'Ao. 1805 „	12.800	—									
27 Aug.	Aan nieuwe Batavias: Rop: d'Ao. 1805 „	12.800	—									
24 Sept.	Aan nieuwe Batavias: Rop: d'Ao. 1805 „	9.710	—									
	Te Zamen Ps.	78.510										
	6 pCt. Muntwinsten „	5.030	$\frac{8075027}{8221280}$									
	't Kostende van $488\frac{55}{304}$ Mk. Koper à 3.5 rop: „	292	$\frac{1481}{1520}$									
	Somma	83833	$\frac{307}{487}$	1463	2	$18\frac{18}{19}$	9	12	2533	6	—	$83833\frac{307}{487}$

		Zilver			Essaij		Bereekent			Leevert Ropijen
		M. tr:	O:	E:	P:	Gr:	M. ff:	P:	Gr:	
… 1804 … Septr.	Pr. een Parthij off 6900 Ps. Spaansche matten.	600	1	10	10	16	613	6	—	$14.555\frac{233}{487}$
	Aan toeset van rood Koper.	64	6	$1\frac{11}{19}$						
… Oktr.	Pr. een Parthij off 6000 Ps. Spaansche Matten.	657	—	—	10	16	584	—	—	$13.855\frac{277}{487}$
	Aan toeset van rood Koper.	80	5	$9\frac{9}{19}$						
… 1805 … Jan.	Pr. een Parthij off 6000 Ps. Spaansche Matten.	657	—	—	10	16	584		—	$13.855\frac{277}{487}$
	Aan toeset van rood Koper.	80	5	$9\frac{9}{19}$						
… Mrt.	Pr. een Parthij off 6000 Ps. Spaansche Matten.	657	—	—	10	16	584	—	—	$13.855\frac{277}{487}$
	Aan toeset van rood Koper.	80	5	$9\frac{9}{19}$						
… May	Pr. een Parthij off 6000 Ps. Spaansche Matten.	657	—		10	16	584	—	—	$13.855\frac{277}{487}$
	Aan toeset van rood Koper.	80	5	$9\frac{9}{19}$						
… July	Pr. een Parthij off 6000 Ps. Spaansche Matten.	657	—	—	10	16	584	—	—	$13.855\frac{277}{487}$
	Aan toeset van rood Koper.	80	5	$9\frac{9}{19}$						
	Somma	1463	2	$18\frac{18}{19}$	9	12	2533	6	—	$83.833\frac{307}{487}$

Batavia in 't Kasteel in 's Ed: Comp: Munt ultimo Augustus A°. 1805.

(w. g.) J. A. Zwekkert.

M. M.

Staat, getrokken uit de „Restant memories der Groote Geldkamer."

Datum.		Benaming.	Aantal.	Aanmerkingen.
1799	Dec:	Ropias Bataviase silvere, nieuwe	17.600	
1800	Jan:	″ ″ ″ ″	14.400	
″	Febr:			Rekᵉ. verl. gegaan.
″	Maart	″ ″ ″ ″	4.800	
″	April	″ ″ ″ ″	4.800	
″	Mei			″ ″ ″
″	Juni			″ ″ ″
″	Juli	″ ″ ″ ″	4.800	
″	Aug:			″ ″ ″
″	Sept:			″ ″ ″
″	Oct:			″ ″ ″
″	Nov:			″ ″ ″
″	Dec:	″ ″ ″ ″	[1]) 4.800	″ ″ ″
1801	Jan:			″ ″ ″
″	Febr:			″ ″ ″
″	Maart	″ ″ ″ ″	15.875	(Vergeleken met Dec: een toename met 11075, zijnde de opbrengst van het tafel servies, zie Res. 2 Mei 1800 en 12 Maart 1801).
″	April	″ ″ ″ ″	15.875	
″	Mei	″ ″ ″ ″	15.875	
″	Juni	″ ″ ″ ″	15.875	
″	Juli	″ ″ ″ ″	15.875	
″	Aug:	″ ″ ″ ″	41.689	(20 Juni 1801 [1], [2])
″	Sept:	″ ″ ″ ″	41.689	
″	Oct:	″ ″ ″ ″	64.196	
″	Nov:			Rekᵉ. verl. gegaan.
″	Dec:			″ ″ ″
1802	Jan:			″ ″ ″
″	Febr:	″ ″ ″ ″	73.746	

1) Het saldo van Dec. 1800 is ontleend aan het proces-verbaal van overname der Geldkamer door J. Ekenholm.

2) De datums in de kolom aanmerkingen genoemd, zijn die der Resolutiës waarbij munting bevolen werd, en waarvan dus de stijging in het saldo 't gevolg is.

De rekening van Juli 1808 is verloren gegaan, en te beginnen met Augustus van dat jaar, werden de diverse munten niet meer gespecificeerd.

Datum.		Benaming.	Aantal.	Aanmerkingen.
1802	Maart			Rek^s. verl. gegaan.
"	April			" " "
"	Mei	Ropias Bataviase silvere nieuwe	56.213	
"	Juni			" " "
"	Juli			" " "
"	Aug:	" " " "	40.661	
"	Sept:	" " " "	32.661	
"	Oct:	" " " "	10.261	
"	Nov:	" " " "		" " "
"	Dec:	" " " "	23.061	(10 Sept: 1802).
1803	Jan:	" " " "	1.600	
"	Febr:	" " " "	1.191	
"	Maart			Rek^s. verl. gegaan.
"	April	" " " "	2.791	
"	Mei	" " " "	7.591	
"	Juni	" " " "	28.391	
"	Juli	" " " "	12.391	
"	Aug:	" " " "	28.120	
"	Sept:	" " " "	20.120	
"	Oct:	Ropias of Derhams silvere nieuwe	21.720	
"	Nov:	" " " "	920	
"	Dec:	" " " "	12.800	
1804	Jan:	" " " "	34.759	(23 Dec: 1803).
"	Febr:	Derhams Silvere Nieuwe	34.759	
"	Maart	" " "	34.759	
"	April	" " "	47.559	
"	Mei	" " "	66.759	
"	Juni	" " "	76.359	
"	Juli	" " "	76.359	
"	Aug:	" " "	95.559	
"	Sept:			Rek^s. verl. gegaan.
"	Oct:	" " "	118.728	(Zie muntrekening 180[illegible]).
"	Nov:	" " "	118.728	
"	Dec:			Rek^s. verl. gegaan.

Datum.		Benaming.	Aantal.	Aanmerkingen.
1805	Jan:	Derhams Silvere Nieuwe	78.728	
„	Febr:	„ „ „	46.728	
„	Maart	Derhams Silvere nieuwe heele	57.928	
„	April	„ „ „ „	57.928	
„	Mei	„ „ „ „	70.728	
„	Juni	„ „ „ „	70.728	
„	Juli	„ „ „ „	83.528	
„	Aug:			Reks. verl. gegaan.
„	Sept:	Derhams Silvere heele	25.928	
„	Oct:	Derhams silvere nieuwe heele	35.638	
„	Nov:	Derhams Silvere heele	35.638	
„	Dec:	„ „ „	58.038	
1806	Jan:	Derhams silvere gecarteldе heele	58.038	
„	Febr:	Derhams silvere nieuwe heele	57.238	
„	Maart	„ „ „ „	66.838	
„	April	„ „ „ „	79.638	
„	Mei	Derhams silvere nieuwe munt	79.638	
„	Juni	„ „ „ „	71.638	
„	Juli	„ „ „ „	41.363	
„	Aug:	Derhams Silvere nieuwe	54.163	
„	Sept:	„ „ „	34.963	
„	Oct:	„ „ „	34.963	
„	Nov:	„ „ „	9.413	
„	Dec:	„ „ „	9.413	
1807	Jan:	„ „ „	9.413	
„	Febr:	„ „ „	9.413	
„	Maart	„ „ „	9.413	
„	April	„ „ „	9.413	
„	Mei	„ „ „	9.413	
„	Juni	„ „ „	9.413	
„	Juli	„ „ „	9.413	
„	Aug:	„ „ „	9.413	
„	Sept:	„ „ „	9.413	
„	Oct:	„ „ „	9.413	

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

a. 647 b.

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

a.

687

b.

688

689

690

691

692

693

a.

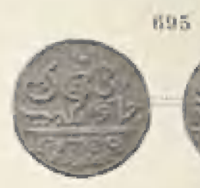
694

b.

695

696

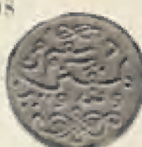

697

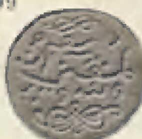

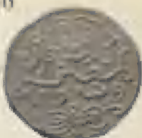
698

699

700

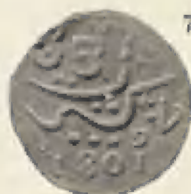
701

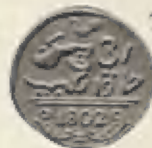

702

703

704

705

706

707

708

709

710

a. 711 b.

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

724

723

725

727

726

728

Datum.	Benaming.	Aantal.	Aanmerkingen.
1807 Nov:	Derhams Silvere nieuwe	9.413	
„ Dec:	„ „ „	6.213	
1808 Jan:	„ „ „	6.213	
„ Febr:	„ „ „	6.213	
„ Maart	„ „ „	1.751	
„ April			Reks. verl. gegaan.
„ Mei			„ „ „
„ Juni		Nihil	

DE HEILIGEN VAN JAVA I.

De maqām van Sjech 'Abdoelmoeḥji.

DOOR

Dr. D. A. RINKES.

(Met vier photo-reproducties [1]).

Wanneer men geruimen tijd in Holland Oostersche talen bestudeerde en uit droge boeken en verwarde handschriften de materialen der wetenschap heeft moeten bijeenzamelen, dan is het dubbel aangenaam zich later in Indië bij de bevolking zelve te kunnen voorzien van de ruwe bouwstoffen, waarmee een of ander wetenschappelijk geschrift zal moeten worden samengesteld.

Een eerste nummer op mijn Indisch program was een bezoek aan het graf van Sjech Abdoelmoeḥji [2], ten einde te trachten aldaar eenige nadere historisch-hagiologische gegevens omtrent zijne persoonlijkheid c. a. machtig te worden.

De weg naar Saparwadi, waar het graf ligt, loopt van Tasikmalaja over Soekaradja en Tjibalong naar Parakan Hondjé, dat langs twee wegen, in een karretje en te paard, bereikbaar is, en vandaar over een ruim voetpad van ongeveer $2\frac{1}{2}$ paal naar de kampong Pamidjahan [3], de tegenwoordig uitsluitend voor Saparwardi gebruikte naam, welke ook op de topographische kaart voorkomt [4].

---

1) De origineele zijn opgenomen onder zelfs voor Indië zeer ongunstige omstandigheden. Ik dank het dan ook geheel aan de vaardige hand van den bekwamen heer J. Demmeni, dat er van de reproductie nog iets bruikbaars terecht is gekomen.

2) Genoemd op pag. 98 van mijn geschrift: „Abdoerraoef van Singkel, Bijdrage „tot de kennis van de mystiek op Sumatra en Java" verder aangehaald als: Bijdr. mystiek.

3) Zie Aanhangsel, noot 1.

4) Detailblad Pr. Br. T. XXX.

Tweemaal passeert men op dit laatste traject de Tji Pamidjahan, een rechter zijrivier van de Tji Langla, de tweede maal vormt de daarover geslagen brug den onmiddellijken toegang tot de kampong zelve.

Direct links heeft men dan de masdjid (photo I) waarop nog een afsluitstuk op het dak, dat door Abdoelmoeḥji zelve heet te zijn gesneden [1]).

Het hoofdpad volgende, passeert men het huis van den Panembahan anom links, dat van den Panembahan sepoeh rechts, de bewakers van het graf, afstammelingen van den heilige.

Dan passeert men spoedig een onbebouwd gedeelte, vlak langs de rivier, met rechts een bamboe - hulpbrug die gebruikt wordt om bij hoog water den overkant te bereiken, en nog een 70 M. verder de passage over de rivier, dicht onder den waterval, welke geschiedt over groote, meestal drooggliggende rolsteenen en rechtstreeks aansluit bij de grootendeels gecementeerde trap naar het heuveltje, (photo II) waarop het graf zich bevindt.

Halverwege is een kleine pantjoeran aangebracht, waar men gehouden is de voeten te wasschen, liefst echter maar een volledige woedloeʾ gaat verrichten.

Vanaf die trap, in zijn geheel uit ongeveer 125 treden bestaande, heeft men een fraai gezicht op den waterval zelve, met den achtergrond van tropischen boschgroei.

Volgt men het hoofdvoetpad, dan passeert men eerst een hutje, sawoeng waqap [2]) geheeten, overnachtingsruimte voor onvermogende bezoekers, juist boven den waterval [3]), en dan een aantal waroeng's, kleine en grootere, waarvan een, door een Javaan gehouden, zoo ongeveer den in-

---

1) Het stuk kon niet naar beneden worden gebracht, om het van naderbij te bekijken, zonder het dak belangrijk te schaden, en eene persoonlijke klimpartij naar boven leek mij niet raadzaam. Pieteitsbezwaren tegen een en ander had men echter geenszins.

2) Sawoeng is een huisje zonder kamerindeeling. Voor waqap zie men: Dr. Th. W. Juynboll, Handleiding tot de kennis der Moh. wet, p. 274 seqq.

3) Beneden zal blijken waarom het gebouwtje juist daar is opgericht.

druk maakt van het „Hotel des Indes" van Pamidjahan. De weg gaat dan verder naar de grot, en naar Panjalahan, waarover beneden.

Opgaande naar het graf, passeert men boven eerst eenige begraafplaatsen van lateren, een gepensioneerd wedana, e. a., die aanleiding vonden om des zegenswille zich deze omgeving als laatste rustplaats uit te kiezen, en komt dan aan de onder zwaar geboomte liggende ommuring van Abdoelmoeḥji's maqām. [1])

De ingang, versierd met eenige eenvoudige ornamenten, (photo III) draagt een Arabisch opschrift in gouden letters op rooden grond boven de deur, als volgt:

هذا باب مقام الشيخ الحاجّ عبدالمحي في الصفروادي فاذا
دخلتم عليه فابتدؤا بالسلام عليه ثم اقرؤا لله تعالى ما تيسّر من القران
كالفاتحة و سورة الاخلاص و غيرهما ما دمتم جلوسا في هاالمقام

Hetgeen overgezet zijnde, aldus luidt:

„Dit is de poort van Abdoelmoeḥji's graf te Saparwadi. „Wanneer gijlieden nu tot hem binnentreedt, begint dan „met den heilgroet over hem uit te spreken, reciteert vervolgens, om Gods des Allerhoogsten wille, hetgeen gemakkelijk is, uit de Qor'an, zooals de Fātihat (de 1e Soerat) „en de Soerat al-ichlās (de 112e Soerat) en andere dan deze „twee, zoolang gij gezeten zijt binnen deze grafstede".

Ter weerszijden vindt men in geel op blauwen grond evenzoo opschriften van dedicatoiren aard, welke betrekking hebben op den bouw van de ommuring, de personen die daarbij toezicht hielden en enkele autoriteiten, die toen ter plaatse gezag uitoefenden [2]).

Binnen is langs den muur een overdekte omgang aangebracht, waar de bezoekers tegen eventueelen regen beschut zijn, en zij desverkiezende den nacht kunnen door-

---

1) Aldus wordt het graf hier genoemd, terwijl men terecht met kramat de wonderteekenen aanduidt, die van den heilige uitgaan. Bijdr. mystiek, p. 11.

2) Zie Aanhangsel, noot 2.

brengen, eenerzijds met het doel om zich door nachtwaken en het voortdurend opzeggen van geschikte formules jegens Allah verdienstelijk te maken, en die verdienste op den heilige over te dragen, waardoor men zijn gunst en voorspraak verwerft, anderzijds om uit den aard der droomen, die men in de onmiddellijke nabijheid van den heilige en dus onder zijn invloed, in zijn slaap ziet, de noodige gevolgtrekkingen te maken nopens toekomstige gebeurtenissen. [1])

Met name meent men uit die droomen te kunnen opmaken of de heilige gunstig gestemd is ten aanzien van het verzoek of den wensch, waarom men ter bedevaart is getogen.

Sjech Abdoelmoeḥji is namelijk wat men zou kunnen noemen, een „all-round man," geen speciaal-heilige, die hoofdzakelijk hulp verschaft bij verzoeken van eene bepaalde soort, maar een, die gaarne bij alle dagelijksche nooden en behoeften zijne belangstelling toont en aan ieders bezwaren tracht tegemoet te komen.

Stel eene kinderlooze vrouw is opgegaan om de bemiddeling van den heilige te verzoeken ter verkrijging van het moederschap [2]): in haar droom zal zij bijv. een hen zien met kiekens, hetgeen tot teeken strekt dat haar verlangen zal worden ingewilligd. [3])

Een jonge magang wenscht promotie. Hij gaat naar Pamidjahan, en droomt bij het graf, na behoorlijk onder het branden van menjan en na het opzeggen van een répertoire van formules zijn verzoek te hebben geuit, van iemand die een pajoeng draagt of wel, dat hij bij een ladder of boom opklimt: stellig is zulks de aanduiding, dat de heilige hem gunstig gezind is.

Een koopman verlangt voorspoed bij zijn handel: gelukkig acht hij zich als de heilige hem laat droomen van een hert, dat hij op de jacht schiet.

1) Zie Aanhangsel, noot 3.

2) Zie Aanhangsel, noot 4.

3) De uitdrukking hiervoor is het vooral als rechtsterm bekende: qaboel. Het verzoek wordt ḥadjat genoemd, ook niat (bedoeling) nadar, (gelofte) en dergl., de bedevaart zelve: djarah, van het Arab. zijârah.

Een jonge man of jonge vrouw zoeken zich eene passende wederpartij voor een huwelijk: de heilige geeft met een droom, waarin de maan hem of haar in den schoot valt, te kennen dat hij welwillend jegens hen gestemd is. [1])

Intusschen, alleen aan geoorloofde verzoeken leent Sjech Abdoelmoeḥji welwillend zijn oor: dieven bijv. die bij hem zouden willen komen om voorspoed bij te ondernemen nachtelijke rooftochten, weet hij met benauwende en angstwekkende droomen van buffelgroote rupsen en ander wanstaltig gedierte schrik in te boezemen, en aan te duiden dat ze bij hem aan het verkeerde adres zijn. [2])

Voor hen, die niet voldoende kennis bezitten om uit het gedroomde de vereischte gevolgtrekkingen te maken, zijn natuurlijk deskundigen aanwezig, die tegen voegzaam honorarium, daarvan op voor de mentaliteit van de betrokkenen bevredigende wijze, de noodige uitleggingen met commentaar verschaffen.

De open binnenruimte (photo IV) om het graf is met cement bevloerd, waarin tegel-imitatie is aangegeven, en verder voorzien van goten voor afvoer van regenwater [3]). In dien cementvloer zijn verschillende graven van volgelingen van Sjech Abdoelmoeḥji uitgespaard, en alleen met groote kiezels bedekt; een en ander, volgens de gangbare voorstelling, om hen bij den Dag der Opstanding gelegenheid te geven uit hunne graven te komen. Waren deze toegepleisterd, wellicht zouden zij niet in staat zijn door de cementlaag heen te breken.

Aan de uiteinden zijn eenvoudige grafsteenen geplaatst, die toetoenggoel, of tĕtĕngĕr worden geheeten; in lĕmĕs

1) Zie Aanhangsel, noot 5.

2) Zie Aanhangsel, noot 6.

3) Volgens de in Aanhangsel, noot 2 vermelde opschriften, die ook aan den binnenkant van de deur voorkomen, is een en ander van recenten datum.

wordt wel paésan gebruikt. [1]) Een daarvan staat aan het hoofdeinde, het andere ter hoogte van de knieën.

In het midden staat het graf van den Sjech zelve, onder een afdak van plaatselijke materialen, en geheel omgeven door lappen katoen, vrome schenking van bedevaartgangers, waardoor de eigenlijke rustplaats echter totaal aan het oog wordt onttrokken. Een lage omheining van kippengaas verhinderde het graf al te zeer te naderen. Daar tegenaan of daarbinnen hadden de bezoekers hunne meegebrachte reukwerken, eetwaren, etc. neergezet, teneinde die zaken door eene tijdelijke nabijheid van eene plaats met zoo krachtige zielsmaterie (om het eens animistisch uit te drukken) meer dan gewone macht te doen erlangen, om voor de gebruikers, vooral later bij ziekte en dergelijke heilzaam te kunnen werken. Met name bamboekokers, met water uit de rivier, worden door bijna ieder gedurende zijn verblijf bij het graf gereed gehouden en later zorgvuldig mee naar huis genomen, zoodat men in de tijden van druk bezoek allerwege de terugkeerende bedevaartgangers herkent aan de meegedragen kokers, die, thuis gekomen, met zorg worden bewaard, totdat bij ziekte of sterfgeval het water als geneesmiddel of waschwater moet dienen. Men zie bijv. photo IV.

De gebezigde katoenen omkleeding wordt van tijd tot tijd vernieuwd, en de vuile lappen, die nog niet geheel vergaan zijn, verder benut als moekĕna (Soend.) van miqnaʿ (Arab.), bidsluier, voor de vrouwelijke verwanten van den Panembahan.

De omheinde graven ten Zuiden van het hoofdgraf zijn van drie van Sjech Abdoelmoeḥji's vrouwen, en eene zijner dochters, t. w. resp. Nji Mas Ajoe Patimah.

Sembah Ajoe Winangoen
„ „ Tangga
en „ Bagoes Moeḥji aldin Adjidin,

---

1) Bij dit laatste woord is men meer geneigd aan eene vervorming met prefix pa. van het elders gebruikelijke mêsan of nisjān te denken, dan aan eene afleiding van ees, zooals Coolsman Soendaneesch—Holl. woordenboek, in voce paesan opgeeft. Men vergelijke den vorm paimbaran (zie beneden) voor paminbaran. Intusschen zegt men ook wel imbar, daarentegen niet esan. Misschien is een inlandsch woord paesan met nisan, mesan enz. dooreengeward.

de drie ten Oosten onder aparte afdakjes (op photo IV) resp. van zijne eerste vrouw Sembah Ajoe Bakta, zijne dochter Dalem Bodjong [1]) en van Dalem Wiradedaha, of Dalem Pamidjahan, [2]) terwijl ten Westen van het hoofdgraf Sjech Ḥaddji Abdoellah ligt, Abdoelmoeḥji's zoon (zie nog beneden).

De grafteekenen van deze laatstgenoemden zijn van hout en bestaan uit een geraamte van eenige balken, waarop de grafpalen staan, die door enkele diepe insnijdingen eenigszins gemodelleerd zijn. [3])

Tusschen al die bijgraven in zitten dan de bezoekers, zorgvuldig hunne wierookpotjes stokende, ijverig de formules af te mompelen, en ternauwernood laten zij zich door een pieteitloozen Europeaan, die al dat vrome gedoe in zijne camera vastlegt, van hunne bezigheden afleiden.

De geheele ommuring van het graf is volgens verstrekte opgave 21 M. in het vierkant, terwijl het graf van den heilige 5 M. bij 5 M. 26 c. M. is.

Behalve het graf van den heilige bezocht ik ook den Panembahan sepoeh, bij welke gelegenheid de faits et gestes van zijn voorvader den hoofdschotel van de gesprekken vormden. Bij de verschillende navragen bleek in hoofdzaak het volgende, hetgeen ik hier weergeef zonder, wat het historisch gedeelte betreft, anderen waarborg te kunnen geven, dan de vrome traditie van het tegenwoordig geslacht.

Als geboorteplaats van den gevierden Sjech werd opgegeven Mataram, zijn vader heette Kjahi sjech lebé [4]) Warta

1) De namen werden mij bij de systematische ondervraging naar zijne familie eenigszins anders opgegeven (zie beneden) en eene nadere identificatie durf ik niet aan, nu de zegslieden eenigen tijd geleden ter Ḥaddj naar Mekka zijn getogen.

2) Uit de geschiedenis zijn Regenten van Soekapoera van dien naam bekend (Vergl. Dr. de Haan, Priangan II, zie index in voc. en litteratuur aldaar), welke in connectie met Pamidjahan stonden.

3) Zie Aanhangsel, noot 7.

4) Men lette op de samenvoeging van titels.

Koesoema, een telg uit het oude rijk van Galoeh [1]), zijne moeder was Nji Raden Adjeng Tangan Djiah, eene rechtstreeksche afstammelinge van den Profeet, volgens een stamboom, waarin ook Kandjeng Sinoehoen Giri Kedaton als lid voorkomt. [2])

Andere kinderen uit dezelfde ouders waren: Abdoealqahir, wiens maqām zich te Panawa bevindt, Abdoelchāliq, te Tjintabodas, en eene zuster, Sembah Kodrat te Panjalahan, waarover beneden nader.

Na zijn ḥaddj, waarbij hij Atjeh aandeed, en daar Abdoerraoef ontmoette, vestigde hij zich eerst te Tjipinaha, doch voor zijne wereldverzakende plannen bleek hem het leven daar nog âl te geriefelijk. De padi daar ter plaatse gaf veel te ruime opbrengsten en voor een sjech, die naar verzaking van aardsche goederen wilde streven voor zich en zijne leerlingen, was zulk een onbekommerd [3]) bestaan niet gewenscht. Hij verhuisde daarom met zijn aanhang naar Pamidjahan waar hij sedert is gebleven.

Als zijne vrouwen worden opgegeven:

A. Sembah dalem Abdoel.

Bij deze had hij vier kinderen:

a. Bagoes Anom, alias Mas Pekik Ibrahim. [4])

b. Sembah dalem Bodjong.

c. Ḥaddji Abdoellah, later benoemd tot panghoeloe in Solo. [5])

---

1) Zijn vader was Kjahi Kĕnṭol Panengah, de zoon van Sang Harĕpĕn Nĕmbol, wiens afstamming van het vorstelijk huis van Galoeh geen nader bewijs voor inlanders scheen te behoeven: tenminste zijn stamlijst wordt niet nader vermeld.

2) Zie Aanhangsel, noot 8.

3) koerang prihatin

4) Deze identificatie is misschien „pour le besoin de la cause". Na opnoeming der kinderen deelde ik in het gesprek mede in sommige silsilah's nog een zoon Mas P. Ibrahim te hebben aangetroffen (Bijdrage mystiek p. 95, noot 4 sub 26), welke men toen voor denzelfde als Bagoes Anom verklaarde.

5) Het zal wel niet gemakkelijk, waarschijnlijk onmogelijk blijken, na te gaan of er werkelijk een pengoeloe (Javaansche schrijfwijze) van dien naam te Kartasoera of Soerakarta is geweest. In Babad Tanah Djawi, ed. Meinsma, wordt p. 684 van den hofpengoeloe gesproken zonder naamsvermelding echter, in een tijdvak, dat zich voorzoover ik thans kan nagaan, chronologisch laat overeenstemmen met de jaren van dezen Ḥaddji Abdoellah.

d. Sembah madi kasoema.

Zijne drie andere vrouwen waren:

B. Ajoe Winangoen.

C. Sembah Ajoe.

D. „ „ Tangga.

Bij deze laatste had hij drie kinderen:

a. Sembah [1]) Siti.

b. „ Adjeng.

c. „ Moehamad.

Van zijn onderwijs deelde men alleen mede, dat hij de dikir Sattariah [2]) leerde. Van zijne leerlingen was vooral Bagoes Noerdjain van Tjirebon bekend.

Sterfjaar en datum waren niet bekend. Groote toeloop van bezoekers vindt plaats op den 10^{en} Moeḥarram (asoera-dag) en den 12^{en} Rabi'oe'lawal (moeloed), zoodat ook daaruit geene conclusies omtrent sterfdatum zijn te trekken. [3])

Afgescheiden van de historische waarde van het bovenstaande, heeft de legende aan Sjech Abdoelmoeḥji's naam ook een aantal ongerijmde verhalen vastgeknoopt, die in wijden kring geloof vinden.

Wijd en zijd bekend is de tijger, die een aantal malen, vooral in de maand Moeloed, 's nachts zijn opwachting komt maken bij het graf en een tijdlang in eerbiedige houding in het aangrenzende bosch zich heet op te houden. [4])

Maar niet iedereen weet, dat deze tijger geheel wit is,

---

1) Sembah is in dit verband een praedicaat, dat uitsluitend vrouwelijke personen aanduidt. Sjech Abdoelmoeḥji had dus 2 zoons en 3 dochters.

2) Gaarne had ik in een aanhangsel een paar te Pamidjahan verkregen mystieke geschriften nader besproken, doch vooralsnog heeft mij de tijd voor uitwerking ontbroken. In Jav. Hss. Bat. Gen. No. 455 komt verder op p. 12 een Soendaneesch fragment voor over de 7 martabat en de eigenschappen Gods, dat naar het opschrift de opvattingen van Sjech Abdoelmoeḥji weergeeft.

3) Gewoonlijk is bij heiligen de sterfdag in de herinnering blijven hangen, omdat de bezoekers gaarne juist op dien dag hunne opwachting bij het graf komen maken. Doch eene betrouwbare aanwijzing, vooral bij zeer oude heiligdommen, is dat niet. Vergl. ook Dr. C. Snouck Hurgronje, Mekka II, p. 52 - 58.

4) Zie Aanhangsel, noot 9.

en nog drie makkers heeft, van gewone tijgerkleur, welke vier dieren indertijd verpleegd werden door een aangetrouwd kleinkind van den heilige. Een zekere Kjahi Boedoer van Tjirebon heeft dien witten tijger gezien. Op een keer zat hij namelijk in de masdjid te Pamidjahan zijn isjâ'-ṣalât te verrichten, toen hij in het donker een gedaante naast hem de bewegingen zag volgen. Zonder zich te laten afleiden, beëindigde hij zijne godsdienstoefening en merkte toen dat zijn buurman een witte tijger was. Van schrik bleef hij sprakeloos, tot hij zag hoe het beest na afloop stil wegsloop en, zonder dat de deuren opengingen, uit het gebouw verdween.

Het behoeft nauwelijks vermelding dat deze dieren, welke alleen met vrome bedoelingen ter plaatse komen, voor menschen geheel gevaarloos zijn, zoodat hunne tegenwoordigheid niet de minste onrust verwekt.

Mag uit het voorafgaande reeds blijken dat Abdoelmoeḥji een zeer bijzonder persoon is, als de geweldigste dieren des wouds hem komen huldigen, ook actieve wonderen heeft hij verricht, die door den nazaat met bewondering worden verteld.

Zoo werd hij door den Soesoehoenan meermalen aan het hof geroepen om in moeilijke kwesties van godsdienstigen aard van advies te dienen. En als dan onderweg zijne volgelingen weleens hongerig waren, dan was een greep van hun Sjech in de lucht voldoende om rijst en andere benoodigdheden te produceeren. [1])

Een kleinzoon van hem was eens van uit Tjirebon grootvader te Pamidjahan komen opzoeken. Eensklaps merkte hij zijn stok thuis te hebben achtergelaten. De oude sjech greep echter even achter zich en reikte toen zijn verbaasden nakomeling den stok minzaam over.

Op een keer zat de eerwaarde man thuis zijn schamel bordje rijst te eten, toen in eens zijne vrouw met schrik bemerkte, dat er een heele scheut water uit zijne mouw plaste. „O, het is niets," zeide hij toen geruststellend, en vertelde

---

1) Zie Aanhangsel, noot 10.

hoe daarnet een van zijne leerlingen, op reis naar Mekka, in den Indischen Oceaan (laoet Selong) van boord was gevallen en door hem gelukkig dadelijk nog was opgevischt. [1])

Bij zijn lateren terugkeer toonde de drenkeling onmiddellijk de meeste dankbaarheid jegens zijn sjech, en bevestigde voor ieder, voor zoover men er nog behoefte aan had, de waarheid van diens mededeeling.

Geen wonder dat men voor iemand met zulke gaven eerbied behoort te gevoelen, en alleen met eenige plechtige vormen, als salam, sembah, etc. zijn graf mag naderen. De sjech zelf vindt dat ook, ten minste ieder, die zich ter plaatse onbehoorlijk of oneerbiedig gedraagt, straft hij met krankzinnigheid.

Toch was de groote man ook zelf niet geheel zonder vlekjes, en zoo hield hij er van, naar inlandsch gebruik, nu en dan een strootje op te steken, hoewel rooken volgens eene oude, strenge opvatting, niet goed door den beugel kan.

Maar éénmaal heeft die liefhebberij hem parten gespeeld, en toen was het in eens voorgoed er mee uit, ook voor het nageslacht.

Tusschen Pamidjahan en het nabijgelegen Panjalahan bevindt zich namelijk eene grot, [2]) welke door een langen tunnel in verbinding stond met den Zamzam-put te Mekka. Abdoelmoeḥji placht nu, sedert hij door zijn Ḥaddj met de Mekkaansche geleerden had kennis gemaakt, iederen Vrijdagochtend om 6 uur van Pamidjahan te vertrekken, om dan door den tunnel tegen 12 uur, nog vóór de gemeenschappelijke Vrijdags-ṣalāt in Mekka tegenwoordig te zijn.

Volgens eene der lezingen nu was hij door zijne rookgewoonte eens op dien snellen tocht den adem kwijt gemaakt, zoodat hij even moest pauseeren onderweg en daardoor te laat in Mekka kwam. Abdoelqadir (alDjailani), die

---

1) Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje maakt mij opmerkzaam op het parallellisme in zekeren zin van dit verhaal met hetgeen van Toeankoe Meurah Sah (The Achehnese I p. 217—8) wordt medegedeeld, nopens de redding van een zinkend schip.

2) Daarover beneden uitvoeriger.

ons als zijn leermeester aldaar wordt voorgesteld, [1]) berispte hem daarover en sedert was het uit met de rookerij.

Eene andere voorstelling brengt Sjech Abdoelmoeḥji echter in verband met den landsheilige van Banten, Ḥaddji Mangsoer (=Mançoër), [2]) die eveneens Vrijdags op hetzelfde tijdstip van uit Banten, in Mekka arriveerde, en wel door de lucht. Aangezien geen van beiden goed wist hoe hij zijn landsman eigenlijk moest toespreken, besloten zij, dat een volgenden keer degene, die het laatst aankwam, den ander met akang (oudere broer) zou moeten aanspreken.

Den volgenden Vrijdag, na een summier ontbijt, meent Abdoelmoeḥji nog net even tijd te hebben een paar trekjes aan een strootje te doen, doch het blijkt dat het tijdverlies, hierdoor veroorzaakt, hem het onderspit doet delven in den snelheids-wedstrijd door lucht en aarde.

Op het moment namelijk, dat hij te Mekka uit de put komt opduiken, is Ḥaddji Mangsoer juist uit het luchtruim neergestreken en heeft hij zich te midden der geloovigen gezet, zoodat Sjech Abdoelmoeḥji genoodzaakt is hem als meerdere te erkennen. Uit spijt daarover heeft hij toen het vermaledijde rooken, dat hem die poets bakte, afgezworen, en het thuis aan zijne volgelingen evenzeer verboden. [3])

Als gevolg daarvan mag nog ten huidigen dage binnen de grenzen van de kampong Pamidjahan door niemand gerookt worden. Als eindpunten van dien verboden kring worden naar den kant van Parakan Hondjé een rij bamboestoelen, awi djadjar, naar den kant van Panjalahan de

---

1) Reeds meermalen werd er op gewezen, dat deze eene belangrijke rol speelt in het geestesleven van den Inlander.

2) Allermerkwaardigste verhalen zijn over afkomst etc. van dezen beroemden persoon in omloop (vergl. bijv. Jav. Hss. Bat. Genootschap No. 189), welke zeer de moeite waard zijn nader te worden onderzocht. Volgens de Bantensche voorstelling is hij de eigenlijke erfgenaam van het Sultanshuis, en zijn de personen, waarmee de Compagnie later hare contracten sloot, sluwe bedriegers en indringers geweest.

Een beeldje in het penning-cabinet van het Bat. Gen. wordt ook Ḥaddji Mangsoer genoemd en met eerbied door Inlandsche bezoekers bejegend.

3) Zie Aanhangsel, noot 11.

waterval aangegeven. Men begrijpt nu ook, waarom de sawoeng waqap en de andere logeergelegenheden voor de bezoekers buiten het gehucht zelve, boven den waterval zijn gelegen: de van alle streken samenstroomende inlanders zouden zich anders gedurende hun verblijf licht aan overtreding van dit verbod schuldig maken, zij het ook onopzettelijk, en zich alsdan allerlei onaangenaamheden op den hals halen.

Immers, zoo vertelt men van een jeugdigen onbezonneling, die wel eens wilde weten wat er nu eigenlijk aan was, van dat verbod, dat hij zich vermat binnen den verboden kring een strootje op te steken en dat voorwerp toen parmantig in een zijner mondhoeken stak. Eensklaps echter verstijven zijne gelaatspieren, zoodat hij met scheefgetrokken, geheel verwrongen mond blijft staan, niet in staat zijn vorige, evenredige gelaatsuitdrukking terug te krijgen. Dit zien zijne vrienden, die, de oorzaak begrijpende, ijlings opgaan naar het graf van den heilige en daar, na langdurig en vurig bidden en smeeken, en het verbranden van onwaarschijnlijke hoeveelheden menjan gratie voor den zondaar weten te erlangen.

Een dergelijk geval overkwam een ander, die, minder met kwade bedoelingen, dan wel omdat hij het rooken niet laten kon, zijn brandend strootje in een spleet van de bevloering in de masdjid stak: telkens als hij zich deemoedig voorover boog, om met zijn voorhoofd den grond te raken, had hij gelegenheid een paar trekjes te doen, waarbij de rook meteen buiten kon blijven. Maar jawel, plotseling kleven zijne lippen vast aan den bamboe-vloer, en blijft hij noodgedwongen in zijne ongemakkelijke houding, totdat ook hier een vriend, de oorzaak van 's mans eigenaardige positie onderkennende, bij den heilige vergiffenis weet te verkrijgen.

Het zou gemakkelijk geweest zijn, bij langer verblijf ter plaatse en onder gunstiger omstandigheden meer historische

zoowel als folkloristische stof te verzamelen, want over hun heilige raken ze eigenlijk nooit uitgepraat.

Ook bij andere beroemde heiligen-graven zullen met veel geduld en bedaardheid wellicht interessante bijzonderheden bekend worden. Behalve goede kennis der taal, vooral eene gemakkelijke uitdrukking, en grondige bekendheid met den Islam naar de orthodoxe en populaire opvattingen, en van de daaraan vastgeknoopte mystiek (vele heiligen zijn mystieke leeraars geweest), is daartoe eene zekere persoonlijke geschiktheid en tact noodig, die niet iedereen bezit.

Men mag nu weliswaar verwachten, zooals ook reeds uit het bovenstaande blijkt, dat de heiligen-wonderen meermalen zoowat op hetzelfde neerkomen, en dus op zich zelve een onderzoek niet zouden loonen, ware het niet, dat zich toch dikwijls speciale trekjes voordoen, die uit verschillend wetenschappelijk oogpunt van belang zijn. Zoo bijv. in dit geval o. a. het eigenaardige grondbezit in Panjalahan, waarvan beneden meer.

Maar daarnaast komt nog het historisch onderzoek, dat voor Abdoelmoeḥji, die zich klaarblijkelijk „procul negotiis" hield, niet veel van algemeen belang heeft opgeleverd, dat bij andere heiligen, die soms een min of meer daadwerkelijken rol speelden, echter veel meer belovend is.

Met het oog op het geleidelijk vervagen van geschiedkundige bijzonderheden, en het voortdurend sterker verorthodoxen en nivelleeren van de andere nopens heiligen gangbare verhalen, ware het wel wenschelijk de beschrijving van hetgeen thans nog rest, ter hand te nemen, vóórdat een en ander nog verder verloren gaat en later uit de dan geldende voorstellingen wellicht niets meer zal zijn op te maken.

Evenals een bezoek van Medinah voor iemand, die de Ḥaddj naar Mekka doet, min of meer tot het programma behoort, zoo dient de bezoeker van Sjech Abdoelmoeḥji's

maqām zich naar de grot, en naar Panjalahan te begeven en ook dáár zijne hulde brengen aan de geheimzinnige machten ter plaatse.

De ingang van die grot bevindt zich op ongeveer een 10 minuten gaans van Pamidjahan. Ruim voorzien van rookende bamboefakkels en walmende olielampjes sluipt men naar binnen, en komt spoedig aan eene plaats, waar het water boven uit de rots druipt. Allen op hun beurt plaatsen zich met open mond er onder, om iets van het zeer koude water machtig te worden. De opvatting is namelijk, dat men hier met „tjaï djamdjam" te doen heeft: water, dat doorsiepelt van uit de Zamzam-put te Mekka, waarvan de heilbrengende kracht voldoende bekend is.

Voort strompelt men bij het uiterst schaarsche licht over groote steenbrokken en door het water naar een groote ruimte, de *masdjid* geheeten. [1]) Hierin komen eenige blinde gangen en ruimten uit, als de *pa(m)imbaran*, het preekgestoelte, en een andere, waarin wandlijsten voorkwamen van lagen harder gesteente, dat aan uitspoeling meer weerstand had geboden, *pagok koran* geheeten, (koran-rakken) waarvan het bezoek om de daarin hangend gebleven rook der fakkels van al de massa's lieden, die in de gepasseerde dagen mede daar waren geweest, soms zeer penibel was. Niet alleen dat de adem iemand nagenoeg benomen werd, maar ook de fakkels doofden er uit, zoodat men zich in het pikkeduister moest terugwerken naar de masdjid, waar nog eenige toortsen brandende waren gebleven.

Eene electrische verlichting ware zekerlijk gewenscht, doch in afwachting daarvan stelde ik mij voor bij een volgend bezoek een goede acetyleen-lamp mee te brengen, terwijl den autoriteiten werd aangeraden, eenige van die voorwerpen voor de bezoekers te huur te stellen: de kosten

---

1) Volgens een klaarblijkelijk identieken gedachtengang heeten grootsche gewelven en grotten bij andere volken kathedraal, en dergl.; in de grot van Han heeft men o. a. „la salle du Dôme" (Baedeker, Belgique et Hollande, p. 2[illegible]).

zouden zeker ruimschoots gedekt worden, en de grot zoude met hare stalactieten en gewelven beter uitkomen.

Door een nauwen doorgang (op verschillende plaatsen moet men diep bukken, doch hier kan men alleen passeeren door zich te laten glijden) komt men dan in de *pangwadonan*, de vrouwen-verblijfplaats.

De meeningen over de beteekenis van dezen naam waren verdeeld.

Bij de godsdienstoefeningen, die in den voortijd door een vroeger geslacht menschen in de grot waren gehouden, zou deze ruimte voor de vrouwen bestemd zijn geweest.

Anderen verklaarden, dat de vrouwelijke bezoekers, die in de grot willen overnachten de pangwadonan tot leger kiezen, terwijl de mannen in de masdjid blijven.

Inderdaad troffen wij in de masdjid eenige lieden aan, die reeds twee dagen daar binnen verblijf hielden en zich voor een of ander doel deze klaarblijkelijk oud-heidensche [1] ascese oplegden.

Ook meent men wel, dat die pangwadonan mede de plaats was, waar Abdoelqadir enkele malen met Abdoelmoeḥji en Ḥaddji Mangsoer samen besprekingen hield.

Gelukkig was toen het einde niet meer verre. De fakkels waren bijna opgebrand, en het daglicht werd met zekere vreugde begroet.

Ik vond deze grot noch bij Veth Java III 1e uitgaaf, noch in Verbeek en Fennema, Java, vermeld, evenmin op de topograhische detailkaart aangegeven, zoodat het mij te meer spijt, dat de benauwdheid daarbinnen mij verhinderd heeft zoo volledige inlichtingen er over te verkrijgen als wellicht anders mogelijk ware geweest.

Niet ver van den uitgang der grot ligt de kampong Panjalahan, in de nabijheid waarvan Sembah — of, zooals men

---

1) Zie Aanhangsel, noot 12.

hier zegt: Ejang. — Kodrat haar maqâm heeft. Zij was getrouwd met Chatib Moewâhib, die naast haar rust: hun maqâm ligt aan de bovenrand van een klein complex sawah's, en komt aardig uit tegen den achtergrond van donker bosch, en de glooiende rijstvelden er voor.

De inrichting is overeenkomstig die van Abdoelmoehji's graf, alleen veel eenvoudiger en toch netjes correct, maar zij biedt, voor zoover ik bij mijn vluchtig bezoek kon ontwaren (ook hier was het eigenlijke graf door katoenen doeken verborgen), weinig speciaal merkwaardigs.

Wat echter wel belangstelling verdient, is het feit, dat naar mij verstrekte mededeelingen, de sawah's van Panjalahan uitsluitend aan de vrouwen toekomen, en niet verkocht mogen worden. Voor voerende have, als karbouwen en dergl. geldt deze bepaling niet.

Verder mogen de meisjes en vrouwen van Panjalahan, ook zij die tijdelijk of vast elders verblijf houden, alleen in haar moeder-kampong trouwen t. w. het huwelijks-contract laten afsluiten, terwijl de man bij haar moet inwonen.

Is op een zoodanig huwelijk eene scheiding gevolgd en zijn de dochters om reden van opvoeding of anderszins den vader naar elders gevolgd, dan geldt toch ook nog voor haar het even vermelde gebod.

Het was uiterst verleidelijk bij deze mededeelingen aan matriarchale instellingen te denken, en ik trachtte door het stellen van casus meerdere gegevens te erlangen.

„Bijv., als nu eene vrouw alleen zonen heeft, wie erven dan hare sawah's?"

„Ja dan erven die zonen toch van de moeder", antwoordde mij de Pakoentjen, „ik zelf heb twee zoons, geene dochters, zij erven nu de sawah's, die mijne vrouw ten huwelijk gebracht heeft. . . . . ."

In die richting was het beter hem niet te volgen: inplaats van adatrecht te onderzoeken zou men haast op weg zijn het te scheppen. Uiterst voorzichtig dient men toch te wezen bij het onderzoek van inzettingen, waarbij de pri-

vate aangelegenheden der ondervraagde personen nauw betrokken zijn. Deze man liet zich klaarblijkelijk in de kaart kijken, maar anderen zijn slimmer, en heel wat staat onomstootelijk geboekt als adatrecht, dat door een of ander belanghebbende pour le besoin de la cause is opgesteld en verkondigd.

Ten slotte een kleine hypothese. Van vele plaatsen is het bekend, dat zij door een vroeger geslacht als heilig vereerd, na den overgang der bevolking tot een nieuw geloof, die vereering bleven behouden, maar op voorwaarde, dat ook zij dien overgang meemaakten.

In den Islam heeft men de plaatsen, die hare oude vereering door het omwonend landvolk blijvend behielden, bij voorkeur gemohammedaniseerd door haar het karakter te verleenen van hetzij woon- hetzij begraafplaatsen van beroemde heiligen.

Zonder hier verder over deze algemeen be- en erkende zaken langer uit te weiden, is men geneigd aan te nemen, dat eene dergelijke conversie te Pamidjahan ook heeft plaats gehad: De grot als een plaats van vroegere heiligheid. Toen het optreden van Abdoelmoehji, die door zijn persoonlijken invloed, (ik ben niet ongeneigd te veronderstellen, dat hij tot de islamiseering van deze verafgelegen streken grootelijks heeft bijgedragen) aanhang en vereering verkreeg. Ten slotte de overgang van heiligheid, voor een deel ten minste op den sjech, bij leven en na zijn dood, en de mohammedaniseering der grot door eenige anecdoten uit de heiligen-biographie. [1])

---

1) In de „djaman boeda" zal op dergelijke wijze wel hindoeiseering van grotten etc. hebben plaats gevonden. Als zoodanig is men geneigd op te vatten den (vervallen) tempelbouw van Djedoeng, t. Noorden van den Pengaggengan, waarbij in Veth, Java I, 2e druk p. 200 is aangeteekend: . . . . „Djedoeng schijnt grot „te beteekenen, en de naam zal dus ontleend zijn aan een natuurlijke grot, die „aan de zuidzijde van den bouwval gevonden wordt." Doch het onderzoek hiervan ligt op ander gebied dan het mijne.

Thans denkt men niet meer aan de heiligheid van de grot „an und für sich": alleen aan haar verband met den sjech, die in de buurt ligt begraven, ontleent zij hare heilvolle werkingen.

Soms treft men het even genoemde overgangsstadium nog aan: zoo wordt medegedeeld dat zich bij de desa Sanggiang, afd. Madjalengka, een meer bevindt, waarvan bekend is dat het al van oudsher werd vereerd. Later is volgens ontvangen verslagen, in de nabijheid een graf opgericht, waar een Soenan Paroeng heet te rusten. Geleidelijk draagt men de vereering voor het meer op dezen pseudo-heilige over, en spoedig zal het alleen nog door verhalen bijv., dat de heilige zich in het water placht te baden als anderszins, eenige schamele restjes kunnen behouden van de vereering, die het vroeger alléén genoot. Maar de heiligheid der plaats en omgeving en de toeloop van geloovigen daarheen zijn gebleven als van ouds. [1])

1) Zie Aanhangsel, noot 13.

AANHANGSEL.

Noot 1. De naam Pamidjahan werd verklaard als afgeleid van midjah, ergens uitkomen (?), of van midjah, spelen van visschen. Meer aannemelijk schijnt het te denken aan aan eene krama (lĕmĕs)-vorming van pamoedjahan, van moedja, eeren offeren; de h dient meermalen, evenals de overgangs-letters bij verschil van klinkers, om een hiaat tusschen gelijke klinkers te vermijden. Pamoedjahan is de naam van méér dan eene heilige plaats in de Preanger en elders. Intusschen is eene verklaring van plaatsnamen steeds een zaak die ruimte laat voor allerlei vergissingen. Men vergelijke het artikel van Dr. J. Brandes, verschenen in het „Maandblad voor de huiselijke opvoeding en het schoolwezen in N.-I.," en gedateerd: Weltevreden, Nov. 1886.

Den naam Saparwadi wist niemand te verklaren.

Noot 2. Volgens opgave van den chalipah te Pamidjahan luiden de opschriften ter weerszijden van den ingang als volgt.

a. wetaneun lawang (i. e. ten Oosten van den ingang):

PERELINGAN.

Titimangsa tatkala ngadamel ijeu pager tèmbok maqām Sajidina Sjech Ḥaddji 'Abdoelmoeḥji, wali Allah di Saparwadi, mimiti pasang batoe dinten chemis ping 9 silih woeloed 1314, tahoen djim achir, parantosna tèmbok dinten tsalatsa ping 12 djoemadi 'lachir 1314 djim achir kènèh. Panghoeloe afdeeling Mangoenredja Ḥaddji Oemar.

b. ijeu noe koeloneun lawang (i. e. ten Westen van den ingang):

Tatkala ngadamel ijeu pager maqām zamān wadanana di Karang Raden Rangga Nata Djibdja, madali salaka, Panembahanana Raden Ḥaddji Abdoerraḥman. Noe ngapalaeunana Raden Ḥaddji Abdoellah, na'ib Karang. Toekang tèmboknа: 1e. Irnasan, 2e. Sastra, 3e. Taboe, oerang Mangoenredja. Ḥaddji Oemar.

De ommuring is dus van recenten datum, en getuigt mede van met de jaren toenemende belangstelling in het grafbezoek.

Noot 3. Speciaal Mohammedaansch is het niet om bij een of andere heilige plaats te gaan slapen, ten einde uit de droomen aldaar gevolgtrekkingen voor de toekomst te maken. Men vergl. Kruijt, Animisme, p. 72 — 73, j°. p. 511, en Frazer, Totemism and Exogamy (Londen 1910) II, p. 210 (uit Journal Anthropological Institute dl. 31, p. 199): „Many a young man goes out to sleep on the grave of some distinguished person, or in a wild and lonely spot, ... hoping that a guardian-spirit will come to him in his dreams. . . . "

Met welke eigenaardige bedoelingen men zich soms bij een heilig graf te slapen legt, blijkt uit B. T. Dj. p. 481; . . . anoenten wonten kapénakanipoen Sang Praboe . . . . anama Raden mas Poenta, poenika adadagan wonten ing astana (= maqām) Tegal Aroem, soemedja *ngraman*", . . i. e. een neef van den vorst ging zich te slapen leggen aan het voeteneinde van het graf te Tegal Aroem (van S. Mangkoe Rat), want hij wilde *opstand* beginnen. De vorst werd echter gewaarschuwd, hij liet het jongemensch oppakken en ombrengen. Ook uit vroeger en *later* tijden zouden hierover andere voorbeelden te vinden zijn.

Ternauwernood hebben zich de voorstellingen nopens droomen, die van huis uit animistisch zijn, met een vliesje van lateren godsdienst overdekt. Skeat, Malay Magic, p. 215 (noot 2 van 214) vertelt, dat de kamfergeest de productenzoekers in den droom verschijnt, om hun de goede richting

aan te wijzen (vergl. Kruijt, Animisme, p. 504 seq. over andere boomgeesten); elders echter is het de gezant Gods die in den droom zich vertoont, (Sedjarah Melajoe, ed. Shellabear, p. 68 en 88) of toch minstens een hadji (Skeat, Malay Magic, p. 8), terwijl ook de Maleische heiligen soms verschijnen (ib. p. 70). Trouwens allerlei kan men in droomen ontmoeten, zelfs de zielestof van nog ongeboren kinderen [Kruijt, Animisme p. 8]. Enkele malen baart zulk eene droom-verschijning wel teleurstelling: Bezemer [Volksdichtung, p. 272] neemt eene vertelling over, waarin o. a. eene prinses, die vijfmaal eene hemelsche verschijning in haar droom heeft, en dan toch nog maar een ei baart.

Intusschen, men kan bijna geen verhaal lezen, of er komen eenige droomen in voor, waarin de held over de toekomst wordt ingelicht, en hem aanwijzingen voor zijn te voeren gedrag worden gegeven. Soms zelfs laat de auteur heele volksgroepen tegelijk droomen, Adji Saka ed. Gaal en Roorda, p. 185. In het algemeen toch droomen Oosterlingen, met hunne gevoeliger zenuwen, hunne in zekeren zin haast vrouwelijke natuur, en de uit een en ander voortspruitende herkauwerij van gedachten, méér dan Westersche volken. Minder geneigd dan deze om uit nuchtere feiten logische gevolgtrekkingen te maken, blijven eenmaal opgevatte gedachten hen voortdurend, allicht ook in den slaap occupeeren. En in hunne droomen meenen ze dan uitsluitsel over de toekomst te krijgen, die zij op andere wijze niet vermogen te benaderen. Soms is de droom niets dan een soort vertroosting, wanneer men bijv. ervaart, dat een dierbare afgestorvene het in het hiernamaals bijzonder goed heeft, vergl. bijv. Skeat, o. c. p. 285, waar eene moeder over haar verdronken kind droomt. Meestal echter ziet men er in eene openbaring voor later, en dus is het begrijpelijk, dat men zich over de ware beteekenis gaarne behoorlijk ingelicht wenscht. De verwarde voorstellingen van het droombeeld, waarin veelal verschillende gedachtengangen elkaar kruisen, worden dan op een of andere wijze uitgelegd, symbolisch verklaard [men

vergl. behalve de voorbeelden in den tekst boven, bijv. B. T. Dj. p. 58, een droom over boschkappen], welke uitlegkunde zich haast tot een afzonderlijk wetenschap heeft ontwikkeld. Talloos zijn in de Oostersche litteratuur [en in de Westersche van de Middeleeuwen en later] verhandelingen over: ta'bir mimpi, waarin meer of minder uitvoerig diverse droomseriën worden opgegeven, met de verklaringen die in ieder geval van toepassing zijn. Nadere bijzonderheden daarover o. a. bij Skeat, Malay Magic, p. 362 seqq, en p. 666., om van de vele verhandelingen in handschrift maar niet te spreken.

Eenig wantrouwen nopens de voorspellende waarde van droomen, dat trouwens later wordt gelogenstraft, vindt men o. a. Adji Saka, p. 102.

Noot 4. Nopens het inroepen der bemiddeling van een heilige ter verkrijging van het moederschap, hoorde ik een enkele maal verkondigen, dat een op die wijze verkregen kind zijn heele leven den heilige speciaal dienstbaar zou moeten wezen, en dus in zijne bewegingen belemmerd was. Deze opvatting vond bij nader onderzoek geen bevestiging, tenzij een dergelijke voorwaarde door den heilige bedongen wordt. (Men vergl. bijv. den aanvang van het verhaal in „Baron Sekèndèr, uitg. Cohen Stuart, verder de legende overgenomen door T. J. Bezemer, Volksdichtung aus Indonesien, p, 18, en Herklots, Qanoon-e-Islam, p. 156).

Toch heeft het erlangen van een kind door bemiddeling van een goeroe wel eens onaangename gevolgen. In de Bijdragen voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 5e reeks, dl. VII, p. 245 seqq. wordt verhaald van een aldus verkregen kind, dat tot een enormen veelvraat opgroeide.

In elk geval blijkt, ook uit de litteratuur, dat bedevaarten en geloften om kinderzegen frequent zijn bij Oostersche volken. Zelfs de groote Akbar heeft volgens de Moslimsche traditie, voor dat doel wel een grooten tocht te voet ondernomen (Garcin de Tassy, Mémoire sur les particularités de la Religion Musulmane dans l'Inde, p. 61 seq.).

Noot 5. Deze mededeeling (nam. dat iemand in zijn droom de maan in zijn of haar schoot ziet vallen, ten teeken dat het verzoek om een wederhelft is ingewilligd) schijnt wat vreemd: anders is in de inlandsche verhalen een droom, waarbij de maan eene vrouw in de schoot valt, of dergl., het teeken dat zij zwanger is of zal worden, en een of ander buitengewoon kind zal baren, bijv. *Hang Toeah, pag. 1* (Bloemlezing uit Maleische geschriften, dl. I), *Not. Bat. Gen. 1904, p. CXLII* (referaat uit eene Hollandsche Babad-vertaling), waar een man en eene vrouw droomen dat hij een zon, zij een maan op de schoot krijgt, *Tjioeng Wanara, p. XII en p. 109* (uitgave van C. M. Pleyte, in Verhandl. Bat. Gen. dl. LVIII, 2e stuk), *Hikajat oendak² penoerat, p. 28* (C. Spat, Maleische taal, Breda, 1904, II) . . . . . „Maka baginda poen bermimpi bermoengoet boelan djatoh karibaän „baginda; laloe diambilnja seraja diberikan kapada pere„misoeri. Maka laloe diambilnja oleh peremisoeri laloe dikandoengnja serta diboengkoesnja dengan kain." En verder: . . . . . „Terlaloe baik sekali erti mimpi kakanda itoe, alamat „kakanda beroleh poetera laki² jang baik parasnja itoe." M. a. w., een vorst droomt dat de maan op zijn schoot valt; hij neemt het voorwerp en geeft het aan zijne gemalin, die het verder met een doek omwikkelt. Als beteekenis van dien droom wordt dan opgegeven dat zulks het teeken is een zoon te zullen erlangen van schoon gelaat. (De vergelijkingen in de Archipel-litteratuur van iemand's schoon gelaat met de (volle) maan zijn, zoo als bekend, overtalrijk).

Intusschen vindt men, ib. p. 32 opgegeven: . . . „saketika „itoe maka ia poen bermimpi kadjatohan boelan diribaänja, „laloe dimakannja boelan itoe tiada abis". . ., verklaard op p. 34 met: . . . . „Baiklah sangat ertinja mimpi toeankoe itoe tiada abis, alamat toeankoe beroleh istri jang baik parasnja; sedikitnja toeankoe makan boelan itoe tiada abis, alamat toeankoe beroleh kasoekaran". . . . hetwelk beteekent, dat iemand droomt hoe de maan op zijn schoot viel, dat hij de maan ging opeten, zonder dat deze echter opraakte.

Als beteekenis wordt opgegeven, overeenkomstig met de voorstelling te Pamidjahan, dat de bedroomde eene vrouw zou trouwen met schoon gelaat, dat hij echter, omdat de maan niet opraakte, ook later moeilijkheden zou ontmoeten.

Men zie verder cod. or. Lugd. Bat. 1954 p. 116 seq. waar de droomen over de maan etc. eener Atjehsche vorstin gedurende hare zwangerschap worden vermeld.

In Mededeel. Zend. Gen. dl. 10, p. 241, heeft men eene voorstelling, die min of meer geïslamiseerd is: .... „Ik droomde dat de glans van Noerboewat zeer schitterend tot „mij nederdaalde in mijn schoot; hij werd begeleid door de „zon en de maan, die zich voor mij nederwierpen." Het meisje, dat deze mededeeling doet, baart ten slotte Sasigar, een halfmensch.

[In eene, trouwens niet inheemsche, voorstelling gaat de verbeelding nog verder, en meent een meisje dat zij is bestemd om de zon en de maan te baren, Cosquin, Le lait de la mère, Paris 1908, p. 17, uit Revue des questions historiques Avril 1908].

Het neervallen van de maan in den droom is ook in het algemeen een gunstig teeken, bijv. Jatim Noestapa [Drie Maleische gedichten, H. C. Klinkert, Leiden 1886], p. 213:

..... „laloe bermimpi moeda jang ajahda
menlihat boelan djatoh kadada.....

en ib. de uitspraken: „mimpi adinda sanget endahnja" en: „mimpi jang baik soekar ditjehari"..... In B. T. Dj. p. 59 is het een soort voorteeken, dat de begunstigde later de vorstelijke waardigheid zal bekleeden.

Het tijdstip van volle maan wordt als gunstig beschouwt voor de geboorte, Spat, Mal. taal, II. p. 29 en Hikajat Si Miskin [ed. van Ophuysen, Leiden 1908] p. 6—7. In dit verband komt vermeldenswaard voor wat J. G. Frazer, The golden bough II, [London, 1900] opmerkt in Note B. [The doctrine of lunar sympathy]: „.... Thus in some parts of Germany it is commonly believed.... that the full moon brings everything to perfection."

Ten slotte vermeld ik nog een droom, van een kind, dat de maan op zijn hoofd draagt [Adji Saka, ed. Gaal en Roorda, p. 31 .... „lare ngoenggi remboelan"], doch men komt hiermee geleidelijk in eene andere sfeer van voorstellingen, nopens poeloeng kraton etc., die buiten het hier behandelde onderwerp vallen.

Even gemakkelijk als het zou zijn voor deze, en dergelijke opvattingen goedkoope verklaringen te geven, even moeilijk is het uit al zulke dikwijls heterogene voorstellingen, die veelal op elkaar hebben ingewerkt, de meest origineele gedachten terug te vinden.

Noot 6. Het goede adres om voorspoed af te smeeken bij dieverijen en rooftochten wordt ook opgegeven, en wel eene heilige plaats: Goenoeng Kromong, in Tjirebon, waar allen, die op oneerlijke wijze rijk wenschen te worden, naar toe heeten te gaan.

Men zou geneigd zijn, bij deze mededeeling aan concurrentie-laster te denken, ware het niet, dat volgens mededeeling van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, o. a. ook in Banten een berg wordt aangetroffen, waar men, naar het heet, heengaat, om zijn ziel aan den Duivel te verkoopen voor aardschen rijkdom.

De Goenoeng Kromong is gelegen in het district Palimanan, ten Westen van Tjirebon [Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den N. I. Archipel, in voc. Kromong].

Noot 7. W. W. Skeat, in Malay Magic. p. 405, merkt, voor het Maleische schiereiland o. a. op, dat de nisjans voor een man rond, voor eene vrouw plat gemaakt worden, een is aan het hoofdeinde, een in het midden geplaatst [rantau pinggang] op ongeveer 3 voet afstand. Bij een heilige staan ze echter op 5 à 6 voet onderlingen afstand, een aan het hoofd, de andere aan het voeteneinde: men zegt dat de heilige zelf ze aldus verplaatst.

Aan den knop van de nisjan wordt een strookje wit linnen gebonden als teeken van een recent sterfgeval.

Te Pamidjalan bleek men met eene dergelijke posthume verplaatsing van de grafsteenen door den doode onbekend te zijn.

Op Java maakt men ook wel verschil tusschen de grafsteenen voor een man en die voor eene vrouw, doch er bestaan daarvan een aantal variaties, en consequent volgehouden wordt het onderscheid ook niet steeds.

Noot 8. Deze geslachtslijst werd mij opgegeven als volgt:

1 Kangdjeng nabi Moḥammad ṣalla 'llahoe etc.,
2 Sittina Fāṭimah,
3 Saidina Ḥoesain,
4 „ Zain al'ābidin,
5 „ „ al'ālam
6 „ „ alkoebra
7 „ „ alḥoesain
8 „ sjech Djoemadi'lkoebra.
9 Maulana Isḥaq alias sjech wali lanang.
10 Kandjeng Sinoehoen Giri keḍaton, noe di seret sabelah tepi.
11 K. S. Giri keḥaton maqamna di Gresik.
12 K. Pangeran Giri Laja, atawa Pangeran seda laoetan.
13 Raden Wira Tjandra pamekar ṭempoeh,
14 R^{n}. Kènṭol Sambirana, maqamna di Nagara.
15 Nji R^{n}. Adjeng Tangan Djiah.

De sub 8 genoemde Sjech heeft, naar mij werd medegedeeld, een heiligdom op een der voorgebergten der Merapi, de Palawangan Troega, dat vooral voor kinderlooze echtelieden, of voor ouders die eenzijdig alleen met jongens, of alleen met meisjes gezegend zijn, eenige reputatie geniet.

Hij heet een oudere broer van Abdoelqadir alDjailani te zijn, en door dezen naar Java gezonden om de geesten (lelemboet) te bestrijden, die oorzaak waren dat de bevolking van het eiland niet kon toenemen. Er waren in zijn tijd

slechts 20.000 inwoners, want de geesten aten er zooveel op. Eene andere overlevering over hem geeft Hageman in Indisch Archief 1e Jrg. dl. II, p. 214. De wali-litteratuur vermeldt hem dikwijls, zooals later, hoop ik nog wel ter sprake zal komen.

De Palawangan Troega vormt met de oostelijk daarvan gelegen Palawangan lepen oerang de twee „knieën" van de Merapi. Zij heeten de kraton te Djocjakarta te beschutten tegen eventueele naar het Zuiden gekeerde uitbarstingen van den vulcaan. Inderdaad is hunne ligging zoodanig, dat een lavastroom door deze voorgebergten of gekeerd, of afgewend zou moeten worden.

Noot 9. Ook andere heiligen worden geacht tijgers, witte of niet, ter bewaking hunner graven te hebben, bijv. Skeat, Malay Magic, p. 70, waar die tijger een Chinees doodt, die varkensvleesch als huldegift aan het graf had gebracht, ib. waar een witte tijger en een dito olifant samen het graf bewaken.

Soms is de tijgerhulde aan een heilige het gevolg van door hem bewezen diensten, bijv. Dr. C. Snouck Hurgronje, The Achehnese II, p. 301.

Dikwijls kunnen kluizenaars of eerbiedwaardige mannen zich in tijgers veranderen, bijv. Dr. Jacobs, Het familie- en kampong-leven op Groot-Atjeh I, p. 295—296: „. . . . het heerschend bijgeloof op Atjeh, dat sommige menschen, die tijdens hun leven uiterst godvruchtig waren, na hun dood in een tijger [slang of krokodil] overgaan. . . ."
„. . . alleen de ziel van zeer vrome oelama's . . " o. a. van Teungkoe Sjeh di Koeala [Abdoerraoef]. Verder Tijdschr. T. L. V. dl. 41, p. 535, waar een tijger wordt genoemd, die de incarnatie is van een kluizenaar Sadipa, uit Loḍaja; ib. p. 275, waar over de Bataks wordt gezegd: „Aan zeer „oude mannen, die steeds voorbeeldig geleefd hebben, wordt „het vermogen toegekend, om plotseling spoorloos te verdwij- „nen, en te metamorfoseeren in tijgers, olifanten of slangen;

„zij dolen op de aarde rond zonder ooit menschen te verscheuren of aan te randen."

In een verhaal, dat zelf van Chineeschen oorsprong is, komen [zie Vreede, Catalogus Jav. Mad. Hds. der Leidsche Universiteits-Bibliotheek, p. 220 en p. 222] evenzoo mutaties in een [witten] tijger voor.

Soms gaan alle dooden in tijgers over, bijv. Tijdschr. T. L. V. dl. 34, p. 170 seqq, of alleen die van een bepaald dorp, C. M. Pleÿte in Tijdschr. T. L. V. dl. 52, p. 137 seqq; verder doorgaan hierover zou mij echter leiden tot de weertijger-kwestie, en te ver van mijn onderwerp afvoeren.

Meermalen is een [witte] tijger het rijdier van een heilige of bijzonder persoon, bijv. Tijdschr. T. L. V. dl. 37, p. 335, waar een zekere Tawang aloen een witten tijger ontmoet, het beest als rijdier gebruikt, en Matjan poetih sticht. Dergelijke opvattingen komen evenzoo buiten N.-Indië voor, bijv. M. Garcin de Tassy, Memoire sur les particularités de la Religion Musulmane dans l'Inde, 2e ed. p. 24: „. . . . Les tigres et les léopards sont considérés, autant „par les Hindous, que par les musulmans, comme étant la „propiété des pirs [= heilige]: aussi les naturels du pays „ne sympathisent pas avec les Européens pour la chasse „du tigre. . . "

Merkwaardig zijn in dit verband de platen 7onder en 21onder uit Moor, Hindu Pantheon, waar de tijger als rijdier van Pārvati wordt voorgesteld, plaat 18, waar Mahādeva en Pārvati op een tijgerhuid zitten, plaat 20, waar Pārvati een vyāghra [= tijger] achter zich heeft, evenals Sjiva de nandi. Vergl. verder pl. 24 No. 1 en 2, en pl. 33, waarop Doerga [= Pārvati] en pl. 58, waar Krisjna met een tijger in verband wordt gebracht, terwijl pl. 96 een heilige op een tijger voorstelt.

Elders wordt de leeuw als rijdier van heiligen voorgesteld, bijv. Duncan B Macdonald, The religious life and attitude in Islam, Chicago 1909, p. 270—271, waar een heilige een leeuw bij den kop wrijft, en dit gevaarlijk beest dan met

zijn staart kwispelt; ib. verdere voorbeelden, dat wali's van leeuwen geen kwaad ontmoeten. Ib. p. 272 wordt verwezen naar eenige parallellen bij andere volken van het zelfde verschijnsel, en o. a. genoemd St. Franciscus. Dit laatste schijnt minder aannemelijk: in den regel toch zijn de heiligen veeleer familiaar met de wilde dieren van het gebied, waarin ze optreden, en zoo wordt van S. Franciscus wel [zie Capitole XXI, der: Fioretti di S. Francesco: Dal santissimo miracolo, che fece San Francesco, quando converti il ferocissimo lupo d'Agobio] zijne bekeering van een bijzonder grooten en vraatzuchtigen wolf verhaald, die al kwispelstaartende zijn rechter voorpoot ten teeken van trouw in de hand des heiligen legt.

Op plaatsen, waar bepaalde heiligen leeuwen, toch altijd nog levende wezens, als rijdier gebruiken, bezigen de concurrenten soms, bij wijze van snoeverij, een rotsblok als vehikel, zie Jacob, Die Bektaschijje, Abhandl. K. Bayer. Acad. Wissensch. 1e kl. bd. XXIV abt. III p. 7 en 8.

Over de vereering van den tijger buiten het hier bedoelde verband, zie men, behalve Kruijt, Het Animisme in den Ind. Archipel, p. 197, ook en vooral Encyclopaedie of Religion and Ethics, in voc. Animals, in het sub-artikel: tiger.

Noot 10. Het spijswonder is een vaak vermelde kramat van de wali's, die zij klaarblijkelijk van de profeten, vooral van Isa, hebben afgekeken.

Maar niet steeds is het Allah's genade, die zich daarin openbaart: soms is het veeler de list des menschen. Ibn Ṭiqṭaqā verhaalt [Alfachri, ed. Cairo, 1317, p. 235], hoe alHallādj op bepaalde plaatsen zakken met water en voedsel in den grond verstopte. Later ging hij als 't ware onopzettelijk met zijne volgelingen daar voorbij: allicht hadden zij dan honger en dorst, en nu liet alHallādj op de door hem aangewezen plekken graven, waarbij als door een wonder eten en drinken te voorschijn kwam.

Evenals in bijna alle bestaande en bestaanbare verhalen

ter wereld meent de mythomaan A. de Gubernatis [zie La mythologie des plantes II, p. 162] in de legenden nopens het spijswonder der heiligen een oorspronkelijke zonnemythe te kunnen ontdekken.

Noot 11. Frequent zijn in den Archipel [en elders, bij volken op overeenkomstig beschavingspeil] verbodsbepalingen in bepaalde geslachten op allerlei gebied, die hun oorsprong heeten te nemen in een of andere onaangename ervaring, die de stamvader of ander gewichtig persoon in de geslachtslijst heet te hebben ondervonden.

Voor zoover zulke bepalingen betrekking hebben op het verboden stellen van vleesch van bepaalde dieren, heeft men er, wellicht ten rechte, een survival in meenen te zien van totemisme [Blagden, in Skeat, Malay Magic, p. 673, en Frazer, Totemism II, p. 187, 191, 202, 205], waarbij het verbod zelve in het nageslacht bleef gehandhaafd, de kennis van de juiste reden, namelijk de vermeende afstamming van het betrokken dier, verloren ging. Door een of ander verhaaltje, zooals gezegd over onaangename ervaringen van een stamvader met het eten van zulk vleesch, werd dan een voor de nakomelingen bevredigende ratio aan het verbod gegeven.

In een bepaald geslacht is bijv. het vleesch van witte buffels, of van de aloe-aloe visch verboden [The Achehnese I, p. 51], elders mogen sommige families geen hertevleesch, geen kippekoppen etc. eten [Voorbeelden o. a. Tijdsch. T. L. V. dl. 27, p. 99, seqq].

Nevens dergelijke bepalingen omtrent dieren, vindt men echter ook enkele nopens het eten van planten, bijv. Babad Tanah Djawi, p. 77, waar Ki Ageng Séla het gebruik van waloeh voor zijne nakomelingen verboden stelt [Hetzelfde in Djoeroe Martani, jrg. 1867, No. 30].

Evenals verder te Pamidjahan het rookverbod, mogen op grond van als historisch beschouwde ondervindingen in bepaalde geslachten geen paarden met kortgeknipte manen in den oorlog worden bereden, B. T. J. Dj. 101, of een

voskleurig paard, ib. p. 192, voor anderen is het gebruik van een kris verboden, ib. p. 43, of mogen de nakomelingen van een zeker geslacht geen Raden of Mas heeten, niet in een draagstoel zitten, ib. p. 114, zelfs eene bepaalde plaats niet passeeren, ib. p. 124.

Intusschen zouden zulke voorbeelden met vele te vermeerderen zijn, en het is daarbij vooralsnog moeilijk te zeggen, op welke wijze ieder der bij te brengen gevallen van zoogenaamde voorouder- *prasapa* zal moeten worden verklaard.

Noot 12. In de Javaansche litteratuur en overleveringen komen een aantal grotten voor, waarin vorsten (of goden), en kluizenaars zich ophouden, zonder dat men wegens den aard der voorstelling etc. aan ontleening van elders schijnt te moeten denken.

Zoo zal men als meer eigenaardig Javaansch wel de voorstellingen mogen beschouwen nopens het verband van Nja[i] Lara Kidoel met verschillende grotten, vooral die ten Oosten van Pamantjingan, aan Java's Zuiderstrand. In andere gevallen is de keuze niet zoo opvallend, en bij de enkele voorbeelden, die ik hier uit de litteratuur noem, heb ik dan ook alle beschouwing over de oorsprong der voorstellingen achterwege gelaten.

Zoo bijv. de grot Teroesan, waarin vorstenkinderen ascese gaan doen, en allerlei avonturen beleven, en die herhaaldelijk vermeld wordt in de geschiedenis van Adji Saka, zie bijv. ed. Gaal en Roorda, pag. 21 seq., 85 seq., 247, 282, waar de volksphantasie zich een groote stad binnen den berg heeft uitgebeeld. (Het idee, dat in het berglichaam zich een stad, al of niet bewoond, bevindt, waartoe de een of andere grot toegang geeft, komt frequent voor, ook in het Westen, zie bijv. Bezemer, Volksdichting aus Indonesien, p. 291, en vergl. de Tannhauser-Frederik Barbarossa-Arthur-legenden en de Drusen-verhalen, waarover litteratuuropgaven in diverse Encyclopaedië̈n. Trouwens, ook op den bodem der zee denkt men zich paleizen en steden, zie

Adji Saka ed. als boven, p. 61, en de Babads, en vergl. de Sedjarah Melajoe ed. Shellabear, p. 21).

Meermalen meent men ook, dat zich in grotten verborgen schatten bevinden, bijv. Tijdsch. T. L. V. dl. 17, p. 566, e. v. a. m.

Tapa-beoefenen in grotten is op Java zeker verre van ongebruikelijk geweest [de kluizenaar en zijn grot in het werk Praboe Oema Jonfal, Batavia, 1879, dl. I, p. 39-40, e. v. a. m. laat ik onbesproken om het onbeduidende der voorstelling]: zoo vindt men opgegeven [Meded. Zend. Gen. dl. 10, p. 245], dat de profeet Kilir in een grot op den berg Poerwadjati ascese zou hebben verricht, terwijl ook de heer Knebel, die zich nopens Javaansche folklore en anderszins zoo verdienstelijk maakte, in Tijdsch. T. L. V. dl. 51, p. 385, 401, 412, 413, [om mij alleen hiertoe te bepalen] grotten noemt, waar de herinnering aan vroegere tapa's ter plaatse levendig is gebleven. Intusschen werd, volgens eene bepaalde, strenge opvatting, het tapa in grotten nog als „weelde" beschouwd, J. Kats, Sanghyang Kamahāyānikan, p. 131.

Volgens Meded. Zend. Gen. dl. 8, p. 239 seq. wordt ook de „geest" in een grot vereerd: . . . „Niet ver van Kediri „is eene grot in het gebergte. In de maand Junij van dit „jaar . . . . . gingen eene menigte mannen en vrouwen, „jongelingen en meisjes, . . . den weg op naar die grot . . . „met de noodige offeranden. Daar in die grot gingen zij „den geest, welke zich daar ophoudt en van welke men veel „weet te verhalen [hadde de heer Poensen ons dat toch „oververteld] om zegen, rijkdom . . . etc. smeeken". *E. v. a. m.*

Ter vergelijking breng ik, om van Voor-Indië niet te spreken, in herinnering de grot-asceten die in eene bepaalde periode in Syrië optraden (men zie de romantische beschrijving in G. Ebers, Homo Sum), en de grotten, die de vrome Westersche legende in „Ibernia fabulosa" het verhalen-rijke Ierland, plaatst, welke op de hel heetten uit te komen, (E. Blochet, Les sources orientales de la divine co-

MASDJID TE PAMIDJAHAN.

OPGANG NAAR HET GRAF TE PAMIDJAHAN.

INGANG VAN HET GRAF TE PAMIDJAHAN.

HOOFDGRAF (OP DEN ACHTERGROND) EN BIJGRAVEN.

medie, p. 77) of die, bij verblijf van slechts één dag, algeheele absolutie teweegbrachten, (ib. noot 2, en vergl. aanhaling aldaar uit Arioste, Orlando Furioso, c. X).

Noot 13. Niet alleen dat de heiligen aldus de oud-heidensche vereering van bepaalde plaatsen usurpeeren, ook komt het voor, dat de eene heilige den andere verdringt. Over deze superpositie door Bektasji-heiligen zegt Prof. Jacob (Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen Abhandl. K. Bayer. Acad. Wiss. kl. I bd. XXIV, Abd. III. p. 27):
.... „In Folge der grossen Rolle des Gräberkults bei den Bektaschis gewinnt oft der zufällige Todesort eines ihrer Babas Bedeutung für den Orden. Häufiger freilich errichtet er seine Tekjes bei Heiligengräbern, die sich schon eines gewissen Rufes erfreuten und nimmt diese Heiligen allmählich für sich in Anspruch"......

Nov. 1910.

Bantënsch Folklore

DOOR

C. M. PLEYTE.

(Vervolg van bladzijde 152.)

X. PANDJI KËLARAS. (1)

Djaman bëngen ana sidji radja gëde,

Ikoe radja doewe anak sidji lanang; ingëtan radja ikoe anake arëp kon ngagënti ḍaḍi radja.

Tapi anake nakale kabina-bina, ora këna diwoeroek maring kabëtjikan, kadëmëne noenggal dina ngaḍoe ajam bae.

Saking radja kaliwat djengkel, lawas-lawas anake denoerak ora këna ana ning nagara ikoe.

Wis mëngkonon, anak radja loenga, awan bëngi ora riren-riren njoesoep alas, mandjing alas.

Barang tëka ning sidji alas gërotan, mëndak sidji poetri ajoe; ikoe poetri ning alas dewek bae. Ngakoene anake kipangkëbonan, tapi bapae w's mati, oemahe goeboeg balakatepe.

Singkono anak radja ladjoe kawin ka'awan poetri maoe kaën, oemah-oemah ning alas.

Lawas-lawas nji poetri mëtëng.

Barang mëtëng oelih pitoeng woelan, anak radja oelih kabar jen bapane mati.

Ladjoe anak radja moelih ning nagarana ngagënti bapane ḍaḍi radja.

---

(1) Këlaras = droog klapperblad. De vertelling werd het eerst medegedeeld door den zendelingleeraar J. Kreemer.

Ari rabine mah den tinggal bae ning alas, ora gēlēm ngagawa kadalasan nangis gēgēloetoengan kēpengen miloe, tapi ora gēlēm ngadjak malah jen maksa miloe arēp den pateni.

Barang wis oelih sangang woelan, sidji waktoe poetri lagi ngalong-ngalong ning sēsoro goeboeg kira wajah ngarangsang, ana oeloeng ngagawa pitik.

Pitike rigel ning lēmah poetri, ladjoe didjoepoet ning poetri.

Ikoe pitik masih oerip noeli den ingoe.

Ora soewe maning poetri bēbēlean anake lanang kasep.

Katjarita ikoe botjah wis oemoer sangang taoen, tatakon maring iboene, djereh iboene: „anak, sira mah ora doewe bapa."

Ari ajam sing oelih roeroeh gagawan oeloeng kaēn, wis ḍaḍi djago awan bēngi dikēmpit-kēmpit bae dening botjah anak poetri.

Ikoe djago ngēlik bae kēkēloeroek, ari kēkēloeroek ngomong kaja wong, mēngkono oedjare:

„blēk-blēk kēkēloeroek!
ajame Si Pandji Kēlaras,
iboene njoesoep alas, mandjing alas,
bapae ning kaoeripan!"

Ḍaḍi sing aweh ngaran ikoe botjah ja ikoe ajam djago, ikoe botjah denaranane Pandji Kēlaras.

Katjarita lakine poetri kaēn.

Barang ḍaḍi radja langka maning kadēmēne ngan ngaḍoe ajam. Wong kampoeng noenggal dina dikoempoelaken kon tēka ning kēradjan ngagawa ajam bongbong saria ditohi.

Pandji Kēlaras oelih kabar jen radja ilok ngaḍoe ajam.

Sidji waktoe isoek-isoek, Pandji Kēlaras loenga ning kạradjan ngagawa djago ingon-ingonne arep diaḍoe lan ajam radja. Digitik sabalen, ajam radja keleh.

Barang mēnang, ajam botjah kēkēloeroek:

„blēk-blēk kēkēloeroek!
ajame Si Pandji Kēlaras,
iboene njoesoep alas, mandjing alas,
bapae ning kaoeripan."

Singkono Pandji Kĕlaras moelih, djagone denkĕmpit sarta monggok pitjis sakĕbasen oelih toh ngaḍoe ajam kalawan radja.

Barang tĕka ning oemah, iboene kaget ngaḍĕlĕng anak monggok pitjis sakĕbasen, ditakone: „oelih sing ĕndi ikoe pitjis."

Djeh Pandji Kĕlaras: „toh oelih ngaḍoe ajam lan radja."

Lian dina, Pandji Kĕlaras loenga maning ning karadjan ngagawa djago.

Barang tĕka, djeh radja: „saiki sing isoen tohe sabren sakĕbasen, sing sira tohaken apa?"

Djawabe Pandji Kĕlaras: „isoen toh goeloe, jen ajam isoen keleh, kĕtoken goeloenisoen."

Djeh radja: „ḍaḍi."

Ladjoe denaḍoe.

Barang dengitik ajam radja kapisanan, ora tangi.

Radja heran sabab ajame wis kasoehoer.

Ḍaḍi radja keleh, Pandji Kĕlaras moelih monggok sabren (1) sakĕbasen.

Tĕka ning oemah dirangkoel ning iboene.

Radja panasaran maring Pandji Kĕlaras kĕpengen wĕroeh anake sapa, sapa ngarane lan ningĕnḍi oemahe, sĕbab Pandji Kĕlaras ngakoe ora doewe wong toea.

Ḍaḍi lagi Pandji Kĕlaras moelih, ditoetboeri ning radja sing kaḍoan.

Barang tĕka ning alas, radja ngaḍĕlĕng rabine, ladjoe diparani.

Barang parĕk, rabine noebroek bari nangis.

Radja tatakon: „ikoe botjah, botjah sapa?"

Djeh rabine: „ikoe anak anḍika bĕngen ditinggal ana ing wĕwĕtĕngan."

Singkono Pandji Kĕlaras sarta iboene digawa ning karadjan; iboene digawe nji radja.

Djereh oedjar ing tjarita; barang radja mati, Pandji Kĕlaras ngagĕnti ḍaḍi radja.

---

(1) Sabren, verbastering van soverein.

X. PANDJI KELARAS.

In ouden tijd was er een machtige koning.

Genoemde koning had één kind, een zoon; de koning beoogde hem tot plaatsvervanger te bestemmen en vort te doen worden.

Doch die zoon was zeer ondeugend en liet zich niet tot het goede leiden, het lustte hem slechts dagelijks hanen te laten vechten.

De koning was hierover uitermate ontstemd; ten leste joeg hij zijn zoon weg; deze mocht niet meer in het land komen.

Nademaal het aldus was, vertrok de prins; dag noch nacht russte hij bosch ingaande, woud binnentredende.

In een oerwoud gekomen, trof hij daar een schoone prinses aan, die prinses toefde op haar eentje in het woud. Zij beleed de aangenomen dochter van een tuinbouwer te zijn, doch haar vader was dood, en zij toefde in een veldhutje van gevlochten klapperbladeren.

't Zoo zijnde, huwde de prins met de prinses en hij bleef bij haar in het bosch wonen.

Na verloop van tijd werd de prinses zwanger.

Toen zij zeven maanden zwanger was, gewerd den prins tijding, dat zijn vader overleden was.

Daarop keerde de prins naar zijn land terug om zijn vader te vervangen en koning te worden.

Zijn vrouw liet hij in het bosch achter, hij wilde haar niet medenemen; van smart wentelde zij zich weenend over den grond, zij wilde zoo gaarne mede gaan, doch hij liet zich niet vermurwen; toen zij aanhield, dreigde hij haar te dooden.

Nadat acht maanden verloopen waren, verscheen terwijl de prinses voor haar hutje zat, omstreeks negen uur in den morgen, een wouw, die een kieken medevoerde.

Het kieken viel op den grond en werd door de prinses opgenomen; het leefde nog en werd door haar verzorgd.

Niet lang daarna beviel de prinses van een welgeschapen knaapje.

Acht jaar oud geworden, vroeg de knaap zijner moeder naar zijn vader.

Zij antwoordde: „kind, gij hebt geen vader."

Intusschen was het kuiken, destijds door den wouw aangebracht, een haan geworden, die door het knaapje nacht en dag maar onder den arm gedragen werd.

Hij, kraaide steeds door; zijn gekraai was als de spraak der menschen, aldus luidde het:

„blĕk-blĕk kukeleku!
de haan van Pandji Kĕlaras,
zijn moeder trok het bosch in, het woud binnen,
zijn vader leeft er lustig op los."

Zoo was het, dat de knaap een naam kreeg en wel zooals die door den haan genoemd was; men heette hem Pandji Kĕlaras.

Men verhaalt, dat de gemaal der prinses, nadat hij koning geworden was, zich alleen maar met hanengevechten bezig hield. Dagelijks verzamelde hij daartoe de kamponglieden in zijn paleis en zoodra zij gekomen waren, werd er gestreden en gewed.

Pandji Kĕlaras vernam, dat de koning steeds hanen liet vechten.

Op zekeren ochtend ging Pandji Kĕlaras naar het hof met zijn pleeghaan en liet dien tegen 's konings haan kampen. Bij den eersten slag, legde de haan des konings het af.

Toen hij overwonnen had, kraaide Pandji Kĕlaras haan:

„blĕk-blĕk kukeleku!
de haan van Pandji Kĕlaras,
zijn moeder ging het bosch in, het woud binnen,
zijn vader leeft er lustig op los."

Vervolgens keerde Pandji Kĕlaras met zijn haan onder den arm huiswaarts, op den schouder voerend een zak met duiten, den inzet op den verslagen haan van den koning.

Teruggekeerd, keek zijn moeder zonderling op wegens den zak met duiten en vroeg: „hoe kom je aan die duiten?"

„Gewonnen als inzet van den koning bij het hanenvechten", antwoordde Pandji Kĕlaras.

Weer een anderen dag, ging Pandji Kĕlaras andermaal naar den kraton met zijn haan.

Aangekomen zeide de koning tot hem: „deze is mijn inzet, een zak met goudstukken, wat is de jouwe?"

„Mijn strot", antwoordde Pandji Kĕlaras, „verliest mijn haan het, laat dan mijn strot afnijden."

„Goed", hernam de koning.

Daarop werd gevochten.

Met een slag was 's konings haan afgemaakt en stond niet meer op.

De koning was verwonderd, wijl het zijn beste haan was.

Waar de koning het verloren had, trok Pandji Kĕlaras met den zak met goudstukken huiswaarts en werd door zijn moeder omhelsd.

De koning was benieuwd te weten wie Pandji Kĕlaras mocht zijn en verlangde klaarheid ter zake van zijn afkomst, naam en verblijfplaats, omdat Pandji Kĕlaras betuigde noch woning, noch ouders te bezitten.

Derhalve ging hij, toen hij zag dat de knaap zich een goed eind verwijderd had, hem achterna.

In het bosch gekomen, zag de koning zijn gemalin, die op hem toeliep en bij hem gekomen, omarmde hij haar weenend.

Dan vroeg hij: „die knaap, wat is dat voor 'n jongen?"

„Uw zoon", antwoordde de prinses, „waarvan ik zwanger ging, toen gij mij vroeger verliet."

Daarop nam hij Pandji Kĕlaras en zijn moeder mede naar het paleis en verhief haar tot koningin.

Pandji Kĕlaras, zegt de verteller, verving zijn vader bij diens dood en werd koning.

Bij de afbeelding van het graf van Malik Ibrāhīm te Grĕsik.

Gelijk bekend, is de eerste verkondiger van den islam in Oost-Java te Grĕsik gestorven en begraven; het Arabische geschrift op zijn graf is het oudste in Java. Van het voor de geschiedenis van de invoering des islams en de Mohammedaansche tijdrekening op Java zoo belangrijke epitaphium van den „eersten wali" Malik Ibrāhīm, is tot nog toe geene andere afbeelding gepubliceerd dan de teekening voorkomende in het zestig jaren geleden verschenen werk Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847 door Dr. W. R. van Hoëvell. (Deel I, Amsterdam 1849, tegenover bl. 154). [1])

Evenwel, al is sedert geene afbeelding gedrukt, omtrent den stijl en de ornamentiek der inscriptie was iets bekend gemaakt, naar eene in 1905 door den heer P. Bienfait genomene photo, in de inaugureele rede van Prof. Snouck Hurgronje, waar de aandacht wordt gevestigd op de overeenkomst van dit monument in indeeling en versiering met een gelijktijdig gedenkteeken in Pasé (bl. 10). Het lichtbeeld van den heer Bienfait was duidelijk genoeg, en deed zien dat de bijnaam Al-Maghribī dien de wali tot heden toe draagt, ontleend moet zijn aan eenige verkeerd begrepen letters achter den naam Ibrāhīm, maar voor reproductie leende de photo zich niet.

De voortreffelijke photographische afbeelding in dit Tijdschrift thans gereproduceerd is te danken aan de goede zorgen van den H. L. Melville, lid der commissie voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera, die na reeds vroeger eene

---

1) Zie ook Veth's Java (1e uitg.) II, 184 en Verhandelingen van het Bat. Gen. v. K. en W. XXXIII, 184.

opname van een gedeelte van het Grësiksche kerkhof, waarop het grafschrift wel klein maar uiterst scherp en met een vergrootglas duidelijk te lezen voorkomt, gemaakt te hebben, in October 1910 onder ongunstige omstandigheden het hier afgedrukte lichtbeeld heeft vastgelegd.

Moge de teekening in van Hoëvell's werk gebrekkig zijn, de inhoud der inscriptie is door hem over het algemeen juist weêrgegeven, behalve het drietal woorden dat onmiddellijk op den naam Ibrāhīm volgt. De door hem vermelde ķoerān-verzen zijn alle aan te treffen, en wel sōerah II: 256 en 257 op den buitensten rand, sōerah III: 182 op den binnensten rand, de geloofsbelijdenis op het door den binnenrand omcirkelde vlak, sōerah LV: 26 en 27 op den horizontalen rand onder dat vlak en sōerah IX: 21 en 22 op de eerste twee regels van het eigenlijke grafschrift. De vier vignetten op den boven het epitaphium zich bevindenden band bevatten de woorden van de sōerah CXII, terwijl de eigenaardig gestyleerde letterfiguren die dien band in verbinding met de vignetten bijna geheel vullen de bekende woorden بسم الله الرحمن الرحيم vertegenwoordigen. In de vierkante vlakjes aan weêrskanten van den smallen rand boven den breeden band zijn figuren aangebracht welke gestyleerde letters voorstellen; die van het linksche vierkant vertoonen gelijkenis met de tweede helft der bismillāh-formule.

Het grafschrift zelf is door van Hoëvell als volgt vertaald:

„Dit is het graf van den begenadigden, wiens zonden vergeven zijn, die vertrouwt op de barmhartigheid Gods, des „allerhoogsten, het sieraad der Vorsten, de zuil der Sulthans „en Vezieren, den vriend der armen en bedelmonnikken, „den gelukzaligen, den Godsgetuige, de kracht des rijks en „der ware godsdienst, Malik Ibrāhīm, den regtgeloovigen. „Kom herwaarts en bid! Moge God hem overschaduwen „met zijne barmhartigheid en welbehagen, en hem eene „verblijfplaats schenken in de hemelsche paradijzen! — Over-

„leden op Maandag, den 12[den] dag der maand Rebioe'l-awal, „in het jaar 822.” 1)

Afgezien van eene minder gelukkige vertaling van een enkel woord geeft het bovenstaande den inhoud goed weêr, behalve ten aanzien van de woorden tusschen *Ibrahim* en *Moge* (slot van regel 5 en eerste twee woorden van regel 6); „den recht geloovigen” toch is niet in die woorden te vinden, en, „kom herwaarts en bid” is waarschijnlijk eene vertaling van تاتي تسل wat echter uit de twee woorden slechts in schijn te lezen is. De tekst der inscriptie is:

يبشرهم ربهم برحمة منه ورضوان وجنات لهم فيها نعيم
مقيم خالدين فيها ابدا ان الله عنده اجر عظيم
هذا قبر المرحوم والمغفور الراجي الي رحمة الله تعالي
مفخر المرا وعمدة السلطين والوزرا محبّ المساكين والفقرا
الشهيد السعيد برهان الدولة والدين ملك ابراهيم المعروف ركاكي
ناتي تمتل تغمده الله بالرحمة والرضوان واسكنه في دارالجنات
وتوفي في يوم
الاثنين الثاني عشر من ربيع الول سنة اثنين وعشرين وثمانمائة

Zooals reeds werd gezegd is de eerste wali bekend onder den bijnaam Al-Maghribī (de westerling); dit kan, zooals de heer Snouck Hurgronje schrijver dezes indertijd deed opmerken, slecht uit de lezing المغربي ontstaan zijn. Duidelijk ziet men de letters المغر, en het teeken in den linker bovenhoek van regel 5 is desnoods als بي te lezen, wanneer het cirkeltje dat, evenals de cirkeltjes en bloempjes elders in het opschrift als vulling dienende, als diacritische punt voor de ب dienst doet; de punt der ف is dan bij de غ gerekend. Er staat echter niet المغربي, doch المعروف (de و door de ر heen getrokken, en de ف boven de letters عرو). Men verwacht nu dat een naam

1) Zie over deze dateering Veth. l. c. en Encyclop. v. N. I. IV. 457, 2e kolom.

HOOFDGRAFSTEEN VAN DEN MOHAMMEDAANSCHEN HEILIGE MALIK IBRAHIM TE GRÊSIK.

of titel volgt waaronder de wali algemeen bekend was, wellicht eene inlandsche benaming, maar de praepositie ب (*bi*) welke op المعروف zoude moeten volgen is niet te ondekken, zoodat, indien het op *al-ma'rôef* volgende een bijnaam is, eene opvallende grammaticale fout zoude te constateeren zijn. Naar het schijnt is door de laatste letter van Ibrâhīm een ر (r) getrokken, waarop de letters كا volgen, terwijl boven deze twee كي schijnt te moeten gelezen worden. De eerste letters van regel 6 zijn باتي (de eerste letter zonder punt, met een bloempje er boven); het tweede woord schijnt te zijn تندس (de 2ᵉ en 3ᵉ letter zonder punten, met eene fatḥah). Indien werkelijk in de letters ر كا كي باتي een, wellicht inlandsche, toenaam te lezen ware, zoude er kunnen staan: r a k a k i p a t i (h) [1]). Dat de in het Arabisch ontbrekende p door een b ب, maar hier zonder punt, is weërgegeven mag evenmin verwondering baren als het feit dat de h aan het slot van *patih* ontbreekt, hetwelk vaak, ook in brieven of op zegels, waar te nemen is. De raadselachtige naam daar achter is zeker niet Taṇḍĕs, zooals Grĕsik in het krâmâ heet, doch wat hij wel beduidt is misschien te ontdekken in eene kroniek van den heilige, zooals het door Van Hoëvell vermelde document van den regent, „een boek van zijnen voorganger, den overleden *Pangeran* Ardjo Adi Negoro, waarin zeer uitvoerige aanteekeningen stonden omtrent de graven van Grissée" . . . . . .

Navraag ter plaatse kan hierin allicht den weg tot ontcijfering wijzen.

De ornamentiek van de zerk maakt een hindôestânschen indruk. De steen is van marmer, dus niet van inlandsch materiaal; hoogstwaarschijnlijk is het monument in zijn geheel in Hindôestân gehouwen en bewerkt, en gereed naar

1) N. f. was ook prof. Snouck Hurgronje geneigd p a t i (h) te lezen.

Java gezonden. Als de onleesbare naam niet terecht te brengen is, zoude aan eene graveerfout van den met eenen Javaanschen plaatsnaam — immers dien verwacht men na *patih* — niet bekenden, overwalschen werkman kunnen gedacht worden.

Al staat de lezing nog niet geheel vast, het voornaamste is dat eindelijk eene goede, photographische afbeelding van den veel besproken grafsteen kon worden bekend gemaakt.

Dec. 1910. Red.

Lijst van verbeteringen in de Toradja'sche Vertellingen.

(TWEEDE REEKS).

Tijdsch. Bat. Gen. Dl. LII, bl. 195—340.

Bl. 195, r. 13, deze nieuwe versjes, lees: deze nieuwe verhalen, versjes.

Bl. 203, r. 9, ligiwa, lees: lagiwa.

„ r. 19, mompotolia lees: mangantolia.

„ r. 3, v. o. reree, lees: ree-ree.

Bl. 205, r. 21, makoedja ewambe'i, lees: makoedja, ewambe'i.

Bl. 212, r. 7, v. o. geen, lees: geeft,

„ 215, r. 1, 2, tomen-tadani, lees: tome-ntadani. Evenzoo moeten alle Barée woorden worden afgekort, dus ook op bl. 214, r. 14, 15, bang-gai, lees: ba-nggai, enz.

Bl. 218, r. 4, v. o. gevraagd, men, lees: gevaagd, terwijl men.

Bl. 221, r. 9, stuk, lees: stuk hout.

„ 224, r. 14, v. o. menja- lees: monja-

„ r. 11, v. o. (solo), lees: (silo).

„ 235, r. 7, v. o. gelijkte, lees: geijkte.

„ 236, r. 10, v. o. Soedalingi, lees: Soedalangi.

„ 243, r. 2, iroempa, lees: iroemba.

„ 249, r. 10, v. o. oepo, lees: oepe.

„ 250, r. 15, anoe, lees: onoe.

„ 251, r. 9, mawoke, lees: mawokoe.

„ 252, r. 4, Indonesche, lees: Indonesische.

„ 268, r. 9, „hoeveel als", lees: „hoeveel" als.

„ r. 8, v. o. onderwerp, lees: onder weg.

Bl. 274, r. 13, hielp, lees: hield.

„ 277, r. 6, rapepedongeko, lees: rapepedongeka.

Bl. 281, r. 19, vóór het begin van den regel invoegen: witte muizen die.

Ibid., vorm, lees: worm.

Bl. 305, r. 16, pannen, lees: pennen.

„ 313, r. 5, v. o. vóór de woorden „dan gaan wij" toe te voegen: „.—Spookaap antwoordde: Wel neen als wij gedaan hebben met kuitschoppen,".

Bl. 317, r. 13, v. o. moet tusschen r. 15 en 16 v. o. worden geplaatst.

Bl. 319, r. 10, v. o., hing daaraan, lees: daaraan hing.

„ 324, r. 10, moemeke, lees: momeke[2].

„ 340, r. 14 v. o., timbangs soi, lees: timbang; soi.

21